

Vilhelm Adolph Lange

W. A. Lange

1845 20/6

Lange

Antijodiske Punkter ere 1) bagge Ender af en Jorddiameter. 2) Punkter som hande 180° Længdeforskjel og modsat brede med modsat Navn. 3) Steder som modsat Aarstid og 12 Timers Tidsforskjel. 4) Steder paa modsatte Ender af Jorden med samme vinkelige Horizont.

Lærebog

i

Geographien,

efter **Steins** kleine Geographie für Gymnasien und Schulen,

af

C. F. Ingerslev, A. M.

Anden Udgave.

A. Lange 1845/46

Kjøbenhavn.

Trykt, paa den Gyldendalske Boghandlings Forlag, hos Directeur Jens Hostrup Schultz, Kongelig og Universitets-Bogtrykker.

1841.

Adolph Lange

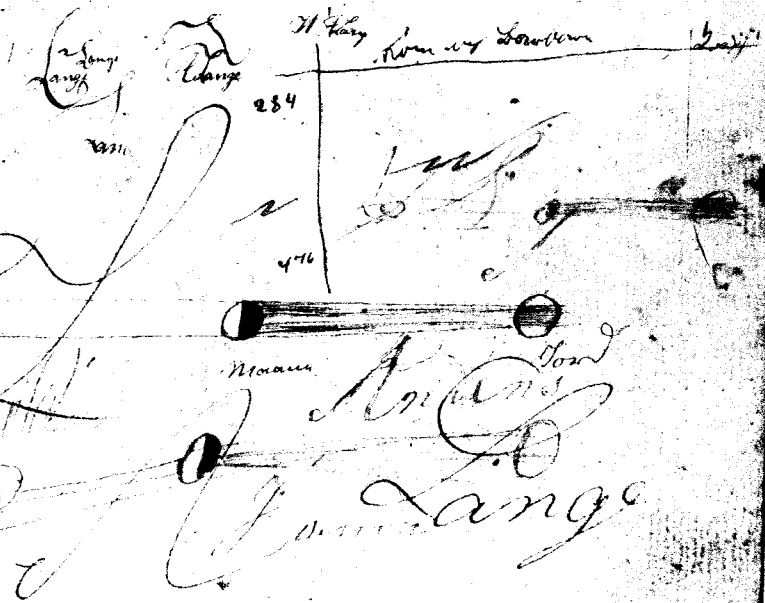

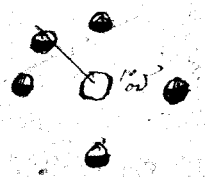

Af Fortalen til første Udgave.

Efter den første Plan for denne Bog skulde der kun leveres en Oversættelse af Steins kleine Geographie für Gymnasien und Schulen, hvilken skulde tjene baade som Haandbog og som Lærebog, idet ved forskjellig Tryk det, der skulde læres, adskiltes fra det, der kun hørte til Haandbogen. Imidlertid erkjendte siden baade Forlæggeren og jeg, hvor vanskeligt det vilde være at indrette Bogen overeensstemmende med disse tvende Klasser af Læseres Tarv, og vi bleve derfor enige om at bestemme den blot til Lærebog, hvortil formeentligen ogsaa er mere Trang. Dette maatte bevirke, at den danske Bearbeidelse paa mange Steder blev ikke lidet forskjellig fra Originalen, deels fordi man hverken kunde eller burde byde vore Disciple den Masse af Navne paa Stæder o. M., som findes i de fleste Tydske Skolegeographier, deels fordi Steins Geographie i visse Dele, endnu mere end de fleste andre Bøger af denne Art, laborerer af en nokſom omtalt Feil, for megen Detail, deels endeligen fordi i den nyeste Udgave af Steins Bog den sidste halve Deel er noget forskjellig fra den første. Ved Europa er nemlig Oversigten over de physiske Forhold, og Beskrivelsen af Landenes naturlige Beskaffenhed, for det Meste ufuldstændig og usammenhængende, imedens den ved de øvrige Verdensdele i det Hele er meget god og tilfredsstillende. Heraf fulgte, at ved Europa paa de fleste Steder denne Deel maatte omarbeides af mig (overhovedet er ved Europa det Meste forandret), imedens jeg ved de øvrige Verdensdele, især Asien og Africa, blot behøvede at levere en lidt forkortet Oversættelse, da jeg intet Bedre vidste at sætte

istedenfor Originalens. Herved er, haaber jeg, tilveiebragt større Overeensstemmelse imellem Bogens forskjellige Dele. Europa er dog i denne Henseende behandlet udførligst, men dette bør da vel og skee ved den os nærmeste og vigtigste Verdensdeel. Herved er Prof. Schouws fortræffelige "Europa" heelt igjennem lagt til Grund og paa mange Steder ganske fulgt. Det Samme gjelder om Beskrivelsen af de naturlige Forhold ved Europa, ogsaa om den korte Udsigt over Varmens Fordeling over Jordkloden o. s. v., som i Indledningen er meddeelt: den skyldes Prof. Schouws Plantegeographie. — Som en Bog, af hvilken jeg har havt megen Nytte, bør jeg nævne de i 1833 udkomne "Grundtræk af den rene Geographie"; specielt at nævne de øvrige af mig benyttede Hjelpemidler er formeentligen hverken passende eller nødvendigt.

Det er allerede i det Foregaaende antydet, at jeg har bestræbt mig for at fremstille de physiske Forhold og Landenes naturlige Beskaffenhed fuldstændigere og i mere Sammenhæng, end det er skeet i de hidtil i de lærde Skoler brugelige Geographier (da jeg derunder indbefatter en af mig selv tidligere udgiven Bog, mener jeg at have Lov til at sige dette). At jeg deri allevegne skulde have truffet det rette Maal, tør jeg ikke vove at haabe, men den indsigtsfulde Lærer vil uden altfor stor Uleilighed kunne lægge til og tage fra efter sin Overbeviisning. Med "den physiske Geographie" bør efter min Mening Undervisningen i Skolen begynde, hvorimod jeg troer, at den og "den politiske Geographie" bedst behandles i Forening, i den samme Lærebog, ikke, som Nogle ville, bequemmest adskilles. At afhandle dette udførligere vilde imidlertid her være for vidtløftigt, og jeg haaber paa et andet Sted snart at finde Leilighed dertil*). — Denne Bog vil formeentligen, ved hensigtsmæssigt Udvalg, vel kunne benyttes i alle en Skoles Klasser**):

*) Det er skeet i Maanedskrift for Litteratur, 1838, 6 H. (Senere Anm.)

**) Jeg tænker mig for den geographiske Underviisning et tredobbelt Cursus som det mest passende. I det første skulde Hovedtrækkene af den mathematiske og physiske Geographie meddeles, saa at Disciplene fik en Oversigt over Jordkloden Beskaffenhed og Hovedinddelinger, blot støttet

skulde den vinde en saadan Udbredelse, at det kunde anses hensigtsmæssigt, haaber jeg at kunne levere en med Hensyn paa denne Bog og efter den i Noten antydede Plan udarbeidet kort Lærebog for Begyndere, da en saadan dog i flere Henseender vilde være bequemmere for disse at bruge.

Denne Lærebog indeholder ikke lidet færre Navne (især paa Steder) og mindre Detail, end de hidtil brugelige: dog har jeg ikke gjort saa stor en Indskrænkning heri, som jeg vel veed, at Nogle ønske, fordi jeg endnu ikke er bleven overbeviist om Nødvendigheden deraf, eller om Sandheden af alt Det, som herom er blevet sagt. Jeg vil derfor, da her igjen er kommet Meget til, som i hine Læreboger ikke findes, ikke just paastaae, at denne Lærebog er lettere end disse: Nogle ville maaskee endog finde den sværere. Men foruden Andet, som i denne Anledning kunde være at sige, maa det ogsaa betænkes, at det ikke var let, baade at gjøre Bogen lettere og tillige nogenlunde at benytte Videnskabens overordentlige Udvidelse i de senere Aar. Dernæst maa jeg een Gang for alle gjøre opmærksom paa, at Adskilligt findes i denne Bog, som ingenlunde er bestemt til at læres udenad. Hertil regner jeg Angivelsen af Temperaturforhold og tildeels af Bjergenes Høide, dernæst af Indbyggernes Antal i mindre vigtige Steder, Militærmagten o. m. D. Jeg antager, at slige Talangivelser ere det korteste og letteste Middel til at betegne for Disciplene den omtrentlige Størrelse af, og Forholdet imellem, slige Gjenstande, hvilket er det, de skulle vide. De politiske Inddelinger (Departementer, Kredse o. s. v.) ere paa de fleste Steder tilføiede, men ikke for at læres udenad (hvilket da vel ogsaa kun sjeldent er skeet): de optage i denne

paa de naturlige Forhold; af den politiske G. kun Hovedmomenterne. I det andet Cursus skulde alt (eller næsten alt) Øvrigt af den physiske Geographie meddeles, og af den politiske G. omtrent f. Ex. det, som i denne Bog staaer med den større Skrift. I det tredie Cursus skulde den mathematiske og politiske Geographie læses fuldstændigen, og det Hele samles til en Totalanskuelse med saamegen Udvidelse og Fuldstændighed, som enhver Lærer kan vinde Tid til og finder raadeligt. — At lade Disciplene allerede i Mellemklasserne læse Alt i denne Bog, anseer jeg ingenlunde for tilraadeligt.

Bog kun saare liden Plads, og jeg kan heller ikke indrømme, at det er saa ganske uden Nytte at kjende dem, som Nogle mene.

Udtalen af de fremmede Navne er tilføiet, undtagen af de Franske, hvor det syntes mindre fornødent. — Danmark er behandlet udførligere end sædvanligen skeer, Noget hvorpaa, som mig synes, Fædrelandet har Fordring. Der er ikke begyndt dermed, fordi jeg ønskede at følge den ved Oversigten af Europa antagne Orden: den, som heri er uenig med mig, kan let afvige fra mig ved at tage Landene i den Orden, som han ønsker. — Til Slutning er tilføiet en kort Forklaring (meest efter Räwerts Varelexicon) over nogle under Rubriken "Producter" forekommende naturhistoriske Gjenstande, især saadanne, som ere vigtige for Handelen o. s. v., men som antoges for Adskillige at kunne trænge til en Forklaring. Jeg har meent, at denne kunde være mere end Een velkommen og nyttig; feiler jeg heri, er Skaden i ethvert Tilfælde ikke stor, da den kun optager liden Plads.

Den 25de November 1837.

Fortale til anden Udgave.

Langt snarere, end jeg havde turdet haabe, er en ny Udgave af denne Bog bleven nødvendig. Ligesom denne hurtige Affætning er mig en stor og glædelig Opmuntring, saaledes indeholder den for mig den stærkest mulige Opfordring til at gjøre Alt, hvad der staaer i min Magt, for stedse mere at forbedre Bogen. Jeg haaber ogsaa, at det vil erkjendes, at jeg ikke har ladet det mangle paa Bestræbelser for at opfylde denne Forpligtelse.

Den almindelige Indledning er i denne Udgave bleven udvidet og forbedret; ligeledes ere Oversigterne over de enkelte Verdensdeles Klima og Vegetation blevne bedre behandlede, og overhovedet Beskrivelsen af de physiske Forhold deels paa nogle Steder berigtiget eller forøget, deels fremstillet i bestemtere og tydeligere Udtryk, i en mere stringent og nøiagtig Form. Herved har jeg benyttet deels Berghaus's Allgemeine Länder- und Völkerkunde (Stuttgart, Hoffmann, hidtil 4 Bind), deels og fornemmeligen Roons Grundzüge der Erd-Völker- und Staatenkunde (Berlin, Duncker und Humblot), et særdeles fortrinligt Værk; enkelte mindre vigtige Kilder er det ei fornødent at nævne. Ved de omtalte Udvidelser er Bogens Omfang bleven næsten 1 Ark større: derimod er Detaillen endnu bleven lidet formindsket, idet denne Udgave indeholder omtrent 150 Navne mindre end den første.

Den i Fortalen til første Udgave omtalte korte Lærebog for Begyndere har jeg siden (i Januar 1839) udgiven. Jeg har imidlertid ikke i Indledningen til denne Bog turdet udelade

Definitionerne og Forklaringerne af almindelige geographiske Benævnelser o. s. v., fordi jeg ikke kan forudsætte, at hiin Bog ogsaa bruges allevegne, hvor denne er indført. Ved den mathematiske Geographie er den dog, men vistnok ifølge en Inconsequents, paa et Par Steder forudsat, idet f. Ex. Æquator nævnes, førend Definitionen af samme forekommer.

At den topiske (rene) Geographie, eller Læren om de geographiske Steders og Rums Forhold i Henseende til Beliggenhed og Størrelse, bør udgjøre Begyndelsen af den geographiske Underviisning, anseer jeg nu for afgjort. Men jeg troer, at den bør meddeles i mindre Udførlighed end de Fleste have villet, saa at den, paa dette Trin af Skolen, kun omfatter Hovedpuncterne. Og dernæst troer jeg ikke, at en egen Lærebog deri er nødvendig: den kan gives mundtligen af Læreren, ved f. Ex. at foretage et af Verdenshavene, og lade Disciplene, ved Hjelp af Kortet og Bogen, samle til et Overblik dets Dele, Kyster, Øer o. s. v.

For offentlig Bedømmelse har denne Bog ikke været Gjenstand: privat har jeg erholdt nogle Raad og Berigtigelser, hvilke jeg med Tak har modtaget og benyttet.

Den 20de October 1840.

C. F. Ingerslev.

Indledning.

Geographien eller Jordbeskrivelsen er den Videnskab, som lærer os at kjende vor Jord. Især beskjeftiger den sig dog med Jordens Overflade, da vi om dens Indre kun vide meget Lidet. Men den handler ikke blot om Jordskorpens døde Masse, dens Rumforhold og Former, men ogsaa om de organiske og levende Skabninger paa Jorden, deres Forhold til denne, og de Naturlove, som have Indflydelse paa deres Tilstand.

Med Hensyn til de Gjenstande, som Geographien afhandler, inddeles den almindeligen i: a) den mathematiske, der handler om Jordens Figur, Størrelse og Forhold til andre Klober; b) den physiske, der handler om Jordens naturlige Beskaffenhed og de Naturlove, hvoraf denne afhænger; c) den politiske, der betragter Jorden som Menneskenes Bopæl, og lærer os at kjende Staterne og Folkene efter deres Tilstand og borgerlige Forfatning. — Deels Hjelpevidenskaber for Geographien, deels specielle Grene af samme ere: Geognosie eller Læren om Jordskorpens nuværende Beskaffenhed; Geologie eller Læren om Maaden, hvorpaa Jordskorpen har dannet sig som den nu er; Klimatologie eller Læren om Luftens Tilstand og Beskaffenhed; Plante- og Dyrgeographie eller Læren om Planternes og Dyrenes Fordeling paa Jordklodens forskjellige Dele; Orographie eller Bjergbeskrivelse; Hydrographie eller Vandbeskrivelse; Topographie eller Stedbeskrivelse; Ethnographie eller Folkebeskrivelse; Statistik eller Statsbeskrivelse. Med Hensyn paa de Klasser af Mennesker, efter hvis specielle Tarv Geographiens Behandling er indrettet, kaldes den Militær-, Handelsgeographie o. s. v.

Hjelpemidlerne ved Underviisningen i Geographie ere: a) Landkort, som enten fremstille den hele Jord (Planiglober, Verdenskort) eller enkelte Dele deraf (General- og

Specialkort); fremdeles topographiske, orographiske, hydrographiske Kort, Søkort, Militær-, Post- og Reisekort. En Samling af Landkort hedder et Atlas. b) Glober (Jordkugler) d. e. kunstige Kugler, som forestille Jorden, paa hvilke de vigtigste Lande, Have, Floder, Søer o. s. v., samt de ved den mathematiske Geographie omhandlede Punkter, Linier og Cirkler ere afbildede.

I. Mathematisk Geographie.

Jorden er kun en liden Deel af den hele Verden. De utallige Himmellegemer, som denne indbefatter, kalde vi Stjerner. De ere enten Fixstjerner eller Planeter eller Kometer.

§ 1. Fixstjernerne, eller de stillestaaende Stjerner (Sole), forandre ikke deres Stilling mod hverandre, og sees stedse at indtage den samme Plads paa Himlen. De skinne med et ikke fra vor Sol modtaget stærkt og tindrende Lys, og inddeles efter deres Størrelse og deres stærkere eller svagere Skin i 12 Klasser, af hvilke de 6 første (omtrent 3000 Stjerner) kunne sees med det blotte Øie, de 6 sidste opdages kun ved Hjelp af Kikkerter, og kaldes derfor teleskopiske Stjerner. Fixstjernernes Antal kan ikke angives, og deres Afstand fra os er saa uhyre, at selv de bedste Kikkerter vise dem kun som klartlysende Puncter, aldrig som Skiver. Allerede fra gammel Tid har man fordeelt dem i visse Grupper, som man har kaldt Stjernebilleder.

Anm. Melkeveien bestaaer af en utallig Mængde Fixstjerner, som i en umaalelig Afstand ligge bag ved hinanden.

§ 2. Planeterne (vandrende Stjerner) ere mørke Legemer, som faae Lys og Varme fra deres Sole, og i elliptiske Baner bevæge sig omkring samme, imedens de tillige dreie sig om deres egen Axel. Omkring nogle Planeter bevæge sig Biplaneter (Drabanter, Maaner), og gaae tilligemed dem omkring deres Sole. Saaledes er Jorden en Planet, Maanen dens Drabant, og Solen (o: vor Sol) den Fixstjerne, omkring hvilken Jorden bevæger sig, og fra hvilken den faaer Lys og Varme. Vor Sol tilligemed dens Planeter kalde vi vort Solsystem, og dette er det eneste, som er os nøiere bekjendt. Man kjender i samme hidtil følgende 11 Hovedplaneter og 18 Biplaneter:

	Omløbstid om Solen	Diameter	Middelafstand fra Solen	Middelafstand fra Jorden
Mercurius	88 D.	660 Mile	8 Mill. M.	24 Mill. M.
Venus	224 - 16T.	1,678 —	15 —	20 —
Jorden	365 - 5 - 48M. 48S.	1,719 —	20⅝ —	
Mars	1 Aar 321 D. 16 T.	920 —	31 —	11 —
Vesta	3 — 224 — 9 -	59 —	49 —	34 —
Juno	4 — 131 — 10 -	309 —	55 —	35 —
Ceres	4 — 220 — 6 -	352 —	57 —	37 —
Pallas	4 — 221 — 15 -	4?5 —	57⅛ —	37 —
Jupiter	11 — 312 — 20 -	19,566 —	108 —	87 —
Saturnus	29 — 154 — 13 -	17,362 —	197 —	178 —
Uranus	83 — 274 — 8 -	7,564 —	400 —	377 —

Jorden har 1 Biplanet (Maanen), Jupiter har 4, Saturnus 7 og desuden en Dobbeltring, Uranus 6.

§ 3. Kometerne (Halestjerner, Haarstjerner) bevæge sig ligeledes i elliptiske, men for en Deel meget excentriske Baner omkring Solen, og oplyses af samme, hvorved de gjennemskjære Jordbanen i alle Retninger. Man adskiller ved dem den fastere Kjerne og den samme omgivende Lystaage eller Dunstkreds, der ved nogle viser sig som en lang Lysstribe eller Hale, som altid vender bort fra Solen. Kometernes Natur og Beskaffenhed saavelsom deres Antal er ubekjendt: af omtrent 150 kjender man Banerne.

Solen er en Kugle, 1,400,000 Gange større end Jorden. Dens Omfang er 610,000 Mile, dens Diameter 192,148 Mile.

§ 4. Jorden er et kugleformigt Legeme (see § 9). Dette sees af Følgende: a) Af fjerne Gjenstande seer man altid først de øverste Dele. b) Ved Maaneformørkelser viser Jordens Skygge sig stedse som rund. c) Solen staaer desto tidligere op, jo længere man kommer mod Øst. d) Stjernerne vise sig ikke overalt lige høit paa Himlen. e) Ved Reiser omkring Jorden kommer man fra den modsatte Side tilbage til det Sted, hvorfra man gik ud. f) Horizonten viser sig overalt kredsformig, og udvider sig bestandigen, eftersom Jagttageren indtager et høiere Standpunct.

§ 5. Man pleier at tænke sig Jorden som svævende frit i Verdensrummet og rundt omkring omgiven af Himmelhvælvingen: denne viser sig for vort Øie som besat med Stjerner, der alle synes at have den samme Afstand fra os. Man betragter derfor Jorden som befindende sig i Himmelkuglens Centrum og vendende sin hele Overflade imod samme. Deraf følger, at man tænker sig Jorden concentrisk med Himmelkuglen, saa at alle de

Linier og Cirkler, om hvilke vi nedenfor tale, ved hvilke man inddeler Jordkuglen, kunne overføres paa Himmelkuglen og paa denne betegne Inddelinger, der svare til dem paa Jorden.

Paa ethvert Sted, hvor man har fri Udsigt til alle Sider, hvælver Himlen sig for vort Øie omkring os som en Halvkugle, i hvis Midte vi staae, og indtil hvis Grændse vort Øie naaer: den Cirkel, hvor Himlen og Jorden saaledes synes at berøre hinanden, kaldes den tilsyneladende Horizont, eller Synskreds. Forskjellig herfra er den sande eller astronomiske Horizont, som tænkes, parallel med hiin, at gaae med sin Plan saaledes igjennem Himlens og Jordens fælleds Centrum, at en lige Linie fra den tilsyneladende Horizonts til Jordens Centrum staaer lodret paa samme, og derved at dele Jorden i to ligestore Halvkugler*): den er stedse 90° bortfjernet fra sit Middelpunct, Jagttagerens Sted. Til ethvert Punct paa Jorden kan man tænke sig et tilsvarende Punct i Himlen, der er lodret over samme, saavelsom et, der er lodret under det, hvert 90° borte fra Stedets sande Horizont: hiint kaldes dets Zenith, dette dets Nadir. Ethvert Punct paa Jorden har sin egen Horizont, Zenith og Nadir.

§ 6. Ethvert Steds sande Horizont bliver, som en Storcirkel**), halveret af enhver anden Storcirkel, altsaa ogsaa af Æquator og Stedets Meridian. Disse dele saaledes Horizonten i fire lige Dele, hver af 90°, hvilke kaldes de fire Verdenshjørner eller Verdensegne, Syd, Nord, Øst, Vest; deres Hoved- eller Cardinalpuncter ere de, i hvilke Horizontens Peripherie overskjæres af Æquators og Meridianens. For endnu nøiere at bestemme Verdensegnene, inddeles disse i Underafdelinger: N. O., S. O., S. V., N. V., og O. N. O., N. N. O., O. S. O., S. S. O., o. s. v. En efter disse Verdenshjørner inddeelt Skive, over hvilken en paa en Stift i Middelpunctet anbragt Magnetnaal frit svæver, kaldes et Kompas.

§ 7. Jordkuglen dreier sig i 24 Timer fra Vest til Øst omkring sig selv eller omkring sin Axel: dennes tvende Endepuncter, som under Omdreiningen maae tænkes at ligge stille, kaldes Nordpol og Sydpol.

*) Nordpolens eller Sydpolens Horizont falder altsaa sammen med Æquator.
**) Saaledes kaldes enhver omkring en Kugle dragen Kreds, der er concentrisk med Kuglen selv.

§ 8. Den Storcirkel, som man tænker sig dragen omkring Jorden midt imellem begge Polerne, 90° fra hver, og paa hvis Plan altsaa Jordaxelen staaer lodret, kaldes Æquator eller Linien. Ved den deles Jorden i den nordlige og sydlige Halvkugle eller Hemisphære.

Tænker man sig Jordaxelen paa begge Sider forlænget til Himmelhvælvingen, bliver den Himmel- eller Verdensaxel, dens Endepuncter Himmel- eller Verdenspoler. Jordæquatorens Plan forlænget til Himmelhvælvingen danner Himmelæquatoren.

§ 9. Da ved Jordens Axelomdreining (Rotation) alle dens Dele i Nærheden af Æquator bevæge sig med ulige større Hurtighed end de ved Polerne, saa formodede man efter almindelige Naturlove*), at Jorden ikke var nogen fuldkommen Kugle, men ophøiet under Æquator og fladere mod Polerne. Denne Formodning er nu ogsaa bragt til Vished ved videnskabelige Undersøgelser.

§ 10. Jordens Omkreds under Æquator udgjør 5400 geographiske Mile**), dens Gjennemsnit 1719 M.; Overfladen er omtrent 9,281,572 □ M., dens Cubikindhold 2,658,936,730 Cubikmile.***)

§ 11. Alle de Cirkler, som tænkes trukne omkring Jorden parallele med Æquator, kaldes Parallelcirkler: paa hver Side af Æquator indtil Polerne antager man 89 saadanne lige langt fra hinanden bortfjernede Cirkler,

*) Ethvert Legeme, der er understøttet af et andet, trykker lodret paa dette; Legemernes Tyngde kan derfor ogsaa betragtes som en Bestræbelse hos disse efter at søge til Jordens Centrum (da alle paa Jordkuglens Overflade lodrette Linier der ville støde sammen). Derfor kaldes denne Kraft Tyngdekraften eller Centripetalkraften. Ifølge en anden Kraft (Centrifugalkraften) stræbe alle Legemer, der bevæge sig omkring et fælleds Centrum, at fjerne sig fra samme, og det desto stærkere, jo længere de ere fra Centrum, og jo hastigere derfor Bevægelsen er. Ved Jordens Omdreining beskrive nu alle dens Puncter Cirkler, af hvilke enhvers Centrum ligger i Jordaxelen. Centrifugalkraften maatte altsaa virke stærkest under Æquator, hvor Afstanden og med den Hastigheden er størst, hvorimod den under Polerne er = 0, fordi Afstanden er 0; og atter maatte Centripetalkraftens Virksomhed under Æquator formindskes meest, fordi der begge Kræfterne virke directe imod hinanden. Antager man nu, hvad flere Grunde synes at berettige os til, at Jorden fra først af har været en flydende eller idetmindste mindre tæt Masse, end den nu er: saa have disse to forenede og modsatte Virkninger givet Jorden dens Skikkelse.
**) Æquator bliver nemlig, som enhver anden Cirkel, inddeelt i 360 Grader (°), hver Grad i 60 Minuter (′), hvert Minut i 60 Secunder (″). En Grad af Æquator er altsaa 15 geographiske Mile, en Minut omtrent ¼ M., et Sekund 100 Fod. En geographisk Miil er noget mindre end en Dansk, som er 12,000 Alen.
***) Saaledes angiver man almindeligen, idet man betragter Jorden som en fuldkommen Kugle. Da den imidlertid ikke er dette (see § 9), er Jordaxelens Længde kun 1713 M., Jordens virkelige Overflade kun 9260000 □ M., dens Cubikindhold 2,650,686,000 Cubikmile.

altsaa 90°. Foruden disse Cirkler mærkes: a) Vendekredsene paa begge Sider af Æquator, hver 23° 28′ fra samme. Den nordlige kaldes Krebsens, den sydlige Steenbukkens Vendekreds; de kaldes Vendekredsene, fordi Solen, naar den under sit tilsyneladende Løb omkring Jorden har naaet disse Puncter, synes at vende om igjen mod Æquator. b) Polarcirklerne, den nordlige og Sydlige, omkring Polerne, hver 23° 28′ fra Polen, altsaa 66° 32′ fra Æquator.

§ 12. De Storcirkler, som tænkes dragne omkring Jorden igjennem begge dens Poler, overskjærende Æquator og samtlige Parallelcirkler i to hinanden lige modsatte Puncter, saa at hver deler Jorden i en vestlig og østlig Halvkugle, kaldes Meridianer eller Middagscirkler. Af disse kan man tænke sig ligesaa mange som der ere Puncter paa Jorden. Tænker man sig en igjennem et Sted paa Jorden dragen Meridians Plan udvidet til Himmelhvælvingen, saa danner den Himmelmeridianen for samme Sted, hvilken da er en Storcirkel, der gaaer igjennem Stedets Zenith eller Nadir. Naar man nu mærker sig de Puncter, hvor Solen eller en Stjerne staaer op og gaaer ned (d. e. begynder og ophører at sees), vil man see, at samme altid staaer høiest paa sin Bane midt imellem Op- og Nedgangspunctet: man siger da, at Solen eller Stjernen culminerer eller er i Stedets Meridian.

§ 13. Et Steds Beliggenhed paa Jorden bestemmer man ved Hjelp af Meridianerne og Æquator. Ved hine angiver man et Steds Længde d. e. dets Afstand fra en bestemt Meridian, hvilken man antager som den første.*) Man tæller enten blot mod Øst indtil 360°, og da gives kun østlig Længde, eller man tæller fra den første Meridian baade mod Øst og Vest, indtil 180°, og man har da baade østlig og vestlig Længde. Alle Steder under den samme Meridian have naturligviis den samme Længde. Et Steds Brede, d. e. dets Afstand fra Æquator imod Syd eller Nord (altsaa haves sydlig og nordlig Brede), bestemmes ved Parallelkredsene. Skjæringspunctet for Stedets Meridian og den igjennem samme gaaende Parallelkreds bestemmer dets Beliggenhed paa Kortet.**)

*) Sædvanligen antager man herfor Den Ferros Meridian: Andre regne fra London, Greenwich, Paris o. fl. St.

**) Bredegraderne, som ogsaa, fordi de ere Dele af Meridianer, kaldes Meridiangrader, ere med ubetydelig Forskjel (de tiltage lidt mod Polerne)

§ 14. Ved Jordens Axelomdreining opstaaer Dag (idet Solen synes at træde ind i Horizonten) og Nat (idet Solen synes at synke under Horizonten). En Stjernedag er den Tid, der forløber imellem en Fixstjernes to umiddelbart paa hinanden følgende Culminationer. En Soldag er Tiden imellem to umiddelbart paa hinanden følgende Culminationer af Solen.*) Regner man samme fra Midnat til Midnat, da har man den borgerlige Dag, som sædvanligen deles i Formiddag og Eftermiddag, hver paa 12 Timer; regner man den fra Middag til Middag, har man den astronomiske Dag. Men Soldagene ere ikke alle lige lange, fordi Jorden ikke har en jævn Bevægelse omkring Solen (see § 16). For nu at have en fast og uforanderlig Maalestok for Tiden, tænker man sig Jordens Bevægelse stedse den samme (nemlig som den Middelbevægelse, man udfinder imellem dens hurtigste og langsomste Gang), og bestemmer efter denne en Middelsoldag, som kan være 15′ forskjellig fra den sande Soldag. Efter hiin Middeltid rette Uhrene sig. Ganske forskjellig fra Stjerne- og Soldagen er endnu den naturlige Dag, som udtrykker det Tidsrum, der forløber imellem Solens Opgang og Nedgang. Dens Længde er meget forskjellig (see § 19).

§ 15. Da Jorden dreier sig fra V. til Ø. omkring sin Axel, saa maae alle Puncter i en Parallelkreds, der ligge længere mod Øst, ogsaa tidligere see Solen staae op, Middag indtræffe o. s. v. Denne Tidsforskjel udgjør for 15° 1 Time, for 360° altsaa 24 Timer. Man kan altsaa ogsaa angive to Steders Længdeforskjel i Tiden, og f. Ex. sige, at Paris ligger 1 Time 20 Min. østlig for Ferro, istedetfor at sige 20°. Deraf forklares det ogsaa, at

allevegne ligestore, = 15 Mile. Længdegraderne, som ogsaa, fordi de ere Dele af Parallelkredse, kaldes Parallelgrader, aftage imod Polerne efter følgende Tabel:

Brede.	Jordens Omfang.	Længdegrads Størrelse.
0°	5400 Mile	15 . Mile.
10°	5318 -	14,772 -
20°	5075 -	14,096 -
30°	4676 -	12,990 -
40°	4137 -	11,491 -
50°	3471 -	9,642 -
60°	2700 -	7,500 -
70°	1847 -	5,130 -
80°	938 -	2,605 -
90°	0 -	0,000 -

*) Saavel Soldagen som Stjernedagen inddeles i 24 Timer; men en Soldag er 4 Minuter længere end en Stjernedag, eller = 24 T. 4′ i Stjernetid.

Jordomseilerne ved deres Hjemkomst, naar de have seilet mod Øst, maae tælle 1 Dag mere, naar de have seilet mod Vest, 1 Dag mindre.

§ 16. Jorden bevæger sig omkring Solen i et Aar o: i 365 Dage 5 Timer 48 M. 48 S. Den Bane, i hvilken Jorden udfører denne Bevægelse, Jordbanen eller Ekliptika, er ingen Cirkel men en (131 Millioner Mile lang) Ellipse; for Jorden, som for enhver Planet, er der da en Tid, da den er Solen nærmest (da siges den at være i Perihelium), og en anden, da den er længst fra samme (da er den i Aphelium). Jorden tilbagelægger i hvert Minut 240 Mile; men dens Hurtighed er ikke stedse den samme, den gaaer snart langsommere (i Aphelium) snart hurtigere (i Perihelium).

§ 17. For desto bequemmere og nøiagtigere at kunne angive det Standpunct, som Jorden til en vis Tid indtager i sin Bane, har man inddeelt Ekliptika i 12 lige Dele, og benævnet enhver af disse efter det Stjernebillede, som paa Himmelhvælvingen er samme nærmest. Dette er de 12 Himmeltegn, Dyrekredsen. — Jordaxelen staaer ikke lodret paa Jordbanen: dersom dette var Tilfældet, da vilde Æquators Plan falde sammen med Ekliptikas, og Solen stedse oplyse Jorden fra Pol til Pol. Den har imod samme stedse og uforandret en Heldning af $66\frac{1}{2}^{o}$, idet Ekliptika skjærer Æquator, paa hvis Plan Jordaxelen staaer lodret, under en Vinkel af $23\frac{1}{2}^{o}$. Disse Puncter, i hvilke Ekliptika skjærer Æquator (hvor altsaa Solen staaer lodret over denne), kaldes Æquinoctialpuncter, Jevndøgnspuncter, fordi, naar Solen er i disse (d. e. den 21 Marts og 23 September), Dag og Nat ere lige lange. De Puncter, i hvilke Solen har sin størst mulige Declination eller Afvigelse fra Æquator, i hvilke altsaa Ekliptika berører begge Vendekredsene (see § 11), kaldes Solstitialpuncter (fordi Solen synes her ligesom at staae stille, for atter at vende sig imod Æquator): dette finder Sted den 21 Juni og 21 December, vor længste og korteste Dag.

§ 18. Da Jorden er kugleformig og i 24 T. dreier sig omkring sig selv, saa oplyser Solen vel stedse den halve Deel af samme, men Grændserne for denne Halvdeel forandre sig hvert Øieblik. Af det Foregaaende følger nu Afvexlingen af Aarstiderne og af Dagenes og Nætternes Længde. Den 21 Marts staaer Solen

lodret over Æquator: den skinner da fra Pol til Pol, og hele Jorden har Jevndøgn (den nordlige Halvkugle Foraarsjevndøgn, den sydlige Efteraarsjevndøgn). Den 21 Juni (vor længste Dag) staaer Solen lodret over Krebsens Vendekreds: da nu denne ligger $23\frac{1}{2}^{o}$ Nord for Æquator, saa maa Grændsen af den Halvdeel af Jorden, som Solen oplyser, ligge $23\frac{1}{2}^{o}$ N. for Sydpolen, men paa den anden Side gaae $23\frac{1}{2}^{o}$ ud over Nordpolen. Saaledes bliver da den hele nordlige Polarkreds oplyst, den sydlige slet ikke: hist gaaer Solen slet ikke ned, her staaer den slet ikke op; hist er den længste Dag og Sommer, her er den længste Nat og Vinter. Den 23 September staaer Solen atter lodret over Æquator, og Forholdet er som den 21 Marts, kun omvendt. Den 21 December (vor korteste Dag) staaer Solen lodret over Steenbukkens Vendekreds, og Forholdet er som d. 21 Juni, kun omvendt.

§ 19. Solens Straaler lyse ikke alene men varme tillige: og Erfaring lærer, at Sollyset varmer desto stærkere, jo længere det virker paa et Legeme, men især jo mere lodret Solstraalerne falde paa dette. Herefter adskiller man fire Aarstider, som man beregner, ikke efter locale Omstændigheder, men med astronomisk Nøiagtighed: Foraar (21 Marts — 21 Juni), Sommer (21 J. — 23 Sept.), Efteraar (23 S. — 21 December), Vinter 21 D. — 21 Marts). — Efter Forskjelligheden i Varmens Fordeling og i Dagenes og Nætternes Længde har man inddeelt Jorden i fem Zoner (Jordstrøg, Jordbælter), nemlig 1 heed, 2 tempererede og 2 kolde. a) Den hede eller tropiske Zone ligger imellem Vendekredsene paa begge Sider af Æquator, og omgiver Jorden som et 47° eller 705 geographiske Mile bredt Bælte. Solens Straaler falde lodret (tvende Gange aarligen paa ethvert Punct) eller i en ikke under 43° stor Vinkel paa denne Zone; derfor er Varmen betydelig, og med ringe Forskjel eens hele Aaret igjennem. Her gives kun 2 Aarstider, en tør og en regnfuld Tid. Dag og Nat ere næsten lige lange (under Æquator altid = 12 T.); den længste Dag under Vendekredsene er $13\frac{1}{2}$ T. Tusmørke gives næsten slet ikke her. b) De to (nordlige og sydlige) tempererede Zoner, imellem Vendekredsene og Polarcirklerne, hver i en Brede af 43° eller 645 geogr. Mile. Solstraalerne falde her aldrig lodret, men under stedse spidsere Vinkler, Varmen

er derfor betydelig mindre end i den hede Zone, Forskjellen imellem Dag og Nat samt imellem Aarstidernes Varme er derimod større. De 4 Aarstider veksle regelmæssigen, men ere af forskjellig Varighed, og indtræffe i de tvende Halvkugler paa modsat Tid (see § 18). Tusmørket tiltager imod Polarcirklerne. Den længste Dag under Polarcirklerne er et Døgn. c) De to (nordlige og sydlige) kolde Zoner, indenfor Polarcirklerne omkring begge Polerne, hver $23\frac{1}{2}^0$ eller 352 geogr. M. bred. Paa disse Zoner falde Solstraalerne meest skjevt; under Polarcirklerne kunne de endnu have en Heldning af 47^0, men alle andre Puncter i disse Zoner blive nødvendigviis bekjinnede under endnu spidsere Vinkler, tildeels og til disse Tider slet ikke. Kulden er derfor her stærkest, og Forskjellen imellem Dag og Nat størst, da Dagens Længde tiltager fra 24 Timer til 6 Maaneder; selve Polen har et halvt Aar Nat (dog egentligen kun i 11 Uger, da i den øvrige Tid herskер Tusmørke) og et halvt Aar Dag. Her gives kun to Aarstider, en meget lang og streng Vinter, og en meget kort Sommer.

§ 20. Efter den fra Æquator til Polerne tiltagende Forskjel i Dagenes og Nætternes Længde inddeler man stundom begge Halvkugler i Halvtime- og Maaned-Klimata: fra Æquator til Polarcirklerne antager man 24 saadanne Klimata, for hvert af hvilke Forskjellen i Dagens største Længde udgjør $\frac{1}{2}$ Time. Fra Polarkredsene indtil Polerne, hvor den længste Dag tiltager efter langt ringere Bredeforskjel, regne Nogle 12, Andre 6 Klimata, eftersom Forskjellen udgjør en halv eller en heel Maaned.*) Med dette geographiske eller astronomiske Klima maa man ei forverle det physiske, om hvilket siden handles.

§ 21. Med Hensyn til Jordbeboernes forskjellige Stillinger imod hinanden paa Jordkuglens Overflade inddeles de i: a) Antipoder, som boe diametraliter ligeoverfor hinanden: de have en Længdeforskjel af 180^0, deres Brede er lige stor, men modsat (for det ene Sted nordlig, for det andet sydlig); de have modsatte Dags- og

*) Følgende lille Tabel vil oplyse dette nærmere:

		Længste Dag.			Længste Dag.
16° 44′ N. Br.	(St. Helena)	13 Timer.	67° 23′	(Bodøe)	1 Maaned.
52° —	(Paris)	16 T.	73° 39′	(Nordcap)	3 Maan.
57° 34′	(Kjøbenhavn)	17 T. 30′	84° 5′	(Spitsbergen)	5 Maan.
64° 14′	(Trondhjem)	20 T. 30′	90°	(Nordpolen)	6 Maan.

Aarstider. Exempler herpaa ere Beboerne af det nordlige Portugal og Ny Zeeland. b) Antoeker, som have samme Længde og samme, men modsat (sydlig og nordlig) Brede, f. Ex. de der boe ved Orangefloden, og Indbyggerne i Barka. c) Perioeker, som boe i samme Halvkugle under samme Brede, men have en Længdeforskjel af 180^0. Aarstiderne og Dagenes Længde ere for dem de samme, men Dagstimerne (Klokkeslettet) ere modsatte: naar det ene Sted har Middag, har det andet Midnat. I saadan Modsætning staae Indbyggerne paa Sandwichsøerne og Tibbus i Sahara.

§ 22 Maanens Diameter er 468 Mile, dens Omfang 1460 M.; den bevæger sig i en elliptisk Bane omkring Jorden, og ledsager samme paa dens Bane omkring Solen, saa at den, da den tillige dreier sig om sin Axel i $29\frac{1}{2}$ Dag, har en dobbelt (paa en Maade en tredobbelt) Bevægelse. Dens Middelafstand fra Jorden er omtrent 51000 Mile. Den fuldender sit Løb omkring Jorden i $27\frac{1}{3}$ Dag, og dette kaldes den tropiske eller periodiske Maaned. Men da Jorden imidlertid selv har tilbagelagt næsten en $\frac{1}{12}$ af sin Bane omkring Solen, saa maa Maanen endnu indhente det Stykke, som Solen vil synes at have bevæget sig fremad, førend den igjen kan vise sig for os som ved Begyndelsen af Løbet: dette udfordrer et Tillæg af omtrent $2\frac{1}{4}$ Dag, og derfor forløber f. Ex. fra den ene Nymaane til den anden 29 Dage 12 T. 44 M. 3 S. eller en synodisk Maaned. — Efter de forskjellige Stillinger, som Maanen under sit Omløb antager imod Jorden, og dens deraf følgende Belysning, viser den sig i 4 Hovedskikkelser (Maanephaser): a) Nymaane, naar Maanen staaer imellem Jorden og Solen, dog ikke i samme Plan som Jordbanen. Da Solen i denne Stilling blot belyser den Deel af Maanens Overflade, som vender bort fra Jorden, kan Maanen ikke sees paa Himlen. Men efter nogle Dages Forløb seer man den henimod Solens Nedgang paa den vestlige Himmel, i Skikkelse af en smal, seglformig Lysstribe. Denne bliver stedse bredere, indtil b) en Fjerdedeel af Maanens Legeme er oplyst, hvilken for os viser sig som Halvdelen af en rund Skive. Dette kaldes første Qvarteer. Maanen staaer da op ved Middag (men kan formedelst Sollyset ikke sees), culminerer Kl. 6 og gaaer ned ved Midnat. Den tiltager nu stedse, og Maanen staaer stedse sildigere op, indtil c) hele den Side

er oplyst, der vender mod Jorden, hvilken Halvdeel af Maanen da viser sig for os som en rund Skive: vi have da Fuldmaane, der staaer op Kl. 6 (Efterm.), culminerer ved Midnat, og gaaer ned Kl. 6 (Form.). Den aftager nu indtil atter d) en Fjerdedeel er oplyst, hvilket er sidste Qvarteer: Maanen staaer op ved Midnat, culminerer Kl. 6, gaaer ned ved Middag. — Naar Maanen staaer imellem Jorden og Solen, saa kaster den sin Skygge paa en Deel af Jorden; for dennes Beboere synes da Solen ganske eller tildeels bedækket, og Solformørkelse (total, partial, central) finder Sted. Staaer Jorden imellem Solen og Maanen, bliver denne ganske eller tildeels fordunklet ved Jordens Skygge (som i Form af en uhyre Kegle kastes 186000 Mile ud i Ekliptika), og Maaneformørkelse (total, partial) opstaaer.

II. Physisk Geographie.

A. Almindelige Oplysninger.

§ 1. Jordkloden bestaaer af tre forskjellige Stoffer: **Luft**, **Vand**, **Jord** eller **Land**. Alle tre ere væsentlige Bestanddele af Jordkloden.

Luften er et elastisk-flydende Legeme, som stræber at udfylde ethvert af de andre Legemer ikke indtaget Rum; den er gjennemsigtig og selv usynlig. **Vandet** er et draabeflydende Legeme, som stræber at trænge ind i Mellemrummene af de faste Legemer; det er farveløst og gjennemsigtigt. **Jorden** er et fast Legeme, som bestaaer af mere eller mindre tætte og haarde Dele. De ere i og for sig tørre og, med faa Undtagelser, uigjennemsigtige.

§ 2. Jordklodens naturlige Tilstand er afhængig af visse Naturlove, hvis Hovedresultater man maa kjende for at begribe de Phænomener, som man iagttager i Luften, i Vandet og paa Jorden. Den udførlige Udvikling af disse Naturlove hører til Naturvidenskabens Gebeet (i engere Betydning); her fremstilles kun de af deres Hovedresultater, som have Indflydelse paa geographiske Forhold.

§ 3. **Tyngde.** Alle tre Dele af Jordkloden, og alle Legemer paa samme, have en Bestræbelse efter, saameget som muligt, at nærme sig Jordens Middelpunct. Den Kraft, som frembringer denne Bestræbelse, kalde vi **Tiltrækningskraft**, **Tyngdekraft** (see S. 5). Den

virker stærkest paa de tætteste Legemer, og disse ere derfor de tungeste. Det tungere Legeme vil stedse, naar ikke særegne Omstændigheder forhindre det, fortrænge det lettere fra sit ved Jordens Middelpunct nærmere Sted. Af denne Grund danne de fastere Dele, Jorden, Jordklodens Kjerne; nærmest til den slutter sig Vandet; for begge maa Luften, som den letteste, vige Pladsen.

§ 4. **Varmen.** Denne fremkaldes paa Jorden ved Solstraalernes Indvirkning. Den Varmegrad, som et Legeme har, kaldes dets **Temperatur**; denne siges at stige, naar Legemet bliver varmere, at falde, naar det bliver koldere.

a) Den Varme, som ved Solstraalerne fremkaldes hos Legemerne, bliver ikke constant hos samme, men viger bort, idet den meddeler sig til andre mindre stærkt opvarmede Legemer, saalænge indtil begge have antaget eens Temperatur; derfor synker hines Temperatur, saasnart den Aarsag, der fremkalder Varmen, enten ophører eller virker mindre stærkt, saa at den ikke holder lige Skridt med Varmens Bortvigelse eller **Udstraalingen**.

b) **Jo tættere et Legeme**, jo mørkere og ujevnere dets Overflade er, desto mere opfanger og opsluger det Lysstraalerne, samt opvarmes derved desto stærkere, men udstraaler derimod ogsaa desto hurtigere og stærkere den modtagne Varme, afkjøles altsaa desto hurtigere og stærkere. Og omvendt, jo mere gjennemsigtigt et Legeme er (altsaa lader Lysstraalerne gaae igjennem sig istedetfor at opsluge dem), jo lysere og glattere dets Overflade er, desto langsommere og desto mindre baade modtager og udstraaler det Varmen. Derfor opvarmes Luften og Vandet mindre ved Solstraalerne end Landet, og derfor er Havfladens Temperatur mere constant end Fastlandets. Af denne Naturlov forklares mange vigtige Phænomener, hvorom siden paa flere Steder tales.

c) Varmen har den Egenskab at udvide alle Legemer, og det desto mere, jo større Varmen er, samt i høiere Grad ved luftformige og draabeflydende Legemer end ved faste. — De opvarmede, følgeligen udvidede Luft- og Vanddele, som derved ogsaa ere blevne lettere, fjerne sig længere end før fra Jordens Middelpunct, idet de give Plads for koldere, mindre udvidede og derfor tungere Dele: dersom den Aarsag, som opvækker Varmen, vedbliver, følge disse snart efter hine, og paa denne Maade opstaaer en

Art af Kredsløb. — Da et opvarmet og derved udvidet Legeme efterhaanden indtager et mindre Rum, naar Varmen viger bort fra samme, d. e. naar det bliver koldere, saa siger man, at Kulden sammentrækker Legemerne.

d) Meest synlig er Varmens Indvirkning paa Vandet. Ved samme udvides, ved en vis Temperatur, enkelte Dele af dette i den Grad, at de blive lettere end Luften, altsaa hæves op i denne. Disse af Luften baarne Vanddele kalder man Dunster eller Dampe, og den hele Proces Fordunstningen eller Fordampningen.

Ved en anden meget lav Temperatur bliver Vandet derimod saameget sammentrukket og fortættet, at det forvandler sig til et fast Legeme: da fryser det (Jis, Hagel, Snee). Naar det ved en høiere Temperatur igjen antager en draabeflydende Tilstand, da tøer det.

f) Temperaturen maales ved et dertil indrettet Instrument, Thermometret eller Varmemaaleren Dettes Inddeling er forskjellig. Almindeligst regnes efter Reaumurs, som har 0° ved Frysepunctet, 80° ved Kogepunctet, Fahrenheit har 32° ved Frysepunctet, 212° ved Kogepunctet; Celsius, en Svensk, har, overeensstemmende med det Franske Thermomètre centigrade, 0° ved Frysepunctet, 100° ved Kogepunctet. 100° C. ere altsaa lige med 80° R. eller 180° (d. e. 212° − 32°) F.; altsaa forholder 1° F.: 1° C.: 1° R. = 9: 5: 4, eller 9° F. = 5° C. = 4° R.

B. Luften.

§ 5. a) Luften er et af flere Bestanddele, Gasarter, sammensat Legeme: Blandingen af de forskjellige Gasarter er udentvivl overalt i Athmosphæren den samme. Den omgiver Jordkloden i en til dennes Skikkelse svarende sphæroidisk Form, og deeltager i Jordens tvende Bevægelser.

b) Man har beregnet Luftkredsens største Høide til 8 til 10 Mile; kun den nedre Deel af samme kan blive Gjenstand for vore Jagttagelser, den nemlig, som er Jorden nærmest, og i hvilken Jordens Dunster opstige, Athmosphæren eller Dunstkredsen (i engere Betydning; thi ofte bruges dette Ord om hele Luftkredsen). Denne har en Høide af noget over 1 Miil; man er kommen i Luftballoner indtil en Høide af 23000 F. op i samme. Høiere oppe er Luften ikke længere bequem til Indaanding, men bliver med tiltagende Høide deels tyndere og lettere, deels koldere. Aarsagen til det Første er, at de

nedre Luftlag formedelst Trykket eller Tyngden af de øvre (see A. § 3) ere tættere end de ellers vilde være, hvilken Tæthed naturligviis maa formindskes efterhaanden som Trykket i en større Høide formindskes. Koldere bliver Luften i en større Høide, fordi den Aarsag, som forhøier de nedre Luftlags Temperatur, Varmeudstraalingen fra Jorden og Vandet, her stedse mere ophører at virke. Luftens Tyngde maales ved Barometret: af det her Sagte indsees nu ogsaa, hvorledes det kan bruges til at bestemme et Steds Høide.

c) Athmosphæren er Skueplads for mangfoldige Phænomener, som man kalder Meteorer, Luftsyn. Man inddeler dem i: 1) Vandmeteorer, som alle beroe paa Vandets Fordunstning. Naar Dunsterne ere stegne op i Luften, og der ved Berøring med koldere Luftlag have erholdt en større Tæthed, saa at de blive synlige, kaldes de Skyer; staae disse lavt, kaldes de Taage; naar Tætheden forøges formedelst Luftens Overfyldning med Dunster eller formedelst Afkjøling, blive de tungere end Luften, og falde ned i større eller mindre Draaber som Regn (og Taage), og, naar de fryse, som Hagl og Snee. Dunster, som ere blevne svævende nær ved Jordens Overflade, blive ofte afkjølede, derved tættere og synligere, og synke ned til Jorden igjen som Dug og Rimfrost. 2) Lysende eller optiske Meteorer: Morgen- og Aftenrøde, Dæmring, Nordlys (hvis Oprindelse og Beskaffenhed endnu ei er ret klar), Bisole og Bimaaner, Regnbuer, Luftaftspeiling eller mirage, fata Morgana. 3) Elektriske eller Ildmeteorer: Lynild, Stjerneskud, Lygtemænd, Ildkugler. — Meget mærkværdige ere Meteorstenene (Aerolither), som med stærkt Buldre falde ned fra Luften, næsten altid med Spor af Ildvirkninger, og tilrundede. Om deres Oprindelse er man ikke enig.

§ 6. Bevægelserne i Luften eller Vindene ere alle en Følge af den forskjellige Temperatur i Athmosphærens Dele, og af dens Bestræbelse efter at gjenvinde den tabte Ligevægt. De faae efter Graden af deres Hurtighed Navnene: Vinde, Storme, Orkaner.*) En hurtig kredsformig Bevægelse i Luften kaldes en Hvirvelvind. — Vindene ere deels regelmæssige, deels uregelmæssige. Blandt de første mærke vi a) Passatvindene, som bestandigen

*) En sagte Vind tilbagelægger i Almindelighed 10 Fod i en Secund, en Storm 60, en Orkan undertiden 120.

blæse imellem Vendekredsene fra Øst. Hovedaarsagen til disse er denne. Da Luften i den hede Zone bliver betydeligen opvarmet, maa den koldere og tættere Luft paa begge Sider, fra Polerne af, strømme henimod Æquator. Men da Jorden, og med den Luftkredsen, dreier sig med større Hurtighed fra Vest til Øst under og omkring Æquator, end i længere Afstand fra samme, saa mangle hine fra N. og S. tilstrømmende Luftmasser Noget af de Egnes Omdreiningshurtighed, i hvilke de nu ere komne: de blive da tilbage, og foraarsage derved en Jordens Omdreining modsat Luftstrømning (endskjøndt de selv, kun langsommere, følge hiin). Derfor blæse de paa begge Sider af Æquator fra N. O. og S. O., kun under Æquator fra Ø., dog ei allevegne. De blæse ei overalt i den hede Zone med fuldkommen Regelmæssighed, navnligen afbryde store Landmasser dem ofte. b) Mousonerne, der halvaarligen blæse fra modsat Kant. Saaledes herskер paa det Indiske Hav N. for 3° N. Br., hvor Nordostpassaten ikke findes, fra October til April Nordostvind, i det øvrige Aar Sydvestvind. Naar nemlig (efter Efteraarsjevndøgn) de store Landmasser, som omgive det Indiske Hav mod N., have udstraalet og tabt mere Varme end de nærliggende Dele af Havet (§ 4 b), saa strømmer den nedre koldere og tættere Luft fra Landet til Havet. Naar (efter Foraarsjevndøgn) hine Landmasser begynde at opheides stærkere, end Havet kan blive det (§ 4 b), saa strømmer af samme Aarsag Luften fra dette til hine. c) Land- og Søvinde ved Kysterne, især i den hede Zone, hine om Aftenen og Natten, disse om Morgenen og Dagen. Aarsagerne ere de samme, som frembragte Mousonerne. — Skadelige Vinde opstaae, hvor Luften over vidtudstrakte, skaldede Sletter (§ 4 b) opvarmes til en betydelig Grad, saa at Vinden medfører derfra en glødende, tør Hede. Saadanne ere Sirocco i Italien, Solano i Spanien, Chamsin i Ægypten, Samum i Arabien, Harmattan i Senegambien og Guinea.

C. Vandet.

1. Havet.

§ 7. a) Den store sammenhængende Vandmasse, som bedækker*) den største Deel af Jordens Overflade,

*) Havets Overflade er 6,856,000 □ M., Landets kun 2,424,000 □ M. Fordelingen af Vandet er saadan, at den nordlige Halvkugle indeholder 2,822,000 □ M., den sydlige derimod 4,034,000 □ M; den østlige Halvkugle 2,906,000 □ M., den vestlige 3,950,3000 □ M.

kaldes Oceanet, Verdenshavet. Det omslutter Landet paa alle Sider, og er i alle Dele sammenhængende, hvorimod Landets enkelte Dele ere adskilte ved Havet. Derfor ere selv de største Fastlande kun at betragte som store Øer.

b) Havets Bund er den betydeligste Fordybning paa Jorden; den er en Fortsættelse af Fastlandet, og har en lignende Afvexling af Forhøininger og Fordybninger, hvoraf følger Havets forskjellige Dybde. Den største Dybde antager man at være en Miil, dog har man ingen større maalt end 6400 Fod. — Lave Steder, hvor Havbunden gaaer nær til Overfladen, kaldes Grunde; disse ere deels Sand- og Dyndbanker, deels Skjær (Klipper), hvor Grunden bestaaer af haardere Masser. Ordet Rev bruges om begge Dele.

c) Grændsen mellem Havets og Landets Overflade kaldes Strandbredden, Landet langs med denne Kysten: dog bruges dette Ord hyppigen i samme Betydning som det første.

d) Havets Overflade har naturligvis i det Hele allevegne den samme Høide. Dog finde nogle Undtagelser Sted, idet disse Dele af Oceanet staae høiere (indtil 30 F.) end andre. Saaledes staaer Østersøen 8 F. høiere end Nordsøen. — Hvor Havet danner et Indsnit i Landet med betydelig Brede, opstaaer en Bugt; med ubetydelig Brede, en Fjord; en ved Natur eller Kunst dannet Bugt, hvor Skibe kunne ligge sikkre for Storm, kaldes en Havn. Smale Havarme, som forbinde to større adskilte Dele af Havet, kaldes Stræder, Sunde, Belter, Kanaler.

Anm. Havvandet har en bitter, saltagtig Smag, og er derfor udrikkeligt: det er tungere (har derfor og større Bærekraft) end det ferske Vand, og fryser mindre let end dette. Dets Saltholdighed er forskjellig, men i indesluttede Have er den i Almindelighed mindre end i det store Verdenshav. — Havets Temperatur afhænger vel noget af andre Grunde (f. Ex. Strømninger), men især dog af Athmosphærens Temperatur, saa at den aftager mod Polerne, tiltager mod Æquator; men den er i Havet langt mindre forskjellig i Aarets forskjellige Dele, end Temperaturen af Athmosphæren, der hviler over Fastlandet. Havet skal imellem Vendekredsene stedse have omtrent den samme Middeltemp., 22°, uden at enten Aarstiderne eller Dag og Nat gjøre nogen synderlig Forandring deri. Med

Dybden aftager Temperaturen, og det meget hurtigere i Nærheden af Æquator end henimod Polerne. Saaledes har man i et Dybde af 600 F. fundet under 1° N. Br. en Aftagelse fra Overfladen af 9°, under 36° N. Br. kun af 4½°. Under 5° N. Br. fandt man i en Dybde af 1200 F. 7°, imedens Overfladen havde 23°; under 47° N. Br. fandt man i en Dybde af 3124 F. 3°, medens Overfladen havde 5½°, men derimod i det Caraibiske Hav i 5600 F. Dybde 5½°, ved en Overflade af 23½°. I en Dybde af 3000 Fod og derover synes den stedse at være mellem 3° og 6°; Aarstiderne skulle ikkun virke indtil 300 Fods Dybde.

§ 8. Havet er i bestandig Bevægelse: a) Bølgegang, foraarsaget især ved Vindens Indvirkning. b) Strøm er Havets stadige Bevægelse i en vis Retning.*) Hvirvler eller Malstrømme, tragtformige Bevægelser i Havet, opstaae, naar flere Strømme møde eller krydse hinanden. c) Ebbe og Flod, hvorved Havet, to Gange i hvert Døgn, i 6 Timer falder (Ebbe) og stiger (Flod). Dette Phænomen har sin Grund i Maanens Tiltrækningskraft. Det mærkes tydeligst i det aabne Ocean, mindre i indesluttede Have. Hist er Forskjellen, som derved bevirkes, imellem den største og mindste Høide, 10 til 20 F., stundom 40 til 45. Ved Nymaane og Fuldmaane forener Solens Tiltrækning sig med Maanens, og bevirker en stærkere Flod, som kaldes Springflod, der ofte anretter Ødelæggelser paa lave Kyster.

*) Den er næsten uden undtagelse en Virkning af Vandets Bestræbelse efter at gjenoprette den ved Temperaturforskjelligheder og andre Aarsager tabte Ligevægt. Regelmæssige Strømninger ere: a) Polarstrømningerne: det koldere, tættere og tungere Vand strømmer fra Polerne mod Æquator, ifølge de samme Naturlove, som bevirkede Luftens Strømning, dertil (§ 6. a.). b) Æquatorialstrømmen i de tropiske Egne fra Øst til West, frembragt ved de samme Naturlove som fremkaldte Passaterne (§ 6. a), og forøget ved disse. Mærkeligst er denne i det Atlantiske Ocean, fra Africa til Sydamerica. Mod Vestpidsen af Brasilien bryder denne sig, saa at en mindre Arm gaaer mod Syd langs med Kysten, men Hovedarmen mod den Mexicanske Bugt, hvorfra under Navn af Golfstrømmen omkring Florida igjennem Bahamacanalen mod Nord, stedse nogle Mile fra Kysten. I Bahamacanalen er den 3 Mile bred, under 41° N. Br. over 20 Mile. Ved Newfoundland giver den stedse mere efter for den mødende Polarstrøm, og bøier mod Øst og Sydøst henimod Azorerne, hvor den er 160 Mile bred. Her taber den sig. Noget af dens Vand naaer til Kysten, for at deeltage i et nyt Kredsløb; stundom, men kun undtagelsesvis, ere Sidegrene af den komne til Norge, Irland og Island. Golfstrømmen tiltager i sit Løb i Brede, men aftager i Hurtighed (ved Florida 5 Mile i 1 Time). Fra Bahamagrene af adskiller dens Vand sig fra det øvrige Ocean ved større Saltholdighed og mere blaae Farve samt ved sin større Varme (ved Newfoundland 17°, de omgivende Dele af Oceanet 14°. — Ligeledes strømmer Havet fra det Indiske Hav mod V. omkring Sydspidsen, af Africa, og fra Vestkysten af America til Asien. Vandet strømmer ogsaa stedse fra det sorte Hav til Middelhavet.

§ 9. De vigtigste Dele af Oceanet ere: a) det nordlige Jishav (200,000 □ M.); b) det sydlige Jishav (350,000 □ M.); c) det Atlantiske Hav, (1,635,000 □ M.); d) det østlige eller store Ocean, det stille Hav, Sydhavet (3,300,000 □ M.); e) det Indiske Hav (1,380,000 □ M.)

Anm. Som Grændse imellem de tvende Jishave og de til dem stødende andre Dele af Oceanet pleier man at antage begge Polarcirklerne; imellem det Indiske Hav og det store Ocean en Linie fra Sydspidsen af Ny-Holland til den sydlige Polarcirkel. De øvrige Oceaner adskilles ved Lande og Havarme, om hvilke siden tales.

2. Vandet paa Fastlandet.

§ 10. Naar Dunsterne i Form af Regn, Snee o. s. v., ere faldne fra Luften ned paa Jorden, trænger en stor Deel af samme gjennem dennes smaae Mellemrum og Kløfter ned i det Indre (formedelst saadanne Steen- eller Jordarter, som indsuge Vandet og tilstede det Gjennemgang), og samler sig der; derfra bryder det da (naar det finder eller skaffer sig en Aabning, og det kommer til Lag, som ikke længere give det Gjennemgang) frem paa Overfladen, og saaledes opstaaer en Kilde, som enten er perennerende eller periodisk. Der gives kolde og varme Kilder, mineralske Kilder, Saltkilder. Af Kilderne opstaae Bække, af disse Aaer, Floder, Strømme (Hovedfloder, Bifloder, Kystfloder, Steppefloder*). Ved en Flod bemærkes dens Leie eller Seng, Bredder, Fald**), Munding. Naar Floden pludselig gaaer over fra en høiere til en lavere Deel af sit Leie, opstaaer et Vandfald. Skeer dette successivt, eller bliver dens Leie pludseligen betydeligen smalere, hvorved Hastigheden forøges, opstaaer en Rapide. Den hele Landstrækning, som sender sine rindende Vande til en Flod, kaldes dennes Flodgebeet: Grændsen imellem tilstødende Flodgebeter kaldes Vandskjellet, fra hvilket Vandet løber i modsatte Retninger, efter forskjellige Aftækninger. Det er imidlertid ingenlunde altid Bjergkjeder, der danne Vandskjellet. Flade Steder, hvor tvende til forskjellige Flodgebeter hørende Floder nærme sig meget hinanden, kaldes Bærepladser

*) Saaledes kaldes Floder, som tabe sig i den sandige Jordbund uden at naae et andet Vand, eller som falde ud i en Indsø uden Afløb.
**) Dette er Høideforskjellen imellem dens Kilde og dens Munding, eller imellem enkelte Dele af dens Løb.

(fordi Varene der kunne bæres fra den ene Flod til den anden.

§ 11. De fleste Floders Løb kan man dele i tre Dele: a) det øvre Løb, i Høilandet. Faldet er her betydeligt; Floden styrter gjennem mange Vandfald fra Klippe til Klippe; en egentlig Floddal har ikke dannet sig; Bredderne ere i Almindelighed selve de høie og steile Klippesider, som indeslutte Kløfterne, i hvilke Floden løber. Løbet er for det Meste i lige Linie. b) Mellemløbet i Terrasselandene (see § 17). Faldet er mindre, en Floddal giver Strømmen mere Plads, Rapider ere hyppige, Løbet har mange Krumninger, mange Øer dannes. c) Det nedre Løb, i Lavlandet. Faldet og Hastigheden er ringe, ingen høie Bredder ledsager længere Floden, den deler sig hyppigere i den flade Slette. Naar Floden ved sin Munding deler sig i flere Arme, kaldes den af disse indesluttede Egn et Delta. Sandbanker, som under Vandspeilet dannes af det Dynd og Sand, som Floden fører med sig, kaldes Barrer.

§ 12. Et staaende Vand, som allevegne er omgivet af Land, kaldes en Indsø eller Sø. De fleste Indsøer have ferskt Vand, nogle ogsaa salt. Nogle have Tilløb, men intet synligt Afløb, andre have dette, men intet synligt Tilløb; andre have begge Dele, atter andre ingen af Delene.

D. Landet.

§ 13. Ved Betragtningen af Landet ere to Dimensioner at mærke: a) den horizontale Dimension i Længde og Brede, hvorved Landets Udstrækning og Figur bestemmes; b) den verticale Dimension, efter hvilken dets Høide angives. Man gjør Forskjel paa et Steds relative Høide, som regnes efter dets nærmeste Omgivelser, og absolute Høide, som beregnes efter Havfladen, der med ringe Undtagelse allevegne er lige langt fra Jordens Middelpunct.

§ 14. Ved den over Ferro dragne Meridian (lige som ved enhver anden) deles Jordens Overflade i to ligestore Halvdele. I den østlige Halvkugle ligger den saakaldte gamle Verden, eller de tre store Landmasser, Asien, Africa og Europa. S. O. for den gamle Verden ligger endnu den store Ø Ny Holland, hvilken tilligemed en stor Mængde N. O. og O. for samme liggende Øer kaldes Australien, og regnes for en egen Verdensdeel. I den vestlige Halvkugle ligger den nye Verden eller America. Af de 2,424,000 □ M., som Jordens Overflade udgjør, ligge 1,734,000 paa den østlige, 690,000 paa den vestlige, og 1,818,000 paa den nordlige, 606,000 paa den sydlige Halvkugle. Øerne udgjøre i alt omtrent 98,800 □ M.

I Modsætning til disse fem Fastlande eller Verdensdele kaldes alle mindre af Vand omflydte Landmasser Øer. En Samling af Øer kaldes en Øegruppe eller et Archipel. Et Stykke Land, som kun paa een Side hænger sammen med Fastlandet, kaldes en Halvøe; et smalt Stykke Land, som strækker sig ud i Havet, kaldes en Landtunge eller Odde. En smal Landstrimmel imellem to Have, ved hvilken to Lande forbindes, kaldes en Landtange (Isthmus).

§ 15. De mindre Forhøininger paa Jordens Overflade kaldes Bakker og Høie, de større Bjerge (men Sprogbrugen vakler ofte heri). Fjelde ere meget høie, meest nøgne Bjerge; Klipper kaldes oftest lave, ganske af Steen bestaaende Bjerge. Ved ethvert Bjerg adskiller man Foden, Affaldet (d. e. Heldningen, Skrænterne, Sideterrasserne), Toppen. Flere i en Række sammenhængende Bjerge kaldes en Bjergkjede; danne Bjergene ligesom en Hob, kaldes de en Bjerggruppe *). Efter deres relative Høide, i Forhold til de øvrige Dele af samme Bjergmasse, inddeles de igjen i Forbjerge, Mellembjerge og Høi- eller Alpebjerge. Den lavere Deel af Bjergkjeden, hvorfra de høiere Toppe ligesom hæve sig, kaldes Bjergryggen; Bjergkam er en Linie, som tænkes at forbinde de enkelte Toppe, og hvis Retning saaledes betegner Massens største Ophøining. Fordybningerne imellem Bjergene kaldes Dale, som ere enten Længde- eller Tværdale (eftersom de gaae i samme Retning som Bjergmassens største Udstrækning, eller omvendt); ere de meget smale, kaldes de Kløfter. Overgangsstederne over Bjergmasserne, de lavere Steder af Kammen, hvilke almindeligen findes der, hvor Massen er smalest, imellem to Tværdale, kaldes Passe **).

*) Man har før, aldeles urigtigen, antaget og tildeels paa Kortene affat Forbindelser imellem næsten alle Bjergkjeder. En saadan Sammenhæng imellem dem findes ikke paa Landjorden, end sige under Havet, hvor man ogsaa har antaget dem: tvertimod ere Bjergmasserne isolerede.

**) Passenes Høide staaer ikke altid i Forhold til Bjergkjedens i det Hele, endnu mindre til de høieste Toppes. Saaledes ere Passene paa Pyrenæerne ligesaa høie som paa Alperne.

§ 16. Med tiltagende Høide aftager Luftens Varme, indtil man tilsidst kommer saa høit op, at Solstraalerne endogsaa i den varmeste Aarstid ikke mere have Kraft til at smelte Jis og Snee. En Linie, som man tænker sig trukken igjennem de Puncter, ovenfor hvilke dette finder Sted, kaldes Sneegrændsen eller Sneelinien (sammenl. § 22 D.). De Dele af Bjergene, som ligge ovenfor deres Sneelinie, ere naturligviis bedækkede med evig Snee og Jis. Disse evige Jis- og Sneemasser maatte, da der hvert Aar falder en betydelig Mængde Snee paa dem, forøges saaledes, at de tilsidst aldeles bedækkede alle Bjergtoppene, naar ikke Jordens Varme nedenfra bestandigen optøede dem. Dog holder denne Formindskelse ei Skridt med Forøgelsen ovenfra, hvorfor Massen ligesom skaffer sig Luft ved, ifølge sin egen Tyngde, at trænge ned i Sidedalene. I disse findes derfor store optaarnede Sneemasser, som ved at gjennemtrænges af smeltet Sneevand (da Solen smelter Overfladen) efterhaanden forvandles til Jiskorn, og danne udstrakte, faste Jismasser, liig brede Strømme. Disse optøes bestandigen paa den paa Jorden hvilende Side, formedelst Jordvarmen, og glide derfor bestandigen ned ad den skraae Flade, paa hvilken de hvile, idet deres egen Vægt og de øvre Massers Tryk driver dem frem ad; og da de saaledes bestandigen forøges ovenfra, kunne de ei optøes af Sommervarmen, men gaae stundom ned til lige Høide med Kornagre og Frugthaver. De kaldes Gletscher, Jisbræer o. s. v. *) Laviner kaldes store Sneemasser, som nedstyrte fra Høibjergene.

§ 17. En jevn Egn uden betydelige Forhøininger kaldes en Slette, fladt Land. Naar smaa Forhøininger og Fordybninger afvexle med hinanden, er Landet bølgeformigt. Med Hensyn til Høiden over Havet kaldes Landet Lavland, naar det har ringe, Høiland, naar det har betydelig Høide; er dettes Overflade uden betydelige relative Forhøininger, kaldes det en Høislette (Plateau). Et Land, hvor høie Bjerge og dybe Dale afvexle, kaldes et Alpeland. Overgangen fra Høi- til Lavlandet gjøre Terrasselandene.

*) Overfladen af Jisbræerne er næsten altid meget ujevn, imedens den efterhaanden tøende Underflade er glat. Ved Siden og Foden af Gletscheren danner der sig Volde eller Dæmninger af Stene, Jord, Gruus og overhovedet Gjenstande, som frembøde den nedglidende Gletscher en Modstand, og som den derfor skyder tilside eller foran sig; de kunne naae til 50 Fods Høide. Gletscherne give mange og store Floder deres fornemste Næring, idet der fra dem strømmer en stor Mængde Vand, især om Sommeren. Gletschernes Fod er forandrlig. I Europa findes egentlige Gletscher paa Alperne, paa Vestsiden af de Skandinaviske Bjerge, i Lapland og i Polarlandene, samt paa Island.

§ 18. En flad Egn, som mangler Vand, og kun bestaaer af nøgen Steen eller er bedækket af Sand, saa at faa eller ingen Planter findes der, kaldes en Ørken; de enkeltliggende frugtbare Pletter i samme kaldes Oaser. Skovløse og udyrkede Stetter, hvor for det Meste kun eet Slags Planter voxe, kaldes Savanner (med høit Græs), Stepper (med lavt Græs og salthöldig Jordbund) og Heder (med Lyng). Moradser, Sumpe eller Moser kalder man fuurt og Planteværten ugunstigt Land, som mere eller mindre er gjennemtrængt af staaende Vand.

Anm. 1. Jordbundens Temperatur afhænger vel for en stor Deel af dens, saavelsom de nedre Lags, chemiske og physiske Beskaffenhed, men dog fornemmeligen af Atmosphærens Temperatur, med hvilken Jordoverfladens i det Hele stemmer overens. I en vis Dybde (c. 70 Fod) har Jorden en igjennem alle Aarstider uforandret Temperatur; denne Bestandighed aftager imod Overfladen, i hvilken Forandringerne ere ligesaa store som i Atmosphæren, skjøndt de foregaae langsommere og paa en noget forskjellig Maade. Hiin bestandige Temperatur aftager fra Æquator imod Polerne, og fra Havets Niveau imod Bjergtoppene: i de tempererede Zoner er den lig med Atmosphærens aarlige Middelvarme, i den hede Zone er den lidt lavere, i de kolde endeel høiere end samme (derfor fryse i Polaregnene mange Kilder selv om Vinteren ikke til). — Uafhængig af Overfladens Temperatur bemærker man dernæst, hvad de varme Kilder og Vulcanerne lode formode, under hiin ovennævnte Region for den constante Temperatur, i en endnu større Dybde, en egen, af Solvarmen ikke betinget, Jordvarme, som efter de nyeste Jagttagelser tiltager 1° for hver 100 Fod, man kommer dybere. Man antager, at Jordens Skorpe er 13 til 15 (Andre 7) Mile tyk, og at Jordens Kjerne der bliver glødende. — Jordbundens Fugtighed bestemmes deels ved Atmosphærens Beskaffenhed (Regnmængden og Regnens Fordeling imellem Aarets Dele), deels ved dens egen, eftersom den lader Fugtigheden hurtigere trænge igjennem, eller beholder den længere, o. s. v.

§. 19. Jorden har ikke stedse havt sin nærværende Skikkelse: til denne Erkjendelse føre os baade den hellige Skrifts Udsagn, og de Spor af Forandringer, som man opdager i dens Indre. Det er Vandets og Ildens ("neptunske„ og "vulcanske„) forenede Kræfter, der have givet den sit nuværende Udseende. De sidste ere de vigtigste og mærkeligste; men da de have deres Sæde og rette Virkekreds i en

Region, som for os er utilgængelig, nemlig Jordens Indre, saa er ved dem Meget, som er, og formodentligen stedse vil blive, dunkelt for os. Men den ovenfor anførte Erfaring, at Jordbundens Temperatur tiltager i en større Dybde, og den derpaa støttede Formodning om, at Jordens Indre er glødende, staaer i Forbindelse med den Hypothese, at Jordens indre Kjerne bestaaer af smeltede, glødende Mineralier. Naar disse da komme i Forbindelse med Luft og Vand, opstaaer en Stræben efter at udvide sig og skaffe sig Plads, hvilket skeer ved at gjennembryde de Steder af Jordskorpen, hvor de finde mindst Modstand. Gjennem disse Aabninger udkastes da de fra det Indre fortrængte Masser ved vulcanske Udbrud: ofte rystes derved Jordskorpen, saa at der opstaaer et Jordskjelv.

Vulcaner kaldes Bjerge, fra hvilke gjennem een eller flere Aabninger, Kratere, næsten uophørligen opstige Røg og, fra Tid til anden, glødende Aske, Stene, Lava (de ovenfor omtalte Masser af smeltede Mineralier), undertiden ogsaa hedt Vand, Dynd eller uhyre Ildsøiler. Vulcanerne ere deels endnu virksomme, deels udbrændte (som ikke længere ere i Virksomhed). De ere alle kegleformige, og for en Deel meget høie. De fleste Vulcaner ligge i Form af lange Rækker eller i Grupper ved Kysterne af Fastlandet, dog ogsaa midt i Oceanet paa Øer, og, skjønt sjeldnere, i det Indre af Fastlandet.*)

§ 20. De livløse, uorganiske Legemer, som udgjøre Hovedbestanddelene af Jordens faste Kjerne, kaldes med et fælleds Navn Mineralier. Med Hensyn paa Forskjelligheden af deres Bestanddele og Sammensætning, kaldes de ogsaa Bjergarter, og inddeles som saadanne, med Hensyn paa Tidsfølgen ved Jordens formodede Dannelse, i følgende Klasser: 1) Urbjerge. De charakterisere de Landskaber, i hvilke de ere herskende, ved steile, høie

*) Man har søgt at bestemme Antallet af de endnu virksomme Vulcaner; ganske nøie lader det sig ikke gjøre, da man ei er ganske enig om, hvad dertil skal henregnes, eller hvor man skal regne een, hvor flere Bjerge. Omtrent er det saaledes:

	Fastland	Øerne	I Alt
Europa	1	14	15
Asien	13	49	62
Africa	=	10	10
America	81	13	94
Australien	=	6	6

Dog er navnlig det Indre af Asien og Africa endnu for lidet bekjendt, til at disse Angivelser kunne anseés for aldeles paalidelige.

Bjerge og snevre, dybe Dale. Lagene i dem ere meget stærkt heldende, ofte næsten lodrette. De ere rige paa Metaller og Ædelstene, men indeholde aldeles ingen Forsteninger. 2) Overgangsbjerge. Lagene ere her ligeledes hyppigen lodrette, og de ligne i det Hele endnu meget Urbjergene: de indeholde fossile Coraller og Muslinger. 3) Fløtsbjerge. Lagene ligge i horizontale Plader; Bjergene ere ikke høie, men ofte steile og bratte, de indeholde Forsteninger af Dyr og Planter, dernæst en stor Mængde Steenkul, af Metallerne Jern og Bly. 4) Tertiære Formationer. Deres Sammensætning er løsere end de andres, dog have nogle Lag endnu en anseelig Tæthed. Hertil hører Kalk, Gips o. D. De ere meget rige paa Forsteninger. 5) Opskyllet Land (Alluvialbund), som for en stor Deel bedækker Dalene og Sletterne, og bestaaer af Muldjord, Leer, Tørv, Sand o. D. Her findes næsten kun Forsteninger af saadanne Dyr og Planter, som endnu existere.

Mineralierne inddeles i a) Metaller, som forefindes deels gediegne, deels i Sammensætninger. b) Brændbare Fossilier, som Svovl, Steenkul, Rav, Jordbeeg. c) Salte (Steensalt). d) Stene. e) Jordarter, som bestaae af pulveriseret Steen og Støvet af forraadnede organiske Legemer, hvormed visse andre Stoffer have forbunden sig. Deres Bestanddele ere kun løseligen forbundne med hinanden, hvorfor de ingen Bjerge danne, men bedække Dalene og tildeels Steenmasserne i Bjergene med en tykkere eller tyndere Skorpe: dog gives der ogsaa Flader uden en saadan.

§ 21. Klima. For fuldstændigen at kjende Beskaffenheden af Jordklodens forskjellige Dele, maa man ikke alene betragte ved Landet Jordbundens Bestanddele, Temperatur, Fugtighed og Overflade, ved Vandet dets chemiske Beskaffenheder, Temperatur og Bevægelse*); det er ogsaa yderst vigtigt at kjende Atmosphærens Beskaffenheder, da det hele dyriske og vegetabilske Liv deraf for en stor Deel er betinget; Læren derom kaldes Klimatologie. Forresten finder imellem Atmosphærens og Jordbundens samt Vandets Beskaffenhed en nøie Forbindelse og Vexelvirkning Sted, idet f. Ex. Jordbundens Fugtighed og Temperatur afhænger af Atmosphærens,

*) Om Jordbundens Temperatur er allerede sagt det Almindelige, om dens Bestanddele, Fugtighed og Overflade handles efterhaanden ved de enkelte Dele af Jordklodeu.

men igjen virker paa samme. Ved Atmosphærens Beskaffenheder forbigaae vi her de for vort Øiemeed mindre vigtige, dens Gjennemsigtighed, Electricitet, Tæthed og derved betingede Tryk (om hvilken allerede i § 5 er sagt det Almindelige), og omtale nærmere kun de tre Hovedmomenter, dens Temperatur eller Varmetilstand, Fugtighed, (især Regnmængden) og Bevægelse (Vinde). Disse lærer man at kjende ad Erfaringens Vei, ved en Mængde af Jagttagelser.

Luftens Temperatur erfares, som bekjendt, ved Hjelp af Thermometret. Man anstiller med dette Jagttagelser over Temperaturens Stigen og Falden til forskjellige Tider af Dagen, og uddrager deraf et Middeltal for at udtrykke Dagens Middelvarme for hvert Sted. Ved at uddrage et Middeltal for alle Dagene i Aaret faaer man det enkelte Aars Middelvarme, og ved at udvide dette til en bestemt Række af Aar erfarer man et Steds Middeltemperatur overhovedet. Men dette er dog endnu ikke tilstrækkeligt, da vi derved kun erfare den Quantitet af Varme, som et Sted nyder, ikke, hvorledes denne er fordeelt paa Aarets forskjellige Tider. Der kan være betydelig Forskjel paa Klimaet paa to Steder, der have samme Middeltemperatur. Man maa derfor kjende de enkelte Aarstiders og Maaneders Middeltemperatur, endeligen ogsaa de høieste Extremer af Varme og Kulde, som paa ethvert Sted kunne indtræffe, da disse f. Ex. for Plantevæxten blive af stor Vigtighed. Linier, som man tænker sig trukne omkring Jordkloden eller en Deel af den, forbindende de Punkter, som have samme aarlige Middeltemperatur, kaldes Isothermer. — Luftens Fugtighed frembringer vel ikke saa stor en Forskjel, som dens Temperatur, men er dog altid af megen Indflydelse; den afhænger for en stor Deel af Jordens og Havets Uddunstning. Imidlertid er det ikke en Regel uden Undtagelse, at Regnen er størst, der hvor den største Mængde af Dunster udvikler sig. Regnens Mængde afhænger af de herskende Vinde, Jordbundens Beskaffenhed og af Temperaturen. Saaledes mangler f. Ex. Regn enten ganske eller for det Meste der, hvor store, tørre Landstrækninger ophedes til en betydelig Grad, og ved den bestandige Opstigen af varme Luftdele forhindre den til Dunsternes Forvandling til Regn nødvendige Luftafkjøling. Derfor have Ørkener ingen Regn, og Stepper liden. Ved Regnen er det ikke heller nok at kjende

den aarlige Mængde, man maa ogsaa kjende dens Fordeling paa Aarstiderne, og Regndagenes Antal. *) — De herskende Vinde paa ethvert Sted ere naturligviis af stor Indflydelse paa at bestemme Luftens tvende foran nævnede Beskaffenheder: men ogsaa enkelte ualmindeligen kolde eller hede Vinde, som til enkelte Tider paa et givet Sted kunne indtræffe, ere ikke uden Indflydelse f. Ex. paa Plantevæxten.

§ 22. Naar vi nu skulle fremstille de klimatiske Beskaffenheder i Jordklodens forskjellige Hoveddele, skeer det udentvivl bedst ved at give en Sammenligning imellem disse indbyrdes efter de vigtigste Modsætninger, som Jordkloden frembyder, altsaa imellem: a) de forskjellige Bredezoner, b) de forskjellige Længdezoner, c) de tvende Hemisphærer, d) forskjellige Regioner (Udstrækninger efter Høiden), e) Fastland og Kystland.

Med Hensyn paa de forskjellige Former, under hvilke Dunsterne vende tilbage til Jorden ("Nedslaget"), inddeler man ogsaa ofte Jordkloden i 5 Zoner, som omtrent, men heller ikke mere, svare til de 5 Zoner, vi ovenfor (S. 9) nævnede. Man tager derved blot Hensyn til Lavlandet, og deler saaledes Jordkloden i a) Regnens Zone, paa begge Sider af Æquator. b) De tvende Zoner med foranderligt Nedslag, hvor baade Regn og Snee forekommer i Lavlandet. c) De tvende Zoner for den evige Snee, omkring Polerne. — Man kan for Høiden gjøre den samme Inddeling i Regioner.

A. Sammenligning mellem forskjellige Brede-zoner. At Temperaturen aftager fra Æquator imod Polerne, **) er nokſom bekjendt. Aftagelsen er mindst

*) Om Uddunstningen søger man at faae et omtrentligt Begreb ved at henstille et Kar med Vand, og maale, hvormeget Vandet deri til forskjellige Tider er formindsket. — Man kommer til Kundskab om Atmosphærens Fugtighed, enten ved at lade et Legeme tiltrække den i et vist Maal Luft indeholdte Vandmængde, som saaledes kan veies, eller ved at bemærke den mere eller mindre fugtige Lufts Indvirkning paa et Haar, eller ved at maale Fordunstningens Grad, eller endeligen ved at forsøge, hvormeget under Luftens stedlikkelige Temperatur man behøver at afkjøle et blankt Legeme, før det beslaaes med Dug. — Regnmængden maales ved et Kar, hvori man opsamler Regnvandet, hver Gang maaler, hvormeget det ved Regnen er steget, og lægger denne Tilvæxt for et Aar sammen. Saaledes siger man f. Ex., at Stockholm har en aarlig Regnmængde af 18 Tommer. Sneen regnes med til Regnen.

**) Følgende Tabel oplyser dette nærmere:

		Middelt.			Middelt.
10° N. Br.	(Cumana)	22½°	49° N. Br.	(Paris)	8½°
23° —	(Havanna)	20½°	56° —	(Edinburgh)	7°
28½° —	(Teneriffa)	17°	64° —	(Umeå)	1½
38½° —	(Lissabon)	13°	71° —	(Nordcap)	0

indenfor Vendekredsene, neppe 2 Grader. Den aarlige Middeltemperatur er intetsteds over $22\frac{1}{2}^{\circ}$ *); hvor lav den kan være, kan ikke bestemt angives. — Med Hensyn til Varmens Fordeling imellem Aarets forskjellige Dele, da tiltager Aarstidernes Forskjel med Breden; ligeledes tiltager med samme Forskjellen imellem den koldeste og varmeste Maaneds Temperatur. **) Hermed staaer i Forbindelse, at Sommertemperaturen og endnu mere den varmeste Maaneds Temperatur ikke nær med voxende Brede aftager i det Forhold som Middeltemperaturen: denne forholdsviis høie Sommertemperatur er i de koldere Egne af stor Vigtighed for Planteverden, og gjør det begribeligt, at f. Ex. Kornavl kan finde Sted paa Steder, hvis aarlige Middeltemperatur er under 0°. Ligeledes er Forskjellen mellem de øvrige Maaneder større mod Polerne end mod Æquator; derfor kommer Foraaret pludseligere i det nordlige end i det sydlige Europa, og finder i Polarzonerne slet ikke Sted.

Hvad Luftens Fugtighed angaaer, da tiltager baade Uddunstningen og Mængden af de i Luften indeholdte Dunster fra Polerne imod Æquator; det Samme gjelder endnu mere om Regnmængden, endskjønt den meget afhænger af en Egns locale Beskaffenhed, saa at den paa tvende ikke langt fra hinanden liggende Steder kan være meget forskjellig: Nærheden af Hav, Skov og Bjerge forøger den, Jordbundens Tørhed, Nøgenhed o. s. v. formindsker den. Derimod staaer

Den høieste Varme, som man har iagttaget paa Landet, er 37° (i det indre Africa); paa Madagascar har man fundet 36°, i Kairo 32°. Den høieste Kulde, man har iagttaget, er —41° (Ross); Andre fandt i Nordamerica næsten 40°.

Men det er at mærke, at paa begge Halvkugler Aftagelsen af den aarlige Middeltemperatur synes at være størst ikke henimod Jordens Poler, men henimod tvende andre Puncter, som man derfor har kaldt Jordens Kuldepoler. Begge ligge omtrent under 80° N. Br., den østlige under 112° V. L., den vestlige under 82° V. L. Deres aarlige Middeltemperatur beregnes til $-13\frac{1}{2}^{\circ}$ og —15°, medens man antager Nordpolens til —12°. Paa den sydlige Halvkugle formoder man ligeledes tvende Kuldepoler.

*) Graderne ere allevegne angivne efter Reaumur.

**) Følgende Tabel oplyser dette:

		Sommer-Temp.	Vinter-Temp.	Forskjel	Varmeste Maaned	Koldeste Maaned	Forskjel
10° 27′ N. Br.	(Cumana)	23°	22°	1°	$23\frac{1}{2}^{\circ}$	$21\frac{1}{2}^{\circ}$	2°
32° 37′ —	(Funchal)	18°	14°	4°	$19\frac{1}{2}^{\circ}$	14°	$5\frac{1}{2}^{\circ}$
41° 53′ —	(Rom)	$18\frac{1}{4}^{\circ}$	$6\frac{1}{2}^{\circ}$	12°	20°	$4\frac{1}{2}^{\circ}$	$15\frac{1}{2}^{\circ}$
59° 20′ —	(Stokholm)	13°	— 3°	16°	$14\frac{1}{2}^{\circ}$	—4°	$18\frac{1}{2}^{\circ}$
6° 30′ —	(Enontekis i Lapland)	10°	$-13\frac{1}{4}^{\circ}$	$23\frac{1}{2}^{\circ}$	12°	$-14\frac{1}{4}^{\circ}$	$26\frac{1}{2}^{\circ}$

Regndagenes Antal i den hede og tempererede Zone i det modsatte Forhold: for det nordlige Europa kan med et Middeltal antages 150-160 Regndage aarligen, for det sydlige 90-100, for den hede Zone endnu langt færre. I den hede Zone er altsaa Massen af de enkelte Regnskyl *) langt større, og Regnen desuden for det Meste indskrænket til een eller (nærmest ved Æquator) to bestemte Perioder (Regntiderne), gjerne 2 til 3 Maaneder, hvorimod den udenfor denne Zone falder afvexlende hele Aaret igjennem. Dog spores henimod Vendekredsene (og allerede i det sydlige Europa) Overgangen til den hede Zones Beskaffenhed. **) I den tempererede Zone er Afvexlingen saaledes størst og hyppigst imellem tørt og fugtigt Veir. I Polaregnene hæve Dunsterne sig sjeldent høit over Jordens Overflade, men blive staaende der som Taage. Solen er der i 9 Maaneder af Aaret indhyllet af graae Skyer.

Vindene ere i den hede Zone langt mere regelmæssige end i de andre Zoner, og ofte endog ganske constante (Passatvind, Moussonerne, Sø- og Landvindene). I Polaregnene ere Vindene meget ustadige. Storm og Vindstille vexle pludseligen og uden noget foregaaende Kjendetegn. Vindenes Styrke tiltager imod Æquator.

B. Sammenligning mellem forskjellige Længdezoner. Man har forhen antaget, at den nye Verden allevegne var koldere end den gamle under samme Brede. Humboldt har vist, at denne Forskjel kun finder Sted udenfor Vendekredsene, hvor den aftager fra Polarkredsen, men at den i den hede Zone næsten ganske (og maaskee ganske) forsvinder. ***) Dernæst ere paa

*) Formedelst den stedse opstigende varme Luftstrøm kan i den øvrige Tid af Aaret ingen Regn finde Sted, indtil Luften tilsidst overfyldes af Dunster, som da ved deres Sammentrængen og gjensidige Berørelse forvandle sig til Draaber og falde ned. Regntiden indtræffer efter den hedeste Tid, i hvilken Solens Straaler har fremkaldt den stærkeste Uddunstning. Det er da mindre varmt end ellers i disse Egne, skjøndt Forskjellen ei er stor.

**) Snee er i Lavlandet ubekjendt i den hede Zone, og findes neppe indenfor den 30° N. B. og S. B. i den gamle Verden; i den nye Verden har man stundom seet den indtil Vendekredsene. Men overmaade sjelden bliver den altid indtil 40° i den gamle Verden og 30° i den nye.

***) Følgende Tabel oplyser dette:

	Middeltemp. i det gamle Cont.	Middeltemp. i det nye Cont.	Forskjel.
30° N. Br.	17°	$15\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}^{\circ}$
40° - -	14°	10°	4°
50° - -	8°	$2\frac{1}{2}^{\circ}$	6°
60° - -	4°	$-3\frac{1}{4}^{\circ}$	$7\frac{1}{4}^{\circ}$

samme Brede i begge Continenter, idetmindste i den nordlige Hemisphære, de østlige Egne betydeligen kolddere end de vestlige *) (saa at f. Ex. Nordafrica og Sydeuropa have langt høiere Temperatur end saavel Asien som America under samme Brede, endskjøndt den i America igjen stiger noget paa Vestkysten). I den sydlige Hemisphære synes Forskjellen imellem Længdezonerne at være meget mindre. Hvad Varmens Fordeling angaaer, da finder paa samme Brede en mindre Forskjel imellem de to Continenter Sted i Henseende til Sommervarmen end i Henseende til Middeltemperaturen.

I Henseende til Athmosphærens Fugtighed og Vindenes Beskaffenhed synes Længden ikke at have nogen Indflydelse, dog er Sydamericas hede Zone udentvivl fugtigere end de øvrige Landes, især Africas.

C. Sammenligning imellem begge Hemisphærer. I det Hele har den sydlige Hemisphære en noget lavere Temperatur end den nordlige under tilsvarende Brede; men denne Forskjel finder i det Høieste kun Sted over 40° til 50° Br., da indenfor og i Nærheden af Vendekredsene Temperaturen er den samme. Desuden er Aarstidernes Forskjel mindre end i den nordlige Halvkugle, fordi Landmasserne her ere meget mindre i Forhold til det omgivende Ocean, end i den nordlige Hemisphære.

D. Sammenligning imellem forskjellige Regioner, eller Udsigt over Høideforskjellens Indflydelse paa Klimaet. At Temperaturen aftager alt som man stiger høiere op over Havets Niveau,**) er bekjendt nok; men Aftagelsen er meget forskjellig efter de forskjellige

Derimod har paa omtrent lige Brede Senegambia en Middeltemperatur af 21½°, Cumana 22½°; for Manilla og Havanna angives samme Middelt., nemlig 20½°, og Port Jakson og Buenos Ayres have næsten ganske den samme Middeltemperatur, c. 15°. Derfor have f. Ex. følgende Bredezoner i den gamle og nye Verden samme Middeltemperatur: N. Br. 67° og 54° (0°); 60° og 48° (4°); 50° og 42½° (8°); 43° og 36° (12°).

*) Allerede Sammenligningen af Steder i Europa beviser dette:

Warschau	(38° V. L.)	7° Middelt.
Amsterdam	(22½°)	8½° —
Kasan	(67½°)	2° —
Moskau	(55°)	3° —
Kjøbenhavn	(30°)	6½° —
Krim	(53°)	7½° —
Bordeaux	(17°)	11° —

**) Grændsen for den evige Snee paa de vigtigste Bjerge under forskjellig Brede er omtrent følgende:

Localforhold. Forskjellen imellem Aarstiderne tiltager med Høiden, og bliver tilsidst meget stor. Athmosphærens Fugtighed aftager med tiltagende Høide.

E. Sammenligning mellem Fastland og Kystland. Den vigtigste Forskjel er her den forskjellige Fordeling af Varme imellem Aarets Dele, da Aarstidernes Forskjel er meget mindre i Kystlandet end i det Indre: Sommeren i Kystlandet og paa Øer er forholdsvis mindre varm, Vinteren mindre kold end inde i Landet.*) — Paa Kyster og Øer er Taage og Regn hyppigere og Himlen mindre klar end i Oplandet; dette sees ved at sammenligne England og Holland med det østligere Europa, og Kystegnene i den hede Zone med de indre Lande. Man kalder derfor et varmt, tørt Klima, med stor Forskjel imellem Aarstiderne, Fastlandsklima, et Klima med de modsatte Egenskaber Kystklima eller et oceanisk.

§ 23. Alt hvad der befindes i, og frembringes af, Landet eller Havet, kaldes samlet Producter. Man henfører disse til tre Hovedklasser eller Naturriger, Mineralriget, Planteriget, Dyreriget. Ved ethvert af dem ville vi tilføie nogle Bemærkninger om deres geographiske Forekomst, saavidt derom lader sig sige Noget.

A. Mineralriget. Naturen har dannet Jordskorpen, saavidt vi kjende den, af faa Materialier, som paa den meest forskjellige Maade ere sammensatte eller

Andes i Quito (1° N. B.)	14,800 F.
Nevados i Mexico (19°)	14,100 —
Sierra Nevada (37°)	10,680 —
Kaukasus (42°)	9,900 —
Pyrenæerne (42°)	8,600 — (Sydsiden)
Alperne i Schweitz (45°-46°)	9000 —
Nordlige Side	8,220 —
Norge (61°-62°)	5,000* —
71°, Nordkap	2,200 —

*) Dette sees ved at sammenligne Færøerne med Norge og Sverrig, Vestkysten af Norge med det Indre, England, Holland og Danmark med Sverrig, Preussen og Rusland. Exempler herpaa ere:

	N. B.	Middelt.	Sommert.	Vintert.	Varmeste Maaneds T.	Koldeste Maaneds T.
Magerøe	71°	0°	5°	—3½°	6½°	—4½°
Enontekis	68°30′	—2°	10°	—13½°	12½°	—14½°
St. Malo (nordvestl. Frankrig)	48°89′	9½°	14°	4½°	15½°	4½°
Wien	48°	8½°	17°	0°	17½°	—2½°

I Trincomomale paa Ceilon er Forskjellen imellem Sommer- og Vintertemperaturen 2°, i Darfur i Afrika 8°.

sammensøiede. Disse Legemer, Mineralrigets Producter, vise en stor Eensformighed med Hensyn til de forskjellige Verdensdele, og deres Forekomst synes ikke bunden til nogen bestemt Lov. Mineralierne tjene derfor ingenlunde til at charakterisere nogen Deel af Jordkloden. Fra aldeles modsatte Egne bringes de samme Mineralier for Dagen: ved Urals Fod og under Linien har Platina og Guld lignende Forekomst; Island og Sicilien frembyde de samme vulcanske Producter, og Sandet i Nordtydskland er det samme, som udmatter Vandreren i Sahara.

§ 24. **Planteriget.** For Geographien er dette vigtigst. Planterne, fastbundne til Jorden og afhængige af Athmosphærens Tilstand, charakterisere Jordklodens Dele og vise de mærkeligste Forskjelligheder. En Plantes Voxekreds kalder man den Deel af Jordens Overflade, i hvilken Planten findes. Denne er naturligviis for det Meste afbrudt, da f. Ex. forandrede Temperaturforhold lade Planten forsvinde paa en vis Strækning, for atter at fremtræde. Saaledes gjenfindes mange af Polarlandenes Vexter høit oppe paa Bjergene i de varmere Zoner, medens de savnes i de mellemliggende Lande; Hasselbusken er hyppig i Skotland og Norge, forsvinder i Siberien, men kommer igjen i de østlige Dele af Asien. — I Henseende til Planternes Fordelingsmaade skjelner man imellem selskabelige og eensomme Planter, eftersom man kræffer en stor Mængde Individer sammen, stundom saaledes at de næsten udelukkende indtage bestemte Strækninger, eller man finder Individerne adskilte og blandede med andre Planter. Det er for det Meste de ydre Omstændigheder, der bevirke, at en Plante er selskabelig, naar disse nemlig ere fordeelagtige for den, men ufordeelagtige for andre Plantearter. Exempler paa meget selskabelige Planter frembyde Lyngheder og Skove af Naaletræer, i de varme Egne visse Arter af Cactus o. a. Det er især den nordlige tempererede Zone, som er de selskabelige Planters Hjem; dens Lyngheder, Skove af Naaletræer og Enge (see § 25 A) findes ikke saadanne i de varmere Lande.

§ 25. Da de klimatiske Forskjelligheder naturligviis ere de, der især betinge Vegetationens, ville vi følge den i § 23 fulgte Orden.

A. Breden. I det Hele tiltager Vegetationen fra Polerne mod Æquator i Rigdom, Mangfoldighed og Kraft: det er i den hede Zone ikke alene Jordbunden, der ernærer en yppig Vegetation; Snylteplanter bedække ofte Stammen af de større Træer. Navnligen tiltager Individernes Størrelse henimod Æquator. Den hede Zone har langt flere Træer og Buske*) end den tempererede, og saaledes videre, indtil disse i Polarzonen efterhaanden ganske forsvinde. Men om Extremerne gjelder Dette dog ikke: den tempererede Zone har Fyrretræer, der i Høide, Ege og Kastanier (især paa Ætna), der i Omfang kunne maale sig med den hede Zones Palmer og Eucalypter, hvis Høide er indtil 160 Fod, og med dens Boabab (i Omfang 77 Fod) og Drageblodtræ (45 Fod i Omfang).

I Almindelighed kan Følgende bemærkes: det tætte og friske Grønsvær, som findes i den tempererede Zone, især i den koldere Deel af samme, savnes næsten ganske i den hede Zones Sletland; Græssene ere der høiere og stundom næsten træagtige, staae adspredte som Urter, og danne intet tæt Teppe; vore smukke grønne Enge, med deres Mangfoldighed af vilde lave Engblomster, ere derfor der ubekjendte. — Charakteristisk for den tempererede og kolde Zones Vegetation er Løvfaldet: imedens her de fleste Træer og Buske ved Vinterens Begyndelse tabe deres Blade, og ved Foraarets Komme faae nye, saa beholde de i den hede Zone Bladene hele Aaret igjennem. I de koldere Egne gjøre næsten kun Naaletræerne en Undtagelse fra denne Regel, imedens i den varmere tempererede Zone en Tilnærmelse til den hede Zones Natur viser sig deri, at de immergrønne Træer (som Laurbærtræet, Myrten, Cypressen, Pinien, nogle Egearter) faae stedse mere Overhaand over dem med periodisk affaldende Løv. — Saavel Bladene som Blomsterne tiltage i Størrelse og i Sammensætning fra Polerne imod Æquator. Endvidere have den hede Zones Planter høiere og mere levende Farver, Blomsterne og Bladene en større Glands. Endelig frembyde den hede Zones Planter i chemisk Henseende langt flere Exempler paa eiendommelige Stoffe (f. Ex. Specerier), virksomme Lægemidler (Kampher, China o. s. v.), de stærkeste Gifter.

Den Omstændighed, at det langt mere er Vinterkulden der tiltager, end Sommervarmen der aftager, efter-

*) Planter, som i den tempererede Zone vise sig som Urter, fremtræde her som Træer og Buske; dette er f. Ex. Tilfældet med de bælgbærende Planter, hvis tropiske Underafdelinger, som Mimoserne, Indigoplanten, ere træagtige Vexter. Guyana stal have 225 bekjendte Træsorter, Frankrig kun 74.

haanden som man fjerner sig fra Æquator imod Polerne (§ 23. A.), er af stor Indflydelse paa Vegetationen. Derfor har denne i den tempererede Zone i det Hele overalt det samme Præg, og derfor findes selv i den kolde Zone Planter, som forekomme i den varmere Deel af den tempererede. Derimod have tropiske Planter en langt mere indskrænket Voxekreds, fordi de ei ere vante til, og ei kunne taale, nogen betydelig Vexel i Temperaturen.

I Særdeleshed kunne vi som Exempler paa Plantearter eller Familier, der charakterisere visse Zoner, nævne: a) For den hede Zone: Palmerne, Krydderurterne, Cactusarterne; af Græssene Bambus og Sukkerrøret. b) For den heletempererede Zone: Naaletræer, de Naklebærende (Bøg, Birk, Kastanie, Hassel), de Korsblomstrede (vore almindelige Kjøkkenurter, som Kaal, Roer, Karse, Sennep, Peberrod, hvilke næsten slet ikke findes i den hede Zone, dernæst Raps, Agerkaal, o. fl., endelig Polarlandenes antiskorbutiske Vexter). Desuden, for den varmere Deel af samme, især Lyngplanter (som hverken findes i den hede Zone eller i Amerika) og Myrter; for den koldere Svampe. c) I Polarlandene herske Lavarter eller Lichener, Mosser o. D. — De under b. og c. nævnede Plantearter herske ogsaa i de Regioner af Bjergene i de varmere Egne, hvor den Temperatur findes, som den tempererede og den kolde Zone have.

B. Længden. I Polarlandene findes en stor Overeensstemmelse imellem alle Længdezoners Vegetation: derimod fremtræder i den tempererede og, skjønt i mindre Grad, i den hede Zone en Deel Forskjelligheder, som vi her ikke i det Enkelte forfølge.

C. Høiden. Planternes Mængde og Størrelse aftager med tiltagende Høide: Forandring i denne har i det Hele den samme Indflydelse paa Vegetationen som Forandring i den geographiske Brede, og Regionerne svare i denne Henseende saa temmelig til Bredezonerne. Derfor frembyder et Bjerg, med de forskjellige Skikkelser, som Vegetationen antager i dets Regioner, ligesom et Billede i det Smaa af Vegetationens Fordeling over hele Jordkloden. Ved Foden af det finde vi paa de fleste Steder Agerdyrkning og Frugtavl, høiere oppe Enge og Skove. Derpaa see vi Træerne aftage i Høide og Kraft: endeligen forsvinde de, og lave Buske træde i deres Sted. Tilsidst forsvinde ogsaa disse; kun lave, uanseelige Planter,

Alpeplanter, blive tilbage, og nærmest ved den evige Snee groer kun Mosser og Lavarter. De Planter, som forefindes paa forskjellige Høidebelter, ere nu vistnok ingenlunde de samme paa alle Bjerge, ligesaa lidet som den absolute Høide, paa hvilken de findes, er den samme, saa at en almindelig Inddeling for alle Bjerge i Høidebelter derefter ikke kan finde Sted. Imidlertid kunne vi dog overalt antage visse fælleds naturlige Grændser, nemlig Trægrændsen, Buskgrændsen (den øvre Grændse for Træer og Buske) og Sneegrændsen (den nedre Grændse for den evige Snee).*) Ved at stige op i en Bjergegn kommer man saaledes igiennem tre Regioner, Træernes, Buskenes og Alpeplanternes Region (Fjeldregionen, den alpinske Region). Ved Alperegionens Vegetation, der overalt fremtræder sig selv lig, hvor Bjergmasserne ere høie nok for at frembyde et for disse Vexter passende Klima, bemærke vi følgende fælleds characteristiske Træk:

Alperegionen mangler Træer, og Buske findes kun paa Grændsen paa samme; den mangler næsten ganske eenaarige Vexter. Alpeplanterne, for en Deel de saakaldte Alperoser, have lange Rødder, korte Stengler og Blade, men glatte, uden Haar og Torne. Forholdsvis ere Blomsterne meget store, og udmærke sig ved skjønne, rene og ublandede Farver, hvorved de danne en yndig Contrast med den omgivende majestætiske og vilde Natur. Men med faa Undtagelser ere disse Blomster uden Lugt. Næsten alle Alpeplanter levere et meget kraftigt Foder for Qvæget. Ingen Giftplanter findes i denne Region, derimod mange, som indeholde bittre og aromatiske Stoffer eller Lægemidler.

Denne Alpeflora har en mærkelig Overeensstemmelse med Polarzonens Vegetation. Næsten de samme Planter ere de herskende, og et stort Antal Arter ere fælleds: Mangel paa eenaarige Planter, store Blomster, rene Farver træffer man ligeledes i Polarlandene.

D. Kystland og Opland. Kystvegetationen udmærker sig ved smale, udeelte Blade, smaa Blomster, mindre rene Farver, mindre saftfulde Frugter; Fast-

*) Afstanden imellem Trægrændsen og Sneegrændsen er ikke overalt den samme, men aftager fra Æquator imod Polerne, især fra 40° N. Br. Paa Andes er den 3960 Fod, paa Alperne 2700 F., i Lapland 1500 F. Paa Andes ophøre Træerne ved en Middeltemperatur af 8°, paa Alperne findes de endnu ved en Middelt. af 1°, i Lapland af — 2½°

landsvegetationen ved de modsatte Egenskaber. Med Hensyn til de dyrkede Planter, da ere Kyster og Øer meest tjenlige for saadanne, som lide meget ved Vinterkulden, men ikke udkræve nogen høi Sommervarme; Fastlandet derimod for saadanne, der taale Vinterkulden, men til en vis Tid af Aaret fordre en betydelig Varme. Derfor findes f. Ex. i det sydvestlige England paa frit Land Myrter og Laurbærtræer, imedens Vindruerne og Aprikoserne ikke kunne komme til Modenhed, hvorimod i Tydskland Viinavlen drives med Held, men hine Vexter ikke taale at sigae i fri Luft.

Anm. 1. Vegetationen i Vandet. Vandplanterne udmærke sig ved en mere blød Substants, mere langstrakte Plantedele og svagere Farver; Strandplanterne, som vore paa Bredden af Havet, indeholde ofte saltagtige Bestanddele. — I Størrelse overgaae Fastlandets Plantearter i det Hele Havets, ligeledes er Vegetationens Masse og især Arternes Antal større. Havets Planter ere næsten indskrænkede til een Familie, nemlig Tarrerne (Tangarter); disses Antal er størst i den tempererede og kolde Zone; saavidt som man er kommen mod Polerne, har man overalt truffen Havplanter. Med Havets Dybde aftager Vegetationen, og forsvinder i betydelig Dybde rimeligviis ganske; paa det aabne Hav træffes sædvanlig ingen Tangarter.*)

Anm. 2. Planteverdenens Grændser. Saa nær som man hidtil er kommen Polerne, har man funden Planter, hvor ikke et evigt Sneedække lagde Hindringer i Veien. Det synes, at det ikke saameget er Klimaet, der hindrer Vegetationen imod Polerne, som Mangel paa (for Snee) blottet Jordbund. Man bør derfor være forsigtig i at bruge det hyppigen forekommende Udtryk: at al Vegetation ophører. — Det Samme gielder ogsaa med Hensyn til Høiden, da ogsaa der først Sneen sætter Grændser for Vegetationen. Selv i de dybeste Gruber og Huler har man funden Grube- og Huleplanter (som henhøre til de ufuldkomnere Arter, Svampe og Lichener); endelig have underjordiske Planter, som vore i Jorden og aldeles omgives af den (Trøflerne).

§ 26. Vi ville her endnu tilføie en kort Oversigt over de vigtigste dyrkede Vexters Stedforhold, da disse ere af saa overveiende Indflydelse paa Menneskenes Levemaade i de forskjellige Egne; en saadan danner en naturlig Overgang til den paafølgende politiske Geographi.

De vildtvorende Planters Udbredelse paa Jordkloden afhænger af reent physiske Aarsager: ikke saaledes med de dyrkede Vexter, hvis Grændser derfor ogsaa ganske anderledes ere foranderlige. Ved Havedyrkningen kunne de naturlige Grændser udvides i det Uendelige: men selv ved Dyrkningen paa Marken kunne de udvides meget, saaledes som man f. Ex. i det sydlige Rusland har Viinavl, idet man om Vinteren lægger Rankerne ned for at beskytte dem mod den strenge Kulde. Men ved den egentlige Agerdyrkning har dog atter den Betragtning stor Indflydelse, hvorvidt Dyrkningen af en vis Plante, om endog klimatiske Forhold gisre samme mulig, bringer oeconomisk Fordeel og kan betale sig. Naar dette ikke er Tilfældet, men Productet kan haves lettere og bedre ved Kjøb fra Naboer, ophører almindeligen Dyrkningen af Planten, som saaledes ikke dyrkes paa Steder, hvor det vel kunde skee. Derfor dyrkes Sukkerrøret nu ikke mere i det Store i Kystlandene ved Middelhavet, Viinavlen er derfor forsvunden i det nordligste Frankerig, og Olieavlens Grændse er i samme Land veget noget mod Syd. Men derfor kunne ogsaa f. Ex. politiske Forhold, hvorved det bliver vanskeligt eller umuligt at tilforhandle sig et Product fra dets rette Hjem, for en Tid gisre en Forandring heri, og foranledige Dyrkningen af en Plante der, hvor den under almindelige Omstændigheder vilde bringe Tab.

De dyrkede Planter kunne vi inddele i A) saadanne som yde Menneskene Næring, og B) saadanne som i andre Henseender ere dem til Nytte.

A. Planter, som yde Menneskene Næring. Disse kunne vi atter inddele i: a) Kornarterne og b) Vexter, som i visse Dele af Jordkloden træde i deres Sted; c) Planter, hvis Producter maae regnes mere til Luxusartikler end til Fornødenheder (endskjøndt Begrebet af disse er vaklende og ikke kan bestemmes ligedant allevegne.)

a. Kornarterne. Disse kunne vi betragte efter de Bredezoner, i hvilke de herske. Indenfor den nordlige Polarcirkel finder kun liden Agerdyrkning Sted; høiest mod Nord gaaer Byggen, dernæst Havren. Grændsen for hiin er i det sydlige Siberien og paa Kamschatka omtrent 56° (og maaskee den gaaer eller kunde gaae endnu høiere), længere mod V. 60°. Paa Nordamericas Østkyst gaaer Byggen høiest til 56°, paa Vestsiden til 58°. Kun i Europa, i Norge og Lapland, findes den overordentligen høit imod Nord, nemlig indtil 70°. I disse Egne bruges Byg og Havre til Brød; om Havren gielder dette endnu i Skotland og en stor Deel af Norge. (Havrens Nordgrændse er omtrent 64°). Nord for Agerdyrkningens Grændse træde tørrede Fiske og Kartofler i Brødets Sted. — Næst til Byggen og Havren slutter sig Rugen, som er herskende i en Deel af Storbrittannien, Danmark, det sydlige Sverrig og Norge (Polargrændsen er her c. 66°, i Rusland c. 62°), Landene omkring Østersøen, Noget af Tydskland og en Deel af Siberien; i Nordamerica dyrkes den ogsaa, men ikke saa almindelig som i Europa. Med denne forener sig paa nogle Steder Boghveden. I denne Zone dyrkes Byggen meest for Ølets Skyld, Havren som Hestefoder. — Herefter bliver Hveden næsten udelukkende Brødmiddel; dette gielder om Nederlandene, Frankerig, det sydlige England, Endeel af Tydskland,

*) Men, meget mærkeligt er det, at V. for de Azoriske Øer, omtrent imellem 20° og 45° N. Br. og imellem 31° og 40° V. L., en meget stor Strækning (flere tusinde Quadratmile) af Havet er bedækket med uhyre Masser af svømmende Tang.

Ungarn, Krim, de Kaukasiske Lande og Mellemasien, saavidt Agerdyrkning der finder Sted, endvidere Nordamerica. I denne Egn begynder Viinavlen, og Vinen træder i Øllets Sted, hvorfor Byggen dyrkes lidet, og kun som Foderurt.*) Polargrændsen, indtil hvilken Hveden kan dyrkes, er i Skotland ved Inverneſs, i Norge ved Trondhjem, i Rusland ved St. Petersborg; den er tildeels ogsaa Nordgrændsen for Asbletræerne. I den hede Zone findes Hveden ogsaa stundom i Lavlandet, idet den saaes ved Begyndelsen af den kjøligere Aarstid efter Regntiden. Derpaa følger en Zone, hvor foruden Hveden Riisen**) og især Maisen (Nordgrændse c. 50°) blive hyppige: hertil høre Spanien, Portugal, Frankerigs Kyster ved Middelhavet, Italien, Grækenland, Tyrkiet, Persien, det nordlige Indien, Arabien, Nillandene, Berberiet. Her findes Rugen kun paa betydelig Høide; Havren forsvinder og Bygget træder istedet som Foder, men her ere i den hede Zone forskjellige Arter af Hirse (deriblandt Durra) et almindeligt Næringsmiddel; samme findes ogsaa i Sydeuropa, Indien, China, ved Siden af de andre Kornsorter. I China og Japan træffes hine Kornsorter sjeldent, Riisen er der den herskende. I Nordamerika er Maisen hyppig. — I hele den hede Zone herster Riisen, dernæst Maisen, denne især i America; i Africa ere de næsten lige hyppige.

b. Værter, som træde i Kornarternes Sted. I den tempererede Zone har af disse kun 1) Kartoflen nogen Vigtighed. Den blev bragt fra America til Europa i det 16de Aarhundrede, men først i de sidste 100 Aar er dens Dyrkning bleven saaledes udbredt i hele Europa, især i det nordlige, at den har erholdt sin nuværende store Vigtighed. Den gaaer endnu høiere mod Nord end Byggen, derimod udarter den i de varme Lande, og kan indenfor Vendekredsene ikke dyrkes i Lavlandet. — I den hede Zone ere langt flere, og der ere de den fornemste Næring: 2) Manihot***) i Brasilien og paa Vestkysten af Afrika. 3) Taro paa nogle af Sydhavsøerne. 4) Yams overalt i den hede Zone. 5) Bataten i de tropiske Egne og, som Grønt, udenfor samme. — Af de hidtil nævnede Planter bruges Rødderne: af følgende Frugterne: 6) Bananen eller Pisangen, en Palmeart, overalt i den hede Zone, hvor den trives bedst i Lavlandet og kun taaler en ubetydelig Høide. 7) Kokospalmen overalt i den hede Zone, især dog paa de Indiske Øer. 8) Brødfrugttræet, som har hjemme paa Øerne S. O. for Asien og i det store Ocean, i Nærheden af Equator: det er herfra forplantet til den nye Verden, hvor det dog ei er

*) Indenfor Vendekredsene findes denne Kornart ikke i Lavlandet, men først i en Høide af 4000 F. Havren er ligeledes ubekjendt i de fleste varme Lande.

**) Riisen kræver stor Fugtighed og en Sommervarme af idetmindste 18°. Dens Nordgrændse er derfor 45°. Den er af Europæerne overført til America, men er især i Nordamerica nu paa nogle Steder næsten det eneste Næringsmiddel.

***) Det Nærmere om de her nævnede Planter maa sees i den ved Slutningen af Bogen tilføiede Forklaring over nogle Naturgjenstande.

meget udbredt. 9) Sagopalmen findes ligeledes paa de Indiske- og Sydhavsøerne.*) 10) Daddelpalmen, som har sit Hjem i det nordlige Africa, men ogsaa findes i Sydeuropa og i det indre, hede Africa: den elsker et tørt og hedt Clima.

c. Af de Planter, som kunne henføres til denne Classe, ere følgende de vigtigste: 1) Viinranken. Vi tage her kun Hensyn til de Lande, hvor den dyrkes paa frit Land, hvor den altsaa er en Deel af Agerbruget, ikke til de Steder, hvor den blot dyrkes i Haver o. s. v. Viinrankens Nordgrændse er i det vestlige Frankerig ved Nantes, 47° 20′, derpaa ved Paris 49°, i Champagne mellem 49° og 50°, ved Rhinen 51°, ligeledes i Sachsen og Schlesien, men der er Vinen slet. I Mellemtydskland og længere mod Øst gaaer den ei slet saa høit op, men kun til 48°-49°: Ungarn har fortræffelig Viinavl, Galizien ingen. I Rusland gaaer den til 48°, ligesaa i det vestlige Asien. Længere mod Øst kan man ei ganske bestemme dens Nordgrændse; Persien, Afganistan, Turkestan have god Viinavl. I China har den for været mere udbredt, men er af Regjeringen stundom bleven forbuden, og er nu indskrænket til enkelte Districter. Siberien og det store Høiland kan ei have Viinavl. I det nye Continent findes Viinavl i Nordamerica kun i den sydlige Deel; i det Indre og ved Vestkysten skal den gaae til 37° og 38°. Equatorialgrændsen kan, hvad Sletlandet angaaer, sættes til 27° 48′ (Øen Ferro): i Berberiet lykkes den kun mod Nord, i Ægypten er Viinavlen ubetydelig, og i Persien ved Abuschær (29°) sætter man Viinstokkene i Gruber, for at ikke Solens Hede skal fortørre Druerne; i America er den omtrent 32°. Men paa Bjergene findes Viinavl endogsaa indenfor Vendekredsene. — I den sydlige Hemisphære findes den paa Cap, i Chili og i det indre Sydamerica, i Nyholland, men ikke sydligere end 40°. — Viinranken har altsaa sit Hjem i begge de tempererede Zoner; dens Vorekreds afhænger meget mindre af Middeltemperaturen end af Sommertemperaturen, dog ikkun indtil en vis Grad (Moskau, f. Ex., har uagtet sin høie Sommervarme ingen Viinavl). Det er forresten historisk vist, at den er overført til det nye Continent saavelsom til Cap og Nyholland. 2) Sukkerrøret. Dette har hjemme i den hede Zone, ved en Middeltemperatur af 20°, men kan ogsaa udenfor samme, ved en Middelt. af 16°, lykkes godt, især hvor store Sletter forøge Sommertemperaturen. Derfor findes det ogsaa i den varmere Deel af den tempererede Zone, og i de tropiske Egne i en Høide af c. 5000 F. Vestindien og Brasilien levere det meste Sukker: af de 12 Mill. Centner, hvortil man anslog Productionen for 1833, kom de 9 fra den nye Verden. 3) Kaffetræet. Det har hjemme i de varmeste Egne indenfor Vendekredsene, men findes ogsaa udenfor disse. Dets Hjem er udentvivl Habessinien, hvorfra det bragtes til Arabien, derfra til Java o. s. v., og til America. Her er, siden Haiti blev en Fri-

*) Paa disse Øer er overhovedet Kornet forsvundet, og de her nævnte Planter give Menneskene næsten deres eneste Næring.

stat, Brasilien det Land, hvor den meste Kaffee avles; men Dyrkningen af Kaffee er aftagen i den nye Verden, medens den er tiltagen i den gamle. Den aarlige Udførsel fra de Lande, hvor den avles, anslaaes til 147,000 Tønder (à 2000 ℔). 4) Theetræet. Dette har sit Hjem i China, Japan og Cochinchina, og de Forsøg, man har gjort paa at dyrke det udenfor disse Egne, have ikke havt nogen stor Fremgang. Man antager, at der aarligen forbruges 529 Millioner ℔ Thee, men deraf i Europa kun 63 Mill. (i England alene 32 Mill.). 4) Kakao har hjemme i den hede Zone i den nye Verden, især i Nordamerica; derfra er den forplantet til nogle Steder i den gamle Verden. 5) Pebertræet findes i det tropiske America og paa de Indiske Øer, dog ogsaa paa Fastlandet i Indien. 6) Krydderierne have hjemme paa de Indiske Øer, men ere derfra tildeels forplantede til nogle andre Steder.

B. Planter, som ikke tjene til Menneskenes Næring men i andre Henseender ere dem til Nytte. Af disse nævne vi: 1) Tobak. Europæerne lærte først at kjende denne Plante i America; den har sit Hjem i den hede Zone, men dyrkes nu (ihvorvel den der ei er saa god) ogsaa langt udenfor samme, nemlig indtil 55° N. Br. og 40° S. Br. Man regner, at 80 Mill. Pund aarligen indføres i Europa fra America. 2) Hør og Hamp. Disse dyrkes i den hele nordlige tempererede Zone og i de Regioner af den hede, som have en til hiin svarende Temperatur. Rusland frembringer heraf den største Mængde. 3) Bomuld. Den Plante, som frembringer samme (nogle Arter ere Buske, andre Træer), har hjemme i de tropiske Egne, men findes langt udenfor disse i alle Verdensdele, indtil 40° N. Br., 30° og 34° S. Br. (Cap og Ny Wales). Den aarlige Høst af Bomuld kan man anslaae til 2000 Millioner Pund; England indførte 1835 alene 318 Mill. (1790 kun 30 Mill.).

Anm. Af stor Vigtighed for Menneskene ere fremdeles Skovene, og især de Træer, som levere Gavntømmer. I Europa er Skovenes Udstrækning nu meget aftagen: rigest er endnu Rusland i den nordlige og midterste Deel, dernæst Preussen, Norge og Østerrig; fattigst ere de sydvestlige Lande og England. De vigtigste Træsorter ere i Europa: a) Bøgen. Den forekommer, saavidt man veed, ikke Øst for det Caspiske Hav og ikke Vest for de Alleghaniske Bjerge. Dens Polargrændse er i Skotland 56°, i Norge 50°, i Rusland 47°. I Lavlandet findes den ikke S. for Alperne og selv paa Bjergene ikke S. for 37°. b) Egen findes næsten over hele Jordkloden, men i de tropiske Egne kun i en vis Høide (c. 7000 F.). Dens Nordgrændse er i Skandinavien omtrent 60°, i Rusland 56°; paa enkelte Steder gaaer den i begge Lande noget høiere. c) Birken har hjemme i den kolde Deel af den tempererede Zone og paa Bjergene. d) Fyrreslægten (Fyr, Gran, Lærke, Pinie, Ceder). Den danner et bredt Belte omkring Jordklodens nordlige Halvdeel i den tempererede Zone. Dens Nordgrændse er i Norge 70°, i Rusland 68°; men henimod samme er det mere Buske end Træer. Indenfor Vendekredsene forekommer den kun

som Bjergplante, og S. for 16° udentvivl slet ikke; i den sydlige Hemisphære mangler den ganske. — Udenfor Europa lægge vi især Mærke til tvende Træsorter: a) Mahagoni, som findes paa de store Antiller, men især i Mellemamerica ved Honduras- og Campechebugten. b) Teaktræet (Tik) i Ostindien, som leverer fortrinligt Gavntømmer, især Skibstømmer.

§ 27. **Dyreriget.** I Almindelighed kan bemærkes: Dyreriget indskrænkes ikke af den høieste Grad af Kulde. Temperaturens Tiltagen imod Equator synes at virke til Udvikling af større og kraftigere Former, skjøndt ogsaa det høieste Norden i Isbjørnen og Rensdyret har temmelig kraftige Repræsentanter, og i Hvalfisken det største Dyr. I den hede Zone findes de hurtigste og stærkeste Rovdyr, og blandt de lavere Klasser ikke faa giftige. Saavel Fugle som Fiske og Insecter udmærke sig i den hede Zone ved skjønne og glimrende Farver.

Pattedyr. Med Hensyn til de enkelte Dyreclassers Udbredelse kan Følgende bemærkes: Polarregionen har ingen eiendommelige Dyrearter, men fælleds med den nordlige tempererede Zone har den: Hvalfisken og Sælhunden; Rensdyret, i Grønland, i det nordvestlige America, Spitsbergen, Nowaja Semlja, Lapland, endeel af Siberien (45°–76°); det er Samojedernes, Tungusernes og Lappernes eneste Huusdyr. Bisamoxen i Nordamerica; høiest mod N. støder den sammen med Rensdyret! Polarræven; Vadskebjørnen til 50°; Isbjørnen ved Spitsbergen og imellem Lena og Jenisei; Zobelen i Sibirien og Nordamerica; Lemmingen i Norge og Lapland. Den tempererede Zones nordlige Deel overskrides ikke af Elsdyret, som findes i de nordlige Dele af America, Asien og Europa, ligeledes i Polen og Litthauen. Bæveren er hyppigst (ved Hudsonsbay) i Nordamerica, og findes i Enkelte af Europas Floder. Landbjørnen findes i alle Verdensdele, undtagen Nyholland og Australien. For Alperegionen ere eiendommelige: Murmeldyret, lige indtil Sneegrændsen; Moskusdyret i det indre Asiens Alpelande; Gemsen findes paa Centralalperne og paa Pyrenæerne ved Sneegrændsen, kun om Vinteren ved Trægrændsen — ligeledes i Persiens Høiland; Steenbukken i Piemont og Asturien; Geeden vild paa Caucasus (i Europa Huusdyr); Lama og Vigunnadyret paa Andesbjergenes Toppe. I den tempererede Zones varmeste Deel og i den hede Zone bemærke vi: Aberne, der kunne deles i den gamle Verdens Aber, med 20 Kindtænder og almindeligen uden Hale, meest levende paa Jorden, og den nye Verdens Aber, med 24 Kindtænder og hyppig med Snohale (aldrig uden Hale), meest levende paa Træer. Madagascar, Australien og Europa (med Undtagelse af nogle faa Steder ved Gibraltar) have ingen Aber. De findes fælleds med Papegøierne, Fuglenes Aber, at beboe Palmebeltet. I Europa repræsenterer Egernet dem. Kamelen, Ørkenens Skib, er hjemme og er indført som Huusdyr i Endeel af det vestlige og indre Asien; Dromedaren i Arabien, Nordafrica, Persien, Indien; den mangler i Australien og America. Af Elephanter kjendes tvende Arter, den Indiske (N. for Indus og S. for

Himalaya) og den Africanske, mindre men med større Ører (fra Senegal til Cap, sjeldnere i Nordafrica). Løven viger i Africa stedse mere mod det Indre. Berberiets Løver ere de største, mindre findes i Asien. Tigeren beboer Ostindien og Øerne, men ogsaa nordligere; i Sydameria træder Jaguaren i dens Sted, i Africa Pantheren, i Europa den svagere Los. Hyænen er hyppigst i Caplandet. Næshornet er hjemme i Bagindien og Øerne; en Art med to Horn findes i Sydafrica. Nilhesten findes i Sydafrica, i Nigeren og Nilen. Giraffen er indskrænket til det indre Africa. Zebraen findes i det sydlige Africa, Dovendyret kun i Sydamericas Urskove.

I Særdeleshed bemærkes endnu: Nyholland har flere eiendommelige Dyrearter (Pæbdyret, Kænguruh), men mangler igjen flere af den tidligere bekjendte Verdens. Mærkeligt er det, at der oprindeligen ingen store Dyr fandtes (Kænguruh er det største), saaledes af drøvtyggende Dyr ingen, heller ikke af de Tykhudede (Rhinoceros, Hest, Elephant). De tandløse Dyr (Myreslugere o. s. v.) findes i stor Mængde i Sydamerica, faa i Asien og Africa.

Af Fuglene ere nogle Arter udbredte over hele Jordkloden, andre findes kun i enkelte Dele af samme, andre drage i visse Aarstider fra den ene Zone til den anden. Papegøier findes overalt i de varmere Egne, ikke i Europa; Hønsefuglene ere fuldkomnest i de varme Lande (Indien), Andeslægten derimod især i den nordlige tempererede Zone. Rovfuglene findes overalt, kun Gribben ei i Nyholland; Strudsen i Africa og Arabien, paa nogle Steder endog som Huusdyr. Kolibrier findes kun i den nye Verden. — Amphibierne aftage imod Equator fra Nord, men ere med, Undtagelse af Polaregnene, udbredte over den hele Jord, hyppigst i varme og især fugtige Jordstrøg. Det hede men tørre Africa sætter ligesaa vel Grændse for Amphibierne, som det kolde og tørre Norden. Skildpadderne findes kun i den tropiske Zone og i den varmere Deel af den tempererede. Slangerne findes meest i de varmere Lande: Boaer saavel i Asien og Africa som i Nyholland og America (dog forskjellige Arter), Klapperslangen i America, Brilleslangen i Indien og Ægypten. Snogene findes især i Europa, først ved Rom. Fiirbenene mangle kun i det koldeste Klima; Crocodilerne findes i Ægypten, i Ganges "Gavialen"), i America (Alligatoren eller Kaimanen). Insecterne ere talrigst i fugtige Jordstrøg og først i varme Egne. Af de lavere Dyreclasser ere Coralleme og Polyperne kun de varmere Have Beboere. Sneglene findes derimod hyppigst i de koldere Egne. Af Fiskene er Arternes Antal og Mangfoldighed først ved Equator, Individernes Mængde først henimod Polerne; forresten findes de, ligesom Fuglene, i alle Klimaer, men ikke de samme Arter allevegne.

Anm. Vi omtale her endnu specielt nogle Dyrearter, som ere af særdeles Vigtighed for Menneskenes Oeconomie. 1) Huusdyrene, Oxen, Hesten, Hunden, Faaret, Geden, Svinet findes overalt i Europa. Æselet er kun mod S. almindeligt. Ogsaa i Asien og Africa findes de næsten allevegne, og til Amerika ere de af Europæerne overførte, og ere nu der meget talrige. I en stor Deel af Asien og Africa er Kamelen det vigtigste Huusdyr. 2) Dyr, som efterjages a) enten for deres Kjøds Skyld (Harer, Hjorte o. D.); b) eller for deres Skinds Skyld, Peltsdyrene (Bjørne, Ulve, Ræve, Zobeler, Hermeliner o. fl.: disses Hjem ere de kolde Egne imod Nord, samt Bjergegnene, fornemmeligen dog Rusland, Siberien og Nordamerica); c) eller paa Grund af anden Nytte, som Menneskene vide at drage af dem, især Hvalfiskene og Kobberne (i de kolde Egne henimod begge Polerne). 3) Af Fiskene ere især vigtige: a) Silden, som fra Havene indenfor den nordlige Polarkreds hvert Foraar i uhyre Sværme drager mod S., i tvende ligesom Hære, af hvilke den ene berører Nordamericas Østkyst, den anden Norges Vestkyst og derfra gaaer til Shetlandsøerne. b) Kabliau findes kun i den nordlige Hemisphære og kun i det aabne Hav, ei i Middelhavet. Dens Hovedsamlingsplads er ved Nordamericas Østkyst (Newfoundland), dernæst ogsaa ved Norge, Shetlandsøerne og Island. c) Støren er i Rusland især vigtig formedelst det uhyre Forbrug i Fasten. 4) Af de lavere Dyreclasser nævne vi Silkeormen; den er bunden til Morbærtræets Vært, og har hjemme i den varme Deel af den tempererede Zone.

§ 28. **Menneskene.** Disse ere udbredte over hele Jordkloden, og istand til at leve under alle Himmelstrøg. Fuldkomnest finde vi den menneskelige Skikkelse i de tempererede Zoner, idet en høi Grad baade af Kulde og af Varme synes at virke skadeligen paa den menneskelige Organismus. Efter deres Legemsdannelse inddeler man Menneskene almindeligen i 5 Racer, hvilke dog ikke altid ere skarpt adskilte, men i nogle Folkeslag nærme sig meget til hinanden. 1) Den Kaukasiske, udmærket ved Hjerneskallens smukke, symmetriske Bygning: Haaret er glat eller krøllet, Hudfarven hvid, Kinderne mere eller mindre underløbne med Rødt (Indbyggerne af Europa, med Undtagelse af Lapper og Finner, af Vestasien indtil Ob og Ganges, af Nordafrica indtil Sydranden af Sahara, desuden Habessinierne*). 2) Den Mongolske: Hjerneskallen er ligesom firkantet, Ansigtet fladt og indtrykt, Næsen flad; imellem Øinene er lang Afstand, Kindbenene ere fremstaaende, Øinene smaae og spidse til Siden, Haaret sort, stridt og tyndt, Hudfarven gulul (Indbyggerne af det meste øvrige Asien, i Europa Samoyederne og Lapper, i America Eskimoerne). 3) Den Malayiske: Panden er høi, Næsen bred og tyk, Munden stor, Haaret sort, blødt, lokket og tæt, Hudfar-

*) Ved Udvandring er den ogsaa forflyttet til andre Dele af Jordkloden, især America.

ven lys- eller mørkbrunn (Beboerne af Halvøen Malacca, af Øerne S. O. for Asien og af en Deel af Australien). 4) Den Æthiopiske eller Negerracen: Hjerneskallen smal og noget sammentrykt paa Siderne, Panden hvælvet, Øinene fremstaaende, Næsen tyk og bred; tykke, opkastede Læber, kort, sort, uldagtigt Haar; Hudfarven sort og mørkebrunn (Beboerne af Africa Syd for Sahara og af en Deel af Australien). 5) Den Amerikanske: lav Pande, dybtliggende Øine, bredt Ansigt med fremstaaende Kindbeen, Haaret sort, stridt og tyndt, Skjægget svagt (og mangler ofte ganske), Hudfarven bruunrød (de oprindelige Indbyggere af America).

III. Politisk Geographie.

En større Forening af Mennesker, som under en fælleds Regjering ere forbundne til et paa bestemte Love grundet Samfund, kaldes en Stat; ikke sjeldent bruges dog dette Ord ogsaa om den af dette Samfund beboede Deel af Jordkloden. Ved samme lægger man først Mærke til dens Grændser (naturlige eller politiske), Beliggenhed og physiske Beskaffenhed, Størrelse og Inddeling (physisk eller politisk). Ved Indbyggerne betragter man deres Antal, Oprindelse (Race), deres Hovedclasser (Adel, Geistlighed, Borgere og Bønder, saavidt saadan Standsforskjel findes), Sprog, Religion, Cultur, Næringsveie, dernæst Statsforfatningen.

En Religion kaldes herskende i et Land, naar dens Bekjendere der nyde Forrettigheder fremfor andre Religioners Tilhængere; de andre ere da blot taalte. Efter Religionen deles Menneskene i to Hovedclasser: 1) Monotheister, som tilbede een Gud: Christne (Katholiker, Græske Christne, Protestanter), Muhamedanere, Jøder. 2) Polytheister eller Hedninger, som tilbede flere Guder.

Med Hensyn til Levemaaden ere Folkene deels Nomader eller vandrende Folkeslag, deels saadanne, som have faste Boliger. Nomaderne nære sig ved Jagt, Fiskerie eller især Qvægavl: deres Tilværelse er bunden til visse Dyrs; derfor maae de stedse vandre, og denne Tilstand hindrer al betydelig Fremgang i Dannelse. Af Folkene med faste Boliger beskjeftige Indbyggerne af det flade Land sig meest med Agerdyrkning og Qvægavl,

de i Bjerglande med Bjergværksdrift og Qvægavl, men begge ofte med Manufacturer og Fabriker; Indbyggerne i Stæderne beskjeftige sig med disse, dernæst med Haandværker, Kunster og Handel. Efter de fleste Indbyggeres vigtigste Syssel kaldes et Land Fabrikland o. s. v., en Stad ligeledes Fabrikstad, Handelstad o. s. v. — Handelen stempler alle Producter til Varer, og bestaaer i Ombytning af Varer imod Varer eller imod Penge (Papirpenge eller klingende Mynt). Handelen er activ eller passiv, indenlandsk eller udenlandsk, for egen Regning eller Commissions- og Speditionshandel. — Regjeringsformen er Maaden, hvorpaa Staten bestyres, Forholdet imellem Undersaatterne og den eller de Regjerende. Den er enten monarkisk (despotisk, indskrænket eller indskrænket m.), eller republicansk (aristokratisk, demokratisk).

Til at bestride de for at opnaae Statens Øiemeed nødvendige Udgifter anvendes Statsindtægterne, som hæves i Naturproducter eller Penge, og tages deels af Statens Eiendomme (Domainer og Regalier), deels af Afgifter (directe eller indirecte). Naar Indtægterne ikke strække til Udgifterne, opstaaer Statsgjeld.

Til at vedligeholde den udvortes Sikkerhed tjener Krigsmagten, som er deels Landmagt, deels Sømagt.

Europa.

§ 1. Beliggenhed, Grændser, Størrelse. Europas Fastland ligger imellem 36° og 71° N. Br., 8° og 81° Ø. L.; Øerne ligge tildeels noget yderligere. Det ligger imellem den kolde og den hede Zone, og hører ganske til den tempererede. Det er at betragte som en stor Halvøe af Asien, med hvilken Verdensdeel det mod N. O. hænger sammen. Med Øerne (henved 15,000 □ M.) udgjør det omtrent 170,000 □ M. Østgrændsen dannes af Uralbjergene, Uralfloden *), det Kaspiske Hav, det sorte Hav og de Vande, der forbinde dette med Middelhavet; imod Syd, Vest og Nord begrændses det af Middelhavet, det Atlantiske Hav og det nordlige Jishav. Disse Have gaae især paa Syd- og Vestsiden med talrige Arme og Bugter ind i Fastlandet, danne mange Halvøer, og give Europa et i Forhold til de andre Verdensdele betydeligt Kystomfang, nemlig 5400 Mile, saa at dette forholder sig til det hele Fladeindhold som 1:31. Den største Længde, fra S. V. til N. Ø., er omtrent 800 M., den største Brede, fra N. til S., 530 M.

§ 2. Have, som omgive Europa:

1. **Det nordlige Jishav** (Nord for Polarkredsen) med det hvide Hav, det Kariske Hav og Waigatsstrædet.

2. **Det Atlantiske Hav**, hvis vigtigste Dele ere: a) Nordoceanet eller den nordlige Deel af Atlanterhavet (fra Shetlandsøerne til Jishavet). b) Nordsøen eller Vesterhavet (c. 12,000 □ M. stor), imellem Storbrittannien og Fastlandet. c) Skagerak og Kattegattet (c. 1000 □ M.) med Fjordene paa Jyllands Østkyst og Norges Sydkyst, Sundet, det store og det lille Belt. d) Østersøen (c. 6500 □ M.) med den Bottniske, Finske, Rigaiske Bugt, Fjordene

*) Denne kan dog ikke siges at danne nogen naturlig Grændse; en saadan mangler her.

paa Tydsklands, Slesvigs og Holsteens nordlige og østlige Kyster. e) Kanalen, la Manche, med Strædet ved Calais. f) Det Irske Hav med Nord- og St. Georgskanalen. g) Det Biscayiske Hav eller den Spanske Søe (det Aquitaniske Hav).

3. **Middelhavet** (c. 48,000 □ M.), forbundet med det Atlantiske Hav ved Strædet ved Gibraltar (7 M. langt, 3 M. bredt). Dele deraf ere: a) Bugten ved Lyon. b) Bugten ved Genua eller det Liguriske Hav. c) Det Toskanske eller Tyrrhenske Hav med Stræderne Bonifacio og Messina. d) Det Joniske Hav med flere Bugter paa Italiens Øst- og Grækenlands Vestkyst. e) Det Adriatiske Hav (c. 3000 □ M.) med Bugterne ved Venedig og Triest. f) Det Ægæiske Hav eller Archipelagos med mange Bugter paa Østsiden af Tyrkiet og Grækenland, samt Strædet ved Dardanellerne. g) Marmorahavet med Strædet ved Constantinopel. h) Det sorte Hav (8700 □ M.) med Strædet ved Kaffa og det Asovske Hav.

§ 3. Oversigt. Naturen har inddeelt Europa i følgende Hoveddele *): 1) Den Skandinaviske Halvøe (Sverrig og Norge), dannet af en indtil 8000 Fod høi Bjergmasse (Kjølen o. s. v.), som indtager den største Deel af samme, og ingensteds levner Plads til Sletter. Vestsiden, som er tæt ved Havet, har Oeklima, Østsiden Fastlandsklima **). Bjergene ere meest Urbjerge, rige paa Jern og Kobber. Skovene bestaae af Gran, Fyr og Birk, Kornsorterne ere især Byg og Havre (see herom II. § 26 A. a.). Husdyrene ere Hornqvæg, Faar, Heste, Svin, Rensdyr (mod Nord); vilde Dyr: Bjørne, Ulve, Losser, Vielfrasser, Ræve;

*) Det mere Specielle angaaende disse forekommer ved de enkelte Lande: men ved disse maa stedse sees hen til denne almindelige Oversigt.

	N. Br.	Aarlig M.	Vintert.	Sommert.	
**) Stokholm	59½	4½	— 3	13	Stokholm og Christiania have samme Middeltemp., neml. 4½°, d. e. 2° lavere end Kjøbenhavn; Vinteren er 2½°, Sommeren kun 1° koldere.
Ullensvang (i Bergens St.)	60	5½	— 1	12½	
Trondhjem	63½	3½	— 4	12	
Nordcap	71	0	— 3½	5	Regnmængden er langt større paa Vestsiden end paa Østsiden (i Stokholm 19 Tom., i Bergen 77½ T.)
Enontekis	68½	—2	—13½	10	

Ryper, Hjerper; Fisk. 2) Den Østeuropæiske Slette eller Rusland, begrændset mod Øst af Ural, mod Syd af Kaucasus, det sorte Hav, Balkan og Karpatherne, Nord for hvilke den gaaer over i den Nordeuropæiske Slette, og strøder siden til Østersøen og den Skandinaviske Halvøe. I denne store Strækning gives kun Bakker eller Landrygge; den gjennemstrømmes af Europas største Floder. Men det er mærkeligt, at man fra Midten af denne store Slette maa baade mod N. og S. stige høiere for at komme til Kysterne af de tilgrændsende Have; indenfor disse ligger nemlig ligesom en Dæmning af høiere Land, mod N. besat med en stor Mængde Indsøer. Den største Deel af Sletten er bedækket med de yngre Jordlag, som man kalder opskyllet Land. Klimaet er betydeligen koldere end mod Vest under samme Brede *); Skovene (imod Syd findes ingen) bestaae af Fyr, Gran, Lærke, Birk, Eeg, Lind; Kornsorterne ere Rug, Hvede, Byg, Havre, Hirse, mod Syd Mais (§ 26. A. a). Huusdyr ere Hornqvæg, Heste, Faar, Svin; vilde Dyr Hjorte, Raadyr, Harer o. fl. 3) Den Nordeuropæiske Slette, Syd for Østersøen, Nordsøen og Kanalen. Mod Vest begrændses den af det Atlantiske Hav, mod Øst deels af de Mellemeuropæiske Bjerge, deels (Polen) gaaer den umærkeligen over i den Østeuropæiske Slette (Floden Niemen og Dniepers Kilder betegne Grændsen): imod Nord er Skagen dens yderste Punct, imod Syd begrændses den af Pyrenæerne (længst mod V.) og af de Mellemeuropæiske Bjerge, af hvilke Harzen og Weserbjergene gaae længst mod N. Den ligger i Vest imellem 44° og 49° (Frankerigs Vestkyst), i Midten (fra Harzen til Skagen) imellem 52° og 58°, i Øst (fra Karpatherne til Niemen) imellem 50° og 55°. Den indbefatter det vestlige og nordlige Frankerig, Belgien, Holland, Nordtydskland, Danmark, Preussen og Polen. Her møder det samme mærkelige Phænomen som ved den Østeuropæiske Slette. Langs med Østersøen, men i nogen Afstand fra den, strækker sig, ligefra den Jydske Halvøe, et Høidedrag, der bliver mod Øst stedse bredere. Det er besat med utallige Søer,

*) See ovenfor, II. § 22, B. Anm. ***. Det er den continentale Charakter af Europas Østside, og den oceaniske af dets Vestside, der frembringer denne Forskjel i hele Verdensdelen (see om den Græske Halvøe S. 54). Af samme Aarsag tiltager Aarstidernes Forskjel mod Øst i hele Europa.

og danner ligesom en Dæmning imod Østersøen: thi bagved er lavere Land. Sletten er i det Hele bedækket med Lag af løse Jordarter, især Sand og Leer med Rullestene: Torven er hyppig. Klimaet er koldere og Aarstidernes Forskjel større mod Øst *). Skovene bestaae i Vestfrankerig og Nordtydskland meest af Naaletræer, i Polen af baade disse og Løvtræer, i de øvrige Dele meest af Løvtræer. Denne Slette (tilligemed den Østeuropæiske) er Europas Kornkammer. Hveden er Brødmiddel i Nederlandene og den hertil hørende Deel af Frankerig, ellers Rugen. Bygget bruges til Øl, som i den største Deel af denne Landstrækning er den almindelige Drik (i det nordvestlige Frankerig Most). Huusdyrene ere de samme som i den Østeuropæiske Slette; ligeledes de vilde Dyr; ogsaa i Polen findes Elsdyr og Uroxer. 4) De Brittiske Øer eller Storbrittannien og Irland, i det Atlantiske Hav, mellem 50° og 59½° N. Br. Paa Vestsiden af England, i næsten hele Skotland og paa nogle Steder i Irland findes Bjerge, indtil en Høide af 4200 Fod; det Øvrige er fladt eller bølgeformigt Land. Klimaet er i høi Grad Kystklima, i Sammenligning endog med Danmarks **), Regnmængden betydelig, især mod Vest. Skovene bestaae i Skotland meest af Fyr og Birk, i England og Irland af Eeg og Bøg. Kornarterne ere i England Hvede, Byg (til Øl), Havre (til Hestefoder); i Skotland Hvede og Byg i de lavere Egne, Havre i de høiere; i Irland Havre og især Kartofler. Huusdyrene ere de samme som hidtil ere nævnede, af vilde Dyr findes faa. 5) De Mellemeuropæiske Bjergmasser. Imellem den Nordeuropæiske Slette og Alperne, omtrent i en Halvkreds omkring disse, fra Bugten ved Lyon til Donaus østligste Løb, ligge disse Bjerge, som ikke danne nogen sammen-

*) Over Klimaforholdene i denne Slette giver følgende Tabel en almindelig Oversigt:

	N. Br.	Aarlig M.	Vintert.	Sommert.
Paris . .	49°	8½°	3°	14½°
Warschau .	52°	7°	—1°	16°
Berlin . .	52½°	6½°	—½°	13½°
Danzig . .	54°	6½°	—½°	13½°
Königsberg	54½°	5°	—2½°	12½°
Kjøbenhavn	55½°	6½°	—½°	14°

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
**) London . . .	51½°	8°	3°	13°
Dublin . . .	53½°	7½°	3½°	12°
Edinburgh . .	56°	7°	3°	11½°

hængende Masse, men ofte afbrydes ved Floddale og bølgeformigt Land, stundom udvide sig til smaa Høilande. Intet af dem er høiere end 8500 Fod, og de fleste langt lavere, hvorfor de ingensteds naae Sneelinien. Mod Øst og Vest støde de til Lavsletter, i Midten til Alpernes Høiland selv. Til disse Bjerge høre Bjergene i det mellemste og sydlige Frankerig (Auvergneb., Lozereb., Cevennerne); Jura mellem Schweiz og Frankerig; de Mellemtydske Bjerge, d. e. de Rhinske Bjerge (Schwarzwald, Odenwald, Vogeserne, og længere mod N. Taunus, Vogelsgebirge, Westerwald, Hundsrück, Eifel o. s. v.), Weserbjergene (omkring Weser), Harzen, Spessart, Rhöngebirge, Thüringerwald, Fichtelgebirge, Erzgebirge, Sudeterne med Riesengebirge, de Mähriske Bjerge, Böhmerwald; Karpatherne. Ved og imellem disse Bjergmasser ligge betydelige Sletter og Dale: af hine mærke vi især den Ungarske Slette, Böhmens Midte og Frankerigs Vestkyst, af disse Rhone- og Saonedalen, Donaudalen, Rhindalen. Til denne Afdeling hører altsaa en stor Deel af Frankerig og Tydskland (Grændserne ere ovenfor angivne), Ungarn, det nordvestlige Schweitz. — Klimaet er her afhængigt deels af Beliggenheden, deels af Høiden *). Skovene bestaae paa de Franske Bjerge meest af Bøg, Eeg og Kastanie, paa de Tydske Bjerge og Karpatherne øverst oppe af Naaletræer, længere nede af Eeg og Bøg; paa Sletten næsten blot af Løvtræer. De dyrkede Vexter ere for en stor Deel de samme som i den Nordeuropæiske Slette, dog kommer her Vinranken og Maisen til (see II. § 26 A. a. c.). Husdyrene ere de samme som i den Nordeuropæiske Slette, dog kommer imod Syd Æselet til; ligeledes de vilde Dyr.

De hidtil nævnede Dele pleier man at kalde Nordeuropa: det adskilles ved en Række af Bjergmasser (der i en bugtet Linie løbe fra Øst mod Vest og kun eet Sted afbrydes **), nemlig Balkan, Alperne og Pyre-

	N.Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
*) Carlsruhe (Rhindalen) . . .	49°	8½°	1°	15°
Wien (Donaudalen)	48°	8½°	0°	16½°
Clermont (1300 Fod høit) . . .	46°	8½°	2°	14°
Ofen (c. 300 F. høit, Ungarske Slette)	47½°	8½°	−½°	17°

**) Nemlig i det sydlige Frankerig, hvor to dybe Indsænkninger, Rhonedalen og den Fordybning, hvori den Languedocske Kanal er anlagt, sætte Nordeuropa i umiddelbar Forbindelse med Sydeuropa.

næerne, fra Sydeuropa, hvilket dannes af tre Halvøer, den Græske, Italienske og Pyrenæiske.

Vi omtale først 6) Balkan og de Dinariske Alper. Balkan (hvilket Navn her tages i videre Betydning) kjende vi temmelig ufuldstændigen: det er en indtil 8000 Fod høi, 80 Mile lang Bjergmasse imellem Donausletten og den Græske Halvøe. Den forenes med Alperne ved de Dinariske Alper, en indtil 6000 Fod høi Række af tørre Kalkklipper. Nordsiden af disse Bjerge ligner i Vegetation den Østeuropæiske Slette, Sydsiden derimod Grækenland og Italien. Vi regne hertil den største Deel af Tyrkiet, indtil 42° N. Br. 7) Alperne strække sig fra den Ungarske Slette til Rhonedalen, og fra Donaudalen til det Adriatiske Hav og den Lombardiske Slette eller Podalen. De ere omtrent 150 Mile lange og 20 til 40 Mile brede, de indtage et Fladeindhold af henved 5000 □ M. Efter Høiden deler man dem i Foralper, Mellemalper og Høialper; Midten af dem bestaaer af Urbjerge, paa begge Sider af dem ere Kalkbjerge. Alperne ere rige paa Metaller, især Jern, Bly, Kobber og Qvikfølv. Efter Beliggenheden deles de i*): a) Vestalperne (fra Kysten indtil Montblanc); de hæve sig steilt fra Bugten ved Lyon, og adskille Rhonedalen fra Podalen. b) Centralalperne (fra Montblanc til Groß Glockner), som indtage det sydlige og østlige Schweiz samt Nordgrændsen af Italien, desuden Tyrol. c) Østalperne (fra Groß Glockner til den Ungarske Slette og det Adriatiske Hav): de indtage den sydlige Deel af de Østerrigske Arvelande. — Alperne have fire Hovedfloder, Po, Rhone, Rhin, Donau, som, uden selv at udspringe her, modtager sine største Bifloder fra Alperne (Inn er den vigtigste; det er først disse Floder fra Alperne, der gjøre Donau til en betydelig Strøm). — Middelhøiden af Vestalperne er 7000 Fod, af Centralalperne 8000, af Østalperne 5000 F.; fra Montblanc til Mont Rosa er den næsten 11,000 F. De høieste Toppe ere i Vestalperne fra 3000 til 7000 F., i Centralalperne fra 14,800 (Montblanc) til 8000 F., i Østalperne fra 11,000 til 5000 F. Passene ligge i Vestalperne mellem 3000 og 7000 F., i Centralalperne mellem 6000 og 10,000 F., i Østalperne mellem

*) Om de enkelte Dele af Alperne handles ved Frankrig, Schweiz og Østerrig.

3000 og 5000 F. Alperne frembyde for en stor Deel steile, nøgne Høibjerge, adskilte ved dybt indskaarne Dale; skarpe, sneebedækkede Toppe kneise høit over de lavere, med Skov eller anden Vegetation beklædte Bjergmasser. — Alpernes Sydaffald mod Podalen er kort og brat, Nordaffaldet mod Aars og Donaus Høisletter (see Schweiz og Tydskland) er længere og jevnere, formedelst flere foran Hovedmassen liggende lavere Bjergkjeder. — Hoveddalene ere deels betegnede ved de ovenfor nævnede Floder, deels ved de Alperne omkrandsende Søer. Dalene danne de naturlige Communicationspuncter paa disse Bjerge, og gjennem dem kommer man til Passene. — Over Klimaet vil man faae en Oversigt ved den nedenfor tilføiede Tabel*). Regnmængden er betydelig ved den sydlige Fod af Alperne, med et Middeltal 54 T. Sneelinien er paa Nordsiden 8200 F. over Havet, paa Sydsiden med et Middeltal 9000 F.; mange (c. 600) Gletschere findes. Trægrændsen er paa Nordsiden ved 5500 F., paa Sydsiden ved 6500 F. Mellem begge disse ligger Alpeplanternes Belte, hvor ingen faste Boliger findes, men Sommerhytter, da det i tre Maaneder benyttes til Græsning for Faar og Geder. Det næste Belte danne Naaletræerne; det har gode Græsgange, og de fleste Planter tilfælleds med det nordlige Europa; Kornavl finder ikke Sted. Det gaaer paa Sydsiden til c. 4500 F. Høide, paa Nordsiden til c. 4000 F. Derefter følger Bøgens og Egens Belte indtil 2600 F. paa Sydsiden; paa Nordsiden til 2000 F. Planterne og Kornarterne ere omtrent de samme som i den Nordeuropæiske Slette. Endelig følger Kastaniens Belte indtil omtrent 1000 F. (dog kun paa Sydsiden); her dyrkes ogsaa Mais og Vin. — Huusdyrene ere de samme som i det nordlige og mellemste Europa, kun kommer Muldyret her til, og Geden er almindeligere end der; af vilde Dyr findes Bjørne, Ulve, Ræve, Losser, Gemser og Steenbukke (næsten kun paa Montblanc og M. Rosa), Murmeldyret, Lammegribben og Steensørnen. 8) Pyre-

*)

	N. Br.	Høide over Havet	Middelt.	Vintert.	Sommert.
Avignon	44°		11½°	5°	18½°
Mailand	45½°	420 Fod	10½°	2°	18°
Genf	46°	1220 —	8°	1½°	13½°
München	48°	1629 —	7°	−1°	14½°
St. Gotthard	46½°	6439 —	−1°	−6½°	5°
St. Bernhard	46°	7668 —	−½°	−6°	5°

næerne, som gaae fra Middelhavet indtil det Atlantiske Hav, imellem den Languedocske Kanals Indsænkning og Ebrodalen, omtrent 55 M. lange og 12 M. brede. Middelhøiden er 7 til 8000 F., den største Høide 10,720 F. I Midten bestaae de især af Granit, paa begge Sider af andre Bjergarter. Dalene ere af mindre Omfang og Betydning end paa Alperne: ingen store Søer findes her, og de fleste Floder styrte som brusende Bjergstrømme næsten umiddelbart ned i Sletten. Klimaet kjende vi ikke overalt nøie*). Sneelinien er paa Nordsiden 7800 F., paa Sydsiden 8600 F. høi; Gletscherne ere ubetydelige. Trægrændsen er paa Nordsiden 6500 F., paa Sydsiden 6900 F., Korngrændsen 4900 og 5200 F. Man kan for Pyrenæerne antage de samme Belter af de vildtvoxende Planter som for Alperne; ligeledes ere Dyrene de samme, kun at Steenbukken her mangler,

Sydeuropa bestaaer af: 9) Den pyrenæiske eller Spanske Halvøe, et afsondret Høiland, begrændset af Middelhavet, det Atlantiske Hav og Pyrenæerne. Den største Deel deraf er en omtrent 2200 Fod høi Høislette, omkring og paa hvilken ligge flere Bjergmasser. Afsondrede Bjerge findes paa nogle Steder, Lavsletter kun af ringe Omfang. Floderne løbe for det Meste mod Vest. Bjergene ere meest Urbjerge; de naae, med Undtagelse af een Gruppe, ikke Sneelinien. Klimaet kjende vi i det Hele ikke nøie, men vi vide dog, at Høisletten har Fastlandsklima og meget tør Luft i Sammenligning med Vestsiden.**) Høisletten er skovløs; de faa Skove paa Bjergene dannes af Kastanier og de nordiske Eger, derpaa af Bøg, Fyr, Ædelgran, Birk og Røn; paa Kysterne og i Lavlandet findes en Mængde immergrønne Træer og Buske. Af Kornsorter herske Hvede og Mais; andre dyrkede Vækter ere Vinranken, Olietræet, Morbærtræet; Oranger og andre Sydfrugter, Bomuld ere almindelige. Det vigtigste Huusdyr er Faaret, dernæst Muuldyret, Æselet og Hesten. 10) Ita-

*)

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
Perpignan	42½°	12½°	6°	19°
Dax (ved Bayonne)	43½°	11°	5½°	16½°
Mt. Louis (5000 F.)	42½°	5°	0°	11°

**)

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.	Aarlig Regnmængde.
Lissabon	38½°	13°	9½°	17½°	26 Tommer.
Madrid (2100 F. høit)	40½°	11⅓°	5°	20°	10⅞

lien, omgivet af Alperne og Middelhavet. Den nordligste Deel er en flad, vandrig Slette, paa tre Sider omgiven af Bjerge, mod Øst af det Adriatiske Hav; det Øvrige opfyldes næsten ganske af Apenninerne, en langagtig Bjergmasse, meest bestaaende af Kalk, der kan betragtes som en Sidegreen af Alperne, og gaaer fra disses Sydspidse til Halvøens Ende. Den danner et tørt, skovløst Bjergland; men Dalene, som ligge imellem Sidegrenene, ere smukke og frugtbare. Paa begge Sider af dem ligger bølgeformigt Land og meest flade Kyststrækninger. Middelhøiden af Apenninerne er imellem 3600 og 6000 Fod, det høieste Punct, Gransassо d'Italia, er 9000 Fod. Klimaet er forskjelligt paa Nord- og Sydsiden af de nordlige Apenniner; Syd for disse blive især Vintrene stedse mere og mere milde*); fra Neapel af er Snee i Lavlandet en Sjeldenhed. Regnmængden er størst ved Alpernes sydlige Fod (54 T.), dernæst paa Sydsiden af de nordlige Apenniner (c. 50 T.); i Rom og Neapel er den 29 T., i Palermo 21½ T. De vildtvoxende Planter ere omtrent de samme som paa den Pyrenæiske Halvøe, dog findes de immergrønne Træer egentligen først Syd for de nordlige Apenniner. Paa Apenninerne følge de forskjellige Træarter efter hinanden omtrent som paa de Spanske Bjerge. De dyrkede Vækster ere ligeledes omtrent de samme som i Spanien; det Samme gjelder om Dyrene, dog er Faaret ei saa almindeligt her, derimod Boslen temmelig hyppig. 11) Den Græske Halvøe, omgiven af Balkan, det Adriatiske Hav og Archipelagus. Den er næsten overalt bjergfuld; i den sydlige Deel findes adskillige isolerede Bjergmasser; Kalken synes at være herskende. Klimaet er endeel koldere end i de to andre Halvøer, især mod N. O.**); i Henseende til de vildtvoxende og dyrkede Planter ligner Halvøen næsten ganske de to andre Sydeuropæiske. Af Huusdyr er Faaret det almindeligste.

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
*) Mailand	45½°	10½°	2°	18°
Bologna	44½°	11°	2°	19½°
Florents	43½°	12°	5½°	19°
Rom	42°	12½°	6½°	18½
Neapel	41°	13½°	8°	19°
Palermo	38°	14°	9°	19°

**) Constantinopel og Neapel ligge omtrent paa samme Brede; hist er Middeltemperaturen 10°, her 13½°.

Anm. 1. Nord- og Sydeuropa. Hiint indeholder to store Sletter, og er mere eensformigt; dette er meget bjergfuldt, og har ved sine Bjerge en større Mangfoldighed af Klimaer og Vækster. Hvad Klimaet angaaer, da er Forskjellen imellem de østlige og vestlige Dele større i Nordeuropa end i Sydeuropa*), men Forskjellen imellem begges Klima ligger meget mere i Vinter- end i Sommervarmen**). — Regnen er i Nordeuropa temmelig ligeligen fordeelt imellem alle Aarstider, i Sydeuropa falder den allerstørste Deel af samme om Efteraaret og Vinteren. Det regner meest med Vest- og Sønden-vind; Østvinden er sædvanligen tør. — Rugbrød, Øl, Smør, mere Kjød og mindre Grønt hos Nordboen, Hvedebrød, Mais, Viin, Olie, mindre Kjød, mere Grønt og Frugter hos Sydboen danner Modsætningen i Henseende til Beboernes Næringsmidler. — I Henseende til Vegetationen kan man, naar man ikke tager Hensyn til Bjergene, antage følgende fire Hovedbelter for Europa: a) Nordbeltet eller Fyrrens og Birkens Belte***). Her er enten ingen Skove eller Naaletræer og Birke, ingen eller liden Kornavl (Byg), ingen Frugttræer. Næringsveiene ere især Fiskerie og Qvægavl. Hertil høre Island (som dog har mere Buske end Træer), Færøerne, Skandinavien Nord for 64°, Rusland Nord for 62°. For det Meste Bjergland. b) Bøgens, Egens og Kornets Belte. Skove af Naale- og Løvtræer, nogle Lyngheder, Korn, især Rug, Frugttræer, Qvægavl. Hertil høre de Brittiske Øer, Skandinavien Syd for 64°, Finland, den Østeuropæiske Slette imellem 62° og 48°, den hele Nordeuropæiske Slette. Det Meste er Slette. c) Kastaniens, Egens og Vinens Belte. Skove af Løvtræer, Korn, især Hvede, Viin. Hertil høre de Sletter og Dale, som ligge imellem og ved de Mellemeuropæiske Bjerge, samt den Østeuropæiske Slette Syd for 48°. d) Sydbeltet, det immergrønne eller Oliens Belte. Immergrønne Løvtræer, Hvede, Mais, Ris, Viin, Olie, Sydfrugter. Hertil høre de tre Sydeuropæiske Halvøer. — Til disse svare temmelig nøiagtigen i det sydlige Europa fire Høibelter: a) det immergrønne eller Olivens, b) Kastaniens og Egens eller Vinens, c) Bøgens eller Kornets, og d) det udyrkede Belte, som dog deles i Naaletræernes og Alpeplanternes Region.

*) Fordi Aarsagen til denne Forskjel (S. 48 Anm.) finder mindre Sted i Sydeuropa.

	Vinter.	Sommer.
**) Palermo	9°	19°
Wien	0°	11½°
Kjøbenhavn	— ½°	14°
Stokholm	— 3°	13°
Enontekis	—13½°	10°

Forskjellen imellem Palermos og Stokholms Vinter er 12°, for Sommeren kun 6°.

***) Nord for dette Belte ligger endnu det, hvor Mosser og Lavarter ere de eneste Vækster. Men da dette i Europa har en meget ubetydelig Udstrækning, regne vi det her ikke med.

Anm. 2. Europas Bjergland udgjør omtrent 45,700, Lavlandet omtrent 114,300 □ Mile.

§ 4. Floder og Søer. I Henseende til Floderne danner Europa to store Aftækninger, en nordvestlig, til de tilgrændsende Dele af Atlanterhavet og det nordlige Jishav, og en sydøstlig, til Middelhavet samt det Kaspiske Hav. A) Til den nordvestlige Aftækning høre Petschora og Dwina, som falde i Jishavet; Dalelven, Newa, Düna, Niemen, Weichsel og Oder i Østersøen; Götaelven og Glommen i Skagerak; Eideren, Elben, Weser, Rhinen, Schelde og Themsen i Nordsøen; Seine i Kanalen; Loire og Garonne i det Aquitaniske Hav; Douro, Tajo, Guadiana, Guadalquivir i det Atlantiske Hav. B) Til den sydøstlige Aftækning høre: Ebro og Rhone, som falde i Bugten ved Lyon; Po i det Adriatiske Hav; Donau, Dniester og Dnieper i det sorte Hav; Don i det Asowske Hav; Wolga og Ural i det Kaspiske Hav. De største Floder ere de, der gjennemstrømme den Østeuropæiske Slette, dernæst nogle af dem, der komme fra Alperne og de Mellemeuropæiske Bjerge (Rhin og Donau). — Af Indsøer findes fleest i Nordeuropa. Den største Samling deraf findes S. O. for de Skandinaviske Bjerge i det nordlige Rusland, i Finland og Sydsverrig; paa Sydsiden af Østersøen findes et med denne næsten parallelt Belte af mindre Søer. Dernæst findes mange Søer paa begge Sider af Alperne og ved Foden af samme (i Schweiz, Italien og Tydskland).

§ 5. Indbyggernes Antal anslaaes til 250 Millioner: de bestaae af 10 Hovedstammer *) med flere forskjellige Hovedsprog. De Fleste ere Christne: mod Øst findes Muhamedanerne, alleryderst mod Nord, i Rusland, Hedninger; adspredt i alle Lande Jøder.

§ 6. Sædvanligen inddeler man Europa i følgende Lande (ikke Stater): Norge, Sverrig, Rusland (med Polen og Fristaten Krakau), Preussen, Tydskland, Ungarn, Danmark, Belgien, Holland, Storbrittannien og Irland, Frankerig, Spanien, Portugal, Schweiz, Italien, Tyrkiet, Grækenland. I politisk Henseende indbefatter det 3 Keiserdømmer, 17 Kongeriger, 7 Storhertugdømmer, en Mængde Hertugdømmer og Fyrstendømmer, 1 geistlig Stat og 8 Republiker.

*) Den Germaniske (Tydske, Danske, Norske, Svenske, Islændere, Hollændere); Slaverne (Russere, Polakker, Serviere, Bosniere, Slavoniere, Wender i Tydskland o. fl.); Celternes Efterkommere (Bjergskotter, Kymrer, Indbyggere i Bretagne); Iberernes Efterkommere (Baskerne); Finnerne (Laplændere, Esthlændere o. s. v.); Letter (i Litthauen og Curland); Arnauter; Grækere; Tartarer; Blandede Folk (Italienere, Franske, Spaniere, Portugisere, Englændere).

Kongerigerne Sverrig og Norge

(den Skandinaviske Halvøe).

1. Norge og Sverrig ligge imellem 71° og 55½° N. Br., 22° og 48° Ø. L., og omgives af Rusland, den Botniske Bugt, Østersøen, Øresund, Kattegat, Nordoceanet og Jishavet; de udgjøre tilsammen omtrent 14,000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Den største Deel af Halvøen udgjør et Høiland, der danner en eneste, næsten udeelt, sammenhængende Bjergmasse. Dennes høieste Strækning gaaer under Navn af de Laplandske Bjerge og Kjølen fra N. O. til S. V., fra Varangerfjord til omtrent 63° N. Br., og skiller der Norge fra Sverrig; Grændsen imellem begge løber Syd herfor i samme Retning, men er kun politisk, ikke naturlig. Det høieste Punct her er Sulitelma i Lapland, 67° N. Br. (6000 Fod); Middelhøiden er 1000 til 2000 F. Derpaa gaaer Bjergmassens høieste Strækning under Navn af Dovre mod V. S. V., og skiller det sydlige Norge fra det nordlige; det høieste Punct, Sneehætten, er her 7400 Fod, Middelhøiden er 2500 til 3500 F. Derpaa vender den sig atter mod S. S. V., og gaaer ei langt fra Kysten under Navn af Langfjeld, Sognefjeld, Filefjeld, Hardangerfjeld næsten indtil Havet.*) Denne Deel er den høieste: her findes Skagtølstinden (8000 F.); Gousta i Tellemarken (6000 F.) og de store Jismarker Justedalsbræen (6200 F.); Middelhøiden er her 4000 til 5000 F. — De her anførte Navne paa Dele af Høilandet betegne altsaa ikke Bjergkjeder

*) Sydspidsen af Norge hedder Lindesnæs, Nordspidsen Nordcap, Vestspidsen Stat.

(saadanne findes ikke her), men Dele af Bjergmassens høieste, plateauformige Strækning. Denne hele Bjergmasse, som paa nogle Steder er 12 til 14 Mile bred, har ovenpaa ingen Aas eller Ryg, men er flad, og ovenpaa samme ere store, ubeboede, bølgeformige Fjeldsletter, hvor kun findes Sætere (Hytter for de Personer, som vogte Qvæget her om Sommeren, men forlade Fjeldene ved Vinterens Nærmelse). Vestsiden af Bjergmassen er meget steil (stundom med en lodret Høide af 3—4000 F.), overordentlig sønderrevet og omgivet af utallige Øer; de dybe, smale Fjorde træde i Stedet for Dale. Østsiden sænker sig jevnt ned imod den Bottniske Bugt; mange Tværdale (Herjedalen, Guldbrandsdalen o. fl.), næsten ingen Længdedale findes her. Flade Strækninger ovenpaa Sidegrene af Bjergmassen kaldes Marker (Tellemarken, Lapmarkerne). Mod Nord falder Høilandet jevnt af mod det hvide Hav, mod Sydost gaaer det, nedenfor en Række af store, høit liggende Søer (Venern, Vettern, Mælaren, Hjalmar), over til den store Gothlandske Slette, som bestaaer af Steen, bedækket med et mere eller mindre tyndt Lag Jord, bevoxet med Naaletræer: enkelte nøgne Klipper rage op over samme (stundom midt imellem jevne, bølgende Kornmarker), dog ei i betydelig Høide (Kinnekullen, mellem Venern og Vettern, omtrent 900 F. høi; Kullen i Skaane, 400 F.). Den sydligste Deel, Skaane, er fladest, dog allevegne bølgeformig. Sverrig er altsaa i det Hele lavere end Norge.

Om Klimaet er talt S. 47. Sneelinien er ved Nordcap 2200, i det sydlige Norge 5200 F. høi. Gletschere eller Bræer findes ved Justedal (mellem 61° og 62° N. Br.), desuden paa flere andre Steder.

3. **Havbugter og Fjorde.** Af disse gives i Sverrig ingen af Betydenhed, men ved de Norske Kyster, især paa Vestsiden, ere mange lange (10 til 15 M.) og dybe Fjorde. a) Fra Jishavet gaae ind i Landet: Varangerfjord, Tanaf., Porsangerf., Altenf.; b) fra Nordoceanet: Saltenfjord, Trondhjemsf., Sognef., Hardangerf., Stavangerf. (hvis nordlige Deel kaldes Bukkefjord, fordum Hafursfjord); c) fra Skagerak: Christianiaf. med Drammensf., Svinesund ved den Svenske Grændse.

4. **Floder og Søer.** Den Skandinaviske Halvøe hører til de stærkest vandede Dele af Europa. Overalt

bruse i de dybe Tværdale Bække og Floder (Elve) ned fra Bjergene: de ere næsten alle useilbare formedelst deres rivende Løb og talrige Klipper; de danne de høieste bekjendte Vandfald paa Jorden (indtil 900 F.). Næsten alle staae de i Forbindelse med de utallige Indsøer, af hvilke de fleste, som deres smale Form og deres Retning viser, kun ere Udvidelser af Flodleier. De fleste og største Floder løbe naturligviis i sydlig og østlig Retning.

A. Norge. Den største Flod er 1) Glommen, der kommer fra a) Øresundsøe, en Fjeldsøe paa Dovre, løber mod S. forbi Kongsvinger, og forener sig med Vormen. 2) Lougen kommer fra Guldbrandsdalen, løber igjennem den 12 M. lange Indsøe b) Mjøsen, fra denne under Navn af Vormen ud i Glommen, som da faaer Navn af Storelven, løber igjennem Indsøen c) Øieren, danner det bekjendte Vandfald Sarpfossen, og falder ved Frederiksstad i Skagerak. Glommens Længe*) er 80 M. 3) Beinaelv kommer fra Filefjeld, løber igjennem Indsøen d) Tyrifjord, hvorpaa den kaldes Dramselv, og falder i Drammensfjord. L. 30 M. 4) Loven kommer fra Hardangerfjeld, løber forbi Kongsberg, og falder i Bugten ved Laurvig. L. 36 M. 5) Altenelv og 6) Tanaelv (L. 45 M.) falde i de efter dem benævnede Fjorde. Foruden de nævnte Søer mærke vi endnu Fjeldsøen e) Fæmundsøe, fra hvilken Fæmundselven løber ind i Sverrig, og f) Randsfjord.

B. Sverrig. Floderne løbe for det Meste fra Hovedbjergmasserne ud i den Bottniske Bugt, kun een betydelig Flod i Kattegattet. I Lapland løbe 1) Torneå-, 2) Luleå-, 3) Piteå- og 4) Umeåelv igjennem de efter dem benævnede Lapmarker; sydligere 5) Angermanna- og 6) Dalelv, som dannes af 2 Arme, Øster- og Vesterdalelv, og falder ved Gefle i den Bottniske Bugt. (L. 60 M.) 6) Clarelven L. 32 M., som i Norge hedder Fæmundselv, falder i den store Indsøe a) Venern, over 100 □ stor. Dennes Afløb til Kattegat er 7) Göta elven, som ved Gothenborg falder i Kattegat. L. 10 M. Den danner Vandfaldet Trolhätta, for hvis Skyld Trolhättakanalen er anlagt. Sydøst for Venern, forbunden med denne ved en Kanal, ligger b) Vettern, en 34 □ M. stor Indsøe, hvis

*) Ved Angivelsen af Flodernes Længde regnes den stedse efter Krummingerne, ikke i lige Linie.

Afløb til den Bottniske Bugt er 8) Motalastrømmen, der ved Norrköping falder i denne. N. O. for Vettern ligge Indsøerne c) Hjelmar, 8 □ M., forbunden ved Arbogakanalen med d) Målaren, 25 □ M. stor, indeholdende omtrent 1300 smaa Øer.

5. **Producter.** Sølv, Jern, Kobber, Bly, Marmor, Kalk, Sysalt; betydelige Skove, meest af Naaletræer*), som levere Tømmer (de fleste Huse ere af Træ) og Tjære; paa mange Steder ere Skovene dog i betydelig Aftagende formedelst den skjødesløse og ødsle Behandling**). Kornavl drives endnu indtil 70° N. Br. (II. § 26 a); men ifølge Landets Beskaffenhed kan den ikke være betydelig uden i Sydsverrig. Æbler og Blommer modnes indtil Trondhjem ($63\frac{1}{2}^{0}$) og Sundsvall ($62\frac{1}{2}^{0}$). Vildt, især Peltsdyr, Strand- og Vandfugle; i Havet og i Floderne fiskes en uhyre Mængde Fisk, især er Sild- og Kabliaufangsten ved Nordvestkysten overmaade vigtig.

6. Indbyggernes Antal er over 4 Millioner (Sverrig over 3, Norge 1,200,000). Den lutherske Religion er herskende, andre taales, kun i Norge ikke den Jødiske. Der gives 3 Universiteter (2 i Sverrig, 1 i Norge). I Norge tales det Norske (Danske), i Sverrig det Svenske Sprog; Lapperne have et eget Sprog, en Dialect af den Finske.

7. Industrien er ikke betydelig, dog større i Sverrig end i Norge. Her indskrænker den sig næsten til Bjergværkernes Drift samt Metallernes og Tømmerets første raae Forarbeidelse; i Sverrig ere nogle Klæde-, Lærred-, Læder- og Glasfabriker. — Handelen er ikke ubetydelig. Skandinavien udfører sine raae Producter, og indfører Korn (i Sverrig dog ikke meget), Colonialvare, Viin, Sydfrugter, Tobak, Fabrik- og Manufacturvare (heraf Mindre i Sverrig).

8. Statsforfatning. Norge og Sverrig ere to af hinanden uafhængige, men under en fælleds Konge forenede Kongeriger, hvoraf hvert har sin egen Regjeringsform og egne Love. Kongemagten er i begge indskrænket og arvelig. A. Norge. Kongen har den udøvende Magt; han regjerer Norge ved et Statsraad af 7 Normænd, og en Statsminister. De 4 Statsraader opholde sig i Christiania, have hver under sig et Departement, og forestaae saaledes i Forening med Statholderen (hvilken Post dog ikke altid er besat) Regjeringsforretningerne. De 2 Statsraader tilligemed Statsministeren ere altid hos Kongen i Stokholm (hvert Aar skal Kongen opholde sig i nogen Tid i Norge), og med dem skal Kongen raadslaae om de Anliggender, der forelægges ham til Afgjørelse. Den lovgivende Magt deler Kongen med Storthinget, hvis Medlemmer vælges af Folket. Dette bevilger Skatter og Paalæg, Forslag til Love, til Statslaan, og paaseer Lovenes Overholdelse af Regjeringen. Kongen har ikke uindskrænket Veto. Adel, og overhovedet Standsforskjel, findes ikke i Norge. — B. Sverrig. Kongen har ligeledes den udøvende Magt: han regjerer igjennem Ministre og et Statsraad af 9 Medlemmer. Den lovgivende Magt deler Kongen med Rigsstænderne, nemlig Adelen (tilsammen 10,500 Individer, af hvilke 1296*) have Stemme paa Rigsdagen), Geistligheden (70 Medl.), Borgerne (108 fra 83 Stæder), Bønderne (259 Medl.). En fuldtallig Rigsdag tæller altsaa over 1700 Medlemmer. Rigsstænderne komme regelmæssigen sammen hvert 5te Aar, Kongen kan desuden sammenkalde dem til overordentlige Møder. Der afstemmes efter Stænder: 3 Stænder imod 1 er Majoritet, ved lige Stemmer dannes en egen Committee. Kongen har Veto. — Den qvindelige Linie arver ikke Thronen i Sverrig.

9. Sverrigs Landmagt er i Fredstid 36,000 Md., Sømagten 10 Linieskibe, 8 Fregatter. Norges Landmagt er 12,000 Md., Sømagten 1 Fregat og nogle mindre Skibe.

*) Af disse gaaer Birken høiest mod Nord, næsten til Nordcap (see S. 40. 47.); Egen gaaer paa Vestsiden til Sondmør (63°), paa Østsiden til Gefle ($60\frac{1}{2}^{0}$). Bøgen findes i Norge kun ved Laurvigen, i Sverrig Syd for de store Søer (i Sydsverrig). Ogsaa paa Fjeldene gaaer Birken høiest op (imedens paa Alperne Naaletræer allevegne gaae høiere op end Løvtræer), derpaa følger Dvergbirken (en lavere Art) og Pilearter, endelig Alpeplanter.

**) Dette gielder især om Sverrig, hvor paa nogle Steder er opstaaet Mangel, og Udførselen af Brænde derfra er forbuden.

A. Norge.

Kongeriget Norge udgjør 6000 □ Mile, med 1,200,000 Indbyggere, iblandt hvilke ere 5000 Lapper og 1600 Finner. — Norge bestaaer efter den naturlige Inddeling af det Sønden fjeldske, det Norden fjeldske

*) Nemlig ethvert Familieoverhoved, der er 24 Aar gammelt. Adelen har betydelige Forrettigheder.

og Nordlandene; efter den civile Bestyrelse af 17 Amter; i kirkelig Henseende udgjør det 5 Stifter: I. Christiania- eller Aggershuus St., II. Christiansands St., III. Bergens St., IV. Trondhjems St., V. Nordlandenes St. Ethvert Stift har sin Biskop.

Stæder:

I. **Christiania** ved Christianiafjord, Hovedstad og Regjeringens Sæde. Universitet. Høiesteret. Adskillige Fabriker, Handel med Tømmer. Børs. Filialbank. Gaderne ere lige og brede. ~~22,000~~ J.

Tæt ved ligger Opslo, hvor Biskoppen residerer. Fæstningen Aggershuus er nu et Hovedoplagssted for Armeen.

Moss ved Christianiafjord. Jernværk. (Convention 1814). 3300 J. — Frederiksstad ved Storelvens Udløb. Fæstning. 2400 J. — Frederikshald med Fæstningen Frederiksteen, ved Svinesund. (Carl 12. Peter Norman. Colbjørnsen). ~~5000~~ J. — Kongsvinger, Fæstning ved Glommen.

Drammen, ved Drammensfjord, bestaaer af de tre Stæder Bragnæs, Strømsøe og Tangen. Vigtig Handel med Tømmer. Filialbank. 7000 J. — Kongsberg ved Loven, i en snever Dal mellem høie Fjelde. Sølvværk. ~~4000~~ J.

Valøe, en Halvøe med et Saltværk. — Holmestrand. 1600 J. Tønsberg, den ældste By i Norge. 2000 J. (disse tre Byer ligge i det forrige Grevskab Jarlsberg). — Laurvigen med det største Jernværk i Norge. 3400 J. — Frederiksværn med Ladepladsen Staværn: Skibsværfter; Station for endeel af Skjærflaaden. — Skeen (2600 J., Filialbank), Brevig, Porsgrund, Langesund, alle ved Skeensfjord. — Krageroe, 1600 J.

Mod N. V. er Guldbrandsdalen med Pasfet Kringelen (Zinklar 1612). I Hedemarken, Øst for Mjøsen, laae Staden Hammer, Sædet for en Biskop. Den blev ødelagt af de Svenske 1566; siden 1814 har man begyndt at anlægge, omtrent paa samme Sted, Lillehammer. (250 J.)

II. **Christiansand**, en Søstad. Sædet for en Biskop. Handel. Filialbank. ~~8000~~ J. Arendal, Søstad, bygget tildeels paa Klipper og Pæle, og gjennemskaaren af Kanaler. Betydelig Handel og Skibsfart. 3300 J. — Mandal ved Mandalselvens Udløb. 2000 J. Laxefiskerie. — Stavanger ved Stavangerf. ~~4000~~ J.

Øster-Riisøer. Flækkerøe, en befæstet Ø ligeoverfor Christiansand. Farsund. Flekkefjord. Egersund. — Ø en Karmen udenfor Stavangerfjord (Harald Haarfager † 930).

III. **Bergen**, en befæstet Søstad, Sædet for en Biskop. Handel med Fisk. Filialbank. Nationalmuseum. Skibsværfter. Fabriker. ~~23,000~~ J.

Ved Kysten ligge Øerne Guløe og Storøe. (Hakon Adelsteen † 963).

Trondhjem ved Trondhjemsf. Havnen forsvares ved Fæstningen Munkholm (Griffenfeldt); paa Landsiden ere 3 Forter. Nogle Fabriker. Handel med Kobber, Tømmer og Fisk. Norges Bank. Mærkværdig Domkirke. ~~12,000~~ J.

Røraas med et stort Kobberværk, i en af de koldeste og vildeste Egne i Norge. 1700 J. — N. for Røraas er Tydalsfjeld (de Svenske 1719).

Christiansund, Søstad paa 3 Øer, gjennemskaaren af Kanaler. 2000 J. — Molde ved Romdalsfjord. 800 J. — Hlade, en stor Gaard nærved Trondhjem. — Stiklestad, en Gaard N. O. for Trondhjem (Slag 1030.)

V. a) I Amtet Nordland*) ligger Alstahoug, Biskoppens, Bodøe, Amtmandens Sæde, Hundholm, en Handelsplads med et Engelsk Comptoir. Hertil hører Øgruppen Lofoden, den sydlige Deel af den Række af høie Øer, der ligge langs med Kysten indtil Nordcap. Her samler sig om Foraaret en stor Mængde Baade (stundom henimod 2000) for at fiske; (see S. 43). Jagten efter Søfugle er mindre vigtig. Af Øerne mærkes Moskøe med en farlig Malstrøm. Af den Deel af Havet, som er imellem Øerne og det faste Land, kaldes den nordlige Deel Vestfjorden, den sydlige Deel Saltenstrøm. — b) I Finmarkens Amt, beboet af Finner og Qvæner, ligge Handelspladserne Tromsøe (1400 J.) og Hammersfest. Paa Vardøe ligger Vardøehuus, en lille Fæstning; paa Magerøe er Nordcap, det nordligste Punct af Europa.

B. Kongeriget Sverrig.

Dette udgjør omtrent 8000 □ M., og bestaaer af 3 Hoveddele, Svealand, (Svearike) eller det egentlige Sverrig, Gothland og Norland; disse deles igjen i flere (historiske) Underafdelinger, som nedenfor nævnes. Efter Bestyrelsen inddeles Sverrig i 24 Lehn eller Landhøvdingdømmer, disse igjen i 117 Fogderier.

I. Svearike, det egentlige Sverrig.

Det indbefatter de forrige Provindser: 1) Upland, 2) Södermanland, 3) Nerike, 4) Vestmanland, 5) Dalarne.

*) Indbyggerne ere Lapper, Finner og Qvæner, nu for det Meste Christne. De ernære sig enten ved Fiskerie eller leve af deres Rensdyr. De sydligste Lapper boe ved Røraas og ere Nomader.

1. **Stokholm** ved Mälarens Udløb, bygget paa smaa Øer i samme; paa begge Sider af Mälaren ligge de to store Forstæder Søndre- og Nordremalm. Hovedstad, Kongens Residents, Sædet for den Svenske Hofret. Malerisk Udseende formedelst den særegne terrasseformige, men skjønne Beliggenhed. Mange videnskabelige Anstalter. Endeel Fabriker; Skibsværfter og Kanonstøberier. Handel. 82,000 J. — Nordremalm ligger tildeels paa Brunkebjerg (Slag 1471).

Upsala. Universitet og botanisk Have. Erkebiskop, Rigets Primas. 4500 J.

Danuemora, et stort Jernværk. Øregrund, Enköping, Sigtuna (Odins Tempel).

2. Nyköping med nogle Fabriker. 2500 J. Eskiltuna med Staal- og Jernfabriker. 3000 J.

3. Örebro ved Hjelmar. Handel. 4000 J.

4. Vesterås. 3500 J. Sala med et Sølvværk. 3000 J.

5. **Falun** med et stort Kobberværk (ogsaa meget Guld, Sølv, Svovl, Vitriol og Bly faaes her). 4300 J.

Indbyggerne i Dalarne ere de berømte Darlekarle, haardføre, tappre og frihedselskende Mennesker, der ofte have forsvaret Sverrigs Uafhængighed. De have adskillige Privilegier og egne Skikke.

II. Gothland, det Gothiske Rige.

Det indbefatter Provindserne: 1) Østergothland, 2) Småland, 3) Øen Gulland, 4) Øen Øeland, 5) Blekingen, 6) Skaane, 7) Halland, 8) Vestergothland, 9) Båhuslehn, 10) Dalsland, 11) Værmeland.

1. **Norrköping** ved Motalastrømmens Udløb i Østersøen. Fabriker og betydelig Handel, i hvilken Henseende den er den tredie Stad i Riget. 12,000 J.

Linköping. 4000 J. Wadstena ved Wettern. 2000 J.

2. Jönköping ved Sydspidsen af Wettern. Sædet for den Gothiske Hofret. 4000 J.

Calmar ved Calmarsund. Handel med Landets Producter. Slot (Union 1397). 5800 J.

Werið, ~~ikke langt fra~~ Brovalla-Hede (Slag c. 700). — Brømsebro (Fred 1645).

3. Øen Gulland (45 □ M. med 40,000 J.), hvorpaa Staden Visby, i ældre Tider (Hansestad) vigtigere end nu. 4000 J.

Han har vinterlyst liggende ved Norrköping ved Löwiken. —

4. Øen Øeland (28 □ M. med 30,000 J.), skilt fra det faste Land ved Calmarsundet.

5. **Carlskrona** paa 5 Øer. Befæstet Krigshavn, som er Hovedstation for Flaaden. Skibsværfter, Dokker, Admiralitet. 13,000 J.

Carlshamn med en befæstet Havn. 4000 J. Christianopel, anlagt af Christian IV.

6. Helsingborg, befæstet Stad ved Øresund. Overfart til Helsingør. I Nærheden ere Steenkulsgruber, og ½ M. derfra Sundhedsbrønden Ramløse. 3000 J. (Slag 1710).

Landskrona, befæstet Stad ved Øresund. 3600 J.

Malmø, befæstet Stad ved Øresund. Fabriker, Handel og Skibsfart. 9500 J.

Lund har et Universitet og er Sædet for en Biskop. 4500 J. (Slag 1676. Fred 1679).

Paa Libbershøi ved Lund hyldedes fordum de Danske Konger af Skaaningerne.

Ystad (Dampskibsfart til Stralsund, og Handel med Tydskland. 4000 J.

Christianstad, en befæstet Stad ved Helgeaa (Slag 1028), anlagt af Christian IV. 4700 J.

Skanør, Falsterbo, Cimbrishamn ere mindre Stæder. Den Sveen i Øresund hører hertil.

7. Halmstad ved Mundingen af Nisaa (Slag c. 1062). Handel. 2000 J. (Unionsstad).

Knæred (Fred 1613). Falkenberg ved Svarteraa (Slag 1565). Varberg (D. Ranzau † 1569).

8. **Gothenborg**, ved Götaelvens Udløb i Kattegattet, næst Stokholm den vigtigste Handelstad i Sverrig. Flere Handelselskaber. God Havn. Staden er befæstet, paa Søsiden ved Fortet Ny-Elfsborg. En Deel af den Svenske Flaade ligger her. 30,000 J.

Venersborg, ved Götaelvens Udløb af Venern, er 1834 næsten ganske afbrændt. Forhen et stort Arsenal. (2200 J.).

Ulrikehamn, fordum Bogesund (Slag 1520). Falköping (Slag 1388). Skara. Borås. 2350 J.

9. Marstrand med Fæstningen Carlsteen (Tordenskjold 1719). 900 J.

Kongelf, Konghell (Forliig c. 1100). Båhus, et forfaldet Fort, hvoraf Landet har faaet Navn. Dynekil, en Havn (Slag 1716).

10. Amål ved Venern. 1400 J.

11. Carlstad paa en Ø i Claraelvens Udløb i Venern. Peersmesse, Handel. 3000 J.

5

Thiellands St. Lawrence Kirke

III. Nordland.

Det bestaaer af 1) Gestrikland, 2) Helsingeland, 3) Herjedalen, 4) Jemteland, 5) Angermanland, 6) Medelpad og 7) Vesterbottn.

1. **Gefle** har næst efter Stokholm og Gothenborg den største udenlandske Handel. Skibsværfter, Fabriker. 8000 I.

6. Hernösand paa en Ø i Angermannaelvs Munding. Handel. Bogtrykkerie for Laplandske Bøger. 2000 I.

Hertil regnes ogsaa det Svenske Lapland (Sameland), bebuet af 4000 nomadiserende Lapper, iblandt hvilke nogle enkelte svenske og tydske Colonister have nedsat sig. Landet er et vandrigt, vildt og øde Bjergland, Indbyggerne have deres Underholdning deels af Fiskerie, deels af Rensdyr. Stæder findes ikke, men nogle Havne, Umeå, Piteå, Luleå, efter hvilke de nærmest liggende Dele (Lapmarker) have Navn.

Keiserdømmet Rusland.

Denne Stat indbefatter Lande i Europa, Asien og America. Den udgjør i Alt omtrent 380,000 □ M., af hvilke (naar Kongerigerne Kasan og Astrachan regnes med til Europa) omtrent 96,000 □ M. ligge i Europa, 260,000 i Asien og 24,000 i America. Her omtales kun

Det Europæiske Rusland.

1. Dette grændser mod N. til Jishavet (med det hvide Hav), mod Ø. til Asien (Uralbjergene og Floden Ural samt mod S. O. Kaukasus gjøre Grændsen) *), mod S. til Asien og det sorte Hav (med det Asovske Hav), mod V. til Tyrkiet, Galizien, Polen, Preussen, Østersøen (med den Finske, Bottniske og Liflandske Bugt), Sverrig og Norge. Det udgjør omtrent 96,000 □ M. Den største Udstrækning fra N. til S. er 400 Mile, fra V. til Ø. 280 Mile.

2. **Jordbund og Klima.** Det Europæiske Rusland udgjør næsten hele den Østeuropæiske Slette *), og, naar man undtager Udkanterne, hæver Landet sig intetsteds indtil 1200 Fod. Det Hele er enten aldeles fladt Land, eller Rækker af Høie eller brede Landrygge: Vandskjellet ligger ikke engang paa disse (tvertimod gjennembrydes de af Floderne), men i moradsige Fordybninger af Sletten. Underlaget synes overalt Steenbund, bedækket med opskyllet Land; paa nogle Steder træder hiin frem til Overfladen. — 1) Fra Uralbjergene udgaae tvende plateauformige, brede Landrygge mod Vest. a) Den sydlige, hvis Sydrand danner Grændsedæmningen for Lavsletten omkring det Kaspiske Hav, gaaer langs med Wolga og derpaa omkring det Asovske og sorte Hav, mod V. indtil henimod Oder (Kiew og Elisabethgorod betegne paa et Sted dens Nord- og Sydgrændse). Høiden er ingensteds 1100 F.; de den gjennembrydende Floder (især gjelder det om Dnieper) skjære sig dybt og steilt ind i Klippegrunden. b) Den nordlige Landryg gaaer, bedækket med tætte Skove, fra Ural gjennem Egnen ved Perm, Nischnei Nowgorod og Moskau til henimod Wolgas Kilder, hvor den forener sig med en mindre, nordlig Forhøining, og kaldes Waldaibjergene eller den Wolchonchiske Skov (indtil 1060 F.). Herfra mod V., hvor den i nogen Afstand omkrandser Østersøen, betegnes Fladen af denne Landryg ved en stor Mængde Indsøer, rundt om Østersøen; Breden af Landryggen er omtrent 15 M. Langs med Sydranden af den nordlige Landryg og med Nordranden af den sydlige strække sig tvende lave, moradsige Indsænkninger af Landet.**) 2) Disse tvende Landrygge adskille aldeles flade Landstrækninger af forskjellig Beskaffenhed. a) S. for den sydlige Landryg er, Øst for Don, Nord for det Kaspiske Hav, en ufrugtbar, saltagtig Steppebund, skovløs og tør; længere mod V., N. for det sorte Hav, er frugtbar Muldjord med rig Græsvæxt, men aldeles skovløs; hvor Jorden dyrkes, giver den rige lig Afgrøde. Den vestlige Deel af Sydruslands Lavsletter er altsaa temmelig forskjellig fra den østlige, skjøndt

*) I administrativ Henseende tages slet ikke Hensyn til Verdensdelene; vi følge derfor den naturlige Inddeling.

*) Finland og Krim gjøre Undtagelse, og omtales særskilt, ligeledes Uralbjergene, som begrændse Sletten mod Øst.

**) Mærkelige ere mod N. de uhyre Sump- og Skovegne ved Narew (en af Weichselens Bifloder), og Bialowiezas Urskove (52° N. Br., 41° 20′ Ø. L.), c. 30 □ M. Disse uigjennemtrængelige Urskener ere bedækkede med Krat og Siv, men ogsaa, hvor Bunden er mindre sumpig, med vældige, tætstaaende Træer. — I den sydlige Deel af Gouv. Minsk er en sumpig, øde Skovegn paa 1500 □ M.

de ofte tilsammen benævnes Stepper. b) Ur. for den nordlige Landryg indskrænker den kolde, fugtige Jordbund snart Skovvæxten: store, nøgne Flader udbrede sig mellem Skovene, og N. for 68° bestaaer hele Kystlandet af nøgne, sumpige, næsten stedse frosne Sletter (Tundras; see Siberien). c) Imellem begge Landrygge er afvexlende, bølgeformigt eller fladt, Land med frugtbar Jordbund, deels Agerland, deels store Skove.

Ved Udkanterne hæver Landet sig nogle mere, og paa tvende Steder findes Bjerge. a) Finland forestiller man sig bedst som Ryggen af en meget lav (ikke over 1200 F.) Bjergmasse, paa hvilken findes en stor Mængde Indsænkninger, opfyldte med Vand, saa at den indeholder mange Indsøer og faa Floder. Det har nogen Lighed med den Gothlandske Slette. Bunden er en med et tyndt Lag Jord bedækket, paa nogle Steder aldeles blottet, Steenflade: næsten den halve Deel af den indtages af et forvirret Næt af Indsøer, Moradser, smaa Floder og Moser. Ingensteds har denne Overflade nogen betydelig Heldning, og Ubestemtheden heraf foranlediger ofte Oversvømmelser om Foraaret, hvilke bortrive Muldjorden, og formindske den dyrkelige Overflades Omfang. — Middelvarmen er mindre og Aarstidernes Forskjel større end i Skandinavien under samme Brede.*) Skovene bestaae især af Fyr og Birk. — b) Krim. Den nordlige Deel er endnu Slette: mod S. ligger en indtil 5000 F. høi, skovriig Bjergmasse, i hvis mod Syd vendte Dale findes næsten alle det sydlige Europas vigtigste Frembringelser. — c) Ural strækker sig fra Jishavets Bredder imod S., og staaer ikke i Forbindelse med noget Bjergsystem i Europa. Den nordligste Deel er en nøgen og sønderreven, lidet bekjendt Bjergkjede, indtil 5000 F. høi. Den mellemste Deel er smalest, og skal tillige være den høieste Deel (9000 F.). Toppene ere nøgne, Affaldene skovklædte, Dalene fulde af Krat og Sumpe. Den kaldes de Werchoturiske Bjerge, ogsaa, formedelst sin Rigdom paa Metaller, de Uralske Erzbjerge. Den sydlige Deel er indtil 4500 F. høi; den udbreder sig i flere Grene paa begge Sider af Uralfloden, og falder efterhaanden af til

*) Uleåborg (65°) . . . . .
Åbo (60½°) . . . . . .

Aarl. Middelt.	Vinter.	Sommer.
1°	−9°	11½°
3½°	−4½°	12½°

Man sammenligne hermed Norge og Sverrig S. 47.

Sletten N. for det Kaspiske Hav. Bjergkjeden efterlader nemlig imellem sig og dette en over 40 Mile bred, lav Slette, som er den Port, ad hvilken Høiasiens Folkeslag flere Gange ere trængte ind i Europa. Denne Slette ligger overmaade lavt. Det Kaspiske Hav ligger nemlig 95 F. lavere end Verdenshavet, og den samme mod N., V. og Ø. omgivende flade Landstrækning har ligeledes en saa ubetydelig Høide, at f. Ex. Uralfloden ved Orenburg ligger i lige Høide med Oceanet. Rundt om er denne Indsænkning omgiven af en (et Par hundrede Fod høi) Forhøining liig en Dæmning (see S. 67).

Klimaet maa i et saa vidt udstrakt Land naturligviis være meget forskjelligt efter Brede*) og Længde (om Regionen er her ikke nogen Tale); men i den allerstørste Deel er det Fastlandsklima. At derfor de østlige Egne ere koldere end de vestlige, og at Rusland i det Hele har et koldere Klima end det vestlige Europa under samme Brede**), er alt bemærket (see II. § 22. B), ligesom ogsaa, at det mere er Vinterens end Sommerens Varme der aftager. Snee er meget hyppig og bliver længe liggende, ligesom Vinteren i det Hele er meget stadig; en Omstændighed, der er af stor Vigtighed for den indre Communication formedelst Slædeføret. Newafloden er i Almindelighed tilfrossen i 5 Maaneder.

3. **Floder og Indsøer.** Den nordlige Deel af denne store Slette er langt mere vandriig end den sydlige: men alle Floderne udspringe paa Sletten selv, ikke en eneste kommer fra et Høiland.

A. Mod Jishavet: a) Petschora kommer fra Ural, løber igjennem store, med Moser opfyldte Strækninger, tilsidst gjennem Tundras, og falder i en Bugt, som har Navn efter den. Dens Længde er 150 M., Flodgebeet 3000 □ M. b) Mesen kommer fra Moradser (i Gouv. Wologda), og falder i det hvide Hav. c)

*) Den aarlige Middeltemperatur er ved Archangel 0°, ved Kasan og Wologda 2°, ved Kaluga 4°, ved Astrachan og Tschernigow 6°, paa det sorte Havs Kyster omtrent 7°.

**) Petersborgs Middelvarme (2½°) er 2° lavere end Stokholms og 3° lavere end Ullensvangs: derimod er Sommeren (13½°) hist varmere end paa disse to Steder, imedens Vinteren (−7½°) er 4½° under Stokholms og 6½° under Ullensvangs. Man har i Petersborg havt 30½° Kulde. Moskaus Middeltemperatur er 3½° lavere end Kjøbenhavns, 4° lavere end Edinburghs. Dens Vinter er 9° koldere end Kjøbenhavns, 12° koldere end Edinburghs, men Sommeren er 1° varmere end Kjøbenhavns, 3½° varmere end Edinburghs; det er en Varme som i Paris eller Carlsruhe. Det Asovske Hav saavel som Wolgas Munding fryser til hver Vinter. I Kasan fryser undertiden Qvikselvet.

Dwina, dannes af de to Floder Jug og Suchona (begge fra Gouv. Wologda), og falder ved Archangel i det hvide Hav. Den er en betydelig, vandrig Strøm (ved Archangel 1 M. bred). L. 160 M., Fl. 6000 □ M.

B. Mod Østersøen: a) Newa, Udløbet af Ladogasøen i den Finske Bugt, kun 9 Mile lang, men meget dyb (50 F.). b) Düna kommer fra Moradser paa Vestsiden af Waldaibjergene (i Gouv. Twer), og løber ved Riga ud i den Liflandske Bugt. Den er vel seilbar nær ved sin Kilde, men længere nede, hvor den gjennembryder den nordlige Landryg, indeholder den mange Rapider, henimod sin Munding derimod Sandbanker: den bliver der bred, og oversvømmer ofte. L. 140 M., Fl. 1400 □ M. c) Niemen udspringer i Gouv. Minsk fra Moradser, løber forbi Grodno, gjennembryder derpaa den nordlige Landryg, hvor Skibsfarten afbrydes ved Rapider, og løber under Navn af Memel ind i Preussen. — I denne Deel af Landet findes de store Indsøer: α) Ladoga, 292 □ M. stor; dens Afløb er Newa. Den er forbunden med β) Onega (200 □ M.). Fra S. optager Ladoga den lille Flod Wolchow; den kommer fra γ) Ilmensøen; i denne falder Floden Msta, som ved Kanaler er forbunden baade med Wolchow og med Wolga. Længere mod S. V. er δ) Peipus, og i Finland ε) Saima, ζ) Enara og ϑ) Pajane. Den første og sidste af disse „Indsøer" i Finland ere dog egentligen Samlinger af flere mindre, med hinanden forbundne og i utallige Underafdelinger forgrenede Søer.

C. Mod det sorte og Asovske Hav: a) Donau danner med sin nordligste Munding Grændsen mod Tyrkiet, og optager b) Pruth, der kommer fra Galizien og skiller Rusland fra Moldau. c) Dniester udspringer paa Karpatherne (S. V. for Sambor) i Galizien, løber mod S. O. ind i Rusland paa Fladen af den sydlige Landryg, falder derpaa (nedenfor Chotzin) gjennem Rapider ned fra samme i et dybt indskaaret Leie, bliver først ved Bender uafbrudt seilbar, og falder med et meget hestigt Løb ved Akjerman igjennem en med Grunde opfyldt Liman*) ud i det sorte Hav. L. 110 M., Fl. 1500 □ M. d) Dnieper, næst Donau den største Flod, der falder i det sorte Hav, udspringer paa den sydlige Skraaning af den Wolchonchiske Skov i Gouv. Smolensk, nær ved Wiasma, løber forbi Smolensk, Mohilew og Kiew; herfra gjennembryder den den sydlige Landryg, har Klippebund og steile Bredder, og danner, især nedenfor Jekaterinoslav, 13 Vandfald (hvilke foraarsage farlige Rapider og afbryde Seiladsen, saa at Alt, hvad der føres ned ad Floden, her maa losses og kjøres til Odessa). Nedenfor Alexandrowsk træder den ind i Kystlandet, løber mod S. V., og falder ved Kherson i en bred Liman, der ved Oczakow og Kinburn gaaer over i Havet. L. 240 M., Fl. 8500 □ M. Den optager fra høire Side Berezina, fra venstre Side Desna; i dens Liman falder Bog, der udspringer fra en Green af Karpatherne i Gouv. Podolien. e) Don kommer fra en liden Sø i Gouv. Tula, staaer ved Kanaler og mindre Floder i Forbindelse med Wolga, løber forbi Woronesch, gaaer mod S. V. igjennem den sydlige Landryg, træder nu ind i et fladt Deltaland, og falder ved Tscherkask i det Asovske Hav. Om Sommeren er den i dette sit nederste Løb lav, om Foraaret oversvømmer den de flade Bredder, og danner usunde Moradser. L. 195 M., Fl. 8000 □ M. Den optager fra høire Side Donetz. f) Kuban kommer fra Kaukasus, danner (ligesom Floden Terek længere mod Øst) Grændsen imellem Europa og Asien, deler sig i to Hovedarme, og falder deels i det sorte, deels i det Asovske Hav.

D. Mod det Kaspiske Hav: a) Wolga, Europas største Flod, kommer fra flere smaa Søer paa Ryggen af den Wolchonchiske Skov (i Gouv. Twer), løber forbi Twer og bliver seilbar, forandrer ved Kasan sit østlige Løb til et sydligt, hvor dens Bredder ere steilere og høiere end hidtil; fra Saratow af løber den gjennem tørre Stepper (hidtil gjennem frugtbart, bølgeformigt Land). Længere nede blive Bredderne lavere, Floden deler sig i flere Arme, og falder i mere end 60 Mundinger i det Kaspiske Hav. L. 430 M., Fl. 30,000 □ M. Den optager fra høire Side Oka, i hvilken er falden Moskwa, fra venstre Side Twerza og Kama (215 M. lang), som kommer fra Urals Vestside. b) Ural kommer fra Uralbjergene, og løber gjennem øde Stepper ud i det Kaspiske Hav. L. 200 M., Fl. 4700 □ M.

4. **Producter.** Korn (Byggen gaaer indtil 67°; Rugen er almindeligt Brødkorn fra 65° til 48°, sydligere Hveden, derpaa Riis og Mais), Hør og Hamp

*) Saaledes kaldes en bred Flodmunding, der tillige er en Havbugt.

(indtil 61° trives de godt), Tobak, Humle, Skove*) — i Midten, samt i Finland stærkest: Birken gaaer nordligst (69°), derpaa Lærken, Granen, Fyrren, Linden, Elmen og Egen (60°); Bøgen findes kun i et Par af de sydvestlige Provindser — Frugt (dog skader den stærke Kulde Frugttræerne: almindelige ere de kun til 56°), Viin (omtrent indtil 48°), kun paa Krim vigtig, hvor ogsaa Sydfrugter o. s. v., ja selv Bomuld haves. Hornqvæg (især mod V.), Faar, Svin, Heste, Kameler (mod S.), Æsler (mod S.); Elsdyr, Rensdyr, Peltsdyr (mod N.), Urøxer (i Gouv. Grodno), Hjorte o. fl. — Jern, Kobber, Bly, Guld (fra de Werchoturiske Bjerge), Platina; Steenkul, Alabast, Marmor, Marienglas, Gips, Svovl, Vitriol.

5. **Indbyggernes** Antal er omtrent 56 Millioner. De høre deels til a) den Kaukasiske Stamme, nemlig Slaverne (Russer, Kosakker, Polakker, Letter, Kurer, Serbier, omtrent 50 Mill.), Tatarerne (i Øst- og Sydrusland, omtrent 2½ Million), de fremmede Folk (Tydske ved Østersøen og den nedre Wolga, Grækere, Jøder, o. Fl.), deels til b) den Mongolske Stamme, i Alt 3 til 4 Mill., nemlig de Finske Folk (Finner, Lapper, Esthlændere, Liwer, Baschkirer, Kalmukker, Tscheremisser o. Fl.) og Samojederne.

6. Den herskende **Religion** og Hofreligionen er den Græske, dog have ogsaa Bekjenderne af andre Religioner fri Religionsøvelse. Til den Græske Kirke bekjende sig omtrent 49 Mill., til den Katholske **) omtrent 2½ Mill. (meest i de forhen til Polen hørende Provindser), til den Protestantiske (Østersøeprovindserne og Egnene ved den nedre Wolga) 2½ Mill., til den Muhamedanske (i Sydrusland) omtrent 3 Mill. Desuden 400,000 Jøder (især mod V.), nogle Hedninger (mod N.), og adskillige Tilhængere af enkelte mindre christelige Secter. — Videnskaber og Kunster fremmes i nyere Tider ved talrige Anstalter; der gives 7 Universiteter. Dog kjender endnu Massen af Nationen paa de fleste Steder ikke Skrift.

7. **Industrien** tiltager stedse mere. Fabrikerne

*) De fleste Huse i Rusland ere af Træ.

**) Den forhen bestaaende "unerede" Kirke (en Forening af Græske og Katholske Christne) er nylig ophævet, og Bekjenderne af samme "forenede" med den Græske Kirke.

have allerede længe leveret fortrinligt Læder, især Saffian, Lys, Sæbe, grodt Lærred, Seildug, Reeb og Tougværk, Metalarbeider: nu levere de ogsaa andre Gjenstande, der mere ere beregnede paa Luxus og Bequemmelighed, saasom Silkevare, Bomulds- og Uldvare, Porcelain, Tobak. — Handelen udvider sig stedse mere, og befordres ved Kanaler og seilbare Floder. For den indenlandske Handel er fremdeles det stadige Slædeføre om Vinteren af stor Vigtighed.

8. **Regjeringsformen** er uindskrænket monarkisk; Thronen er arvelig i begge Linier. Alle Prindser og Prindsesser føre Titelen Storfyrster og Storfyrstinder. — Landmagten angives til omtrent 710,000 Md. i Fredstid, Sømagten til 54 Linieskibe, 35 Fregatter og mange mindre Skibe.

9. **Inddeling.** Det Europæiske Rusland bestaaer af følgende Hoveddele og Gouvernementer eller Stathholderskaber (Provindserne have en fra disses noget forskjellig Forfatning): A. Store-Rusland, det egentlige Stammeland, med Gouv.: 1) Moskau. 2) Smolensk. 3) Pleskow. 4) Twer. 5) Nowgorod. 6) Olonez. 7) Archangel. 8) Wologda. 9) Jaroslaw. 10) Kostroma. 11) Wladimir. 12) Nischnei Nowgorod. 13) Tambow. 14) Rjäsan. 15) Tula. 16) Kaluga. 17) Orel. 18) Kursk. 19) Woronesch. — B. Østersøeprovindserne, efterhaanden erobrede fra Sverrig (Kurland fra Polen): 20) Gouv. St. Petersborg eller Ingermanland. 21) Finland. 22) G. Reval eller Esthland. 23) G. Riga eller Lifland. 24) G. Mietau eller Kurland. — C. Vest-Rusland d: Dele af det forrige Polen (Hvide Rusland, Litthauen, Lille Polen, Podlachien). 25) Wilna. 26) Grodno. 27) Witebsk. 28) Mohilew. 29) Minsk. 30) Wolhynien. 31) Podolien. 32) Bialystok. — D. Lille-Rusland: 33) Kiew. 34) Tschernigow. 35) Pultawa. 36) Charkow eller Slobodsk Ukraine. — E. Syd-Rusland d: Provindser, som ere erobrede fra Tyrkerne: 37) Jekaterinoslaw. 38) Khersan. 39) Simferopol eller Taurien. 40) Bessarabien. Her ligger ogsaa de Donske og de Tschernomoriske Kosakkers Land. — F. Kongeriget Kasan: 41) Kasan. 42) Wjätka. 43) Perm. 44) Simbirsk. 45) Pensa. — G. Kon-

geriget Astrachan *): 46) Astrachan. 47) Saratow. 48) Orenburg. — 49) Provindsen Kaukasien.**) Næsten alle Gouvernementerne have Navn efter deres Hovedstæder.

A. Store-Rusland.

1. **Moskau, Moskwa**, Rigets gamle Hovedstad, ligger midt i Rusland, paa en bølgeformig Slette ved Floden Moskwa; den er 6 Mile i Omkreds, og bestaaer, foruden de 30 Forstæder, af fire Dele, som ligge uden om hinanden, og af hvilke Kreml (Fæstningen), den indre Deel, som tildeels blev skagnet 1812, indbefatter en Mængde Paladser og Kirker, som ved deres halv Europæiske, halv Asiatiske, halv gammeldags, halv moderne Bygningsmaade og Udseende frembyde et paafaldende Syn; det Øvrige af Staden er siden 1812 opbygget rummeligere og skjønnere end før. Moskau er Middelpunctet for den indenlandske Handel, og store Bazars findes her. — Betydelige Fabriker; mange videnskabelige Anstalter, navnligen et Universitet. Moskau er, især om Vinteren, Opholdsstedet for de ældste og rigeste adelige Familier i Rusland; den bliver af en stor Deel af Nationen betragtet som Landets rette Hovedstad og næsten som en hellig Stad. 340,000 J.

Mosaisk (Slag 1812). Troizkoi Sergiew Lawra (Treenighedsklosteret), det største og rigeste Kloster i Rusland med et keiserligt Palads, 9 Kirker af Steen, et geistligt Seminarium o. M.

2. Smolensk, Fæstning ved Dnieper. Fabriker. 12,000 J. ***). (Slag 1812.

Wiasma (Fred 1634). Andrussow (Fred 1667).

4. Twer ved Wolga. Erkebiskop. Geistligt Seminarium. Betydelige Fabriker og Handel. 22,000 J.

5. Nowgorod Weliki ved Wolchows Udløb af Ilmensøen. Mange Kirker og Mindesmærker af Byens gamle Storhed (i Middelalderen 400,000 Indb.). Endnu betydelig Handel. 15,000 J.

7. **Archangel** ved Dwina, ikke langt fra dens

*) Kasan og Astrachan kalder man ofte med et fælleds Navn Øst-Rusland.
**) Vi regne denne med til det Europæiske Rusland, da vi betragte Floderne Kuban og Terek (S. for hvilke Bjerglandet begynder), som Europas Sydgrændse: i politisk Henseende hører den med til Kaukasuslandene.
***) Engang skal den have havt 200,000 J.

Udløb i det hvide Hav. Skibsværfter, Seildug- og Tougfabr., Handel med Pelsværk og Tømmer, overhovedet Hovedopslagsstedet for den Siberiske Handel. 17,000 J. Husene er af Træ, Gaderne brolagte dermed.

Kola, den nordligste Stad (68° 51′ N. Br.). Handel med Stokfisk.

Hertil høre Øerne: Nowaja Semlja, to Øer (4500 □ M.), som om Sommeren ere beboede af nogle Fiskere og Jægere, men ellers kun ere Opholdssted for Rensdyr, Isbjørne, Polarræve o. s. v.

8. Wologda, en af de nærsomste Stæder i Rusland. 12,000 J.

9. Jaroslaw ved Wolga. Geistligt Seminarium og flere videnskabelige Anstalter. Fabriker og Handel. 24,000 J.

12. **Nischnei-Nowgorod**, Fæstning, den vigtigste Handelstad ved Wolga. Den Messe, som nu holdes her (indtil 1817 i Makariew), besøges af Kjøbmænd fra de fjerneste Egne, og er vel den største i Europa: man antager, at henved 120,000 Mennesker ved samme komme til Byen. 15,000 J.

15. **Tula** er 1834 næsten aldeles afbrændt. Den var før en vigtig Fabrikstad, berømt især ved en stor keiserlig Geværfabrik, som beskjeftigede 7000 Arbeidere. Denne er dog bleven forskaanet af Ilden. Staden havde henved 40,000 J. Den opbygges nu igjen.

16. Kaluga har udbredt Handel. 25,000 J.

I de øvrige Gouv. findes Hovedstæder af samme Navn; af dem have Orel, Kursk og Woronesch hver omtrent 25,000 J.

B. Østersøeprovindserne.

20. **St. Petersborg**, Keiserens Residents og Rigets Hovedstad, anlagt 1703, ligger ved Newa og paa Øer i samme. Den udmærker sig iblandt de Europæiske Hovedstæder ved sine brede, lige og reenlige Gader, ved sine Bygningers Elegants og Regelmæssighed, overhovedet ved den Pragt, som næsten allevegne herskér. Den har flere keiserlige Paladser, over 100 Kirker, desuden en Mængde andre, ved deres Størrelse mærkelige, offentlige Bygninger. — Den har et Universitet, Militærskoler og en Mængde andre Undervisningsanstalter, store Biblioteker, hvor iblandt Andet findes endeel sjeldne orientalske Haandskrifter og Bøger; Kunstsamlinger. — Petersborg er Ruslands vigtigste Fabrikstad; ligeledes er Handelen,

saavel med Udlandet som med det indre Rusland, betydelig; Bank; Børs. Store Skibe kunne ei komme til Petersborg, men losse ved Kronstadt. — I Midten af Staden ligger Citadellet, som dog ei er af nogen militær Vigtighed: Staden er omgiven af en Grav. 500,000 J.

I Omegnen findes mange pragtfulde keiserlige Lystslotte, hvoraf Zarskoi Selo er det bekjendteste.

Kronstadt paa en Ø i den Finske Bugt. Fæstning; Krigshavn med Skibsværfter, Dokker og andre Anstalter for Marinen; Styrmands- og Matrosskole. 40,000 J. (om Vinteren ikke saa mange).

Schlüsselburg, Fæstning paa en Ø i Newa. Narwa ved den Finske Bugt (Slag 1700).

21. *) Helsingfors. Fæstning. Universitet (siden 1827). Ypperlig Havn. 9000 J.

Åbo paa det sydvestlige Hjørne af Finland, var før Hovedstaden, og havde indtil 1827 et Universitet. Erkebiskop. Finlands høieste Ret. 14,000 J. (Fred 1743.)

Sweaborg, en stærk Fæstning paa 7 Øer, Finlands Vaabenplads. 2 Havne, Skibsværfter. 4000 J.

Werela (Fred 1790). Frederikshamn (Fred 1809). Willmanstrand (Slag 1741). Nystad (Fred 1721). Torneå ved den nordlige Ende af den Bottniske Bugt. Handel.

Ålandsøerne, 80 i Tallet (foruden en Mængde ubeboede Klipper), ligge i Indløbet af den Bottniske Bugt (Congres 1718) — I den Finske Bugt ligger Øen Hogland (Slag 1788).

22. **) Reval ved den Finske Bugt. Krigshavn, vigtig Handel. 14,000 J.

Øen Dagoe (14 □ M.) hører hertil.

23. **Riga** ved Düna. Betydelig Handel med Korn, Hør, Hamp, Hørfrø. Bank. 60,000 J.

Dorpat har et Universitet. 8000 J. Wolmer (Slag 1218).

Øen Øsel (56 □ M.) hører hertil.

24. Mietau med adskillige videnskabelige Anstalter. Handel. 16,000 J.

C. Vest-Rusland.

25. **Wilna**, fordum Hovedstaden i Litthauen. Sædet for en katholsk og en Græsk Biskop; 40 Kirker. Universitet fra 1587 til 1831. Handelen er meest i Jødernes (over 30,000) Hænder. 50,000 J.

*) Finland er 6400 □ M. stort med 1,500,000 J.

**) I dette og følgende Gouv. boe paa Landet Esther, Liver, Kurer o. s. v., i Stæderne meest Tydske.

27. Witebsk ved Düna. Læderfabriker. 15,000 J.

28. Mohilew ved Dnieper. Græsk theologisk Seminarium. Handel. 16,000 J.

29. Minsk, Sædet for en Græsk Erkebiskop. 20,000 J.

30. Berdyczew (bitschef), en vigtig Handelsplads, Middelpunktet for det sydlige Ruslands Handel med Tydskland over Brody. 4 Messer. Hestehandel. 10,000 J.

31. Kaminiec (jetsch), Fæstning nær ved Dniester. 16,000 J.

D. Lille-Rusland.*)

33. **Kiew**, en gammel (i Middelalderen næsten hellig) befæstet Stad ved Dnieper. Academie. Berømte aarlige Contracter o: Forsamlinger af Adelen. 45,000 J.

35. Poltawa, en befæstet Stad. Mindesmærke for Slaget 1709.

36. Charkow har et Universitet. Handel. 18,000 J.

E. Syd-Rusland.

37. Taganrok ved det Asovske Hav. Krigshavn, Skibsværfter. (Alexander I. † 1825). 13,000 J. Asov ved Udløbet af Don, fordum vigtigere end nu. 3000 J.

38. Kherson ved Dnieper. Fæstning, Skibsværfter, Krigshavn. 16,000 J.

Nikolajew ved Bug. Admiralitet. 10,000 J. — Oczakow (Otsch) ved Dnieper, nu ubetydelig.

Odessa, en meget betydelig Handelsstad (Kornudførsel) af et smukt og hyggeligt Udseende. Navigations- og Handelsskoler; Specialskole for de østerlandske Sprog til Tolkes Dannelse. 40,000 J.

39. Feodosia (Theodosia) eller Kaffa, er nu en ubetydelig Stad (i Middelalderen havde den 80,000 J.). Den har en Frihavn og Quarantaineanstalter, 5000 J. — Baktschiserai, fordum Chanernes Residents. Store Vaaben- og Saffianfabriker. 10,000 J. —

Kertsch, Perekop, smaa befæstede Stæder, bekjendte fra Historien.

Til dette Gouv. hører foruden Halvøen Krim: a) den Nogaiske Steppe imellem Dnieper og det Asovske Hav, en mager, skovløs Strækning med saltholdig Jordbund, hvor der findes nogle Herrnhutercolonier; b) Halvøen eller Øen Taman ligeoverfor Kertsch.

* Dette er den frugtbareste, skjønneste og bedst befolkede Deel af hele Rusland.

40. Kischenew, Hovedstaden. 20,000 J. — Akjerman ved Dniesters Udløb. Handel. 12,000 J. (Congres 1826).

Chotzin og Bender ved Dniester, Kilia nova og Ismail ved Donau, befæstede Stæder, som forhen vare større og vigtigere end nu, bekjendte fra Ruslands Krige mod Tyrkiet.

Warniza, en Landsby ved Bender (Carl XII. 1709-1714).

Til intet Gouv. høre Kosakkernes Lande, nemlig de Donskes (ved Don) og de Tschernomoriskes (Ø. for det Asovske Hav). De have under Russisk Overherredømme en egen aristocratisk militær Forfatning under Hettmaner: de ere Alle forpligtede til Krigstjeneste, men betale ellers ingen Afgifter. De Donske Kosakkers Hovedplads er Tscherkask, Hettmanens Sæde, bestaaende af Træhuse, byggede paa Pæle formedelst Flodens Overstrømmelser. 15,000 J. Man har istedetfor den begyndt at anlægge Ny Tscherkask noget fra Floden.

F. Kongeriget Kasan.

41. **Kasan** nær ved Wolga. Universitet, flere andre Undervisningsanstalter, især for de østerlandske Sprog. Erkebiskop. Vigtig Handel. 60,000 J.

43. Jekaterinenburg ved den store Landevei til Siberien. Overbjergamt for alle Bjergværkerne i Siberien og Permien; Metalfabriker. 15,000 J. Irbit med en vigtig Messe.

Dette Gouv. (omtrent 6000 □ M.) ligger deels i Europa, deels i Asien, og indbefatter de metalrigeste Dele af Uralbjergene.

G. Kongeriget Astrachan.

46. **Astrachan** paa en Ø i Wolga. Vigtigt Fiskerie i Wolga (for hvis Skyld stundom henimod 30,000 Mennesker komme til Staden). Silke-, Bomulds- og Saffianfabriker. Handel med Bukhariet, Indien og Persien, Skibsværfter, Admiralitet. Græsk og Armenisk Erkebiskop. 40,000 J.

Uralsk ved Ural, Sædet for de Uralske Kosakkers Hettman. 18,000 J.

47. Saratow ved Wolga, Sædet for Consistoriet for de protestantiske Tydske, af hvilke det Meste af disse Egne beboes. Megen Industrie og Handel. 12,000 J. — Sarepta, Herrnhutercolonier.

48. Orenburg ved Ural. Fæstning*), Hovedoplagsstedet for Handelen med Bukhararne. 21,000 J.

49. Kislar ved Terek. 10,000 J.

Kongeriget Polen.

1. Denne Levning af det gamle (omtrent 13,000 □ M. store) Rige Polen ligger imellem 50° og 55° N. Br., og omgives af Rusland, Galizien og Preussen. Det udgjør 2330 □ M.

2. Polen er den østligste Deel af den Nordeuropæiske Slette, men er næsten i alle Henseender en Fortsættelse af Rusland. I den sydlige Deel**) ligger den vestlige Fortsættelse af den sydlige af de ved Rusland omtalte tvende Landrygge. I den nordøstligste Deel er Noget af den nordlige: Midten er overmaade frugtbart (dog er V. for Weichselen Sandjord herskende), jevnt og fladt Land, deels Agerland, deels Moradser, Moser og Skovland. Om Klimaet kan eftersees S. 30***).

3. **Floder:** a) Weichsel udspringer i Østerrigsk Schlesien, bliver seilbar ved Krakau, udgjør indtil Sandomir Grændsen imellem Polen og Galizien, løber derpaa mod N. forbi Warschau, hvorefter den vender sig imod N. V., og ovenfor Thorn løber ind i Preussen. Den optager fra høire Side Bug, der kommer fra den sydlige Landryg i Rusland, og fra venstre Side Pilica. b) Warta udspringer paa Grændsen af Galizien, løber ind i Preussen og falder ved Küstrin i Oder. c) Niemen løber paa Grændsen af Rusland, imellem høie Bredder og med mange Rapider (Landryggen), ind i Preussen.

4. **Producter:** Hornqvæg, Heste, Faar, Svin, Geder, Vildt (Elsdyr, Bjørne, Ulve, Losser, Oddere, Bævere, Ræve, vilde Bier); Korn, Frugt, Hør, Skove

*) Den er Hovedpunctet i den Række af smaa Fæstninger langs med Uralfloden, ved hvilke Grændsen beskyttes mod de roverske Kirgisere.

**) Nordgrændsen er omtrent Pilicas Munding og S. for Byen Kalisch. Mod S. læner den sig til Karpatherne, og indbefatter den stærkt Deel af Galizien.

***) Warschau har ½° høiere Middeltemperatur end Kjøbenhavn, der ligger 3½ Grad nordligere; men den har strængere Vinter (—1°) end Kjøbenhavn (—½°), imedens Sommeren (16°) er 2° varmere. Forskjellen paa Vinter og Sommer er i Warschau 17°, i Kjøbenhavn 14½°.

(baade Naale- og Løvtræer; Bøgen kun til 53°), Humle, Tobak; Salt; af Metaller kun Lidet (mod S.)

5. **Indbyggernes** Antal er omtrent 4 Millioner; de bestaae, foruden af Polakker, af Tydske (10,000), Litthauere (250,000), Grækere, Tatarer (2000), Jøder (390,000), Zigeunere o. fl. A. — Adelen indbefatter henimod 60,000 Mennesker. Industrien er ikke betydelig, Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveie, og Polen udfører en stor Mængde Korn.

6. Den katholske Religion er den herskende, men andre have fri Religionsøvelse. Der findes omtrent 200,000 Protestanter og 110,000 Græske Christne. — Almuens Oplysning staaer endnu meget tilbage.

7. Den Constitution, som 1815 blev tilsagt Polen og ogsaa for en Deel given det, er efter det uheldige Udfald af Polakkernes Opstand imod det Russiske Overherredømme i Aaret 1831 ophævet; Polen er ved et keiserligt Statut for bestandigen forenet med Rusland, og bestyres nu af et i Warschau residerende Administrationsraad, hvori Statholderen præsiderer. — Hæren er opløst og forenet med de Russiske Tropper.

8. Polen var før inddeelt i 8 Woiwodskaber, men denne Inddeling vil rimeligviis blive ophævet. De vigtigste Stæder ere:

Warschau ved Weichsel, Hovedstaden og Statholderens Residents. Den er en Blanding af uanseelige, tildeels straatækte Bygninger og prægtige Paladser: Forstæderne ere velbyggede. Den har adskillige kongelige Slotte, 32 Kirker o. s. v. Erkebiskop. Flere videnskabelige Anstalter, hvilke dog siden 1831 ei kunne virke med nogen Frihed eller Kraft; Universitetet er siden 1832 ophævet. Handel (Uld), 2 Messer. Rogle Fabriker. 130,000 J. (25,000 Jøder).

Forstaden Praga ligger paa den anden Side af Weichsel (Suvarov 1794. Kamp 1831)

Lublin S. O. for Warschau, omgiven af Søer og Moradser. Handel; 3 Messer, som besøges af Kjøbmænd fra Rusland, Tyrkiet og selv Asien. 14,000 J.

Kalisch S. V. for Warschau, en velbygget Stad. 8000 J. (Slag 1706. Fred 1343).

Kliesow (Slag 1702. Maciejowicz (tsch-tsch), ei langt fra Weichsel (Slag 1794)

Pultusk (Slag 1703 og 1806.) Ostrolenka (Slag 1831) med den Ostrolenkiske Skov, et stort Vildtnis.

Fristaten Krakau.

Denne lille saakaldte Republik blev oprettet 1815 under Ruslands, Preussens og Østerrigs Beskyttelse, og erklæret for neutral. Den forvaltes af et Senat og en Præsident; Love gives af Nationalrepræsentationen. Dens Uafhængighed har imidlertid ikke meget at sige, i Virkeligheden regjere de tre Magters Gesandter. Landet ligger ved den øvre Weichsel, imellem Galizien, Polen og Preussen, og udgjør 21 □ M. med 120,000 J.

Krakau ved Weichsel, Polens gamle Hovedstad. Den er, som næsten alle Polske Stæder, uregelmæssigen bygget og slet brolagt. Katholsk Biskop. Universitet. 33,000 J.

Kongeriget Preussen.

1. Den Preussiske Stat ligger imellem 23° 32′ og 40° 32′ Ø. L. samt 49° og 56° N. Br. Den bestaaer af to Dele, den østlige ved Weichsel, Oder og Elben, og den vestlige ved Weser og Rhinen. Hiin omgives af Mecklenburg, Østersøen, Rusland, Østerrigske Lande, Kongeriget Sachsen, de Sachsiske Hertugdømmer, Hessen, Brunsvig, Hannover. Den vestlige Deel, som skilles fra hiin ved de sidst nævnede Lande, omgives af Hannover, Hessen, Nassau, Baiern, Frankerig og Nederlandene. I politisk Henseende maae vi adskille de Tydske Lande (3333 □ M. med over 10½ Mill. Indb.) og de udenfor Tydskland liggende Provindser eller det egentlige Preussen (Vest- og Østpreussen) (heri er ikke iberegnet Neufchatel (i Schweitz) tilligemed Storhertugdømmet Posen (1703 □ M. med 3,600,000 Indb.). Det Hele udgjør altsaa 5036 □ M.

2. **Jordbund og Klima.***) De tre østlige Provindser høre gandske til den Nordeuropæiske Slette. Længst mod S. er lidt af den sydlige Landryg, mod N.

*) Vi omhandle her blot de ikke-Tydske Provindser eller det egentlige Preussen (o: Øst- og Vestpreussen) med Posen: de Tydske Landes physiske Beskaffenhed bliver afhandlet ved Tydskland.

er den nordlige*) med sin, især her, store Mængde af Indsøer og sine vidtløftige Skove (meest af Naaletræer). Midten er som i Rusland og Polen. De dybe og brede Floddale udmærke sig ved en feed og meget frugtbar Jordbund; for Resten findes meest Sandjord.

Klimaet vil man lære at kjende af de Side 49 for Königsberg og Danzig meddeelte Tal. Paa det sidste Sted formindsker Havets Nærhed Vinterkulden noget. Regnmængden kan sættes til 20 T.

3. **Floder og Indsøer.** a) Memel (i Rusland Niemen) kommer fra Rusland, deler sig nedenfor Tilsit i 2 Arme, som indeslutte et frugtbart Delta, og falder i det Curiske Haff. L. 115 M., Flodg. 2000 □ M. b) Pregel dannes af tre mindre Floder, og falder ved Königsberg igjennem 3 Mundinger, hvoraf kun den ene er seilbar, i det Friske Haff. c) Weichsel træder tæt ved Thorn ind i Preussen, hvor dens nedre Løb begynder: den danner her tilsidst et Delta, idet den deler sig i 2 Arme, af hvilke den østlige, Nogat, nedenfor Marienburg falder i det Friske Haff, den vestlige beholder Navnet Weichsel, og deler sig atter i 2 Arme, af hvilke den ene løber ud i det Friske Haff, den anden nedenfor Danzig falder ved Weichselmünde i Østersøen. Weichselens hele L. er 130 M., Flodg. 3600 □ M. d) Warta (see Polen) med Netze (fra Goplersøen i Polen) løbe igjennem Posen. — Østersøen danner to Bugter eller Haffe, det Curiske ved Memels Munding, det Friske ved Pregels og Weichsels. Begge adskilles fra Havet ved to lange, smale og sandige Landstrimler, Nehrungen.

4. **Producter** (i de ikke-Tydske Provindser): Hornqvæg og de øvrige almindelige Huusdyr; de samme vilde Dyr som i Polen. Korn, især Rug; Frugt, Hør, Hamp, Skove (baade Naale- og Løvtræer), af hvilke fages Mastetræer, Tømmer, Bjelker, Tjære og Potaske, Stenkul, Tørv, Bernsteen, som deels optages af Østersøen, deels udgraves i Sandbyene ved samme.

5. **Indbyggernes****) Antal er 14,300,000; de bestaae af Tydske, Slaver (Wender, Cassuber i Pommern, Polakker), Litthauere, Walloner, Franske ɔc., Jøder o. Fl.

6. I den største Deel af Riget hersker den Protestantiske Religion*), i Posen, Rhinprovindsen og tildeels Schlesien den Katholske (5,294,003 Mkr.). Der findes 1300 Grækere, 15,000 Mennoniter, 184,000 Jøder.

Videnskabelighed og Oplysning staae paa et høit Trin i Preussen: her findes 6 Universiteter. Skoler ere i tilstrækkeligt Antal og vel indrettede.

7. Industrien har i de nyere Tider hævet sig til et meget høit Punct; Fabrikerne forsyne ikke alene Landet selv men endog tildeels Nabostaterne. Deres vigtigste Frembringelser ere Lærred (Schlesien og Westphalen), Klæde, Jern- og Staalvare (de vestlige Egne), Bomuldsvare (Rhinprovindsen); dernæst Silkevare (Rhinprovindsen), Uhre, Juveleerarbeide, Læder, Fajence o. M. Brændeviinsbrænderierne ere betydelige.

Handelen er meget blomstrende: for Søhandelen ere Stettin, Danzig, Königsberg, Elbing Hovedpladserne, for Landhandelen Berlin, Frankfurt, Magdeburg, Breslau Cölln, Aachen. Der udføres deels Landets raae Producter (især fra de ikke-Tydske Provindser), deels Fabrikvare; der indføres Viin, Sydfrugter, Colonialvare, raae Stoffer til Forarbeidelse i Fabrikerne, o. m. M.

8. **Regjeringsformen** er uindskrænket monarkisk. Provindsialstænder (siden 1824). Landmagten er omtrent 160,000 Md. foruden 400,000 Md. Landeværn.

9. **Inddeling.** I administrativ Henseende er Preussen deelt i 8 Provindser, som igjen ere deelte i 25 Regjeringsdistrikter (Bezirke). De 6 Prov. ere Dele af det Tydske Forbund, de 2 (Preussen og Posen) ikke.

*) En Linie langs med den Polske Grændse hentil Thorn og derpaa langs med Netze betegner dennes Sydrand; Nordranden gaaer kun paa et Par Steder til Havet, ellers er dens Afstand derfra for det Meste betegnet ved Udstrækningen af de i samme faldende Floders Delta.

**) I det Følgende tales om den hele Stat.

I. Provindsen Preussen.

(Østpreussen og Vestpreussen).

a) Østpreussen.

Königsberg ved Pregel, 1 Miil fra dens Udløb i det Friske Haff, Hovedstad i Provindsen. Universitet

*) Man har stræbt at ophæve Forskjellen imellem den Lutherske og den Reformerte Religion, og kalder Protestanterne med et fælleds Navn Evangeliske Christne.

og mange videnskabelige Anstalter. Admiralitets- og Commercecollegium. Handel. 70,000 J.

Pillau paa en Halvø ved Indløbet af det Friske Haff. Dens Havn er at betragte som en Forhavn for Königsberg, da de dertil og derfra seilende Skibe for en Deel losse her. 4000 J.

Paa Kysten omkring Pillau faaes især meget Rav.

Tilsit ved Memel. Handel med Tømmer, Korn, Hørfrø. 12,000 J. (Fred 1807).

Memel ved Indløbet af det Curiske Haff, i en øde Sandegn. Handel og Skibsfart, Ravfabriker. 8000 J.

Preussisk Eylau (Slag 1807). Friedland (Slag 1807). Groß Jägerndorf (Slag 1757). Tannenberg (Slag 1410).

b) Vestpreussen.

Danzig, en gammel og uregelmæssig, stærkt befæstet Stad ved Weichsel. Vigtig Handel med Landets Producter, fornemmelig Korn; Brændeviinsbrænderier. Skibsværfter. 63,000 J. (Beleiring 1734, 1807, 1813).

Weichselmünde, Fæstning ved Weichselens Munding.

Elbing ved en Flod af samme Navn. Vigtig Handel, Fabriker og Skibsbyggerie. 23,000 J.

Marienburg ved Nogat. Den Tydske Ridderordens Hærmesters Slot er nu restaureret. 6000 J.

Thorn, ved Weichsel. Fæstning. 11,000 J. (Nic. Copernicus er født her 1743).

II. Provindsen Posen.

Posen ved Warta, Hovedstaden i Provindsen, for det Meste uregelmæssigen bygget. Erkebiskop. Tobaksfabriker. 3 aarlige Messer. 37,000 J.

III. Provindsen Brandenburg.

Denne indbefatter det Meste af det forrige Mark-Brandenburg, nemlig Mittelmark, Ukermark, det Meste af Neumark, Nedrelausitz og andre Dele af det forrige Hertugdomme Sachsen.

Berlin, ved Spree, Hovedstaden og Kongens Residents, en smuk og regelmæssigen bygget Stad med mange prægtige Bygninger og lige, brede Gader. Universitet og en stor Mængde andre Underviisningsanstalter. Berlin er ogsaa i Henseende til Fabriker og Handel

en af de vigtigste Steder i Preussen. Staden er omgiven med en 14 Fod høi Muur. Omegnen er en flad Sandslette. 284,000 J.

Potsdam, en smuk Stad paa en af Havel og nogle Indsøer dannet Ø. Den er den anden Residents og har 4 kongelige Slotte, deriblandt Sanssouci, Frederik d. 2dens Yndlingsopholdssted. 32,000 J.

Spandau, en Fæstning ved Spree og Havel. 5000 J.

Brandenburg, den ældste Stad ("Brannipor") i Mark Brandenburg. 13,000 J.

Küstrin, Fæstning ved Warta og Oder. 6000 J.

Frankfurt an der Oder, en betydelig Handelstad. 3 aarlige Messer. Fabriker. 18,000 J.

Kunnersdorf, en Landsby (Slag 1759). Zorndorf, en Landsby (Slag 1758). Wittstock (Slag 1636). Fehrbellin (Slag 1675).

IV. Provindsen Pommern.

Oderen deler Prov. i Forpommern og Bagpommern: vi beholde denne naturlige Inddeling.

a) Forpommern.

Stettin ved Oder, Provindsens Hovedstad. Vigtig Handel; Fabriker. Fæstning. 30,000 J. (Fred 1570).

Greifswalde, omtrent 1 Miil fra Østersøen. Universitet. 9000 J.

Om det gamle Svolder (Slag 1000) har ligget her, er ei aldeles vist.

Stralsund ved Strædet, som adskiller Rügen fra Pommern. Staden er paa alle Sider omgiven af Vand, og kun ved Broer forbunden med det faste Land. Fæstning. Levende Handel med Korn. Dampskibsfart til Ystad i Sverrig. 15,000 J.

b) Bagpommern.

Stargard midt i Landet. 10,000 J.

Colberg, en Fæstning paa en af Moradser omgiven Høi tæt ved Østersøen. 6000 J. (Beleiring 1761. 1807).

Ved Pommern ligge Øerne: 1. **Rügen**, 18½ □ M. stor med 34,000 J. Den vestlige Deel er flad, det Øvrige er lave Kalkbjerge, hvis nordligste Pynt hedder Arcona, efter den gamle Stad, som Waldemar I. ersbrede 1468. 2. **Usedom** og 3. **Wollin** imellem Stettinerhaff og Østersøen.

V. Provindsen Schlesien.

Breslau ved Oder, Hovedstaden i Provindsen. Universitet. Mange Fabriker og betydelig Handel. 95,000 J. (Fred 1742).

Görlitz ved Floden Neisse, i Øvrelausitz. Fabriker. 12,000 J.

Groß Glogau ved Oder. Fæstning. 10,000 J.
Neisse ved en Flod af samme Navn. Fæstning. 10,000 J.

Glatz ved Floden Neisse. Fæstning. 7000 J.

Leuthen (Slag 1757). Mollwitz (Slag 1741). Reichenbach (Convention 1790). Striegau og Hohenfriedberg (Slag 1745). Liegnitz (Slag 1241. 1760). 12,000 J.

VI. Provindsen Sachsen.

Prov. indbefatter det gamle Altmark, Fyrst. Halberstadt, Grevsk. Mansfeld, adskillige forhen frie Rigsstæder, m. M.

Magdeburg, Hovedstaden i Provindsen, ved Elben, gammeldags og uregelmæssigen bygget. Stærk Fæstning. Mange Fabriker og betydelig Handel. Mærkværdig Domkirke, hvor Otto I. er begraven. 45,000 J. (Tilly 1631).

Wittenberg ved Elben. I Slotskirken ere Luthers og Melanchtons Grave; paa Torvet Luthers colossale Billedstotte. Fra 1502 til 1817 havde Byen et Universitet. 7000 J. (Luther 1517).

Torgau ved Elben. Fæstning. 7000 J. (Slag 1760).

Halle ved Saale, en hæslig, gammeldags Stad. Universitet. De Frankeske Stiftelser (et stort Waisenhuus og en Mængde Skoler) udgjøre næsten en liden Stad for sig. Betydelig Saline midt i Staden. 25,000 J.

Eisleben i Grevsk. Mansfeld, hvor Luther blev født 1483. 7000 J. † 1546 d. 18 februar sammesteds.

Erfurt ved Floden Gera, er befæstet. Domkirke med en 275 Centner tung Klokke. Her dyrkes og avles en betydelig Mængde Haveurter og Handelsplanter. 26,000 J.

Halberstadt. Fabriker. 19,000 J.

Quedlinburg, en gammel Stad, i hvis Kirke Henrik I. ligger begraven. 13,000 J. **Naumburg** ved Saale og **Unstrut** (Hussiterfest til Minde om Byens Befrielse 1432). **Lützen** (Slag 1632). **Auerstädt** (Slag 1806). **Rosbach** (Slag 1757). **Alt-Ranstädt** (Fred 1706). **Mühlberg** (Slag 1547).

VII. Provindsen Westphalen.

Provindsen bestaaer af det forrige Hertugdømme Westphalen, Fyrstend. Münster, Minden, Paderborn, Korwei, Grevsk. Rawensberg, Mark, Teklenburg, Noget af Lingen, Wittgenstein, m. M.

Münster, Provindsens Hovedstad. Academie (theologisk og philosophisk Facultet). Mærkelig er Lambertuskirken, paa hvis Taarn hænge 3 Jernbure med Benene af Gjendøbernes 3 Anførere. Handel med Lærred og andre Omegnens Fabrikater. 23,000 J. (Gjendøberne 1533—1535. Fred 1648).

Minden ved Weser, en befæstet Stad. Fabriker og Handel. 8000 J.

Paderborn ved den mærkelige Paderflod, der udspringer under Domkirken. 7000 J.

Bielefeld (Linnedmanufacturer og Blegerier), Hamm (ligeledes), Iserlohn (vigtige Messing- og Staalfabriker), Altena (Staaltraad-, Naale- og Fingerbøllefabriker), ere vigtige Fabrikstæder med c. 6000 J. hver.

VIII. Rhinprovindsen.

(før: 1) Jülich, Clewe, Berg og 2) Nederrhin).

Provindsen indbefatter de forrige Hertugd. Berg, Clewe, Jülich, Geldern; Fyrstend. Meurs; Erkebisp. Cölln og Trier; Grevsk. Saarbrück, Dele af Pfalz o. M.

Düsseldorf ved Rhinen. Frihavn, megen Handel. 32,000 J.

Crefeld med mange Fabriker. 17,000 J. (Slag 1758).
Solingen ved den lille Flod Wipper. Jern- og Staalfabriker. 5000 J.

Elberfeld ved Wipper, en meget vigtig Manufacturstad (Traad, Garn, Baand, Silke og Bomuldsvare). Rhinsk-Vestindisk Handelsselskab. 31,000 J.

Barmen kaldes en omtrent 1 Miil lang Dal langs med Wipper, som er opfyldt med flere tusinde Fabrikbygninger, Møller o. s. v., saa at den nu egentligen udgjør een Stad med omtrent 24000 J.

Cölln, en befæstet Stad ved Rhinen. Berømt Domkirke (bygget 1248—1499), men ufuldendt. Frihavn, betydelig Skibsfart og Handel paa Rhinen, især med Rhinske Vine, Tømmer, Korn. Dampskibsfart til Frankfurt og Holland. Mange vigtige Fabriker, deriblandt af Eau de Cologne. 74,000 J.

Bonn ved Rhinen. Universitet. 13,000 J.

Zülpich (Slag 496).

Coblenz ved Rhinen og Mosel. Stærk Fæstning. Skibsbro over Rhinen. 18,000 J. Ligeoverfor den ligger den stærke Klippefæstning Ehrenbreitstein.

Trier ved Mosel. Mange Levninger fra Oldtiden (Bade, Amphiteater, porta nigra). 16,000 J.

Aachen, en gammel og uregelmæssigen bygget Stad. Mærkelig Domkirke, hvor Carl den Store er begravet. Varme Bade. Fabriker. 40,000 J.

Hertil hører ogsaa det i Aaret 1834 fra Sachsen-Koburg erhvervede Fyrstendømme Lichtenberg (10 □ M. stort med 30,000 J.).

Tydskland.

1. Tydskland ligger imellem 22° 33′ og 37° Ø. L., imellem 45° 5′ og 54° 50′ N. B., og grænser mod N. til Nordsøen, Danmark og Østersøen, mod Ø. til Preussen, Polen og Ungarn, mod S. til det Adriatiske Hav, Italien og Schweiz, mod V. til Frankerig, Belgien og Holland. Det udgjør 11,584 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Tydsklands sydligste Deel hører for største Delen til Alpelandene: den mel-

lemste Deel er opfyldt af, eller ligger ved Siden af, en Deel af de Mellemeuropæiske Bjerge; den nordlige Deel hører med til den Nordeuropæiske Slette. Det udgjør derfor efter sin naturlige Beskaffenhed fire forskjellige Landstrækninger: a) et sydligt Alpeland, b) et Nord for dette liggende, 1000 til 1600 Fod høit, Plateau, c) et meget afvexlende Bjergland i Midten, og d) det Nordtydske Lavland.

I. **Det sydlige Alpeland** (Sydbaiern, Tyrol, Salzburg, Steiermark, Dele af det egentlige Østerrig, Illyrien) begrændses mod Nord af en Linie fra Bodensøen over Linz til Wien. Det er omtrent 100 M. langt og 20—40 M. bredt. Det indbefatter den østlige Deel af Centralalperne, de Rhætiske (eller Tyrolske), dernæst Østalperne, som dele sig i flere Arme og Kjeder, af hvilke vi mærke de Noriske, Karniske og Juliske Alper. Endskjøndt disse Alper ikke ere saa høie som de vestlige, hvilke vi lære at kjende ved Schweiz og Italien, saa have de dog det samme Præg af Storhed og Majestæt; Gletscher og Laviner findes ogsaa paa disse. Kalkbjergene, som især paa Nordsiden ligge foran de mellemste og høieste Urbjerge, udmærke sig ved deres sønderrevne Skikkelse (see i Øvrigt S. 51).

A. De Rhætiske Alper gaae igjennem Tyrol i to Kjeder, fra Passet Splügen i Graubünden til Passet Brenner i Tyrol: her er Vandskjellet imellem Donau og Etsch, imellem det sorte og det Adriatiske Hav. I Tyrol mærke vi Ortles (12,800 F.), paa Vestsiden. Fra disse Alper komme Floderne Inn, Lech, Etsch.

B. De Noriske Alper*) omfatte Alpelandet fra Passet Brenner mod Øst, N. for Drau, og bestaae af tre Kjeder. Det høieste Bjerg er Großglockner (11,670 F.) Den nordlige Arm gaaer under Navn af Kahlenberg og Wienerwald (2 til 3000 F.) næsten lige til Wien.

C. De Karniske (Kärntiske) Alper gaae imellem Drau og Sau noget ind i Ungarn. Drau udspringer netop paa denne Kjedes Begyndelse, ligeledes Piave.

D. De Juliske Alper (Krainske A.) skille sig

*) Baade denne og de øvrige Hovedkjeder have i deres enkelte Dele specielle Navne, saasom Steiriske, Salzburger-, Trientineralper o. s. v.

fra de Karniske ved Terglou, hvor Alpernes østligste Gletscher findes (8800 F.), og gaae imod S. O., S. for Sau, indtil det Adriatiske Hav. De fortsættes under Navn af de Dinariske Alper ind i Ungarn. De bestaae af en stærk forvittret Kalk, og ere fulde af Huler, Fordybninger og underjordiske Kanaler, igjennem hvilke Floderne stundom forsvinde og atter komme frem.

Nordvest og Nord for Alperne ligge plateauformige Landstrækninger, som benævnes den Helvetiske (eller Juras) Høislette (see Schweiz), og den øvre Donaus Høislette eller

II. **Det Sydtydske Plateau** (den østlige Deel af Würtemberg, Midten af Baiern, Noget af Erkehertugdømmet Østerrig). Det begynder vestlig ved Bodensøen og Rhinen (som en Fortsættelse af det Schweiziske Plateau imellem Genfer- og Bodensøen), og strækker sig derfra som en mere lang end bred Høislette mod Øst indtil Egnen ved Traunsøe og Grein (ved Donau), hvor det begrændses af de nordlige Alpekjeders Kalkmasser. Imod Vest begrændses det af Schwarzwald og die rauhe Alp, imod N. og N. O. af Mellembjergenes Sydrand. Det hele Landskab er vel ikke uden Forhøininger og Indsænkninger, men selv Donaus Vandspeil ligger dog endnu ved Inns Udløb i samme 800 F. over Havet, og Middelhøiden er 1000 til 1200 F. Der findes store Sletter, som ved München (1629 F. høi), das Lechfeld ved Augsburg; ved Donau og Isar store Moser. I det Hele er Jordbunden tør, sandig og ikke synderligen frugtbar, mod S. øde og gold.

III. **De Mellemtydske Bjerge** (en Deel af de Mellemeuropæiske) opfylde i forskjellige, ofte afbrudte Masser et bredt N. for det Sydtydske Plateau beliggende Belte, som indbefatter Baden, Noget af Würtemberg, den nordlige Deel af Baiern, Nassau, Hessen Darmstadt og Hessen Cassel, Dele af Preussen, Hannover og Brunsvig, de Sachsiske Hertugdømmer, Kongeriget Sachsen, Böhmen og Mähren, samt nogle mellemliggende mindre Stater); dets yderste Puncter mod Øst og Vest ligge udenfor Tydklands Grændser. De danne ikke, som det sydlige Høiland, et sluttet Heelt, men en Gruppering af lavere Bjerge, Høie og Høisletter, som vel ved deres Grene staae i Forbindelse med hinanden, men dog ere adskilte ved dybe Dale og store Indsænkninger. Paa den venstre Rhinbred ere Vogeserne og Ardennerne, dernæst

a) **Donnersberg** (i Rhinbaiern), 2100 F., b) **Hundsrück** (imellem Rhin og Mosel), indtil 2526 F., c) **das Eifelgebirge**, et bredt Plateau med Spor af vulcansk Virksomhed. Øst for Rhinen ligge: d) **Schwarzwald** mod S. V., en skovrig Bjergmasse, indtil 4600 F. høi. Den indeholder mange Høisletter af over 3000 F. Høide; den omgives af Neckar og Rhinen. e) **Die rauhe Alp** (eller den Frankiske Jura), en sønderreven Kalkmasse, en Fortsættelse af Jura (indtil 3100 F.). f) **Odenwald** (mellem Neckar og Main) indtil 1700 F.; g) **Spessart**, skilt fra hiin ved Main (indtil 1900 F.); h) **das Vogelsgebirge** (i Overhessen), en vulcansk Masse, indtil 2600 F.; i) **das Rhöngebirge** (imellem Floderne Fulda og Main) indtil 2830 F.; k) **Thüringerwald**, S. V. for hiint, danner Vandskjellet imellem Weseren og Elben, indtil 3200 F. høi; l) **das Fichtelgebirge**, en bred Bjergmasse, indtil 3200 F. høi. — De her fra f af nævnede Bjerge danne et Belte tvers over Tydkland indtil de Böhmen omgivende Bjerge; førend vi omtale disse, ville vi endnu nævne: m) **die Höhe** eller **Taunus**, indtil 2700 F. høi, riig paa Metaller og Sundhedsbrønde, og n) **Westerwald**, et nøgent Høiland (indtil 2000 F.), begge i Nassau; videre o) **Weserbjergene** omkring Weser, indtil 1400 F.; endelig p) **Harzen**, en enestaaende Bjergmasse, riig paa Metaller og Skove: det høieste Bjerg er **Brocken** eller **Blocksbjerg**, 3600 F. Den østligste Deel af de Mellemtydske Bjerge udgjør de Böhmen omgivende Bjerge (for det Meste flade og næsten Landrygge), nemlig: q) **Erzgebirge**, imellem Böhmen og Sachsen, rige paa Metaller; indtil 4000 F. Som en Sidegreen af dem kunne vi betragte de ved Elben liggende, meget sønderrevne og paa skjønne Egne rige, Sandsteensmasser (indtil 1716 F. høie), som ere bekjendte under Navnet **det Sachsiske Schweiz**. r) **Sudeterne**, hvis nordlige Deel kaldes **Riesengebirge**, imellem Schlesien og Böhmen, indtil 5000 F. s) **De Mähriske Bjerge** gaae mod S. V., og skille Böhmen fra Mähren; de ere dog ingen Bjergkjede, men plateauformige Ophøininger (indtil 2300 F.) uden bestemt Sammenhæng. t) **Böhmerwald**, en skovrig Bjergkjede imellem Baiern og Böhmen, indtil 4500 F.

IV. **Det Nordtydske Lavland** (det Meste af Hannover og Preussen, Mecklenburg, Holsteen og Lauenburg, samt nogle mellemliggende mindre Stater) er en

Dannelse af den Nordeuropæiske Slette, og en Dannelse af den Østeuropæiske, mellem Nordsøen, Danmark, Østersøen og Mellemtydsklands Høiland. Den sydlige af de tvende Landrygge i Rusland fortsættes endnu her indtil noget V. for Oder, men taber sig da. Den nordlige *) gaaer derimod tvers igjennem Tydskland (og fortsættes op paa Østsiden af Jylland); Lavlandet selv ligger kun lidet høiere end Havet, paa nogle Steder endog lavere end dette, saa at Naturen og Menneskene ved Sandbanker (Düner) og Dæmninger have maattet sikre det imod Bølgerne. Løse Jordarter udgjøre næsten overalt Jordbunden; Ø. for Elben er Jordbunden meest sandig, V. for den federe og frugtbarere. Store Skove af Naaletræer veksle med Agerland, som ved Floderne bliver til fedt Marskland med yppige Kornmarker og frodige Enge. Kystlandene ved Østersøen udmærke sig ved de mange Indsøer, som betegne den nordlige Landryg paa dens hele Strækning; i Stedet for disse findes ved Nordsøen vidtstrakte Moradser og Moser.

De almindelige klimatiske Forhold i Tydskland bestemmes ved de ovenfor nævnede Forskelligheder i Landenes Høide og Beliggenhed. I det nordlige Lavland er Luften fugtigere og raaere end i Mellemtydskland; Sydtydskland har formedelst sin Høide i det Hele længere Varme end dette, og i Alpernes høiere Regioner hersker evig Vinter. Men paa den sydlige Side af disse, ved det Adriatiske Hav, hersker næsten et Italiensk Klima **). Forresten maa eftersees S. 48—53).

3. **Kysterne** af Nordsøen ere lave, beskyttede ved Düner og Dæmninger; de vigtigste Bugter ere Dollart og Jahde, tilligemed de vide Mundinger af Weseren og Elben. Kysterne ved Østersøen ere flade og sandige, gode Havne findes kun ved Flodmundingerne. Den vigtigste Bugt er Stettiner-Haffet, adskilt fra det aabne Hav ved Øerne Usedom og Wollin.

4. **Indsøer.** En stor Mængde af disse findes paa den sydlige Høislette og Alpelandene, dernæst langs med Østersøen. a) Høilandets Indsøer, som næsten alle udmærke sig ved deres klare Vand og skjønne Omgivelser, omgive meest Foden af Alperne i et bredt Belte fra V. til Ø., og findes især i Dalene, hvor Bjergstrømmene udgyde deres Vand. Af dem mærke vi: Bodensøen (see Schweiz); Ammersøe, Wurmsøe, Chiemsøe i Baiern; Traunsøe, Cirknitzersøe i Østerrig. b) Af Indsøerne i det nordlige Lavland findes de fleste i Mecklenburg (Schweriner og Müritzersøe) og i Brandenburg.

5. **Floder.** Næsten alle Tydsklands rindende Vande flyde til en af følgende 5 Hovedfloder:

1. **Rhinen** kommer fra Schweiz, løber igjennem Bodensøen, og dreier ved Basel imod N., hvor dens mellemste Løb (med hvilket vi her beskjeftige os) begynder. Rhindalen er herfra, imellem Schwarzwald og Vogeserne, 4 til 5 Mile bred, og er et overmaade skjønt og frugtbart Land; men længere mod N., hvor Floden træder ind i de Mellemtydske Bjerglandskaber, bliver Leiet smalt og omgives af Klippebredder, indtil det atter udvides. Rhinen løber paa Grændsen af Frankerig samt Rhinbaiern og Baden, derpaa igjennem Hessen-Darmstadt, paa Grændsen af Nassau og igjennem den Preussiske Rhinprovinds ind i Holland. Ved Koblenz forlader den Bjergene, som indknibe den, og træder ned i en videre Slette, løber derpaa atter ind i en snever, af das Eifelgebirge dannet Dal, men gaaer endelig ved Bonn over til sit nedre Løb igjennem Lavlandet. Den optager fra høire Side: 1. Neckar, som kommer fra Schwarzwald og optager Jaxt. 2. Main, som i to Arme udspringer paa Fichtelgebirge, gjennemstrømmer det nordlige Baiern og falder i Rhinen ved Mainz. 3. Lahn kommer fra Westerwald, og løber ud i Rhinen ligeoverfor Mosel, som kommer fra Frankerig og fra venstre Side falder i Rhinen. Rhinens Længde er 170

*) Nordranden gaaer her i Almindelighed nær ved Kysten, Sydranden betegnes ved en Linie fra Thorn over Havelberg langs med Elben til Hamburg. Denne nordlige Landryg har her V. for Oder en langt frugtbarere Jordbund end Ø. for samme, og derfra hersker paa samme Vegen ligesom for Naaletræerne.

**) Følgende Tabel vil nærmere bylyse Temperaturforholdene i Tydskland:

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
Wien	48°	8½°	0°	16½°
München	48°	7°	—1°	14½°
(1629 F. høit)				
Carlsruhe	49°	8½°	1°	15°
Prag	50°	8°	— ½	15½°
Berlin	52½°	6½°	— ½°	13½°
Hamburg	53½	7°	0°	14°

Middeltemperaturen er i Triest næsten 10°.

M. (i Tydskland omtrent 90 M.) Flodgebetet 4000 □ M. *)

II. **Weser** opstaaer ved Münden af de to sammenløbende Floder Werra (fra Thüringerwald) og Fulda (fra Rhöngebirge). Den omgives af Weserbjergene, indtil den ovenfor Minden (gjennem "den Westphalske Port") træder ind i Lavlandet, og falder forbi Bremen ud i Nordsøen. Den berører Hessen, Westphalen, Lippe og løber igjennem Hannover. Den optager fra høire Side Aller (udspr. nær ved Magdeburg), i hvilken falder Ocker (fra Harzen) og Leine (udspr. mellem Göttingen og Mühlhausen). Wesers Længde er 70 M., Flodg. 875 □ M.

III. **Elben** udspringer i Böhmen paa det høieste Punct af Riesengebirge, løber først mod S., derpaa mod V. og endelig mod N. V. Efter at være løben igjennem Erzgebirge og det Sachsiske Schweiz, træder den forbi Dresden og Meissen ind i det Nordtydske Lavland; den løber altsaa igjennem Kongeriget Sachsen, Preussisk Sachsen, Anhalt, derpaa atter igjennem Preussisk Sachsen, endelig imellem Hannover paa den ene og Brandenburg, Mecklenburg, Lauenburg, Holsteen paa den anden Side, og falder igjennem en vid Munding ud i Nordsøen. Dens Bredder ere i Lavlandet flade og lave, og maae paa nogle Steder ved Dæmninger sikkres imod Overstrømmelser; fra Hamburg af, 18 M. før dens Udløb, befares den af store Skibe. Den optager a) fra høire Side: Iser (fra Riesengebirge), Havel (fra nogle Søer i Mecklenburg), i hvilken er falden Spree (fra Biergene i Lausitz), videre Steckenitz, Bille, Alster og Stör, hvilke komme fra Lauenburg og Holsteen; b) fra venstre Side: Moldau (fra Böhmerwald), som løber forbi Prag, Eger (fra Fichtelgebirge), Mulde (i to Arme fra Erzgebirge) i Anhalt, Saale (fra Fichtelgebirge) i Preussisk Sachsen; i Saale falder Elster med Pleisse, og Unstrut. Elbens L. 155 M., Flodg. 2800 □ M.

IV. **Oder** udspringer paa Sudeterne, bliver seilbar ved Ratibor, træder nedenfor Breslau ind i Lavlandet, er i sit nedre Løb, hvor dens Fald er meget ubetydeligt, ofte deelt i mange Arme, og danner der flere Søer. Endeligen falder den ud i Stettiner-Haffet, som ved tre

*) Rhinens Fald er i Overløbet (til Basel) 4600 F., i Mellemløbet (til Bonn) 627 F., i det nedre Løb 138 F.

Mundinger forbindes med Havet. Den løber igjennem Schlesien, Brandenburg og Pommern. Den optager fra Ost Warta med Netze (see Polen og Preussen). L. 120 M., Flodg. 2100 □ M.

V. **Donau**, det Sydtydske Bjerglands Hovedstrøm, dannes af flere Bække paa den sydøstlige Side af Schwarzwald, faaer ved Donauschingen Navn af Donau, og løber igjennem Hohenzollern og Würtemberg forbi Ulm, hvorfra den er sælbar. Den løber herfra igjennem Baiern indtil Regensburg mod N. O., derfra mod S. O. og Ost igjennem Österrig indtil Wien, og træder nedenfor denne Stad ind i Ungarns Sletter. Dens Løb i Tydskland er omtrent 96 M. langt. Kilderne ligge kun 2500 F. over Havet, men Floden, som erholder et overmaade betydeligt Tilløb ved de fra Alperne i samme faldende Strømme *), har dog her allevegne et rivende Løb: Seiladsen paa den er ogsaa, fordi her endnu ikke er gjort Nok for at bortrydde Hindringerne, tillige fordi Donau har sin Munding i et fjernt og isoleret Hav, mindre betydelig end paa Rhinen. I den nedre Deel af Donaus Løb i Tydskland udvider dens Leie sig hyppigen til større Bassins, der ligne smaa Indsøer. Den optager a) fra høire Side: Lech (fra Tyrol), Isar (fra Tyrol), der løber forbi München og Landshut, Inn (der kommer fra Graubünden og løber igjennem Tyrol, 67 M. lang), Enns (fra de Noriske Alper; b) fra venstre Side: March eller Morawa (fra Bjergene ved Glatz), som gjør Grændsen imellem Erkehertugdømmet Österrig og Ungarn. Donaus hele Længde er 380 M., Flodg. 14,400 □ M.

Foruden disse 5 Hovedstrømme og de Bifloder, som de optage i Tydskland, mærke vi endnu: a) Kystfloden Ems (fra Weserbjergene), som falder i Bugten Dollart. L. 43 M. b) Eideren (see Danmark). c) Trave, som udspringer fra nogle Indsøer i Holsteen, og nedenfor Lübeck falder i Østersøen. Den er ved en Kanal forbunden med Steckenitz. d) Etsch (see Italien), løber fra Alperne igjennem Tyrols sydlige Deel. e) Drau udspringer paa de Karniske Alper, løber igjennem Steiermark og optager Mur (udspr. noget N. for Groß Glocknet), hvorpaa den træder ind i Ungarn (see Ung.) f) Sau (udspr. paa Tergiou) løber igjennem Illyrien ind

*) Egentligen burde Inn betragtes som Hovedflod.

i Ungarn (see Ung.) Begge disse falde der i Donau; ligeledes g) Raab, der udspringer i den østlige Deel af Steiermark.

6. **Producter.** De almindelige Europæiske Huusdyr (Qvægavlen er vigtigst i Marskiandene og paa Alperne) og vilde Dyr (det Nærmere see Side 48—53), Korn (mod N. Rug, derpaa Hvede og sydligst Hirse og Mais), Haveurter, Hør, Hamp, Humle, Tobak, Farveplanter, Skove (see Indl. paa anførte Steder), Frugt, Viin (see S. 39); Guld (dog kun Lidet, i Tyrol, Harzen og Salzburg), Sølv (fra Erzgebirge og Harzen), Kobber (især fra Sachsen og Harzen, Jern (bedst fra Steiermark), Bly, Tin, Qvikſølv (i Krain og Rhinbaiern), Salpeter, Salt (især fra Egnen omkring Salzburg), Svovl, Steenkul, Marmor, Alabast og andre nyttige Steenarter; Mergel, Porcelainjord, Tørv (i den nordvestlige Deel); mineralske Kilder.

7. **Indbyggernes** Antal er omtrent 38 Millioner. De to Hovedfolk ere Tydske (30½ Mill.) og Slaver (6½ Mill.), hvortil hører en stor Deel af Indbyggerne i Pommern (Kassuber), Böhmen (Tschecher), Mähren (Slowaker), Schlesien (Polakker), Lausitz og Brandenburg (Wender) samt i de Østerrigske Arvelande. Foruden dem findes imod S. 2 til 300,000 Italienere, 300,000 Franske og Walloner (meest mod V.), 300,000 Jøder, 5000 Grækere og Armeniere, omtrent 1000 Zigeunere.

8. I Henseende til Religionen have Katholiker og Protestanter og overhovedet alle Christne lige borgerlige Rettigheder i alle Tydske Forbundslande. Man regner omtrent 21 Mill. Katholiker, især i Østerrig, Baiern, Schlesien, Westphalen, og ved den nedre Rhin, 16½ Mill. Protestanter (paa de fleste Steder ere Lutheranere og Reformerte forenede under Navn af Evangeliske Christne). I Henseende til Videnskabelighed og Oplysning staae Tydskerne meget høit (de Protestantiske Lande i det Hele over de Katholske). Her findes 23 Universiteter.

Foruden Agerdyrkning og Qvægavl ere Bjergværksdrivt, Handel, Fabriker og Manufacturer Hovedkilder til Erhverv for Indbyggerne. I Henseende til disse staae nogle Dele af Preussen (see dette Land), Sachsen og de Østerrigske Arvelande øverst. Handelen er, især i nogle Egne, betydelig. Hamburg og Triest drive den

stærkeste Søhandel, efter dem Bremen, Lübeck, Rostock, Stettin. Landhandelen er størst i Leipzig, Frankfurt a. d. O., Berlin, Magdeburg, Prag, Breslau, Wien, Augsburg, Frankfurt a. M., Kölln. Vigtige Messer holdes i Leipzig, Frankfurt a. d. O., Botzen.

Af stor Indflydelse paa Tydsklands Handel er den i nyere Tid fornemmeligen ved Preussens Bestræbelser oprettede Tydske Toldforening; de deri deeltagende Stater have antaget et fælleds Toldsystem, hvis Grundsætning er Ophævelse af al indbyrdes Told, og Forlæggelse af samme til Foreningens Grændser: Toldindtægterne deles imellem Medlemmerne i Forhold til Folkemængden. Til denne Forening høre hidtil hele Kongeriget Preussen, Baiern, Baden, Würtemberg, Sachsen, Kurhessen, Hessen Darmstadt, Sachsen-Weimar, de Sachsiske Hert., Nassau, Anhalt, Schwarzburg, Reuß, Hohenzollern, Frankfurt a. M., Waldeck, Hessen-Homburg.

10. Tydskland udgjør siden 1815 et **Forbund** af 38 souveraine Stater, hvis fælleds Anliggender afgjøres ved **Forbundsforsamlingen** (eller Forbundsdagen), som holdes i Frankfurt a. M. Forbundets Øiemeed er Vedligeholdelsen af Tydsklands indvortes og udvortes Sikkerhed og af de enkelte Staters Uafhængighed *) og „Ukrænkelighed." Medlemmerne af Forbundet have efter deres Stakets Størrelse paa Forbundsdagens ordentlige Forsamlinger **) deels **enkelte Stemmer** (Østerrig, Preussen, Baiern, Sachsen, Hannover, Würtemberg, Baden, Kurhessen, Hessen Darmstadt, Holsteen-Lauenburg, Luxemburg), deels **Fælledsstemmer** (Storh. Sachsen-Weimar, Hert. Sachsen Altenburg, Sachsen Coburg-Gotha, Sachsen Meiningen-Hildburghausen; Hert. Brunsvig og Nassau; Storhert. Mecklenburg-Schwerin og Meckl.-Strelitz; Storh. Oldenburg, Fyrstend. Anhalt-Bernburg, Anhalt-Dessau og Anhalt-Köthen, Fyrstend. Schwarzburg-Sondershausen og Rudolstadt; Fyrstend. Hohenzollern-Sigmaringen og Hechingen, Lichtenstein, Reuss ældre og yngre Linie, Schauenburg-Lippe og Lippe-Detmold, Waldeck; Fristæderne Hamburg, Lübek, Bremen, Frankfurt a. M. og Landgrevskabet Hessen-Homburg): i Alt 17 Stemmer.

*) Denne er dog i visse Maader ophævet, da den enkelte Stat skal adlyde Forbundets Beslutninger, om den end har protesteret derimod.

**) Ved enkelte vigtige Gjenstandes Behandling danner den et Plenum af 70 Stemmer.

— Forbundshæren udgjør i Fredstid 303,685 Md.*). Forbundsfæstningerne ere: Mainz, Landau, Luxemburg.

Vi ville lade de enkelte Stater følge paa hinanden i den naturlige Orden, efter deres Beliggenhed, uden Hensyn til deres politiske Vigtighed. Vi begynde med Sydtydskland.

I. De Østerrigske Arvelande.

Disse ere: 1) Erkehertugdømmet Østerrig. 2) Hertugd. Steiermark. 3) Kongeriget Illyrien. 4) Grevsk. Tyrol. 5) Kongeriget Böhmen. 6) Markgrevsk. Mähren med Østerrigsk Schlesien. De udgjøre 3668 □ M. med 11½ Mill. J. De høre deels til det Sydtydske Alpeland, deels til det Sydtydske Plateau, deels til de Mellemtydske Bjerges Gebeet, og enten til Donaus eller Elbens Flodgebeet. (Forresten see nedenfor Keiserd. Østerrig).

II. Kongeriget Baiern.

Baiern udgjør 1398 □ M. Det er imod S. en Deel af det Sydtydske Alpeland, i Midten (den største Deel) af det Sydtydske Plateau, imod N. hæve sig de Mellemtydske Bjerge. Donau og Main optage de mindre Floder. — Indbyggernes Antal er 4,315,000 (hvoraf 2,980,000 Katholiker). Industrien tiltager nu mere og mere, skjøndt den kun i enkelte Steder kan siges at være betydelig; Agerdyrkning er Hovednæringsvei. Handelen paa Donau er vigtig. Her findes 3 Universiteter, og for Lærdoms som især for de skjønne Kunsters Flor er gjort ei Lidet: men Mængden er temmelig uoplyst. — Kongeriget har en indskrænket monarkisk Statsforfatning; Rigsstænderne bestaae af to Kamre. — Baiern**) er deelt i 8 Kredse: 1) Øvrebaiern. 2) Nedrebaiern. 3) Øvrepfalz. 4) Øvrefranken. 5) Mellemfranken. 6) Nedrefranken. 7) Schwaben. 8) Pfalz eller Rhinkredsen.

I. **München** ved Isar, Hovedstaden og Kongens

*) Deraf stiller Østerrig c. 95,000 Md. og Preussen c. 80,000 Md.

**) Kongeriget Baiern indbefatter det gamle Øvre-Baiern, Bisped. Freisingen, Provstiet Berchtesgaden, Dele af Salzburg, Fyrst. Passau (Kredsene 1 og 2); Øvre-Pfalz, Nedre-Baiern, Pfalz-Neuburg, Fyrst. Augsburg og Eichstädt, Markgrevsk. Burgau (Kredsene 3 og 6); Fyrst. Ansbach og Baireuth, Bisped. Bamberg, nogle Rigsstæder (Kredsene 4 og 5); Bisp. Würzburg og Aschaffenburg (Kredsen 7), Hert. Zweibrücken, Noget af Pfalz, Bisped. Speier og Worms (Rhinkredsen).

Residents, en smuk og regelmæssig Stad paa en nogen Høislette. Prægtigt Residentsslot. Universitet og en Mængde andre videnskabelige Anstalter, deriblandt Centralbibliotheket (med 400,000 Bind og 8500 Haandskrifter). Store Samlinger af Antiker og Kunstsager. 80,000 J.

Ingolstadt, Fæstning ved Donau.

Reichenhall med store Saltværker. Hohenlinden (Slag 1800). Mühldorf (Slag 1322).

2. Passau ved Inn og Donau. Fæstning. Handel paa Donau. 10,000 J.

3. Regensburg, en gammeldags bygget Stad, forhen en fri Rigsstad og fra 1663 til 1806 Sædet for den Tydske Rigsdag. Gammel Bro over Donau. Skibsfart paa Floden. 26,000 J.

4. Baireuth ved den røde Main, en smuk Stad. 14,000 J.

Bamberg, en smuk og nærsom Stad. Havedyrkningen drives her og i Omegnen til en overordentlig Fuldkommenhed og i et meget stort Omfang. Handelen med hertil hørende Gjenstande er ogsaa betydelig. 20,000 J.

5. **Nürnberg**, en gammel og berømt Stad med krumme og snevre Gader, men tillige mange gammeldags Pragtbygninger og Levninger af Middelalderens Kunst, hvis Sæde Nürnberg var. Den omgives af Ringmure og en bred Grav. Den er en af de vigtigste Fabrikstæder i Tydskland (endskjøndt den ikke mere er, hvad den før har været), og Handelen er meget betydelig, især med de saakaldte Nürnbergervare, som forfærdiges her og i Omegnen, med Uhre, Instrumenter, farvede Papirer, Alabastvarer og andre Kunstsager: Nürnbergs Landkorter, før saa berømte, staae nu tilbage for andre. 41,000 J.

Fürth, en vigtig Fabrikstad, forbunden med Nürnberg ved en Jernbane. Jødisk Høiskole. 14,000 J. (2500 Jøder).

Schwabach, en Fabrikstad. Skrivstoberier. 8000 J.

Ansbach (Onolsbach), en smuk Stad. 13,000 J.

Erlangen har et Universitet. 10,000 J.

Nördlingen (Slag 1634.1647).

6. **Würzburg**, en gammel Stad ved Main. Universitet. Handel. I Omegnen megen Vinavl. 24,000 J.

Dettingen, en Landsby (Slag 1743).

7. **Augsburg**, forhen en fri Rigsstad ved Lech. Den har mange Fabriker og især vigtig Handel. 35,000 J. (Confession 1530. Fred 1555).

Das Lechfeld, nær ved Augsburg, er en Slette, hvor Ungarerne bleve slagne 955. Hochstädt (Slag 1704.)

8. Speier ved Rhinen, en gammeldags bygget Stad. Mærkelig er Domkirken med 8 Tydske Keiseres Begravelser. 8000 J. (Rigsdag 1529).

Landau, en Forbundsfæstning. 6000 J. — Zweibrücken. 6000 J. (Bipontinerudgaver).

III. Kongeriget Würtemberg.

Würtemberg udgjør 360 □ M. Det er meest bjergigt Land, og hører deels til det Sydtydske Plateau, deels opfyldes det af en Deel af de Mellemtydske Bjerge, nemlig Schwarzwald og die rauhe Alp. Donau og Neckar ere Hovedfloderne. Indbyggernes Antal er 1,650,000, af hvilke omtrent 1,120,000 ere Lutheranere, 520,000 Katholiker, 10,000 Jøder. Her findes et Universitet. — Vigtige ere Uld-, Bomuld- og Linnedvæverierne (hvilke drives overalt paa Landet), Jern- og Staalvarefabriker. En stor Mængde Trævare forfærdiges i Bjergegnene. Indskrænket Monarkie; Stænder i to Kamre. Würtemberg*) deles i de 4 Kredse: 1) Neckarkredsen, 2) Schwarzwaldk., 3) Donauk., 4) Jaxtk.

1. **Stuttgart**, Hovedstaden og Kongens Residents, ikke langt fra Neckar, i en skjøn af Bjerge omgiven Dal. Den ældre Deel af Staden er uregelmæssigen bygget, den nye Stad er meget smuk. Et skjønt Slot; Bibliothek med en Samling af 12,000 Bibler i forskjellige Sprog. Mange andre videnskabelige Anstalter. 39,000 J.

Ludwigsburg med et prægtigt Slot, Kongens anden Residents. 7000 J.

Waiblingen (Gibelliner). Weinsberg med Slottet Weibertreu (Conrad III 1140).

2. **Tübingen**, ved Neckar. Universitet. 8000 J.

Reutlingen, forhen en Rigsstad og i Middelalderen en af de mægtigste Stæder i Schwaben. Den er endnu en vigtig Fabrikstad. 11,000 J.

*) Würtemberg indbefatter det gamle Hertugd. Würtemberg, og desuden en Deel Rigsstæder og mediatiserede Herskaber.

3. Hall (Schwabisch Hall). Saline. 7000 J.

Mergentheim, forhen (fra 1526 til 1809) Sædet for den Tydske Ordens Stormester. (Slag 1645).

4. Ulm ved Donau, i Middelalderen en af Tydskelands vigtigste Manufacturstæder. Den har endnu megen Industrie og Handel. Dens Kirke er maaskee den høieste og smukkeste i Tydskland. 15,000 J.

Friederichshafen ved Bodensøen, Hovedpladsen for Handelen med Schweiz og Italien. Dampskibsfart paa Bodensøen. Hohenstaufen med Ruinerne af det gamle Slot af samme Navn, som ødelagdes i Bondeopstanden 1525.

IV. Storhertugdømmet Baden.

Baden*) er 280 □ M. I den sydlige Deel ligger den største Deel af Schwarzwald, i den nordligste Noget af Odenwald; det Meste af det Øvrige hører til Rhindalen. Donau udspringer her; paa Grændsen løber Rhinen og paa et kort Stykke Main, igjennem Landet Neckar. — Indbyggernes Antal er 1,263,000 (heraf 840,000 Katholiker, 400,000 Lutheranere, 19,000 Jøder. 2 Universiteter. Hovednæringsveie ere Agerdyrkning (Vinavl) og Kvægavl: af Fabrikvare leveres meest Linned- og Bomuldsvare (fra de nordlige Egne), Bijouterier, Trævare (fra Schwarzwald), Straafletninger, slebne Krystaller. Betydelig Handel (Tømmer) paa Rhinen, Skibsbyggerie. Regjeringen er indskrænket ved Stænderne.

Landet er (siden 1832) deelt i 4 Kredse: 1) Søkredsen, 2) Overrhinkredsen, 3) Mellemrhinkredsen, 4) Nederrhinkredsen.

1. Constanz eller Costniz ved Rhinens Udløb af Bodensøen. Handel. 6000 J. (Kirkeforsamling 1414—18).

2. Freiburg ved Foden af Schwarzwald. Universitet. 13,000 J.

Tæt ved Freiburg ere Ruinerne af den gamle Borg Zähringen.

3. **Karlsruhe**, Hoved- og Residentsstaden, en smuk Stad, bygget i Form af en Vifte. 20,000 J.

Pforzheim, den vigtigste Fabrikstad i Landet. 6000 J.

*) Det indbefatter det forrige Markgrevsk. Baden, Breisgau, Bisped. Constanz, Dele af Kurpfalz m. M.

Baden (Baden-Baden) med varme Bade og et Museum for Romerske Oldsager. 4000 J.

Rastadt (Fred 1714. Congres 1798).

4. **Mannheim** ved Neckar og Rhin, en smuk Stad, Storhertugens anden Residents. Slot. 21,000 J.

Heidelberg ved Neckar, over hvilken fører en Bro, en smuk og meget levende Stad. Universitet med et berømt Bibliothek. Prægtige Ruiner af det gamle Slot. 14,000 J.

V. VI. Fyrstendømmerne Hohenzollern.

Disse to Fyrstendømmer omgives af Baden og Würtemberg; de ere næsten ganske Bjergland (Rauhe Alp). Qvægavlen er betydelig, Landet er riigt paa Skov. H. Sigmaringen er 18½ □ M. stort og har 43,000 J., meest Katholiker. H. Hechingen er 6 □ M. stort med 21,000 katholske J. I begge findes Smaastæder af samme Navn.

VII. Fyrstendømmet Lichtenstein.

Dette lille Alpeland ligger imellem Schweiz og Tyrol, og udgjør 2½ □ M. med 6000 katholske J.*)

VIII. Storhertugdømmet Hessen-Darmstadt.

Hessen Darmstadt**) er 152 □ M. stort. Landet hører til de Mellemtydske Bjerges (Odenwald, Donnersberg) Gebeet, men indbefatter mange skjønne Dale og Sletter, navnligen er den sydlige Deel et skjønt, bølgeformigt Land, et af de yndigste i Tydskland. Rhinen løber igjennem Landet, Main og Neckar berøre det. Indbyggernes Antal er 760,000, hvoraf de fleste ere Reformerte, omtrent 180,000 Katholiker. 1 Universitet. Agerdyrkning, Qvægavl og Viinavl ere Hovedbeskjeftigelser: Industrien er ikke ubetydelig; en Deel Klæde, Lærred og Bomuldsvare udføres. — Regjeringen er indskrænket ved Stænderne, der ere deelte i 2 Kamre.

*) Fyrsten eier adspredte Besiddelser af over 100 □ M. i Østerrig og Preussen.

**) Det indbefatter Dele af det gamle Landgr. Hessen Darmstadt, af Kurpfalz, Kurfyrst. Mainz, Bisped. Worms, Grevsk. Katzenellenbogen m. M.

Landet bestaaer af 3 Provindser: 1) Fyrst. Starkenburg, 2) Fyrst. Overhessen, 3) Prov. Rhinhessen.

1. **Darmstadt**, Hovedstaden og Storhertugens Residents. 25,000 J.

Offenbach, den vigtigste Fabrikstad. 8000 J.

2. Gießen ved Lahn. Universitet. 7000 J.

3. **Mainz**, en meget stærk Fæstning (Forbundsfæstning) paa den venstre Rhinbredde, ligeoverfor Mains Udløb i Rhin. Den er en meget gammel Stad med snevre og krumme Gader; den har betydelig Handel og Skibsfart paa Rhin og Main til Kölln, Rotterdam, Mannheim, Frankfurt a. M). 40,000 J. (Johan Guttenberg 1436).

Worms, en gammel og i Middelalderen blomstrende Stad (dengang 60,000 J. og 1689 endnu 30,000). Viinavl. 8500 J. (Rigsdage 1122, 1495, 1521. Karl den Store havde her en Sommerresidents, og holdt her Maiforeningen).

Bingen i en skjøn Egn; her træder Rhinen ind i den snevre Kløft, i hvilken den gjennemstrømmer de "Nederrhinske„ Bjerge; her var før et meget farligt Sted for Seiladsen. 4000 J.

IX. Hertugdømmet Nassau.

Hert. Nassau*), 82 □ M. stort, er for største Delen Bjergland: i den nordlige Deel er Westerwald, i den sydlige Taunus (see Indl. til Tydskland); i denne er Landet særdeles skjønt og afverlende. Rhinen løber paa Grændsen, Lahn igjennem Midten af Landet. — Indbyggerne, 380,000, af hvilke den større Halvdeel ere Protestanter, beskjeftige sig meest med Agerdyrkning, af hvilken Viinavlen er den vigtigste Green; Bjergværkerne (Jern) ernære en Deel, og af Landets mange mineralske Kilder har samme en betydelig Indtægt. Ogsaa nogle Fabriker findes. — Regjeringen er indskrænket ved Stænderne (i to Kamre).

Wiesbaden, Hovedstad. Mange varme Bade. 9000 J.

Hochheim og Rüdesheim ere Landsbyer, bekjendte af deres

*) Det indbefatter, foruden Huset Nassaus ældre Besiddelser, Dele af Mainz og Katzenellenbogen.

Vine; ligeledes Johannisberg. Ved Selters er en berømt mineralsk Kilde („Seltservand").

X. Landgrevskabet Hessen-Homburg.

Det er et omtrent 7 □ M. stort, bjergfuldt District med 23,000 meest protestantiske Indbyggere. Landgreven regjerer uindskrænket. Hovedstaden er **Homburg** med 3000 J.

XI. Fristaten Frankfurt.

Denne har et Omfang af 4 □ M. med 54,000 for det Meste Lutherske Indbyggere, en demokratisk Forfatning. Contingent 473 Md.

Frankfurt am Main, en gammel, uregelmæssigen bygget Stad ved Main, i en frugtbar Slette. Sædet for Forbundsdagen; vigtig Handel og betydelige Vexelforretninger, to meget besøgte Messer. Historisk mærkelige ere Bartholomæuskirken, hvor fordum de Tydske Keisere valgtes og kronedes, og det gamle Raadhuus (der Römer), hvor Kurfyrsterne forsamledes, og hvor den gyldne Bulle opbevares. 50,000 J.

XII. Kurfyrstendømmet Hessen.

Dette er næsten ganske Bjergland (Rhön, Vogelsberg, Spessart), gjennemstrømmet af Floderne Fulda og Werra. Det er 209 □ M. stort med 705,000 J., hvoraf de fleste ere Protestanter. Tømmer, Korn, Hør, Jern ere de vigtigste Frembringelser: Fabrikerne beskjæftige sig meest med de to sidste Gjenstandes Forarbeidelse. Regjeringsformen er **indskrænket monarkisk**; Stænder i 1 Kammer. Landet*) deles i de 4 Provindser: 1) **Nedrehessen**, 2) **Overhessen**, 3) **Fulda**, 4) **Hanau**.

1. **Kassel**, Hoved- og Residentsstaden, ved Fulda, en smuk og regelmæssig Stad med mange Paladser og anseelige Bygninger. Museum og andre mærkelige Samlinger. Megen Handel og Fabriker. 32,000 J.

Wilhelmshöhe er et bekjendt Lystslot i Omegnen. (Herkulesstotten, Vandfald).

*) Hessen bestaaer af det gamle Landgrevsk. Hessen, Dele af Bispedømmet Fulda, Grevsk. Schaumburg og Isenburg, Fyrst. Fritzlar, Hanau, Hersfeld, o. M.

2. **Marburg** ved Lahn; **Universitet**. 7000 J.

3. **Fulda** ved Floden Fulda. I Domkirken ligger den hellige Bonifacius begraven. 14,000 J. (Slag 1813).

Schmalkalden har Jernfabriker. I Omegnen Jerngruber og et Saltværk. 5000 J. (Forbund 1531). Enclave

4. **Hanau** ved Main, den største Fabrikstad i Landet. 14,000 J. (Slag 1813).

XIII. Storhertugdømmet Sachsen-Weimar.

Det bestaaer af de to Fyrstendømmer **Weimar** (jevnt og bølgeformigt Land) og **Eisenach** (med Dele af Rhön og Thüringerwald), og udgjør 67 □ M. med 245,000 meest Lutherske J. Korn og Mineralier ere Hovedfrembringelser. Industrien er kun i Eisenach af nogen Betydning. **Landstænder.**

1. **Weimar**, Residentsstaden. **Bibliothek**; **Geographisk Institut** (Landkort). 12,000 J. (Her ligge begravne: Lucas Kranach † 1563. Schiller † 1805. Herder † 1803. Wieland † 1813. Göthe † 1832).

Jena ved Saale. **Universitet**. 6000 J. (Slag 1806).

2. **Eisenach**. 9000 J. I Nærheden er Bjergslottet **Wartburg**, de Thüringske Landgrevers gamle Residents (Luther 1521).

XIV. Hertugdømmet Sachsen-Meiningen-Hildburghausen.

Det er et bjergfuldt og skovrigt Land, 42 □ M. med 148,000 Lutherske J. Fabrikerne ere temmelig mange; især Metalfabriker. **Landstænder.**

Endeel heraf hørte forhen til Grevsk. Henneberg.

Meiningen, Residentsstaden. 6000 J.

Sonnenberg, en lille Fabrikstad, hvor der forfærdiges en stor Mængde Smaating (som Legetøi, Dukkehoveder, Æsker, Glasperler, Speile o. Desl.) af Træ og andre Stoffer. 3000 J.

XV. Hertugdømmet Sachsen-Koburg-Gotha.

Dette bestaaer af Fyrst. Gotha og Koburg, begge for en Deel bjergfulde (Thüringerwald) og skovrige.

Det er 37½ □ M. stort med 160,000 for det meste Lutherske J.; Industrien er betydelig. Ethvert af de to Fyrst. har sine Landstænder.

Koburg, Residentsstaden. 8000 J.

Gotha ved Leine. Bibliothek, Myntcabinet og flere andre Samlinger. 13,000 J.

XVI. Hertugdømmet Sachsen-Altenburg.

Det bestaaer af to Dele: den østlige, gjennemstrømmet af Pleisse, er fladt, den vestlige, ved Saale, er bølgeformigt Land; begge Dele ere overmaade frugtbare og skovrige. Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveiene. Landet er 24 □ M. stort med 121,000 Lutherske J., hvoraf en Deel ere Wender. Landstænder.

Altenburg ved Pleisse. Slot (Prindserovet 1455). 12,000 J.

XVII. XVIII. Fyrstendømmerne Schwarzburg.

De bestaae af to adskilte Stykker Land, det øvre Herskab, ved Thüringerwald og Floden Saale, meest bjergfuldt, og det nedre Herskab, et frugtbart, bølgeformigt Land, omgivet af Preussisk Sachsen.

Schwarzburg-Sondershausen er 16 □ M. stort med 54,000 Lutherske J. Landstænder.

Schwarzburg-Rudolstadt er 16 □ M. stort med 65,000 Lutherske J. Landstænder.

I begge Fyrst. findes smaa Hovedstæder af samme Navn.

XIX. XX. Fyrstendømmerne Reuß.

De ligge i det saakaldte Voigtland, ved Frankenwald, en Deel af Thüringerwald, ved Floderne den hvide Elster og Saale. Landet er bjergigt eller bølgeformigt, Indbyggerne ere Lutheranere. Uld- og Bomuldsvæverier. Landstænder. Fyrsterne, som alle føre Navnet Henrik (i en af Linierne regjerer nu Henrik d. 72de), ere deelte i to Linier, som vel ere nøie forbundne med hinanden, men dog hver for sig regjere i deres Land. I den yngre Linies Besiddelser ligger Gera, en Fabrikstad med 9200 J.

XXI. Kongeriget Sachsen.

Kong. Sachsen, 271 □ M. stort, er i den sydlige Deel Bjergland (Erzgebirge; det Sachsiske Schweiz eller det Meißniske Høiland ved Elben), derpaa bølgeformigt og imod N. aldeles fladt Land. Høilandet er riigt paa Metaller (Sølv, Jern, Bly, Tin), Steenkul og Skove, det Øvrige er overordentlig frugtbart (den nordlige Deel forsyner den sydlige med Korn, Kartofler og Frugt). Qvægavlen er betydelig og i nyere Tid især Faareavlen. Indb., hvis Antal er 1,660,000, ere næsten alle Lutheranere; foruden den kongelige Familie bekjende omtrent 30,000 sig til den katholske Religion. I Henseende til Oplysning og Videnskabelighed staaer Sachsen høit, og i Henseende til Manufacturer og Fabriker er det et af de første Lande i Tydskland. De beskjeftige over 600,000 Mennesker, og levere Linned-, Uld- og Bomuldsvare, Traad, Papiir, Metalvare (Guld- og Sølvtresser, Spænder, Skriftstøberier) o. M.; Lausitz tilligemed Erzgebirge ere Industriens Hovedsæder. Handelen er derfor ogsaa meget betydelig: Hovedpladsen for samme er Leipzig; dens vigtigste Gjenstande ere Klæde, Bomuldsvare og andre Fabrikflidens Frembringelser, Bøger, Penge og Verler. Regjeringen er monarkisk, indskrænket ved Landstænder i to Kamre.

Kongeriget inddeles i de 5 Kredse: 1) Den Dresdenske, 2) Leipzigske, 3) Erzgebirgske eller Zwickauske, 4) Voigtlandske, 5) Oberlausitzske. (De to sidste staae under en fælleds Kredsdirection, de tre andre have hver sin).

1. **Dresden**, Hoved- og Residentsstaden, i en meget skjøn Egn ved Elben, en af de smukkeste og regelmæssigste Stæder i Tydskland, med høie, massive Huse og mange herlige Paladser: af disse mærke vi især det Japanske Palads, som indeholder et berømt Bibliothek, Antikssamling og Myntcabinet. Dresden er overhovedet i Henseende til Samlinger for Kunst og Videnskab en af de første Stæder i Europa. Fabriker og Handel. 70,000 J. (Fred 1745. Slag 1813).

Meißen i en skjøn Egn ved Elben. Porcelainfabrik i det gamle Slot (siden 1710, den ældste i Europa). 5700 J.

Königstein ved Elben, ved Foden af en næsten over-

alt lodret, 1400 F. høi, Sandsteensklippe, paa hvilken ligger den næsten uindtagelige Bjergfæstning af samme Navn.

Imellem Königstein og Pirna maatte den Sachsiske Hær overgive sig 1756.

Lystslottet Pillnitz, 1 Miil fra Elben, er historisk mærkeligt (1791).

2. **Leipzig** ved den hvide Elster, i en flad Egn. Den har et Universitet med Bibliothek og mange andre videnskabelige Anstalter, og er Middelpunctet for den Tydske og tildeels den Europæiske Boghandel. Den er næst Hamburg den betydeligste Handelstad i Tydskland, har tre aarlige Messer, hvor Kjøbmænd fra de fjerneste Egne træffe sammen, navnligen Boghandlere: for dem er her en egen Børs. 48,000 I. (Slag 1631. 1642. 1813).

Hubertsburg, et Jagtslot (Fred 1763).

3. **Freiberg** ved Mulde. Sædet for Overbjergamtet; Metalfabriker; i Omegnen Bjergværker. 12,000 I.

Chemnitz. Vigtige Bomuldsmanufacturer, Blegerier, Handel. 22,000 I.

Zwickau ved Mulde. Klæde- og Bomuldsmanufacturer. Steenkulsgruber i Nærheden, 6500 I. Annaberg, Hovedsædet for Kniplingsmanufacturerne; desuden Bjergværker. 7000 I.

Schneeberg (7000 I.), Fabrikstad.

5. **Bauzen** ved Spree, forhen Hovedstaden i Lausitz. 8000 I., iblandt hvilke ere mange Wender.

Zittau, Hovedpladsen for den vigtige Garn- og Lærredshandel i Lausitz. 8500 I.

Herrnhut (Brødremenighed, stiftet 1722). Hochkirken, en Landsby (Slag 1758).

XXII. De Preussiske Lande.

Disse ere Provindserne: 1) **Schlesien**, et i den sydlige Deel bjergfuldt, ellers bølgeformigt og fladt, næsten overalt frugtbart Land. 2) **Brandenburg**, en sandig og flad Slette. 3) **Pommern**, et fladt og sandigt Kystland, med Marskland paa enkelte Steder. Igjennem disse tre Provindser løber Oder. 4) **Sachsen**, i den nordlige og østlige Deel fladt Land; imod S. og V. ere Grene af Thüringerwald og Harzen. Elben løber igjennem Landet. 5) **Westphalen**, for det Meste Bjergland, men mod N. fladt, sandigt eller moradsigt; den største Flod er Ems. 6) **Rhinprovindsen**; den nordlige Deel, hvor Sand og moradsig Jordbund afverler med frugtbart Land, hører endnu med til den Nordtydske Slette, den øvrige større Deel er bjergig. Rhinen løber her igjennem. Den største Deel af disse Lande hører saaledes til den Nordtydske Slette; de udgjøre 3333 □ M. med 10 Mill. Indb. (Forresten see ved Kongeriget Preussen).

XXIII. XXIV. XXV. Fyrstendømmerne Anhalt.

Disse Lande (48 □ M.) ligge paa begge Sider af Elben, som her optager Mulde, og af Saale. For det Meste bestaae de af en frugtbar og kornrig Slette. Indb. ere næsten alle Protestanter. Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveiene. Landet er deelt mellem de tre Linier (Landstænder fælleds):

1. **Anhalt-Dessau**, 17 □ M., 57,000 I. Hovedstaden er Dessau, ved Mulde. 11,000 I.

2. **Anhalt-Bernburg**, 16 □ M., 43,000 I. Hovedstaden er Bernburg ved Saale. 6000 I.

3. **Anhalt-Köthen**, 15 □ M., 36,000 I. Hovedstaden Köthen har 6000 I.

XXVI. Storhertugdømmet Mecklenburg-Schwerin.

Landet, 224 □ M. stort, er en flad og vandrig, for det Meste meget frugtbar Slette (Fladen af den nordlige Landryg med dens mange Indsøer), hvor enkelte sandige og moradsige Egne eller Heder afverle med ypperligt Agerland og frodige Enge. Noget er Marskland. Agerdyrkning og Qvægavl, især Hesteavl, ere de eneste vigtige Nærингsveie, men drives ogsaa til megen Fuldkommenhed. Indbyggerne, 480,000 i Tallet, ere næsten alle Lutheranere, tildeels af Wendisk Herkomst. Landstænder, fælleds for begge Mecklenburgske Storhertugdømmer. Adelen er talrig og har temmelig store Privilegier.

Schwerin paa en Ø i en Indsøe. Hovedstaden. 13,000 I.

Ludwigslust, i en skjøn Egn, den sædvanlige Residents. 4000 J.

Güstrow, Brændeviinsbrænderier og Bryggerier. 8000 J. Gadebusch, (Slag 1712).

Wismar med en særdeles god Havn og endeel Handel. 10,000 J.

Rostock ved en dyb Bugt af Østersøen. Universitet. Betydelig Handel og Skibsfart. 18,000 J.

XXVII. Storhertugdømmet Mecklenburg-Strelitz.

Det er ganske af samme Beskaffenhed som M. Schwerin. Størrelsen er 47 □ M., Indbyggernes Antal 91,000. Det bestaaer af Fyrst. Strelitz, hvori er en Hovedstad af samme Navn (6000 J.), og Fyrst. Ratzeburg; af Staden Ratzeburg hører kun en ubetydelig Deel til Storhertugdømmet, Resten til Lauenburg.

XXVIII. Hertugdømmerne Holsteen og Lauenburg.

Begge høre aldeles til den Nordtydske Lavslette. De udgjøre tilsammen 175 □ M. med 450,000 J. Forbundscont. er 3900 Md. (Det Øvrige see ved Danmark).

XXIX. Kongeriget Hannover.

Størrelsen er 695 □ M. Det er i den sydlige Deel Bjergland (Harzen), derpaa følger bølgeformigt Land; den hele nordlige Halvdeel hører aldeles til den Nordtydske Lavslette, og bestaaer ved Kysten og Floderne af Marskland, i det Indre meest af Sandjord og Lyngheder: hist og her, især mod N. V., ere store Tørvemoser. Saavel paa Harzen som paa Sandsletten ere Skove, meest af Naaletræer. Harzen er overordentlig riig paa Metaller. Agerdyrkning og Qvægavl tilligemed Bjergværksdrift (mod S.), ere Hovednæringsveiene; Fabriker og Manufacturer ere meget tilbage, kun Linnedvæverierne ere af nogen Vigtighed. Indbyggerne, 1,700,000 i Tallet, ere for det Meste Lutheranere (200,000 Katholiker, i Hildesheim og Osnabrück; 100,000 Reformerte). Landstænder i to Kamre.

Kongeriget indbefatter de forrige Fyrst. Kalenberg, Göttingen, Grubenhagen, Hildesheim, Lüneburg, Ostfriesland, Osnabrück, Hert. Bremen, Verden, Arenberg-Meppen, Grevsk. Hoya, Diepholz, Bentheim, Lingen, Landet Hadeln.

Kongeriget inddeles i 6 Landdrostier, nemlig: 1) Hannover, 2) Hildesheim, 3) Lüneburg, 4) Stade, 5) Aurich, 6) Osnabrück, og eet Berghauptmannschaft, 7) Clausthal.

1. **Hannover** ved Leine, som herfra er seilbar, Hovedstaden og Kongens Residents. 26,000 J.

Hameln, forhen befæstet (Christian IV). Hastenbeck (Slag 1757).

2. **Göttingen** ved Leine. Universitet med et udmærket Bibliothek og andre videnskabelige Anstalter og Samlinger. 11,000 J.

Hildesheim, en gammel, uregelmæssig Stad, Sædet for en katholsk Biskop, forhen Hovedstaden i Høistiftet H. 15,000 J.

Goslar ved Foden af Harzen, en gammel Rigsstad. 7000 J.

3. **Lüneburg** ved Floden Ilmenau. Saltværk, Kalksteensbrud, Handel. 12,000 J.

Celle ved Aller (Caroline Mathilde 1772-1775). 11,200 J. Haarburg ligeover for Hamburg. 4800 J.

4. Stade ½ M. fra Elben. Handel. 5500 J. Zewen (Convention 1757).

5. **Emden** nær ved Ems's Udløb i Dollart. Havn. Handel, Skibsfart, Sildefangst. 12,000 J.

6. **Osnabrück** ved Floden Haase. Mærkeligt er Raadhuset, hvor den Westphalske Fred blev sluttet 1648. 12,000 J.

7. Clausthal, Sædet for Overbjergamtet. I Nærheden ere de rigeste Sølvgruber i Harzen. 9000 J.

XXX. Storhertugdømmet Oldenburg.

Denne Stat, som er 117 □ M. i Omfang, bestaaer af tvende Dele: 1) Hertugdømmet Oldenburg, omgivet af Hannover, en Lavslette, hvor Hede og Morads afverle med Sandjord og, ved Floderne og paa Kysten, Marskland. 2) Fyrst. Lübeck, i Holsteen, en frugtbar og skovriig Slette. 3) Fyrst. Birkenfeld (imellem den Preussiske Rhinprovinds og Rhinbaiern), et bjergigt Distrikt rigt paa Mineralier. Korn og Qvæg ere i de to andre Dele

Hovedfrembringelser. Indb,, 250,000, ere for det Meste Lutheranere. Regjeringsformen er uindskrænket monarkisk.

1. **Oldenburg**, Hoved- og Residentsstaden ved Floden Hunte. Hestemarkeder. Handel. 7000 I.

2. **Eutin** ved en Indsøe. 3000 I.

Herskabet Aniphausen (1 □ M., 3000 I.) eies af Greven af Bentink med de samme Rettigheder som før det Tydske Riges Opløsning 1806; Storhert. af Oldenburg udøver de Rettigheder og Pligter som før Keiseren. Det er saaledes egentligen en egen Stat, den mindste i Europa.

XXXI. Fyrstendømmet Lippe-Detmold.

Det er 21 □ M. stort med 78,000 meest reformerte Indb. Landet er bølgeformigt og skovriigt. Landstænder.

XXXII. Fyrstendømmet Schaumburg-Lippe.

Det er 10 □ M. stort, med 23,000 Lutherske I. Landet er bølgeformigt. Korn, Tømmer og Hør Hovedprodücter. Landstænder.

XXXIII. Fyrstendømmet Waldeck.

Et bjergigt og skovriigt District, 22 □ M. med 56,000 Lutherske Indb. Landstænder. Det bestaaer af to Dele: a) Fyrst. Waldeck, og b) Grevsk. Pyrmont med en By af samme Navn, berømt ved sine Sundhedsbrønde.

XXXIV. Storhertugdømmet Luxemburg.

Det er et bjergfuldt (Ardennerne) og skovriigt Land, med betydelig Qvægavl og Jernværker. Det er 125 □ M. stort med omtrent 320,000 I. (Forresten see ved Belgien og Holland).

XXXV. Hertugdømmet Brunsvig-Wolfenbüttel.

Landet er deels bølgeformigt, deels gandske fladt, for det Meste sandigt, allevegne skovriigt. Weser løber paa Grændsen, igjennem Landet Aller og Ocker. Det bestaaer af flere adskilte Landstrækninger, er 71 □ M. stort med

252,000 Lutherske Indb. Korn, Hør, Humle, Skov, Uld ere Hovedfrembringelserne. Paa Landet leve mange Mennesker af Garnspinderie og Linnedvæverie; forresten er Industrien ikke betydelig. — Landstænder.

Landet bestaaer af Fyrst. Wolfenbüttel og Blankenburg.

Brunsvig ved Ocker, Hoved- og Residentsstad, i det Hele flet bygget. Handel, to Messer, Ølbryggerier (Mumme). 36,000 I.

Wolfenbüttel ved Ocker. Berømt Bibliothek. 9000 I.

Lutter am Barenberge (Slag 1626), en liden By, som ofte forvexles med Königslutter: hiin ligger S. V., denne S. for Brunsvig.

XXXVI. Fristaden Lübeck.

Den bestaaer af Staden Lübeck og et District af 7 □ M., begge med 48,000 Lutherske Indb. Demokratisk Forfatning.

Lübeck ved Trave, i hvilken tæt derved løbe Steckenitz og Wackenitz. Betydelig Speditionshandel til Landene ved Østersøen. 26,000 I. Lübecks Havn er ved Travemünde.

XXXVII. Fristaden Hamburg.

Til denne hører et District af 7 □ M. med 40,000 Lutherske I. (2 □ M. med 12,000 I. have Hamburg og Lübeck i Fælledsskab), meest frugtbart Marskland ved Elben og Alster. Forfatningen er demokratisk-oligarkisk.

Hamburg ved Elben, 18 M. fra dens Munding. Staden, især die Altstadt, har for det Meste krumme og snevre Gader, og er for en stor Deel gjennemskaaren af Kanaler. Husene ere for det Meste meget massivt byggede og høie. Hamburg er en af de vigtigste Handelsstæder i Verden, og omfatter næsten alle Arter af Handels- og Vexelforretninger med Europa og America; i Særdeleshed er den for det nordlige Europa det fornemste Forbindelsesled med de sydligere Lande og de andre Verdensdele. Børs, Bank, Assecurancecompagnier, Dampskibsfart (til London, Hull, Amsterdam, Havre o. fl. St.

Hamburg har flere offentlige Bibliotheker og fortræffelige Underviisningsanstalter. 120,000 J.

Vierlandene, som Lübeck og Hamburg eie i Fælledskab, ere et frugtbart Marskland, hvor der avles en uhyre Mængde Frugt, især Jordbær. I Districtet Ritzebüttel ligger Flekken Cuxhaven med en vigtig Rhed og Havn, Quarantaineanstalter og Lodser. Her fryser Elben sædvanligen ikke til, og Isgangen i samme naaer heller ikke dertil: derfor ligge mange Skibe der om Vinteren.

XXXVIII. Fristaden Bremen.

Til denne hører et vandrigt og lavt District af 5 □ M. med 18,000 J. Demokratisk Forfatning. Indb. ere deels Lutheranere, deels Reformerte.

Bremen ved Weser. Betydelig Handel især med Tobak. Bank. Domkirken med Blykjelderen, i hvilken Liig ikke forraadne. Gammelt Raadhuus. 43,000 J.

Keiserdømmet Østerrig.

Keiserdømmet Østerrig ligger imellem 26° og 44° 17′ Ø. L. og imellem 42° 15′ og 51° N. Br., og grændser mod N. til Sachsen, Preussen, Krakau, Polen og Rusland, mod Ø. til Rusland og Tyrkiet, mod S. til Tyrkiet, det Adriatiske Hav og Posloden, mod V. til Sardinien, Schweiz, Bodensøen, Baiern og Sachsen. Det udgjør 12,300 □ M. Det bestaaer af tre Hoveddele: I. De Tydske Arvelande, II. De Italienske Lande, III. De Ungarske Lande.

Den naturlige Beskaffenhed af de Tydske Arvelande er skildret ved Tydskland, af de Italienske bliver den beskreven ved Italien. Her omtale vi i denne Henseende kun de Ungarske Lande, der udgjøre en egen Deel af Europa.

De Ungarske Lande.

1. Vi regne hertil 1) Det egentlige Kongerige Ungarn. 2) Kongeriget Slavonien.

3) Kongeriget Kroatien. 4) Kongeriget Dalmatien. 5) Storfyrstendømmet Siebenbürgen. 6) Militairgrændsen. 7) Kongeriget Galizien. De udgjøre omtrent 8000 □ M., og grændse mod N. til Rusland, mod Ø. og S. til Tyrkiet og det Adriatiske Hav, mod V. til de Tydske Arvelande.

2. **Jordbund og Klima.** Ungarn og Siebenbürgen høre til Donaus mellemste Løb, og ere paa den nordvestlige, nordlige og østlige Side omgivne af Karpatherne, der, som det østligste Led af de Mellemeuropæiske Bjerge, strække sig i en 120 M. lang Bue fra Presburg, ved Donau, indtil Orschowa, ligeledes ved Donau: Fladeindholdet er omtrent 3000 □ M. Karpatherne forestiller man sig bedst som en flad Vold af 2 til 4000 Fods Høide, ovenpaa hvilken ligge Bjerggrupper tildeels af anseelig Høide. Den høieste Deel er Tatra i N. V., der, omgiven af Høisletter, hæver sig som en Bjergø til 8200 F. S. for samme ligge de lavere Ungarske Erzgebirge i flere Grupper, bekjendte for deres Rigdom paa Metaller. — De Siebenbürgske Karpather hæve sig atter betydeligen: deres høieste Punct er 8500 F. Mod S. og Ø. danne de øvrige Volde i flere Kjeder, over hvilke hæve sig enkelte nøgne Toppe: Affaldet er mod S. steilt. Mod V. og N. ere Grændsebjergene omkring Siebenbürgen lavere (rige paa Metaller) og af en mildere Natur. Det Indre af Høilandet er et bølgeformigt Plateau af i Almindelighed 1200 F. Høide, som gjennemskjæres af Szamos's og Maros's Floddale, og sænker sig siden jevnt ned til den Ungarske Slette. — Sneelinien er paa Karpatherne 8000 F. høi (dog er det kun paa et Par Steder, at lidt Snee og Is bliver liggende): Bøgen gaaer indtil henved 4000 F., Naaletræerne (af hvilke Krumholz, et Slags lavtliggende Fyr, her gaaer høiest op) indtil 5500 F.

Dernæst følger den Ungarske Slette (omtrent 1800 □ M., 300 F. over Havet), som indtager det hele Rum imellem Karpatherne og de fra Alperne igjennem disse Landes sydvestlige Deel udgaaende Sidegrene (om hvilke siden). Man kan dele den i to Dele (hvilke adskilles ved et fra Karpatherne udgaaende meget lavt Bjergstrøg V. for Plattensøen). a) Den vestlige Deel (Oedenburgersletten, den mindre Ungarske Slette). Den

udstrækker sig mod N. langs med Floden Waag, mod S. langs med Raab; den bestaaer her af skjønt, bølgeformigt Land med frugtbar Muldjord. Hertil hører og den store, frugtbare Donauøe Schütt. Længere mod V. bestaaer den for en stor Deel af øde, med Sumpe og Moser opfyldte Sand- og Hedestrækninger. Paa Vestsiden ligger Neusiedlersøen (8 □ M.); dens Dybde er kun 13 F., dens Vand er saltagtigt, smudsigt og fattigt paa Fisk. Mod S. taber den sig i en, ligesom tildeels Søen, sivbegroet Sump, Hansag (5 M. lang), som for en Deel er bedækket med en bølgende Overflade af Grønsvær, hist og her beklædt med Krat og sumpelskende Træer. b) Den østlige Deel (Sletten ved Donau og Theiss, den større Ungarske Slette). V. for Donau er bølgeformigt, skjønt Land, riigt paa Skov, Viin og Korn. Her ligger den skjønne, dybe Plattensøe (kun mod S. omgiven af et Morads). Men Ø. for Donau ligge uoverskuelige, horizontale Flader. Ved Floderne, især Donau og Theiss, ere de Moradser og Sumpe, begroede med Siv, ofte fordærvelige ved skadelige Uddunstninger. Imellem Floderne herskер Tørhed og Vandmangel paa disse sandige, skovløse Flader, som kun tyndt Græs eller Lyng bedækker. Ingen Agerdyrkning finder her i Almindelighed Sted; halvvilde Hyrder med deres talrige Hjorde bebve disse Stepper, og kun i milelang Afstand finder den Reisende Boliger: Landsbyerne ere yderst faa, men da og desto større.

Syd for den Ungarske Slette hæver Landet sig igjen i Kroatien og Slavonien; først komme Bakker og Høie, lave Sidegrene af de Karniske og Juliske Alper, hvilke falde af til Sletter, der deels ere frugtbart Agerland, deels bedækkes af store Skove og Sumpe, især ved Floderne. Men i den sydlige Deel af Kroatien, imellem Sau og Kulpa, ligge Kapellabjergene, og S. for Kulpa Wellebitbjergene eller de Morlachiske Bjerge, begge (indtil c. 5000 F. høie) en østlig Fortsættelse af de Juliske Alper*). Andre Grene opfylde det smale Kystland Dalmatien; dette bestaaer deels af skarpe, sønderrevne Kalkbjerge, imellem hvilke udstrække sig tørre, skaldede Sletter, deels af skovrige, brede Bjergmasser med

*) De kaldes ogsaa ofte de Dinariske Alper; vi bruge dette Navn i en noget indskrænket Betydning, kun om deres østlige Fortsættelse i Bosnien og Dalmatien.

skjønne Dale imellem sig. Kysten er meget sønderrevet, og langs med samme ligge de talrige Dalmatiske Øer, af hvilke de fleste ere langstrakte, have en frugtbar, bølgeformig Overflade og frembyde gode Ankerpladse.

N. for Karpatherne ligger Galizien, en bølgeformig Høislette med temmelig store Skove, den vestlige Fortsættelse af den sydlige Landryg i Rusland, hvilken her læner sig til Karpathernes Nordrand; den hører deels til Dniesters deels til Weichsels Flodgebeet.

Klimaet er i Bjergegnene naturligviis forskjelligt efter Høiden. Det er i det Hele Fastlandsklima, og Vinteren koldere end i de vestlige Dele af Europa under samme Brede*). De sumpige Egne ved Floderne have en usund Luft.

3. **Floder.** Hovedfloden er Donau, som ved Presburg træder fra Tydskland ind i Ungarn, hvor den, ligesom hist, danner stedse større og bredere Bækkener. Den deler sig her, ofte paa flere Miles Strækning, i Sidearme, som indeslutte en stor Mængde Øer: idet Floden stedse skyller nye Dyndmasser op til disse og igjen river dem bort, forandres disses Omrids stundom dagligen. Efterat have dannet den store Ø Schütt, optager den fra N. 1) Waag og 2) Gran (begge fra Karpatherne), fra S. 3) Raab (see Tydskland), dreier mod S. og flyder forbi Ofen og Pesth gjennem den store Ungarske Slette: dens Bredder ere her sumpige og sivbegroede, eller sandige og nøgne. Efterat have optaget 4) Drau (see Tydskland), der løber paa Grændsen af Slavonien og Ungarn, vender Donau sig mod S. Ø., hvor dens Bredder, formedelst de sydlige Høie og Bjerge, atter blive mere afvexlende, og optager nedenfor Peterwardein 5) Theiss, som udspringer i to Arme paa de østlige Karpather (omtrent 48° 20′ N. Br.) Denne Flod strømmer i utallige Krumninger og med meest sumpige Bredder igjennem det Ungarske Lavland; den er den fiskerigeste Flod i Europa. I den falde Szamos (mosch), fra Siebenbürgens vestlige, og Maros (rosch), fra Siebenbürgens østlige Grændsebjerge. Donau fortsætter nu sit Løb mod S. Ø. i et smalere og, formedelst Klipper samt den heftige Strøm, for Skibsfarten farligere Leie, og optager ved Semlin 6) Sau, (see Tydskland), som paa en lang Strækning gjør

*) See S. 50. Regnmængden er i Ofen 18-19 Tommer.

Grændsen mellem Ungarn og Tyrkiet. Donau optager endelig Temes (meſch), fra Siebenbürgens beſtlige Grændsebjerge, og løber forbi Orſchowa, hvor den baner ſig Vei gjennem et snevert og farligt Pas, ind i Tyrkiet.

I Galizien løbe Weichſel og Dnieſter til Polen og Rusland. Adskillige vigtige Kanaler sætte Ungarns Floder i Forbindelse med hverandre.

4. **Producter.** Ungarn er et af Naturen overordentligen riigt udstyret Land, og det kunde ved behørig Benyttelse frembringe endnu langt Mere. Guld, Sølv, Kobber, Bly, Jern, Salt, Steenkul, Ædelstene, Tørv (i Sletten); Korn, (især Hvede), Frugt, Viin (fortræffelig i Ungarn, ingen i Galizien), Hør, Hamp, Tobak, Skove (i Lavlandet næsten ingen; Eeg og Kastanie, høiere oppe Naaletræer, ere herskende); Hornqvæg (fortrinligt), Heste, Faar, Sviin, Fjerkreature, især Gjæs i stor Mængde, Biavl. Af vilde Dyr findes paa Bjergene Bjørne, Ulve, Losser o. fl. Fuglevildt, Fiske, om Sommeren mange Insecter (Høstrækker stundom i uhyre Sværme).

5. **Indbyggernes** Antal i hele Keiserdømmet er over 35 Mill. Af dem boe: a) I de Tydske Arvelande 11½ Mill.; de bestaae af Tydske, Slaver (meest i Böhmen, Mähren, Steiermark, Krain), Italienere, Jøder, nogle Grækere og Armeniere. Hovedsproget er det Tydske. b) I de Italienske Lande 4½ Mill., næsten alle Italienere. Sproget er det Italienske. c) I de Ungarske Lande c. 19 Mill., som bestaae af Magyarer (Madj.) eller Ungarer, 4 Mill. (til dem regne vi Jazyger, Cumaner eller Uzer, begge i Ungarn, Szekler i Siebenbürgen), Slaver (til dem høre Slavoniere, Serber, Kroater, Wender, Morlacher i Dalmatien, Czecher i Böhmen, Polakker i Galizien), Wlacher, Tydske, Grækere, Armeniere, Italienere, Jøder, Zigeunere, Tyrker. Hovedsprogene ere her Magyarisk eller Ungarsk, Slavisk (i forskjellige Dialecter) og Tydsk, især blandt de høiere Stænder. Latin tales paa enkelte Steder, og er endnu tildeels det i Statssager og Forretninger brugelige Sprog. Hovednæringsveie ere i de Tydske og Italienske Lande Fabrikflid, Qvægavl og Bjergværksdrift, i Ungarn Qvægavl og Agerdyrkning (denne ogsaa i den Italienske Slette), desuden Bjergværksdrift.

6. **Industrien** er i de Tydske (især Böhmen og Mähren) og Italienske Lande blomstrende, og Handelen levende, omendskjøndt mange Baand, som hvile paa den, hindre den i at være det, den kunde være. I Ungarn findes, med Undtagelse af enkelte Steder, næsten ingen Fabriker, og Handelen er der, foruden andre Hindringer, lammet ved den store Mangel paa Landeveie og indre Communication. Dog er i de senere Aar udrettet saare Meget for at afhjelpe denne, og Landet gaaer fremad i denne Henseende. Fabrikerne i de Tydske og Italienske Lande erholde, med Undtagelse af Bomuld og et Par andre Artikler, deres Stoffer næsten ganske fra Landet selv. De levere især Lærred (Tydskl.), Seildug, Uld-, Bomulds- og Silkevare (hine i Tydskl., disse i Ital.), Papiir, Læder, allehaande Metalvare (især i Ital., Vaabenf. i Tydskl.), Farve- og chemiske Vare o. m. A.

7. Den herskende **Religion** er den Romersk-Katholske, til hvilken henimod 29 Mill. bekjende sig. Desuden findes Protestanter (som i Ungarn have lige Rettigheder med Katholikerne), c. 2½ Mill.; unerede (½ Mill.) og ikke unerede (3 Mill.) Grækere; desuden nogle mindre christelige Secter, Jøder og nogle faa Muhamedanere. Der findes 8 Universiteter (i Ungarn kun 1); det mangler ikke just paa Omsorg for Lærdom og Videnskab, men Mængdens Oplysning er i det Hele ringe: i Ungarn boe flere halvvilde Folkestammer.

8. **Regjeringsformen** er monarkisk; i de Tydske og Italienske Lande samt Dalmatien og Militairgrændsen uindskrænket (Landstænder ere i de Tydske Stater, men ikke med nogensomhelst Myndighed), i de Ungarske Lande indskrænket. Rigsstænderne, som bestaae af to Kamre, die Magnaten-Tafel, (d: de høiere Adelige og Geistlige) og die Stände- (eller Deputirten-) Tafel, bevilge Skatter og give Love i Forbindelse med Palatinen, den høieste Statsembedsmand. Adelen er meget talrig og mægtig, Bønderne ere for en stor Deel Livegne, især i Ungarn. Kongens Person repræsenteres i Ungarn af en Palatin, i de Italienske Lande af en Vicekonge. Armeen er i Fredstid 260,000 Mand; Flaaden bestaaer af 13 større og nogle mindre Skibe.

I. De Tydske Lande.

(3600 □ M., 11½ Mill. J.)

1. Erkehertugdømmet Østerrig.

Det er Bjergland, høiest mod S. V. Det deles i a) Landet nedenfor Ens og b) ovenfor Ens.

a. **Wien**, Hovedstaden i hele Monarkiet og Keiserens Residents, ved Donau. Den bestaaer af den egentlige Stad (for det Meste med høie Huse og krumme, snevre Gader) og 34 Forstæder, hvilke udgjøre den største og skjønneste Deel af Staden; hiin er omgiven af en Vold, og Forstæderne atter af en anden. Af Bygninger mærke vi det keiserlige Slot (die Burg) med et stort Bibliothek og mange Samlinger af Kunst- og Oldsager; Stephanskirken med et 435 F. høit Taarn. — Wien har et Universitet og en Mængde andre videnskabelige Anstalter. — Meget betydelig Industrie og levende Handel, især med Ungarn og Tyrkiet. 350,000 J. (omtrent 60,000 i den egentlige Stad). [Beleiring 1529 og 1683. Fred 1735 og 1809. Congres 1814 og 1815].

Baden har berømte varme Bade. 3000 J.

Aspern og Eßlingen, Landsbyer ved Donau (Slag 1809). Dürrenstein med en gammel Borg (Richard Løvehjerte 1192). Wagram (Slag 1809).

b. Linz ved Donau har betydelige Uldmanufacturer. 20,000 J.

Steier, fordum Hertugerne af Steiermarks Residents, har betydelige Jern- og Staalfabriker. 11,000 J.

Salzburg ved Floden Salzach, en gammel Stad med et Bjergslot. Levende Handel. 13,000 J.

Hallein med meget rige Saltværker. 5000 J.

Den sydvestlige Deel af Landet ob der Ens, det saakaldte Salzkammergut, er et høit og vildt, meget koldt Bjergland, som er overordentligen riigt paa Salt.

2. Hertugdømmet Steiermark.

Dets Beskaffenhed er den samme som Erk. Østerrigs.

Grätz, ved Mur, har et Universitet og flere videnskabelige Anstalter. Endeel Fabriker, især Jernfabriker. 40,000 J.

Leoben (Fredspræliminairer 1797) ved Mur. Mariazell, et Valfartssted.

3. Kongeriget Illyrien.

Det er ganske Bjergland, med Undtagelse af Kyststrækningen, som for en Deel er flad og sumpig. — Landet bestaaer af de forrige Hert. Kärnthen og Krain, Districtet Triest, det Østerrigske og Noget af det Venetianske Friaul, Halvøen Istrien, Noget af Kroatien og nogle Øer i Quarnerobugten. — Det deles i to Gubernier, nemlig: a) Laibach og b) Triest eller Søkysternes.

a. Laibach, ved en Flod af samme Navn, forhen Hovedstaden i Krain. Speditionshandel. 12,000 J. (Congres 1821.)

Klagenfurt, forhen Hovedstaden i Kärnthen. Speditionshandel. 10,000 J.

Idria med store Qvikselvminer.

b. **Triest** ved den efter Staden benævnede Bugt af det Adriatiske Hav, den vigtigste Handelstad i Østerrig. Betydelig Søhandel især med Levanten, Frihavn; Quarantaineanstalter. Fabriker. 50,000 J. (af hvilke Adskillige ere Grækere og Armeniere, selv Tyrker).

Rovigno paa en Halvøe, har to fortræffelige Havne. Handel. 10,000 J.

Görz i Friaul, 10,000 J. —

Aglar (fordum Aquileia) er nu ubetydelig (ødelagt 452).

4. Det fyrstelige Grevskab Tyrol.

Det er et høit Alpeland, gjennemskaaret omtrent i Midten af Alpernes Hovedmasse. N. for samme flyder Inn igjennem Landet, S. for samme Etsch.

Innsbruck, ved Inn, har et Universitet. Den ligger omtrent 1700 F. over Havet, omgiven af høie Bjerge. 11,000 J.

Hall ved Inn. Saltværk. 5000 J.

Bozen ved Floden Eisack. Handel med Italien, 4 Messer. Silkeavl. 7000 J.

Trident eller Trient ved Etsch. Vigtig Handel, Silkeavl. 12,000 J. (Kirkeforsamling 1545—1563).

Roveredo ved Etsch. Handel og Silkeavl. 8000 J.

5. Kongeriget Bøhmen.

(En bølgeformig Slette, omgiven af relativ lave Bjerge: paa Sletten selv findes enkelte Bjerge eller høie Bakker; Landet hæver sig terrasseformigen mod S. Elben og dens Bifloder gjennemstrømme Landet.)

Prag, Hovedstaden, paa begge Sider af Floden Moldau, over hvilken fører en skjøn Bro. Staden er stærkt befæstet; den bestaaer af fire Dele, er deels meget skjøn og næsten prægtig, deels gammeldags og uregelmæssigen bygget. Universitet. Betydelige Fabriker; Middelpunct for Bøhmens Handel. 120,000 J. (8000 Jøder, som boe i die Judenstadt). [Johan Huß. Slag 1757. Slag paa det hvide Bjerg, ½ M. fra Prag, 1620.]

Eger ved Floden Eger. 10,000 J. (Wallenstein † 1634); **Carlsbad** ved Eger (3000 J.); **Töplitz** N. O. for Carlsbad. (2500 J.) Alle tre Byer have berømte varme Bade.

Reichenberg ved Neisse, en betydelig Fabrikstad (Klæde, Lærred, Strømper). 11,000 J.

Lovositz (Slag 1756). Trautenau og Sorr (imellem disse to Smaabyer Slag 1745). Collin (Slag 1757). Czaslau (Slag 1742). Friedland var fordum tilligemed det derefter benævnede Herskab Wallensteins Eiendom. Reichstädt tilhørte Napoleons Søn.

Bomisch-Brod (Mai 1835.)
Marienbad N. for Carlsbad.

6. Markgrevskabet Mähren med Østerrigsk Schlesien.

Mähren er af samme Beskaffenhed som Bøhmen. Af Mineralier findes her ikke Meget, men Agerdyrkning og Qvægavl blomstre her mere end der. Industrien er lige stor i begge Provindser.

a. **Olmütz**, Fæstning ved March. Universitet, Fabriker og Handel (Lærred og Qvæg). 15,000 J.

Brünn, en betydelig Fabrik- og Handelstad. 36,000 J.

Iglau paa Grændsen af Bøhmen. 13,000 J. (Fred 1436). Austerlitz (Slag 1805).

b. **Troppau**, en smuk Stad. 13,000 J. (Congres 1820).

Teschen ved Foden af de nordvestlige Karpather. (Fred 1779).

II. De Italienske Lande.

eller

Det Lombardisk-Venetianske Kongerige.

(Den nordlige Deel er Alpeland, som efterhaanden synker ned til en lav, flad, vandrig Slette med feed Marskbund, Posletten. De største Floder ere Po og Etsch, desuden Brenta, Piave og Tagliamento. Landet er 852 □ med 4½ Mill. J.)

Kongeriget deles i to Gouvernementer: 1) Mailand eller Lombardiet; 2) Venedig.

1. **Mailand**, Hovedstaden og Vicekongens Residents. Staden er en af de skjønneste i Italien, skjøndt den i det Hele ikke er regelmæssigen bygget. Berømt Domkirke (begyndt 1386, men endnu ikke fuldført), flere andre mærkelige Bygninger. Store Bibliotheker. Vigtig Handel og Fabriker. 150,000 J.

Pavia ved Ticino. Universitet. 24,000 J. (Desiderius fangen 774. Slag 1525).

Lodi ved Adda. Parmesanost. 16,000 J. (Slag 1796).

Cremona ved Po. Fabriker af musikalske Instrumenter og Strenge. 28,000 J.

Mantua i en Indsøe, som Floden Mincio danner, over hvilken ikkun 2 Indgange føre til Staden. Den er en meget stærk Fæstning. 25,000 J.

Brescia (skia), en befæstet Stad, har vigtige Jern- og Staalfabriker. 35,000 J.

Bergamo. Handel med Silke- og Jernvare. 32,000 J.

Como ved Comersøen. Fabriker af optiske Instrumenter. 15,000 J.

Marignano (rinja), S. O. for Mailand (Slag 1515).

2. **Venedig**, bygget midt i de saakaldte Laguner paa 136 Øer, som ere forbundne ved 306 Broer. Alle Huse hvile paa Pæle, og vende for det Meste Forsiden til Kanalerne, som her udgjøre Hovedgaderne, og som befeiles i Gondoler (sortfarvede, lukkede Baade). Denne er den almindelige Maade, hvorpaa man kommer fra det ene Sted i Byen til det andet; Gaderne ere meget smale og krumme, men fortræffeligen brolagte. Marcuspladsen

og Marcuskirken. Vel ere Venedigs Fabriker (Guld- og Juveleerarbeide, Sæbe, Speile, Glas, Silke) og Handel (den er siden 1829 en Frihavn) endnu vigtige, men Staden er dog sjunken betydeligen fra sin gamle Høide; dens Paladser forfalde og staae tomme, og Folkemængden aftager. — Staden er Hovedpladsen for den Østerrigske Sømagt, og har et stort Arsenal. 95,000 J.

Chioggia (odsch) paa en Ø i Lagunerne. God Havn. 15,000 J. (Slag 1381).

Padua. Levninger fra Oldtiden; Mindesmærke for Livius. Universitet. Fabriker. 50,000 J.

Verona ved Etsch, Sædet for Kongerigets høieste Ret. Mærkelige Levninger fra Oldtiden, blandt dem et Amphitheater, som rummer 22,000 Mennesker. Fabriker og Handel. 55,000 J. (Congres 1823).

Vicenza (itsch), udmærket ved mange smukke Bygninger (opførte af den berømte Bygmester Palladio, som var født her). 35,000 J.

Treviso i den for sin Frugtbarhed bekjendte Trevisanermark. 15,000 J.

Arcole, Landsby (Slag 1797). Udine i det Venetianske Friaul. 18,000 J. Tæt ved er Landsbyen Campoformio. (Fred 1797).

III. De Ungarske Lande.

1. Kongeriget Ungarn.

Det deles i Nedre-Ungarn eller 1) Kredsen paa denne Side Donau og 2) Kredsen paa hiin Side Donau, og Øvre-Ungarn eller 3) Kredsen paa denne Side Theiss og 4) Kredsen paa hiin Side Theiss. Disse 4 Kredse inddeles igjen i 46 Gespannschaften eller Comitater.

1. Presburg ved Donau, over hvilken fører en Skibsbro, forhen Hovedstaden, nu den almindelige Kroningsstad. Slot. Handel paa Donau. 35,000 J. (Fred 1805).

Kremnitz med vigtige Guld- og Sølvværker. 5000 J.

Schemnitz, den vigtigste Bjergstad i Ungarn, har store Guld- og Sølvværker (ogsaa Kobberværker). Bjergværksacademie. Med Forstæderne, som ligge meget adspredte, har den 23,000 J., meest Tydske.

Gran ved Floden Gran, Sædet for Ungarns fornemste Erkebiskop. Varme Bade. 10,000 J.

Ofen (Ung. Buda), Hovedstaden og Regjeringens Sæde, ved Donau. 28,000 J. Staden er ved en Skibsbro forbunden med Landets største Stad,

Pesth, den vigtigste Handelstad i Ungarn. Universitet. Nationalmuseum. Fabriker. 4 Messer. 75,000 J.

Kecskemet (Ketschk), en stor Flekke i en vidtløftig Sandslette. Sæbesyderier. 34,000 J.

Marie-Theresienstadt (Theresianopel). Handel med Uld og Qvæg. 30,000 J.

Zentha ved Theiss. 13,000 J. (Slag 1697).
Til denne Kreds hører Landskabet Lille-Cumanien.

2. Oedenburg, ikke langt fra Neusiedlersøen. Betydelig Qvæghandel. Steenkulsgruber i Omegnen. Viinavl. 12,000 J.

Komorn, en Fæstning ved Donau. 17,000 J.

Raab ved Floden Raab. 16,000 J.

Stuhlweisenburg, fordum Ungarns Residents- og Kroningsstad. 18,000 J.

Fünfkirchen havde fordum et Universitet. 12,000 J. — Mohacz (hatsch), Slag 1526 og 1687. — Groß Szigerh (Ung. Szigerhwar). Beleiring 1566.

3. Erlau. Viinavl, varme Bade. 15,000 J.

Kaschau, befæstet Stad. Fabriker. 12,000 J.

Tokay. Viinavl. 5000 J.

I denne Kreds ligge de 16 Zipserstæder, meest beboede af Tydske, som ernære sig af Linnedvæverie og Bjergværksdrift. Ligeledes høre Landskaberne Store-Cumanien og Jazygien til denne Kreds.

4. Szathmar ved Floden Szamos. 14,000 J. (Fred 1711).

Debreczin, en aaben Stad (Gaderne ere ikke brolagte) i en stor, sandig Slette. Handel med Korn, Qvæg (især Svin) og Tobak; Sæbesyderier og Fabriker. 3 store Markeder. 40,000 J.

Groß Wardein har Viinavl og varme Bade. 16,000 J.

Vasarhely (helg), en stor Flekke. Tobak- og Vinavl. 25,000 J.

Szegedin ved Maros og Theiss. Handel med Tobak, Qvæg og Bomuld (ved Transit, fra Tyrkiet). 32,000 J.

Temesvar ved Temes, en stærk Fæstning i en sumpig Egn. 13,000 J.

I den nordvestlige Deel af denne Kreds ligger Haidukernes District.

2. Kongeriget Slavonien

tilligemed Sirmien (det sydøstlige Hjørne), imellem Drau og Militærgrændsen.

3. Kongeriget Kroatien

imellem Drau og Quarnerobugten.

Agram ikke langt fra Sau, Hovedstaden, Sædet for Banen eller Vicekongen af Kroatien og Slavonien. 18,000 J.

Fiume (St. Veit am Pflaum,) en Frihavn ved Quarnerobugten, har betydelig Søhandel og endeel Fabriker. 8000 J.

4. Kongeriget Dalmatien.

Spalatro, Mellempunct for Handelen imellem Venedig og Tyrkiet. Mærkelige Ruiner fra Oldtiden, især af Diocletians Palads. 8000 J.

Ragusa, forhen Hovedstaden i en liden aristokratisk Republik. 7000 J.

5. Storhertugdømmet Siebenbürgen.

Det er 1100 □ M. stort med omtrent 2 Mill. J. Landet har sine egne Landstænder (omtrent samme Forfatning som Ungarn), og deles efter de tre Hovednationer, der bebve det, i a) Ungarernes, b) Szeklernes og c) Sachsernes Land (Szeklerne ere af ubekjendt Oprindelse, men tale Magyarisk; Sachserne ere en gammel Colonie af Tydske, som tale et fordærvet Tydsk).

a. **Klausenburg** ved Szamos, Hovedstaden i Siebenbürgen, har et academisk Lyceum og flere Undervisningsanstalter. Hestemarked. 20,000 J.

c. **Hermannstadt**, den anden Hovedstad. 16,000 J.

Kronstadt nær ved Aluta, har betydelig Handel og Fabriker. 36,000 J.

6. Militærgrændsen.

Saaledes kaldes en smal, for det Meste moradsig Landstrækning (860 □ M. med 1 Mill. J.) langs med den Tyrkiske Grændse, fra det Adriatiske Hav omkring Siebenbürgen indtil Bukowina. Indbyggerne ere Slaver, Magyarer og Wlacher. Forfatningen er aldeles militær: Indb. besidde deres Landeiendomme som Lehn, give ingen Afgifter deraf, men ere fødte Soldater og maae bevogte Grændsen imod Tyrkernes hyppige Indfald: til den Ende staae langs med Grændsen Vagthuse, tildeels byggede paa Pæle. Dog ere Indb. ogsaa forpligtede til enhver anden Krigstjeneste. Militærgrændsen inddeles i a) den Kroatiske, b) den Slavoniske, c) den Banatiske eller Ungarske og d) den Siebenbürgske Militærgrændse.

b. **Semlin** ved Saus Udløb i Donau, ligeoverfor Belgrad, Middelpunctet for Handelen imellem Østerrig og Tyrkiet. Quarantaine. 9000 J.

Peterwardein, Fæstning ved Donau. 4000 J. (Slag 1716.) (1717)
Carlowitz ved Donau (Fred 1699). Salankemen (Slag 1691.)

7. Kongeriget Galizien og Lodomerien med Bukowina.*)

Landet (1550 □ M. med omtrent 4½ Mill. J.) er en bølgeformig Høislette (ved selve Karpatherne Bjergland), tildeels med store Skove. Dniester, Sereth og Pruth udspringe her, ligeledes Bug, der løber til Weichsel (paa Vestgrændsen). Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveie: Landet frembringer meget Salt. Indb. bestaae af Polakker, Russiaker, Moldauere, Tydske, Armeniere, Jøder og Fl. Landet deles i 19 Kredse.

Lemberg, Hovedstaden, har et Universitet og flere Bibliotheker, og betydelig Handel: i Fastetiden samles den Galiziske Adel her, og dette er da Tidspunctet og Stedet for de vigtigste Pengeomsætninger for hele Landet. 55,000 J. (18,000 Jøder).

Brody nær ved den Russiske Grændse, driver en meget betydelig Speditionshandel imellem Rusland og Østerrig. 24,000 J., hvoraf de 17,000 ere Jøder.

Wieliczka (Litsch) ikke langt fra Krakau, har det største Saltværk i Europa. Det aarlige Udbytte er omtrent 900,000 Centner. 4000 J.

*) Galicien, Halitsch betyder "Saltland;" den nordlige Deel heed fordum Lodomerien. Bukowina betyder "Egeskov."

Bukowina er et (147 □ M. stort) District imellem Karpatherne og Dniester, afstaaet 1777 af Tyrkerne. Før var det en Deel af Moldau.

Kongeriget Danmark.

1. Danmark*) ligger imellem 53° 20′ og 57° 44 N. Br., og imellem 25° 40′ og 32° 51′ Ø. L. Det omgives af Nordsøen, Skagerak og Kattegattet, Østersøen og Tydskland, og udgjør omtrent 1016 □ M.

2 Danmark bestaaer deels af en stor Halvøe (Jylland**), Slesvig, Holsteen og Lauenburg, 63 M. lang og fra 4 (naar man regner fra det Inderste af Fjordene) til 24 M. bred, deels af Øer (Sjelland, Fyen, Laaland, Falster, Møen, Bornholm og andre mindre Øer), og omgives saaledes paa alle Sider af Vand, at dets Kyster indtage en Længde af næsten 600 Mile. Disse Have ere:

a. **Nordsøen**, (12,000 □ M.), som i Danmark sædvanligen kaldes Vesterhavet (imellem Danmark og Skotland, Strædet ved Calais og Shetlandsøerne samt Bergen, N. for hvilke vi kalde det Nordoceanet). Dette Hav har nærmest udenfor den Danske Halvøe sædvanligen en Dybde af 4 til 10 Favne: det har ofte anrettet Ødelæggelser paa Jyllands lave Kyster. Langs med disse findes (indtil 3 Mile ud i Havet) Grunde og Sandbanker (en Fortsættelse af Kysten), som gjøre Seiladsen vanskelig og farlig. Langs med Slesvig og Holsteen findes de samme Grunde endnu bredere: her fremrage af dem flere Øer, imellem og ved hvilke hist og her findes ret gode Ankerpladse; ved Jyllands Kyst ere ingen saadanne Øer. Grundene ere nogle Steder saa lave, at de i Ebbetiden blive tørre. Bunden bestaaer saaledes næsten allevegne af Sand, som hyppig forandrer sit Leie og tilstopper Aaernes og Fjordenes Mundinger: derfor mangler hele denne Kyst gode Havne, og selv Mundingerne af Fjordene ere kun til-

*) Her og ved det Følgende regnes ikke Island og Øerne med, men de behandles særskilt. Ligeledes forekomme de Danske Besiddelser i de andre Verdensdele først ved disse.

**) Egentligen er den nordlige Deel af denne nu en Ø.

gængelige for ganske smaa Fartøier. Vesterhavet fryser sjeldent til. Af de Fjorde, det danner, mærke vi 1) Limfjord, hvis ældre Munding (mod N.), saavelsom fire andre, er tilstoppet af Sandet, og som nu forbindes med Havet ved Thorsminde. Den adskilles kun ved en smal og lav Sandstrimmel fra Havet; høiere er paa nogle Steder den, der skiller dette fra 2) Ringkjøbing Fjord, som strækker sig over 6 Mile imod N. Denne er meget lav og opfyldt af Grunde, saa at den næsten slet ikke befeiles; dens nuværende Munding er ved Nymindegab. — Ved Mundingen af Eideren og Elben danner Kysten ogsaa vide Aabninger.

b. Skagerak (imellem det nordlige Jylland og det sydlige Norge), har noget N. for Skagen en Dybde af 30 Favne. I en Brede af 2 til 6 Mile er Stranden opfyldt med Grunde, der tilsidst ende i Sandrevler med neppe 6 Fod Vand. Havne og gode Ankerpladse mangle derfor.

c. Kattegattet (imellem Jylland og Sverrig, Sjelland med Fyen og Skagerak, c. 1000 □ M.) er smalest imellem Skagen og Marstrand (9 Mile), bredest mellem Randers Fjord og Laholms Bugt (over 20 Mile). Dette Hav er paa mange Steder opfyldt med Grunde (ved begge Kysterne, ved Anholt o. fl. Steder). Den østlige Deel er den dybeste (indtil over 30 Favne), den vestlige lavest (3 til 7 Favne). Af de Fjorde og Bugter, det danner,*) nævne vi: A. Paa Kysten af Halvøen: 1) Liimfjorden, som dog nu egentligen ikke længere er en Fjord, da den smale Landstrimmel, som før adskilte den fra Vesterhavet, siden 3 Febr. 1825 er gjennembrudt af dette. Den forbindes saaledes nu med Nordsøen ved en seilbar Kanal, Agger Kanal, som neppe nogensinde mere vil blive tilstoppet. Vandet i Liimfjorden er brakt. Ved Indløbet fra Kattegattet er den omtrent ¼ M. bred, og bliver V. for Aalborg meget bredere, idet den danner Nibe Bredning, hvor Øerne Gjøl og Øeland ligge. Derpaa bliver den atter smalere, men udvider sig igjen til den store Løgstør Bredning, som selv er dyb, men i hvis Indløb der, paa Grundene ved Løgstør, kun findes 3 til 4 Fod Vand. Vest herfor ligger den store Ø Mors, og mod S. Fuur; S. O. for denne gaaer en Arm (Skivefjorden) ned til

*) De sydlige ere dybere end de nordlige, og afgive fortrinlige Havne.

Skive, og en Sidegreen henimod Viborg. Imedens disse to Sidegrene støde op til den østlige Side af Halvøen Salling, bliver paa den vestlige Side af samme Liimfjorden atter indkneben i Sallingsund (imellem Salling og Mors) og især i Ottesundet (imellem en fremspringende Landtunge og Halvøen Thyholm, en Deel af Thyland). Paa begge disse Puncter ere Færgesteder. Vestligere udvider den sig nu til Nissum Bredning, som imod S. sender en Bugt til Lemvig. Dybden i Liimfjorden er i Almindelighed størst paa de smale Steder, stundom indtil 18 Favne: paa andre Steder er den kun 3 til 4 Fod. Bredderne ere for det Meste lavt, sumpigt og fladt Land. Liimfjorden var før vigtig ved sit Sildefiskerie, men i de senere Aar er denne Fisk næsten aldeles forsvunden derfra. — 2) Mariager Fjord, omtrent 4½ M. lang, har kun i en Rende i Midten nogenlunde Dybde. 3) Randers Fjord, seilbar lige til Randers for temmelig store Skibe: de største kunne dog kun komme 2 Mile op i Landet. Den er omtrent 4 Mile lang*). 4) Kaløe Viig kaldes den Deel af Havet, som gaaer ind imellem Aarhuus og den ligeoverfor liggende Halvøe Mols. 5) Horsens Fjord, i hvilken ligge de to smaae Øer Hjarnøe og Alrøe. 6) Veile Fjord, omtrent 2 M. lang. B. Paa Nordkysten af Fyen er Odense Fjord eller Stegestrand, som er fuld af Øer, ved en Kanal forbunden med Odense. C. Paa Kysten af Sjelland er 1) Isefjorden, hvis Munding er omtrent ½ M. bred, men grundet. Strax indenfor denne afsætter den til venstre Side den smale Roeskildefjord; den høire Arm beholder Navnet Isefjord, og afsætter mod S. V. de to mindre Fjorde Lammefjord og Holbeksfjord. 2) Paa Vestsiden er Kallundborgfjord, 2 M. lang; Indløbet er imellem de to fremspringende Puncter Refsnæs og Asnæs.

d. Kattegattet og Østersøen forbindes ved de tre Strædet: 1) Øresundet imellem det nordøstlige Sjelland og det sydlige Skaane. Det er bredest imellem Kjøbenhavn og Malmøe, 4 M., smalest imellem Kronborg og Helsingborg, omtrent ⅔ M. Dybden er forskjellig, fra 4 til 20 Favne. I Sundet ligge Øerne Hveen, Saltholm og

*) Man kalder det "Fjorden" lige til Randers, skjønt Vandet er ferskt endnu 2 Mile nedenfor Byen.

Amager*). Imellem Amager og Sjelland løber Kalleboestrand, som danner Kjøbenhavns fortreffelige Havn og Rhed. I Sundet gaaer en stærk Strøm mod N. 2) Store Belt imellem Sjelland og Fyen, for det Meste 4 M. bredt, 10 til 20 Favne dybt. Deri ligge adskillige smaa Øer; det danner Korsøer og Skjelskjør Noer (o: Bugt), og den 1 M. lange Kjerteminde Bugt. 3) Lille Belt imellem Fyen og Halvøen. Det er paa det bredeste Sted 2 M., paa det smaleste kun 1½ M. bredt; Dybden er fra 8 til 20 Favne. Den sydlige Deel er opfyldt med Øer og Grunde, den nordlige smal og bugtet, hvorfor Seiladsen er temmelig vanskelig; ogsaa gaaer her en stærk Strøm. Det afsætter mod V. Kolding Fjord og Hadersleb Fjord (2 M. lang, men ei dyb).

e. **Østersøen** (omtrent 6500 □ M.), et rundtom af Land omgivet Hav. Dybden er ved Bornholm 8 til 36, i den vestlige Deel kun 7 til 12 Favne. Vandet er mindre salt end det store Oceans. De mindre Dele af Østersøen ere følgende: 1) Kjøge Bugt paa Østsiden af Sjelland. 2) Præstøe Bugt S. for denne. 3) Ulfsund, Strædet imellem Møen og Sjelland. 4) Grønsund imellem Møen og Falster. 5) Guldborgsund imellem Falster og Laaland. 6) Bottøe Noer er en stor men meget grundet Fjord, som med en snever Munding gaaer ind paa den sydøstlige Side af Falster, og skilles fra Havet ved en smal Landstrimmel. Den ligner saaledes meget Fjordene paa Jyllands Vestkyst. Herfra og hen til Rødby paa Laaland strække sig farlige Grunde, som kaldes Rødsand, og som mod V. hæve sig i en Række af smaa, langstrakte Øer. 7) Maxkov Fjord eller Albue F. paa Vestsiden af Laaland, fuld af Øer. 8) Langelandsbelte kaldes Vandet imellem Laaland og Langeland. 9) Ærøe Dyb kaldes det imellem Langeland og Ærøe. Havet imellem denne Ø og Fyen er fuldt af Øer og Grunde. 10) Apenrade Fjord. 11) Alsensund, Strædet imellem Als og det faste Land. 12) Flensborg Fjord (seilbar lige til Staden). 13) Slien, den smale Fjord, som gaaer ind til Slesvig, over 5 M. lang. 14) Eckernførde Fjord. 15) Kieler Fjord.

*) Imellem Amager og Saltholm er Løbet Drogden, hvis vestlige Deel hedder Kongedybet. Øst for Saltholm er Flinterenden.

16) Femersund imellem Holsteen og Femern. I det sydvestlige Hjørne danner Østersøen en Bugt ned til Travemünde.

3. Danmark (med Undtagelse af Bornholm) er en Deel af den Nordeuropæiske Slette (dennes nordlige Landryg fortsættes, som S. 92 er bemærket, i den østlige Side af Jylland): dets Overflade er bedækket af de yngre, løse Jordlag, men kan efter sin naturlige Beskaffenhed inddeles i to Hoveddele, som charakteriseres, den ene af Rullestenene (o: afrundede Brudstykker af Granit og andre Bjergarter), den anden af Ahlen. Den første indtager alle Øerne, med Undtagelse af Bornholm og det østlige Møen samt nogle enkelte Puncter, og den østlige Deel af Halvøen, foruden enkelte Dele (Marskegnene) af Halvøens vestlige Deel. Massen af Jordbunden er her allevegne Sand, Mergel og Leer, og i samme forekomme, indtil den største Dybde man kjender, Brudstykker af Granit og andre haardere Steenarter: de blødere mangle næsten ganske*). Overfladen er i denne Deel af Danmark ujevn: store Sletter findes vel, men i det Hele er dog Overfladen bakket og bølgeformig. Bakkerne ere for det Meste enkelte eller forenede i runde Partier, Kjeder af samme ere sjeldnere eller afbrydes snart. Dalene ere for det Meste runde og dybe. Ikkun paa Østsiden af Jylland, N. for Veile, blive Dalene mere langstrakte. Strandkanten er jevn og flad, og, som vi allerede have seet, indskaaren af mange dybe Fjorde.

Derimod frembyder den vestlige Deel af Jylland og, Marskegnene undtagne, af Slesvig og Holsteen en betydelig Modsætning til den østlige Deel. Medens i denne i det Hele en frugtbar, bakket Overflade med mange af ferske Vande opfyldte Fordybninger herskede, bestaaer den vestlige Deel af store, eensformige og kun lidet afbrudte Sletter, for det Meste Heder, enten ubegrændsede mod Horizonten eller mod V. indfattede af høie Sandbanker. Jordbunden er ufrugtbar, undtagen paa de Steder, hvor Leer- og Mergellagene ligge høiere op mod Overfladen, end sædvanligen er Tilfældet. Rullestene forekomme ikke. Det øverste Lag er næsten allevegne Sand, enten sneehvidt eller fortfarvet af Levningerne af

*) Rullestenene ere, med Undtagelse af Flinten, afrundede, aldrig Karvkantede, og forekomme paa nogle Steder i betydelig Størrelse (en paa Mors var 10 Al. lang og 9 Al. bred).

Lyngen. Under denne Sand findes paa de fleste Steder Lag af en mørkfarvet, haard og jernholdig Masse, fra 2 til 12 Tommer tyk, som kaldes Ahl, hvilken hindrer Vœrten af alle Planter med dybere gaaende Rødder: først derpaa kommer man til Leer, Mergel og Rullestene. Denne Strœkning indeholder aldrig Forsteninger, men derimod findes overalt i samme Trœkul, og i Ahlen indeholdes et tørveagtigt Stof. Den findes paa enkelte Steder udenfor det vestlige Jylland, men er kun der herskende: den helder i Jylland imod Vest. Ophøiningerne af Jordbunden paa Halvøen ere i Almindelighed ikke isolerede Bakker, men sammenhœngende Landrygge: en saadan gaaer i Midten af hele Halvøen fra den sydlige Grændse til Liimfjorden.

Imedens saaledes den hele Overflade af Landet er bedækket af disse Lag af løse Jordarter, fremtrœder, paa nogle faa Steder, meest i Klinter og Banker, fast Klippegrund til Overfladen, saasom Granit og Sandsteen (begge paa Bornholm), Kalk og Kridt (i Sjelland ved Farøe, Stevns Klint; paa Saltholm og Møens Klint; i Jylland paa nogle Steder ved den nordvestlige Kyst, ved Løgstøer, Daugbjerg og Mønsted, Mariagerfjord; ved Slesvig; ved Segeberg*). Desuden findes hist og her Kalkjord som temmelig mœgtige Lag i det opskyllede Land.

Efter denne almindelige Oversigt betragte vi nærmere Overfladens Beskaffenhed i de enkelte Dele af Landet. Sjelland er i det Hele høiest i Midten, noget imod Syd, men de høieste Bakker findes imod N. V. (Værehøi 386 F.) Ganske flade Egne ere Dele af Vestkysten og især Sletten imellem Kjøbenhavn, Roeskilde og Kjøge. Den nordlige Deel af Møen er mere sandet (ved Arreføe er Flyvesand) end den sydlige. Kalk fremtrœder ved Farøe (mod S. O.), og paa den østlige Side Kridt i Stevns Klint, som er omtrent 1½ M. lang og indtil 120 F. høi. Klintens Overflade er en eensformig og skovløs, men ikke ufrugtbar Slette. Massen bestaaer af regelmæssige afvexlende Lag af Kridt og Flint, imellem hvilke ikke findes indesluttet nogen anden fremmed Masse. Amager er en flad og lav Slette. Den Saltholm, hvor der brydes Kalksteen, er ligeledes meget lav. Møen er i det Hele jevnt og lavt Land, men den sydvestlige Deel er noget høiere, og den østlige Kyst indtages af den høie Møens Klint, som er omtrent 1½ M. lang, og indtil 408 F. høi (Dronningestolen er det høieste Punct). Klintens Overflade er en bestandig Afvexling af høie

*) Kalkbierget der hæver sig steilt i Veiret, omtrent 100 F. over det omliggende Land. Gipsen findes der indtil 300 F. Dybde, men det er mærkeligt, at man selv i dybe Brønde ganske tæt ved Bjerget ikke har funden den, saa at den synes kun at findes lodret over og under Jordskorpen.

Bakker og dybe Dale, og er bevoxet med Skov: det er denne Modsætning mellem de skinnende hvide, lodrette Kridtvægge og de grønne Bøge paa Toppen og paa Affaldene, der bidrager til at gjøre dette til et af de yndigste Steder i Danmark. Klintens Masse er fiin, hvid Kridt, i hvilken ligge baade Flintlag (men ikke regelmæssige, som i Stevnsklint) og Leer, Sand, ja endog Rullestene. Laaland og Falster ere lave og bestaae af feed Leerbund. Især gjelder dette om Laaland, hvor der næsten ingen Bakker findes. Falster er lidt høiere mod V. og mod N. Langeland er mere sandig i sin nordlige Deel og mere leret i den sydlige; ellers er denne Ø temmelig høi. Fyen har paa adskillige Steder i den sydlige Deel sandigt Land, men bestaaer ellers meest af frugtbar leeragtig Jordbund. Det er høiest mod S., omtrent N. for Svendborg indtil henimod Faaborg: disse Bakker kaldes undertiden de Fyenske Alper. I den nordlige Deel er Landet langt mere fladt. Ærø er temmelig høit Land, især mod N. V.; ligeledes Taasinge.

Jylland (Nørrejylland) kunne vi inddele i to Dele: 1) Landet N. for Liimfjorden er for det Meste*) fladt og, med Undtagelse af faa Puncter, skovløst Land, og benyttes mere til Qvæg- og Hesteavl end til Agerdyrkning. Moser, Heder og Flyvesand indtage en Deel af Landet. Dog findes igjen paa mange Steder en leerblandet og meget frugtbar Bund, navnligen langs med Liimfjorden. Halvøen op til Skagen og Landet langs med det Meste af Vestkysten bestaaer næsten ene af Flyvesand. Langs med denne Kyst fremtræder dette i høie Bakker, de saakaldte Klitter, som Havet har dannet; indenfor dem findes i Thyland en stor Mængde Indsøer. 2) Landet S. for Liimfjorden. Dette bestaaer a) i Midten af en høi, for det Meste skovløs, men lyngbegroet Landryg, hvis Bund er Sand og Steen med Ahl. Den danner derfor ufrugtbare og golde Heder, hvis Udseende og Beskaffenhed dog ikke allevegne er ganske den samme. Den gaaer under forskjellige Navne**) fra Liimfjorden indtil ind i Tydskland (Lüneburger Hede), og deler Jylland i den østlige og vestlige Deel. b) Den østlige Deel er høitliggende, frembyder i det Hele en smuk Afvexling af Bakker og Dale, Skove, Indsøer og Aaer, og, skjøndt ogsaa her Hedestrækninger og selv paa nogle Steder Flyvesand findes, bestaaer det Meste dog af en frugtbar med Sand blandet Leerbund. c) Den vestlige Deel bestaaer i det Hele af flade, skovløse Sandstetter med for det Meste ufrugtbar Jordbund; Enge og Moser findes især ved Aaerne. Langs med Vesterhavet ligger et bredere eller smalere Belte af Flyvesand, som paa de fleste Steder danner høie Klitter. Paa begge Sider af Liimfjorden er frugtbart Land (Thyland, Mors, Salling), og desuden findes saadant i den

*) Mod S. O., mellem Sæby og Aalborg, findes en Række Banker, som kaldes den Jydske Aas: mod N. V. er Hanstholmen (171 F.), og omtrent i Midten gaaer lige til Skagen en lav Fortsættelse af den store Jydske Landryg S. for Liimfjorden.

**) Ahlheden kaldes specielt en øde Egn S. V. for Viborg: ofte bruges det om den hele Hedestrækning.

hele vestlige Deel paa enkelte Steder. — Den høieste Deel af Jylland er altsaa Landryggen i Midten, paa hvis østlige Side (tæt ved Gudenaa) er det høieste Punct i Jylland, Himmelbjerget (550 F); temmelig bakkede Egne ere desuden N. for Kolding, Halvøen Ø. for Kalø Vig, Egnen ved Hobro. — Slesvig og Holsteen have i den østlige og den midterste Deel omtrent samme Beskaffenhed som Jylland, dog er hiin (Geest) der endnu frugtbarere end her, og denne i det Hele lavere og mindre øde. Den høieste Egn i Holsteen er omkring Bornhöft. I den vestlige Deel, som ogsaa ligner Jyllands, findes paa Kysten i Slesvig endnu noget Flyvesand; men det Meste af Slesvigs og Holsteens Vestkyst er lavt, fedt og overordentlig frugtbart Marskland. Marsken strækker sig uafbrudt fra Wedel ved Elben til henimod Høyer og indtager omtrent 65 □ M: dens Længde er nogle og tyve Mile, dens Brede er forskjellig. Den fede og feige Leer (Klæg), som udgjør Bunden i Marsken, har ikke allevegne ligestor Dybde (almindeligen 3 F.); under denne er Sand eller Mosejord, stundom en haard Masse, der ligner Ahlen. Da Landet er saa lavt, maa det gjennemskjæres ved en Mængde store Grøfter, og Marken forhøies ved den opkastede Jord; desuden har man maattet inddige endogsaa Brederne af de mange Aaer og Bække, som løbe igjennem det; men især maa Kysten beskyttes ved høie Diger, opførte af Jord og Lyngknipper, og paa den Side, der vender mod Havet, indtil den halve Høide belagte med store Stene. Ved saadanne Diger har man efterhaanden vundet mere og mere Land fra Havet*): de ældre Diger tjene nu til Kjøreveie (om Vinteren idetmindste ere de andre Veie næsten altid ufremkommelige). Paa bredere Steder af dem, eller paa isolerede Forhøininger, dannede af Menneskehaand, ligge tildeels Indbyggernes Huse. Marsken er stedse udsat for Fare fra Havet, og Digernes Vedligeholdelse fordrer store Bekostninger og Anstrængelser. Men disse Farer og det store Arbeide opveies ved Jordens overordentlige Frugtbarhed: Sæden giver en Afgrøde, som man andensteds i Danmark ikke kjender Exempel paa, Husdyrene ere større og kraftigere end der, og selv om Menneskene gjelder det Samme.

Øerne V. for Slesvig og Holsteen ere alle lave og flade, og bestaae deels af Marskland deels af Sand. Af Øerne Ø. for Hertugdømmerne er Femern lav og flad; den ligner Marsken meget, og er kun i Midten lidt høiere. Als er temmelig bakket.

Af ganske forskjellig Beskaffenhed fra det øvrige Danmark er Bornholm, som overalt er høitliggende, og hvor den faste Klippe for det Meste træder frem til Overfladen, saa at Rullesteensdannelsen her kun har et indskrænket Terrain. I den nordlige, midterste og østlige Deel (omtrent indtil Aakirkeby og Nexø) bestaaer Bunden af Granit: denne Egn danner et (omtrent 250 F. høit) Plateau ("Høilyngen"), som paa mange

*) Et inddiget Stykke Land kaldes en Koog: et uinddiget Stykke Land, hvad enten det er Ø eller saakaldt Forland (der ligger nærmest udenfor Diget), kaldes en Hallig.

Steder er gjennemskaaret af Dale med lodrette Klippevægge, og over hvilket hæve sig nogle Puncter indtil 500 F. (Ryttersknegten, det høieste Punct paa Øen, er i det sydvestlige Hjørne af denne Deel). I Bunden af Dalene er frugtbar Muldjord med frodig Plantevæxt: selve Høisletten er begroet med Lyng; Vogen trives ikke der. Kysterne ere her høie, og Havet dybt lige til Landet. I den sydlige Deel bestaaer Massen af Sandsteen, som kun paa et Par Steder afbrydes af Leerskifer: denne Deel af Øen har et mere eensformigt Udseende og mindre frugtbar Jordbund end Granitterrainet. I det sydvestlige Hjørne af Øen findes noget Kridt, og paa en smal Strækning langs med Vestkysten er en sandig Slette med enkelte Sandklitter, under hvilken foruden Kalk og Leerlag findes en stor Mængde Steenkul.

Klimaet*) i Danmark er Kystklima; om Foraaret hersker sædvanligen Fugtighed, Kulde og Blæst: Sommerens Varme er ikke ubetydelig (man har havt 27½° i Kjøbenhavn), men Nætterne ere ofte kjølige. Efteraaret bringer megen Blæst og Regn, og sædvanligen hersker denne ogsaa i en stor Deel af Vinteren, der for det Meste er vandkold og ubestandig. I det Hele er Luften saaledes fugtig, og Taage er hyppig; især gjelder dette om den vestlige Deel af Halvøen, hvor den fugtige og kolde Søluft hindrer Træværten, og gjør Klimaet usundt for den, der ikke har vænnet sig dertil. De vestlige Vinde ere overveiende: deres Indflydelse er kjendelig f. Ex. paa Skovene endog i Midten af Halvøen.

4. **Floder og Indsøer.** Paa Øerne findes intet rindende Vand, som kan fortjene Navn af en Flod, og paa Halvøen er det i det Høieste kun et Par. Øerne, især Sjelland, indeholde forholdsviis flere Indsøer og færre rindende Vande end Halvøen, især den vestlige Deel af Jylland.

Sjelland.

I Sjelland, hvor de fleste Aaer løbe igjennem lave Enge og imellem sumpige Bredder, er Suusaa eller Næsbyaa den største: den udspringer S. V. for Faxøe,

	N.Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.	Høieste Temp. (i 52 Aar.)	Laveste T. (i 52 Aar.)	Regnmængde.
*) Kjøbenhavn	55½°	6½°	−½°	14°	27°	−18°	20 Tom.

Den mindste Regnmængde falder i Marts, den største i August. Regndagenes aarlige Antal i Kjøbenhavn kan anslaaes til 105, Sneedagenes til 32.

løber først mod N. V. og optager adskillige mindre Aaer fra Midten af Sjelland, løber derpaa mod S. O. igjennem to smaa Indsøer og forbi Staden Nestved, nedenfor hvilken den ved Karrebeksminde falder i Østersøen. Dens nederste Løb er gjort seilbart for Pramme: dens Længde er 11 M. — Af Indsøerne mærke vi følgende: a) Arreſøe, den største, ¾ □ M. stor. Den har Sandbund, smudsig guult Vand og faa Fisk, da den har overmaade lavt Vand og om Vinteren let fryser til. b) Esromſøe. c) Fuurſøe, dyb og fiskeriig og med høie Bredder. d) Tiisſøe, meget fiskeriig. — I Midten af Øen findes en Deel smaa Indsøer, som alle sende deres Vand til Suusaaen.

Laaland og Falster.

Laaland og Falster have ingen betydelige Aaer, og af Indsøer er kun Maribosøen (meget fiskeriig) at mærke.

Fyen.

Fyen har ingen store Indsøer: den største Aa er Odenseaa, som udspringer noget N. for Svendborg, er temmelig bred, men ikke dyb, hvorfor kun Baade og Pramme kunne beseile den, og falder nedenfor Odense i Odensefjord. Dens Længde er 8 Mile.

Jylland.

Med Hensyn til de rindende Vande kunne vi især mærke den store Landryg i Midten, de høie Egne ved Hobro, og paa Halvøen Øst for en Linie fra Kalse Vig til Mundingen af Randersfjord. Som et almindeligt Træk kan bemærkes om Halvøens (ogsaa Hertugdømmernes) Floder, at i det Hele de, der løbe mod Øst, have et kortere Løb, men en større og mere bestandig Vandmængde; de, der løbe mod V., have et længere Løb, men om Sommeren sædvanligen en ringe Vandmængde, medens de efter en vedholdende stærk Regn ofte opsvulme til en anseelig Størrelse; samt at de, der falde umiddelbart i Vesterhavet, føle en stærk Indvirkning af Ebbe og Flod. Fra Hovedlandryggen løber mod Ø:

1. Gudenaa, Jyllands største Flod. Den udspringer af tre Kilder (ved Landsbyen Hveisel, N. V. for Veile), løber under Navn af Stougaardsaa mod N., optager Udløbet af den store Mose-Søe, i hvilken ogsaa

den dybe Skanderborgsøes Vand udgyder sig, løber derpaa igjennem Gudensøe, Juulsøe, Borresøe, Brasøe, forbi Silkeborg ind i Langsøe. Paa dette Stykke kaldes den ofte Silkeborgaa. Fra Langsøe flyder den imod N. O. under Navn af Gudenaa, med en Dybde af 3 til 4 Fod, og falder nedenfor Randers i Randersfjord. Dens Længde er omtrent 25 Mile: de nederste 11 Mile, fra Silkeborg af, ere gjorte seilbare for Pramme, og ad denne Vei transporteres en stor Mængde Brænde og Tørv fra det Indre. — Blandt de mange Aaer, den optager, mærke vi blot den seilbare Nøraa (Nørre Mølleaa), der kommer fra Haldsøe ved Viborg, og tæt ovenfor Randers falder i Gudenaa. Brederne af begge Aaer ere for det Meste brede, flade Enge, paa nogle Steder Moser.

Mod V. løbe:

2. Kongeaa eller Skodborgaa udspringer S. V. for Kolding, danner paa en Strækning Grændsen imellem Jylland og Slesvig, og løber ud i Vesterhavet. Den er lavvandet og i Mundingen tilstoppet af Sand.

3. Vardeaa udspringer paa Randbølhede under Navn af Grinstedaa, er meget bred, men formedelst Sandbanker af meget forskjellig Dybde (fra 20 til 3 F., i Mundingen ofte kun 2 Fod), og falder efter 9 Miles Løb i Bugten ved Hjerting.

4. Lønborgaa, siden Skjernaa, udspringer nær ved Gudenaas Kilde, og løber, med betydelig Brede men ringe Dybde, ud i Ringkjøbingfjord.

5. Holstebroaa eller Storaa udspringer paa Ahlheden (ved Christianshede, V. for Skanderborg), er temmelig bred, men lav, og omgiven af Enge. Den falder i Nissumfjord; Mundingen er forsandet. Længden er omtrent 11 Mile.

6. Karupaa eller Skiveaa har sin Kilde nær ved Holstebroaaens, løber mod N., optager Vandet af Flyndersøe, og falder i Liimfjorden. 9 Mile lang.

Fra den bakkede Egn ved Hobro kömme:

7. Skaldsaa, som udspringer S. O. for Hobro, løber mod V. og falder i den sydøstlige Arm af Liimfjorden. Den er paa en Strækning af 3 Mile gjort seilbar for Pramme, og er temmelig vandrig.

I Halvøen N. O. for Kalseviig løber

8. Greenaa, som kommer fra Moser, løber igjennem den store Indsøe Kolindsund og forbi Byen Greenaa ud i Kattegattet. Dens Længde er 5 Mile: Bredderne ere sumpige, den er ikke seilbar, men var det fordum indtil Byen Greenaa.

N. for Liimfjorden er ingen Aa, som fortjener at nævnes.

Af Indsøerne ere, foruden de allerede nævnede, at mærke: Viborgsøe, som i Midten er deelt ved en Dæmning og Bro, hvorover Veien gaaer. Den er temmelig dyb. Fiilsøe S. for Ringkjøbing Fjord, meget fiskerig.

Slesvig.

De rindende Vande ere ikke betydelige. Om Skodborgaaen er allerede talt: S. for den løber Nibsaa eller Ribeaa, der dannes af to smaa Aaer. Den er meget bred, men ikke dyb, og Mundingen er tilstoppet af Sand. Die Treene udspringer i Angeln og løber mod S. V. forbi Friederichsstadt ud i Eyderen. Den kan paa en Strækning af 8 Mile beseiles med Baade. Paa Grændsen løber Eideren. — Af Indsøerne er ingen betydelig.

Holsteen og Lauenburg.

Landryggen, som gjør Vandskjellet, gaaer i Holsteen endnu længere fra Vestkysten: den gaaer over Segeberger Heide forbi Bornhöft imellem Kielerbugt og Westensee. De vigtigste Floder ere:

1. **Eideren** udspringer ikke langt (V.) fra Preetz, løber igjennem Westensøe og den lille Flemhudersøe (som forsyner den Slesvig-Holsteenske Kanal med Vand). Herfra indtil Rendsborg er Eideren uddannet til en Fortsættelse af Kanalen, og dens gamle Løb derfor gjort noget mere lige. Fra Rendsborg løber den i mange Krumninger og Bugter til Friederichsstadt og Tønningen, nedenfor hvilken By den falder i Vesterhavet. Længden er (formedelst de utallige Krumninger) over 26 Mile.

2. Stör udspringer ikke langtfra Bornhöft, og løber forbi Neumünster, Kellinghusen og Itzehoe ud i Elben. Dens nederste Løb er igjennem Marskegne, hvorfor den noget ovenfor Itzehoe begynder at indfattes af

store Diger. Længden er over 10 Mile; den er lige til Itzehoe seilbar for Søskibe.

3. Alster kommer fra den store Landryg, løber mod S. og udvider sig til et Bassin, den store Alster, som strækker sig ind i Hamburg og der kaldes die Binnenalster; igjennem dette løber Alster ud i Elben. Den er overalt seilbar for Baade.

4. Bille løber først fra N. O. til S. V. paa Grændsen af Holsteen og Lauenburg, indtil den ved Bergedorf (hvorfra en Kanal fører Noget af dens Vand mod S. til Elben) dreier mod N. V., og løber ud i Elben gjennem Hamburgs District.

5. **Elben** (see Tydskland) løber paa Grændsen. Dens Bredder ere fra Wedel af indfattede med Diger: Seiladsen er formedelst de tildeels bevægelige Sandbanker vanskelig, hvorfor der paa flere Steder ere Lodser. Den er forresten seilbar for de største Skibe.

6. Steckenitz kaldes nu en omtrent 8 Mile lang Vandforbindelse (anlagt af Lübeck 1398) imellem Elben og Trave. Egentligen betegnede Steckenitz en liden Flod, som udspringer i Hert. Lauenburg og forbi Mölln løber mod N. til Trave: to andre smaa Floder løbe ved Byen Lauenburg ud i Elben, og disse Vande ere ved Kunst forbundne og ved Sluser og andre Arbeider benyttede til en (endnu dog temmelig ufuldkommen) Vandforbindelse.

7. Trave udspringer S. for Eutin og løber mod S., dreier siden mod O. og løber forbi Lübeck ud i Østersøen ved Travemünde, 4 M. fra Lübeck. Dens Længde er 14 M. Den største Deel af den er seilbar. Den optager den lille Flod Wackenitz fra Ratzeburgersøe.

8. Schwentine kaldes Udløbet af Plöenersøe (og flere Søer) til Kielerbugten.

Af Indsøer ere allerede de anførte, som fortjene at bemærkes.

Kanaler ere paa nogle Steder anlagte. I Sjelland er Esrom-Kanal, som sætter Esromsøe i Forbindelse med Kattegattet; Næsbyholm Kanal, egentligen blot en Udvidelse og Fordybning af Næsbyaas Løb. — Frederiksværk-Kanal er anlagt for at føre Arresøes Vand til Isefjorden, da det før ofte gjorde Skade, Den driver nu Fabrikanlægene paa Frederiksværk. — I Fyen er Odense-Kanal, som gaaer fra Odense

By til Fjorden. Dens nederste Deel danner Odenseaa. — I Jylland ere ingen egentlige Kanaler, men adskillige Aaer ere ved Opmuddring gjorte bequemmere for Pramfarten. Vigtigst er i denne Henseende den saakaldte Silkeborg-Kanal, et Stykke af Gudenaa nærved Silkeborg. — I Hertugdømmerne er den Slesvig-Holsteenske Kanal (ogsaa kaldet Kielerkanalen), som gaaer fra Østersøen ind i Eideren og til Rendsborg, 5¾ M. lang. Dens Dybde er 10 F., og den er seilbar for Søskibe: de trækkes af 2 Heste. Men fra Rendsborg af ere ingen Trækveie, Skibenes Befordring er afhængig af Vinden og af Ebbe og Flod, og kan derfor stundom vare adskillige Uger.

5. **Producter.** Metaller har Danmark ikke, men adskillige andre Mineralier: Kalk (paa Saltholm, ved Faxøe i Sjelland, ved Daugbjerg og Mønsted i Viborg Stift, Gudumlund i Aalborg Stift), Kridt (især fra Møens Klint, ogsaa fra Stevns Klint og Egnen ved Løgstør). Mergel findes i den største Deel af Landet. Tørv findes overalt, og i den midterste og vestlige Deel af Jylland er det næsten det eneste Brændsel, ligesom det allevegne benyttes meget dertil. Sandstene og Møllestene faaes fra Bornholm. — Korn er Landets Hovedproduct. Rug bruges til Brød, Byg til Øl og til Gryn, Havre til Hestefoder. Hvede dyrkes kun i de Egne, der have en federe Jordbund, ligeledes Erter (især i Laaland); Boghvede i Jylland og Fyen. Raps dyrkes nu næsten overalt, hvor Jorden tillader det. Haugedyrkningen er bedst i Fyen og tildeels Hertugdømmerne, især paa Als; i det Meste af Sjelland og Jylland er den hos Almuen meget tilbage. Af Kør avles i Almindelighed ikke Meget: Tobak ved Fredericia, Humle i Fyen og Holsteen, paa andre Steder ikke i betydelig Qvantitet. Kartofler blive mere og mere almindelige. Krap dyrkes ved Kjøbenhavn og paa et Par Steder i Jylland. Skovene bestaae næsten alene af Løvtræer, og fornemmeligen af Bøg, som danner næsten alle store Skove i Danmark, derefter af Eeg, Birk (i det indre Jylland især), Alm, Ask, Ell, hvilken gjerne opfylder de lavere og sidere Dele af Skovene. Skovene af Naaletræer ere alle Plantager fra den senere Tid. *) Skovene i Dan-

*) Sjelland har sine største Skove i den nordøstlige Deel og i Midten, N. for Ringsted og omkring Sorøe. Mindst skovrig er Odsherred eller Halvøen V. for Isefjord, Vestkysten og Sletten mellem Kjøbenhavn og Kjøge. Fyen har ikke saameget store sammenhængende Skove, som mange smaa Skovpartier. De største findes N. for Svendborg og V. for Odense. Laaland har megen Skov, og deri megen Eeg; Falster

mark ere i Øvrigt kun en Skygge af det, de tidligere have været: rimeligviis har en Deel af Jyllands Heder tidligere været bedækket af Skov. — Heste og Qvæg ere to Hovedproducter i Danmark, og for Jylland ere de næsten endnu vigtigere end Kornet. De fleste og bedste Heste komme fra Sallingland, Thyland, Vendsyssel, og i det Hele den nordlige Deel af Jylland, fra Als og Marsken: det bedste Hornqvæg fra Marsken, og i det Hele kommer fra Halvøen langt mere end fra Øerne. Faareavlen er ikke ubetydelig, og paa nogle Steder haves store Schäferier. Forresten findes almindelige Europæiske Huusdyr. Af vilde Dyr findes især Harer, Hjorte og Raadyr: Ulve findes ikke mere. En stor Mængde Fuglevildt, især i Jylland. Fiskerierne kunde blive af endnu langt større Vigtighed end de ere: Hovedarterne ere Sild og Torsk. Østers findes paa Vestsiden af Slesvig og paa Nordostsiden af Jylland.

6. **Indbyggernes** Antal er c. 2,230,000, alle af Germanisk Herkomst. Der tales Dansk (omtrent i det Halve af Slesvig er dette endnu Almuens Sprog), Tydsk, Frisisk (paa Øerne i Nordsøen). Den herskende Religion er den Lutherske; de fleste andre christne Secter saavelsom Jøderne (6000) have fri Religionsøvelse. I Henseende til Oplysning staae de Danske ikke tilbage for Europas meest civiliserede Nationer: især er Almuens Underviisning særdeles god, og for Skolevæsenet er gjort Meget.

7. Agerdyrkning og Qvægavl ere de to Hovednæringsveie, desuden Handel og Skibsfart: de to sidste ere i en Række af Aar aftagne, medens de to første ere gaaede fremad. I den hele nordlige Deel af Jylland er det næsten blot Havet, der sysselsætter og ernærer Indbyggerne paa Kysterne: om Vestkysten gjelder det endnu

er ogsaa skovrig. Halvøen har paa hele Vestsiden slet ingen Skov, og i Midten kun meget liden; Østsiden derimod har endnu Levninger af sine fordums vidtløftige Skove. Bøgen udgjør den største Deel af Jyllands Skove; Egen er sjeldnere, derimod Birken hyppigere end paa Øerne, især i Midten af Jylland. Nogle af de skovrigeste Egne findes ved Grevsk. Friisenborg, ved Silkeborg; hele Egnen Syd for Horsens har megen Bøgeskov. N. for Limfjorden findes selv paa Østsiden kun ubetydelige Skove. I Slesvig ligge ligeledes alle Skovene paa Østsiden, og de bedste imod N.: de bestaae af Eeg og Bøg. Angeln har en Mængde adspredte mindre Skove: Als er skovrig, især paa Østsiden. Holsteen er i Midten ikke fuldt saa usagent som de andre Dele af Halvøen, forresten af samme Beskaffenhed. I Lauenburg er langs med Bille den store, men meget forhuggede Sachsenwald.

længere mod Syd. — Industrien er meget tilbage i Danmark: Fabrikerne ere faa og i Sammenligning med andre Landes ubetydelige. Agerdyrkning, Haandværker, Brændevinsbrænderier ere, ved Siden af nogen Handel, næsten de eneste Næringsveie for Indbyggerne af Kjøbstæderne. Danmark udfører: Korn, Qvæg, Heste, Fedevare, Huder, Kjød o. M.; det indfører Vin, Sydfrugter, Colonialvare, Hør, Fabrikvare, raae Metaller, Steenkul, Tømmer o. M.

8. Statsforfatningen er monarkisk og uindskrænket, arvelig i begge Linier. Provindsialstænder i fire Afdelinger ere indførte siden 1831. I Aaret 1838 vare Statsindtægterne 16,151,229 Rbdlr., Udgifterne 14,722,020 Rbdlr., Statsgjelden 124 Mill. Rbdlr. Landmagten er omtrent 30,000 Md., Sømagten bestaaer af 6 Linieskibe og 7 Fregatter foruden 12 mindre Skibe og 79 Kanonchalupper og Joller.

9. Den Danske Stat bestaaer i politisk Henseende af tre Hoveddele:

A. Kongeriget Danmark.

B. De tre Hertugdømmer.

C. Bilandene i og udenfor Europa.

De 3 Hertugdømmer, Slesvig, Holsteen og Lauenburg, ere i Henseende til Bestyrelsen o. s. v. adskilte fra det egentlige Danmark. Holsteen og Lauenburg høre desuden med til det Tydske Forbunds Lande (see S. 97), og den Danske Konge er, som Hertug her, et af Forbundets Medlemmer.

A. Kongeriget Danmark.

Dette, som bestaaer af Øerne og Halvøen Nørrejylland, udgjør 683 □ M. med 1,275,000 J. Det er med Hensyn til den verdslige Bestyrelse inddeelt i 19 Amter, med Hensyn til den geistlige Overbestyrelse i 7 Stifter,*), nemlig Sjellands, Fyens, Laalands og Falsters (Øerne), Aalborg, Viborg, Aarhuus, Ribe (Nørrejylland).

*) For hvert er en Stiftsøvrighed d. e. en Stiftamtmand og Biskop.

I. Sjellands Stift.*)

Det indbefatter Derne a. Sjelland (127 □ M. med omtrent 440,000 J.), b. Amager, c. Møen, d. Bornholm, e. Samsøe og f. nogle mindre Øer.

a. Sjelland.

Kjøbenhavn, Hovedstaden og Kongens Residents, ligger ved Øresund og paa begge Sider af Kallebostrand; den Deel, som ligger paa Amager og er den uanseeligste Deel af Staden, kaldes Christianshavn. Den er en smuk og regelmæssig Stad, med for det Meste lige og brede Gader og skjønne offentlige Pladse**). Fortreffelig Havn; Børs; Nationalbank. Kjøbenhavn er vel endnu Danmarks vigtigste Handelstad, men dens Handel er langtfra ikke det, den har været. Endeel Fabriker findes, skjøndt ingen af stor Betydenhed. Dampskibsfart til Kiel, Lübeck, Stettin og Christiania. Kjøbenhavn er befæstet, paa Landsiden ved Volde og Grave, paa Søesiden ved Batterier: Castellet Frederikshavn staaer i umiddelbar Forbindelse med Staden. Den har en Krigshavn og er Stationen for Flaaden (Gammel- og Nyholm); Dokke paa Christianshavn. Kjøbenhavn har et Universitet og er Sædet for Landets vigtigste videnskabelige Anstalter: polytechnisk Anstalt, militær Høiskole, Cadetacademier; tre store Bibliotheker, nemlig det Kongelige (næsten 500,000 Bd.), Universitetets og det Classenske. Kunstacademie; kostbar Malerisamling (paa Christiansborg Slot). Store Hospitaler og mange milde Stiftelser. Af de offentlige Bygninger mærke vi det store og prægtige Christiansborg Slot, afbrændt 1794, men nu for en stor Deel restaureret; Rosenborg Slot, en Gothisk Bygning, hvor Rigsklenodierne gjemmes; Slottene paa Pladsen Amalienborg, hvor den kongelige Familie boer: Charlottenborg Slot er overladt Kunstacademiet. 21 Kirker. Staden har 4 Porte, udenfor hvilke ligge 4

*) Det indbefatter 5 Amter: 1) Kjøbenhavns, 2) Frederiksborg, 3) Holbek, 4) Sorøe, 5) Præstøe Amt (Hovedstaden hører ikke til noget af dem); 6) Bornholm er et eget Amt.

**) Kjøbenhavn var i det 11 Aarhundrede en Flekke, som hørte under Roeskilde Bispestoel. Absalon byggede først et befæstet Slot (Axelhuus) her. Staden blev Residentsstad 1443. Den har ikke altid havt den Udstrækning, som den nu har. Den har lidt meget ved Ildebrand 1728 (1600 Huse brændte), 1795 (900 H. brændte), 1807 (300 H. ødelagte).

Forstæder, de saakaldte "Broer". 120,000 J. (Beleiring 1523. 1535. 1658. 1807. Slag 1801. Fred 1660.)

¼ M. fra Staden er Lystslottet Frederiksberg.

Lyngby, en Flekke, tæt ved hvilken er Lystslottet Sorgenfri, og ikke langt derfra den skjønne Skov Dyrehaven med Jagtslottet Eremitagen.

Hirschholm, en liden By; Slottet, som Christian VI. her byggede, er nedrevet. Ikke langt herfra er Usserød, en kongelig Klædefabrik. Vedbek er et Fiskerleie, hvor Englænderne landede 1807.

Helsingør ved Øresund. Sundtold; Overfart til Helsingborg. 7520 J. Tæt ved Byen er Lystslottet Marienlyst og Fæstningen Kronborg; ikke ganske paa samme Sted laae den gamle Fæstning Flynderborg. Noget fra Helsingør er Geværfabriken Hammermøllen (Hellebek).

Hillerød, sædvanligen kaldet Frederiksborg, i en meget skjøn Egn. Latinsk Skole. Stuterie. 1800 J. Ved Byen ligger Slottet Frederiksborg.

Ikke langt herfra, tæt ved Esrom Sø, er Fredensborg Slot og Flekken Slangerup, som indtil 1809 var en Kjøbstad. N. for Esrom Sø laae det gamle bekjendte Slot Sjøborg: en Landsby fører endnu Navn af dette. Paa den Halvøe, som adskiller Roeskildefjord fra Isefjord, ligger Lystslottet Jægerspriis, i hvis Hauge ere Mindesmærker for fortjente Mænd og Qvinder.

Frederiksværk, imellem Isefjorden og Arresøe, en kongelig Fabrikanstalt, som leverer Kanoner, Krudt, Vaaben, alle haande Jern- og Metalvare. Omtrent 900 Mennesker høre til den hele Anstalt.

Frederiksund, en liden By ved Roeskildefjord. 400 J.

Roeskilde, tæt ved Isefjord, en gammel og i Danmarks Historie berømt Stad, fordum Residentsstaden og langt betydeligere end nu. Domkirke, hvor de kongelige Familiers Begravelser ere. Latinsk Skole. Sædet for Bestifternes Provindsialstænder. 3138 J. (Fred 1658).

S. V. for Roeskilde, nær ved det nuværende Grevskab Lethraborg, laae det gamle Lejre, de Danske (Sjellandske) Kongers ældste Residents. En Landsby fører endnu dette Navn. Tæt ved Roeskilde er Herregaarden Bidstrupgaard, nu et Hospital for Affindige.

Holbek ved Holbeksfjord. Kornhandel. 2100 J.

Nykjøbing i Odsherred, ligger tæt ved Fjorden. 1000 J.

N. O. for Byen, ved Indløbet af Fjorden, ligger Rørvig, indtil for kort Tid siden Toldsted for Kjøbstæderne ved Isefjorden. Det bestaaer iøvrigt kun af et Par Huse.

Kallundborg ved den efter Byen benævnede Bugt. Overfart til Aarshuus (Dampskib). Korn- og Uldhandel. Kirke med 5 Taarne bygget af Esbern Snare. 2200 J.

Paa Kallundborg Slot, som 1658 blev ødelagt af de Svenske, sad Kong Christian II. fangen fra 1549 til 1559.

Korsøer ved det store Belt. Overfart til Nyborg (Dampskib). 1500 J.

Ved Byen ligger Taarnborg Slot, en ubetydelig Fæstning.

Skjelskøer ved det store Belt. 900 J.

Næstved ved Suusaa. 2500 J. (Slag 1259). Tæt ved Byen er Herlufsholm, en Latinsk Skole og Opdragelsesanstalt, stiftet 1565.

Kjøng, en Landsby S. for Næstved, med Linnedmanufacturer.

Vordingborg (fordum Orethungeborg). Latinsk Skole. 1600 J. (Valdemar Atterdag. Valdemars Taarn er den eneste vedligeholdte Levning af det gamle Slot).

Fra Kallehauge Færgested skeer Overfarten til Møen.

Præstøe paa en Ø i Præstøe Bugt, forbunden med Fastlandet ved en Bro. 760 J.

Store Hedinge, en Flekke, ei langt fra Stevns Klint. 950 J. S. V. for den ligger Fakse, en Landsby med Kalksteensbrud.

Kjøge ved Kjøgebugt. 2200 J. (Søslag 1677. 1710).

Ringsted, en gammel By, omtrent midt i Sjelland. I Kirken ligge adskillige kongelige Personer begravne. 1100 J.

Sorøe, en liden af Skove og Indsøer omgiven By. Academie. 780 J.

Slagelse har en Latinsk Skole. Riigt Hospital. 3200 J. Tæt ved Byen laae Antvorskov Kloster, hvoraf Gaarden Antvorskov endnu er en Levning.

Grevskaber: Bregentved (imellem Ringsted og Præstøe), Holsteinborg (S. O. for Skjelskøer), Lerchenborg (ved Kalundborg), Lethraborg (ved Roeskilde). Baronier: Adlersborg*) (imellem Lammefjord og Havet, ved Foden af Værhøi); Holberg (skjænket til Sorøe Academie); Stampenborg eller Nysøe (tæt ved Præstøe); Gaunøe (paa en Ø S. for Næstved), Løvenborg (S. V. for Holbek). Adelige Frøkenklostre: Valløe (S. O. for Kjøge), Vemmetofte (S. V. for Store Hedinge), Gisselfeldt (tæt ved Bregentved), bygget af Peder Oxe.**)

b. Amager.

Indbyggerne (6000) nedstamme fra de Hollændere, som Christian II. indkaldte, og have vedligeholdt deres gamle Dragt og tildeels Skikke. Deres fornemste Næringsvei er Handel med Melk og Kjøkkenurter; Mandfolkene leve som Søefolk og Lodser.

Dragøe er den største By. 1500 J. Kastrup har et Kalkbrænderie.

c. Møen.

Øen er 4 □ M., og har omtrent 12,500 Indb. Her er Kjøbstaden

Stege ved en Bugt paa Nordsiden af Øen; den var fordum befæstet. 1800 J.

d. Bornholm.

Denne Ø er 11 □ M. med 26,000 J. Disse have siden 1659 adskillige Privilegier; en stor Deel ernærer sig ved Skibsfart og Fiskerie.

Rønne, paa Vestsiden, har en Latinsk Skole. Havnen er maadelig. Endeel Uhre ("Bornholmske Stueuhre") og Leerkar udføres herfra. 4000 J.

Gaslø (ingen Havn). 610 J. Sandvig og Allinge, to smaa Flekker paa den nordøstlige Side. Svanike 880 J. Aakirkeby, en Flekke midt i Landet. 540 J.

Nexøe paa Østsiden. I Nærheden er et Sandsteensbrud. 1400 J.

---

*) Det var fordum en fast Borg, som i Grevens Feide udholdt en lang Beleiring, og hvor foruden andre mærkelige Personer den Skotske Greb Bothwel har siddet fangen.

**) Andre mærkelige Steder i Sjelland. I Egnen omkring Ringsted ligger Sigersted, hvor Sagnet lader Kong Sigur have resideret: man viser endnu Signes Grav og Hagbarths Høi; Harrested Skov, hvor Knud Lavard blev dræbt af Prinds Magnus 1131; Fjennesløv, hvis Kirke skal være bygget af Absalons Moder: paa Fjennesløvlille boede Asser Rug og fødtes Absalon.

Paa den nordlige Pynt er Forbjerget Hammeren med Ruinerne af Slottet Hammershuus.

N. O. for Bornholm ligger Christiansøe (fordum Ertholmene), ved hvilket Navn man betegner 3 smaa klippefulde Øer: Christiansøe, Frederiksøe og Græsholmen (ubeboet). De to første danne en god men ei stor Havn, og ere befæstede. Med Garnisonen have Øerne omtrent 450 J., hvilke ernære sig ved Skibsfart og Fiskerie.

e. Samsøe.

Denne Øe, 2 □ M. med henimod 7400 J., hører i det Verdslige under Holbeks Amt, i det Geistlige under Aarhuus Stift. Den udgjør et Familien Danneskjold-Samsøe tilhørende Grevskab. Øen ligger temmelig høit, men er meget frugtbar. Skov findes kun paa den sydlige Side. Af Kjøbstæder findes ingen. Paa den sydlige Ende sees Levninger af det gamle Visborg Slot. Blandt de mindre Øer ved Samsøe mærkes Kyholm (ved den nordostlige Kyst), som er befæstet; dernæst Thunøe.

f. Mindre Øer.

Seierøe (N. V. for Sjelland), Hesseløe (N. for S.); Saltholmen, Ø. for Amager, en liden, lav og ubeboet Øe, som Amagerne om Sommeren benytte til Græsning; Baagøe S. for Sjelland; Agersøe i store Belt.

II. Fyens Stift.*)

Dette indbefatter Øerne: a. Fyen (56 □ med 170,000 J.) b. Langeland. c. Taasinge. d. nogle mindre Øer.

a. Fyen.

Odense, en meget gammel Stad (Odin), Hovedstaden i Stiftet, ved Odenseaa, forbunden ved en Kanal med Havet. Latinsk Skole. Odense er en af de smukkeste og anseeligste Danske Stæder. 9200 J. (Knud den Hellige † 1086).

*) Det indbefatter 2 Amter, Odense og Svendborg.

Bogense mod N. (1300 J.) og Kjerteminde mod N. O. (1730 J.) ere Smaastæder. Fra Bogense er Overfart til Klakring i Jylland.

Nyborg, Fæstning ved det store Belt, en smuk Stad. Stromtold. Dampskibsfart til Korsøer. 3100 J. (Herredage 1256. 1527. Slag 1659).

Svendborg i en deilig Egn, en nærsom By med megen Handel og Skibsbyggerie. 3700 J.

Faaborg (1300 J.) og Assens (2400 J.), hvorfra er Overfart til Slesvig, ere Smaastæder.

Middelfart ved den smaleste Deel af Lille Belt. Overfart til Snoghøi i Jylland. Indbyggerne drive endeel Marsviinsfangst i Beltet. 1500 J.

Striib paa den nordvestlige Side, et Færgested, hvorfra man sætter over til Fredericia.

Den nordligste Deel af Fyen kaldes sædvanligen Sletten: den Halvøe, som ligger imellem Odense-Fjord og Bugten ved Kjerteminde, kaldes Hindsholmen.

Grevskaber: Gyldensteen (Ø. for Bogense), Røepstorff (i den nordlige Deel af "Sletten"), Vedelsborg (mellem Middelfart og Assens), Brahesminde (N. V. for Faaborg), Muckadell (N. for Faaborg). Baronier: Holkenhavn, (S. for Nyborg), Schelenborg (paa Hindsholmen), Lehn (V. for Svendborg), Holsteenhuus (Ø. for Faaborg), Brahetrolleborg (N. O. for Faaborg).

1 Miil Ø. for Assens er Ørnebjerg (Slag 1535). S. O. for Assens er Frederiksgave, en gammel Herregaard, som fordum heed Hagenskov: her sad Erkebiskop Erlandsen fangen, og Corfitz Ulfeld er født her.

b. Langeland.

Denne Øe (5½ □ M., 16,000 J.) er et skjønt, frugtbart Land, riigt paa Korn og Skov. Den nordlige Deel udgjør Grevskabet Ahlefeldt Laurvig: Greven boer paa Slottet Tranekjær, ved hvilket ligger en Landsby af samme Navn.

Rudkjøbing, den eneste Kjøbstad, ligger paa Vestkysten. Den har ingen Havn, hvorfor Skibene maae ligge i en Bugt over 1 M. derfra. 1700 J.

Den sydligste Pynt af Langeland hedder Fakkebjerg, hvor der findes Fyr. Spodsberg (midt paa Øen) hedder Færgestedet til Laaland.

c. Taasinge.

Denne skjønne og frugtbare Ø (omtrent 1 □ M. med 4000 J.) tilhører Familien Juul. Her er det temmelig forfaldne Valdemars Slot, som Christian IV byggede for sin Søn Valdemar (ved Christine Munk), og Bregninge, en Landsby, hvis Kirketaarn er indrettet til et Observatorium, hvorfra haves en overordentlig vidd og skjøn Udsigt.

d. Mindre Øer.

Sprogø i Store Belt, vigtig for Beltpassagen (her er for dennes Skyld opført en rummelig, til Gjestgiverie indrettet Bygning, og Øen befæstet ved Dæmninger imod Havets Angreb paa Nordsiden); Dreiø, Avernakø, Lyø (Valdemar II), Baagø i Lille Belt.

III. Laalands Stift.*)

Dette indbefatter Øerne: a. Laaland, b. Falster og c. nogle mindre Øer.

a. Laaland.

Laaland er omtrent 21 □ M. stor med 49,000 J.; den er en særdeles frugtbar Ø, men mangler godt Vand, og Klimaet ansees ikke for sundt (Feber).

Nakskov paa Vestsiden, ved Albuefjord. Den har temmelig megen Handel. Byen var fordum befæstet (Beleiring 1659). 2400 J.

Halvøen, som begrændser Fjorden mod S. V., kaldes Albuen.

Mariboe ved en Indsø. 1356 J.

Nysted har den bedste Havn paa Øen og Færgefart til Heiligenhafen i Holsteen. 900 J.

Rødby, en Flekke, 1080 J. — Saxkjøbing ved en Bugt. 880 J.

Grevskaber: Christiansæde (N. V. for Rødby), Christiansholm (tæt ved Nysted), Knuthenborg (N. V. for Saxkjøbing), Hardenberg-Reventlau (S. O. for Saxkjøbing). — Baronier: Juellinge (N. for Nakskov), Guldborgland (N. for Saxkjøbing), Sønderkarle (imellem Rødby og Nysted).

*) Det indbefatter 1 Amt.

b. Falster.

Falster er 8 □ M. stor med 25,000 J. Den er en særdeles skjøn og frugtbar Ø, lav som Laaland, men ikke usund.

Nykjøbing ved Guldborgsund. Latinsk Skole. 1800 J. Ved Byen ere Levninger af det gamle Slot og af Voldene.

Stubbekjøbing ved Grønsund. 925 J.

Indbyggerne paa den sydligste Deel af Falster, de saakaldte Gjedsersfolk, ere en Blanding af Danske og af Fremmede, deels de af Christian II indkaldte Hollændere, deels de Colonister, som Frederik IIdens Enkedronning Sophie indkaldte.

Fra Gaabense Færgested sættes over til Vordingborg.

c. Mindre Øer.

Feyø, Fæmø og Askø høre til Laaland.

Halvøen Jylland eller Nørrejylland

er 448 □ M. stor med 540,000 J. og indbefatter de fire Stifter: Aalborg, Viborg, Aarhuus, Ribe.

IV. Aalborg Stift.*)

(131½ □ M. med 166,000 J.)

Aalborg, Hovedstaden i Stiftet, ved Limfjorden. Latinsk Skole. Betydelig Handel, skjøndt i de senere Aar (især siden Sildene ere forsvundne af Fjorden) noget aftagen. Slot (Aalborghuus). 7150 J.

Ligeoverfor Aalborg ligger Flekken Nørre-Sundby.

Hals, en Flekke ved Indløbet af Limfjorden. 700 J. Nær ved denne By troes det Sted at være, hvor Harald Graafeld og Guldharald omkom.

Sæby ved Kattegattet. 730 J. Overfart til Læsøe, men ingen Havn.

Frederikshavn, forhen Fladstrand, en liden Fæstning med en nylig anlagt Havn. I Nærheden ere Østersbanker. 1250 J.

*) Det indbefatter 1) Aalborg, 2) Hjørring og 3) Thisted Amt.

Skagen paa den nordligste Spidse af Jylland, omgivet af milelange Strækninger af Flyvesand: den hele Egn er en øde Ørken. Byen bestaaer af tre Afdelinger, der ligge temmelig langt fra hinanden: den ene Deel, Gammel Skagen, ligger paa den vestlige Side af Landet, de to andre paa den østlige. Husene ere for det Meste af Træ. Flyvesandet er ofte nær ved at bedække Husene i Byen: saaledes er dens forrige Kirke begravet deraf, saa at nu kun Taarnet, der tjener til Sømærke, stikker frem. Ved Byen (paa den østlige Side af Pynten) er et Fyrtaarn til Advarsel for de Sofarende. Havn findes ikke. 1100 J.

I de tre sidste Byer ernære Indbyggerne sig næsten ene ved Fiskerie og lidt Skibsfart.

Hjørring, en gammel By inde i Landet. 1420 J.

Thisted ved Limfjorden, i Thyland. Byen har en deel Handel men ingen Havn. 1800 J.

Nykjøbing paa Øen Mors, ved Foden af en høi Kalkbanke. Byen har en meget god lille Havn. 1100 J.

Nibe ved Limfjorden, er siden Sildefiskeriets Ophør næsten ganske forfalden. 900 J.

Løgstøer, en Flekke paa en lav Grund ved Foden af en høi Kridtbanke. Formedelst Grundene maae Skibene omlosse i Pramme.

Grevskabet Lindenborg (S. O. for Aalborg); Børglumkloster, en stor Herregaard (S. V. for Hjørring), fordum et riigt og berømt Kloster, i Middelalderen Sædet for en Biskop. Nær derved er Ladepladsen Løkken, som har nogen Skibsfart til Norge. Vesterviigkloster, en Herregaard (S. V. for Thisted, ikke langt fra Limfjorden), en Levning af det gamle berømte Kloster af samme Navn, hvis Kirke endnu udgjør en Deel af Gaarden. Agger, en Landsby ikke langt derfra; den har lidt meget ved Havets Anfald. Efter den kaldes det af Vesterhavet dannede Gjennembrud Agger Kanal *).

Landet N. for Limfjordens østligere Deel (fra Løgstøer) kaldes almindeligen Vendsyssel: Landet N. V. for den øvrige Deel er det frugtbare Thyland. Egnen N. for Limfjorden, imellem Hobro og Aalborg mod V., kaldes undertiden Himmerland, hvilket Nogle sætte i Forbindelse med Cimbrernes Navn.

*) I Aalborg Stift findes mange store Tørvemoser, hvoraf nogle føre Navn af Vildmoser. Af dem, der kaldes saaledes, ere meest bekjendte den store Mose N. V. for Aalborg, noget fra Limfjorden, og en anden S. for Indløbet af Limfjorden, ved Kattegattet.

Læsøe, 2 □ M. med 400 J., som leve af Strandinger, Fiskerie og Skibsfart. Den ubetydelige Agerdyrkning besørges af Fruentimmerne. Den er flad og for en Deel bedækket af Flyvesand: af Skov findes kun meget Lidet. Farlige Grunde omgive Øen.

Hirtsholmene ere nogle smaa Øer N. O. for Frederikshavn, som udgjøre et Sogn.

Desuden Øerne i Limfjorden: Mors (6½ □ M.), Øland, Gjøl.

V. Viborg Stift.

(53 □ M. med 55,000 J.)

Viborg, Stiftets Hovedstad, en gammel Stad, forhen langt større end nu, hvorfor der og findes store tomme Pladse i den. Latinsk Skole. Domkirke med Kryptkirke. Landsoverret. Forhen holdtes her "Snapsting," hvilket nu er aldeles ophørt. Byen er Sædet for Jyllands Provindsialstænder. Monument for Hans Tausen. 3500 J.

Skive ved Skive Aa og Limfjorden, i Sallingland. 1080 J.

Daugberg og Mønsted ere Landsbyer med Kalkgruber. Bruunshaab, et Klædefabrik ½ M. fra Viborg.

Finderup, en Landsby S. V. for Viborg (Erik Glipping † 1286). N. for Viborg er Tapdrup eller Tap Hede (Slag 1334). S. for Viborg er den egentlige Ahlhede, hvor Tydske Colonister ere bosatte; S. for denne er Grathehede (Slag 1157.)

Salling kaldes den frugtbare Halvøe N. for Skive.

VI. Aarhuus Stift.*)

(86 □ M. med 144,000 J.)

Hobro (730 J.) og Mariager (570 J.), to Smaastæder ved Mariagerfjord.

Randers ved Gudenaa, hvor den falder i Randersfjord, ved Foden af høie Bakker. Latinsk Skole. Arsenal. Laxefangsten er ikke saa betydelig som fordum, og Handskemanufacturerne ere ei af noget stort Omfang. Riigt Hospital. 6850 J. (Niels Ebbesen 1340)**)

Greenaa ved Greenaaen, imellem Kolindsund og Kattegattet. Byen har selv ingen Havn, Skibene maae ligge noget derfra i en Bugt. 1000 J.

Ebeltoft ved Ebeltoftviig, en liden By. 900 J.

*) Det indbefatter 1) Aarhuus, 2) Skanderborg og 3) Randers Amter.

**) Randers var fordum meget større end nu og befæstet, og laae udentvivl ikke ganske, som den nu ligger. Den har havt tvende Slotte, som begge ere aldeles forsvundne.

Aarhuus, Stiftets Hovedstad, ved en Aa, som danner Byens Havn, der stedse mere udvides og forbedres. Smakke- og Dampskibsfart til Kallundborg. Handel. Filialbank. Gammel og stor Domkirke. Latinsk Skole. 7090 J.

Skanderborg, en Landstad i en skjøn Egn. Kirken er en Levning af det gamle Slot, hvor Christian den IV i sin Ungdom opholdt sig; paa Søen svede han sig i Sovæsenet. 870 J. (N. Ebbesen † 1340?)

Horsens ved Horsensfjord, en af de smukkeste Byer i Danmark. Slot. Latinsk Skole. 5000 J.

Den Halvø, som ligger S. for Kalsevig, kaldes Mols, (Molboer); den sydlige Halvø deraf kaldes Hels, dens Sydspidse hedder Helgenæs eller Helshage.

Grevskabet Friisenborg, (imellem Aarhuus og Randers noget til V., det største i Danmark); Baroniet Vilhelmsborg (1 M. S. for Aarhuus). Frøkenklostret Støvringgaard (N. for Randers).

Clausholm, en gammel Herregaard 1 M. fra Randers (Dronning Anna Sophia 1731–1743). Kalø, et Gods ved Kalsevig. Paa en Ø, som ved en Steendæmning er forbunden med Fastlandet, ere endnu Levninger af det gamle Kalø Slot, fordum en meget fast Borg, hvor blandt andre Statsfanger Gustav Wasa sad fangen i nogen Tid. Det blev nedbrudt under Christian V., og af Materialierne tildeels bygget Charlottenborg i Kjøbenhavn. — Rye, en stor Landsby nær ved Himmelbjerget, var indtil det 17de Aarh. en Kjøbstad, hvor Adelen 1534 valgte Kong Christian III. Tæt herved laae det berømte Øm Kloster, hvor Frederik II ofte opholdt sig.

Øer:

Anholt i Kattegattet, omtrent 1 □ M. stor med 160 J. Flyvesand bedækker det Meste af Øen: Indb. have deres Næring af Havet. Mange Sælhunde slaaes her. Øen er omgiven af farlige Grunde: paa Østsiden er et Fyr.

Endelave, S. O. for Indløbet af Horsensfjord, udgjør et Sogn.

Hjarnø og Alrø, to smaa Øer i Horsensfjord, udgjørende et Sogn. De have deres Navne efter de fra Sagnene bekjendte Kong Hjarne og Dronning Alrune, hvis Gravhøie endnu vises.

Hjelm, en høitliggende ubeboet Ø, som tilhører Byen Ebeltoft, bekjendt i Historien. Her findes Ruiner af det gamle befæstede Slot Hjelm, hvor Marsk Stig opholdt sig efter Erik Glippings Mord.

VII. Ribe Stift.*)

(175 □ M. med 167,000 J.

Veile ved Veilefjord, bekjendt af sin skjønne Omegn. 2750 J.

Fredericia, paa en Odde ved det Lille Belt, er befæstet. Den blev anlagt 1650, og skulde efter Bestemmelsen blevet til en stor Stad: men endskjøndt man har stræbt at drage Indbyggere til ved at tilstaae alle christelige Secter fri Religionsøvelse, og ved andre Midler, har det dog ikke villet lykkes. En stor Deel af det Rum, Voldene indeslutte, er ubebygget og benyttes som Mark og Eng. Gaderne ere forresten brede og lige. Indb. drive især Tobak- og Kartoffelavl. Strømtold. Færgefart til Striib. 4300 J.

Kolding ved Koldingfjord. Grændsetoldsted. Latinsk Skole. Ruiner af det gamle Slot Koldinghuus (afbrændt 1808). 2600 J.

Ribe, Stiftets Hovedstad ved Nipsaa, en gammel By, fordum langt større end nu (dengang kunde Skibe gaae heelt op til Byen, nu neppe Pramme). Latinsk Skole. 2400 J.

Varde ved Vardeaa. Agerdyrkning og Brændeviinsbrænderie ere næsten de eneste Erhvervkilder for Byen. I Omegnen forfærdiges Jydepotter. 1400 J. 2 Mile fra Byen ligger dens Ladeplads Hjerting (237 J.); Skibene ligge i Havn ved Fanø.

Ringkjøbing ved Ringkjøbingfjord. 1230 J.

Holstebro ved Storaa. 1230 J.

Lemvig, nær ved en Bugt af Limfjorden, omgiven af høie Bakker. Byen har nogen Handel. 610 J.

Grevskabet Schakkenborg, (imellem Tønder og Vesterhavet). Frøkenklostret Estvadgaard (N. for Ringkjøbing).

Jellinge, en Landsby 1½ M. V. for Veile, i Oldtiden et gammelt Kongesæde. Her findes de berømte Jellingehøie med Gorm den Gamles og Thyra Dannebods Grave, og ved Kirken to store Runestene. Greis Mølle, en Klædefabrik N. for Veile. — Snoghøi, en Færgegaard, hvorfra sættes over til Middelfart. — Mogeltønderen, en Flekke under Grevskabet Schakkenborg.

---

*) Noget af det, der hører under dette Stift, ligger inde i det Slesvigske. Det indbefatter 1) Veile, 2) Ribe og 3) Ringkjøbing Amter.

Paa Randbøl Hede V. for Veile boe nogle Tydske Colonister.

Øer (i Vesterhavet)*):

Fanøe, 1 □ M. med 2400 J. Skibsfarten herfra er betydelig.

Manøe, to smaae Øer S. for Fanøe.

Amrum S. V. for Fanøe, har 700 J. Paa Vestsiden ere høie Sanddüner.

Deels til Slesvig, deels til Ribe Stift høre Øerne:

Romøe, som meest bestaaer af øde Sandklitter. 600 J.

Sylt, 1½ □ M. med 2600 J. Det Meste bestaaer af Sanddüner, Midten har Marskland. Kun den nordligste Deel, det saakaldte List Land, hører til Ribe Stift (Søslag i Lister Dyb 1644).

Føhr med 3700 J. Det Vestlige hører til Ribe Stift. Flekken Wyck (650 J.) har nogen Skibsfart og siden 1819 et Søbad.

VIII. Hertugdømmet Slesvig.**)

(Sønderjylland).

(162 □ M. med 350,000 J.)

Christiansfeld, en liden By med adskillige Manufacturer og Fabriker: den er beboet af Herrnhutere (anlagt 1773), og bestaaer af to parallele Gader, i Midten af hvilke er en Plads med Kirken. 820 J.

Hadersleb ved en Fjord. Latinsk Skole. 6000 J.

Apenrade ved en Fjord, har en meget god Havn og ikke ubetydelig Handel og Skibsfart. 4000 J.

Flensborg ved en Fjord. Den er næst Kjøbenhavn og Altona den vigtigste Handelstad i den Danske Stat; Havnen er dyb og sikker. Brændeviinsbrænderier, Tobaksfabriker, Sukkerraffinaderier. Latinsk Skole. 14,500 J.

Glücksburg (660 J.) ved Flensborgfjord, Rappel (1900 J.) ved Slien, ere Flekker.

*) Indbyggerne paa alle disse Øer ere af Frisisk Herkomst, og have i Klædedragt megen Lighed med Amagerne. De ere næsten alle Søfolk og Fiskere.

**) Med Hensyn til den verdslige Vedkommelse indbefatter det 11 Amter og 4 Landskaber (under 9 Amtmænd), foruden Kjøbstæderne og de adelige Godsers Districter.

Slesvig, Hovedstaden, Sædet for den Slesvig-Holsteenske Regjering og for de Slesvigske Provindsialstænder. Byen bestaaer af 3 Dele, og er næsten ½ Miil lang: den ligger i en Halvkreds omkring det Inderste af Fjorden Slien, som kun er seilbar for mindre Skibe. Domkirke; Vaisenhuus; Døvstummeinstitut; Hospital for Aandssvage; Frøkenkloster; Latinsk Skole. 11,000 J. Ved Byen ligger Slottet Gottorp, forhen Hertugernes Residents. 1 Miil fra den ligger Lystslottet Louisenlund.

Eckernförde ved en Fjord, har en fortræffelig Havn. Latinsk Skole. 4200 J.

Friederichsort (forhen Christianspriis), en liden Fæstning ved Kielerbugten. 150 J.

Tønder, 1 Miil fra Vesterhavet. Den er meest bekjendt ved de mange Kniplinger, som forfærdiges i Byen og Omegnen. Latinsk Skole. Skibsfart har Byen ikke, da Aaen, hvorved den ligger, kun kan befeiles af Pramme. 2900 J.

Høier og Bredstedt ere Flekker ved Vesterhavet. Ligeledes Lügumkloster. (1200 J.) N. for Tønder.

Husum har store Heste- og Qvægmarkeder og nogen Handel. Smaa Skibe kunne komme lige til Byen. Latinsk Skole. 3840 J.

Garding har nogen Handel. 1400 J.

Tønningen, forhen (indtil 1714) en Fæstning ved Eideren. God Havn, ikke ubetydelig Handel. Toldsted for Skibe, der passere Kanalen. 2400 J.

Friederichsstadt ved Eideren, en regelmæssigen bygget By (anlagt 1621 af Arminianere fra Holland). Alle Religionssecter have her fri Religionsøvelse. 2200 J.

Andre mærkelige Steder ere: Immervad (S. V. for Hadersleb), en Kro. I Nærheden heraf bleve de Danske slagne 1420. Urnehoved, en Bakke N. for Tønder, hvor fordum Urnehoved Ting holdtes (Erik Emun † 1137). Ved Haddeby, en Landsby ved Slien, hvis Kirke maaskee er den ældste i Slesvig, ere Levninger af Volden Dannevirke. Lohede (ogsaa Kropper Hede), en Hede ikke langt fra Bredstedt. Slag 1261. 1331. Sehestedt, en Landsby ved Kielerkanalen. Slag 1813. Bülk, et Gods ved Friederichsort, paa Høiden af hvilket forefaldt en Søtrafning 1715.

Særegne Benævnelser paa enkelte Dele af Landet ere: Sundewitt, Halvøen imellem Alssund og Flensborgfjord; Angeln, Landet imellem Flensborgfjord og Slien; Schwansen, Halvøen imellem Slien og Eckernfördefjord; Dänischwald, Landet imellem Eckernfördefjord og Kanalen. Landskabet Eiderstedt kaldes Egnen omkring Tønningen og Garding, Landskabet Strapelholm Landet omkring Friederichsstadt.

De adelige Districter (omtrent 26 □ M.) have adskillige Privilegier og i flere Henseender særegne Forhold. De ligge næsten ene paa Østsiden. Blandt de dertil hørende Godser mærkes Baroniet Geltingen og Grevskabet Sandberg-Reventlau, begge i Angeln, videre Frøkenklostret i Slesvig og Hertugen af Augustenborgs Besiddelser.

Øer:

a. I Vesterhavet:

Norstrand og Pelworm, begge med omtrent 3000 I., bestaae meest af Marskland. De ere Levninger af den (omtrent 3 □ M.) store Øe Nordstrand, som den 11 Octbr. 1634 blev ødelagt af en Vandflod, ved hvilken over 6000 Mennesker omkom.

b. I Østersøen:

1. **Als, Alsen**, adskilt fra Landskabet Sundewitt ved Alssund, en skjøn, frugtbar og skovrig Øe, 6 □ M. med 24,000 I. Den midterste Deel af Øen eier Hertugen af Augustenborg. Foruden Besiddelserne paa Als eier han Slottet Gravensteen i Sundewitt. En deel af Øen hører i geistlig Henseende under Fyens Stift.

Sønderborg, ved Alssund, har en fortreffelig Havn, ved hvis Indløb ligger det gamle Slot (Christian II. 1532-1549). 3400 I.

Nordborg, en Flekke ved en Indsøe, paa en Øe i hvilken fordum laae et Slot (Erik Glipping 1261). 1100 I.

Augustenborg, en Flekke midt paa Øen, med et Slot, hvor Hertugen residerer. 700 I.

2. **Ærøe**, en skovløs og bakket, men meget frugtbar Øe, henimod 1½ □ M. med 9500 I. Den har tilligemed den største Deel af Als en egen Biskop.

Ærøeskjøbing paa Nordsiden, har en god Havn. 1450 I.

Marstal, en Flekke. 1450 I.

3. **Femern** ved Kysten af Holsteen, 3 □ M. med 8000 I. Øen er meget lavtliggende, mangler Skov og godt Vand, men er overmaade frugtbar. Indbyggerne have adskillige Privilegier.

Burg, en Kjøbstad med 1800 I. Byen har ingen Havn.
Petersdorff, en Flekke.

IX. Hertugdømmet Holsteen.

(153 □ M. med 445,000 I.)

Holsteen inddeeltes fordum i det egentlige Holsteen (den nordlige og midterste Deel), Stormarn (mod S. V.), Wagrien (mod N. O.) og Ditmarsken (mod N. V.). Hertil kommer Grevskabet Ranzau (mod S.), Herskaberne Pinneberg (mod S.), Harzhorn (ved Krempe) og Breitenburg (ved Itzehoe). Endskjøndt denne historiske Inddeling endnu kun tildeels har Noget at betyde i administrativ Henseende,*) følge vi den dog her, da der i det daglige Liv ikke sjeldent tages Hensyn dertil.

a) I det egentlige Holsteen:

Rendsburg, en Fæstning ved Eideren, hvor Kielerkanalen ender. Speditionshandel. 10,300 I. (Forliig 1675).

Kiel ved Kielerbugten. Universitet. Handel, Dampskibsfart til Kjøbenhavn. "Kieler Omslag" i Februar Maaned. 12,800 I. (Fred 1814).

Itzehoe ved Stör. Sædet for de holsteenske Provindsialstænder. Frøkenkloster med meget betydeligt District. 5700 I.

Wilster (2400 I.). Kellinghusen ved Stör. Fayencefabriker. 1000 I.

Neumünster med store Klædefabriker. Ogsaa mange Vogne forfærdiges her. 3800 I.

Preetz hører under det adelige Frøkenkloster, som ligger tæt ved Byen. 4700 I.

Bordesholm, en Herregaard, fordum et Kloster. (Forliig 1522).

b) I Stormarn:

Glückstadt ved Elben, i en lav og sumpig Egn, forhen stærkt befæstet. Alle Religionssecter have her fri Religionsøvelse. 6100 I.

Krempe var engang befæstet. 1200 I.

*) I denne Henseende bestaaer det af 16 Amter (under 9 Amtmænd) og 2 Landskaber (Nordre- og Søndre-Ditmarsken) foruden Kjøbstæderne, de adelige Godsers Districter, Herskaberne Pinneberg og Herzhorn, Grevskabet Ranzau.

c) I Wagrien:

Plön ved Plönersøe, har et Slot. 2100 I.

Lütjenburg. 1250 I. Oldenburg. 2300 I. Heiligenhafen. Overfart til Nysted paa Laaland. Havn. 1860 I. Neustadt med en fortreffelig Havn. 4400 I. Segeberg ved Trave og Foden af det efter Byen benævnede Kalkbjerg. Ruiner af Slottet (Prinds Otto 1334). 3200 I. Oldesloe, med et Saltværk. 1850 I. Bramstedt med en Sundhedsbrønd.

Travendal, et Slot (Fred 1700). Bornhöft (Bornhövede) en Landsby (Slag 1227).

d) I Ditmarsken:*)

Heide (5200 I.) Weslingburen og Lunden ere Flekker i Nordre-Ditmarsken.

Meldorf, fordum befæstet (Erobring 1500 og 1559) med 2900 I. Hemmingstedt, en Landsby (Slag 1500); begge i Søndre-Ditmarsken.

e) I Grevskabet Rantzau**):

Elmshorn med ikke ubetydelig Handel. 3000 I. Barmstedt. Tæt ved er det gamle Slot Ranzau, hvor Greverne residerede.

f) I Herskabet Pinneberg:

Altona ved Elben, tæt ved Hamburg, næst Kjøbenhavn den betydeligste Stad i den Danske Stat, smuk og regelmæssigen bygget. Den har mange Fabriker, Skibsværfter og især vigtig Handel (blandt andet tager Staden megen Deel i Sildefangsten i de nordlige Have, ogsaa i Sælhundefangsten). Mynt; Bankinstitut. Alle Religionsbekjendere have fri Religionsøvelse. Tallotterie. 27,000 I.***)

Til Staden hører Ottensen, der er at betragte som dens Forstad (1900 I.). Her er Klopstock begraven, og Hertug Carl af Brunsvig døde her 1806.

Wandsbeck, en Flekke med 2000 I. Tallotterie. Uetersen med et adeligt Frøkenkloster. 3200 I.

*) Indbyggerne i Ditmarsken have betydelige Privilegier og i mange Henseender en fra det øvrige Holsteen forskjellig Forfatning. Landet udgjør to Landskaber, Nordre- og Søndre-Ditmarsken: hvert af dem har sin Landfoged.

**) Dette var et Tydsk Rigsgrevskab indtil 1726; da blev det inddraget under den Danske Krone, efterat den sidste Greve var myrdet af sin Broder.

***) Altona var endnu 1500 en Landsby. Den heed først Altenau, hvilket siden forandredes til Altona ("All to nah"). Den opbrændtes af Stenbok 1713.

Pinneberg (620 I.); Blankenese ved Elben, med temmelig megen Skibsfart og Fiskerie; 3100 I. Wedel ved Elben. Færgefart. 1000 I.

Særegne Benævnelser paa enkelte Dele af Landet ere foruden de allerede angivne: Land Oldenburg, det nordøstligste Hjørne; Die Probstey (Provstiet), det frugtbare District S. for Kiel, imellem Kielerbugten og Østersøen. Det hører under Frøkenklostret i Preetz.

De adelige Districter udgjøre omtrent 58 □ M. Til dem høre de tre Frøkenklostre i Itzehoe, Preetz og Uetersen, som have meget betydelige Eiendomme.

X. Hertugdømmet Lauenburg.

(20 □ M. med 40,000 I.)

Landet er jevnt og fladt, frugtbart ved Elben, ellers meest sandig Jord og Hede. Korn og Qvægavl, i Hedegnene Faare- og Biavl. Lauenburg har egne Landstænder, bestaaende af Deputerede fra Stæderne og de adelige Godser.*)

Lauenburg ved Elben og Steckenitz. Speditionshandel. Elbtold. 3500 I.

Ratzeburg paa en Ø i Ratzeburgsøe. 2000 I. Lidt af Byen hører til Mecklenburg-Strelitz.

Mölln ved Steckenitz, 1600 I. Uglspil (Eulenspiegel) er begraven her.

Til Danmark høre endnu: 1) Færøerne, 2) Island, og 3) Besiddelserne udenfor Europa, nemlig: Grønland, de Vestindiske Øer, Etablissementerne paa Kysten Guinea, Tranquebar og Frederiksnagor i Ostindien. Men disse omtales først senere ved hver Verdensdeel.

1. Færøerne.

Saaledes kaldes 25 Øer, som ligge imellem 61½° og 62½° N. Br. i Nordhavet. De ere meget klippefulde og hæve sig steilt fra Havet: den største Høide er 2700 Fod. Klimaet er aldeles Øklima, da Vinteren er meget mild men Sommeren meget kold og fugtig, Veirliget i det Hele ustadigt. Skov findes slet ikke paa disse Øer: af Kornet lykkes kun Byggen, og det ikke altid. Agerdyrkningen er derfor meget ubetydelig, Pløining finder kun saare lidet Sted, men stundom graves et lidet Stykke

*) Det udgjør 4 Amter, foruden de 3 Stæder og de adelige Godser.

Jord. Derimod ere her ypperlige Græsgange, og derfor er Faareavlen, tilligemed Jagten efter vilde Fugle og Fiskerie (især efter Grinder, et Slags Marsvin), Indbyggernes Hovedsysssel. Havlen er for dem af samme Vigtighed som Kornavlen andensteds. Heste (af Norsk Race) bruges til Transport, da Vogne ere ubekjendte og ubrugelige her. Af Mineralriget frembringer Øen Steenkul (som dog ei skulle due meget; Gruberne ligge ogsaa næsten ubenyttede) og Opaler.

Indbyggernes Antal er 7000: kun de 17 Øer ere beboede. Religionen er Lutherſk. Færøerne høre under Sjellands Stift, og forestaaes af en Landfoged og en Provst (Oluf Kyrre oprettede et Bispedømme her, som bestod indtil Reformationen). Fra Øerne udføres Lammekjød, uldne Vare, Fedevare, Duun: der indføres Korn, Fabrikvare o. s. v. Handelen er endnu Monopol.

Strømøen er den største Ø: paa den findes Handelspladsen Thorshavn (750 J.), Hovedsædet for Handelen.

Syderøe, hvor der findes Steenkul. Sumbøe, ved hvilken er en farlig Malstrøm.

2. Island.

Denne Ø, som ligger i den nordlige Deel af det Atlantiske Hav imellem 63½° og 66½° N. Br., er omtrent 1450 □ M. stor og har 50,000 J. Den har en temmelig rund Form; den nordvestlige Deel danner en fremspringende Halvøe. Kysten er for det Meste høi og steil: Havet trænger med mange Fjorde dybt ind i Landet. Hele Øen er bjergfuld og af vulcansk Natur, derhos nøgen og øde; den er høiest imod S. O. (de høieste Puncter man kjender i Island, indtil 6000 F., findes her). Selv de flade og eensformige Hede- og Mosestrækninger ere opfyldte af uregelmæssige adspredte Steenmasser. De fladeste Egne findes mod N. og S. V. Det Indre er ikke fuldkommen bekjendt, men udgjør formodentlig en sammenhængende Bjergmasse; det er aldeles ubeboet og ubeboeligt. Floderne løbe for det Meste mod N. Af Indsøer findes adskillige. Islands nøgne og skaldede Bjerge ere for en stor Deel Vulcaner, og Øen bærer overalt Spor af Ildens Virksomhed. Af de endnu virksomme Vulcaner mærke vi Hekla (5000 F.), Krabla, Skapta. I Forbindelse

med denne vulcanske Natur staae ogsaa de mange varme Kilder, som findes her: af dem mærke vi især den berømte Geyser*).

Islands Klima er i Forhold til dets Beliggenhed mildt; da det er Øklima, viser dette sig især i de milde Vintere. Dog er der en stor Forskjel paa den nordlige og sydlige Deels Klima**), hvortil Aarsagen maa søges deels i det indre Høiland, som adskiller dem, deels i Drivisen, som fra Grønlands Østside ved Strømmen føres til Islands Nordkyst, og stundom ligger der indtil midt om Sommeren. Naar den kommer i stor Mængde og usædvanlig Udstrækning omkring Landet, foraarsager den ofte, ved den stærke Kulde, Misvæxt, saa at Vegetationen hæmmes, Qvæget dør og Hungersnød opstaaer. Luften er i Island fugtig og taaget, Veirliget ustadigt, Blæst almindelig. Sneelinien findes ved en Høide af 2500 til 3000 Fod. Bjerge, paa hvilke findes evig Snee og Is, kaldes i Island Jökuler.

Af Mineralier har Island Svovl og Surtarbrand (forkullede Træstammer i Bjergene). Planteriget er fattigt, da den kolde, fugtige Søluft hindrer Træværten: Skov findes slet ikke paa Øen, af egentlige Træer blot Birken og Rønnen, som dog kun ere meget lave. Af Buske findes Dværgbirken og flere Pilearter. Mangelen af Skov erstattes nogenlunde ved Drivtømmeret, som

*) Ved Geyser forstaaes egentligen en heel Egn fuld af hede Kilder, fra hvilke uophørligen opstiger Damp og høres underjordisk Buldren; ikke uafbrudt, kun i visse efter ubestemte Mellemrum følgende Udbrud, udkaste de Vand, men da stundom i en Straale af 100 til 200 Fods Høide, og af over 70° Varme. Vandet i adskillige af disse Kilder indeholder saamegen Kiseljord, at det ved Vandets Fordunstning ansætter sig som en haard Steen omkring Kilden: Planter og Græs der omkring bedækkes med saadan Skorpe, og hvad man lægger deri forstenes snart. Den store (gamle) Geyser, som nu ikke mere er saa virksom, har sit Bassin (4 til 5 Fod dybt, men stundom ganske tørt) paa Toppen af en Høi: Eruptionen skeer igjennem et Rør af Steen, dannet af Kilden selv. Det overflydende Bassin danner en liden Flod. Strokken, som nu er mere virksom, udkaster sort, dyndet Vand indtil 70 Fod høit. Forresten er det ofte farligt at nærme sig Kilderne, da Jorden paa mange Steder er fuld af slige Aabninger, der kun bedækkes af en tynd Græskorpe.

**) Vinteren er i Reikavik 3° mildere end i Trondhjem, og 7° mildere end i Umeå, men den varer i 5 Maaneder. Sommeren er 1½° mindre varm end i Trondhjem. Eyafjord har samme Middelvarme som Nordcap, skjøndt det er 5° sydligere. Men endnu langt mildere er Islands Klima i Sammenligning med Nordamericas. Dog kan Kulden stige til 25°, ligesom Varmen til 20°, ja paa enkelte Steder til 28°. Den længste Dag er 23½ Time.

	N. B.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
Reikavik	64°	3½°	—1°	10½°
Eyafjord	66°	0°	—5°	6°

meest bestaaer af Fyr, Gran og Birk. Derimod har Øen gode Græsgange, i de lavere Dale og paa de fladere Strækninger ved Kysten. Haveværter lykkes, men drives ikke synderligen. Kornavl finder kun i meget ringe Omfang Sted. Islandsk Mos er almindeligt, og spises stundom af Indbyggerne. Islænderne have deres meste Erhverv af Faarene, deres fornemste Huusdyr. Foruden dem findes Heste*) af Norsk Race, smaa men stærke. Hornqvæget er ogsaa smaat. Geder findes i Mængde. Rensdyret er i Midten af forrige Aarhundrede indført fra Norge, men findes nu temmelig talrigt i det Indre. Ved Kysten ere mange Sælhunde, og i Havet en stor Mængde Fisk. Vilde Fugle, især Edderfugle. — Indbyggerne høre til den Skandinaviske Folkestamme: deres Religion er den Lutherske. Islænderne have altid udmærket sig ved en sjelden Lyst til og Agtelse for Videnskaberne, især Historien, og Almuen er mere oplyst end paa de fleste andre Steder: Forældrene undervise selv Børnene, og Forsømmelsen deraf vilde beskjæmme begge Parter i deres Landsmænds Øine. Hovednæringsveiene ere Qvægavl, Fiskerie og Fuglejagt: Øen udfører disses Frembringelser, og indfører lidt Korn, Fabrikvare o. s. v. Islænderne spise kun lidet Brød, men næsten ene Faarekjød og Fisk. Tør Fisk benyttes for Brød; en Hovedret er Tykmelk. Til Drik bruges Tykmelk blandet med Vand, eller Valle. Til Maling af Meel bruges endnu Haandmøller. Husene ere af Træ. Vogne kjendes ikke paa Island, og vilde formedelst Mangelen paa Veie ogsaa være ubrugelige: al Transport skeer paa Heste. Kirkerne bruges ofte som Magasiner, eller som Herberger for Reisende.

Øen udgjør 3 Amter, og har sin egen Stiftamtmand og Biskop; den deles desuden i Sysler eller Herreder.

Reikavik (mod S. V.), hvor Biskoppen og Stiftamtmanden boe. 700 J.

Besseſtad, en Gaard, der nu er en Latinsk Skole.

Skalholt, hvor forhen Biskoppen boede.

*) Disse maae om Vinteren oftest selv søge deres Føde; Høet faae Kreaturerne. Til Hestene koger man stundom Fiskehoveder o. s. v. med lidt Hø.

Kongeriget Holland.

1. Holland ligger imellem 21° 16′ og 24° 54′ Ø. L., og imellem 50° 44′ og 53° 34′ N. Br., og grænser mod V. og N. til Nordsøen, mod Ø. til Tydskland, mod S. til Belgien. Det udgjør 600 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Holland, den laveste Deel af den Nordeuropæiske Slette, er et uafbrudt Lavland, egentligen et stort Delta (Schelde, Maas, Rhin), med frugtbart Marskland. Uden Høie og Stene (Stenene ere for længe siden næsten alle anvendte til Dæmninger, Veie og Bygninger), uden Skove og Kilder ligger det med sine aldeles flade Kyster for en Deel lavere end Havet, og beskyttes mod dette ved Dæmninger og Düner; dog er ogsaa Havet paa de fleste Steder lavt, idet Sandbanker og Øer omgive Kysten. Utallige Kanaler gjennemskjære dette af Mosejord og Dynd dannede Land, og omgive de saakaldte Polder o: inddigede Stykker Land, i hvilke den fugtige Bund ved Grøfter, Dæmninger og andre Midler er forvandlet til Marskland med frugtbare Kornmarker og herlige Enge. Kanalerne ere ogsaa, især S. for Rhinen, den bequemmeste og paa nogle Steder den eneste Vei, ad hvilken Communication kan finde Sted. Men der, hvor den frugtbare Skorpe af Muldjord er tyndere eller ganske mangler, træde Heder og Sandflader, eller Moser og Sumpe, istedetfor Agerlandet: af Moser og Sumpe findes især betydelige i den østlige Deel af Prov. Nordbrabant samt i Overyssel og Drenthe.

3. Klimaet er Kystklima*). Luften er for det Meste fugtig (Regnmængden 25½ T.), tyk og tung, Taage og Storm hyppige, Varme og Kulde mindre end i Tydskland. Klimaet er temmelig usundt for Fremmede.

4. De af Øer og Sandbanker omgivne Kyster ere overalt sønderrevne af Havets Bølger, som have dannet mange, tildeels dybt ind i Landet gaaende Bugter, der

*) Hollands og Belgiens Klima vil man faae et Begreb om ved at sammenligne disse Tal:

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.	Kold. M.	Varm. M.
Amsterdam	52° 22′	8°	2°	16½°	1½°	15½°
Warschau	52° 14′	7°	−1°	4°	−2½	17°

ved høi Stormflod og Digebrud endnu skulle voxe. De vigtigste ere: a) Lauwersøe imellem Groeningen og Friesland. b) Dollart imellem Groeningen og Ostfriesland. c) Zuydersøen (Søi), henimod 60 □ M. stor, fuld af Sandbanker og Grunde, i tidligere Tid sandsynligviis en Indsøe. Strædet Pampus forbinder den med Het Y*), som igjen staaer i Forbindelse med Harlemerhavet, en 3 □ M. stor Indsøe.

5. **Floder.** Landet skraaer allevegne mod N. og N. V. til Nordsøen; men Faldet er meget ubetydeligt, og den deraf opstaaende Vandrigdom i Floderne, hvilken endnu periodisk forøges ved Virkningen af Oceanets Flod, er af stor Vigtighed for Skibsfarten. Hovedfloderne ere: a) Rhinen, der strax efter sin Indtrædelse i Holland deler sig i 2 Arme. Den sydligere og større Arm, ved Navn Waal, gaaer over Nymwegen mod V., og forener sig med b) Maas, der kommer fra Belgien; de dele sig siden atter i to Arme, Westkil og Merwe, hvilke imellem sig indeslutte Biesbosch (en Bugt med en stor Mængde smaa Øer). Westkil (ogsaa kaldet Hollands Diep) løber i to Arme, af hvilke den venstre staaer i Forbindelse med Ost-Schelde, under forskjellige Navne til Nordsøen. Merwe (eller Merwede) afsætter mod Syd die alte Maas, forener sig med Leck og kaldes igjen Maas, forener sig atter med die alte Maas, og falder ved Briel i Nordsøen.

Den nordlige og svagere Arm af Rhinen beholder dette Navn, og gaaer mod N. V., indtil ovenfor Arnheim den anden Deling finder Sted, idet Yssel**) gaaer derfra til Zuydersøen. Sex Mile derfra følger ved Wyck by Duurstede den tredie Deling: den venstre og stærkere Arm Leck forener sig med Merwe, efterat have afsat Yssel, der gaaer mod N. O. og igjen forener sig med Hovedstrømmen. Den høire Arm gaaer under Navn af Krummer Rhein over Utrecht, hvor den afsætter Vechte (Fechte) til Zuydersøen, til Leyden. Rhinen, som nu kun er en Bæk, løber igjennem Sandbanker til Havet, hvor dens før ganske tilstoppede Munding er bleven aabnet med en Kanal ved Katwyk op Zee.

*) Y udtales i de Hollandske Navne som Ei.

**) Oprindeligen en af Drusus, 12 Aar f. Chr., gravet Kanal, som forener sig med den gamle Yssel, en liden Flod, der kommer fra Westphalen.

Blandt de utallige Kanaler mærkes især den Nordhollandske, 12 M. lang og 24 F. dyb, feilbar for de største Skibe: den er anlagt fra Amsterdam til Helder for at undgaae den besværlige Seilads paa Zuydersøen.

6. **Producter.** Korn (Hvede), men ikke tilstrækkeligt, Hør, Hamp, Tobak, Krap, Humle, Kjøkkenurter, Blomster, fortræffelige Græsgange (som saadan benyttes Jorden meest, da den største Deel er Eng). — Hornqvæg (en stor Mængde Smør og Ost udføres), Faar, Heste, Svin (mod Øst); Qvægavlen er af stor Vigtighed. Gjæs og andre Vandfugle, Fisk, Østers. — Pibeleer, Tørv, hvilken erstatter den fuldkomne Mangel paa Brænde.

7. **Indbyggernes** Antal er 2,770,000, alle af Germanisk Herkomst; de bestaae af Hollændere, Flamlændere (i S.), Frisere (i Friesland) og Tydske (i S. O.). Disse tale hver sit Sprog, som dog ere beslægtede. — Den herskende Religion er den Reformerte; kun imod S. ere de Fleste Katholiker: foruden dem findes mange mindre Secter, og der herskер fuldkommen Religionsfrihed. 50,000 Jøder. Videnskaberne befordres ved 3 Universiteter. Skoler ere i tilstrækkeligt Antal og vel indrettede.

8. Fabrikerne levere Klæde, Lærred, Papiir, Tobakspiber, Tobak, Brændeviin, Olie, Skedevand o. M. Vigtigst er dog den betydelige Handel, hvilken tilligemed Qvægavlen ere Hovednæringsveiene. Fiskerierne (af Sild, Hvalfisk og Stokfisk) ere ogsaa af Vigtighed.

9. **Statsforfatningen** er monarkisk, arvelig i begge Linier, indskrænket ved Generalstaterne, der bestaae af to Kamre, af hvilke det enes Medlemmer vælges af Kongen, det andets af Folket. Thronarvingen fører Titelen Prinds af Oranien. — Landmagten er omtrent 50,000 Md. foruden Militsen; Sømagten 32 Linieskibe og Fregatter (i Alt 71 Skibe).

10. Kongeriget bestaaer nu af følgende 11 Provindser: 1) Holland, 2) Zeeland (lutter Øer). 3) Utrecht. 4) Friesland. 5) Groeningen. 6) Overysel. 7) Drenthe. 8) Geldern. 9) Brabant. 10) Hollandsk Limburg (henved 30 □ M.). 11) Hollandsk Luxemburg (omtrent 50 □ M.).

1. Provindsen Holland deles ved Y i Gouvernementerne: a) Nord- og b) Sydholland.

a) **Amsterdam**, Hovedstaden i Kongeriget, ved Amstel og Y, i en moradsig Egn (hvorfor Husene tildeels ere byggede paa nedrammede Pæle), gjennemskaaren af mange Kanaler, befæstet fra Landsiden. Gaderne ere lige og brede, tildeels beplantede med Træer. Amsterdam er en af de vigtigste Handelstæder i Verden: 2 Børser, mange Handelsselskaber, vigtige Fabriker. Admiralitet og store Skibsværfter. Mange Undervisningsanstalter. 200,000 J.

Haarlem, ved Indsøen af samme Navn, har megen Blomsterhandel og store Blegerier, desuden Silkemanufacturer. 22,000 J.

Zaardam, en stor Landsby med 11,000 J., berømt af sine Skibsværfter (Peter d. Store 1697).

Edam ved Zuydersøen; Handel med Ost. 4000 J. Hoorn ved Zuydersøen. 10,000 J. Helder, en Landsby paa Nordspidsen (Landgang 1799).

Den Texel, adskilt fra det faste Land ved Marsdiep, som er det sædvanlige Indløb til Zuydersøen. Dens Havn er berømt, især som Samlingsstedet for Ostindiefarerne. Den hænger ved en Dæmning sammen med Eierland, der, som overhovedet alle Derne ved denne Kyst, udmærker sig ved den overordentlig store Mængde Søfugle, som der findes.

b) **Haag** eller **Gravenhaag** (Grafenhahg), Kongens Residentsstad, en smuk og regelmæssig Stad med mange Paladser, tildeels gjennemskaaren af Kanaler. Slot. Kanonstøberie. 56,000 J.

Leiden ved Rhinen. Berømt Universitet og Bibliothek. Klædefabriker. 35,000 J. (Beleiring 1574).

Gouda med Tobakspibefabriker. 14,000 J.

Delft har en kongelig Artillerieskole og endeel Fabriker. 14,000 J. (Wilhelm I. † 1584).

Rotterdam ved Merwe, har mange Fabriker og især en meget betydelig Handel. Skibsværfter, Havn: Skibene kunne formedelst Kanalerne seile midt ind i Staden. 75,000 J.

Dortrecht, paa en Ø i Biesbosch, har vigtig Tømmerhandel, og er et Oplagssted for Varer fra Stæder ved Rhinen. Skibsværfter. 18,000 J. (Kirkeforsamling 1618).

Helvoetsluis (futsluis) paa en Ø ved Udløbet af Maas. Havn; Overfart til Harwich i England.

Ryswick, en Landsby ved Haag (Fred 1697).

2. Paa Den Walcheren ligge Stæderne: **Middelburg** med en god Havn, megen Handel og Skibsfart. 15,000 J.; Vliessingen (Flisi), en Fæstning. 9000 J. (Englænderne 1809).

Andre Øer ere Zuyd-Beveland (Soid-Bosl.) og Schouwen. Foruden Derne hører til Provindsen et District paa det faste Land, som kaldes Statsflandern, hvori Sluys (Sloi). 1300 J. (Slag 1340).

3. **Utrecht** ved Rhin og Vechte. Universitet. Sæde for en katholsk Jansenistisk Erkebiskop med et Domcapitel. Fabriker. 35,000 J. (Union 1579. Fred 1713).

4. Leuwarden (Løh) ved nogle af de mange Kanaler, der gjennemskjære Provindsen i alle Retninger. Lærredsfabriker. 17,000 J.

Harlingen. Handel, Saltkogerier. 8000 J.

5. **Groeningen** ved to smaa Floder, som løbe sammen indenfor dens Mure. Universitet. Berømt Døvstummeinstitut. 26,000 J.

6. Zwoll ved Zwartewater, befæstet. Handel. 13,000 J.

Deventer (Defn), befæstet Stad ved Yssel. Fabriker. 13,000 J.

8. Arnheim ved Rhin og Yssel, befæstet. Handel. 14,000 J.

Nymwegen (Nim) ved Waal. Fæstning. Fabriker. 14,000 J.

Zütphen ved Yssel. 10,000 J.

6. Herzogenbusch (Bois le duc), en Fæstning i en lav af Kanaler gjennemskaaren Egn. 21,000 J.

Breda, en stærk Fæstning. 14,000 J. (Fred 1667).

Bergen op-Zoom, en stærk Fæstning tæt ved Ostschelde. 8000 J.

10. **Maastricht**, en stærk Fæstning ved Maas. 20,000 J.

11. Luxemburg, (en stærk) Tydsk Forbundsfæstning. 12,000 J.

Besiddelser udenfor Europa: I Asien: nogle Districter i Forindien, de vigtigste Øer S. O. for Indien. I Africa:

Etablissementer paa Kysten Guinea. I America: en Deel af Guyana og flere Øer blandt Antillerne.

Kongeriget Belgien.

1. Belgien ligger imellem 49° 32′ og 51° 42′ N. Br., og imellem 20° 16′ og 23° 42′ Ø. L. Det grændser mod N. og Ø. til Holland og Tydskland, mod S. til Frankerig, mod V. til Nordsøen, og udgjør 542 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Belgien, en Deel af den Nordeuropæiske Slette, er for største Delen Flad- og Lavland; kun i de sydøstlige Provindser, især i Luxemburg, ligger en Deel af Ardennerne, en bred, skovrig Bjergflade (indtil 1800 F. høi) med for det Meste mager Steenbund. Den vestlige Deel (Flandern, Sydbrabant) indeholder ypperligt Agerland, og Agerdyrkningen (hvortil Jordbunden her meest benyttes) drives til den høieste Fuldkommenhed; en feed, frugtbar Muldjord er overhovedet her herskende. Dog gaaer den paa adskillige Steder, ligesom i Holland, over til Sumpe, Moser og Heder: saaledes er den nordlige og østlige Deel af Antwerpen, den saakaldte Campine, en stor, med smaa Søer og Moradser opfyldt, ufrugtbar Hede. Omkring Scheldemundingerne maa den lave Jordbund beskyttes ved Diger.

Klimaet er i den største Deel af Landet som i Holland (dog mindre fugtigt). Regnmængden er omtrent 22 T.; I de høiere Egne er Luften tørrere og renere, og Aarstidernes Forskjel lidt større.

3. Landet har ingen Indsøer af Betydenhed, men derimod en Mængde Damme og Sumpe. Floderne løbe alle ud i de to Hovedfloder: a) Schelde, som kommer fra Frankerig, optager ved Gent Lys, og falder i to Arme, Øster- og Vester-Schelde (imellem begge ligge Øerne Walcheren, Nord- og Zuid-Beweland) forbi Antwerpen i Nordsøen. Dens Længde er 54 M.; allerede ved Gent er dens Leie næsten i Høide med Havet. b) Maas, som kommer fra Frankerig, gaaer forbi Namur, Lüttich og Maastricht, og løber ind i Holland. Den optager ved Namur Sambre (fra Frankerig).

4. **Producter:** Korn (især Hvede), Hør og Hamp, Krap, Skov paa Ardennerne. De almindelige Huusdyr; Vildt. Bly, Kobber, Jern, Alun, Steenkul, Pottemagerleer.

5. **Indbyggernes** Antal er over 4 Mill., deels af Germanisk Stamme, deels af blandet Oprindelse: de bestaae af Tydske, Flamlændere, Wallooner (eller Franske Flamlændere), Franske. De tale Flamsk (en Dialect af det Hollandske), Wallonsk (et fordærvet Fransk), desuden Tydsk og Fransk. Det sidste Sprog er næsten ene Skriftsprog. Der hersker fuldkommen Religionsfrihed, dog ere næsten alle Indb. Katholiker (neppe 12,000 Protestanter og 1000 Jøder). Erkebispen i Mecheln er Kirkens Hoved. Videnskaberne befordres ved tre Universiteter, mange lærde Selskaber o. s. v. Men et ret videnskabeligt Liv savnes endnu hos den Belgiske Nation. I de nyere Tider (siden 1815) ere stiftede mange Skoler; Undervisningen er i Belgien aldeles fri, saa at Enhver kan befatte sig dermed. Dog er Almuens Oplysning endnu ikke stor, endskjøndt vistnok ligesaa stor som i de fleste andre katholske Lande.

6. Belgien er et Fabrikland: vel er det ikke mere som i Middelalderen det vigtigste i Europa, men endnu stedse er Industrien blomstrende, Handelen derfor levende og befordres ved ypperlige Landeveie og Jernbaner. Fabrikerne levere især Klæde og uldne Vare (Verviers, Mecheln, Brügge), Kniplinger (Brüssel, Brügge, Mecheln), Papiir, Silketøier, Bomuldsvare, chemiske Vare, Jern- og Staalvare, Vaaben, Liqueurer o. M. For den udenlandske Handel er Antwerpen Hovedpladsen.

7. **Statsforfatning.** Belgien er et paa Mandssiden arveligt constitutionelt Monarkie. Kongen deler Magten til at give Love og til at paalægge Afgifter med Stænderne, som bestaae af to Kamre, Senatorernes og Repræsentanternes. Medlemmerne af begge vælges af Folket. Armeen er omtrent 100,000 Md., deri iberegnet omtrent 50,000 Md. Reservetropper. Sømagten bestaaer af 15 smaa Krigsskibe.

8. Kongeriget Belgien bestaaer nu af følgende 9 Provindser: 1) Brabant. 2) Antwerpen. 3) Østflan-

dern. 4) Vestflandern. 5) Hennegau. 6) Namur. 7) Lüttich. 8) Belgisk Limburg (omtrent 51 □ M.). 9) Belgisk Luxemburg (omtrent 76 □ M.).

1. **Brüssel** (Bruxelles), Hoved- og Residentsstaden, ved den lille Flod Senne, en af de smukkeste og regelmæssigste Stæder i Europa. En Deel af Staden er omgiven af de gamle Grave og Volde, som ellers ere forvandlede til Spadseregange: denne ligger paa en Høi, det Øvrige af Staden ligger lavere. Vigtige Fabriker, Handel og Børsforretninger. Eftertryk af Franske Bøger. 110,000 J. (Kamp d. 24-26de Sept. 1830).

Løwen (Louvain), en Stad af stort Omfang, da den engang havde 3 Gange saamange Indb. som nu, og de vigtigste Klædefabriker i Europa. Universitet. Vigtige Bryggerier. Stort Invalidehuus. 26,000 J.

Waterloo, en Landsby, og Belle Alliance, et Værtshuus. (Slag 1815).

2. **Antwerpen** ved Schelde, en vigtig Handelstad med betydelige Skibsværfter, Arsenaler, Dokker og en ypperlig Havn. Mange Fabriker. Domkirke med et 444 F. høit Taarn. Det gamle Hanseatiske Huus (opbygget 1568 og endnu Hansestædernes Eiendom). 80,000 J. (Beleiring 1576 og 1585. Bombardement 1830). Ved Staden er et stærkt Citadel. (Erobring 1832).

Mecheln (Malines), Sædet for Erkebispen af Belgien. Vigtige Fabriker. 25,000 J.

3. *) **Gent** paa 25 af Schelde og nogle andre Floder og Kanaler dannede Øer, som ere forbundne ved 85 Broer. Universitet. Betydelige Fabriker og Handel. 85,000 J. (Keiser Karl V. født 1500. Opstand 1539. Pacification 1576. Fred 1814).

Oudenarde (Aud.) en Fæstning. 6000 J. (Slag 1708).

4. **Brügge** (Bruges), en Fæstning og Fabrikstad (i Middelalderen langt betydeligere end nu). Den ligger ved Kanaler 1½ M. fra Nordsøen. 43,000 J.

Ypern (Ei), en befæstet Fabrikstad. 16,000 J.

Cortryk (eik) (Courtray), Hovedsædet for de Belgiske Lærredfabriker. 20,000 J.

*) Prov. Østflandern har næsten 14,000 Mennesker paa hver □ M.

Ostende, en Fæstning med en Havn ved Nordsøen. Den staaer ved Kanaler i Forbindelse med Brügge, Gent og flere Stæder, og driver vigtig Handel. Dampskibsfart til Dover. 12,000 J.

5. Mons eller Bergen, en Fæstning og Fabrikstad. Steenkulsgruber og Flintesteensbrud i Nærheden. 24,000 J.

Doornik (Tournay), en Fæstning ved Schelde med blomstrende Fabriker. 34,000 J.

Jemappes, en Landsby (Slag 1792). Enghien med et Slot. Steenkerke, en Landsby (Slag 1692). Bovines en Landsby (Slag 1214). Fontenoy, en Landsby (Slag 1745). Senef (Slag 1674). Fleurus, en Landsby (Slag 1690. 1794. 1815). Ligny (Slag 1815).

6. Namur ved Sambre og Maas, en stærk Fæstning med vigtige Metalfabriker. 22,000 J.

Gembloux (Slag 1578).

7. **Lüttich** (Liège) ved Maas og Ourthe, imellem to Høie, en stor, gammeldags Stad med mørke og snevre Gader. Vigtige Fabriker (som især levere Geværer, Kanoner og andre Vaabenarter, Jernvare, Klæde, Lædervare). Universitet. Staden er befæstet ved to stærke Forter. I Nærheden ere rige Steenkulsgruber. 60,000 J.

Verviers med store Klædefabriker. 20,000 J.

Spaa, en liden Stad med berømte Sundhedsbrønde. 4000 J.

Herstall ved Maas. 5000 J. (Pipin af H.). Neerwinden, en Landsby (Slag 1693. 1793).

9. Bouillon, en liden By med et Slot (Gottfred af B.).

Det Brittiske Rige.

1. Det Brittiske Rige bestaaer af de to store Øer: Storbrittannien (England og Skotland) og Irland, og nogle mindre; de ligge i det Atlantiske Hav imellem 50° og 61° N. Br. og imellem 7° og 20° V. L., omgivne af Nordoceanet, Nordsøen, Canalen og Strædet ved Calais, det Atlantiske Hav; de udgjøre 5700 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Vi betragte her bedst hver Deel for sig:

England er i den vestlige Deel Bjergland*). Bjergene ligge her i tre afsondrede Grupper: mod S. V. Cornwallbjergene (vaal), hvis vestlige Spidse er Cap Lizard (æ) og Landsend (æ); N. for disse, nær ved Kysten, ligge de nøgne, takkede Walesbjerge (Hveels) hvis høieste Punct (det høieste i England) er Bjerget Snowdon (Snodd'n), 3500 F.; længere mod N. ligger Peak (Piik), en nøgen Bjergkjede med mange mærkelige Huler. Den øvrige Deel af England er Lavland, deels bølgeformigt, hvor dog den faste Klippe, som danner Underlaget, ofte fremtræder og giver Landet Afvexling, især langs med Havet og Floderne (mod S. er en stor Mængde Kridthøie), deels aldeles fladt; især er den østlige Deel en flad Slette med Marskland (mellem Themsen og Trent) og hist og her store Tørvemoser. Næsten overalt er Jordbunden i Lavlandet frugtbar, udmærket ved sin frodige Plantevæxt og friske, grønne Enge og Marker.

Skotland er mere bjergfuldt, men ligeledes høiere i den vestlige Deel**). Sydligst, begrændset af de to Indsænkninger, som forbinde Clyde- og Solwaybugten med Østkysten, ligger en Række af meget lave Bjerge, af hvilke Chewiotbjergene (Tsch.) for en Deel gjøre Grændsen imellem England og Skotland. N. for disse lave Bjerge følger Indsænkningen imellem Floderne Clydes og Forths Mundinger, i hvilken den Glasgowske Canal er gravet. N. for denne hæver Landet sig igjen steilt i Grampiansbjergene (æ . . æ), som løbe fra S. V. til N. O., saaledes at de mod V. gaae lige til den steile, sønderrevne Kyst, men mod Ø. lade nogle flade men smale Kyststrøg tilbage; de ere fulde af dybe Kløfter og Indsænkninger, bratte Afgrunde og Søer, og hist og her skovrige. Deres høieste Punct er Ben Newis (Njuus) (4100 F.). En ny, meget lang og dyb Indsænkning af Landet (imellem Murraybugten og Loch Linhe), betegnet ved en Række af lange Indsøer (Loch Ness) og

*) Paa tvende Steder gaaer Lavlandet lige til Vestkysten, nemlig ved Mundingerne af Floderne Severn og Mersey. Bjerglandet er saaledes ikke sammenhængende.

**) Paa 3 Steder gaaer Lavlandet indtil Vestkysten, nemlig ved Solwaybugten, Bugten ved Clyde, og i den nedenfor nævnte Indsænkning ved Loch Linhe.

ved den Caledoniske Canal, skiller denne Deel af Skotland fra de Nordcaledoniske Bjerge (Høilandsbjergene), som opfylde den hele nordlige Deel af Øen og meest bestaae af Basalt, hvilken ogsaa viser sig paa de mange Øer, der ligge ved Vestkysten (meest majestætisk i Fingalshulen paa Øen Staffa). — Bjergene i Skotland ere fulde af Kløfter og dybe Indsøer, rige paa romantiske Naturskjønheder; dog have de næsten alle et vildt og øde Udseende, ere for det Meste skovløse, beklædte med Lyng og fulde af Moser og Moradser. Skotlands Bjerge ere høiest og steilest paa Vestsiden (ligesom i Skandinavien).

Irland. Midten af Øen er især en lav, vandriig, frugtbar Slette med rige Græsgange, utallige Indsøer og mange Moser: herfra fortsættes Lavlandet ligedant i smalere og bredere Striber i alle Retninger til Kysten, men de afbrydes og adskilles ved isolerede, ingensteds, undtagen mod S. V., sammenhængende, meget lave Klipper eller Høie, hvilke allevegne hist og her hæve sig over Sletten, som altsaa udgjør den allerstørste Deel af Øen. Kun i Udkanterne, især mod S. V., ere Klipperne fremherskende. Østkysten er lav og flad, Vestkysten steil og sønderreven.

Øerne ved Storbrittannien ere næsten alle skovløse, høie og bjergfulde, fulde af Heder og Moser, Kysterne sønderrevne og omgivne af Klipper.

Klimaet er paa begge Øer Kystklima, men intetsteds mere end paa Sydvestsiden af England*); Luften er sjeldent ganske klar, men mere eller mindre fugtig. Taage er hyppig. Regnmængden er større end paa Fastlandet: med et Middeltal kan den sættes til 23 T. for Østsiden, 39 T. for Vestsiden; paa nogle Steder er den 60 T.**)

3. **Havbugter.** a) I England: Bristol (Bristl)-Canalen, Cardigan (gænn)-Bugten, Solway (veeh)-Bugten paa Vestsiden; Bugten ved Themsen, Wash (Hwaasch), Bugten ved Humber paa Østsiden. b) I Skotland: Bugten ved Clyde (Kleid)

*) Om Klimaet eftersees den S. 49 vedføiede Tabel. Edinburghs aarl. Middelt. er lidt høiere end Kjøbenhavns, men Vinteren er 3½° varmere, Sommeren er 2½° koldere. Paa den sydvestlige Spidse af England er Vintervarmen liig April Maaneds i Kjøbenhavn, og Sommerens Varme er mindre end f. Ex. i Stokholm.

**) Kjøbenhavn har kun 20½ T. Regndagenes Antal er i Dublin 208, i London 178, i Kjøbenhavn kun 134.

paa Vestsiden, Bugten ved Forth (Foordh), B. ved Tay (Teeh), Murrayb. (Morræ) og Doornockb. paa Østsiden. c) I Irland: Galwayb. (Gaalhvee) og Donegalb. (Donngahl) paa Vestsiden, Dundalkb. (Don) paa Østsiden.

4. **Indsøer.** I England findes ingen betydelige. I Skotland findes en stor Mængde, næsten alle smale og dybe, omgivne af høie Bjerge. De bekjendteste ere Loch Lomond (600 F. dyb), med mange Øer, og Loch Ness. I Irland mærke vi blandt den store Mængde: Lough Neagh (Nää), Lough Erne (Errn), Lough Corrib og Lough Killarney (næ), bekjendt for sine skjønne Omgivelser.

5. **Floder.** Næsten alle disse have et kort Løb, ringe Fald og, tildeels af klimatiske Aarsager, en stor Vandrigdom; Mundingerne af dem ere ved Havet udvidede til Bugter, og Deltaer have ikke dannet sig, da Havet tvertimod har bortført det Dynd og Sand, som Floderne ellers pleie at afsætte ved deres Udløb: derfor virker Ebben og Floden fra Havet høit op i disse Floder. Alle disse Aarsager gjøre Storbrittanniens Floder i stor Udstrækning seilbare og vigtige for den indre Samfærsel. De fleste og største løbe mod Øst. a) I England ere disse: 1) Thames (e), Themsen, udspringer under Navn af Isis i Gloucestershire, faaer ved Oxford Navnet Thames, løber forbi London og falder 13 M. nedenfor denne Stad i Nordsøen. Den er indtil London seilbar for de største Skibe. L. 45 Mile, Flodg. 228 □ M. 2) Trent kommer fra Peak, optager Ouse (Uus), faaer derpaa Navnet Humber, og falder ved Hull i Nordsøen. b) I Skotland: 3) Tweed paa Grændsen af begge Lande. 4) Forth og 5) Tay, begge fra Grampianbjergene. — Imod Vest løbe a) i England: 1) Severn, som udspringer paa Østsiden af Walesbjergene (imod hvilke den skjønne af Floden gjennemstrømmede Slette danner en stærk Contrast), og falder i Bristolbugten. 2) Mersey (ë), fra Peak; den optager Irwell og falder i det Irske Hav. b) I Skotland: 3) Clyde løber forbi Glasgow i det Atlantiske Hav. c) I Irland er 1) Shannon (Schænnen) Hovedfloden; den kommer fra en Indsø nær ved Vestkysten, løber igjennem flere Indsøer i Midten af Landet, og falder nedenfor Limerick, indtil hvilken By Søskibene kunne gaae, i det Atlantiske Hav. Foruden denne er der 2) Barrow (ro), som optager Nore (Noor) og Suir (Suur), og falder ved Waterford i det Atlantiske Hav. 3) Boyne (Boin) falder ved Drogheda i det Irske Hav.

Fremfor alle Lande udmærke disse Øer sig ved deres mange og store Kanaler. I England mærkes især: Bridgewaterkanalen (Britschwaa), som forbinder Manchester med Liverpool; Grand-Junctionskanalen (Grænd-Dschjonksch'n), som forbinder Themsen med Great-Trunkkanalen (Griit-Tronk), 21 M. lang, der forbinder Mersey og Trent, Liverpool og Hull. England har 97 Kanaler, som tilsammen have en Længde af 560 Mile. — I Skotland er den Glasgowske Kanal, som forbinder Clyde med Forth, og den Caledoniske Kanal, som forbinder det Atlantiske Hav og Nordsøen.

6. **Producter.** Korn (see S. 37), men ikke tilstrækkeligt til den store Menneskemængde, skjøndt Jordbunden er frugtbar og Agerdyrkningen i England staaer paa et meget høit Trin; i Bjergegnene er Agerdyrkningen naturligviis ubetydelig. Kartofler (især i Irland), Kjøkkenurter og Rodvæxter, fortrinlige Græsgange *), Humle, Tobak, Hør, Hamp, Frugt; Skovene ere, med Undtagelse af Noget af Bjergegnene, kun ubetydelige (see iøvrigt S. 49). Hornqvæg, Faar, Svin, ypperlige Heste, store Hunde (Dogger), Fiske. Jern (især i Wales), Tin (det bedste i Europa, især i Cornwallbjergene), Kobber (fra begge Steder), Salt, Alun, Marmor, Alabast, Sandsteen, Porcelain- og Pottemagerjord, Svovl, Skifer, Kridt, Tørv, Steenkul i uhyre Mængde: begge yde næsten det eneste Brændsel i England.

7. **Indbyggernes** Antal er over 27 Mill., af Celtisk, Romersk og Germanisk Herkomst. Det herskende Sprog er det Engelske; foruden dette tale Indbyggerne i Wales det Kymriske, Bjergskotterne, Beboerne af Hebriderne og de egentlige Irer det dermed beslægtede Galiske eller Ersiske Sprog; disse ere nemlig temmelig ublandede Efterkommere af de gamle Celter. Paa Øerne ved den Franske Kyst tales Fransk, paa Shetlandsøerne en Norsk Dialect, paa Helgoland, Tydsk. — Den herskende Religion er i England og Irland den biskoppelige, i Skotland den presbyterianske:

*) Alt, hvad der ikke udfordrer megen Sommervarme og Sollys, trives her særdeles godt; derfor, og formedelst det fugtige Klima og de milde Vintere, er Græsvæxten her særdeles frodig. (Sammenl. ogsaa S. 36).

andre Religionsbekjendere (de talrigste ere Methodister, Independenter, Quækere) have fri offentlig Gudstjeneste og tildeels de samme borgerlige Rettigheder. Men den største Deel af Beboerne i Irland ere Katholiker, af hvilke der i Riget omtrent leve 7½ Mill. Den Engelske og især den Irlandske Kirkes hele Stilling og Forhold trænger til mange Reformer, som man hidtil forgjeves har søgt at iværksætte. — Videnskaber og Kunster agtes og befordres meget, og England staaer ogsaa heri paa et høit Trin; men de lærde Undervisningsanstalter have i det Hele endnu en gammeldags Indretning, og Almueskoler ere hverken i tilstrækkeligt Antal eller saa gode, som de burde være. Trods de mange Søndagsskoler regner man endnu i London 90,000 Børn, som ingen Undervisning erholde.

8. I Henseende til Industrie er England det første Land i Verden, og Fabrikerne ere bragte til den høieste Grad af Fuldkommenhed. De levere fornemmeligen Uld-, Silke- og Bomuldsvare*), Jern- og Staalvare, Læder, Linned, Papiir, Glas, Steentøi og Porcelain, Instrumenter og Maskiner, Sukker, Øl. Maskinvæsenet bliver i England anvendt i en Udstrækning og med en Fuldkommenhed, som endnu stedse er Mønster for andre Lande. Handelen er større end noget andet Lands**): den beskjæftiger over 28,000 Skibe. Den befordres ved de mange Banker, ved Dampskibene (over 400), ved de ypperlige Landeveie og ved Jernbanerne.

9. **Statsforfatning.** Storbrittannien og Irland ere et i begge Linier arveligt constitutionelt Monarkie. Kongen indskrænkes ved Parlamentet, som bestaaer af Overhuset d: de fornemste Adelige og Geistlige, hvilke kaldes Peers (Pihrs) eller Lords (over 300), og Underhuset (Repræsentanter, som vælges af Nationen, i Alt 658). Krigsmagten er omtrent 90,000 Md. (Armeen i Ostindien kommer her ikke i Betragtning) og 560 Krigsskibe, deriblandt over 250 Linieskibe og Fregatter.

*) Værdien af de i Aaret 1831 fabrikerede Bomuldsvare var 40 Mill. £.

**) Værdien af de i Aaret 1831 udførte Vare ansloges til 72 Mill. £. Toldindtægterne ere næsten den halve Deel af den samtlige Indtægt, 21¼ Mill. £. See ogsaa Indl. S. 40.

10. Det forenede Kongerige bestaaer af de tre Kongeriger: England tilligemed Fyrstendømmet Wales, Skotland og Irland. I administrativ Henseende inddeles de i Shirer eller Grevskaber.

A. England med Wales

er 2728 □ M. med 15½ Mill. Indb., og indbefatter 52 Shirer*):

1. Middlesex (Middel). 2. Esser. 3. Kent. 4. Sussex. 5. Surrey (Sorri). 6. Hamp (æ). 7. Berk. 8. Wilt (Hw). 9. Sommerset. 10. Dorset. 11. Dewon (Devv'n). 12. Tornwall (Kornwaal). 13. Glocester (Glóst'r). 14. Oxford (foord). 15. Buckingham (Bokkinghæmm). 16. Hartford (Hárfoord). 17. Bedford (foord). 18. Huntingdon (Honnt). 19. Lincoln (Link'ln). 20. Nottingham (hæmm). 21. Derby (bi). 22. Chester (Tschest'r). 23. Shrop (Schraapp). 24. Hereford (Hér). 25. Monmouth (Mommudd). 26. Worcester (Hvúster). 27. Stafford (æ). 28. Leicester (Læst'r). 29. Rutland (Rottlænnd). 30. Northampton (Naardhæmpt'n). 31. Warwick (Hvaarrik). 32. Suffolk (faak). 33. Norfolk (faak). 34. Cambridge (Keembritsch). 35. York; 36. Durham (Dørrem). 37. Northumberland (Naardhomberlænnd). 38. Cumberland (Komb'rlænnd). 39. Westmoreland (Hvestmorrlænnd). 40. Lancashire (Lænkæschiir). Disse udgjøre det egentlige England: Fyrstendømmet Wales indbefatter 12 Shirer.

1. **London** (Lonnd'n), Hoved- og Residentsstaden, den største Stad i Europa og maaskee i Verden, paa begge Sider af Themsen, 15 M. fra dens Udløb i Nordsøen.

London bestaaer af tre Dele: a) City (Sitti) i Midten, har for det Meste snevre, uregelmæssige Gader. Den er Handelens Middelpunct, og beboes især af Kjøbmænd og Haandværkere. b) Westminster (Hvest), den vestlige Deel, den skjønneste Deel af Staden, beboes af Hoffet, Adelen og overhovedet den rige og fornemme Verden. (De rige Kjøbmænd boe ofte her, medens deres Comptoirer ere i City). Her hersker Stilhed og Ro, i Sammenligning med den evige Travlhed og Menneskevrimmel i City. c) Southwark (Sóuthwark), den S. for Themsen liggende, mindst anseelige Deel af London, opfyldt af Fabriker og beboet for en stor Deel af Arbeidere og Søfolk. Men bestandigen komme nye Ovar-

*) England var fordum deelt i 7 Kongeriger, hvis Navne stundom endnu forekomme, nemlig: Esser (Shirerne 1-2), Kent (Sh. 3), Sussex (Sh. 4-5), Westsex (Sh. 6-12), Mercia (Sh. 13-31), Ostangeln (Sh. 32-34), Northumberland (Sh. 35-40).

terer til, da Staden stedse udvider sig, saa at det ikke længere er muligt med Nøiagtighed at angive dens Grændser. Mange af de Landsbyer og Stæder, som før laae aldeles adskilte fra London, ere nu Dele af denne Stad. London er den første Handelstad i Verden*), og dens Handel strækker sig over hele Jorden. Den er Sædet for det Ostindiske Compagnie, for Hudsonsbaycomp. og flere andre Selskaber for den indenlandske og udenlandske Handel. Banken, Børsen, Lloyds Kaffeehuus (begge Dele i en og samme Bygning). Store Dokker og Skibsværfter. London har siden 1828 et Universitet, hvis Indretning er temmelig forskjellig fra de ældres, mange lærde Selskaber og videnskabelige Anstalter, 18 offentlige Bibliotheker, men intet af nogen betydelig Størrelse. Det Brittiske Museum (en riig Samling af Kunstsager, Naturalier, Haandskrifter og Bøger). I det saakaldte Ostindiske Huus er et Bibliothek og et Museum af Sjeldenheder fra Indien. London har en stor Mængde Foreninger for allehaande velgjørende Øiemeed. Bibelselskab. En stor Mængde Fabriker findes naturligviis i denne uhyre Stad. Af Bygningerne mærke vi: St. Jamespalads (Dscheems), Residentslottet, stort, men forresten uanseeligt; Paulskirke, den største Kirke man kjender i et protestantisk Land; Tower (Taur), en gammel Fæstning, tildeels brugt som Statsfængsel, med et Tøihuus, Mynt, Rigsarkiv og Rigsklenodierne. I Westminsterabbedie, en Kirke, krones og begraves Kongerne: i Westminsterhall (Haal) forsamles Parlamentet. 6 Broer føre over Themsen: desuden er begyndt en Tunnel eller underjordisk Vei under Floden. Omtrent 1,500,000 J.

2. Colchester (Koltsch), en Søstad. Østersfangst. 16,000 J. Harwich (Harritsch). Overfart til Holland og Hamburg. 15,000 J.

3. Canterbury (Kænterbörri). Erkebiskop, Rigets første Peer. 15,000 J.

Dover (Dó-wer), stærk Fæstning. Overfart til Frankerig. 12,000 J. — Woolwich (Hvúllitsch), Kanonstøberier. 18,000 J. Deptford (Dettf.), Skibsværfter for Marinen. 20,000 J.

*) Londons Handel er større end hele Ruslands eller Frankerigs. Dens Havn besøgtes 1825 af 6500 store, 19,500 Kystskibe og 14,000 Baade. Man regner, at Posten hver Dag afleverer i London 130,000 Breve, og hver Dag afgaae 1500 forskjellige Befordringsmidler for Reisende. Staden har alene omtrent 130 Dampskibe.

Chatam (Tschættam), Hovedstation for Flaaden, med store Magaziner. 17,000 J. — Greenwich (Grénitsch). Stort Invalidehuus for Søfolk. Observatorium, hvorfra Englænderne gjerne regne den første Meridian. 25,000 J.

4. Brighton (Breit'n), med et prægtigt kongeligt Slot. Søbade. 25,000 J.

Lewis (Ljuis). Slag 1264. Hastings (Hee). Slag 1066.

5. Southwark (100,000 J.) see ved London.

6. Portsmouth (Póorsmudh), paa en Halvø ved Kanalen, en meget stærk Fæstning og Englands vigtigste Krigshavn. Skibsværfter og Arsenal. Søacademie, Matroshospital. 60,000 J.

Til dette Shire hører Øen Whigt (Hveit), 9 □ M. stor, paa alle Sider befæstet ved Natur og Kunst, meget frugtbar. (33,000 J.).

7. Windsor (Hvindser), en Flekke med et kongeligt Slot. 5000 J.

8. Salisbury (Sáalsbörri). Gothisk Domkirke, Fabriker. 10,000 J. Tæt herved er det mærkværdige Stonehenge, et Mindesmærke af svære paa hinanden lagte Stene, rimeligviis fra Druidernes Tid.

9. Bristol (Brist'l), ved en liden Flod, som falder i Severn, næst London og Liverpool den vigtigste Handelstad i England, og en af de betydeligste Fabrikstæder: herfra leveres især Glas- og allehaande Metalvare. 116,000 J.

Bath (Ba'ph), har varme Bade. 50,000 J.

10. Halvøen Portland (Iænnd), bekjendt af sine Steenbrud, hører hertil.

11. Exeter (Exett'r), engang Residents for Sachsiske Konger. 30,000 J.

Plymouth (Plimmudh), en Fæstning ved Kanalen. Krigshavn med mærkværdige Dæmninger, Skibsværfter, Magaziner, Søhospital. 80,000 J.

12. Fallmouth (Fállmudh), med en god Havn. Station for Paketskibe, der gaae til Portugal, Vestindien og America. 11,000 J.

Ved Cap Landsend ere Gruber, der gaae 3 til 400 F. dybt ind under Havet.

13. Glocester (Glost'r). Naalefabriker. 12,000 J.

Tewkesbury (Tjuksbörri). Slag 1471.

14. **Oxford** ved Isis. Englands ældste (1249 stiftede) Universitet med store Bibliotheker og andre Samlinger. 20,000 J.

16. St. Albans (Ålbæns). Slag 1455. **Barnet** (Bärnett). Slag 1471.

20. **Nottingham** (hæmm) ved Trent. Store Strømpevæverier og Alebryggerier. 51,000 J.

21. Derby med mange Fabriker, især Silkemøller. 25,000 J.

22. **Chester** (Tschest'r). Handel med Ost og Lærred. Overfart til Irland. 22,000 J.

23. Shrewsbury (Schrôosbörri), en gammel, vidtløftig Stad. 21,000 J.

26. Worcester (Vust'r) ved Severn. Handske- og Porcelainfabriker. 20,000 J. Slag 1651).

27. **Wolwerhampton** (Vulverhæmpt'n). I Byen og i Omegnen fabrikeres en stor Mængde Jern-, Kobber- og Blikvare. 24.000 J. I Nærheden ere store Jern- og Steenkulsgruber.

Etruria (riæ), en stor Fabrik af Porcelain og Steentøi, anlagt af Wedgewood. Den hele Egn deromkring er opfyldt af Landsbyer og Huse, som nu næsten udgjøre een Stad, og hvis Indbyggere, omtrent 70,000, beskjeftige sig udelukkende med Fabrikationen af Steentøi. Egnen kaldes derfor Pottery (Pottemageriet).

28. **Leicester.** Bomulds-, Uld- og Strømpemanufacturer. 40,000 J.

Naseby (Næsbi). Slag 1645. **Bosworth** (Bosvvordh). Slag 1485.

30. **Northampton** (Naardhæmpt'n). Betydelig Hestehandel. 16,000 J. (Slag 1460). Ruiner af Fotheringay Castle (Faadh'ringee), hvor Maria Stuart sad fangen og blev henrettet 1587.

31. **Birmingham** (Bærminghæmm eller Brümmidschæmm), Englands vigtigste Fabrikstad, som især leverer Metalvare (Knapper, Spænder, Knive, Saxe, Naale, pletterede og lakerede Vare o. M.), Vare af Skildpadde og Desl., mindre Dampmaskiner). En stor Mængde Mynter præges her, f. Ex. for det Ostindiske Compagnie. 145,000 J.*)

Cowentry (Kövventri) med Baandfabriker. 30,000 J.

32. **Ipswich** (Ipsitsch), Handel med Korn og Qvæg. 21,000 J.

Newmarket (Njumärket). Hesteværddeløb. 2000.

*) For 100 Aar siden neppe 4000 J.

33. **Norwich** (Norritsch). Uld- og Silkemanufacturer. 60,000 J.

Yarmouth (Jahrmuhd), Havnen for Norwich. Staden tager megen Deel i Silde- og Kabliaufangsten. 21,000 J.

34. **Cambridge** (Keembritsch) har et Universitet med Biblioteker o. s. v. 24,000 J. Store Markeder holdes ved Staden.

35. **Leeds** (Liids). Store Klædemanufacturer. Jernstøberier. 125,000 J.

Sheffield (Schëffiild). Fortrinlige Jern- og Staalfabriker. 82,000 J.

Hull (egentligen Kingston upon Hull), ved Humber og den lille Flod Hull, en vigtig Søhandelstad. Skibsværfter, Dokker; Kanonstøberier. Betydelig Hvalfiskefangst (Stadens Handel gaaer i det Hele meest paa de nordlige Lande). 53,000 J.

York (Jaark), Sæde for den anden Erkebiskop. Stor Domkirke (restaureret efter Brænden 1828). 26,000 J.

Wakefield (Vvéekfiild). Slag 1460. Standforbridge (Stæmmforbritsch) nær ved York. Slag 1066. Touton (Tout'n). Slag 1461.

36. **Sunderland** (Sonderlænnd). Handel med Steenkul; Glashytter. Hvalfiskefangst. 40,000 J.

37. **Newcastle**, (Njukas'l). Betydelig Handel med Steenkul, desuden med Glasvare, Steentøi, Jern- og Staalvare; Reebslagerier, Skibsværfter; Tjærebrænderier, Trankogerie. Hvalfiskefangst. Nær ved Byen ere store Steenkulsgruber. 50,000 J.

Durham (Dærræmm). Slag 1463. Flouden (Flaadd'n). Slag 1513. 75/7.

38. **Carlisle** (Karlül). Fabriker. 20,000 J.

Whitehaven, (Hveithevv'n) ved det Irske Hav. Store Steenkulsgruber, som gaae ind under Havet. 22,000 J.

40. **Manchester***) (Mænntschest'r), ved Irwell og Bridgewatercanalen, Englands vigtigste Manufacturstad. Vigtigst ere Bomuldsmanufacturerne: desuden levere Fabrikerne Silke- og Uldvare, Flosel, Hatte, Papir. 230,000 J.

Liverpool (Livverpuul), ved Mundingen af Mersey, Englands anden Handelstad: den har især betydelig Han-

*) 1774 havde Manchester 41,000 J.; 1700 havde Liverpool 5445 J.

del paa de andre Verdensdele, navnligen Africa og Vestindien. Bomuld (til Manchester) og overhovedet raae Producter til Fabrikstæderne i Omegnen, dernæst Tobak ere de betydeligste Indførselsartikler. Ogsaa for Handelen med Irland er denne By Hovedpunktet. Mange Fabriker (Uhre, Tobak, Steentøi, Sukker). Skibsværfter. 190,000 J.

Liverpool og Manchester ere forbundne ved Bridgewatercanalen og en Jernbane.

I denne Egn ligge en Mængde Fabrikstæder med 30 til 50,000 J. hver.

Preston (Prest'n). 30,000 J. Slag 1715.

I Fyrstendømmet Wales*) ligge:

Pembroke med den fortræffelige Havn Milfordhaven. Handel. 7000 J.

Svansea (Svænsi), den største Handelsplads i Wales. Havn. Steenkulsgruber, Jern- og Kobberværker i Omegnen. 19,000 J.

Øer ved England:

Scilly (Silly)-Øerne (Les Sorlingues) ere 140, paa 6 nær, ubeboede Øer ved Cap Landsend.

Anglesea (Æng'lsi). N. V. for Wales, 13 □ M. med 48,000 J. Øen har meget rige Kobbergruber. Den er ved en henved 1000 Fod lang, i Jernkjeder hængende, Bro forbunden med det faste Land.

Man (Mænn), i det Irske Hav, 20 □ M. stor med 40,000 J. af Kymrisk Herkomst. De have en egen Forfatning og egen Lovbog, bekjende sig til den Engelske Kirke, og drive Qvægavl, Agerdyrkning og Sildefiskerie. Øen har og endeel Metaller.

Ved den Franske Kyst ligge 4 Øer**), som tilhøre England, i Alt 12 □ M. med 60,000 J. Meest bekjendte ere de to Øer Jersey (Dschersø) og Guernsey (Gernnsø).

B. Skotland.

Dette Kongerige er 1460 □ M. stort, og har 2,500,000 Indb. Det indbefatter 33 Shirer, og inddeles sædvanligen i I) Syd-, II) Mellem- og III) Nord-Skotland, hvilke Inddelingers Grændser omtrent betegnes ved de i § 2 omtalte Indsænkninger.

*) Wales er 350 □ M. stort med 810,000 J. Det er et bjergfuldt Land, rigt paa Metaller. Qvægavl. Indb. ere Kymrer med et eget Sprog og egne Skikke. Landet deles i Nord- og Sydwales, og indbefatter 12 Shirer.

**) De kaldes ofte de Normanniske Øer.

I. **Edinburgh** (børro). 1 Miil fra Bugten ved Forth, Hovedstaden i Kongeriget. Staden deles af en Dal i den gamle Stad, med snevre, mørke Gader og meget høie Huse, og den nye Stad, som er smuk og regelmæssig. Børs, Bank. Universitet. Fabriker. 163,000 J.

Leith (Liid). Edinburghs Havn, ½ M. fra den, og forbunden med den ved en Række af Huse. Skibsværfter; Reebslagerier, Glashytter. 27,000 J.

St. Andrews (druus) har et Universitet. 5000 J.

Glasgow (Glæsgo) ved Clyde, Skotlands vigtigste Manufacturstad, regelmæssigen og smukt bygget. Bomuldsmanufacturerne ere de fornemste (de beskjæftige her og i Omegnen 130,000 Mennesker); desuden fabrikeres Lærred, Baand, Jernvare, Sukker. Universitet. 203,000 J.*)

Greenock (Grilnakk) ved Mundingen af Clyde, har en fortræffelig Havn, betydelig Handel, Søfart (Dampskibe og Paketbaade især til Irland) og Fabriker. 30,000 J.

Paisley (Péeslæ) en vigtig Fabrikstad (Silke- og Bomuldsvare, Jernvare, Lærred). 60,000 J.**)

Pinkey (Keh). Slag 1547. Dunbar (Donnbar). Slag 1650. Prestonpanns (Prest'n). Slag 1745. Stirling (Slag 1298). Tæt ved er Landsbyen Bannockburn (Bæn-born). Slag 1314. Falkirk (Faal). Slag 1299. 1745.

Carron (Kernn) Jernværk er det største i Skotland.

Midlothian (lódhien) kaldes det frugtbare Landskab langs med Sydkysten af Bugten ved Forth.

Til Sydskotland hører Øerne Bute (Bjuut) og Arran, som udgjøre et Shire.

II. Perth (Perdh) ved Tay. Fabriker, Laxefangst. 20,000 J.

Dundee ved Bugten ved Tay. Fabriker og Handel. 46,000 J.

Aberdeen (Æberdiin) har megen Handel og Skibsfart; mange Fabriker. Universitet. ½ M. fra Staden ligger Old Aberdeen (4000 J.), der kan betragtes som en Forstad til New Aberdeen. Begge have 36,000 J.

III***) Inwernéss, ved Floden Ness, Hovedstaden i de Skotske Høilande, med et befæstet Slot og en Havn. Fabriker, Reebslagerier. 15,000 J.

Culloden nær ved Inwerness (Slag 1746).

*) 1780 = 42,000 J., 1801 = 80,000 J.

**) 1753 = 4300 J.; 1791 = 24,000 J.

***) Bjergskotterne, Beboerne af de Skotske Høilande, ere i Sæder, Sprog og Dragt et fra de øvrige Skotter ganske forskjelligt Folk.

Øer ved Skotland:

1. Hebriderne eller Syderøerne, en lang Række af klippefulde, trælose Øer (i Alt 300, efter Andre 1000) langs med Landets Vestkyst. Omtrent 40 ere beboede af henved 60,000 J., der drive Qvægavl, Fiskerie og Jagt efter Søfugle. Øerne høre deels til Mellem-, deels til Nordskotland. De vigtigste ere:

Staffa (æ=æ) med den berømte Fingalshule; I-Kólm-Kill (Kom) med Ruinerne af Columbans Kloster og 60 Skotske Kongers Begravelser: dette Kloster var i Middelalderen et Hovedsæde for Skotsk Lærdom, og fra denne Øes Klostre og Skoler udgik Christendommens og Civilisationens Befordrere til Tydskland og andre Lande. Sky (ei); nær ved den er den mærkelige Compasklippe. Lewis (Luuis), den største Ø. St. Kilda (æ), beboet af Millioner Søfugle og omtrent 100 Mennesker.

2. Orkney (Orkni)-Øerne eller de Orcadiske Øer, N. for Skotland, 67 i Tallet, af hvilke de 29 ere beboede (omtrent 30,000 J.); de øvrige benyttes stundom til Græsning. Øerne ere høie og klippefulde, skovløse og uden synderlig Agerdyrkning. Fortreffelige Faar og smaa Heste findes her.

Den største Ø er Pomona (æ) eller Mainland (Meenlænnd) med Byen Kirkwall (Kirkwaal).

3. Shetlands-Øerne, N. for Orkney-Øerne, af samme Beskaffenhed som disse: omtrent 46 ere beboede (af henved 30,000 J.), de andre 40 ere enten aldeles nøgne Klipper eller benyttes som Græsgange.

Den største Ø er Shetland eller Mainland med Byen Lerwick (Leerhvik), hvor de Engelske og Hollandske Sildefiskere samles (see S. 43).

C. Kongeriget Irland.

Irland er 1511 □ M. stort og har 8½ Mill. Indb., hvoraf de fleste, de egentlige Irer, ere af Kymrisk Oprindelse og beslægtede med Bjergskotterne. Omtrent 1 Mill. ere Episkopale, 300 Disseniers (andre Religionspartier), Resten er Katholiker. Irland bestaaer af 4 Hoveddele: I. Leinster, II. Ulster, III. Connaught (Konnaat) og IV. Munster, og indbefatter 32 Shirer.

I. **Dublin** (Dobblin), Hovedstaden, Vicekongens og den første Erkebiskops Residents, ½ M. fra den efter Staden benævnede Bugt af det Irske Hav, ved en liden Flod. Dublin har mange smukke offentlige Pladse og

Bygninger: en Deel af den har brede og smukke Gader, imedens en anden Deel blot bestaaer af usle Hytter. — Universitet, det eneste i Irland. Mange Fabriker. Dublin er Middelpunctet for Irlands Handel, især med Lærred, Korn, Kjød, Uld- og Bomuldsvare. God Havn. 270,000 J.

Drogheda (Drog'edæ) ved Floden Boyne. 20,000 J. (Slag 1690).

II. Belfast ved en Havbugt. Havn; stærk Handel med Lærred, Kjød og Smør. 50,000 J.

III. Galway (Gaalvvee) ved den efter samme benævnede Bugt. Handel og Fiskerie. 33,000 J.

IV. **Cork**, Irlands anden Stad, paa en Ø i en liden Flod. God Havn, vigtig Handel med Smør og især Kjød. Fabriker af Glas, Sæbe, Lærred, Seildug, Lys. Porterbryggerier og Brændeviinsbrænderier. Skibsværfter. 120,000 J.

Waterford (Hvaahterfoord) ved Suir. God Havn, mange Fabriker, stærk Handel med Kjød (især af Svin). 50,000 J.

Limerick ved Shannon. Handel med Oxe og Svinekjød, Smør, Korn. Fabriker (Lærred og Handsker). 85,000 J.

Til det Brittiske Rige høre endnu:

A. I Europa: a) Øen Helgoland i Nordsøen, omtrent lige ud for Elbens Munding. Den bestaaer af en 200 F. høi Klippe og nogle Sanddüner (das Unterland); paa Klippen, hvor alle Indb., omtrent 3000, boe, kommer man op ad en i sammes Side indhuggen Trappe af 126 Trin. Indb. ernære sig som Lodser og Fiskere. Øen er vigtig som en Station for Skibe, der gaae til og fra Havnene ved denne Deel af Nordsøen. Der brænder et Fyr. Søbade. b) Fæstningen Gibraltar (see Spanien). c) De Maltesiske Øer (see Italien). d) De Joniske Øer (see nedenfor) staae under Englands Beskyttelse, og Engelsk Garnison ligger der.

B. Udenfor Europa: I Asien: Det Ostindiske Compagnies Besiddelser i Indien, Øen Ceylon, adskillige Øer. I Africa: Colonier i Senegambien, paa Kysten af Guinea, Øerne St. Helena, Ascension, Fernando del Po; Caplandet, Øen Isle de France. I America: Hudsonsbaylandene, Newfoundland, Ny Skotland, Cap Breton, Ny Brunsvig, Canada, Ny Albion; i Vestindien Øen Jamaica og de fleste af de smaa Antiller, Bahama- og Bermudasøerne; i Sydamerica en Deel af Guyana. I Australien: alle først af Englænderne opdagede

Øer, en Deel af Østkysten af Ny Holland, Van Diemens Land, og andre Øer. Tilsammen udgjøre disse Colonier omtrent 83,000 □ M. med 126 Mill. Indb.

Kongeriget Frankerig.

1. Frankerig ligger imellem 42° og 51° N. Br. og imellem 12° og 26° Ø. L., og grændser mod N. til Kanalen, Belgien og Tydskland, mod Ø. til Tydskland, Schweiz og Italien, mod S. til Middelhavet og Spanien, mod V. til det Atlantiske Hav. Det udgjør over 10,000 □ M.

2. Frankerig bestaaer deels af Lavland, deels, og for største Delen, af Bjergland. Den vestlige (indtil 44° N. Br.) og nordlige (indtil 46½° N. Br.) Deel (Bjergene i Midten og mod S. betegne Grændsen mod Ø. og S.) hører med til den Nordeuropæiske Slette (see Indl. S. 48), og udgjør sammes vestlige Deel. Den faste Bund, som danner Underlaget, er her bedækket med et tyndere Lag af opfyldt Land, Overfladen er i Almindelighed ujevnere og ligger høiere, end i de øvrige Dele. Man kan inddele dette Lavland efter de 3 Hovedfloder a) Garonne, b) Loire og c) Seine. a) Nærmest til Pyrenæernes Forbjerge støder bølgeformigt, skjønt, frugtbart og vel befolket Land, hvilket henimod Havet bliver stedse jevnere, tilsidst gaaer over til en flad, øde og svagt befolket Lynghede (les landes), langs med Kysten opfyldt med saltagtige Sumpe, og indfattet af Sandbanker og Düner, imod hvilke Havets Bølger bryde sig med uophørlig Brusen: næsten ingen Havne findes paa denne farlige Kyst. Denne øde Egn fortsættes N. for Garonne, men her er det mere Moradser og Sandflader end Hede, der omgive Kysten: indenfor dem ligger skjønt, bølgeformigt Land. b) Landet ved den nedre Loire er bølgeformigt men skovløst, især paa Sydsiden af denne Flod, omkring Mundingen af samme fladt, sumpigt eller sandigt. c) Landet ved Seine og N. for samme er i det Hele bølgeformigt. V. for Ardennerne er en tør, eensformig Egn, hvor Bunden lige indtil Overfladen bestaaer næsten blot af Kalk og Kridt (Champagne pouilleuse). Derpaa følge Egne, hvor et tykkere Lag af Muldjord giver en riig Vegetation og en talrig Befolkning Næring; især ere

Egnene ved den nedre Seine frugtbare og godt dyrkede. Med Undtagelse af de flade Egne ved Mundingen af Somme er Landet lige indtil Kysten høit og ujevnt. Halvøen Bretagne er vel ingensteds over 970 F. høi, men dens ujevne, for det Meste tørre og magre Overflade har ellers ganske et Bjerglands Natur, og Klippebunden træder paa mange Steder heelt frem i skarpe, men lave Bjergkamme. — Midten af Frankerig samt en Deel af Østsiden opfyldes af nogle af de Mellemeuropæiske Bjerge. Fra V. kommer man først til Auvergnes Bjerge, imellem Floderne Allier og Lot, en flad, i det Hele tør og skaldet Bjergmasse (c. 3000 F.) med keglformige Spidser, hvilke for en stor Deel ere udbrændte Vulcaner, ligesom den hele Egn har et vulcansk Udseende. Den høieste Spidse er Cantal (6000 F.). Ø. og S. for samme ere i flere Kjeder Sevennerne, imellem Floderne Rhone og Tarn samt Allier. Fra Pyrenæerne skilles de ved den Indsænkning, hvori den Languedocske Kanal er anlagt. Middelhøiden er c. 4000 F., det høieste Punct 6200 F. Den nordlige Deel af Sevennerne gaaer over i en Række af viinrige Høie, Cotes d'Or. N. for disse ligger Høiburgunds Plateau ved Seine og Doubs, og N. for dette det Lothringske Plateau imellem Vogeserne og Maas, omkring Mosel. Den sydligste Deel af Sevennerne kaldes Lozerebjergene. Ø. for Rhone, paa Grændsen af Schweiz, er Jura, en langagtig Bjergmasse af Kalk, som gaaer fra S. V. til N. Ø., fra Rhone til Rhinen (der gjennembryder den ved Lauffen), og fortsættes ind i Tydskland under Navn af die rauhe Alp. Den bestaaer af flere parallele Kjeder med mellemliggende Længdedale, og falder steilt af mod Øst, jevnt mod Vest; med Rauhe Alp er det omvendt. Den høieste Top af Jura er 5500 F. høi, af Rauhe Alp 3000 F. Længere mod N., langs med Rhinen, ligge Vogeserne (les Vosges), en 30 Mile lang skovriig Bjergkjede, bredest og høiest mod S., med runde, kuppelformige Toppe. Deres største Høide er 4400 F., N. V. for Vogeserne ere endelig Ardennerne (see Belgien), af hvilke den største Deel ligger i Frankerig. — Den sydligste Deel af Frankerig er opfyldt af Pyrenæerne (see Indl. S. 53). De falde pludseligt af mod Frankerig*); deres høieste

*) En Linie fra Bayonne over Tarbes og Toulouse til Narbonne betegner Grændsen af Pyrenæernes Forbjerge imod Lavlandet.

Puncter ere Pic Posets, 11,000 F., Pic Methou (Maladetta), 11,100 F., Pyrenæerne have mange Tværdale, næsten ingen Længdedale, ingen store Søer, ingen betydelige Skove (især er Sydsiden skovlös) og faa eller ingen Gletschere. Den sydøstlige Deel indeholder i Midten Rhonesletten, for det Meste et skjønt, med riig Vegetation beklædt Land; V. for samme hæver Landet sig til Sevennerne, mod Ø. til Alperne. Fra Avignon af er det en eensformig, tør Sandflade, hvorpaa (fra Arles af) følger et sumpigt, af smaa Søer og Flodarme gjennemskaaret Delta, som ved Kysten har aldeles saltagtig og ufrugtbar Jordbund. Ø. for det ligger en nøgen, øde, tør Steenslette (Crau), V. for det er frugtbarere, skjønt tørt Land. Kysten er lav og omgiven af Laguner. Ø. for Rhonedalen ere Alperne (see S. 51), nemlig Søalperne fra Havet til Mont Viso (12,000 F.), og de Cottiske Alper fra Mont Viso til Mont Cenis (11,700 F.); nordligere er Bjerglandet Savoyen, hvis Østgrændse dannes af de Grajiske Alper (see Italien).

Klimaet er temmelig forskjelligt efter Landets forskjellige Beliggenhed og Beskaffenhed*). De varmeste Dele ere Rhonesletten og i det Hele Kysterne ved Middelhavet, hvor Vinteren er saa varm som Foraaret i Kjøbenhavn: men igjennem de to Indsænkninger, som her forbinde Nord- og Sydeuropa (see S. 50 Anm.) frembryder ofte en heftig og skadelig Nordvestvind (Mistral).

3. **Floder.** Frankerig har 3 Hovedfloder, som ganske tilhøre det, og staaer ved 5 andre i Forbindelse med Schweiz, Tydskland, Belgien og Holland. 1) Rhone kommer fra Schweiz, løber der igjennem Genfersøen, og bliver ved sin Udtrædelse derfra, hvor den løber ind i Frankerig, seilbar, dreier mod Syd og falder gjennem et sumpigt Delta ud i Bugten ved Lyon. Dens Bredder ere af ubetydelig Høide. Dens 4 Mundinger ere opfyldte med Sand, hvorfor to Kanaler ere gravede fra Beaucaire og Arles. Den optager fra høire Side Saone (fra Vogeserne), i hvilken er falden Doubs (fra Jura), fra venstre Side Isère og Durance, begge fra Alperne. Hele Rhones Længde er 100 M., Flodg. 1760 □ M. 2) Garonne udspringer paa Pyrenæerne ved Foden af Maladetta, bliver seilbar ved Toulouse og fra Bordeaux af endog for Søskibe. Her forener den sig med Dordogne (fra Auvergnebjergene), faaer Navn af Gironde, og falder gjennem en vid Munding ud i det Aqvitaniske Hav. Den optager endvidere fra høire Side Tarn og Lot. L. 80 M., Flodg. 1440 □ M. 3) Loire udspringer paa Sevennerne, bliver seilbar ved Roanne, løber først mod N. V., derpaa mod V., forbi Blois, Tours, Nantes, og falder i det Aqvitaniske Hav: dens Dybde aftager paa flere Steder stedse mere, idet Sandbanker danne sig, og dens Munding er opfyldt med Sand, hvorfor Indløbet er vanskeligt og store Skibe ikke kunne gaae længere end et Par Mile indenfor Mundingen. Den optager fra venstre Side Allier, Cher, Indre, Vienne (alle fra Auvergneb. eller deres Affald), fra høire Side Mayenne, i hvilken er falden Sarthe. L. 130 M., Flodg. 2400 □ M. 4) Seine udspringer paa Cotes d'Or, bliver seilbar ved Troyes, løber forbi Paris og Rouen, hvor den bliver seilbar for Søskibe, og falder ved Havre de Grace med en vid Munding i Kanalen. Indtil henimod Paris er dens Dal smal, indsluttet af steile Sider, herfra bliver den bredere. Den optager fra høire Side Aube, Marne, Oise, i hvilken er falden Aisne, fra venstre Side Yonne. L. 85 M., Flodg. 1240 □ M. 5) Schelde udspringer paa en Sidegreen af Ardennerne, og løber ind i Belgien. 6) Maas udspringer nær ved Byen Langres, og løber mod N. ind i Belgien. 7) Mosel udspringer paa den sydlige Side af Vogeserne, optager Meurthe (ligeledes fra Vogeserne), løber igjennem Luxemburg og Nederrhin, og falder ved Coblenz i Rhinen. 8) Rhinen udgjør paa en Strækning af omtrent 35 Mile Grændsen mellem Frankerig og Tydskland.

Mindre Floder ere: Somme, Vilaine, Charente, Adour (som falde i Kanalen og det Aqvitaniske Hav); Aude og Var (i Middelhavet).

Kanaler forbinde de fleste af disse Floder med hinanden. Vigtigst er Sydkanalen eller den Languedocske, 42 M.

*) Følgende Tabel giver en Oversigt:

	N. Br.	Høide over Havet.	Aarl. Middelt.	Vintert.	Sommert.
Paris	49°		8½°	3°	14½°
Genf	46°	1218 F.	8°	1½°	13½°
Clermont	46°	1265 F.	8½	2°	14°
Marseille	45°		11°	5°	17½°
Bordeaux	43½°		11½°	6½°	16°
Avignon	44°		11½°	5°	18½°
Perpignan	42½°		12½°	6°	19°
Dax (ved Bayonne)	43½°		11°	5½°	16½°
Mt. Louis	42½°	5000 F.	5°	0°	11°

Regnmængden er i Nordfrankerig 22 T., paa Vestkysten 24½ T. Mod S. V. ved Alpernes Fod er den temmelig betydelig.

lang, fra Garonne (ved Toulouse) til Bugten ved Lyon (ved Cette). St. Quentinkanalen forbinder Seine, ved Hjelp af Oise, med Somme og Schelde; Centralkanalen forbinder Loire med Saone, Orleanskanalen Seine med Loire.

4. **Producter.** Korn, især Hvede (desuden imod N. Byg og Havre, mod S. og ved Rhinen Mais); Viin (see S. 39), Sydfrugter og Olie (kun i de varmere Dele af Landet, see S. 37), Frugt (især i det nordvestlige Frankerig, hvor Frugtviin, cidre, er den almindelige Drik), Runkelroer, Krap, Safran, Hør, Hamp, Tobak (Regjeringsmonopol, som kun dyrkes i visse Egne); Skov (især Eeg, Bøg, Kastanie og mod V. Naaletræer). De almindelige Huusdyr og paa Bjergene vilde Dyr. Silkeorme avles nu næsten overalt, — Jern, Kobber, Bly, Salpeter, nyttige Steenarter, Salt (især fra Lagunerne og Sumpene paa Vestkysten); af Sølv findes Lidet, Guld slet ikke.

5. **Indbyggernes** Antal er 34 Mill. De bestaae af Franske, Walloner 1 Mill. (mod N.), Tydske 2½ Mill. (mod N. O.), Kymrer eller Breyzards 1 Mill. (i Bretagne), Italienere (paa Corsica), Basker (120,000) ved Pyrenæerne, Jøder (60,000); Zigeunere (10,000) og Cagots (6000), en Art Cretinere, boe paa Pyrenæerne. Der tales Fransk (29 Mill.), Tydsk, Celtisk eller Kymrisk, Baskisk og Spansk, Flamsk og Wallonsk, Italiensk. Den katholske Religion er den, som den største Deel af Indbyggerne bekjender sig til: men alle andre Religionspartier have efter Lovene fri Udøvelse af deres Cultus og lige borgerlige Rettigheder med Katholikerne. Der findes 1,400,000 Protestanter (de Fleste Reformerte), 60,000 Jøder, 4000 Herrnhutere og Anabaptister, 500 Quækere (i Dünkerken. — For Videnskaber og Kunster ere mange og tildeels fortræffelige Anstalter, og de Franske høre til Europas meest civiliserede Folkeslag, især hvad den ydre Politur angaaer. Derimod er der endnu Meget tilbage at gjøre for Almuens Oplysning og Skolevæsenet. Paa flere Steder mangle Skoler ganske *), og de, der ere, have for en Deel hidtil en forældet eller ufuldkommen Indretning.

*) 1831 var der endnu 14,000 Communer i Frankerig, som ingen Skole havde; 1833 var der 9000. Der arbeides saaledes stadigen fremad til en bedre Tilstand i denne Henseende: men endnu 1833 var der over 2 Mill. Børn fra 5 til 12 Aar, som ikke fik offentlig Undervisning.

6. Frankerig er et **Fabrikland**, og **Industrien** staaer paa et høit Trin. Fabrikerne levere især Silke-, Bomulds- og Uldvare, allehaande Mode- og Galanterievare, Glas, Speile, Liqueurer, Sæbe, Hatte, Tapeter, Uhre og overhovedet Metalvare, d. m. M. I den nyere Tid har Fabrikationen af Runkelroesukker (i den nordlige Deel) faaet stor Vigtighed. Handelen er blomstrende: der udføres meest Fabrikvare, Vine og Sydfrugter, indføres raa Stoffer, Colonialvare, Heste, Qvæg.

7. **Statsforfatning.** Frankerig er et constitutionelt og i den mandlige Linie arveligt Monarkie. Kongen ("de Franskes Konge") har den udøvende Magt, og deler den lovgivende med Pairernes og de Deputeredes Kammer, hvilke begge Kongen sammenkalder hvert Aar. Pairerne udnævnes af Kongen, men deres Værdighed er ikke længere arvelig: de Deputerede (459) vælges af Folket. Kongen regjerer med et Statsraad og gjennem ansvarlige Ministre, som forestaae de offentlige Anliggender. Landmagten var 1839 = 315,000 Md., foruden Reserven og omtrent 1 Mill. Nationalgarder. Sømagten var 350 Skibe (med 10,000 Kanoner), af hvilke 46 Linieskibe og 56 Fregatter.

8. Frankerig inddeles nu i 86 Departementer: da den ældre Inddeling i Provindser (1789 i 17) endnu ofte bruges og har historisk Interesse, forbinde vi begge dog falde de ikke altid nøie sammen:

I. Isle de France.

Dep. 1. Seine. 2. Seine-Oise. 3. Oise. 4. Aisne. 5. Seine-Marne.

1. **Paris**, Hovedstaden og Kongens Residents, ved Seine, som deler den i tre Dele: La ville, N. for Seine, La cité (den ældste Deel af Staden) paa Øer i denne Flod, og L'université, S. for Seine. Imellem Staden og Forstæderne befinde sig paa de forhenværende Fæstningsværkers Sted de saakaldte Boulevards d: med Træer beplantede Spadseregange eller rettere Gader. Den største Deel af Paris har høie Huse og snevre Gader. Paris har mange og betydelige Fabriker (der udføres aarligen Fabrikvare af 47 Millioner Frankers Værdie) og en meget betydelig Handel: navnlig ere Vexelforretningerne og Handelen med Statspapirer af overordentligt Om-

fang, og Paris's Børs er i denne Henseende Middelpunctet for en stor Deel af Europa. Paris har en stor Mængde videnskabelige og Underviisningsanstalter, fortrinlige og store Bibliotheker; lærde Selskaber; Kunstsamlinger (især det store Museum i Louvre); stor botanisk Have med et riigt Menagerie og et naturhistorisk Cabinet. Det er Middelpunctet for den franske Litteratur og Videnskabelighed, som her mere end i noget andet Land er concentreret i Hovedstaden. Af de offentlige Bygninger mærkes: Tuilerierne, Residentsslottet med en stor Have, anlagt 1564 af Catharina af Medici paa en Plads, hvor før var et Teglbrænderie. Louvre, en Tid Residentsslot, forbundet ved et langt Gallerie (i hvilket er det store Museum) med Tuilerierne. Palais royal, en af Richelieu opført vidtløftig Bygning, tilhørende Familien Orleans (den nuværende Konge), med en Have, der er omgiven af Gallerier: i disse boe Kjøbmænd, Kunstnere og Vexelerere til Leie, og Stadens pragtfuldeste Boutiquer, Kaffeehuse og Restaurationer findes her, hvorfor Eieren har en uhyre Indtægt af Slottet; dette udgjør næsten en egen lille Stad med en uophørlig Menneskevrimmel. Palais Bourbon, hvor de Deputeredes Kammer samles; Palais Luxembourg, hvor Pairerne møde. Det store Invalidehuus for 5000 Invalider. Det gamle Temple er nu næsten ganske nedbrudt. Af Kirkerne er Notre Dame mærkelig, en Gothisk Bygning fra det 12te Aarh., og Pantheon, bestemt til at optage fortjente Mænds Liig.*) Paris har 75 offentlige Pladser; af dem ere historisk mærkelige Bastillepladsen, hvor før Bastillen stod, og den pragtfulde Enighedsplads (før Ludvig XVdes Plads), hvor Ludvig XVI. og hans Dronning bleve henrettede. Til den smukke de Elysæiske Marker, vidtløftige Spadseregange beplantede med Træer. 900,000 J.

N. V. for Paris er Montmartre (en befæstet Høi med Steenbrud; Kamp 1814); i den sydvestlige Deel af Staden er Marsmarken.

St. Denis med de kongelige Begravelser. 7000 J. Vincennes med et gammelt Slot og Statsfængsel (Hert. af Enghien † 1804.)

*) Luxembourg, Bourbon og Pantheon ligge i L'université, Notre Dame Kirke i La cité, de øvrige her nævnede Bygninger i La ville. Under L'université findes ogsaa de mærkværdige Katacomber.

2. Versailles, engang Residentsstaden (da næsten 100,000 J.). Prægtigt Slot, bygget af Ludvig XIV. 30,000 J.

Sevres, en Flekke med en berømt kongelig Porcelainfabrik. St. Germain en Laye (Fred 1570. 1679. St. Cloud med et Slot, Napoleons Sommerresidents (Henrik III † 1589. Napoleon 9 Nov. 1799.) Malmaison, et Lystslot, Keiserinde Josephines Opholdssted fra 1809 til 1814, da hun døde her.

3. Beauvais med berømte Fabriker af Tepper. 14,000 J.

Compiegne ved Aisnes Indløb i Oise. 8000 J. (Jeanne d'Arc fangen 1430).

Senlis (Fred 1493).

4. St. Quentin. Fabrikstad. 18,000 J. (Slag 1557).

Laon (Lang), befæstet (Slag 1814). Soissons ved Aisne (Slag 486). Vervins (Fred 1598).

5. Fontainebleau med et kongeligt Slot og en skjøn Have. Fred 1679. (Pave Pius VII. 1812-1814. Napoleons Thronfrasigelse 1815).

II. Picardie og Artois.

Dep. 6. Somme. 7. Pas de Calais.

6. **Amiens** ved den seilbare Somme. Fæstning, Fabrikstad. 45,000 J. (Fred 1802).

Abbeville, en stærk Fæstning. Fabriker (Klæde). 20,000 J.

Crecy (Slag 1346). Peronne, et befæstet Slot. (Ludvig XI. og Carl den Dristige 1468).

7. Arras, en Fæstning. Fabriker. 23,000 J.

Calais, Søstad med en maadelig Havn. Overfart til og især fra England. 10,000 J. (Fra 1348 til 1588 eiedes den af Englænderne).

Boulogne, befæstet Søstad med en maadelig Havn. Overfart til England. 20,000 J.

Azincourt, en Landsby (Slag 1415). Enguinegate (Slag 1513).

III. Champagne med Brie.

Dep. 8. Ardennerne. 9. Marne. 10. Øvre-Marne. 11. Aube. 12. Nonne (hører tildeels til Bourgogne).

8. Rocroy, en Fæstning (Slag 1643).

9. Chalons sur Marne, en Fabrikstad (Uld- og Bomuldsvare). 13,000 J. (Slag 451).

Rheims, forhen Kongernes Kroningsstad. Erkebiskop, Rigets Primas. Fabriker og Viinhandel. 38,000 J.

St. Menehould (Ludvig XVI. 1791).

10. Vassy (Blodbad 1562).

11. Troyes ved Seine. Fabrikstad (Bomuld), Viinhandel. 30,000 J.

Bar sur Aube (Slag 1814). Brienne le Chateau havde før en Militærskole, hvor Napoleon var Elev.

IV. Bourgogne eller Burgund.

Dep. 13. Cotes d'Or. 14. Saone-Loire. 15. Ain.

13. Dijon, en befæstet Stad. Academie, Viinhandel. De Burgundiske Hertugers gamle Residentsslot. 25,000 J.

Citeaux, forhen et Abbedie (Cistercienſere). Chatillon (Fredsunderhandlinger 1814).

14. Chalons sur Saone. Betydelige Fabriker (Silke og Uld). 13,000 J.

V. Nivernais.

Dep. 16. Nievre.

VI. Bourbonnais.

Dep. 17. Allier.

VII. Lyonnais.

Dep. 18. Rhone. 19. Loire.

18. **Lyon** ved Rhones og Saones Sammenløb, næst efter Paris den betydeligste Stad i Frankerig. Vigtigst ere Silkemanufacturerne, som ere de største i Verden (26,000 Væverstole). Desuden fabrikeres Guld- og

Sølvtresser, Hatte, Papiir, Tapeter. Erkebiskop, Academie, Bibliotheker. 190,000 J. (de 4 Forstæder iberegnede).

En Jernbane forbinder Lyon med St. Etienne.

19. **St. Etienne**, en af de vigtigste Fabrikstæder i Frankerig, som leverer Jern- og Staalvare, Geværer og Silkevare. 40,060 J.

VIII. Auvergne.

Dep. 20. Puy de Dome. 21. Cantal.

20. Clermont Ferrand ved Foden af Bjerget Puy de Dome*). Fabriker, betydelig Handel (med Ost og Viin). 30,000 J. (Kirkeforsamling 1095).

Dauphiné.

Dep. 22. Isère. 23. Drome. 24. Øvre-Alperne.

22. Grenoble ved Isère, en befæstet Stad. Fabriker. 24,000 J.

Vienne med Metal- og Klædefabriker. 15,000 J. (Kirkeforsamling 1314).

La grande Chartreuse, Karthäuserordenens Hovedsæde, et Kloster i en vild Egn.

23. Valence ved Rhone. Uldfabriker og Viinhandel. 12,000 J. (Pius VI. † 1799).

X. Provence.

Dep. 25. Rhonemundingerne. 26. Nedre-Alperne. 27. Var.

25. **Marseille**, den tredie Stad i Frankerig. Gaderne ere snevre og slet brolagte. Den har en Havn, der kummer 900 Skibe, store Quarantaineanstalter og en meget betydelig Handel, især paa Levanten og Nordafrica; til de nordlige Lande udfører Marseille Sydfrankerigs Vine, Olier og Sydfrugter. Fabriker (Sæbe, chemiske Fabrikater, Porcelain, Saffian, Silke, Klinger), Koralfiskerie. 150,000 J.

Aix (Vhs). Berømte varme Bade (Aquæ Sextiæ). Fabriker. 24,000 J. (Slag 102).

*) Egnen er vulcansk: Husene ere tildeels byggede af Lava. Mineralske Kilder.

Arles ved Rhone, har mange Antiqviteter. 23,000 J.

27. **Toulon**, en Fæstning med Frankerigs bedste og vigtigste Krigshavn. Skibsværfter, Dokker; et stort Arsenal. (Bagno med henimod 5000 Galeislaver). 30,000 J. (Beleiring 1793).

Frejus (Napoleon 9 Oct. 1799 og 28 April 1814). Cannes (Napoleon 1 Marts 1815). De Hyeriske Øer ere berømte for deres milde Klima.

XI. Avignon og Venaissin.

Dep. 28. Vaucluse.

28. **Avignon** ved Rhone. Pavernes Residents fra 1305 til 1377. Silkemanufacturer, Kanonstøberier; Handel med Viin, Olie, Silke og Farvevare. 31,000 J.

XII. Languedoc.

Dep. 29. Øvre-Loire. 30. Lozère. 31. Ardeche. 32. Gard. 33. Hérault. 34. Tarn. 35. Øvre-Garonne. 36. Aude.

32. **Nismes**, befæstet. Silkemanufacturer; Olieavl; Liqueurer. Academie. Mange Antiqviteter og Levninger fra Romernes Tid. (Amphitheater; le pont du Gard, en gammel Vandledning). 40,000 J.

Beaucaire ved Rhone. Stor Messe (stundom 80,000 Mennesker tilstede). 10,000 J.

Aigues Mortes, fordum ved Kanaler forbunden med Havet (Ludvig IX. 1248 og 1269).

33. **Montpellier**. Fabrikation af Parfumer, Essentser, Spanskgrønt, Vitriol, og andre chemiske Sager. Academie. 37,000 J.

Cette med en god Havn, befæstet. Vigtig Handel; Stapelplads for Montpellier og den Languedocske Kanal. 10,000 J.

35. **Toulouse** ved Garonne. Fabriker, Handel med Korn og Viin. Academie. Academie des Jeux floreaux, stiftet 1324. Sydkanalen begynder her. 80,000 J.

36. Carcassonne ved Aude. Uldfabriker, Handel med Viin. 18,000 J.

Narbonne. Uldfabriker, Handel med Korn og Honning. 11,000 J.

XIII. Roussillon.

Dep. 37. Øst-Pyrenæerne.

37. **Perpignan**, en Fæstning 1 Miil fra Havet. Kanonstøberie, Viinhandel. 16,000 J.

XIV. Foix.

Dep. 38. Arriège med Staden Foix (5000 J.)

XV. Navarra og Bearn (Bear).

Dep. 39. Nedre-Pyrenæerne.

39. **Pau**, forhen Kongerne af Navarras Residentsstad. 12,000 J. (Henrik IV og Carl Johan af Sverrig ere fødte her).

Bayonne ved Adour, befæstet. Havn, Handel med Skibstømmer, Kork, Skinker o. M. 15,000 J. (Bayonnetter).

XVI. Guyenne og Gascogne (Baskernes Land).

Dep. 40. Øvre-Pyrenæerne. 41. Landes (Les Landes). 42. Gers. 43. Tarn-Garonne. 44. Aveyron. 45. Lot. 46. Lot-Garonne. 47. Dordogne. 48. Gironde.

43. **Montauban** ved Tarn. Reformert Academie. Handel med Korn og Meel. 25,000 J.

48. **Bordeaux** ved Garonne, en af de vigtigste Stæder i Frankerig. Havn, betydelig Handel (B. udfører Viin og Brændeviin, indfører Colonialvare især fra Vestindien). 2 Messer; Bank. Fabriker (Glas, Sukker, Brændeviin, Eddike o. m. A.). Academie, mange Undervisningsanstalter til Kjøbmænds og Søfarendes Dannelse. 100,000 J.

Coutras (Slag 1587).

XVII. Limousin.

Dep. 49. Øvre-Vienne. 50. Corrèze.

49. **Limoges** en Fabrikstad (Jern, Porcelain, Klæde). 26,000 J.

Chalus (Richard Løvehjerte 1199).

XVIII. Saintonge og Angoumois.

Dep. 51. Charente.

51. **Angoulême**. Fabriker og Handel. 15,000 J.

XIX. Marche.

Dep. 52. Creuse.

XX. Aunis (og Noget af Saintonge).

Dep. 53. Nedre-Charente.

53. Rochelle, en befæstet Kjøstad med en god Havn. Handel. 15,000 J. (Beleiring 1572 og 1628).

Rochefort, en Fæstning, en af Frankerigs vigtigste Krigshavne med store Arsenaler, Værfter, Magaziner o. s. v. 15,000 J. (Napoleon 1815).

XXI. Poitou.

Dep. 54. Vendée. 55. Begge Sevres. 56. Vienne.

56. **Poitiers**, en gammel og stor, men slet bygget Stad. Academie. 22,000 J. (Slag 1356).

Montcontour (Slag 1569).

XXII. Berry.

Dep. 57. Cher. 58. Indre.

58. Valencay, den Spanske Kongefamilies Opholdssted fra 1809 til 1814.

XXIII. Orleanais.

Dep. 59. Loiret. 60. Eure-Loire. 61. Loire-Cher.

59. **Orleans** ved Loire. Silkemanufacturer, Handel. Monument for Jeanne d'Arc (1429). 40,000 J.

60. Dreux (Slag 1562).

61. Blois ved Loire. Gammelt Slot, hvor Hertugen af Guise myrdedes 1588. 15,000 J.

XXIV. Touraine.

Dep. 62. Indre-Loire.

62. Tours ved Loire. Silkemanufacturer (ere nu noget aftagne), Handel. 22,000 J. (Slag 732).

Amboise (Forliig 1563).

XXV. Anjou.

Dep. 63. Mayenne-Loire.

63. Angers ved Mayenne. Voxblegerier, Sukkerraffinaderier, Krapar. Academie. 34,000 J.

XXVI. Maine og Perche.

Dep. 64. Mayenne. 65. Sarthe.

XXVII. Bretagne.

Dep. 66. Finisterre. 67. Nordkysterne. 68. Ille-Vilaine. 69. Morbihan. 70. Nedre-Loire.

66. **Brest** ved en Bugt af det Atlantiske Hav. Fæstning, vigtig Krigshavn, Station for en Deel af Flaaden. Arsenaler, Værfter o. s. v. 30,000 J.

68. Rennes ved Floden Vilaine. Academie. Fabriker (Lærred, Hatte), Voxblegerier. 30,000 J.

69. L'Orient, befæstet, har en fortreffelig Havn (endogsaa for Krigsskibe), Skibsværfter, Handel. 18,000 J.

Vannes har temmelig Handel. 11,000 J. Halvøen Quiberon (Landgang 1795).

70. **Nantes** ved Loire, en vigtig Handelstad (Handelen er især betydelig med Africa og Vestindien). De større Skibe maae losse noget indenfor Loires Munding. Fabriker (Tøug, Reeb, Fayence, Sukker). 75,000 J.

XXVIII. Normandie.

Dep. 71. Nedre Seine. 72. Eure. 73. Calvados. 74. La Manche. 75. Orne.

Rouen ved Seine, en meget betydelig Handel- og Fabrikstad (Bomuld, Klæde, Linned). Mindesmærke for Jeanne d'Arc paa det Sted, hvor hun blev brændt af Englænderne 1431. 90,000 J.

Dieppe. Fæstning, Havn. Fabriker, Fiskefangst (især ved Newfoundland). 20,000 J.

Havre de Grace, en befæstet Stad ved Mundingen af Seine. Ypperlig Havn, betydelig Handel, levende Skibsfart (Paketskibe, meest Dampbaade, til Rusland, England, Hamburg, Lissabon, America). Fabriker (Tobak og Sukker). 30,000 J.

73. Caen. Academie. Fabriker (Kniplinger og Strømper). Stor Messe, Handel. 40,000 J.

74. Cherbourg, Fæstning med en vigtig Krigshavn, som var begyndt før Revolutionen, men først blev fuldendt med store Bekostninger af Napoleon 1812. Skibsværfter, Fabriker og Handel. 16,000 J.

XXIX. Flandern og Hennegau*).

Dep. 76. Norden.

76. **Lille** eller **Rysel**, stærk Fæstning og vigtig Fabrikstad (Uld, Linned, Kniplinger, Klæde o. m. M.), Oliemøller. Stærk Handel. 75,000 J.

Douay, Fæstning. Kanonstøberie, Artillerieskole, Arsenal. Fabriker. 10,000 J.

Dunkerken (Dunkerque), Fæstning. Havn, Handel, Fiskefangst (ved Newfoundland). Tobaksfabriker. 25,000 J.

Valenciennes, stærk Fæstning. Knipling- og Battistfabriker. 21,000 J.

Cambray ved Schelde, en befæstet Fabrikstad (Battist, Kammerdug, Linned, Gaze, Linon, Læder). 17,000 J. (Ligue 1508. Fred 1529).

Chateau Cambresis, et Slot (Fred 1559). Malplaquet (Slag 1709).

XXX. Lothringen.

Dep. 77. Meurthe. 78. Vosges. 79. Mosel. 80. Meuse.

77. Nancy, en smuk Stad ved Meurthe. Academie. Fabriker (Silke, Klæde, Fayence), Handel. Gammelt Slot med Carl den Dristiges og flere Hertugers Begravelse. 30,000 J. (Slag 1477).

Luneville. 12,000 J. (Fred 1801).

78. Dom Remy, en Landsby, Jeanne d'Arcs Fødested.

79. **Metz**, en stærk Fæstning. Arsenal. Artillerie- og Ingenieurskole. 45,000 J.

80. Verdun, Fæstning ved Maas. 10,000 J. (Fred 843). Varennes (Ludvig XVI. 1791).

*) Provindserne I—XXVIII udgjorde, med Undtagelse af XI og XIII (som erhvervedes resp. 1797 og 1659), Kongerigets ældre Besiddelser; Provindserne XXIX—XXXIV ere senere (efter 1648) tilkomne.

XXXI. Franche Comté.

Dep. 81. Øvre-Saone. 82. Doubs. 83. Jura.

82. Besançon ved Doubs, en Fæstning. Uhr- og Linnedfabriker, vigtig Handel (Kanalen, som forbinder Saone med Rhin, bidrager meget hertil). 30,000 J.

XXXII. Elsaß.

Dep. 84. Nederrhin. 85. Overrhin.

84. **Strasburg**, en meget stærk Fæstning, ikke langt fra Rhinen. Academie, offentlige Bibliotheker. Fabriker (Tobak, Geværer, Uld) og betydelig Handel og Skibsfart paa Rhinen. 2 Messer. Münster (Domkirke) med sit 445 F. høie Taarn. 54,000 J. (Johan Guttenberg opfandt her Bogtrykkerkunsten 1439).

XXXIII. Corsica.

Dep. 86. Corsica.

Øen Corsica i Middelhavet, skilt fra Sardinien ved Strædet Bonifacio, er 178 □ M. stor og har 200,000 J. Den er overalt bjergfuld, og deles af en skovrig og vild Masse af Granitbjerge, som med nogle Spidser (indtil 8500 F. høie) rager op over Sneelinien, i en (bredere) østlig og (smalere) vestlig Aftækning. Østkysten er flad og sandig, Vestkysten steil og sønderrevet. Klimaet er i de høiere Bjergegne skarpt, ellers mildt og, med Undtagelse af nogle sumpige Kyststrækninger, sundt. Jordbunden er i Dalene meget frugtbar, men dyrkes overmaade slet af Indbyggerne, de raaeste af alle Italienere. Foruden Mellem-Italiens sædvanlige Producter faaes fra Bjergene Tømmer og Metaller, begge Dele dog kun lidet benyttede; i Dalene er Qvægavl, paa Kysterne Fiskefangst (Thunfisk og Sardeller) Hovednæringsveiene.

Ajaccio (Ajádschio), en befæstet Stad ved en Bugt paa Vestsiden af Øen. Havn, endeel Handel. 8000 J. (Napoleon Bonaparte fødtes her 15 Aug. 1769).

Bastia, befæstet. Vaabensmede. 10,000 J.

Udenfor Europa eier Frankerig: I Asien: Pondichery og Chandernagore i Ostindien, med tilhørende Districter. I Africa: Algier (Udstrækningen af de Franskes Besiddelser her la-

der sig ei nøie angive: factisk have de kun nogle Søstæder og de nærmeste Districter omkring dem og Constantineh inde); Derne Senegal og Gorée, nogle Factorier paa Guineakysten. I America: En Deel af Guyana, og i Vestindien nogle af de smaa Antiller.

Kongeriget Spanien.

1. Spanien ligger imellem 8° og 21° Ø. L. og imellem 36° og 43° 50′ N. Br., og grændser imod N. til det Biscayiske Hav og Frankerig, mod Ø. og S. til Middelhavet, Strædet ved Gibraltar og det Atlantiske Hav, mod V. til dette og Portugal. Det udgjør omtrent 8500 □ M.

2. **Jordbund** og **Klima** i den Spanske Halvøe*) er allerede (S. 53) i Almindelighed beskrevet: her tilføies endnu det mere Enkelte. Den nordøstlige Deel af Spanien, indtil Ebrodalen (Catalonien og det Meste af Aragonien**), er opfyldt af Pyrenæernes (see S. 53) Sidegrene og Forbjerge, som falde af imod og begrændses af Ebrodalen. Pyrenæerne sænke sig ogsaa mod V. henimod den øvre Ebro, men staae dog der i Forbindelse med de Asturiske eller Cantabriske Bjerge,***) der gaae imod V. i nogen Afstand fra Kysten indtil Atlanterhavet. S. for disse Bjerge begynder nu den store Spanske Høislette, omtrent 2200 F. høi, næsten overalt eensformig, tør og skovløs, besaaet med Klippestykker og smaa Stene, og fattig paa Skov og Græs. Som dens a) Nordrand betragte vi de Asturiske Bjerge, hvis Grene opfylde Landet (ogsaa Portugal) indtil Duero; imellem denne Flod og Tajo ligge Guadarramabjergene, hvis vestlige Fortsættelse i Portugal hedder Estrella (indtil

*) Da Portugal i alle Henseender kun er den vestlige Fortsættelse af Spanien, fra hvilket det ikke kiælles ved nogen naturlig Grændse, kan den physiske Beskrivelse af begge Lande bedst behandles under Eet.

**) Catalonien bestaaer af en Afverling af skovklædte Bjerge og frugtbare Dale, Aragonien meest af tørre, skovløse Flader.

***) Disse saavelsom de øvrige Bjerge bestaae egentligen af flere mindre Masser, som i Landet selv have egne Benævnelser, men som her opføres under fælleds Navne, der engang ere komne i Brug om dem. Bjergene ere for en stor Deel steile og sønderrevne.

8000 F.) Imellem Tajo og Guadiana ere Guadelupe- og Toledobjergene, begge meget lave. b) S. for Guadiana ligger endeligen Sjerra Morena (indtil c. 3500 F.), som danner Høislettens Sydrand. Mod c) Øst dannes Høislettens Rand ikke af nogen Bjergkjede, men af en høitliggende bølgeformig Slette, paa hvilken ligge de østlige Endepuncter af de fire nylig nævnede Bjergmasser, og som fra det østlige Kystland, imod hvilket den falder steilt af, seer ud som en Bjergkjede. Mod d) Vest sænker Høisletten sig jevnt mod Havet, og de Spanske Bjerges Fortsættelser i Portugal ere i Almindelighed lavere end de vare i Spanien. Sydligst i Portugal er en liden afsondret Bjergkjede, Monchique (schik), indtil 4000 F. høi. — S. for Sjerra Morena ligger den lave Andalusiske Slette, langs med Guadalquivir indtil Havet. Den er bølgeformig, men mod V. mere flad: hvor den kunstige Bevanding endnu er vedligeholdt, er den overmaade frugtbar, men udenfor denne tør og nøgen. S. for denne Slette hæver sig et nyt Høiland, der kun mod N. O. hænger sammen med det øvrige, paa de andre Sider omgives af den Andalusiske Slette og Havet. Her hæver sig den nøgne og tørre Sjerra Nevada (Sneekjeden), hvis høieste Punct er Mulhacen (Mulja) (11,300 F.) En sydligere Green hedder Alpujarras (charr) (c. 9000 F.); Affaldene af denne ere nogle af de skjønneste Egne i Spanien.

Lavsletter findes, foruden den Andalusiske, kun hist og her i Aragonien og Catalonien, paa Kysterne mod Ø., S. V., og i næsten hele Portugal. Et isoleret Bjerg er i den nordøstlige Deel Montserrat (det gjennemsaugede Bjerg), omtrent 4000 F. høit. De frugtbareste og bedste Dele af Spanien ere de østlige Kystsletter og Noget af Andalusien.

Klimaet, som vi kun ufuldkomment kjende (see S. 53) er paa Høisletten meget tørt; Kulden er der om Vinteren temmelig streng*), om Sommeren er Luften næsten altid klar, og ingen Regn falder da: denne er næsten ganske indskrænket til Efteraaret og Vinteren. Den Andalusiske Slette og Østkysten have et varmt og behageligt Klima, Sydkysten har næsten Africansk Varme. (Middelvarmen der er rimeligviis 15½°, i Algarve skal Thermo-

*) Den største Varme og Kulde er i Lissabon 31° og — 2°, i Madrid 32° og — 7°. Hist ere Frost og Snee sjeldne, her ingenlunde.

metret aldrig synke under 6°). Bestandig Snee findes kun paa Pyrenæerne og Sjerra Nevada, men Sjerra Guadarramas og Estrellas Høisletter ere 3 til 4 Maaneder bedækkede med Snee. Den hede Vind Solano har megen Liighed med Sirocco i Italien.*)

3. **Floder.** De fleste løbe mod Vest fra Høisletens Østrand igjennem høitliggende Plateaux, og ere kun i forholdsvis korte Strækninger seilbare: 1) Minho (Minnjo), udspringer paa de Cantabriske Bjerge, og løber igjennem Gallicien, samt paa Grændsen af samme og Portugal, ud i det Atlantiske Hav. L. 35 M., Flodg. 740 □ M. 2) Duero (Duro) udspringer i Gammel-Castilien, og falder ved Oporto i det Atlantiske Hav. L. 100 M., Flodg. 1640 □ M. 3) Tajo (Tacho), kommer fra Aragonien, løber igjennem Portugal og falder nedenfor Lissabon i det Atlant. Hav. L. 120 M., Flodg. 1360 □ M. 4) Guadiana kommer fra Provindsen La Mancha, forsvinder snart derpaa under Jorden og i Sumpe, kommer igjen frem i tvende Søer, dreier mod S. og løber igjennem Portugal ud i det Atlant. Hav. Den er formedelst sine mange Rapider, sit ringe Fald samt deraf følgende periodiske Stagnering og lave Steder ingensteds seilbar. L. 105 M., Flodg. 1210 □ M. — 5) Guadalquivir (Kivir) o: den store Flod, kommer fra Jaen, løber mod V. og S. V., bliver ved Sevilla seilbar for større Skibe og falder i det Atlant. Hav. L. 65 M., Flodg. 940 □ M. Mod Øst løber 6) Ebro, som udspringer der hvor de Asturiske Bjerge begynde, og nedenfor Tortosa falder i Middelhavet. L. 80 M., Flodg. 1220 □ M.

Mindre Floder ere: Guadalaviar, Xucar (Chu) og Segúra, som fra Høislettens Østrand løbe til Middelhavet; Bidasóa (Bi), som er Grændseflod mod Frankrig og falder i den Spanske Søe.

Af Kanaler mærkes Keiserkanalen eller den Aragoniske Kanal paa høire Side af (den kun med Baade seilbare) Ebro, fra Tudela til Saragossa, 19 M. lang og 70 F. bred.

4. **Producter.** Viin (overalt), Olie (sjelden paa Høisletten), Sydfrugter (Oranger ikke paa Høisletten), Sukkerør (mod S., men det dyrkes kun meget lidet), Bomuld (mod S.), Riis (i Valencia og nogle Kyststrækninger), Tobak, Safran, Korkege, Aloe (som

*) Den gule Feber raser ofte paa Sydkysten; Pestsygdom er almindelig paa Høisletten.

benyttes til Hækker og Gjerder), Korn (især Hvede og Mais), en Mængde immergrønne Træer (Korkege, Steenege, Laurbærtræ, Jordbærtræ, Pinie, Cypresse). — Faar, som om Sommeren græsse paa de høiere Bjergmasser, om Vinteren i de lavere Egne; de have den fineste Uld, som frembringes i Europa. Geder; fortrinlige men ikke talrige Heste (især i Andalusien); Hornqvæg, fortrinligt, men i ringe Antal, (dets Melk benyttes paa de fleste Steder slet ikke) Svin; Æsler og Muulæsler ere de almindelige Last- og Arbeidsdyr; Silkeorme (næsten overalt), Aber ved (Gibraltar); paa Bjergene Bjørne, Ulve, vilde Katte; Spanske Fluer, Skorpioner, en Art Moskitos. — Guld (i Tajo), Sølv (Gruberne ere neppemere i Drift), Kobber, Jern, Tin, Bly, Alun, Vitriol, Steenkul, Qvikksølv, Marmor, Alabast, Salt. Udbyttet af Mineralriget er ubetydeligt, fordi den naturlige Rigdom kun slet benyttes.

5. **Indbyggernes** Antal er nu neppe over 12½ Mill. De ere af blandet Herkomst (Landets oprindelige Indbyggere, Ibererne, blandede med Celter, Phønicere, Karthagere, Romere, Germaniske Nationer, Arabere): 500,000 ere Baskere, ublandede Efterkommere af Ibererne, 40,000 Zigeunere, 60,000 Moriskos eller Efterkommere af Maurerne. Hovedsprogene ere Spansk og Baskisk. — Den herskende og ene taalte Religion er den katholske. Geistligheden var før meget talrig og mægtig: nu er dens Indflydelse meget formindsket, og 1834 ere alle Klostrene ophævede. — I Oplysning staae Spanierne ingenlunde ved Siden af Europas øvrige store Nationer, da en trykkende Tvang har hindret al friere Udvikling. Almuen er paa de fleste Steder overmaade uvidende og uoplyst: Folkets Tilbøielighed til Dovenskab og Sandselighed, faste Vedhængen ved det Gamle, Nationalstolthed, i Forening med Geistlighedens og en i lang Tid despotisk og slet Regjerings Indflydelse, i de nyeste Tider ødelæggende Borgerkrige have bragt dette skjønne Land i en meget beklagelig Forfatning.

6. Industrien har kun i nogle Provindser (især Catalonien og Biscaya) hævet sig over det Middelmaadige; i den største Deel af Landet er den ringe eller slet ingen. Fabrikernes Frembringelser ere hverken i Henseende til deres Mængde eller til deres Beskaffenhed tilfredsstillende. Handelen er meest i fremmede Nationers Hænder. Meest levende er Kysthandelen: thi den indenlandske Landhandel

er formedelst Mangel paa gode Veie, seilbare Floder og Kanaler og formedelst Røverier meget ubetydelig. Agerdyrkningen er, med Undtagelse af nogle Kystegne, forsømt: Faareavlen er nu ogsaa gaaet tilbage, og de til den knyttede Privilegier skade Agerdyrkningen.

7. **Regjeringsform.** Spanien er et constitutionelt Monarkie, arveligt i begge Linier. Stænderne deles i to Kamre, Proceres (170 arvelige Grander, desuden andre Adelige og af Kongen paa Livstid valgte Medlemmer) og Procuradores, som vælges af Folket i hver Provinds. Om Statens Indtægter lader sig Intet sige, man veed kun, at de ere langt mindre end Udgifterne. Krigsmagtens Styrke lader sig ikke bestemme (1828 angaves Hæren til omtrent 100,000 Md., Sømagten til 6 Linieskibe og 12 Fregatter; men denne Styrke er idetmindste nu ikke virkelig tilstede).

8. Ved et Decret af 1833 blev Spanien inddeelt i 49 Provindser: men da denne Inddeling aldrig virkeligen er traadt i Kraft, beholde vi de ældre Provindsnavne, som de der oftest bruges og have historisk Interesse. Spanien er sammensat af:

A. Kongeriget Castilien, bestaaende af Provindserne: I. Kong. Ny Castilien. II. Kong. Gammel Castilien. III. Kong. León. IV. Fyrst. Asturien. V. Kong. Galicien. VI. Landsk. Estremadura. VII. Andalusien (Nedre-Andalusien eller Kong. Sevilla, Cordova og Jaen). VIII. Kong. Granáda eller Øvre-Andalusien. IX. Kong. Murcia.

B. Kongeriget Aragonien: X. Kong. Valencia. XI. Kong. Catalonien. XII. Kong. Aragonien. XIII. Kong. Malorca.

C. XIV. Kong. Navarra. XV. De Baskiske Provindser.

I.*) **Mádrid**, Hoved- og Residentsstaden, ved den lille Flod Manzanares, paa en eensformig Slette (1842 F. over Havet). Madrid er i det Hele en velbygget Stad: den har mange Kirker og forhenværende Klostre, et prægtigt kongeligt Slot. Mange videnskabelige Anstalter, endeel Fabriker, meest for kongelig Regning. Stort

*) Ny Castilien bestaaer af Provindserne: 1. Madrid. 2. Toledo. 3. Guadalaxara. 4. Cuença. 5. La Mancha.

Amphitheater for Tyrefægtninger. I Nærheden af Staden ligge adskillige kongelige Lystslotte. 170,000 I.

Toledo ved Tajo. Sædet for Spaniens Primas eller første Erkebiskop. Universitet. Silke- og Klingefabriker. 16,000 I.

Aranjuez (chu) en Flekke ved Tajo med et kongeligt Lystslot. Alcála de Henáres (Ena) har et Universitet. 5000 I.

I de øvrige Provindser af Ny Castilien ere Stæder af samme Navn: i La Mancha er desuden Almáden med de rigeste Qvikssølvminer i Europa. I Guadalaxara er Villa (Biija) Viciósa (Slag 1710).

II.*) Búrgos. Uldhandel. Her var den berømte Cid født, og hans Grav findes i et nærliggende Kloster. 12,000 I.

Santandér har en god og befæstet Havn. Handel med Uld, Viin og Jern. 20,000 I.

Segóvia. Klædefabriker, Militærskole. Vandledning, opført under Trajan. 13,000 I.

St. Ildefonso med et Lystslot (4000 F. over Havet), hvor Hoffet opholder sig i den varmeste Deel af Sommeren. Speilfabriker. 5000 I.

El Escórial i en frugtbar Dal mellem Guadaramabjergene, med et pragtfuldt Slot og Kloster, som Philip II. byggede efter Slaget ved St. Quentin. Det er en overmaade stor, men ikke skjøn Bygning, som indeholder et Bibliothek, en Malerisamling o. M., samt flere Spanske Kongers og Dronningers Begravelser.

Nær ved Staden Soria ere formeentlige Levninger af det gamle Numantia.

III.**) Valladolid har et Universitet. Domkirke. Staden er halv øde, og havde før langt flere Indbyggere. 21,000 I., efter Andre 30,000 (Columbus † 1506).

Salamanca ved en lille Flod, over hvilken fører en skjøn Bro. Universitet. 14,000 I. I Nærheden af Byen ere mange Levninger af Romersk og Arabisk Architektur.

Ciudád Rodrigo, Grændsefæstning mod Portugal. 4000 I. I de øvrige Provindser ere Stæder af samme Navn.

IV. Oviédo. Geværfabrik. Universitet. 7000 I.

V. San Jago di Compostéla (stelja) har en Havn. Silke- og Linnedfabriker. Universitet, prægtig Kathe-

*) Gammel Castilien bestaaer af Provindserne: 1. Búrgos. 2. Sória. 3. Segóvia. 4. Avila.

**) León indbefatter Provindserne: 1. León. 2. Paléncia. 3. Tóro. 4. Valladolid. 5. Zamóra. 6. Salamánca.

dralkirke, i hvilken Apostelen Jacob den Yngres, Spaniens Skytspatrons, Liig siges at være begravet: denne Grav er et meget besøgt Pillegrimssted. 30,000 J.

Corunna (runja), Spaniens bedste Krigshavn. Mange Fabriker (Lærred, Klæde, Hatte), megen Handel. I Nærheden er et Fyrtaarn, som siges at være bygget af Phønicerne, men rimeligere af Trajan. 23,000 J.

Ferról, en stærkt befæstet og fortreffelig Krigshavn. Søcadetskole, stort Søarsenal. 13,000 J.

VI. Badajoz (thoz) ved Guadiana, Grændsefæstning. 15,000 J.

Placensia; tæt derved er et Kloster, hvor Keiser Carl V. levede 1556-1558. Olivenza, en liden Grændsefæstning ved Guadiana, som 1801 blev afstaaet af Portugal, men efter Wienercongressens Bestemmelser skulde gives tilbage til dette Land: Spanien har imidlertid ikke villet gjøre det.

VI.*) **Sevilla** (vilja) ved Guadalqvivir, en gammel og riig Stad. Kathedralkirke med 82 Altere og mange berømte Mænds Begravelser, blandt Andre Columbus's. Alcázar eller de Mauriske Kongers Palads. Universitet og mange videnskabelige Anstalter. Børs, i hvis Archiv findes Samlinger af Skrifter og Documenter over de første af de ældre Spanske Søfarere gjorte Opdagelser. Kongelig Tobaksfabrik, den største i Europa. Kanonstøberie. Pragtfuld af Romerne opført Vandledning. Ny Skole for Underviisningen i Tyrefægtning, i hvilken 10 Elever oplæres paa Statens Bekostning. 96,000. J (engang 400,000).

Xeres de la Frontéra. Blomstrende Viinhandel; store Kjeldere til Vinens Opbevarelse. 30,000 J.

Cadiz (Cádis) paa Vestsiden af Øen Leon, ved Natur og Kunst en af de stærkeste Fæstninger i Europa, med en fortreffelig Havn. Staden var før Middelpunctet for Spaniens Handel med sine Colonier, men siden disses Løsrivelse fra Moderlandet sank dens Velstand betydeligen. Nu er der igjen kommet noget mere Liv i Handelen. Børs. Arsenal. Amphitheater for Tyrefægtninger. Staden selv mangler drikkeligt Vand, og maa erholde det fra en nærliggende Stad. 70,000 J. (efter Andre 53,000, efter Nogle derimod over 80,000). (Beleiring 1810-12. 1823).

Pálos, en liden Stad, fra hvis Havn Columbus seilede ud 1492. Cap Trafalgár, et Forbjerg (Søslag 1805. Nelson †).

*) o: Kong. Sevilla, Córdova, Jaen.

Gibraltár, en af de stærkeste Fæstninger i Verden, paa en Landtunge ved det efter Staden benævnede Stræde; den ligger ved Foden af et meget steilt Forbjerg, som mod Landsiden er 1400 F. høit, og næsten paa alle Puncter, ogsaa ved Kunst, er befæstet. Gibraltár er ogsaa formedelst Snighandelen med Spanien en vigtig Handelsplads. 16,000 J. foruden Garnisonen. Staden tilhører siden 1704 England.

Córdova ved Guadalqvivir, over hvilken fører en prægtig Steenbro. **Domkirke** (med 16 Taarne, 100 Kapeller og over 1000 Søiler af forskjellige Slags Marmor). **Silkemanufacturer** (Corduansfabriker existere nu ikke mere her, men vare i Arabernes Tid meget blomstrende). 57,000 J., efter Andre kun 20,000 (engang 200,000).

Jaén (Chaén) ved Foden af Sjerra Nevada. Domkirke. 20,000 J.

Ved Pasfet Baylen maatte en Fransk Hær 1808 overgive sig til Spanierne. Las Navas de Tolosa, en Landsby i Sjerra Morena (Slag 1212). Paa Sjerra Morena ere Tydske Colonier, stiftede 1767 af Olavides.

VIII. **Granáda** ved Foden af Sjerra Nevada, paa en 1600 F. høi Bjergslette. **Universitet, Erkebiskop**, stor Domkirke; mærkværdigt er især **Alhámbra**, de Mauriske Kongers Residentsslot, med Løvegaarden o. M. Silkemanufacturer. 80,000 J. (i Arabernes Tid 400,000). (Erobring 1492).

Ronda er ved en dyb Afgrund deelt i to Dele, som forbindes ved tvende Broer. 18,000 J.

Málaga ved Middelhavet. Stærk Handel med Viin og Sydfrugter. Cochenilleavl i Omegnen. 50,000 J.

Velez Málaga. Fra Omegnen faaes udmærkede Vine, Rosiner, Sukker, Olie, Liqueurer. 16,000 J.

Antequéra (kéra), en Stad med et District af 7 □ M. (begge have omtrent 20,000 J.), som kun i militær Henseende staaer under Generalcapitainen i Granáda, men forresten har sin egen republicanske Forfatning.

IX. **Murcia** ved Segura. Silkemanufacturer. 36,000 J. (Jordskjelv 1829).

Cartagéna, en ældgammel (anlagt 221 f. Chr.), befæstet Stad med en Krigshavn og alle til Skibes Udrustning og Søfolks Dannelse fornødne Anstalter. 37,000 J. (Jordskjelv 1829).

Nær ved Byen ligge Bjergværker, som af Romerne dreves med saameget Held, at de for de Gamle vare det, som Perus og Mexicos Sølvgruber ere for de Nyere. Nu drives de næsten slet ikke.

Lorca, Kobber- og Blygruber. Soda- og Salpetertilberedning. 20,000 (efter Andre 40,000) J.

Almanza (fa). Slag 1707.

X. **Valencia** ved Guadalaviár, i en yndig Egn. Universitet. Silkemanufacturer. Papirmøller. Erkebiskop. 80,000 J.

Alicante med en Havn. Handel med Viin, Sydfrugter og Silke. 25,000 J.

Orihuéla i en skjøn Egn, som man kalder Spaniens Have. Universitet. Fabriker. 25,000 J.

Ved Murviédro ere Ruiner af det gamle Saguntus.

XI. **Barcelona**, Spaniens vigtigste Fabrikstad (Silkevarer, Papiir, uldne og linnede Vare), og en af de betydeligste Handelsstæder, desuden en temmelig stærk Fæstning. God Havn, Handel med det nordlige Europa, Levanten og overhovedet Havnene ved Middelhavet. 120,000 J. (efter Andre 130,000, hvorved da Forstaden Barceloréta med 10,000 J. er iberegnet).

Reús, en Fabrikstad (Silke-, Linned- og Bomuldsvare). 25,000 J.

Mataró (13,000, efter Andre 28,000 J.), en Fabrikstad.

Figueras (gi), en af de stærkeste Fæstninger i Europa; Urgel (chel) med et Slot (Regentskabet 1823). Henimod den Franske Grændse ligge foruden disse en Mængde andre Byer, som af Natur og Kunst ere stærkt befæstede.

Montserrat, et omtrent 4000 F. høit, isoleret Bjerg, med et berømt Kloster (Ignatius Loyola 1522) og 14 Eremitboliger.

Andorra er en Dal i Pyrenæerne, 9 □ M. stor med 14,000 J. Den er en liden uafhængig Republik, neutral under Frankerigs og Spaniens Beskyttelse, inddeelt i 6 Districter eller Communer. Indbyggerne ernære sig ved Qvægavl og Bjergværksdrift.

XII. **Zaragoza** (Saragossa) ved Ebro, over hvilken gaaer en skjøn Bro. Universitet, Erkebiskop. Silkemanufacturer. 50,000 J. (Beleiring 1808 og 1809).

XIII. Kongeriget Malorca indbefatter: A. De Balearíske Øer eller Malorça (63 □ M. med 150,000 J.) og Minorca (15 □ M. med 30,000 J.),

Cabréra og nogle mindre, og B. De Pithyusíske Øer eller Iviza (fa), Formentéra og nogle mindre.*) De ere alle høie og fulde af Klipper, men, hvor Jordlaget ikke er altfor tyndt, frugtbare.

Palma paa Malorca, har en god Havn og er befæstet. 35,000 J.

XIV. Pampelona, en befæstet Stad ved Foden af Pyrenæerne. 15,000 J.

Roncesvalles (valjes), en Dal i Pyrenæerne (Carl den Store).

XV. De Baskiske Provindser bestaae af de tre Dele: A. Biscaya. B. Guipúscoa (Gi). C. Aláva.

A. Bilbáo har en god Havn ½ Miil fra Staden, og megen Handel, især med Uld. 15,000 J.

B. San Sebastián, en Fæstning med levende Handel. 13,000 J.

Passáge (che), en Flekke med en fortræffelig Havn. Fasanøen i Floden Bidasóa (Fred 1659).

C. Vittória, en befæstet Stad. Fabriker, Handel med Jern og Staal. 8000 J.

Udenfor Europa eier Spanien: I Asien: de Philippinske Øer. I Africa: Ceúta paa Nordkysten, nogle af de Canariske Øer og af Øerne i Bugten ved Guinea. I America: Øerne Cuba, Portorico og nogle mindre. I Australien: Marianerne.

Kongeriget Portugal.

1. Portugal ligger imellem 8° og 11° V. L. og imellem 37° og 42° N. Br., og omgives af Spanien og det Atlantiske Hav. Det udgjør 1722 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Portugal er i alle Henseender en Fortsættelse af Spanien, og hører ganske til Høisletten. Af Bjergene mærkes Sjerra de Gerez (Dsche), N. for Douro, Sjerra d'Estrella og Monchique, som før ere nævnede. (Forresten see Spanien).

*) Alle disse Øer ere bjergfulde; de frembringe Viin og Sydfrugter.

3. **Floderne** ere nævnede ved Spanien*). Kystfloder ere Lima, mellem Minho og Douro, og Mondego (fra S. d'Estrella).

4. **Producterne** ere omtrent de samme som i Spanien; Salt er en vigtig Udførselsartikel.

5. **Indbyggernes** Antal er omtrent 3½ Mill., af samme Oprindelse som Spanierne. Sproget er det Portugisiske, beslægtet med det Spanske. Den herskende Religion er den katholske; andre Religioner have ikke offentlig Gudsdyrkelse. Oplysning og Undervisningsanstalter staae paa et meget lavt Trin, og Portugiserne ere i denne Henseende langt tilbage. Med Handel og Industrie staaer det sig endnu slettere end i Spanien: Fabrikerne ere kun ubetydelige, og Handelen er i Fremmedes Hænder, især Englændernes. Aarsagerne til denne slette Forfatning ere de samme her som i Spanien: Folkets Dovenskab, Uvidenhed og Overtro, meest paa Grund af den slette Regjering og Hierarchiets fordærvelige Indflydelse.

6. **Statsforfatning.** Portugal er et constitutionelt Monarkie, arveligt i begge Linier. Kongen deler den lovgivende Magt med Cortes i to Kamre, Pairernes og de Deputeredes. Om Statens Indtægter og financielle Forfatning lader sig ingen paalidelige Angivelser gjøre. Landmagten angaves 1834 til 28,400 Md.; Sømagten existerer næsten kun af Navn.

7. Portugal inddeles sædvanligen i 6 Provindser: I. Estremadura. II. Beira. III. Entre Minho e Douro. IV. Traz os Montes V. Alentejo. VI. Algarve.

I. Lisfabon, Lisboa, Hoved- og Residentsstaden, ligger amphitheatralsk paa flere Høie, paa den høire Bred af den 1½ M. brede Tejo, i en skjøn Egn. Staden selv er mod Landsiden fuldkommen aaben, men forsvares ved flere Forter og Casteller. Den Deel af Staden, som blev skaanet ved det store Jordskjelv 1755, er hæslig og uregelmæssigen bygget, hvorimod den da ødelagte, men igjen opbyggede, Deel har bredere, lige og reenlige Gader. Fortræffelig Havn, betydelig Handel, nogle Fabriker, Bank; Skibsværfter. Lisfabon er Sædet for

*) Duero hedder her Douro (Dohro), og Tajo hedder Tejo (Tedscho).

en Patriarch, Kirkens Overhoved i Portugal. Mærkværdig er den skjønne Vandledning fra Alcantara. 250,000 J.

Belem (eng) (o: Bethlehem) er nu en Deel af Lisfabon. Her er et kongeligt Slot og et Kloster med en prægtig Kirke, hvor den kongelige Families Begravelser ere.

Mafra, en Flekke med et kongeligt Slot og et overmaade stort og pragtfuldt Kloster for 300 Munke, bygget af Johan V. for 20 Mill. Gyld. Aljubaróta (dschu). Slag 1385. Santarem (reng), en befæstet Stad ved Tejo.

Setuval eller St. Ubes, en befæstet Søstad, der driver betydelig Handel med Søsalt, som vindes i Omegnen. 14,000 J.

II. Coimbra ved Mondego. Universitet, det eneste i Riget. 16,000 J.

Lamego nær ved Douro. Messe. 9000 J. (Rigsdag og Grundlov 1143).

III. **Porto, Oporto**, Portugals anden Stad, ved Douro (den største Deel af Staden ligger paa høire Side af denne). Porto har en god Havn, men Indløbet dertil er vanskeligt: Staden er nu befæstet (Belejring 1832 og 1833). Vigtigst er den stærke Handel med Viin, som drives af et priviligeret Handelsselskab. 70,000 J.

Braga, en befæstet Fabrikstad, Sædet for en Erkebiskop. 20,000 J.

IV. Braganza (sa) med den nu regjerende Kongefamilies Stamslot. 5000 J.

V. Elvas, en stærk Grændsefæstning ligeoverfor Badajoz. 16,000 J.

Evóra, Sædet for en Erkebiskop. Mange Romerske Oldsager, især en Vandledning. 15,000 J.

Villa (Viljo) Viçósa (Slag 1664). Almeixial (schial) Slag 1663. Ourique (Ohrike) Slag 1139.

VI. Tavira. Havn, Fiskerier. 8000 J. Lagos med en Havn. 7000 J. Segres (Henrik Navigator).

Udenfor Europa eier Portugal: I Asien: Diu, Goa, Macao og Noget af Den Timor. I Africa: de Azoriske Øer, Øerne Madeira og Porto Santo, St. Thomas, de Capoverdiske Øer; Gouv. Mozambique og Angola, Colonier i Guinea og Senegal.

Helvetien eller Schweiz.

1. Schweiz ligger imellem 23° 41′ og 28° Ø. L. og imellem 46° og 48° N. Br., og grændser mod V. til Frankerig, mod N. og Ø. til Tydskland, mod S. til Italien. Det udgjør 721 (efter Andre over 800) □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Schweiz kan man inddele i 3 Hoveddele: A. Alpelandet, B. Jurabjergene, C. den N. for Alperne liggende Høislette. A. Det Meste af Schweiz opfyldes af Centralalperne, og ligger paa den nordlige Aftækning af samme. Det er derfor et sandt Alpeland, fuldt af de meest ophøiede Naturskjønheder; det er høiest mod S., hvor Alpernes Hovedmasser findes. Om den naturlige Beskaffenhed af denne Deel maa efterses S. 51 ff. Som Middelpunct for alle Alpernes Grene kunne vi betragte St. Gotthard, med Rhinens, Rhonens og Tessins Kilder: det omfatter et Rum af 5 □ M. Denne Masse indbefatter flere (indtil 10,000 F.) høie Bjerge, af hvilke Furca, hvor Rhone udspringer, er meest bekjendt. Fra St. Gotthard udgaae Bjergstrøg i alle Retninger: vi mærke især følgende:

a. Pga Italiens Grændse imod S. V., indeslutende Rhonedalen mod S., gaae de Penninske Alper, som regnes fra Montblanc (i Savoyen) til Simplon (c. 11,000 F.). Paa denne Kjede mærke vi Store St. Bernhard (10,400 F.), Matterhorn eller Cervin (13,800 F.), Monte Rosa (14,200 F.). Det er en vældig Bjergkjede med utallige Gletschere og meget faa Passe.

b. Fra Simplon begynde de Lepontiske Alper, som regnes til Passet Splügen. Til disse hører St. Gotthard; fra dette af kaldes de ogsaa Graubündneralperne.*)

c. Fra Splügen mod Øst gaae de Rhätiske Alper, som opfylde Cantonerne Graubünden og Tessin, men kun med deres vestlige Deel tilhøre Schweiz; mod Ø. fortsættes de i Tyrol (see S. 89). Til dem høre

*) Ogsaa paa de andre Kjeder forekomme andre Benævnelser. Saaledes kaldes Strækningen fra St. Gotthard til Simplon ogsaa Walliseralperne.

Splügen (9800 F.); de danne den høie Indal Engadin.

d. Fra St. Gotthard mod S. V., begrændsende Rhonedalen mod N., gaae Berneralperne (som stundom regnes til de Lepontiske) henimod Genfersøen. De høieste Dele af disse overmaade steile og høie Bjerge ligge mod Ø., nemlig Grimsel (9100 F.), Finsteraarhorn (13,200 F.), Jomfruen (13,000 F.), Munken (13,000 F.) og fl.

e. Fra St. Gotthard udgaaer mod N. O. et Bjergstrøg, imellem Reuss og Rhin, til hvilket hører Dödi (11,100 F.). Ved den her udspringende Linth adskilles Bjergmassen nu i to Dele: til den vestlige, imellem Linth og Vierwaldstädtersøen, hører Bjerget Rigi (5500 F.) ved Vierwaldstädtersøen; den østlige udgjøre Bjergene i Glarus og Appenzell. Her ligger det nordligste Bjerg af Alperne, som hæver sig over Sneelinien, Säntis (7760 F.).

f. Imod N. og N. V. udgaaer fra St. Gotthard et andet Bjergstrøg imellem Reuss og Aar, til hvilket blandt andre Bjerge høre Tittlis (10,800 F.) og Pilatus (6600 F.), ikke langt fra Vierwaldstädtersøen.

De vigtigste Passe paa Schweizer-Alperne ere: Store St. Bernhard (7700 F.), Simplon (6200 F.), St. Gotthard (6400 F.), Bernhardin (6600 F.), Splügen (6500 F.). — Kjøreveie over Alperne begyndte først Napoleon at anlægge: de bedste ere nu de over Mt. Cenis, Simplon, St. Gotthard, Splügen.

B. Den vestligste Deel af Schweiz opfyldes af Jura (see Frankerig), som danner Vestgrændsen mod Frankerig. C. Det Øvrige mod N. V. og den hele nordlige Deel af Landet udgjør den Helvetiske (eller Aars) Høislette fra Genfer- til Bodensøen, imellem Jura, Rhin og Alperne, omtrent 1600 F. høi; det er næsten overalt bølgeformigt (hist og her fremtræder lave Klipper) og frugtbart Land med mange Indsøer.

Klimaet er forskjelligt efter Landets forskjellige Høide.*) I Dalene hersker ofte mild og næsten Italiensk Luft, som ved de fra de bratte Fjeldvægge tilbagekastede Solstraaler i de snevrere Dale ofte bliver til trykkende Hede. I de høiere Regioner stivner Alt af evig

*) See S. 52.

Snee og Jis, som i Gletschere, skyder sig langt ned i Dalene.

3. **Floderne** komme næsten alle fra St. Gotthard eller sammes nærmeste Omgivelser. 1) Rhone kommer fra Gletscherne ved Foden af Furca, løber igjennem Wallis, en af Alpernes Hoveddale, som mod V. bliver overmaade smal, saa at Floden kun finder Vei gjennem en snever Fure imellem de sammenløbende Bjergkjeder, derpaa igjennem Genfersøen og ind i Frankerig. 2) Rhinen dannes ved Reichenau i Graubünden, ved Foreningen af Vorderrhein (fra Gletscherne paa Østsiden af St. Gotthard), Mittelrhein (ligeledes) og Hinterrhein (fra Bernhardin). Fra Chur træder den ind i en bredere Dal og er seilbar for Baade; den løber igjennem Bodensøen, danner ved Laufen det bekjendte Vandfald (60 F. høit), og paa andre Steder farlige Rapider, dreier derpaa ved Basel mod N. og forlader Schweiz (see Tydskland). Dens Løb i Schweiz har en Længde af 55 M., dens Fald er 4600 Fod. Iblandt dens mange Bifloder mærke vi 3) Aar, som kommer fra Finsteraarhorns Gletschere, løber igjennem Haslidalen, Thuner- og Brienzersøe og forbi Bern, Solothurn og Aarau. Dens Længde er 39 M. Den optager a) Reuß, en vild Bjergstrøm, som kommer fra St. Gotthard og løber igjennem Vierwaldstädtersøen, hvorfra den er seilbar; b) Limmat, der under Navn af Linth udspringer paa Dödi, og løber igjennem Wallenstädtersøen (siden 1822) og Zürichersøen, hvorfra den faaer Navn af Limmat. 4) Inn løber fra den sydlige Deel af Graubünden ind i Tyrol (see Tydskland). 5) Tessin kommer fra St. Gotthard, og løber gjennem Søen Lago Maggiore ned i Italien (see Italien).

4. **Indsøer** (de ere næsten alle meget dybe): a) Genfersøen (900 F. dyb). b) Bodensøen (1200 F. dyb). Dens vestlige Deel hedder Unter- eller Zellersøe. c) Zürichersøe. d) Vierwaldstädtersøen. e) Neufchatelersøe.

f) Brienzersøe. g) Thunersøe. h) Murtensøe. i) Bielersøe. k) Zugersøe. l) Wallenstädtersøe. m) Luganersøe.

5. **Producter.** Jern, Kobber, Bly, Steenkul, Marmor, Alabast, Svovl, Vitriol; Salt mangler næsten ganske. Viin, Frugt, Kartofler: af Korn og Skov gives kun Lidet, derimod udmærkede Græsgange. Huusdyr og vilde Dyr (see S. 52); Hornqvæget er fortræffeligt.

6. **Indbyggernes** Antal er 2,160,000, meest af Tydsk Herkomst: mod S. findes Italienere, mod V. Franske. Der tales Tydsk (dog i mange og tildeels meget forskjellige Dialecter), Fransk, Italiensk og Romanisk eller Churvælsk (i Graubünden), en Dialect af det Italienske. Det Tydske Sprog bruges i officielle Actstykker af alle Cantoner, undtagen Tessin, Waadt, Genf og Neufchatel. — Religionen er i Zug, Schweiz, Uri, Unterwalden, Luzern, Freyburg, Solothurn, Tessin og Wallis katholsk: i Zürich, Bern, Basel, Schaffhausen, Genf og Neufchatel reformeert: i Graubünden, St. Gallen, Appenzell, Glarus, Thurgau, Aargau og Waadt blandet. Der findes omtrent 715,000 Katholiker og 1,260,000 Protestanter, og desuden omtrent 30,000 Bekjendere af andre christelige Secter; henimod 2000 Jøder. — I Henseende til Oplysning og Videnskabelighed staaer Schweiz fuldkomment ved Siden af Tydskland: den samme Forskjel, som der, bemærkes her imellem de protestantiske og de katholske Indbyggere.

7. **Industrien** er især i de vestlige og nordlige Cantoner blomstrende. Fabrikerne levere Klæde, Bomulds- og Silkevare, Flor, Baand, Kniplinger, Papiir, Uhre, Galanterievare o. m. M. Med disse Fabrikvare, og med Ost, Smør, Hornqvæg, Huder, Læder, drives en levende Handel, der befordres ved Indsøerne, nogle seilbare Floder og gode Landeveie (især fra den nyere Tid). Speditionshandelen er ikke ubetydelig. Fabrikflid og Qvægavl ere Hovednæringsveiene i Schweiz.

8. **Statsforfatning.** Schweiz er en Foederativstat, en Forening af 22 uafhængige Stater, hvilken af de store Europæiske Magter en evig Neutralitet er tilstaaet. Enhver Canton har sin egen uafhængige, mere eller mindre demokratiske eller aristokratiske Regjering (Neufchatel har en indskrænket monarkisk Forfatning). Cantonerne ere forenede ved Landdagen ("die Tagsatzung") eller Forsamlingen af Cantonernes Deputerede, hvilken afgjør alle fælleds Anliggender. Den holdes hvert andet Aar afvexlende i Zürich, Bern og Luzern, hvilke Cantoner ere den hele Republiks "Vororte". Borgemesteren, der Schultheiß, i den Canton, der er "Vorort", fører Forsædet paa Landdagen. "Der Vorort" afgjør

alle løbende Forretninger, imedens Landdagen ikke er samlet, og leder Forretningerne, imedens den er samlet. Den hele Republiks samlede Hær, dannet ved de enkelte Cantoners Contingent, er 33,758 Md. De enkelte Cantoner ere i Hensende til deres indre Anliggender ganske uafhængige af hverandre.

I. Canton Basel.

9 □ M. med 55,000 J. Siden 1832 er denne Canton deelt i to af hinanden aldeles uafhængige Dele, som dog paa Landdagen kun have ~~een fælleds~~ Stemme: a) Basel-Stadt og b) Basel-Landschaft.

a. **Basel** ved Rhinen, den vigtigste Handelstad i Schweiz; Fabriker (Bomuld, Silke, Læder, Baand, Papiir). Universitet. 17,000 J. (Concilium 1431-1448. Fred 1795).

St. Jacobskirken ½ M. fra Staden (Slag 1444.)

II. Canton Aargau.

24 □ M. 160,000 J. (1700 Isder).

Aarau ved Aar. Mange Fabriker. 4000 J.

Baden ved Limmat. Berømte varme Bade. 1700 J. (Fred 1714). Ruiner af Slottet Habsburg, det Østerrigske Keiserhuus's Stamslot.

III. Canton Zürich.

(32 (efter Andre 48) □ M. 225,000 J.)

Zürich ved Limmats Udløb af Zürichersøen. Mange videnskabelige Anstalter og flere lærde Selskaber. Universitet (siden 1833). Handel og Fabriker. 11,000 J.

Laufen med det berømte Rhinfald. Kappel (Slag 1531. Zwingli †).

IV. Canton Schaffhausen.

(6 □ M. med 30,000 J.)

Schaffhausen ved Rhinen. Silke- og Bomuldsmanufacturer. 8000 J.

V. Canton Thurgau.

(13 □ M. 90,000 J.)

Gottlieben, en Flekke ved Rhinen med et Slot, hvor Huss og Pave Johan XXIII sadde fangne 1415.

VI. Canton St. Gallen.

(35 □ M. 158,000 J.)

St. Gallen har mange Fabriker og megen Handel. 11,000 J.

Rapperschwyl (eil) ved Zürichersøen, over hvilken her fører en 1800 F. lang Bro.

VII. Canton Appenzell.

(7 □ M. 58,000 J.).

Cantonen bestaaer af 2 af hinanden ganske uafhængige Dele: Innerrhoden (i hvilken er Byen Appenzell med 3000 J.) og Ausserrode.

VIII. Canton Glarus.

(13 □ M. 30,000 J.)

Glarus ved Linth. 4000 J. Näfels, en Landsby (Slag 1388). Ved Linthkanalen er denne Flod (1822) ledet ind i Wallenstädtersøen, og derved vidtløftige Moradser forvandlede til Agerland.

IX. Canton Schwyz eller Schweiz.

(16 □ M. 39,000 J.)

Brunnen ved Vierwaldstädtersøen (Evige Forening 1315). Rüßnacht, en Flekke ved Foden af Rigibjerget og ved Vierwaldstädtersøen. Tæt herved "die hohle Gasse," hvor Geßler blev dræbt af Tell: Stedet betegnes ved "Tells Kapel."

X. Canton Uri.

(20 □ M. 14,000 J.)

Altorf, en Flekke ved Reuß. 1600 J. (Tell. 1307). Bürglen, en Landsby, hvor Tell fødtes og levede. Ved Vierwaldstädtersøen er (det andet) Tells Kapel, paa det Sted, hvor Tell sprang i Land.

Das Urserenthal er en yndig Dal paa Siden af St. Gotthard, hvis nederste Deel er over 4000 F. over Havets Overflade; den indeholder 8 Gletschere. Hverken Korn eller Træ-

frugter modnes i dens øverste Deel. Nær herved er das Urner Loch, en igjennem Klippen sprængt, 80 Skridt lang underjordisk Vei, og Djævlebroen over Reuß.

XI. Canton Unterwalden.

(12 □ M. 25,000 J.)

Melchthal, en Dal, hvor Arnold af M. levede.

XII. Canton Zug.

(4 □ M. 16000 J.)

Zug ved Zugersøen. 3000 J. Morgarten, et Bjerg paa Grændsen af Canton Schwyz (Slag 1315).

XIII. Canton Luzern.

(28 □ M. 116,000 J.)

Luzern ved Reuß's Udløb af Vierwaldstädtersøen. Sædet for en pavelig Nuntius. Geistligt Seminarium. Handel. 6000 J.

Sempach (Slag 1386).

XIV. Canton Solothurn.

(12 □ M. 60,000 J.)

Solothurn ved Aar, befæstet. Toihuus. 5000 J.

XV. Canton Bern.

(120 (170) □ M. 360,000 J.)

Bern ved Aar, omgiven af Mure og Grave. Universitet (siden 1834) og mange videnskabelige Anstalter. Levende Handel og mange Fabriker (mathematiske og physikalske Instrumenter, Silke, Linned, Fayence). 21,000 J.

Lauterbrunnenthal med flere Vandfald, hvoriblandt Staubbach, ligeoverfor Jomfruen, 925 F. høit. Haslidalen, omgiven af uhyre Gletscher og med flere store Vandfald.

XVI. Canton Neufchatel eller Neuenburg.

(13 □ M. 57,000 J. Det regjeres af Kongen af Preussen; endog paa Landet er Industrien (Uhre og Kniplinger) betydelig).

Neufchatel ved Foden af Jura og ved den efter Byen benævnede Indsøe. Fabriker og Handel. 5000 J.

XVII. Canton Freyburg.

(26 □ M. 87,000 J.)

Freyburg paa Skraaningen af Klipper ved den lille Flod Saane, over hvilken (i en Høide af 160 F.) fører en mærkelig Hængebro af Jerntoug, sammenflettede af Staaltraad. Mange Fabriker og mange Klostre. 8000 J.

Murten ved Murtensøe (Slag 1476). Istedetfor det 1798 af de Franske forstyrrede Beenhuus staaer nu (siden 1822) en Obelisk.

XVIII. Canton Waadt eller Leman.

(56 □ M. 180,000 J.)

Lausanne ½ M. fra Genfersøen. Academie og adskillige andre Undervisningsanstalter. Fabriker (Galanterievare), Speditionshandel. 11,000 J.

Yverdun eller Iferten, med en Havn ved Neufchatelsøen. Svovlbad. Speditionshandel. 2600 J. (Pestalozzis Anstalt 1805-1825).

Granson ved Neufchatelsøen (Slag 1476).

XIX. Canton Genf.

(4 □ M. 84,000 J.)

Genf (Geneve) ved Rhones Udløb af Genfersøen, hvorved Staden deles i to Dele. Genf er Helvetiens betydeligste Fabrikstad (Uhre, Galanterievare, Silkevare). Den har et Universitet, et Videnskabernes Academie og overhovedet mange udmærkede Samlinger og Anstalter for Videnskab og Kunst. Mange Selskaber for Religionens, Sædelighedens og Oplysningens Udbredelse. 28,000 J.

XX. Canton Wallis.

(79 □ M. 78,000 J., hvoriblandt mange Cretinere).

Sitten eller Sion, ikke langt fra Rhone. 2500 J.

XXI. Canton Tessin,

(eller det Italienske eller Vælske Schweiz, 49 □ M. 104,000 J.).

Lugano eller Lavis ved Luganersøen. Handel og Fiskefangst. 3000 J.

Bellinzona eller Bellenz ved Tessin. Speditionshandel. 1500 J.

XXII. Canton Grauhünden.

(140 □ M. 83,000 J.)

Denne Canton bestaaer af en Masse af de høieste Bjerge, hvoraf en Deel er bedækket med evig Snee og Is. Den indeholder ikke mindre end 241 Gletschere, som indtage et Rum af 60—65 □ M., og over 160 større eller mindre Dale, af hvilke mærkes Engadin eller Inndalen, 18 M. lang og ½ M. bred. Den er sammensat af de tre saakaldte "Bünde": der obere eller graue Bund, der Gotteshausesb. og der Zehngerichtenb.

Chur nær ved Rhinen, omgiven med Mure og Grave. Betydelig Transithandel. 4000 J.

Italien.

1. Halvøen Italien ligger imellem 46° 42′ og 37° 56′ N. Br. og imellem 23° og 36° 10′ Ø. L., og grændser mod N. til Schweiz og Tydskland, mod Ø. til Tydskland og det Adriatiske Hav, mod S. til Middelhavet, mod V. til dette og Frankerig. Derne iberegnede udgjør det 5850 □ M.

2. **Jordbund og Klima** i Italien er allerede S. 54 for det Meste beskrevet: vi tilføie her endnu Følgende. Alperne, som omgive den flade Lombardiske Slette mod V. og N., falde steilt af mod Italien; de enkelte Dele af samme ere Søalperne, de Cottiske Alper (om begge see Frankerig), de Grajiske Alper fra Mont Cenis til Montblanc, Europas høieste Bjerg (14,800 F.), omtrent 5 M. langt og 2 M. bredt; til dem hører ogsaa Iseran (c. 12,500 F.) og overhovedet Bjergene i Savoyen. Derpaa følge de øvrige ved Schweiz nævnede Dele. — Posletten er vandrig, lav (paa flere Steder lavere end Flodens Vandspeil) og flad, og uden synderlig Heldning. Den er gjennemskaaren af et Net af Floder, Kanaler og Grøfter, som ere overmaade vigtige for Communicationen og Jordbruget, da Kunsten overalt er kommen Naturen til Hjelp. De fra Bjergene nedbrusende Strømme forhøie bestandigen ved det Gruus, Jord o. s. v., som de derfra medføre (forsaavidt som de ikke afsætte det i de af dem gjennemstrømmede Indsøer), baade deres Leie og de dem omgivende Bredder; de omliggende Sletter ere derfor ofte lavere end Flodens Vandspeil, og beskyttes, men ikke altid tilstrækkeligen, ved kunstige og naturlige Dæmninger imod Oversvømmelser. Ogsaa derfor er i Sletten Flodernes Fald ubetydeligt. Nærmest ved Bjergene er bølgeformigt Land, en yndig Afvexling af Vin- og Frugthaver. Den horizontale Slette er Marskland og seer ud som en stor Have, idet Kornmarkerne, saavelsom Bredderne af Floder og Kanaler, ere beplantede med Frugt- og Morbærtræer: et mere eensformigt Udseende have kun Rismarkerne, hvis Fugtighed gjør Luften usund. Mindre omhyggeligen dyrkede ere Marskegnene umiddelbart ved Floderne og Kysterne: de bestaae af Enge og sumpige Egne, for hvilke Menneskene hidtil have gjort Lidet. Langs med Havet, fra Mundingen af Tagliamento indtil S. for Ravenna, ligger et, almindeligen 1 til 2 M. bredt, Belte af sumpige Landskaber, deels med tæt Græs bedækket Moseland (Maremmer), deels Moradser med ferskt Vand, deels Saltsumpe, Laguner, hvis høiere Dele danne Øer; imedens de lavere kun i Ebbetiden danne vandløse Dyndflader, mellem hvilke smale Kanaler føre til Landet og Havet. Apenninerne opfylde Midten af hele Halvøen, og bestaae for det Meste af een Hovedkjede: kun i Midten, hvor de tillige ere høiest, danne de en bredere Masse (i Abruzzerne). See forresten S. 54. Især V. for den egentlige Hovedkjede ligge lavere Bjergmasser, som for det Meste ikke træde lige til Kysten, og danne en Mængde, i Almindelighed frugtbare og skjønne, Dale. Disse Bjerge og det bølgeformige Land, til hvilket de gaae over, efterlade for det Meste kun Plads til smale, flade Kyststrækninger (Maremmer) og enkelte Sletter. Men disse ere, formedelst de stinkende Svovluddunstninger, som igjennem smaa Huller og Revner opstige fra Jorden, og som i Forbindelse med Kystsumpene forpeste Luften, for en stor Deel overmaade usunde, og disse engang saa blomstrende Egne ere nu kun øde, med Ruiner opfyldte Græsflader, som benyttes af halvvilde nomadiserende Hyrder. Saadan er f. Ex. "Campagnen" ved Rom. Paa andre Steder dannes Sumpe, af hvilke de Pomtinske ere de bekjendteste. Denne usunde Luft findes ikke paa Østsiden af Apenninerne, heller ikke synderligt paa Vestsiden i Nærheden af Vulcanen Vesuv,

igjennem hvilken hine Dunster synes at have ligesom en naturlig Skorsteen. Der er Sletten en frugtbar Have: mod N. og længere mod S. er den en tør Græsmark. — Klimaet*) er temmelig forskjelligt N. og S. for de nordlige Apenniner. I den Lombardiske Slette kan Citrontræet ikke trives paa frit Land, i Neapel groer Palmen. Kysterne af Genua have mild og behagelig Luft, paa Sletterne ved Rom og Tarent er den tør og stundom trykkende heed. Regn falder, med Undtagelse af den nordlige Deel, næsten kun om Efteraaret og Vinteren. I de sydligere Dele hersker ofte en usund og glødende Sydvind, Sirocco. I nogle Egne, især i de sumpige, hersker til visse Tider af Aaret en forpestet Luft, der frembringer ondartede Febere. Jordskjelv ere mod S. hyppige.

3. **Floder.** Der findes kun een betydelig, nemlig 1) Po, som udspringer paa M. Viso, bliver seilbar ved Turin og i 4 Mundinger falder i det Adriatiske Hav. L. 88 M., Flodg. 1800 □ M. Den optager fra høire Side (fra Apenninerne) Tanaro, Trebia, Reno, fra venstre Side (fra Alperne) Ticino (Titsch.), der i Schweiz hedder Tessin og løber gjennem Lago Magiore, Adda, der udspringer nær ved Ortles i Tyrol og løber gjennem Lago di Como, Oglio (Ollio), der kommer fra Tyrol og løber gjennem Lago d'Iseo, Mincio (tsch), Afløbet af Lago di Garda. 2) Etsch, Adige (dsch), kommer fra Tyrol og falder efter et 48 M. langt Løb i Bugten ved Venedig. 3) Arno kommer fra Apenninerne, løber igjennem en frugtbar og veldyrket Dal, og falder efter et Løb af 26 M. nedenfor Pisa i Middelhavet. 4) Tiber kommer fra Apenninerne, løber igjennem Rom, og falder efter et Løb af 35 M. ved Ostia i to Mundinger i det Toskanske Hav.

Mindre Floder ere: Brenta, Piave og Tagliamento, som komme fra Tyrol og falde i det Adriatiske Hav, Garigliano og Vulturno, som fra Apenninerne løbe ud i Bugten ved Gaëta.

*) See S. 54. Bolognas Klima er temmelig forskjelligt fra Florents's, men derimod ikke Genuas, som ligger omtrent paa samme Brede som Bologna. I Palermo svarer Aarets Middelvarme til Sommerens i Kjøbenhavn, og Vinterens Middelvarme til Mai Maaneds der; Efteraaret er varmere end den varmeste Maaned i Kjøbenhavn. Thi jo længere man fra Florents kommer mod S., desto længere rykker Sommeren ud paa Aaret: i Mailand er Juni Maaned varmere end September, i Rom ere de omtrent lige, men i Palermo er September varmere end Juni. I Mailand er Vinteren strengere (indtil —12°) end i Edinburgh, Sommeren meget varmere (indtil 27°).

4. **Indsøer.** Paa Sydsiden af Alperne ligge a) Lago Magiore (Madschi.) (8 M. lang, overmaade skjøn, og umiddelbart omgiven af skovklædte steile Klippesider), b) Lago di Como, c) Lago d'Iseo, d) Lago di Garda. Paa Skraaningen af Apenninerne ligger Lago di Perúgia (rutsch) i Kirkestaten, o. fl.

5. Af **Havbugter** mærkes Bugterne ved Genua, Neapel og Gaëta paa Vestsiden, Bugterne ved Tarent, ved Manfredonia og Venedig paa Østsiden.

6. **Producter.** Næsten overalt Korn (især Hvede og Mais, for Kreaturene Byg og Havre; dernæst Riis, i Posletten, og Hirse), Viin, Olie (ikke i den nordlige Slette), Sydfrugter (Orangerne findes paa frit Land i det Genuesiske, men ellers først S. for Rom, idetmindste maae de i Toskana og Kirkestaten tildækkes om Vinteren), Bomuld, Sukkerrør (begge kun mod S.). De immergrønne Træer findes ikke synderligen N. for de nordlige Apenniner: om Træerne paa Bjergene efter den forskjellige Høide see S. 54. Kastanier bruges til Næring. Vore nordiske Frugter findes ogsaa*). Hornqvæget er talrigt, endvidere findes Æsler, Muulæsler, Bøffeler, Geder, Silkeorme, paa Alperne andre Dyr (see S. 54). Jern (især paa Elba), af andre Metaller kun Lidet; Alabast, Marmor, Salt, Salpeter, Svovl, varme og andre mineralske Kilder, Farvejord.

7. **Indbyggernes** Antal er omtrent 23 Mill., næsten alle Italienere. De tale Italiensk, desuden (imod N. V.) Fransk, (mod S.) Græsk og en Blanding af Arabisk og Italiensk (Malta); paa et Par Steder (mod N. O.) tales en gammel Tydsk Dialect. Den herskende Religion er den katholske, dog blive i adskillige Dele af Landet ogsaa andre Religioner taalte. Lærdom og Videnskabelighed agtes og befordres paa de fleste Steder i Italien, og dette Land har endnu mange Lærde: men ogsaa her virker de fleste Italienske Regjeringers Politik ofte hæmmende. Folkeoplysningen er derimod overmaade meget tilbage, og Almuen paa de fleste Steder ganske uvidende (i de Østerrigske Besiddelser og i Toskana

*) I det sydlige Italien og paa Sicilien findes meget hyppigen to Americanske Vækster, som nu ere vilde i det sydlige Europa paa Middelhavets Kyster, nemlig det Indianske Figentræ (Cactus) og Aloe (Agave), som nu give mange Egne et eget Udseende. Lyng, som i Spanien er hyppig, findes kun sjeldent her.

er det noget bedre). For de skjønne Kunster er Italien endnu stedse det rette Hjem.

8. Industrien er i den største Deel af Italien tilbage, paa nogle Steder ere Fabriker og Manufacturer aldeles ubekjendte. Dog ere de temmelig blomstrende i det Lombardisk-Venetianske Kongerige, i Genua og i Toskana. De levere Silke- og uldne Vare, Speile, Glasvare, Fayence, Porcelain, Straahatte, kunstige Blomster, Handsker, Alun, Essentser o. M. Handelen er ubetydelig; af Frygt for Sørøverne vove Italienerne sig ofte ikke langt fra Kysten, og udenfor Middelhavet sees yderst sjeldent et Italiensk Skib. Den indenlandske Handel er mere levende i den nordlige Deel; imod S. gjør Mangel paa Veie og paa Sikkerhed imod Plyndring den næsten umulig. De vigtigste Handelspladser ere Genua, Venedig og Livorno.

9. Italien indbefatter følgende 10 Stater:

I. Kongeriget Sardinien.

Det indbefatter foruden Øen Sardinien Dele af Fastlandet, som imod N. grændse til Hert. Massa og Parma og til det Lombardisk-Venetianske Kongerige, imod S. til Middelhavet, imod V. til Frankerig, imod N. til Schweiz. Landet er imod N., V., og S. Bjergland, i Midten er Posletten. Industrien og Handelen er i det Hele ikke ubetydelig; Oplysning bliver af Regjeringen ikke befordret, men hæmmet. Størrelsen er 1364 □ M., Indb. 4,500,000. I Savoyen*) tales Fransk, ellers Italiensk. Regjeringsformen er uindskrænket monarkisk: kun paa Øen Sardinien og i Hert. Genua indskrænkes Kongen ved en disse Lande indrømmet Forfatning, men den har dog ikke Meget at betyde. Krigsmagten er c. 60,000 Md. (nøiagtige Angivelser haves ikke).

Staten inddeles i administrativ Henseende i 8 Districter; vi følge den historiske Inddeling i 5 Provindser, nemlig: 1. Hertugdømmet Savoyen. 2. Fyrstendømmet Piemont med Noget af Mailand og Hert. Montferrat. 3. Grevskabet Nizza. 4. Hertugdømmet Genua. 5. Øen Sardinien.

*) Savoyen hører kun i politisk Henseende til Italien; det er ellers et Alpeland, som aldeles ligner Schweiz, og ligger paa den vestlige Side af Alperne.

1. Chambery i en snever Dal. Mineralske Bade. Nogle Fabriker (Kniplinger og Silke). 12,000 J. Mærkelig er her den 9 M. lange Vei over Mt. Cenis, i en Høide af 6400 F.

2. **Turin**, Hoved- og Residentsstaden, ved Po, en smuk Stad med brede, lige Gader. Stærkt Citadel (Staden selv er ikke længere befæstet). Slot, Universitet og mange videnskabelige Anstalter, blandt disse det kongelige Museum med mange Ægyptiske Oldsager. Silkemanufacturer, Handel. 130,000 J.

Alessandria (della Paglia) ved Tanaro, en stærk Fæstning (anlagt 1168 af de Lombardiske Stæder imod Frederik Barbarossa) og vigtig Handelstad: 2 Messer. 36,000 J.

Pignerol (Pinjerol), før en meget stærk Fæstning. 12,000 J. Saluzzo, fordum Hovedstaden i Markgrevskabet af samme Navn. Silkemanufacturer. 10,000 J. Chierasco (Ki). 13,000 J. (Fred 1631). Novi (Slag 1799). Romagnano (manja). (Slag 1524). Marengo, en Landsby ved Alessandria (Slag 1800). Vercelli (tsch). (Slag 101). Novara, en befæstet Stad. 16,000 J. (Slag 1513). — Adskillige ikke ubetydelige Fabriksstæder findes her.

3. Nizza ved Bugten ved Genua. Søbade, mildt og overmaade behageligt Klima. Handel med Sydfrugter. 27,000 J.

4. **Genua** ligger amphitheatralsk paa Bjerge ved den efter Staden benævnede Bugt. Gaderne ere for en stor Deel snevre og steile, men Staden har mange prægtige Bygninger og Paladser. Den er stærkt befæstet. Den har en ypperlig Havn med Fyrtaarn og Molo; betydelig Handel, især til Levanten. Bank. Vigtige Fabriker (Silke, Fløiel, o. M.). Genua har et Universitet. ~~85,000~~ J. 105000 Tallet mist av oppsynet i gjenn.

5. **Øen Sardinien**, 430 □ M. med 500,000 J. Paa Østsiden er en langagtig, flad og skovrig Bjergmasse (indtil 5600 F. høi): den vestlige Deel er mere jevn, den bestaaer af temmelig store Sletter med enkelte afsondrede Bjergmasser. Jordbunden er, med Undtagelse af de egentlige Bjerge og nogle Hedeegne, frugtbar, og lønner rigeligen den ringeste Anstrengelse: men Mangel paa Dyrkning gjør, at en stor Deel af Øen, især mod S., bestaaer af tørre, af halvvilde Hyrder benyttede Græsgange og Stepper eller Sumpe, som ogsaa ved deres usunde Luft erindre om Maremmerne V. for Apenninerne. Klimaet er som paa Fastlandet, dog mere Øeklima, hvorfor Syd-

frugter ei lykkes saa godt her. Kysterne ere for det Meste høie, og kun paa nogle Steder flade.

Næsten al Grundeiendom er i Adelens og Geistlighedens Hænder. Indbyggerne paa Landet ere overmaade raae (tildeels klæde de sig i Skind og spise et Slags Brød af Olden) og uvidende; Blodhævn er ikke sjelden. Industrie er næsten ubekjendt; selv al indenlandsk Handel og Transport hindres ved Mangel paa Landeveie. Øen deles i 10 Provindser, og regjeres af en Vicekonge.

Cagliari (Kaljâri) ved en Bugt, Vicekongens Residents, den største Handelsplads paa Øen. Universitet. Saltværker. 30,000 J.

Sassari, 4 M. fra Havet, befæstet. Universitet. 20,000 J.

II. Det Lombardisk-Venetianske Kongerige.

(See ovenfor under Keiserdømmet Østerrig).

III. Hertugdømmet Parma.

Dette Hert. tilligemed Hert. Piacenza og Guastalla kom 1814 til Maria Louise (Erkehertuginde af Østerrig og Napoleons Enke); efter hendes Død tilfalde de Hertugen af Lucca. De udgjøre 104 □ M. med 480,000 J. Landet er en frugtbar Slette, kun mod S. Bjergland. Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveie, Industrien er ei stor. Regjeringsformen er indskrænket monarkisk. Krigsmagten skal være 1300 Md.

Parma, Hoved- og Residentsstaden, en smuk Stad. Citadel. Universitet. Stort Theater (rummer 14,000 Mennesker).. Bodonis store Bogtrykkerie med Skrifter i over 200 Sprøg. Fabriker. 30,000 J.

Piacenza (tschen) ved Po. Citadel med Østerrigsk Besætning. Staden er stor og vidtløftig, men halv øde og menneskетom (det samme gjelder, om end i mindre Grad, om Parma). 21,000 J.

IV. Hertugdømmet Módena.

Módena tilligemed Hert. Massa og Carrara er 99 □ M. med 407,000 J. Den nordlige Deel er Slette, imod S. ere Apenninerne. Med Næringsveiene er det som i Parma. Handelen er her formedelst de bedre Veie noget mere levende. Regjeringsformen er indskrænket monarkisk; Hertugen, Frants IV., er tillige Erkehertug af Østerrig (han er en Søn af Erkehertug Frants † 1806). Krigsmagten angives til henimod 2000 Md.

Módena, Hoved- og Residentsstaden. Prægtigt Slot. Universitet. 27,000 J.

Reggio (Redschio). Silkemanufacturer. 18,000 J. Nær herved ere Ruinerne af det gamle Slot Canossa (Henrik IV.) Correggio, hvor Maleren Antonio Allegri fødtes. Carrara, en Stad paa Apenninerne med berømte Marmorbrud, som beskjeftige 4000 Mennesker. 5000 J.

V. Hertugdømmet Lucca.

20 □ M. med 160,000 J. Det er et bjergfuldt Land, riigt paa Marmor, Olie, Silke og Kastanier (som her og i Toskana ere et almindeligt Næringsmiddel). Regjeringsformen er indskrænket monarkisk. Naar den nuværende Hertug (Carl Ludvig, siden 1824) arver Parma (see Parma), falder Lucca deels til Toskana, deels til Módena. Krigsmagt 800 Md.

Lucca i en yndig Egn. Universitet og Silkemanufacturer. 22,000 J. I Nærheden ere de berømte Bade.

VI. Storhertugdømmet Toskana.

395 □ M. med 1,480,000 J. Landet bestaaer af Bjerglandet, riigt paa Skove og nyttige Steenarter, af det bølgeformige Land ved Foden af hiint, overordentligen yndigt og skjønt, og de flade Sletter og Enge imellem dette og Havet, de saakaldte Maremmer, hvilke indtage næsten en Trediedeel af Landet. Klimaet er overordentligen mildt og skjønt, og Jordbunden er (for det Meste (see S. 225) frugtbar. Industrien er som i det Lombardiske Kongerige: Silkemanufacturer og Straafletning ere dens to Hovedgrene. Agerdyrkning og Qvægavl drives ogsaa godt. Regjeringsformen er indskrænket monarkisk. Krigsmagten angives til 5500 Md.

Florents, Hoved- og Residentsstaden ved Arno. Staden har vel mange krumme og snevre Gader, men er dog en af de skjønneste i Europa, og udmærker sig ved pragtfulde Paladser og herlige Kunstsamlinger (det gamle Palads, Paladset Pitti, det nuværende Residentsslot, Galleriet eller Museum Florentinum, indeslutte alle en overordentlig Rigdom af den gamle og nye Kunsts

skjønneste Værker). Naturalie-, Mynt- og Antikſamlinger. Universitet. 172 Kirker, af hvilke Metropolitankirken udmærker sig, ogsaa ved kostbare Malerier. Fabriker (Silke, Fløiel, Porcelain, Mosaik). 90,000 J.

Pisa ved Arno, stor, men med Haver og Marker indenfor sine Mure. Universitet. Varme Bade. Nogle Fabriker. Skjevt Taarn. 20,000 J. (engang 150,000).

Livorno, befæstet, en betydelig Handelstad med en Frihavn. Quarantaineanstalter. Staden er Hovedpladsen for Italiens Handel med Levanten (især til det Sorte Hav), og et Oplagssted for Varer, der gaae fra og til denne. En stor Deel af Indb. ere Grækere, Armeniere, Tyrker og Jøder (20,000). Tyrkerne have en Moskee her, Armenierne en Kirke, Jøderne 2 Synagoger. Her trykkes mange Jødiske Bøger. Boghandel til Orienten. ~~60,000~~ 75,000 J.

Siena. Universitet. Domkirke. 25,000 J. (engang 100,000).

Piombino, et lidet Fyrstendømme (10 □ M.) med en Stad af samme Navn, staaer under Toskanas Høihed.

Øen Elba (7 □ M. 15,000 J.), viig paa Jern. (Napoleon levede her 1814-1815).

VII. Republiken San Marino.

1½ □ M. 8000 J. Republiken staaer under pavelig Beskyttelse. Staden San Marino ligger paa en Klippe og er befæstet. 6000 J. Foruden denne indbefatter Republiken 4 Landsbyer.

VIII. Kirkestaten.

811 □ M. 2,600,000 J.*) Landet er af samme Beskaffenhed som Toskana. Jordbunden er i det Hele frugtbar, men Landets naturlige Rigdom benyttes overmaade slet. Bjergværksdrift finder næsten slet ikke Sted, Agerdyrkningen er ussel, Qvægavlen staaer paa et lavt Trin, skjøndt den er Hovednæringsveien paa Landet. I de usunde Egne, som findes her (Campagnen og de Pomtinske Sumpe, see S. 225) forlader den største Deel af Indb. deres Boliger i den hede Aarstid, og Qvæget drives til høiere Egne. — Landet regjeres med uindskrænket Magt af Paven, den katholske Kirkes Overhoved. Cardinalcollegiet danner den høieste geistlige Ret og et Slags Statsraad: det vælger Paven af sin Midte. Krigsmagten er 16,400 Md. (4000 Schweizere).

*) Af dem ere 45,000 Geistlige, 8000 Nonner, 20,000 Jøder.

B. for Apenninerne ligge:

Rom, Hoved- og Residentsstaden ved Tiberen, paa 12 Høie. Staden er næsten 3 Mile i Omkreds; den ligger tildeels N. for den gamle Stad, da Capitoliet, som laae i den nordlige Deel af denne, egentligen er det sydligste Punct af den nye Stad: thi det S. for Capitolium liggende Rum indtages næsten ganske af Ruiner, Haver, Vinbjerge, Agerland og Græsgange. En stor Deel af den nye Stad staaer paa den gamle Marsmark. Gaderne ere for det Meste brede og lige, men ei godt vedligeholdte; den mærkeligste er Corso (2700 Skridt lang), i hvilken i Carnevalstiden Hestevæddeløb holdes. Rom har 328 Kirker, af hvilke mærkes Peterskirken, den største Kirke man kjender, med en dobbelt Kuppel, som hviler paa 2 Piller, hver 90 F. i Gjennemsnit. Den er 640 F. lang, 470 F. bred, og indeholder 29 Altere. Laterankirken, til hvilken Paven er Sognepræst, hvorfor den betragtes som den fornemste christne Kirke. I den krones Paverne. Rotonda (Pantheon), først et Tempel, opført af Agrippa 25 A. f. Chr. Blandt de utallige Paladser mærkes: Vaticanet, det største Slot i Europa, Pavernes gamle Residents (endnu stundom om Vinteren). Det indeholder 22 Gaarde og 11,246 Værelser: deri findes Raphaels Loger, de 4 Raphaelske Værelser (med Malerier af Raphael), det berømte Museum Pio-Clementinum med sjeldne Kunstskatte fra den gamle og den nye Tid, det berømte Vaticanske Bibliothek, et Myntcabinet. Conclavet eller Pavevalget skeer her. Qvirinalet eller Paladset af Monte Cavallo er Pavernes sædvanlige Residents. Capitoliet med Museum Capitolinum. Engelsborg, et stærkt Citadel, forbundet med Vaticanet ved en bedækket Gang. Det heed før Moles Hadriani. Her ere Statsfængsler. Blandt de utallige Levninger fra Oldtiden mærke vi: Coliseum, det gamle Amphiteater, som rummede 87,000 Mennesker, opført af Keiser Titus; Trajansstøtten (141 F. høi); flere Obelisker, iblandt disse den Egyptiske paa Peterspladsen. Titus's og Fleres Triumphbuer. Foruden de offentlige Bygninger er der en stor Mængde, der tilhører adelige Familier, hvilke næsten alle indeholde rige

Kunstsamlinger. Mærkelige ere ogsaa Kloakerne, Katakomberne, Vandledningerne og flere lignende Værker fra den ældre Tid. Rom har et Universitet, flere Academier og lærde Selskaber, rige Bibliotheker. Collegium de propaganda fide. Rom er endnu de skjønne Kunsters, især Billedhuggerkunstens, rette Hjem og fornemste Sæde; dette tilligemed Stadens øvrige Mærkværdigheder drager Tusinder af Fremmede dertil for længere eller kortere Tid. 150,000 J.

Omegnen af Rom, Campagnen, fordum en blomstrende og yndig Egn, er nu en sørgelig Ørk, hvor kun enkelte Familier boe og nogle Hjorder græsse; Jvnf. S. 225.

Civita Vechia (Tsch. Vekk.) ved Middelhavet. Fæstning, Frihavn. Station for den pavelige Flaade (nogle smaa Skibe). 7000 J.

Tivoli i en skjøn Egn. Antiqviteter. 5000 J. Terracina (tschi) nær ved de Pomtinske Sumpe. 8000 J. Perügia (tschi) har et Universitet. 16,000 J.

D. for Apenninerne ligge:

Bologna (onnja), i den nordlige Deel, i en frugtbar Egn. Staden har brede, lige Gader, 150 Kirker, et meget gammelt Universitet, endnu det meest anseete i Italien, desuden et Academie under Navn af Institutet, Bibliotheker. Fabriker (Silke, Uld, Fløiel, Flor, Kort, Handsker o. M.). 70,000 J.

Ferrara har et Citadel med Østerrigsk Besætning. Universitet. Sædet for Malteserordenen siden 1826. (Ariost er begraven i Domkirken. Tasso 1579-1586). 25,000 J. (engang 60,000).

Comachio (matsch), en Fæstning i Moradser mellem 2 Arme af Po. Østerrigsk Garnison.

Ravenna, 1 M. fra det Adriatiske Hav, engang Residents for Romerske Keisere og Gothiske Konger, og en vigtig Søstad og Havn. Mærkelig er Kirken Sta Maria della Rotunda, egentligen et Mindesmærke for Theodorich den Store, opført af hans Datter Amalasuntha. 25,000 J.

Faënza. Steentøifabriker ("Fayence"). 19,000 J.

Rimini ved det Adriatiske Hav. Dens Havn er nu tilstoppet af Sand. 17,000 J.

Urbino. Universitet. 21,000 J.

Ancona, med en af de bedste Havne (Frihavn) ved det Adriatiske Hav. Citadel. Quarantaineanstalter. Handel (der udføres især en betydelig Mængde fortreffeligt Hør og Hamp fra Egnen ved Bologna). 25,000 J.

Loreto med det hellige Huus, som efter Legenden skal 1294 være bragt fra Nazareth herhid af Englene. Mange Pillegrime besøge for dets Skyld Staden. 8000 J.

Tolentino (Fred 1796).

Til Kirkestaten høre a) Fyrstendømmet Benevento (i Neapel), hvori er en Stad af samme Navn med 14,000 J.; 1806-1815 tilhørte det som Hertugd. Fyrst Talleyrand. b) Fyrst. Pontecorvo (ogsaa i Neapel, tæt ved Grændsen af Kirkestaten), hvori er Staden Pontecorvo (6000 J.). Det tilhørte 1806-1810 den nuværende Konge af Sverrig.

IX. Kongeriget begge Sicilierne.

Henimod 2000 □ M., over 8 Mill. J., hvoriblandt 80,000 Arnauter (imod S.), der bekjende sig til den unerede Græske Kirke, og 2000 Jøder. Regjeringsformen er indskrænket monarkisk, Krigsmagten er 50,000 M.; 2 Linieskibe, 4 Fregatter og nogle mindre Skibe. Det bestaaer af A. Neapel eller Sicilien paa denne Side af Strædet, og B. Sicilien paa hiin Side af Strædet. Hele Kongeriget inddeles i 22 Provindser (Intendanturer).

A. Neapel.

1500 □ M. 6 Mill. J. Landets Beskaffenhed er i det Hele den samme som Toskanas og Kirkestatens; Klimaet er endnu mildere (see S. 226). Jordbunden er meget frugtbar, men ogsaa her benyttes den naturlige Rigdom kun slet. Agerdyrkning, Qvægavl og Fiskerie ere Hovednæringsveiene, men de drives kun maadeligen: Bjergværksdrift og Fabriker (undtagen i nogle enkelte større Stæder) ere ubekjendte.*) Handelen er i Fremmedes Hænder, Indb. drive kun Kysthandel. Skolevæsen og almindelig Dannelse er næsten endnu ringere end i Kirkestaten. Kongeriget inddeles i 15 Provindser: vi beholde den ældre og endnu hyppigen brugelige Inddeling i de 4 Landskaber: I. Terra di Lavoro. II. Abruzzo. III. Apuglia. IV. Calabria.

I. Neapel, Napoli, Hoved- og Residentsstaden,

*) I de sidste Aar er dog gjort Adskilligt for at frembringe en bedre Tilstand heri, men endnu have Virkningerne ikke kunnet være store.

med en herlig Beliggenhed ved en skjøn Bugt af Middelhavet, den største og folkerigeste Stad i Italien. Den er for en Deel uregelmæssigen bygget, har heller ikke saa udmærkede Bygninger og Paladser som flere andre Italienske Stæder, men har dog ogsaa nogle meget skjønne Dele. Staden selv er ikke befæstet, men har 5 Casteller. Fortreffelig Havn. Bank, Handel og endeel Fabriker. Universitet, Academie, rige Samlinger af Antiker, Malerier, Mynter, Vaser; Papyrusruller og Herculanske Oldsager. Af Samlingerne mærkes det kongelige Museum for Videnskab og Kunst. 380,000 J. (60 til 70,000 Lazzaroner).

I Omegnen af Neapel ligge: a) Vulcanen Vesuv, 3800 F. høi, et isoleret Bjerg. Dens øverste Top er nøgen, bedækket med vulcansk Aske; dens Fod er frugtbart Land, en yndig Have, hvor Bjergets Ødelæggelser ikke have kunnet afskrække Indb. fra at dyrke den riigt lønnende Jord. b) Solfatara, en Dal paa en Høi, 1000 F. bred og 1300 F. lang. Fra dens hule Bund opstige bestandigen Svovldunster (dagligen samles 3 til 4 Centner Svovl), og dens Indre synes at brænde. Der hvor Svovldunsterne opstige, er aldeles ingen Vegetation, og rundt omkring er den kun sparsom. c) Søen Agnana (Anja), hvis Vand ofte, uden at være varmt, er i en kogende Bevægelse. d) Svedebadene ved St. Germano, varme (indtil 40°) Huler, i hvilke fra Jorden opstige Svovldunster; de benyttes af Indb. som Svedebade. e) Averner eller Lucrinersøen, en gammel Krater, hvis Uddunstninger før vare saa giftige, at Fuglene stundom faldt ned af Luften. f) Hundegrotten, fra hvilken opstige qvælende Dunster (hvis Virkning man ofte forsøgte og viste Fremmede ved Hunde: deraf Navnet). g) Sybilles Hule, hvis Indgang, før i Cumæ, nu ved Jordskjelv er tilstoppet. h) Grotten ved Posilippo, en igjennem Bjerget udhuggen Gang (2200 F. lang). Tæt derved er Virgils Grav, dog nu kun Ruiner. Flekken Portici (titschi) er mærkelig ved, at den er bygget tildeels ovenpaa den gamle Stad **Herculanum**, som tilligemed Pompeii i Aaret 79 ved Vesuvs første bekjendte Udbrud blev begraven under Masser af Aske, Stene og Lava; 1711 bleve disse Stæder gjenfundne, og efterhaanden, skjøndt langsomt, drager man dem nu frem igjen af Jordens Skjød. Overordentligen vigtige ere disse Opgravninger for vor Kundskab om de Gamles huuslige og private Liv.

Gaéta, en stærk Fæstning. 15,000 J. Capua, befæstet. 7000 J. Salerno havde (indtil 1817) et berømt og meget gammelt Universitet (Lægekunstens Sæde i Middelalderen. 11,000 J.

III. Foggia (dsch) har temmelig levende Handel. 20,000 J. Bari har en Havn og endeel Handel. 20,000 J. — Lecce har nogle Fabriker (Bomuld og Knipplinger). 20,000 J. Tarent ved den efter Byen benævnede Bugt; Havnen er tilstoppet af Dynd, saa at dens Uddunstninger ere skadelige for Omegnen.

Brindisi, i en usund Egn, forfalden og ubetydelig. Ogsaa dens Havn er ubrugelig. 6000 J. (engang 60,000).

Gallipoli har nogen Handel. 8000 J.

IV. Reggio ved Strædet ved Messina, har en Havn og ikke ubetydelig Handel. 17,000 J. Pi330 (Murat † 1815).

Ved Neapel ligge Øerne:

Capri, Tibers sidste Opholdssted, Ischia o. fl. — De Tremitiske Øer i det Adriatiske Hav.

B. Sicilien.

Den er den største Ø i Middelhavet (henimod 500 □ M., 2 Mill. J.), skilt fra Neapel ved et 20 M. langt og 3 til 10 Mile bredt Stræde, i hvilket er den berygtede Malstrøm Charybdis (nu Calofaro eller Charylla) og Forbjerget (i Calabrien) Scylla (nu Rema). Den bestaaer meest af en bølgeformig, paa vulcanske Phænomener riig Høislette af 1500 til 2000 Fods Høide, paa hvilken findes adskillige Bjergmasser, for det Meste af samme Beskaffenhed som Apenninerne. Høisletten er i det Indre tør, skovløs, sparsomt dyrket, næsten en Steppe. Bjergene dele sig i tre Hovedarme, trædende med Forbjergene Cap Boëo (V.), Peloro*) (N. O.) og Pasaro (S. O.) til Havet, og give Øen sin trekantede Skikkelse. Kysten er paa de fleste Steder høi og steil, mod S. O. og S. V. er et fladt Kystland. Uden Sammenhæng med de øvrige Bjerge er Vulcanen Ætna, 10,500 F. høi.**) Sicilien har et overmaade mildt Klima (det mildeste i Europa), og er for det Meste meget frugtbar: men Regjeringens Mangel paa Omsorg for at befordre Nationalvelstanden, Folkets Uvidenhed og Magelighed, Adelens og Geistlighedens trykkende Overmagt og Privilegier hindre al større Opkomst i dette af Naturen saa riigt udstyrede Land. — Øen regjeres af en Statholder.

*) Egentligen kun en flad Landspidse.

**) Den nederste Deel af dette Bjerg er frugtbart og fortreffeligen dyrket Land med alle Sydtaliens Producter (Orangerne indtil omtrent 1500 F., Olien til 2000 F., Vinen til 3000 F., Kornet til 4100 F.). Fra 2000 Fods Høide begynder Skovbeltet, først Kastanie og Eeg, derpaa Bøg og Fyr: fra 7000 F. er det nøgne Belte, hvor næsten Intet groer. Dette er en Følge af Jordbundens Beskaffenhed, da den bestaaer af vulcansk Aske, som ved hvert Udbrud forøges. Alpeplanter findes saaledes ikke. Ætna naaer netop til Sneelinien: ved Foden af den øverste Krater er Middelvarmen i de to varmeste Maaneder 5°, medens den i Catania, ved Foden af Ætna, er 21½°. — En anden mærkelig Vulcan er Maccaluba, som udkaster Dynd eller Vind.

leds Navn gaaer den først mod S. O., derpaa mod N.: den høieste Deel af den kaldes Schartagh, Scardus (8000 F.), længere mod N. ligger det lavere Orbelos. Længere mod N. deler den sig i to Hovedarme, af hvilke den sydligere og mindre, Rhodope eller Despototagh, (6 til 7000 F.), gaaer mod S. O. henimod det Ægæiske Hav, indtil Mariza; den nordligere Arm, hvilken sædvanligen ene betegnes med Navnet Balkan, gaaer mod N. til det sorte Hav, hvor den ender sig i Forbjerget Emineh. Den er ikke høi (neppe over 3500 F.), men vild og meget uveisom: den danner imod Donau terrasseformige Plateaux, som begrændse denne Strøm med steile, endog klippeagtige Bredder. Kun paa 5 Steder kan dette Bjergstrøg passeres. S. for Emineh løbe nær ved Kysten af det sorte Hav de lave Strandschabjerge (ikke over 1000 F.) indtil Strædet ved Constantinopel. I Midten af alle disse Bjerge ligger den brede Marizadal, Adrianopels frugtbare Sletter. 5) De hellenisk e Bjerge udgaae fra Schartag mod S. og opfylde hele Halvøen, idet de deels sende Sidegrene, imellem hvilke ligge frugtbare Dale, til begge Havene, deels sænke sig ned til smale Kyststrækninger. Det er en høi, sønderreven, skovriig Kalksteensmasse, og den hele sydlige Deel af Halvøen, Hellas, charakteriseres ved mangfoldigen afvexlende Former, usammenhængende men tæt ved hinanden liggende Bjergmasser, og skjønne af Floder gjennemstrømmede Dale. Blandt enkelte Dele af Bjergmassen mærkes Pindos (Mezzowo), Olympos (Lache), Oeta*) (Kumayta), Parnassos (Liakura), Pelion, Ossa (Kisfovo) o. fl. — Landtungen ved Korinth er i sit høieste Punct kun 184 F. over Havets Overflade, saa at ikke dens Høide, men den faste Klippemasse, hvoraf den bestaaer, lægger Hindringer i Veien for en Kanals Anlæggelse; derfor er Halvøen Morea at anseе som et lidet affondret Bjergland. I dettes Indre ligger det Arkadiske Plateau ved Tripolizza, omtrent 2000 F. høit, omgivet og opfyldt af høiere Bjerge. Dets Nordrand, hvortil hører Kyllene (Zaria), over 7000 F. høit, falder steilt af imod Havet; dets Sydrand løber ud i flere Grene, der foruden Bjerget Taygetus (7400 F.) danne mange Forbjerge, hvoriblandt Malea og Matapan eller Tænaron. I alle disse Bjerge synes Kalken at være herskende.

*) Passet Thermopylæ er, formedelst Tilvext ved Havets Opfyldning, nu noget bredere end i Oldtiden.

Iblandt de talrige Øer, som næsten alle ere høie og bjergfulde, er Candia den største: den er langstrakt fra V. til Ø., og især paa den steile, utilgængelige Sydkyst gjennemstrøgen af høie Bjerge, som i 8 Maaneder ere bedækkede med Snee. I Midten ligger det 7200 F. høie Ida eller Psiloriti. Dalene og Affaldene af Bjergene paa denne Ø ere ualmindeligen skjønne og frugtbare. Nordkysten har gode Havne. — Negropont er ligeledes langstrakt, og i Midten opfyldt af høie Bjergmasser. Den har herlige Skove og Græsgange. — Kykladerne bestaae af Kalksteensklipper med høie Bjergtoppe, men bedækkede med et tyndt og ofte frugtbart Jordlag. — Sporaderne, henimod den Asiatiske Kyst, ere bjergige i det Indre, og have høie Kyster, men ere frugtbare.

Klimaet (see S. 54) er koldere end i de to andre Sydeuropæiske Halvøer, især mod Øst. Hverken Oranger eller Olietræer kunne trives ved Constantinopel, og Nattefrost og Snee ere ei sjeldne der. I det sydlige Grækenland og paa Kysterne er Klimaet meget mildt *), men de mange Bjerge gjøre naturligviis, at dette kun kan siges om en Deel af Landet, da det paa Bjergsletterne igjen er temmelig strengt. Bestandig Snee findes ikke; Regn falder om Sommeren meget sjeldent.

3. **Floder.** Den eneste betydelige er Donau, der kommer fra Ungarn i sydøstlig Retning, og ved Belgrad bliver Grændsefloд imellem Ungarn og Tyrkiet, derpaa, indtil forbi Widdin, skiller Servien fra Walachiet, hvorpaa den løber mod N. imellem Bulgarien og Walachiet. Den flyder her tæt ved Balkans Affald; paa den venstre Side udbrede sig derimod vidtløftige Sumpe og Rørskove, med stillestaaende Vande og muddrede Sidearme af Floden. Fra Sziſtowo tvinges Floden af Balkans Sidegrene mod N. O., indtil den har optaget Sereth, hvorpaa den atter antager sin forrige Retning: her danner Pruth og de øvrige fra N. i den faldende Floder

*) Dog koldere end i det vestlige Europa:

	N. Br.	Middelt.	Vintert.	Sommert.
Canea (paa Candia)	35½°	14½°	10°	20½°

Middeltemperaturen er altsaa kun 1° høiere end i Palermo, skjøndt denne By ligger 2½° nordligere.

ved deres Mundinger langstrakte Flodsøer, der ligne Limanerne i Rusland. Dens Delta er opfyldt af Sumpe og stillestaaende Vande. Den falder igjennem flere Mundinger, af hvilke tvende ere seilbare, i det sorte Hav, med en saadan Vandmasse, at man kan skjelne dens Strøm 10 Mile ud i Havet. — I Tyrkiet optager den blandt andre: fra venstre Side a) Aluta (fra Siebenbürgens sydøstlige Grændsebjerge), b) Sereth (fra Bukowina), c) Pruth (fra Bukowina: dens Kilder ere ei langt fra Theis's). Fra høire Side: a) Sau (see Ungarn), der seilbar flyder igjennem sumpige Egne, og b) Morawa (fra Schartag).

Mindre Floder ere:
a) Mariza, som kommer fra Balkan, og løber igjennem Adrianopels Sletter til det Ægæiske Hav. b) Strymon (fra Balkan) falder i Contessabugten. c) Vardari kommer fra Schartag, og falder i Bugten ved Salonichi. Ligeledes d) Salambria. e) Drino løber fra de Dinariske Alper ud i det Adriatiske Hav.

4. **Bugter.** Blandt den store Mængde mærke vi: a) Af det Joniske Hav: Bugterne ved Arta, Lepanto, Arkadien, Koron og Kolokythia. b) Af Archipelagus: Bugterne ved Nauplia, Ægina, Zeitun, Volo, Salonichi, Contessa.

Af Indsøer findes ingen betydelige.

5. **Producter.** Korn (de samme Sorter som i Italien), Viin, Rosiner og Korinther (især fra Morea), Sydfrugter, Olie (Attica og Candia), Bomuld (begge disse ikke nordligere end til Dardanellerne), Valmue (til Opium), Safran, Mastix (især fra Øerne), Tobak, Hør, Hamp, Soda, Skove (paa Kysterne og i Lavlandet immergrønne Træer; høiere oppe Plataner, de nordiske Ege og Kastanier, derpaa Bøg og Fyr, endelig Fjeldurterne paa de høieste Toppe). — Hornqvæg, Bøffeler, Heste, Æsler og Muulæsler, Sviin, Faar, de almindelige vilde Dyr, Silkeorme, Bier, Fiske. — Guld, Sølv, Kobber, Jern, Bly, Salpeter, Salt, Marmor, Farvejord, Meerskum, Alun, Svovl. Bjergværkerne drives saa slet, at Udbyttet af Mineralier er ubetydeligt, skjøndt den naturlige Rigdom synes stor.

6. **Indbyggerne,** omtrent 11 Mill. (Angivelserne vakle imellem 7 og 12 Mill.), bestaae af Tyrker (omtrent 3 Mill.), det herskende Folk, Grækere (omtrent

1,800,000), der som Kjøbmænd, Haandværkere og Agerdyrkere leve overalt i det Tyrkiske Rige (i Bulgarien, Servien og Bosnien ere kun faa), Slaver (5 Mill.), især i Landene imellem Hovedbjergkjeden og Donau: til dem høre: Morlakerne, Montenegrinerne, Bosnierne, Servierne, Bulgarerne; Wlacher (900,000) i Walachiet og Moldau; Arnauter (460,000), i Albanien og adspredte i de andre Provindser, et krigersk og raat Folk, for hvilket Krigen er den kjereste Syssel: de lade sig leie som Soldater af Enhver, der betaler dem; Jøder (250,000), Armeniere (200,000), overalt omkring i Riget: disse ere blot Kjøbmænd; Jøderne, som leve under det haanligste Aag, drive desuden andre (især mindre anseete) Næringsveie; Zigeunere (200,000) i de nordlige Provindser; Europæere eller Franker, meest kun i Handelsstæderne. — Disse Nationer have hver sit Sprog: Europæerne tale sædvanligen det saakaldte Lingua Franca, et noget forandret Italiensk. For Tyrkerne er det Arabiske Hof- og Skriftsprog og overhovedet de Lærdes Sprog. — Den herskende Religion*) er den Muhamedanske af Secten Sunna: til den bekjende sig Tyrkerne, Arnauterne, Bosniakerne og for en Deel Bulgarerne. Alle andre Religioner blive kun taalte, og deres Bekjendere ere paa de fleste Steder underkastede store Indskrænkninger. Til den Græske Kirke, i Spidsen for hvilken staaer Patriarchen i Constantinopel, bekjende sig Grækerne og den største Deel af de Slaviske Folk; til den Armeniske Kirke Armenierne, til den Katholske en Deel af Indbyggerne imod N. Protestanter findes i nogle faa Stæder. — Den videnskabelige Dannelse og Oplysningen er hos Tyrkerne selv meget ringe; i de lavere Skoler læres ei stort Mere end at kunne opramse Koranen udenad, og i de høiere er Underviisningen høist elendig, da Uvidenhed og hovmodig Foragt for alt Fremmed hindrer den i at løsrive sig fra gammel Slendrian og fra blind Autoritetstro. De øvrige Folk, som staae under Tyrkernes Herredømme, ere endnu raaere end disse; dog gjøre Grækerne heri en Undtagelse, da de i de senere Aar i det Hele ere gaaede temmeligen fremad i Cultur, og Enkelte endog ha-

*) Kirkens Overhoved er Sultanen, som Kalif: men den øverste Geistlige hedder Mufti. Han er Overhoved for alle Ulema's (Geistlige og Lærde, Religionens og Lovens Tjenere: thi Koranen, Muhamedanernes hellige Bog, er ogsaa deres Lovbog). Ogsaa alle Kadis og Mollahs, Dommere og Retsbetjente, henhøre til de Geistlige; ligeledes alle Dervischer eller Munke.

ve udmærket sig ved Lærdom. Af Kunsterne dyrkes Bygningskunst, Havedyrkning og Musik (denne dog egentligen høist maadeligt): derimod drives Maler-, Billedhugger- og Kobberstikkerkunsten aldeles ikke.

7. Industrien er i det Hele høist maadelig: i den største Deel af Landet ere Fabriker og Manufacturer ubekjendte, og Agerdyrkning og Qvægavl ere der de eneste Næringsveie. Kun i nogle Stæder drives visse Grene af Industrien til nogen Fuldkommenhed, og disse levere Vare af fortrinlig Godhed, fornemmelig Silke- og Bomuldsvare, Tepper, Læder, Saffian og Corduan, Metalvare, især Vaaben; Farverier. Fabrikerne drives meest af Grækere, Armeniere og Jøder; det Samme gjelder om Handelen, forsaavidt som den ikke er passiv og drives af de Europæiske Nationer.

8. **Regjeringsformen** er despotisk og arvelig i Osmans mandlige Linie. Keiseren, Padischah, Storsultanen, Storherren, forener i sin Person den høieste verdslige og geistlige Magt. Hans Hof kaldes den høie Port; den øverste Statsminister, som forestaaer og leder alle Forretninger, er Stor-Veziren: han præsiderer i Divanet eller Statsraadet. I dette have ogsaa Reis Effendi (Udenlandsministeren), Defterdar (Finantsministeren), Kapudan Pascha (Admiralen), Mufti, o. Fl. Sæde. Dragomaner kaldes Tolkene. Provindserne bestyres af Beglerbegs, under dem af Paschaer (med 2 eller 3 Hestehaler) og af Sandschaks: dog have i nogle Provindser Agaerne og Woiwoderne, uafhængigen af hine, beholdt Bestyrelsen af de dem overladte Districter — Landmagten angives til 218,000 Md., Sømagten til 8 Linieskibe og 24 Fregatter: men hele Staten er ved de senere Aars uheldige Krige, ved indre Uroligheder og ved sin egen forældede Indretning bleven saa brøstfældig og saaledes rystet, at der hverken om dette eller engang om dens administrative Inddeling lader sig sige noget Sikkert, eller Noget, hvorom ikke Angivelserne ere høist forskjellige. I det Tyrkiske Rige ere 3 Slags Undersaatter: Muhamedanere, det herskende Folk, Rajahs (Christne og Jøder), som taales imod Kopskat, og Slaver, som ingen borgerlige Rettigheder have.

Tyrkerne inddele de Europæiske Lande i 4 Ejalets (Landskaber), der igjen deles i Paschaliks og Sandschaks (Statholderskaber). Men denne Inddeling er Europæerne

temmelig ubekjendt, og sædvanligen bruges endnu den gamle Inddeling i Provindserne: I. Romanien eller Rum Ili. II. Bulgarien. III. Bosnien. IV. Albanien. V. Macedonien. VI. Thessalien. VII. Øerne. Dertil komme da endnu de middelbare Lande, eller: VIII. Servien. IX. Walachiet og X. Moldau. — De 4 Ejalets ere: A. Rum Ili (Provindserne I. II. IV. V. VI. og VIII.) B. Bosna (Prov. III.). C. Dschesair eller Kapudan Paschas Distriet, der indbefatter Øerne (VII.) og nogle Kyststrækninger i Europa saavelsom i Asien. D. Øen Candia, som er overgiven til Vicekongen af Ægygten.

I. **Constantinopel**, Stambul, Istambul, Hoved- og Residentsstaden, ligger paa en Halvøe ved Indløbet af Strædet til Marmorahavet, paa 7 Høie. Staden danner en Triangel, hvis Toppunkt (hvor Seraillet ligger) vender mod Strædet, imedens den nordlige Side begrændses af den Havarm, der danner Stadens fortrefflige Havn; den sydlige Side støder op til Marmorahavet. Staden har en overmaade skjøn Beliggenhed, men dens Indre er ikke smukt: Gaderne ere krumme, snevre og smudsige, usle Træ- eller Jordhytter ere blandede med prægtige Bygninger, og øde Strækninger findes inde i Staden. Constantinopel har 15 Forstæder, af hvilke nogle ligge N. for Havnen, andre V. for Staden. Af hine mærke vi: a) Galata og b) Pera (1831 næsten ganske afbrændt: dengang regnede man henimod 200,000 J.). I begge boe Europæiske Kjøbmænd, og i Pera ere de Europæiske Gesandters prægtige Paladser. — Blandt Bygningerne mærkes Serailet, Sultanens Residentsslot, omgivet af Mure og Taarne („den høie Port"), 1¼ M. i Omkreds. Det indeholder en stor Mængde Bygninger (Bolig for henved 6000 Mennesker), vidtløftige Haver, og er som en liden Stad for sig. Eski Serai (det gamle Slot), ¼ M. i Omkreds, Bolig for affatte Sultaner, for afsøde Sultaners Børn o. s. v. De syv Taarne, Castel, Statsfængsel og Skatkammer. — Her findes 485 Moscheer, af hvilke Sophiemoscheen er den ældste og berømteste, og over 5000 Medscheds eller Bedehuse, 23 Græske Kirker, 3 Armeniske Kirker, 9 katholske Kirker og 6 Klostre, adskillige Synagoger. I Staden findes 40 Karavanserais, 130 offentlige Bade, store Bazars (Bygninger med 2 Rækker af Boutiquer,

af hvilke et vist Antal er bestemt for et vist Slags Vare). Constantinopel har nogle Fabriker og betydelig Handel baade til Søes og til Lands, hvilken drives af Italienere, Franskmænd, Russere og Englændere, og af de i Staden boende Grækere, Armeniere og Jøder. — Staden er omgiven af en dobbelt Muur med Grave og Taarne. Omtrent 600,000 J.

Kirkkilisa; de fleste Indb. ere Jøder. Efter Nogle har den 80,000 J., efter Andre ikke nær saa mange.

Adrianopel (Edrene), ved Mariza. Fabriker. Pragtfuld Moschee, den største bekjendte. 100,000 J. (Slag 378. Fred 1829).

Philippopel (Felibe) ved Mariza. Mange Bade, Moscheer og Karavanserais; Uldvæverier. Græsk Erkebiskop. 30,000 J.

Galipoli paa Halvøen ved Indløbet til Strædet ved Dardanellerne. Vigtig Handel og betydelige Fabriker. God Havn. 80,000, efter Andre kun 40,000 J. (Tyrkerne landede her 1355).

Rodosto ved Marmorahavet, befæstet. Handelstad. 40,000 J.

Demotica ved Mariza (Carl XII. 1713-1714).

De tre sidste Steder ligge i Ejaletet B.

Dardanellerne ere 4 befæstede Slotte, ligeoverfor hinanden, paa den Europæiske og Asiatiske Side af Strædet, de nye ved det sydlige Indløb.

II. Sophia, Sædet for en Beglerbeg og en Græsk Erkebiskop. Handel og Fabriker. 46,000 (30,000) J.

Widdin, Fæstning ved Donau. 25,000 J.

Nicopoli, Fæstning ved Donau, ligeoverfor Alutas Munding. 20,000 J. (Slag 1396).

Szistowa, ikke langt fra Donau. Fabriker. 20,000 J. (Fred 1791).

Rustschuk, befæstet Fabrikstad ved Donau. 30,000 J.

Silistria eller Dristra, vigtig Fæstning ved Donau. Handel. 20,000 J.

Tæt ved er Rutschuk Kainardschi (Fred 1774).

Varna ved det sorte Hav. Havn, Citadel, Handel. 16,000 J. (Slag 1444. Beleiring 1828).

Schumla (Schumna), paa den nordlige Side af Balkan, en ved Natur og Kunst overmaade stærk Fæstning, og i militær Henseende et yderst vigtigt Punct, da det deels er meget vanskeligt at erobre, deels Hovedveien over Balkan beherskes af samme. Staden har desuden endeel Fabriker og Handel. 30,000 (18,000; 60,000 J.) (Beleiring 1774. 1810. 1829.).

III.*) **Bosna Serai** (Serajewo), en befæstet Stad ved Floden Bosna. Gevær- og Staalfabriker, Jernværker, Handel. 100 Moscheer. 65,000 J.

IV. Jánina ved en Indsøe, med to Citadeller. Ali Paschas Slot. Staden var under Alis Herredømme større og mere blomstrende end nu. Handel. 30,000 J.

Durazzo med en Havn og et Citadel. 9000 J. Dulcigno, med en Havn. 6000 J., der før vare berygtede som Sørøvere.

Scutari (Iskenderje) ved Indsøen Bojana. Skibsbyggerie, Handel. 15,000 J.

I den nordlige Deel er Montenegro, en Bjergegn, hvis Indb., et ridderlig og tappert Folk af Slavisk Herkomst (50,000), ere saa godt som uafhængige af Sultanen og kun betale en aarlig Tribut.

S. for Jánina er Suli, Hovedstaden for Sulioternes District, hvilke ere bekjendte af deres tappre Forsvar mod Ali Pascha.

V. **Salonichi**, en betydelig Handelstad, næst efter Constantinopel den vigtigste i Riget, ved en Havbugt. Den er Sædet for en Græsk Erkebiskop og for mange Europæiske Consuler. Vigtige Fabriker (Silke, Bomuld, Tepper, Saffian, Metalvare), som drives af Grækere og Jøder. Jødisk Høiskole. Staden er omgiven af gamle, tykke Mure med Taarne. 70,000 J. (12,000 Grækere, 12,000 Jøder).

Seres i en smuk Egn. Betydelig Bomuldsavl. 30,000 J. (om Sommeren kun 15,000 J. formedelst den usunde Luft).

Her er det bekjendte Ajoforos (Monte Santo, Athos), et Bjerg, hvor for vare 20 Klostre, 500 Kapeller, 400 Eremitboliger og omtrent 6000 Beboere, næsten alle Geistlige og Munke, som beskjæftigede sig med Studeringer, Andagtsøvelser og

*) Til Bosnien hører Herzegowina (den sydvestlige Deel af Landet), Tyrkisk Kroatien og Dalmatien.

Havearbeide samt Haandværker. Her var et Præsteseminarium, en theologisk Skole og Biblioteker. Om denne Skildring endnu, efter de senere Aars Uroligheder og Ødelæggelser, passer, er ikke ganske vist.

VI. Jenischehr (Larissa) ved Salambria. Viinavl. Fabriker (Saffian og Tyrkisk Garn), Handel. 25,000 J.

VII. Af Øerne høre nu hertil kun nogle mindre Øer og Lemnos (Stalimene, Limije), bekjendt af den saakaldte Segljord, der bruges som et Lægemiddel og til Pottemagerarbeide.

VIII. Fyrstendømmet Servien.

Servien, 500 (200) □ M., er et skovrigt Høiland; Qvægavl er Hovednæringsvei. Indb., ½ (efter Andre 1) Mill., ere Slaver og Græske Christne. Efter de nyeste Bestemmelser er Servien et (i Fyrst Milosch's Familie) arveligt constitutionelt Fyrstendømme, som staaer under Russisk Beskyttelse og betaler en Tribut til Porten. Denne har Ret til at lægge Garnison i Fæstningerne, men ellers maa ingen Tyrk bosætte sig i Landet, og Porten ikke blande sig i dettes Forvaltning, hvilken Fyrsten foresaaer i Forbindelse med Raadet eller Nationens Deputerede. Servien har en befuldmægtiget Minister (Agent) ved det Tyrkiske Hof, og stiller i Krigen et Contingent af 12,000 Md.

Belgrad, stærk Fæstning ved Sau og Donau, Middelpunctet for Handelen mellem Ungarn og Tyrkiet. 30,000 J.

Passarowitz, nær ved Donau (Fred 1718). Kossowa eller Kaschau længst mod Syd (Slag 1389 og 1449; Mindesmærke for Amurath 1).

IX. Fyrstendømmet Walachiet.

Walachiet er omtrent 1300 (1100) □ M. stort med henimod 1 Mill. J. (Wlacher, Zigeunere, Jøder, Armeniere, Grækere), alle Græske Christne. Det er mod V. og N. bjergigt, for Resten jevnt. Korn- og Qvægavl ere Hovednæringsveiene. Landet regjeres af en Hospodar, som vælges af Bojarerne (de Adelige) paa Livstid, men bekræftes af Porten og Rusland (af hvilket Walachiet i Virkeligheden næsten er en Provinds); han skal være af en af Landets Familier. Tyrker maae ei bosætte sig

i Landet; heller ikke findes i Fæstningerne (som i Servien) Tyrkiske Garnisoner. En aarlig Tribut betales til Porten. Hospodaren regjerer tilligemed et Raad af Bojarer. Forfatningen er aristokratisk, Adelen er for det Meste raa og yppig, Bønderne Livegne og leve under et haardt Tryk.

Floden Aluta deler Walachiet i det Store og Lille W.

Bukarest, en stor, men hæslig Stad i en sumpig Slette; den seer ud som en stor Landsby, og kun faa Gader ere brolagte. Den er Residents for Hospodaren og for en Græsk Metropolit. 63 Kirker og Kapeller, 20 Klostre. Lyceum. Stærk Handel. 60,000 J. (Fred 1812).

Ibrail eller Brailow ved Sereth og Donau. Dens Fæstningsværker skulle sløifes. 30,000 J.

Rimnik og Fokschani (ved Grændsen af Moldau). Slag 1789.

X. Fyrstendømmet Moldau.

Moldau er 800 (600) □ M. med henved 400,000 J. Beskaffenheden og Forfatningen er aldeles som i Walachiet.

Jassy, Jasch, Hospodarens Residents, en smudsig (Træhuse) og usund Stad. Levende Handel. 27,000 J.

Galacz (atsch) ved Pruth og Donau, der hertil er sejlbar for store Skibe; derfor betydelig Handel. Smudsige og stygge Gader. 8000 J.

Husch ved Pruth (Fred 1711).

Øen Candia

bør nævnes særskilt, da den siden 1830 er overgiven til Vicekongen af Ægypten, og derved, under Tingenes nuværende Stilling, ganske uafhængig af Sultanens Regjering. Øen er 188 □ M. stor med 300,000 J., Halvdelen Grækere, Halvdelen Tyrker. Øen er bjergfuld, men riig paa Olie, Sydfrugter, Honning, Skov, Gummi Tragant. Meget af Øen er øde, især siden den efter flere Aars blodig Kamp for Friheden tilsidst dog blev overgiven til sin nuværende grumme Beherster. I nogle Bjergegne have Grækerne endnu ikke underkastet sig Ægypterne.

Kanea med en god Havn, paa Nordsiden. Handel; Europæiske Consuler boe her. 15,000 J.

Candia (Kirid), Hovedstaden, befæstet Sæde for Beglerbegen og for en Græsk Erkebiskop.

Kongeriget Grækenland.

Det indbefatter den sydlige Deel af den Græske Halvøe, og omgives af Archipelagus, Middelhavet, det Joniske Hav og Tyrkiet. Nordgrændsen er en Linie imellem Bugterne ved Arta og Volo. Størrelsen er henimod 800 □ M. (650 paa Fastlandet, 130 paa Øerne). Det bestaaer af Fastlandet (Livadien), Halvøen Morea og Øerne. Den naturlige Beskaffenhed er skildret ovenfor (ved Tyrkiet). Indbyggerne, omtrent 850,000 i Tallet (210,000 paa Øerne), ere Grækere, Albanesere og Fremmede, især Tydske og Franske. Tyrkerne ere næsten alle udvandrede. Kirken forestaaes af en Synode, og er uafhængig af Patriarchen i Constantinopel. Agerdyrkning og Qvægavl paa Fastlandet, Handel og Søfart paa Øerne ere Hovednæringsveiene; Industrien er endnu ubetydelig. Videnskaber og høiere Dannelse ere ikke fremmede for Enkelte af Folket: men den store Hob har næsten intet Begreb om Europæisk Cultur og Statsindretninger; Aarhundreders Slaverie under en uretfærdig og dog kraftløs Regjering, derpaa de senere Aars ødelæggende Krige og andre Uroligheder have gjort Grækerne tilbøielige til og fortrolige med en uregelmæssig og lovløs Levemaade og Tilstand, og deres raae Uafhængighedsfølelse har ikke kunnet ret vænne sig til det fremmede Herredømme, som fra sin Side vist ogsaa har begaaet mange Feil. Men efterhaanden vil upaatvivlelig en bedre Tilstand udvikle sig, og borgerlig Sikkerhed og Velstand opblomstre. Grækenland er et "constitutionelt" Monarchie, arveligt i den nuværende Konges Familie. Denne er Prinds Otto af Baiern (født 1815, reg. selv siden 1835). En Baiersk Hær af 3500 Md. ledsagede den unge Konge herhen, og England, Frankerig

1843.

og Rusland garanterede for den nye Stat et Laan af 60 Mill. Fr.

Siden 1833 er Grækenland inddeelt i 10 Nomer (Kredse) og i 47 Eparchier (Districter). De 10 Nomere: I. Attika og Boeotien. II. Argolis og Korinth. III. Achaia og Elis. IV. Messenien. V. Lakonien. VI. Arkadien. VII. Lokris og Phokis. VIII. Akarnanien og Etolien. IX. Euboea. X. Kykladerne.

I. **Athen**, siden 1835 Hovedstaden og Kongens Residents, paa en Slette ved Bugten ved Ægina. Den er en uanseelig og forfalden By, hvor usle Hytter staae imellem de herlige Levninger af Oldtidens Pragt; nu skal den opbygges igjen, og nye Bygninger opføres allerede bestandigen. Mange mærkelige Levninger fra Oldtiden (Akropolis, Minervas og Theseus's Templer), endskjøndt en uhyre Mængde deraf er ødelagt, især i de senere Aars Uroligheder. Dens tre fordum berømte Havne ere tilstoppede af Sand; dog kan Piræerhavnen endnu bruges. Før Krigen havde Athenen [illegible],000 J.; hvormange den nu har, kunne vi ikke angive.

Marathon, en Landsby (Slag 490). Thiva, Theben, nu en usel By. 2000 J.

Livadia. Før Krigen havde denne By vigtige Farverier og 10,000 J. Siden har den lidt meget.

II. **Nauplia** (Napoli di Romania) ved en Havbugt, en Fæstning (Fortet Palamedes) med en god Havn. En Tid var Nauplia den Græske Regjerings Sæde. 10,000 J.

Argos. 2000 J. Korinth, Kordos, havde før Krigen 5000 J., nu maaskee neppe 100. Citadel Akrokorinth; 2 Havne; i Oldtiden en berømt Handelstad.

Hertil høre Øerne: a) **Spezzia**, ved Indløbet af Bugten ved Nauplia, 1 □ M. 7000 J., meest Albanesere, berømte som Søfolk og ved den Deel, som de, tilligemed Indb. af Hydra, toge i Grækernes Befrielseskrig. b) **Hydra**, en 2 □ M. stor, ufrugtbar, træ- og vandløs Klippeø, med 25,000 (efter Andre 40,000) J., som ansees for de dueligste og modigste Søfolk blandt Grækerne. Hovedstaden Hydra (15,000 J.) er meget smuk, befæstet, har en fortræffelig Havn og betydelig Handel. Handels- og Navigationsskole.

III. Patras, en befæstet Søstad nær ved Indløbet til Lepantobugten; levende Handel, især med Korinther. 1821 blev den ødelagt af Tyrkerne: før havde den 7000 J.

IV. Methone eller Modon ved Middelhavet; den blev 1825 ødelagt af Ibrahim, og skal nu kun have 200 J., før 7000. Koron (før 5000 J.) skal nu ligeledes ligge i Ruiner. Begge vare befæstede.

Navarino med den bedste Havn i Morea, ligeoverfor hvilken ligger Øen Sphagia (Sphakteria). Søslag 1827).

V. Mistra, Sparta, 2 M. fra det gamle Spartas Sted, havde før Krigen 20,000 J., men er nu kun en Hob af Ruiner med nogle hundrede Indb.; den blev 4 Gange ødelagt af Ibrahim.

Napoli di Malvasia paa en Ø, der ved en Bro forbindes med Fastlandet. God Havn, ypperlig Viin. 2000 J. (Første Græske Nationalforsamling 10 Jan. 1822).

I den sydlige Deel af denne Nomos, paa den mellemste af de tre Halvøer, hvori Morea ender, er Maina, Hovedstaden i Mainotternes Land. Disse, et krigersk og tappert men raat Folk, stode før under 8 arvelige Kapitani og en af disse valgt Bey. De forsvarede stedse deres Uafhængighed mod Tyrkerne, og frembøde indtil de nyeste Tider et tro Billede af Middelalderens Feudalforfatnings Sæder og Uordener. Men siden 1834 ere deres faste Bjergslotte for det Meste forstyrrede og Regjeringens Autoritet over dem større end før.

VI. Tripolizza havde før Krigen 20,000 J., nu maaskee 2000.

VII. Zeitun, 1 M. fra Bugten, befæstet. Handel, Messe. 4000 J.

Salona, befæstet Stad i en af Oliven-, Orange- og Cypresskove bedækket Egn. Før 1821 havde den 6000 J., nu er den øde.

VIII. Naupaktos eller Lepanto, befæstet Stad ved den Lepantiske Bugt, hvis Indløb forsvares af Castellerne "de smaa Dardaneller." 3000 J. (Søslag 1571).

Missolunghi, en befæstet Stad paa en Landtunge, omgiven af Laguner. Før havde den 4000 J.; den blev efter et heltemodigt Forsvar (1822 til 1825) erobret 1826, og Indb. myrdede. † Lord Byron 1824

Karpinissi (Grækernes Seier, Bozzari †, 20 Aug. 1823).

IX. Til denne Nomos hører Øen Euboea eller Negropont (60 □ M., 60,000 J.) og nogle af de nordlige Sporader.

Den nordligste Deel af Øen og Slot i Egribos kaldtes

Egribos eller Chalcis ved det smaleste Sted af Strædet ved Egribos, saa at en Bro forbinder Øen og Fastlandet. 2 Citadeller, Havn. 6000 J. (før Krigen 16,000).

X. Denne Nomos indbefatter 21 større og mange mindre Øer. De ere alle bjergige men for det Meste frugtbare, rige paa Olie, Bomuld, Sydfrugter og Viin. De vigtigste ere:

1. Syra, den vigtigste Ø i Archipelagus. Den var før Krigen ubetydelig og næsten øde, men ved den strenge Neutralitet, som den under samme iagttog, blev den et Tilflugtssted for Flygtninge fra alle Kanter, Middelpunctet for Handelen med Korn og Levnetsmidler til det ødelagte Grækenland, men ogsaa et Depot for Sørøverne. Den er saaledes endnu Hovedpunctet for Handelen imellem Grækenland, Tyrkiet og Ægypten. Hovedstaden Hermopolis har 30,000 J., store Skibsværfter og vigtig Handel med Hernes, Grækenlands og Ægyptens Producter. Men da denne usædvanlige Opblomstren skyldtes overordentlige Omstændigheder, vil den udentvivl ogsaa ved disses Ophøren forsvinde eller dog formindskes, og dette skal allerede tildeels være skeet.

2. Andros, riig paa Silke og Sydfrugter. 3) Tinos, en skjøn Ø. 4) Delos, nu øde og ubeboet. 5) Naxos, den største af Kykladerne. 6) Paros, berømt af sit Marmor (Marmor Parium er nu i Oxford). 7) Thera eller Santorin, frugtbar, men mangler Kildevand. 8) Melos, en vulcansk Ø med hede Kilder. Staden Melos har 5000 J.

Andi Paxo med en Malabrigata

De Joniske Øers Republik.

Disse Øer, 7 større og nogle mindre, alle bjergfulde men formedelst et tyndt Lag Jord og det gunstige Klima frugtbare (de fleste mangle Skov og Vand), ligge ved Kysterne af Albanien, Livadien og Morea. De udgjøre 47 □ M. med omtrent 200,000 J., meest Grækere, men ogsaa Italienere, Albanesere, Jøder, Englændere. Øerne frembringe Viin, Olie, Sydfrugter, Bomuld, Bomolie, Silke, Salt, Fiske. De ere siden 1814 en uafhængig Republik under Englands Beskyttelse: dette har Ret til at lægge Garnison i Fæstningerne, og commanderer Landets Militærmagt, og den Engelske Lord-Overcommissair leder de vigtigste Anliggender. Enhver Ø har sin egen Regjering.

1. Corfu (10 □ M. 50,000 J.). Her er Hovedstaden Corfu, som har en Frihavn, Skibsværfter, Arse-

naler og betydelig Handel. Den er stærkt befæstet og har et Universitet. 16,000 J.

2. Paxo (2 □ M. 4000 J.). 3) Santa Maura (5 □ M. 18,000 J.), adskilt fra Fastlandet ved en smal Kanal.

4. Kephalonia, den største Ø (16 □ M. 50,000 J.). 5) Theaki (3½ □ M. 8500 J.). Hertil høre 24 smaa Øer, der benyttes som Græsgange. 6) Zante (5½ □ M. 40,000 J.). Her er en Stad af samme Navn med en Havn, betydelig Handel og 20,000 J. 7) Cerigo (4 □ M. 9000 J.) S. for Morea.

Asien.

1. Asiens Fastland ligger imellem 1° og 78° N. Br., og imellem 44° og 208° Ø. L. Fladeindholdet er omtrent 800,000 □ M.; Øerne, som høre hertil, udgjøre henved 50,000 □ M. Den største Udstrækning af Fastlandet, fra V. til Ø., er omtrent 1300 M., fra N. til S. omtrent 1150 M. Det begrændses mod N. af Jishavet, mod Ø. af det stille Hav, mod S. af det Indiske Ocean, mod V. af Africa, Middelhavet og Europa. Vel støder Asien fra alle Sider op til Hoveddelene af det store Verdenshav, men er dog i Forhold til sin Udstrækning langt mindre gjennembrudt og indskaaret af dette end Europa: dets Kystomfang er derfor forholdsviis meget mindre end Europas, da det er omtrent 7700 M.; Kystomfanget forholder sig ved Asien til Fladeindholdet som 1:104, ved Europa som 1:37. Dets Kyster træde frem mod Oceanet i Halvøerne Kamschatka og Korea (mod Ø.), Bagindien med Malacca, Forindien og Arabien (mod S.), Lilleasien (mod V.). De østlige og sydlige Kyster ere omkrandsede af talrige og betydelige Grupper af vulcanske Øer (en Fortsættelse af Kamschatkas Vulcaner), som imod S. Ø. danne Overgangen til Australien, mod N. Ø. ligesom en Bro lede til den nye Verden eller den vestlige Halvkugles Fastland.

2. **Have.** De enkelte, Asiens Kyster omgivende, Dele af Verdenshavet ere:

I. **Det nordlige Jishav** med Bugterne ved Mundingen af Floderne Ob, Jenisei og Kolyma.

Dette forbindes ved Berings- eller Cooksstræde (imellem Asien og America) med

II. **Det stille Ocean, det store Ocean, Sydhavet**, af hvilket følgende Dele mærkes: A. Det Kamschadalske Hav med Anadyrbugten. B. Det Ochotske Hav. C. Det Japanske Hav med den Tartariske Bugt og det Mandschuriske eller Tartariske Stræde, Strædet La Perouse, og Strædet ved

Korea. D. Det Chinesiske Hav med Hoanghai eller det gule Hav, Tonghai eller det østlige Hav og Hanhai eller det sydlige Hav, dernæst Bugterne ved Anam eller Tonkin og ved Siam. E. Det Indiske Archipelagus, hvis enkelte Dele have Navn efter Øerne (Sundahavet, Celebeshavet o. s. v.).

Det Chinesiske Hav forbindes ved Sunda- og Malaccastrædet med

III. **Det Indiske Ocean**, af hvilket Dele ere: A. Den Bengalske Bugt med Palksstrædet. B. Det Arabiske Hav med den Persiske og den Arabiske Bugt, og Strædene ved Ormus og Bab el Mandeb.

IV. **Middelhavet** med Archipelagus og de øvrige, ved Europa nævnede, herhen hørende Dele.

V. **Det sorte Hav** med det Asovske Hav og Strædet ved Kaffa.

Asiens Kyster mod Jishavet ere flade, mod det østlige Ocean høie, undtagen i Midten af China. Indiens Kyster ere for det Meste flade, dog paa nogle Steder høie. Ved det Arabiske Hav er Landet i det Hele fladt og sandet: ved Middelhavet først (mod S.) fladt, derpaa høit.

3. **Oversigt.** Asien danner i sin Midte et stort og vidtløftigt Høiland, som strækker sig næsten fra Middelhavets til det store Oceans Kyster. Det inddeles i A) det større østlige og B) det mindre vestlige Høiland; til disse komme da endnu C) de affondrede Høilande og D) Lavlandet.

A. **Det østlige Høiland** (endnu kun ufuldkomment bekjendt), som strækker sig omtrent fra 90° til 160° Ø. L. (c. 750 M.), og i den vestlige Deel omtrent fra 34° til 44° N. Br. (150 M.), i den østlige fra 22° til 55° N. Br. (500 M.). Det indtager et Fladerum af 280,000 □ M., og regner man de umiddelbart dermed sammenhængende Bjergmasser til, udgjør det 349,000 □ M. Det er høiest (10 til 12000 F.) imod S., hvor det idetmindste tildeels er Alpeland, lavest (henved 2000 F.) imod N. V. Høilandet er deels omgivet, deels gjennemskaaret af vældige Bjergmasser, som paa dets Rand danne store Alpelande, eller falde steilt af til vidtstrakte Terrasselande. Nordranden dannes længst mod V. af de lave Songariske Grændsebjerge, derpaa af de Sibe-

riske Grændsebjerge eller Altai (denne bestaaer af to Terrasser: Store Altai, den sydligere og høiere Kjede, og Lille Altai, den nordligere og lavere) og af de Mongolske Grændsebjerge: N. for dem ligge Bjergmasser af stedse aftagende Høide, nemlig Baikalbjergene, det Dauriske Alpeland, Jablonoi- og Stanowoibjergene. — Østranden er meget ubekjendt: imod N. gaaer Høilandet i det Mandschuriske Bjergland lige til Havet, og Kysten er der en 3000 F. høi, steil Væg; i Midten falder det udentvivl ogsaa steilt af imod Chinas Lavland; den sydligste Deel hedder Jynling og er meget vild. — Sydranden dannes mod Øst af de vilde og utilgængelige Sineschanbjerge (som kun ved Yangtsekiangs Dal skilles fra Jynling, og opfylde Landet Jynnan), V. for Bramaputra af Himalaya, hvorved forstaaes ikke en enkelt Kjede, men en Samling af flere for det Meste parallele Bjergmasser, som i flere Terrasser strække sig imellem Floderne Iravaddi og Indus. Vestranden dannes imod S. af den høie, sneebedækte Belut (eller Belur)-Tag (Skybjergene), længere mod N. af Muztag (d. e. Isbjergene), som gaaer fra S. V. til N. Ø.; V. og N. V. for begge ligge endnu høie, utilgjængelige Alpelande (Turkestan o. s. v.), hvis østligste Deel disse Bjerge ere (see ved Turkestan). — Det Indre af Høilandet bestaaer meest af tørre, stenige Høisletter, men det gjennemskjæres ogsaa af flere Bjergkjeder, især i Retningen fra V. til Ø.; dog er vor Kundskab herom høist ufuldstændig, da kun faa Europæere have betraadt disse vidtstrakte Strækninger. Vi kjende Navnene paa adskillige Bjergmasser, men det er endnu meget vanskeligt at bestemme noget Vist om deres Beliggenhed og Forbindelse. Tre store Bjergkjeder synes dog især vigtige: den ene, omtrent under 42°, er den østlige Fortsættelse af Muztag, og danner den egentlige Nordrand for den vestlige Deel af Høiasien, da de nordligere Bjerge ere meget lave; den kaldes Thianschan (Himmelbjergene); en af de høieste Grupper i den er Bogdo-Ola. Landet N. for denne Kjede kaldes mod V. Soongariet (c. 2000 F. høit), mod Ø. Mongoliet. Den mellemste Bjergkjede gaaer fra Belurtag imod Ø. indtil Egnen omkring Søen Kokonor, hvor den slutter sig til Østrandens (det Chinesiske) Alpeland. Den kaldes sædvanligen Kyenlyn eller Kulkun. Landet imellem denne og Thianschan kaldes mod V. Turfan (c. 3500 F.),

længere mod Ø. Sifan og Tangut, til hvilke slutter sig Ørkenen Kobi. Landet S. for Kulkun indtil Himalaya er Thibet (i Midten over 12,000 F. høit). Den tredie Bjergkjede udgaaer ligeledes fra Belurtag imod Ø. indtil Sineschan, igjennem den sydlige Deel af Thibet: den har intet fælleds Navn, men kaldes mod V. Karakorum, i Midten Kailas, mod Ø. Kentaisse. Imod N., N. V., S. og for en Deel mod Ø. er dette Høiland omgivet af Lavland (see nedenfor).

B. **Det vestlige Høiland.** Dette staaer ved Bjergkjeden Hindukusch i Forbindelse med det østlige; det strækker sig fra dettes Begyndelse, omtrent 90°, indtil Middelhavets Kyster (520 M.); Breden er meget afvexlende, fra 150 til 50 M.; Fladeindholdet er 71,000 □ M. Det er lavere end det østlige Høiland, og mindre vildt end dette: men tørre Stepper udgjøre dog det Meste, og ogsaa her findes øde Sandørkener. Dette Høiland indbefatter: 1) Iran (i videre Betydning*) eller det Persiske Høiland, hvis Nordrand dannes af Hindukusch, som er den vestlige Fortsættelse af Kyenlyn, længere mod V. af Paropamisus, endelig af Elbruskjeden ved det Kaspiske Hav; Vestranden (fra N. V. til S. Ø.) dannes, foruden af Alpelandene Adserbeidschan og Kurdistan, af flere parallele Kjeder (V. for hvilke ligger Mesopotamiens Lavland), Sydranden ligeledes, Østranden ogsaa, navnligen af Suleimanbjergene og Brahubjergene. 2) Armeniens Høiland, som mod Ø. støder op til det nordvestlige Hjørne af Iran, mod N. begrændses af Floden Kurs Dal, der skiller det fra Kaukasus. Det falder jevnt af mod Ø. og V., brat mod S. og N. (hvor der er Lavland og Hav). 3) Lilleasiens Høiland, høiest imod S., hvor Bjergkjeden Taurus er. — Ogsaa dette vestlige Høiland omgives af Lavlande, men af mindre Udstrækning end de, der omgive det østlige, tildeels blot af smale Kystlande.

C. **De afsondrede Høilande** ere: 1) Uralbjergene (see Europa S. 68). 2) Kamschatka, som neppe staaer i Forbindelse med de Mongolske Grændsebjerge. 3) Kaukasus imellem det sorte og det Kaspiske Hav, og imellem Kubans og Tereks (mod N.) samt Kurs Floddale. 4) Syrien, S. for Taurus, imellem Middelhavet og den Syrisk-Arabiske Ørken, som helder jevnt imod Mesopotamiens Lavland. 5) Arabien, overmaade tørt, øde og nøgent, omgivet paa de fleste Steder af en lav, smal, sandig og heed Kyst. 6) Halvøen Decan i Forindien, hvis Nordrand dannes af Vindhya (via)-Bjergene, Øst- og Vestranden af de østlige og vestlige (Middelhøide 6000 F.) Ghatesbjerge. 7) Bjergkjederne i Bagindien, som i 4 Hovedkjeder gaae fra det østlige Høilands Sydrand næsten indtil Havet.*)

*) I Orienten betegner Iran alt Landet imellem Mesopotamien og Indus, Turan Landet N. og Ø. for Amu.

D. **Lavlandene** i Asien ere: 1) Siberien (186,000 □ M.), N. for det østlige Høiland indtil Ishavet, og fra Uralbjergene til det østlige Ocean, et af de koldeste og ødeste Lande i Verden. Imod S. og i Midten ere meest tørre Stepper, eller store Skove, imod N. moradsige og aldeles øde, næsten altid tilfrosne Sletter (Tundras). 2) Turan, den store (54,000 □ M.), meget lavtliggende Slette omkring det Kaspiske Hav og Aralsøen, N. V. for det østlige Høiland. 3) Den Syrisk-Arabiske Ørken og, Ø. for den, 4) Mesopotamien, Lavlandet omkring Euphrat og Tigris (begge c. 13,000 □ M.). Hiin er deels egentlig Ørken, deels en sandig, tør og saltholdig Steppe; dette mod V. og N. V. ligeledes, mod S. Ø. frugtbart Marskland. 5) Hindostan (c. 24,000 □ M.), det Indiske Fladland, imellem Himalayas Alpelande og Decan. 6) Bagindiens lave og sumpige Egne (c. 8000 □ M.), langs med nogle af Floderne og ved disses Mundinger. 7) Chinas Midte (10,000 □ M.), overordentlig vandrig. De 4 sidste Lavlande udmærke sig for det Meste ved yppig Frugtbarhed og stærk Befolkning. Hertil komme enkelte flade Kyststrækninger (c. 5000 □ M.).

Anm. Asiens Bjergland udgjør 510,000 □ M., Lavlandet kun 300,000 □ M.

4. **Indsøer og Floder.** Foruden de mindre (i Forhold til Udstrækningen faa) Søer paa selve Høilandet, der dannes meest af Steppefloder, omgives især Nordranden af en Række af betydelige Indsøer, af hvilke nogle ere Alpesøer. De vigtigste ere: det Kaspiske Hav, Aral, Baikal; Balkasch; Wan og Urmia i Armenien.

*) Som afsondrede Bjerglande kunne ogsaa betragtes Halvøen Korea og de fra Høilandets Østrand igjennem China strygende Kjeder.

Asiens Hovedfloder komme fra de to store Høilande i Midten, især fra det østlige; de løbe ikke alene til Oceanet, men mange (Steppefloder) ogsaa til de store Indsøer. 1) Til Jishavet løbe Ob, Jenisei, Lena, Kolyma. 2) Til det østlige Ocean løbe Anadyr, Amur, Hoangho, Yang-tse-kiang, Kambodja og Menam. 3) Til det Indiske Ocean løbe Pegu og Iravaddi, Ganges og Bramaputra, Indus, Schat el Arab (o: Euphrat og Tigris). 4) Til Aralsøen løbe Amu og Sir. Iblandt Steppefloderne er Jerkend den betydeligste.

5. **Klima.** Asiens sydlige Dele tilligemed Øerne ligge i den hede Zone, Hovedmassen af Landet med de østlige Kyster og Øer i den nordlige tempererede (men deraf er en meget stor Deel Bjergland), den nordligste Deel i den kolde Zone. Asiens Klima er i høi Grad Fastlandsklima, og Forskjellen imellem Aarstiderne er her overmaade stor. Thi imedens Vinterkulden forøges ved den hele Verdensdeels continentale Charakter (S. 13 og 31) og navnligen de store sammenhængende Bjergmasser, dernæst ved den Omstændighed, at Asien paa saa stor en Strækning staaer i Berørelse med Jishavet, og det med sit største Lavland, hvorved den større Deel er aaben for de kolde Vinde fra N. men ved de høieste Bjergmasser mod S. lukket for de varme Sydvinde; saa forøges derimod Sommervarmen, foruden ved den continentale Charakter i Almindelighed, desuden især ved den Omstændighed, at en meget stor Deel af Asien bestaaer af plateauformige Høisletter og nøgne, tørre Stepper eller Ørkener, hvilke begge kunne modtage en høi Grad af Sommervarme (S. 13). Af disse Grunde er under samme Brede ofte Vinteren 3° til 6° koldere end i America, Sommeren 2° til 3° varmere. Disse klimatiske Eiendommeligheder have en stor Indflydelse paa den hele Dyr- og Planteverden, idet dens enkelte Arter derved udbredes over en meget stor Kreds. Derfor streifer den Bengalske Tiger endnu indtil Songarbjergene (50° N. Br.), og Siberiens Peltsdyr findes i Turfans øde Egne.

Paa Grund af disse naturlige Beskaffenheder synes Asien, med Hensyn til Klimaet, at kunne inddeles i følgende Hoveddele*): A. Det østlige Høiland, med tør, skarp Luft, lang og streng Vinter, ovenpaa hvilken umiddelbart følger en meget kort og varm Sommer; hyppige Storme. B. Indien og Øerne mod S. O., som have et tropisk, fugtigt og varmt Klima og i Almindelighed kun to Aarstider, en tør og en Regntid. Dog gjelder dette egentligen kun om Lavlandet i Hindostan og Kysterne); de høiere Egne ligne Sydeuropa. C. Vestasien eller det vestlige Høiland har klar Luft og stadige Vinde, overhovedet et meget tørt og, med Undtagelse af de høieste Dele,

*) Da det fornemmeligen er Landets absolute Høide, der giver det hele midterste Asien, især det østlige Høiland, et ganske andet Klima, end man efter Beliggenheden skulde vente, saa er det naturligt, at enkelte Egne formedelst locale Aarsager (næsten altid formedelst Landets Indsænkning) have et Klima, der er meget forskjelligt fra det Heles og mere stemmer overens med Beliggenheden.

meget varmt Klima. De samme omgivende Lavsletter og Kystlande have en meget heed og før det Meste tør Luft. D. Nordasien eller Siberien har, med Undtagelse af nogle sydlige Egne, et overmaade koldt Klima, imod N. tillige temmelig fugtigt. Sommeren er meget kort, men varm. E. De Chinesiske Lavsletter have 4 Aarstider (to vaade og to tørre) og et tempereret Klima; Storme ere hyppige.*)

6. **Producter.** I Almindelighed kunne vi herom bemærke: A. Det østlige Høiland er nøgent og skovløst; den stenige, sandede eller saltholdige Jordbund er deels blottet for al Vegetation og en fuldkommen Ørken, deels bedækket med tørt Krat eller tyndt Græs, som kun i Begyndelsen af Sommeren har et friskeve Udseende. Hvor Fugtighed ikke mangler, saasom paa enkelte Affald, ved nogle Søer og Floder, ere gunstigere Forhold og idetmindste gode Græsgange med Hjorder af Hornqvæg, Heste o. s. v.; adskillige vilde Dyr (Gazeller, Antiloper, vilde Æsler, i de høieste Bjergegne Faar og Geder med udmærket fiin Uld). B. Sydasien d. e. Landene S. for Høilandet, saavelsom Øerne S. O. for Asien, ere udmærkede ved en yppig og riig Vegetation, og med Undtagelse af de høiere Bjergegne, der ligne Sydeuropa, have de alle den hede Zones almindelige Frembringelser: Kaffee, Sukker, Bomuld, Palmer af forskjellige Arter, Indigo, Riis, Bambus, Kryderier; store Skove; ædle Metaller og Ædelstene, de Europæiske Husdyr, desuden (imod V.) Kamelen og (imod N.) Elephanten; endeligen den hede Zones almindelige vilde Dyr (S. 41 f.) findes her i betydelig Mængde og af udmærket Størrelse. C. Det vestlige Høiland har i sine høieste Dele Alpenatur, i det hele ligner det meget Syd-Europa, og har, forsaavidt som det ei er Ørken eller Steppe, de væsentligste Dyr og Planter (Sydfrugter og immergrønne Træer) fælleds med dette. Lavsletterne omkring samme, ved det Persiske Hays Kyster og Øst for det Kaspiske Hav, ere tørre, golde Ørkener, eller Stepper med enkelte frugtbare Egne ved Floderne. D. Nordasien eller Siberien har imod S. dyrkede Strækninger og græsrige Stepper, men er

*) Det Nærmere følger ved de enkelte Lande. Her ville vi til en Oversigt endnu tilføie disse omtrentlige Angivelser:

	Aarlig Middelt.
Tobolsk	−½°
Barnaul i Siberien (366 F. høit)	1°
Tiflis (1100 F. høit)	c. 12°
Lilleasiens Vestkyst	c. 12°
Abuschær	20°
Seringapatnam (2400 F.)	20°
Madras	21½°
Calcutta	20½°
Prinds Wales Ø.	22½°
Peking	c. 10°
Nangasaki	13°

For Østasien angives:

	Vintertemp.	Sommert.
114° Ø. L. 40° N. Br.	−2½°	22°
43°	−1°	21°

For Mundingen af Anadyr angives den aarlige Middelvarme = −5°; for det nordligste Siberien = −10°, for Ny Siberien = −15°.

fornemmeligen riigt paa Skove og vilde Dyr, Peltsdyr; Floderne ere fiskerige, og Grændse-Bjergene mod S. og V. indeholde en stor Mængde ædle Metaller. E. China har i Lavlandet i det hele Sydeuropæiske Frembringelser, men især Riis; de lavere Bjergegne ere Theens Hjem.

7. **Indbyggerne.** Deres Antal angive Nogle til 400, Andre til 500, Andre til over 600 Mill.; de høre til den Kaukasiske, Mongolske og Malayiske Stamme og Negerstammen (paa nogle af Øerne). Grændserne for disse Stammers Bopæle ere allerede (S. 43) angivne. De meest udbredte Religioner ere den Bramanske, Buddhaistiske, Lamaiske, Schamanske (hvilke tre egentligen ere den samme); dernæst den Muhamedanske, den Christelige, den Jødiske. I Dannelse og Kunstfærdighed staae Hinduer, Chinesere, Japanesere, Bucharer, Persere høiest: mange Nationer leve i fuldkommen Raahed. Nogle Nationer leve i Stæder og Landsbyer, drive regelmæssig Agerdyrkning, have Haandværker, Kunster, Fabriker og Handel (Tyrker, Armeniere, Afghanere, Persere, Hinduer, Chinesere, Japanesere, Malayer); andre leve af Qvægavl som Nomader (de fleste Tartarer og Arabere; Kalmukker, Mongoler, Tunguser); andre leve af Jagt og Fiskerie eller af Rensdyrhjorde (Samojeder og flere Folk i Siberien.

8. Asien deles almindeligen i følgende Hoveddele: 1) Det Asiatiske Rusland. 2) Det Asiatiske Tyrkie. 3) Arabien. 4) Persien. 5) Afghanistan. 6) Beludschistan. 7) Turkestan (eller det frie Tartarie). 8) Det Chinesiske Rige. 9) Ostindien eller Forindien. 10) Bagindien. 11) Japan. 12) Øerne S. O. for Asien.

Det Asiatiske Rusland.

1. Det Russiske Asien, som indbefatter mere end $\frac{1}{3}$ af den hele Verdensdeel, ligger imellem 39° og 78° N. Br. og imellem 55° og 208° Ø. L. Dets Grændser ere imod V. det Europæiske Rusland og det sorte Hav, mod S. det Asiatiske Tyrkie, Persien, det Kaspiske Hav, det frie Tartarie, det Chinesiske Rige, imod Ø. det østlige Ocean, imod N. Jishavet. Dets største Udstrækning fra V. til Ø. er henimod 900 M., fra N. til S. 400 M.; Fladeindholdet anslaaes til 260,000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Det Asiatiske Rusland bestaaer af 3 Hoveddele: De Kaukasiske Lande, Stepperne N. O. for det Kaspiske Hav, og Siberien med Kamschatka. Vi betragte hver Deel for sig.

A. Kaukasuslandene eller Høilandet imellem det sorte og det Kaspiske Hav, N. for Kurs Floddal; her hæver sig nemlig Kaukasus, som mod V. hænger sammen med Armenien *). Denne vældige Bjergmasse bestaaer af tre parallele Kjeder, af hvilke den midterste er den høieste (c. 10,000 F.). Dens Længde er omtrent 150 M., Breden 18 til 23 M. Det høieste Bjerg er Elbrus, 15,400 F. Ved denne høieste Kjede ligger ikke bredere Dale, men terrasseformige Flader af 7 til 8000 F. Høide, som ere gjennemfurede næsten indtil Grunden af smale, af steile Sidevægge indesluttede Dale eller Kløfter: derfor ere de fleste Dale i dette Bjergland ikke Midler til, men Hindringer for Communicationen, som derfor er overmaade besværlig. Forbjergene ved Kaukasus ere meget lave. De lavere Dele af Høilandet ere skovrige**) og have tildeels skjønne Alpegræsgange, men Centralkjedens skaldede Toppe ere bedækkede af evig Snee og Jis***) og omgivne af Gletschere. Imellem Bjergene, især de lavere, ere frugtbare Dale med riig Vegetation og et mildt, Sydeuropæisk Klima: høiere oppe er det naturligviis koldere. Kaukasus indeholder ingen egentlige Vulcaner, men dog mange Spor af saadan Virksomhed (Dyndvulcaner, Jordbeeg, den hellige Ild). — Fladeindholdet af disse Lande er 3 til 4000 □ M.

B. N. for Kaukasus gaaer Høilandet over i den sydøstlige Deel af den Østeuropæiske Slette, hvilken omkring de nordlige Bredder af det Kaspiske Hav og Aralsøen staaer i Forbindelse med de (henved 30,000 □ M. store) Kirgisiske Stepper, som uden bestemte Grændser strække sig fra Floden Ural næsten til Irtisch.

*) Nordranden af Armeniens Høiland hører nu under Rusland; om dette see nedenfor S. 271.

**) For Kaukasus synes følgende Regioner i Henseende til Vegetationen at kunne antages: 1) Kastaniens og Bøgens N. 2) Fyrrens og Birkens N. indtil omtrent 5500 F. 3) Buskvæxternes N. indtil omtrent 8400 F. 4) Alpeplanternes og Alpegræssenes N. indtil omtrent 9600 F. 5) Lichenernes N. indtil Sneelinien.

***) Sneelinien er omtrent ved 9900 F. — I Tiflis stod 1829 i de to varmeste Maaneder Thermometret sædvanligen imellem 20° og 24°, engang paa 30°, i de to koldeste oftest paa 5°, om Natten stundom paa 0°.

Dette Kirgisernes *) Land (sammenl. ved Turkestan) bestaaer af Stepper med tør, stenig, saltholdig Jordbund, enten Leerbund eller bedækket med Sand. Imod V. ere de ikke uden gode Græsgange og Vand (meest saltagtigt), imod Ø. er Landet en øde Ørken. Enkelte Landrygge og lave Bjerge stryge igjennem Landet, nogle Steppesøer og Steppefloder findes.

C. Siberien. Denne uhyre Landstrækning (c. 230,000 □ M.) begynder mod V. ved det steile Affald af Ural, hvis guld- og platinarige Gruber findes paa Østsiden, og strækker sig derfra til det østlige Ocean. Man kan efter den naturlige Beskaffenhed inddele det i det sydlige Bjergland og det langt større Lavland: men ved begge Dele maa man gjøre Forskjel paa Landet Ø. for Floden Jenisei og det, der ligger V. for samme. A) Den sydlige, bjergfulde Deel er Affaldet af det store østlige Høilands Nordrand, som strækker sig fra Irtisch til det østlige Ocean, men hvis Natur kun er ufuldkomment bekjendt. Omkring den øvre Irtisch ligger den idetmindste 8000 F. høie Store Altai (de Siberiske Grændsebjerge **), som har en ringe relativ Høide imod Høilandet S. derfor, men imod N. med sine sneebedækte Bjerge (Sneelinien er omtrent 6000 F.) falder steilt og sønderreven af til Lille Altai, som paa nogle Steder skal hæve sig til en Høide af 10,800 F. Foran begge ligge lavere Bjergmasser, som under forskjellige specielle Navne (blandt andre de Sajanske B.) gaae mod Ø. til henimod Baikal. Den østlige Fortsættelse af Altai er de Mongolske Grændsebjerge. N. for disse ligger Alpelandet Daurien (Da-urien), der som et c. 80 M. bredt Belte begynder ved Baikal, og især opfylder Landet ved den øvre Amur. Endogsaa de lavere Egne af dette Alpeland have en Høide af 2000 F. Blandt de med Gletschere og evig Snee bedækkede Bjergkjeder, der deels begrændse deels gjennemstryge samme, nævne vi Baikalbjergene N. for Baikalsøen. Mod N. O. gaae herfra flere, ikke aldeles sammenhængende, plateauformigen udbredte, men lidet bekjendte Bjergmasser henimod det Ochotske Hav, og opfylde det Meste af det østlige Siberien: de kaldes Jablonoi-Chrevet (Æbleb jergene), derpaa Stanowoi-

*) Den store Horde hører ikke herhid.

**) Navnet Altai betegner i Landet selv kun en ringe Deel af disse Bjergmasser, og er udentvivl ved en Misforstaaelse blevet brugt om det Hele.

Chrevet (de staaende Bjerge), med lave Bjergrygge og høitliggende Moser; om de strække sig til Beringsstrædet, og der ende i Forbjergene Øst-Cap og Tschukotskoi-Noss, er uvist. De vilde og sønderrevne Kamschadalske Bjerge, som opfylde næsten hele Halvøen, hæve sig i en Række af deels udbrændte, deels endnu virksomme Vulcaner umiddelbart paa Østkysten til en betydelig Høide (henimod 16,000 F.), og ende først ved Sydspidsen af Halvøen i Forbjerget Cap Lopatka. Længden er næsten 200 M. — Det sees heraf, at en stor Deel af det østlige Siberien er opfyldt af de lavere Bjerglande, der ligge foran Høilandet: anderledes er det V. for Jenisei. B) Lavlandet indtager den øvrige langt større Deel af det hele Land. Dette har en meget ringe Heldning: Irtischs Vandspeil ligger 250 M. fra Kysten kun 900 F., Obs 270 M. fra Havet kun 358 F., Lenas 150 M. fra Oceanet kun 268 F. over Havets Overflade. Imod S. ere bølgeformige Landskaber, som gjøre Overgangen fra Høilandet til Lavlandet. De ere bedækkede med Skove (V. for Jenisei Elm, Lind, Poppel, længere mod N. Birk og Fyr; Ø. for Jenisei blot Naaletræer), og her ligge, meest ved Floderne, dyrkede og temmelig frugtbare Egne. Dette Belte af bølgeformigt Land er Ø. for Jenisei langt bredere, saa at uafbrudte Sletter her kun indtage den nordligste Deel. V. for Jenisei følge nu indtil omtrent 60° N. Br. eensformige Stepper, med mange smaa Floder og Indsøer og nogle adspredte, tynde Skove. Efterhaanden bliver Vegetationen sparsommere: Skovene blive til enkeltstaaende, lave og forknytte, mosklædte Træer (Lærken gaaer længst mod N., til 68°), Græsmarkerne til øde Flader med faa bærbærende Buske, tilsidst blot Mos. Endelig er Sletten en fuldkommen øde, sumpig Ørken, med mange stillestaaende Vande og en evig frossen Jordbund, som indeholder Levninger af undergaaede Dyr og uhyre Masser af begravne Skovtræer, der levere Brændematerialier. Kun om Vinteren kunne disse Egne betrædes: om Sommeren bliver den optøede Overflade til et Morads. Disse Isissletter kaldes Tundras. Ø. for Jenisei ere disse næsten de eneste flade Sletter; Stepperne mangle her (see ovenfor).

Siberien, især den østlige Deel, hører til de koldeste Lande i Verden; i de nordlige Dele stiger Kulden til en

frygtelig Grad*), og selv i den korte Sommer optøes Jorden neppe 2½ Fod dybt**). Mere tempereret er Klimaet i den sydlige Deel, dog Vinteren kold; saaledes tillægges f. Ex. den nordlige Rand af det Kaspiske Hav hver Vinter med Is.

3. **Indsøer.** a) Det Kaspiske Hav paa den sydvestlige Grændse, den største bekjendte Indsøe, med salt Vand; den ligger 95 F. under Havets Overflade (see S. 69). Længden fra N. til S. er 160 M., Breden 50 M., Fladeindholdet henimod 6000 □ M., Dybden henimod 600 F. b) Aralsøen eller den blaae Søe (15 F. over Havets Overflade), adskilt fra den forrige ved den sandige Truchmeniske Isthmus; den har ligeledes saltagtigt (dog efter Nogle drikkeligt) Vand. Den er 45 M. lang, henimod 30 M. bred. Fladeindholdet 1124 □ M. c) Baikalsøen eller det hellige Hav, en c. 700 □ M. stor, henimod 500 F. dyb Alpesøe i Daurien, som ligger over 1700 F. høit og omgives af lodrette Klippevægge. — Foruden disse tre Søer gives mange mindre, især en stor Mængde Saltsøer i Steppperne.

4. **Floder.** I. Til det sorte Hav løber Kuban (see S. 71).

II. Til det Kaspiske Hav løbe: 1) Kur, der udspringer paa Kaukasus i Nærheden af Akalzike, løber forbi Tiflis, og falder gjennem et stort Deltaland og mange, med Dynd opfyldte, Mundinger i det Kaspiske Hav. Den optager fra høire Side Aras, der udspringer paa Armeniens Høiland ikke langt fra Erzerum, gjør Grændsen imellem Rusland og Persien, og gjennem det flade Deltaland i Provindsen Schirwan forener sig med Kur. 2) Terek udspringer paa Nordsiden af Kaukasus, danner fra Kislar af et stort Deltaland, og falder, efter et Løb af 50 M., gjennem mange Arme med lavt Vand ud i det Kaspiske Hav. Langs med dens Bred, og derfra til det Asovske Hav, gaaer en Række af smaa Fæstninger ("den Kaukasiske Linie") til Beskyttelse imod de røverske Nationer i Bjergegnene. 4) Ural (see S. 71).

III. Til Jishavet løbe de fleste Floder i Siberien (see S. 264). 1) Ob. Den opstaaer ved Foden af Lille Altai ved to smaa Floders Forening, løber imellem lave, tilsidst sumpige Bredder imod N., og falder i mange Arme, der danne en Mængde smaa Øer, omtrent under Polarkredsen i den efter Floden benævnede Bugt L. 460 M., Flodg. 64,000 □ M. Den optager blandt flere Floder den store Irtisch, der kommer fra Store Altai, løber igjennem Indsøen Dsaisang, og igjennem mange Fald baner sig Vei fra Bjergene til Lavlandet. 2) Jenisei, der udspringer i det Chinesiske Høiasien, løber imod N. igjennem hele Siberiens Brede, og falder ovenfor Polarkredsen i en Bugt af Jishavet. L. 410 M., Flodg. 47,000 □ M. Den optager tre Floder med Navnet Tungusha. 3) Lena udspringer paa den nordvestlige Side af Baikalbjergene, og falder igjennem flere Arme, der omslutte "Øerne i Lenafloden's Munding", ud i Jishavet. L. 440 M., Flodg. 37,000 □ M. 4) Kolyma eller Kovyma fra Stanowoibjergene.

IV. Til det østlige Ocean løbe Anadyr, der udspringer N. for Kamschatka, og Amur (see China).

5. **Producter.** Her maae vi adskille de tre Hovedeele: A. Kaukasuslandene. Disse have Sydeuropæiske Planter og Dyr, navnligen Frugter, Sydfrugter, Viin, Vildt, Silkeorme, ogsaa Faar med Fedthaler og Kameler. Her findes mange mineralske Kilder, Jordbeeg og megen Naptha. — B. Kirgisernes Stepper have mod V. gode Græsgange, hvorfor her findes store Hjorde af Heste, Hornqvæg, Faar, Geder, ogsaa Kameler. C. Siberien. Hovedproducterne ere Skove (om deres Fordeling og Beskaffenhed see S. 265, sammenl. S. 40), Peltsdyr (især Zobler, Hermeliner o. D.) og mod S. Metaller. I enkelte Dele af det Sydlige er

*) See ovenfor S. 261. Man har i Siberien havt ÷ 42°, efter Nogle endnu stærkere Kulde.

	Aarl. Middelt.	Vintert.	Sommert.
68° N. Br. 180° V. L.	÷ 13°	÷ 32°	8°
70° — 80° —	÷ 8°	÷ 13°	1½°

**) Saaledes finder man ved Polarkredsen og længere mod S., hvor Klimaet er koldere, allerede under 62° N. Br. et bestandigen frosset Jordlag, eller rettere, afvexlende horizontale Lag af frossen Jord og aldrig optøende Is, imedens der paa Overfladen, som optøes ved Sommervarmen, vorer Græs, Urter og selv Lærketræer. I disse Lag er det, at de fossile Levninger af Forverdenens Pattedyr (Mammouth, Elephanter og Rhinoceros) ere fundne uforandrede og vel vedligeholdte; de bevise, hvad andre Phænomener ogsaa gjøre sandsynligt, at før den store Naturrevolution, som begravede dem (de ligge gjerne omgivne af Muslinger, Fiskebeen o. D.), et mildere Klima har herskет i disse Egne, saa at slige Dyr have kunnet leve her. Nogle ere fundne hele og holdne med Hud og Haar, saa at efter Jægernes Beretning Jakuterne have fodet deres Hunde med deres Kjød. Ogsaa den berømte Menzikoffs Liig er ved Opgravningen (1821) fundet aldeles vel vedligeholdt.

Kornavl (sammenl. S. 37 f.); der og paa Stepperne Græsgange. Blandt Huusdyrene ere vigtige: Hornqvæg, fedthalede Faar, Heste, Rensdyr, Hunde (i de østlige Provindser, hvor de bruges til at trække Slæderne). I Jishavet ere Hvalfiske, Hvalrosser og Sælhunde. Mineralriget er meget riigt: fra Ural og de sydlige Bjerge haves Guld og Platina, Sølv (fra S.), Jern og Kobber (fra begge Steder); desuden nyttige Stenarter, Ædelstene, Svovl, Salt, Steenkul.

6. **Indbyggerne.** Deres Antal anslaaes til 6 Mill. A. I Kaukasuslandene boe 2 til 3 Mill., hvis Hovedstammer ere Tscherkesser, Lesghier, Osseter, Georgier, Grusier, med et fælleds Navn sædvanligen kaldte Kaukasiere eller Kaukasiske Folk, henimod 1 Mill.; Tartarer, henved 400,000; endvidere mod S. mange Persere, desuden Armeniere, Grækere, Jøder, Russere, Tydske (Colonister). Næsten alle disse Folk ere meget raae, og leve, foruden af Qvægavl, af Jagt og Røverie, samt den dermed forbundne Slavehandel. Nogle af dem staae virkeligen under Ruslands Overherredømme, og have vænnet sig til ordentlig Agerdyrkning og faste Boliger. Andre (og det de fleste Stammer) leve endnu fuldkomment uafhængige, endskjønt den Russiske Regjering tildeels kalder dem sine Undersaatter, og nu fører en vanskelig Krig for at undertvinge disse urolige og røverske Naboer. De staae under Fyrster: Forfatningen er aristokratisk, Nationen bestaaer egentligen kun af Adelige og Livegne. De Fleste ere Muhamedanere, Nogle ere Christne. — B. Paa Kirgisernes Stepper leve kun Nomader, raae og uvidende Muhamedanere, der drive Qvægavl og Handel. Kirgisernes Antal angives til henimod 2 Mill., af hvilke maaskee 1½ kunne regnes herhid. Men deres Afhængighed af Rusland har ikke meget at betyde, de betale for det Meste ingen Skat, men faae tvertimod aarlige Foræringer. De ere deelte i Stammer med patriarchalsk Forfatning, men som ikke ere forbundne indbyrdes ved noget almindeligt Baand. — C. Indbyggerne i Siberien, henimod 2 Mill., høre deels til den Mongolske Stamme, som Tunguser (D. for Jenisei, henimod 60,000; mod Ø. hedde de Lamuter), Burjæter (ved Baikal, c. 100,000), Mongolere (15,000, mod S.), Vløter eller Kalmukker (mod S. V., 50,000), Samojeder (c. 25,000, ved Jishavet), Korjæker (1700) og Jukagirer (1600) mellem Lena og

Kolyma, Tschuktscher (2000 yderst mod N. Ø., Kamschadalere (2700) paa Kamschatka; deels til den Kaukasiske Stamme, som de Finske Folk, iblandt hvilke Ostjaker (100,000) ved den nedre Ob; de Tartariske Folk: Tartarer og Turalinzer (80,000) ved Tobol og Ob, Barabinzer (10,000) mellem Irtisch og Ob, Jakuter (110,000) ved Jishavet og S. Ø. for Jakutsch, og de Slaviske Folk: Russere og Kosakker. Hertil komme endnu Tydske Colonister, andre Europæere og Asiatere adspredte*). — Mange af disse Folk staae endnu paa det laveste Trin af menneskelig Dannelse, saa at Jagt og Fiskerie er deres Hovedbeskjeftigelse (meest mod N. og Ø.): Andre leve som Nomader; kun den mindste Deel lever i Stæder eller faste Boliger. — Hvad Religionen angaaer, da ere de fleste Tartariske Folk Muhamedanere; Mongolerne bekjende sig til den Lamaiske Lære; de øvrige Nationer, især mod N. og Ø., ere Schamantilbedere, endskjønt Christendommen, vistnok i en raa Skikkelse, hos Mange heller ikke er ubekjendt. Jøder, Bramatilbedere og Parsere findes i enkelte Egne.

A. Kaukasuslandene.

Disse udgjøre 1 Generalgouvernement, og indbefatte 5 Provindser og 2 Gouvernementer. Forfatningen i dem er militær.

1. Prov. Schirwan. Her er Staden Baku, en befæstet Stad med den bedste Havn ved det Kaspiske Hav. I Nærheden ere rige Naphtakilder og den berømte evige Ild, til hvilken Parserne eller Gebrerne hyppigen gjøre Valfarter.

2. Prov. Armenien bestaaer af Khanaterne Eriwan (hvori en By af samme Navn med 15,000 J.) og Nachitschewan (erhvervede 1828).

3. Gouv. Imirethi med Mingrelien og Guria. Deri ligger den nylig (1829) af Tyrkerne afstaaede Fæstning Akalzike med 15,000 J.

4. Gouv. Grusien (Russisk Georgien), indtil 1801 et eget Kongerige. Deri er Hovedstaden

Tiflis ved Kur. Den har en Mængde Græske og Armeniske Kirker og Klostre, adskillige Fabriker og en meget betydelig Handel, da den er et vigtigt Foreningspunct imellem Europa og Asien. 20,000 (40,000) J.

*) Siberien bruges, som bekjendt, som Forviisningssted.

5. Prov. Daghestan, østlig ved det Kaspiske Hav, med Lesghistan eller (de vilde og røverske) Lesghiers Land. Det Meste beboes af uafhængige Folk under egne Muhamedanske Arvefyrster.

6. Prov. Tscherkessien. Den bestaaer af flere smaa Herskaber, der, uafhængige af Russerne, tildeels ere forbundne ved ædeligt Forbund, men ofte ogsaa bekrige hverandre.

7. Prov. Avchasien imellem Kuban, Tscherkessien, det sorte Hav og Imirethi. Foruden Avchaserne, der ere mere fredelige end de fleste andre her boende Nationer, boe her Armeniere, Turkomaner, Nogaiske Tartarer: disse leve aldeles uafhængige af Rusland under deres Ældste og Stammefyrster.

B. I Kirgisernes Land findes ingen Stæder.

C. Siberien.

Dette indbefatter Gouvernementerne 1. Tobolsk. 2. Tomsk. 3. Jeniseisk. 4. Irkutsk., Provindserne 5. Omsk. 6. Jakutsk., 7. Sødistricterne Ochotsk og 8. Kamscharka. Disse to Districter staae hver under en Havnecommandant, hele Siberien under to Generalgouverneurer (i Tobolsk og Irkutsk).

1. **Tobolsk**, Fæstning ved Tobol og Irtisch. Den er Sædet for en Erkebiskop. Stærk Handel, da Staden er Oplagssted for alt det Peltsværk, der som Tribut eller paa anden Maade leveres til Kronen. Disse tilligemed andre Siberiske Varer føres til Europa, fra hvilket især Fabrikvare indføres. Karavaner af Bukharer og Kalmukker overvintre stundom her. Husene ere af Træ.

Beresow ved Ob. (Menzikoff).

2. Tomsk, ei langt fra Ob. Handel. 8000 I. Kolyvan og Barnaul med vigtige Bjergværker (Sølv).

3. Jeniseisk ved Jenisei. Handel. 6000 I.

4. **Irkutsk**, (1100 F. høit), en Fæstning ei langt fra Baikal. Erkebiskop. Fabriker. Handel paa China; det Russisk-Americanske Handelsselskab har her store Oplag af Peltsværk fra Nordamerica og Siberien. 16,000 I.

Kjæchta (2000 F. høit) ved den Chinesiske Grændse, vigtig som det eneste Sted, over hvilket Handelen maa drives med China; der omsættes for omtrent 30 Mill. Rubler aarlig, meest Thee og Peltsværk. Staden er befæstet og har 4000 I.

Nertschinsk, Fæstning. I Nærheden ere vigtige Guld- og Sølvgruber: det er et Forvisningssted for grove Forbrydere. 3600 I.

5. Omsk, Hovedpunctet i den Irtiske Fæstnings- og Skandselinie. Handel med Kirgiserne. 7000 I. (hvoraf 1000 ere Forviste).

6. Jakutsk ved Lena. Oplag af Peltsværk, Mesfer for Handelen med samme. 1200 I.

Til denne Provinds høre Øerne i Lenaflodens Munding og Ny-Siberien, tre ubeboede Øer, hvor kun en Mængde Polardyr findes.

7. Ochotsk ved Havet. Handel til Kamschatka, Skibsbyggerie. 2000 I.

8. Kamschatka. Indb. (3000) leve næsten ene af Fiskerie og Jagt efter Peltsdyr. Europæiske Husdyr, især Svin og Høns, ere indførte her. Stæder findes ikke.

Hertil høre de Aleutiske Øer, imellem Kamschatka og America, henved 150 i Tallet. Deres Beskaffenhed er som Kamschatkas, de fleste ere vulcanske. Træer gives ikke, men meget Drivtømmer. Indb. (c. 6000) ere meget raae: de leve af Jagt (efter Peltsdyr) og Fiskerie. Til dem regnes sædvanligen Beringssøen (Bering † 1741) og Ræveøerne.

Af de Kuriliske Øer, 35 (efter Andre 140) i Tallet, høre de 19 under Rusland, de øvrige under Japan. Deres Beskaffenhed er omtrent som Aleuternes.

Det Asiatiske Tyrkie.

1. Det strækker sig fra 30° til 42° 10′ N. Br., og fra 43° 50′ til 65° 54′ Ø. L., og grændser mod N. til det sorte Hav og Rusland, mod Ø. til Persien og mod S. Ø. til den Persiske Bugt, mod S. til Arabien, mod V. til Middelhavet og Vandene mellem dette og det sorte Hav. Det udgjør 21,085 □ M. (Øerne omtrent 500).

2. **Jordbund** og **Klima**. Disse Lande bestaae af følgende Hoveddele: A. Det mod N. Ø. liggende Høiland Armenien, hvis 6 til 7000 F. høie Bjergsletter indeholde Euphrats, Tigris's og Aras's Kilder. De gjennemstryges af adskillige skovrige Bjergkieder af ubetydelig relativ Høide, men dog i den største Deel af Aaret be-

dækkede af Snee; de ere kjølige men fugtige og græsrige, derfor godt skikkede til Qvægavl. Paa alle Sider omgives dette Bjergland, som nu er deelt imellem Russere og Tyrker, af sneebedækte Bjerge, hvis skovrige Affald mod N. og S. er meget steilt, men mod O. og V. mere jevnt. Høiest hæver sig mod N. O. det navnkundige Ararat*), 16,254 F.; imod N. V. hænger Høilandet sammen med Kaukasus, mod S. O. danner det med Nordvestranden af Iran Alpelandet Adserbeidschan (see Persien). Sydranden af Armenien dannes længst mod S. V. af Bjergkjeden Taurus, som under forskjellige specielle Navne løber mod V. Imod V. fortsættes nemlig Armeniens Høiland i: B. Lilleasiens Høisletter, der have en Middelhøide af 3 til 500 F., og gjennemskryges af mangfoldige Bjergkjeder med vulcanske Phænomener: efter deres forskjellige Høide danne de snart trælose Græsmarker, snart øde Strækninger med saltagtige Steppesøer, snart frugtbart Agerland. Sydranden danner den mægtige, tildeels sneebedækte Bjergkjede Taurus, som mod O. slutter sig til det Armeniske Høiland, og gaaer igjennem hele Halvøen langs med Middelhavet (til hvilket dens Affald er steilt og skovriigt). Den er over 10,000 F. høi. Den lavere Nordrand af Lilleasiens Høisletter danner den ligeledes fra Armenien udgaaende Antitaurus, som imod N. V. endnu engang hæver sig i Bjergene Olympus (over Sneegrændsen) og Ida (over 5000 F.). Ogsaa Antitaurus's Affald imod det sorte Hav er steilt og sønderrevet, bedækket med tætte Skove af Naaletræer; paa Bjergenes Affald findes skjønne Dale, som tilligemed nogle Kystlande næsten ere de eneste dyrkede Egne i Lilleasien. C. Syriens Bjergland, som strækker sig fra Bugten ved Skanderun (c. 36° N. Br.) indtil den Petræiske Halvøe, begrændset mod O. af den Syrisk-Arabiske Ørken og mod V. af Middelhavet. Syrien bestaaer af en (imod O. lavere end mod V.) Bjergflade, som tjener til Grundlag for flere mindre men temmelig høie Grupper. Deeles i en vestlig og østlig Afdeling ved en mærkværdig, henved 115 M. lang, indtil 3 M. bred Indsænkning, der som en dyb*) Fure skjærer sig igjennem sammes hele Længde. Denne Fure begynder under Navnet El Ghor nær ved det røde Hav (Bugten ved Akaba); her ligger i samme det døde Hav, Jordan og Genezarethsøen. Længere mod N. bliver den til en snever Kløft, men udvider sig mellem 33½° og 34° til den 1½ M. brede Dal Coelesyrien, hvorpaa den atter bliver smalere og gjennemstrømmes af Orontes (Søen ved Antakia ligger længst mod N. i samme). Den staaer paa 3 Steder ved Sletter i Forbindelse med Kystsletten, nemlig ved Orontes's Udløb, ved Tripolis og ved Tyrus. Saaledes deles den vestlige Afdeling af Bjerglandet i 4 Dele. De to nordligste indtil Tripolis ere det egentlige Syrien. Egnen imellem Sletterne ved Tripolis og ved Tyrus er Libanon, en indtil 9000 F. høi, skovriig Bjergmasse: V. for det ligger det smale Kystland Phoenicien, O. for det Coelesyrien. S. for Tyrus ligger Palæstina, som bestaaer af det Galilæiske, det Samaritanske, det Judaiske Bjergland; V. for dette ligger Philisternes flade Kystland. Af den østlige Afdeling er Antilibanon, adskilt fra Libanon ved Coelesyrien, meest bekjendt. Mod O. udgaae herfra lave Klipperækker igjennem de frugtbare Sletter ved Aleppo og Damaskus, og gjennem D. den tørre, vandløse og øde Syrisk-Arabiske Ørken (som dog maaskee egentligen burde regnes til Arabien). Den gaaer mod O. jevnt over til Mesopotamien eller Landet ved Euphrat: af dette er E. Al Dschesirah deels (mod V.) bjergigt, deels en træløs, tør, og kun hvor der findes Vand, skovriig og frugtbar Flade, imedens næsten hele F. Irak Arabi, især den sydlige Deel, er en frugtbar Lavslette med nogle Sumpe og Rørskove, som hist og her ved sin fede Marskbund, sine utallige Kanaler og hyppige Oversvømmelser minder om Polderne i Holland; men nu, da den kunstige Vanding for en stor Deel er forsømt og forfalden, er Meget Sump eller Steppe, hvor der i Oldtiden var frugtbart Marskland.

*) Ararat ligger paa en ufrugtbar og skovløs, dog varm Høislette (c. 3000 F. høi), som Aras gjennemstrømmer. Bjerget er i det Hele nøgent og skovløst. Sneegrændsen er c. 13,300 F.; Birken synes at være det Træ, der gaaer høiest op, over 7800 F.

**) Bunden i den er paa nogle Steder kun 200 F. over Havets Overflade, men paa andre under samme. Saaledes ligger det døde Hav 527 F., efter Andre endnu dybere, under Middelhavets Overflade.

Klimaet*) i disse Lande er naturligviis meget forskjelligt. Imedens i Armeniens Høiland Sletterne stundom endnu i Mai bedækkes af Snee, som om Vinteren bliver liggende i store Masser, have Lilleasiens Høisletter og Bjergenes Affald et forholdsviis varmt Klima. Syriens Kyster og Lavlandet ved Euphrat og Tigris ere især meget

*) Middelvarmen ansættes for Midten af Lilleasiens Vestkyst til 12°, for Egnen ved Bagdad til 16°.

hede, og i Basra har man havt over 36° Varme. Syriens Høisletter have meget tør Luft, og ligne i Henseende til Klima meget Africa og Arabien. Over Ørkenerne stryger den hede Vind **Samum** med sin giftige Aande; Pest (i Søstæderne) og Cholera have stundom anrettet Ødelæggelser.

3. **Vande.** Foruden de talrige Steppesøer paa Høisletterne ere af Indsøerne følgende de vigtigste: a) **Wan** eller **Ardschisch**, en Alpesøe i det Armeniske Høiland. Den har saltagtigt Vand, er omgiven af steile Klipper, og dens Bredder meget indskaarne. b) Det døde Hav, **Bahr Lud** (o: Loths Hav) eller **Asphaltsøen**, i en øde og vild Dal; dens saltagtige og udrikkelige Vand opkaster Jordbeeg. Den er 12 M. l. og 3 M. br.; i den leve ingen Fiske. Nordligere ligger c) **Genesarethsøen** (det Galilæiske Hav, Søen ved Tiberias) i en yndig Egn, gjennemstrømmet af Jordan.

Af Floderne løber **Kisil Irmak** (Halys), der udspringer S. O. for Tokat, paa Lilleasiens Nordkyst ud i det sorte Hav, ligeledes **Sakaria** (Sangar). I det Ægæiske Hav falder **Minder** (Mæander). — I Syrien løbe **Aasi** eller **Orontes**, der N. for Antakia gjennembryder det vestlige Bjergland og falder i Middelhavet, og **Jordan** (Scheriat el Kibir), der løber parallel med Havet, men ikke naaer samme, da den falder ud i det døde Hav. Den udspringer tildeels af underjordiske Kilder: dens Bredder ere i det Hele nøgne og ufrugtbare. — De største Floder ere Euphrat og Tigris, der udgyde sig i den Persiske Bugt. **Euphrat** udspringer paa det Armeniske Høiland (nær ved Erzerum), og dannes af to Arme; den flyder nu først mod S. V., gjennembryder igjennem mange snevre Passe og Vandfald Taurus, træder derpaa i sit mellemste Løb ind i Lavlandet, hvor den Syriske Ørken gaaer nær til dens Bredder, og først nedenfor c. 32° N. Br. findes paa dens høire Side frugtbart Land; den strømmer nu mod S. O. indtil sin Forening med Tigris. **Tigris** (Schat el Bagdad) opstaaer N. V. for Staden Diarbekr af mange vilde Bjergbække, bliver først ved Mosul seilbar, staaer fra Bagdad af i Forbindelse med Euphrat ved flere Kanaler, og forener sig med den (ved Korneh, hvorfra begge begynde det nederste Løb (c. 30 M.); den forenede Flod kaldes **Schat el Arab**, og flyder nu forbi Basra, hvorhen de største Skibe kunne

gaae, gjennem et Labyrinth af Kanaler og stagnerende Vande til sin Munding. Deltaet er 10 M. langt og 10 M. bredt: i 6 Maaneder er det oversvømmet af Floden, og naar det ligger tørt, bedækkes det af en Saltskorpe, som hindrer al Vegetation. Euphrats L. er 300 M., Flodg. 11,000 □ M.

4. **Producter.** Med Undtagelse af de kjøligere Bjergegne, hvor Mellemeuropæiske Producter findes, have disse Lande i Almindelighed subtropiske*) Dyr og Planter. Vi mærke af Mineralierne især Kobber (Erzerum); men alle Mineralrigets Frembringelser benyttes kun saare lidet, da Bjergværksdriften er yderst slet og paa de fleste Steder ganske forsømmes. **Korn**, nemlig Hvede, Riis og Mais; **Sydfrugter**, **Viin**, **Bomuld**, kun i de varme Dele); **Skovene** bestaae i Syrien meest af Naaletræer (Cedere), i de øvrige Dele tillige af Løvtræer. De almindelige Sydeuropæiske **Huusdyr** og vilde Dyr findes her: i Særdeleshed mærke vi **Bøffeler** (almindeligt Hornqvæg er sjeldent), **Angoriske Geder**, **Kameler** som Huusdyr, **Silkeorme**.

5. **Indbyggernes** Antal er henved 11 Mill.; de bestaae af Tyrker eller Osmaner, Grækere, Armeniere, Georgiere, Arabere, Turkomaner, Kurder, Druser, Jøder, Europæere. De tale især det Tyrkiske, Arabiske, Persiske, og Kurdiske Sprog. Den herskende **Religion** er den Muhamedanske, til hvilken Tyrker, Arabere, Turkomaner og næsten alle Kurder bekjende sig: ved Siden af den blive den Christelige og Jødiske blot taalte.

Industrien er mere blomstrende end i det Europæiske Tyrkie: **Silke-**, **Bomulds-**, **Saffian-** og **Metalfabrikerne** samt Farverierne af Tyrkisk Garn ere vigtige. — Handelen, som drives tillands ved Karavaner og tilsøes af Europæerne, er meest i Armeniernes Hænder og er temmelig betydelig.

6. Det Asiatiske Tyrkie inddeles af Tyrkerne selv i 21 Ejalets. Da denne Inddeling imidlertid udenfor Tyrkiet kun er lidet bekjendt, ville vi beholde den sædvanlige (men Tyrkerne ubekjendte) Inddeling i Provindser: I. **Natolien** (Anadoli), **Lilleasien** med de 6 Ejalets: 1) **Anadoli**. 2) **Itschil** (Cilicien). 3) **Karaman**. 4) **Me-**

*) D. e. Sydeuropæiske (S. 55) med enkelte i den hede Zone hjemmehørende.

rasch. 5) Sivas. 6) Taraboſan. II. Armenien med Noget af Kurdiſtan og Georgien. Hertil ſvare de tre Ejalets: 7) Kars, 8) Erzerum, 9) Wan. III. Tyrkiſk Georgien o: Ejaletet 10) Tſchaldir. IV. Tyrkiſk Kurdiſtan med Ejaletet 11) Schehrſur. V. Al Dſcheſira o: Øen, med 3 Ejalets: 12) Diarbekr, 13) Rakka, 14) Moſul. VI. Irak Arabi med E. 15) Bagdad og 16) Basra. VII. Syrien*) med E.: 17) Damaſk, 18) Tarablus, 19) Akka, 20) Haleb. — Et eget Ejalet er 21) Øen Cypern.

I.

1. I det Indre af dette Ej. herſker blandt Flere Kara Osman, en Turkoman-Bey, ſædvanligen kaldet „Dalenes Fyrſte", uafhængig af Sultanen, ſom han kun betaler en Tribut.

Kutahia, Kutahije, Hovedſtaden og Beglerbegens Reſidents. Varme Bade. 50,000 J.

Karahisſar, bekjendt af den ſtore Mængde Opium, ſom her tilberedes. 60,000 J.

Burſa eller Bruſa, en ſkjøn og reenlig Stad ved Foden af Olympus, har mange Fabriker (Silke, Musſelin o. M.), megen Handel paa det ſorte Hav. Meerſkumsgruber, varme Bade. 365 Moſkeer. Græſk og Armeniſk Erkebiſkop. 50,000 (100,000) J.

Angora, berømt af ſine Geder og Shavlfabriker. Kameelgarn. 40,000 J.

Smyrna ved en Havbugt, den vigtigſte Handelſtad i Levanten. Gaderne ere ſnevre og krumme, Huſene lave og uanſeelige. Havnen er rummelig og ſtor, og beſøges af en ſtor Mængde Skibe. Nogle Fabriker. 125,000 J. (70,000 Tyrker, 4000 Franker, 10,000 Jøder, 10,000 Armeniere, 30,000 Grækere: hver Nation beboer et eget Qvarteer).

Guſelhisſar, en Fabrikſtad, har efter Nogle 30,000, efter Andre 60,000 J. Tſchesme, en liden By med et Citadel og en Havn (Søſlag 1770).

Skutari ligeover for Conſtantinopel, ſom hvis Forſtad den bliver betragtet. Mange Tyrkiſke Familier i Conſtantinopel have her prægtige Familiebegravelſer. Staden er Samlingsplads for Karavaner fra Aſien til Conſtantinopel. 33,000 J.

*) Syrien er nu i den Ægyptiſke Vicekonges Magt.

2. Den ſtørſte Deel af Itſchil adlyder temmelig uafhængige Turkomanhøvdinger. Adana. 30,000 (?) J. Tarſus har betydelig Handel, iſær til Ægypten. 30,000 J.

3. Konieh med et Citadel. I Nærheden Meerſkumsgruber. 30,000 J. (Slag 1833). Akſcheher med 50,000 J.

5. **Tokat.** Betydelig Handel med Kobber- og Bomuldsvare, da her ere mange Fabriker (Kobber, Bomuld, Silke, Linned, Saffian, Tepper). 60,000 J.

6. Taraboſan, nu Trabeſun, ved det ſorte Hav. Havn; Handel med Kobber. Kobberfabriker og Farverier. 15,000 (60,000) J. (Keiſerdømme 1204—1460).

Ved Lilleaſien ligge Øerne:

A. **Cypern** (Kibris), 341 □ M. med 120,000 J., af hvilke Halvdelen ere Grækere. Øen er riig iſær paa Skove og Viin. Den har lidt overordentligt meget i den ſidſte Krig, og mange Egne ere aldeles øde. — B. Rhodos, 21 □ M., neppe 30,000 J. Øen er meeſt vigtig ved ſit Skibstømmer. Hovedſtaden af ſamme Navn er befæſtet og har Skibsværfter. — C. Samos (Suſam Adaſſi). Herlig Viin, Olie, Sydfrugter o. ſ. v. 50,000 J. — D. Chios, Scio, var før en overmaade blomſtrende Ø, iſær ved ſin Viin- og Silkeavl og ſin Maſtix, med 130,000 J.; 1822 blev den ødelagt af Tyrkerne, og er endnu for en ſtor Deel øde.

E. Ipſara tæt ved Chios, berømt fra Grækernes Frihedskrig, ødelagt 1824. — F. Medilli, Mitylene, Lesbos. — G. Tenedos ved Indløbet til Dardanellerne.

II.

8. **Erzerum**, tæt ved Euphrats Kilder paa en Høiſlette (7000 F. høi). Kobberfabriker og betydelig Handel. 80,000 (60,000; 100,000; 250,000) J.

IV.

Kurderne ere et raat og krigerſk Tartariſk Folk, almindeligen frygtede ſom Røvere. De ere Vaſaller deels af Perſien, deels af Tyrkiet (omtrent 1 Mill.), men regjeres af egne arvelige Stammefyrſter, betale ingen Skatter og ere kun forpligtede til Krigstjeneſte. Qvægavl er deres Næringsvei: de leve meeſt i Landsbyer, Mange dog kun om Vinteren. Nylig er en Deel af Kurderne undertvungen af en Tyrkiſk Hær, og tildeels forflyttet til Egnen ved Diarbekr.

V.

12. Diarbekr ved Tigris. Saffian-, Corduan-, Bomulds- og Linned-Fabriker. 40,000 (80,000) J.

13. Orfa. Bomulds- og Saffianfabriker. 40,000 (50,000) J.

14. Mosul ved Tigris. Bomulds (Musselin)-, Linned- og Teppefabriker, Garverier. Handel. 40,000 (60,000; 120,000) J.

VI.

15. **Bagdad** ved Tigris, en med høie Mure omgiven stor og vidtløftig Stad; i den findes mange øde Pladser, og den er et Labyrinth af smale, ubrolagte Gader. Omegnen er fuld af Ruiner og Levninger af Stadens forrige Herlighed. Silke- og Bomuldsvæverier, betydelig Handel. En Engelsk og en Fransk Consul residere her. 100,000 J.

16. **Basra** (Bassora) ved Schat el Arab. Betydelig Handel, da den er Oplagsstedet for Varer, der fra Indien og Persien føres til Constantinopel o. s. v. 60,000 (40,000) J.

VII.

17. **Damask** paa en frugtbar Slette (2200 F. over Havet), en smuk og blomstrende Stad. Den er vigtig ved sin udbredte Handel og mange Fabriker (Silke, Bomuld, Sæbe, Perlemoder; Kaardeklinger, som før vare saa berømte, forfærdiges nu ikke synderligen mere her). I Damask forsamler sig, foruden andre Karavaner, især „den hellige K." af ofte 40,000 Pillegrimme, som drage til Mekka. Det er fornemmeligen dette store Sammenløb af Mennesker til bestemt Tid, som har gjort Damask til en saa stor Handelstad. 150,000 J.

Hamah ved Orontes. Fabriker og levende Handel. 100,000 (30,000; 50,000) J.

I Ørkenen S. for Damask, paa en skjøn Oase, ligge de herlige Ruiner af Palmyra eller Tadmor.

I Palæstina ligge:

Jerusalem (Soliman, Arab. El Kods) ligger i en øde Egn paa 4 Høie (2472 F. over Havet) omgiven af

høie Mure med Taarne og af Afgrunde. Byens Udseende er mørkt og forfaldent, men den indeholder en Mængde Bygninger, der ere de Christne, Jøderne og selv Muhamedanerne hellige. Mange Moskeer, hvoriblandt en, der næst efter Kaaba i Mekka er Muhamedanerne den helligste, paa det Sted, hvor fordum Salomons Tempel stod; en stor Mængde christelige Kirker og Klostre, deels Armeniske, deels Græske, deels katholske: mærkeligst er Kirken med den hellige Grav (opbygget af Keiserinde Helene 326, flere Gange ombygget, afbrændt 1811, men siden gjenopbygget). Staden driver Handel med Reliqvier, Rosenkrandse, Crucifixer o. s. v., og besøges af mange Pillegrimme. 40,000 (16,000) J., af hvilke 8000 ere Jøder og 7000 Christne) (Erobring 70. 637. 1099; Kongerige 1099—1187).

Bethlehem (Beit el Ham), en Landsby med et stort Kloster: under Choret i sammes Kirke er den hellige Grotte eller underjordiske Kirke, i hvilken Frelseren skal være født: efter Sagnet betegne de tre altid prægtigen oplyste Altere de Steder, hvor Frelseren fødtes, hvor Krybben stod, og hvor de Vise tilbade den Nyfødte. I Byen fabrikeres mange Rosenkrandse, Crucifixer o. D. 800 J.

Gaza (Razze) med en Havn. Handel med Ægypten. 5000 J. Jaffa eller Joppe. Havn. 6000 J.

18. Tarablus, Tripolis, har levende Handel. 16,000 J.

19. Akka (Acre, St. Jean d'Acre, fordum Ptolemais) ved Foden af Bjerget Karmel og ved en Havbugt. Havn, Handel med Bomuld. 10,000 J. (Beleiring 1799).

Nazra (Nazareth). Skjøn Kirke, mange Klostre og hellige Steder. 3000 (?) J. — Said (Sidon) og Tor (Tyrus) ere nu kun ubetydelige Stæder. — Paa Libanon boe Druserne, et krigersk og raat Folk, som staae under en Emir. Deres Antal er maaskee 100,000.

20. **Haleb, Aleppo**, en af Orientens skjønneste (især før 1822) og meest blomstrende Stæder, med store Fabriker af Sæbe, Guldtraad, Guldflitter, Silke- og Bomuldsvare, og en meget levende Handel med Persien, Indien og det øvrige Tyrkie. Staden blev ved Jordskjelvet 1822 meget ødelagt; dog har den upaatvivleligen endnu 200,000 J. — Stadens Havn er ved Skanderun eller Alexandrette. I Haleb residere Europæiske Consuler, Græske, Jacobitiske o. s. v. Patriarcher.

Antakia (Antiochia) har endnu kun Levninger af sin forrige Storhed. Varme Bade. 10,000 J. (fordum 6 til 700,000).

Arabien.

1. Halvøen Arabien ligger imellem 52° og 77° Ø. L. og imellem 12° og 36° N. Br., og grændser mod N. til det Asiatiske Tyrkie, mod Ø. til den Persiske Bugt og det Arabiske Hav, mod S. til det Arabiske Hav og mod V. til det røde Hav og Ægypten. Den anslaaes til henved 47,000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Arabien danner et idetmindste 5000 F. høit Høiland, som endnu er meget ubekjendt; om Nordranden vide vi meget Lidet, Øst og Vestranden falde af til smale, sandige Kyststrimler, Sydranden umiddelbart til Oceanet. Den midterste Deel af Høilandet kaldes Nedsched. Det er tørt, øde og nøgent uden Floder og Træer, ja, med Undtagelse af enkelte Stepper, liig Oaser, uden nogen Vegetation, især mod S. Ø. en uhyre Ørken; men det danner ingen aldeles flad Høislette, da flere (indtil 9000 F.) høie, nøgne Bjergkjeder, meest i Retningen N. til S., gjennemstryge dets vide Flader *). V. for Nedsched ligger Hedschas, Kystlandet imellem det røde Hav og de nøgne, steile Bjerge, der danne Vestranden af Nedsched og paa de fleste Steder efterlade en smal, sandig og heed Kyst: Hedschas er derfor i det Hele vandløst og ufrugtbart. Længst mod N. ligger den Petræiske Halvøe; det Judaiske Bjergland (see S. 273) gaaer nemlig mod S. over i en sandig, nøgen Høislette, imellem Landtungen ved Suez og den ved Syrien omtalte Ghor, længere mod S. imellem Bugterne ved Suez og Akaba. Blandt de høieste Puncter af de Bjerge, der ligge i den sydlige Deel af denne Ørken, ere Sinai c. 7000 F., Horeb c. 5500 F. S. for Hedschas, ved det røde Hav, ligger Jemen (Arabia felix), den sydvestlige Deel, som bestaaer af en smal, sandig og vandløs, flad og overordentlig heed Kyst, Tehama kaldet, og af Bjerglandet, i hvilket her det indre Høiland falder terrasseformigen af: det mangler Skov, men har forresten riig Vegetation (den bedste Kaffee), da her falder temmelig megen Regn. Den næsten ganske ube-

*) En Linie fra Bahreinserne til Mekka betegner omtrentligen en dyb Indsænkning, en Slags Ghor, Wadi Hannifeh, som gaaer tvers over Høilandet: igjennem den drage Pilegrimmene fra Persien til Mekka.

kjendte Sydkyst kaldes Hadramaut; Bjergenes Affald have ogsaa her en rigere Vegetation. Den sydostlige Deel indtil Strædet ved Ormus kaldes Oman. Den flade Kyst ved den Persiske Bugt hedder Lachsa (Hassa, Hadschar). *)

Klimaet i Arabien er meget heedt og i det Hele overordentligen tørt **): de hedeste Egne ere de flade, sandige Kystlande og Ørkenerne i det Indre; Bjergenes Affald, især der, hvor Havets Nærhed gjør Luften fugtigere, have en mere tempereret Luft (i Høilandet er Frost ikke ubekjendt, og Nætterne ere forholdsviis kolde). Paa Kysterne har man stundom over 30° Varme.

3. **Vande.** Arabiens Vestkyst beskylles af det røde Hav eller den Arabiske Bugt (ogsaa „Sivhavet"), henimod 300 M. langt og indtil 35 M. bredt. Ved sin nordlige Ende danner det to mindre Bugter, ved Suez og ved Akaba: dets Dybde er rimeligviis aftaget; det er fuldt af Grunde og Koralrev ved Kysterne, og derfor hidtil ikke af nogen Vigtighed for Verdenshandelen. Ved Flodtiden staaer det 30 F. høiere end Middelhavet, ***), fra hvilket det skilles ved Landtungen ved Suez, en 15 M. bred Sandørken med lave Klipperækker. Kysterne ere for det Meste flade. Det 5 M. brede Stræde Bab el Mandeb (Farens Port) forbinder det røde Hav med Bugten ved Aden; det Hav, der beskylles den sydlige Kyst, kaldes ofte Havet ved Oman. Paa Østsiden kommer man fra dette igjennem det 10 M. brede Stræde ved Ormus til den Persiske Havbugt eller det grønne Hav. Det er over 100 M. langt og 50 M. bredt, fuldt af Klipper og Sandbanker, riigt paa kostelige Perler.

Seilbare Floder har Arabien slet ikke. I Regntiden styrte utallige Wadis fra Kystbjergene ned i Havet, men i den tørre Tid forsvinde de enten ganske, eller de tabe sig i det sandige Kystland uden at naae Havet.

4. **Producter.** Udbyttet af Metaller er ubetydeligt; Ædelstene. — Paa Høilandets øde Flader og i de hede

*) Arabien har, ved sin tørre, stenige Jordbund, Mangel paa Floder, skalbede, steile og sønderrevne Bjergformer og fine flade Kyster, i Modsætning til det indre Høiland, stor Lighed med Africa.

**) Det regner stundom ikke i 6 til 8 Maaneder. I Regntiden (som i de forskjellige Dele indtræffer til forskjellig Tid) falder derimod paa nogle Steder Mere, end der behøves.

***) Grunden hertil er, at i ⅔ af Aaret Vandet bestandigen strømmer fra det Indiske Hav ind i det røde.

Kystlande er Dadbeltræet næsten det eneste Træ, og Vegetationen overhovedet meget ubetydelig. Men der hvor rigeligere Bevanding forener sig med et gunstigere Klima, saa paa Bjergenes Affald imod S. V., er Vegetationen og saa mindre indskrænket: der findes Riis, Kaffee, forskjellige Arter Balsom og Gummi, Sydfrugter, Aloe, Myrrha, Virak (det Meste af Arabiens Røgelser bliver dog uventivl indført fra Africa). Af Skove findes Lidet, paa Høilandet slet Intet, hvorfor tørret Ko- og Kameelmøg der bruges som Brænde. Frodige Græsmarker findes ingensteds, men derimod Stepper med tørre, aromatiske Urter. Heste af fortrinlig Race, Kameler, Rovdyr.

5. **Indbyggernes** Antal anslaaes til 12 Mill. De bestaae af Arabere, Osmaner, Turkomaner, Armeniere, Jøder, Banianer (Indiske Kjøbmænd). Hovedsproget er det Arabiske, Religionen den **Muhamedanske**, hvilken i de nyere Tider **Wahabiternes** Sect har gjort megen Afbræk: dog taales ogsaa Christne, Jøder, Parsere o. s. v. Araberne ere ingenlunde længere, hvad de i Middelalderen vare, Orientens og Muhamedanismens meest civiliserede Folk: Kunster og Videnskaber ere forsvundne, og selv de almindelige Haandværker drives meget slet hos dem. Nogle drage omkring med deres Hjorder og leve af Qvægavl, Nogle ogsaa af Røverie: de kaldes **Beduinerne, Ørkenens Børn.** Andre drive Agerdyrkning eller Haandværker. De, der leve i faste Boliger, deles i Hadhesi eller Stadbeboere, Fellahs eller Landbeboere, og Maëdi, som om Sommeren nomadisere og om Vinteren have faste Bopæle. Handelen er for det Meste i Banianernes Hænder.

6. Beduinerne staae under Scheiker (Adelige) eller Emirer (Fyrster), af hvilke flere ere forbundne og erkjende en mægtigere som Overherre. Hele Landet er deelt imellem mange saadanne smaa Fyrster: den mægtigste er Imamen af Jemen. I det Indre er Wahabiternes Stat. — En Deel af Hedschas, som Araberne kalde det hellige Land, navnligen Stæderne paa Vestkysten, betragter den Tyrkiske Sultan som sig undergiven: for nærværende Tid beherskes Paschaen af Ægypten som Stor-Scherif af Mekka denne Deel, men stræber forgjeves at udbrede sit Herredomme videre. — Vi følge den ovenfor angivne, naturlige og i Landet selv brugelige Inddeling.

I. Nedsched. Dette hører ganske til Wahabiternes Rige, som desuden indbefatter Dele af Jemen, Oman og Hedschas, og anslaaes til 25,000 □ M. med 5 Mill. J.*) Riget har 2 Overhoveder, et geistligt og et verdsligt, som under Titelen Emir eller de Troendes Beherskere har den udøvende Magt og anfører Krigsmagten; han boer i Hovedstaden Drejeh eller Derrieh (26° N. Br.), som endnu (den blev ødelagt 1818) skal have 15 000 J. Hos de forbundne Beduinstammer er hans Magt indskrænket ved deres Scheiker og andre Høvdinger.

II. Hedschas. I Stor-Scherifatet Mekka ligge:

Mekka, Muhameds Fødested, Muhamedanernes hellige Stad, i en øde Egn omgiven af Bjerge. Mærkeligst er Kaaba eller det hellige Huus (efter Muhamedanernes Tro opført af Abraham, som Sagnet lader ofte her besøge sin Søn Ismael), hvorhen aarligen komme mange Tusinde Pillegrimme, da enhver Muhamedaner er forpligtet til at komme der idetmindste een Gang i sit Liv. Vigtig Handel, naar Karavanerne komme, idet da ofte 60,000 Mennesker og 20,000 Kameler leire sig udenfor Staden. 35,000 (60,000) J. (Muhameds Flugt 622)**).

Medinah, hvor Muhamed er begraven i en stor, med mange Kostbarheder prydet, Moskee. 8000 J.

Dschidda er Mekkas Havn, Landingsstedet for Pillegrimme fra V.; den har levende Handel. Ægyptisk Pascha og Garnison. Efter Nogle har den 10,000, efter Andre 48,000 J.

Paa den Petræiske Halvøe findes ingen Stæder. Mærkeligt er det paa Bjerget Sinai, i en Høide af 5300 F., liggende Kloster med 60 Munke og 300 tjenende Brødre: det er stærkt befæstet og har et Bibliothek; Munkene tillade ikke Araberne at komme ind i Klostret.

III. Jemen staaer under en Imam, som erkjender den Tyrkiske Sultan som Khalif for sin Overherre.

Sana, Hoved- og Residentsstaden, skal være meget velbygget. 30,000 (?) J.

Mokka med en af Europæiske og Indiske Kjøbmænd besøgt Havn. Handel med Kaffee. 5000 J. Beit el Fakih har det største Kaffeemarked i Arabien. 5000 J. Aden, en befæstet Stad med en Havn, nylig besat af Englænderne.

IV. Hadramaut staaer under flere uafhængige Fyrster.

V. Oman beherskes af en Imam, der desuden eier to Havne i Iran, adskillige Øer (Ormus) i den Persiske Bugt,

*) At Wahabiternes Magt ingenlunde, som man har troet, ved Paschaen af Ægyptens Seir 1818 er tilintetgjort, have de nyeste Tildragelser vist: men alle Efterretninger om dem ere dog høist ufuldkomne og modsigende.

**) Ingen Christen eller Jøde tør nærme sig Mekka og Medinah.

nogle Pladse i Beludschistan, samt nogle Øer (Zanzibar) ved Africas Østkyst og nogle Puncter paa samme.

Maskate, Residentsstaden med en Havn, Oplagssted for Varer, der gaae ud og ind af den Persiske Bugt. 12,000 I.

VI. Lachsa staaer under Emirer, men for det Meste under Wahabiterne.

Bahrein-Øerne bebos af omtrent 30,000 Arabere, som regjeres af en Scheik under Engelsk Overherredømme: Engelske Tropper skulle endnu findes her for at hindre Indb. i Sørøverie, som i disse Egne har været, og tildeels er, hyppigt. Den har riigt Perlefiskerie.

Persien.

1. Persien eller Iran (i engere Bet.) ligger imellem 62° og 80° Ø. L. og imellem 27° og 39° N. Br., og grænser mod N. til Rusland, det Kaspiske Hav og Turkestan, mod Ø. til Afghanistan, mod S. til det Indiske Hav og den Persiske Havbugt, mod V. til den Persiske Bugt, Tyrkiske og Russiske Lande. Det udgjør omtrent 22,000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Persien er den vestlige Deel af det store Høiland Iran (S. 258). Nordranden dannes af Bjergkjeden Albrus eller Elbrus (indtil 11,000 F. høi), som skiller det fra det smale Lavland ved det Kaspiske Havs sydlige Bred; mod Ø. (i Khorasan) bliver denne Kjede meget lavere, og staaer neppe i umiddelbar Forbindelse med Paropamisus, som længere mod Ø. danner Høilandets Nordrand; derfor er denne Deel af Høilandet den meest tilgjængelige. Elbrus falder steilt af imod det Kaspiske Hav, hvis Sydkyst for en Deel er sumpigt, skovriigt og usundt Land; den indeholder en Mængde høie, steile, kegleformige Spidser, blandt hvilke en 12,000 F. høi Vulcan. Mod N. V. danner den med de Armeniske Bjerge Alpelandet Adserbeidschan, hvis Middelhøide er 4500 F., imedens de høieste Toppe ere 12,000 F. S. for dette ligger det næsten ganske ubekjendte Bjergland Kurdistan, hvis Toppe skulle hæve sig over Sneelinien: det dannes af den brede, nordvestlige

Fortsættelse af de parallele Bjergkjeder, som danne Høilandets Vestrand og Sydrand. Denne sidste træder kun paa et Par Steder tæt til Havet: paa de fleste Steder efterlader den imellem dette og Høilandet en smal, flad Kyst, 2 til 3 Mile bred (den kaldes Germsir). Disse parallele Kjeder, som ikke have noget fælleds Navn, tiltage i Høide imod det Indre: imellem dem ligge terrasseformigen yndige, frugtbare Dale, Persiens skjønneste dyrkede Egne, som danne en herlig Modsætning til de omgivende nøgne Fjeldmasser og den golde, øde Sandslette paa Kysten. Gjennem besværlige Passe kommer man til disse Dale: paa den hele 200 M. lange Strækning falder ikke en eneste betydelig Flod i Havet, og Communicationen er ikke begunstiget ved en eneste Tværdal. De Persiske Bjerge selv have næsten overalt (mindst dog mod N.) et skaldet, forbrændt og sønderrevet Udseende; thi de bestaae af høit optaarnede nøgne Klippemasser, som kun for en kort Tid hist og her bedækkes af sparsomt Grønt, men paa de færreste Steder ere smykkede med Skov eller Buske. Kladen af Iran er mod V. (imellem Ispahan og Teheran) 4000 F. høi, længst mod Øst (hvor den gaaer over i Afghanistan uden nogen naturlig Grændse) kun 2 til 3000 F. Den er overalt tør, vandløs og har ringe Vegetation. Ved Randbjergene findes steppeartige skovløse Flader med nogenlunde gode Græsgange, og hist og her, hvor kunstig Vanding kommer til, dyrkede Egne. Midten af Iran er en sammenhængende Ørken med saltagtig Jordbund og bedækket med Steen og Gruus; hist og her er den beklædt med nogle faa Saltplanter; Vand findes kun i enkelte saltagtige Moradser og smaa Indsøer.*)

Persiens Flade har en klar og skyfri Himmel, hede Dage og Sommere men kolde Nætter og Vintere, om Sommeren aldrig Regn, og overhovedet en overmaade tør Luft; Bjergenes Affald mod S. og N. have en mere tempereret og mere fugtig Luft. Kysten ved den Persiske Bugt har et brændende, heedt og usundt Klima (i Abuschær er Middelt. 20°).

3. **Vande.** Persien har ingen seilbare Floder: der gives vel nogle Steppefloder, men de hentørres om

*) Denne store Saltørken begynder 15 M. S. for Teheran, og udstrækker sig, 18 til 36 M. bred, 120 M. langt imod S. Ø. indtil henimod Afghanistan.

Sommeren sædvanligen saaledes, at de kun frembyde Synet af et tørt Flodleie: mange af de talrige ældre Kanaler, til at vande Marker og Haver, ere nu forfaldne og Ørkenernes Omfang derved udvidet. — Af Indsøerne er kun **Urmia** at anføre: det er en Alpesøe i Adserbeidschan, som skal have overmaade salt Vand.

4. **Producter.** Det er allerede sagt, at Kystlandet ved den Persiske Bugt er en gold Sandørken, det Indre en tør, øde Høislette, med faa Stepper og saltagtige Græsgange. Til disse er her al Vegetation indskrænket; Hesten og Kamelen ere her de vigtigste Huusdyr; Rovdyr, som i Arabiens Ørkener (Løver, Hyæner, Schakaler o. fl.), Bjørne, Bøffeler. Men i de paradisiske Egne, som Randbjergenes Terrasser og Dale indbefatte, udvikler Vegetationen de sydlige Himmelstrøgs hele underfulde Pragt: Hvede (indtil 4000 F. Høide), Sydfrugter, Europæiske Træfrugter, Viin, som avles imellem Skove af Myrthetræer, vældige Rosentræer o. D., kort, alle subtropiske Frembringelser haves i rigeste Overflod. Ligeledes findes her Farveplanter, Safran, Krap, Bomuld, Indigo, Valmue (til Opium), Kampher, paa Bjergene en stor Mængde aromatiske og medicinske Planter.

5. **Indbyggernes** Antal er over 11 Mill.; foruden de egentlige Persere (Ny-Persere, Tadschiks) bestaae de af Parsere (Gebrer, Ildtilbedere), Armeniere (Haandværkere og Kjøbmænd), Jøder (ikke mange), Russere, Arabere, endelig mod N. O. Turkomaner*) og Kurder. Der tales det Ny-Persiske, Armeniske, Tyrkiske, Parsiske og Arabiske Sprog. Herskende Religion er den Muhamedanske (af Secten Schia); Armeniernes, Grækernes, Hinduernes, Jødernes, Parsernes ere blot taalte. Perserne ere i Omgang fine og høflige, men ansees almindeligen for listige, troløse og praleriske: de høre til Asiens meest civiliserede Folkeslag. Der findes mange Skoler, i hvilke læres, foruden at læse og skrive, ogsaa det Arabiske og Tyrkiske Sprog, Grammatik, Rhetorik, Poesie, Philosophie; dog er den hele Underviisning endnu i Overtroens og Eensidighedens Lænker. Astrologien er meget anseet:

*) Disse (c. 30,000 Familier) betale vel en Tribut til den Persiske Schach, men indgaae ofte paa egen Haand Forbindelser med Rusland og Andre; de plyndre i Persien og bortføre Indb., hvilke de hade, som Slaver. Det Samme gjelder om Kurderne, som af Schach Abbas bleve flyttede herhid, og ere meget besværlige Undersaatter for Persien.

enhver Fornem holder sin Stjernetyder. Kunsterne ere i deres Barndom: Bygningskunsten er simpel, Billedhuggerkunsten næsten ubekjendt, Musiken meget yndet men flet. — Industrien er i visse Grene betydelig: Fabrikerne levere Silke-, Bomulds- og Uldvare, Shayler, Tøier af Gedehaar, Tepper, Guld- og Sølvarbeider, Porcelain, Læder, Saffian, Kobber- og Trævare. — Handelen, som de borgerlige Uroligheder meget have forstyrret, drives især af Armeniske, Indiske og Europæiske Kjøbmænd; Perserne selv befatte sig ikke meget med den. Den føres med Rusland over Havnene ved det Kaspiske Hav, samt over Bukhara og Tiflis: Englænderne indføre det Meste over Abuschær eller fra Indien over Kabul og Kandahar; Nordamericanerne udskibe nu sædvanligen deres Varer paa Østsiden af Africa, hvorfra de over Maskate gaae til Persien. Hovedindførselsartiklen er Manufacturvare.

6. **Regjeringsformen** er despotisk: Thronen er arvelig i den mandlige Linie, men Schachen kan vælge sin Efterfølger blandt sine Sønner. Forfatningen er i den største Deel af Riget høist elendig. — Landet inddeles i 11 Provindser: 1) **Irak Adschemi.** 2) **Taberistan.** 3) **Masanderan.** 4) **Ghilan.** 5) **Adserbeidschan.** 6) **Kurdistan.** 7) **Khusistan.** 8) **Farsistan.** 9) **Kerman.** 10) **Kuhistan.** 11) **Khorasan.**

1. **Teheran,** Hoved- og Residentsstaden, paa en 3762 F. høi Slette. Den er, som næsten alle Asiatiske Stæder, en Blanding af nogle faa Paladser og en Mængde elendige Hytter i krumme, snevre Gader, omgiven af en Muur. Prægtigt kongeligt Slot. Om Vinteren har Staden 130,000 (50,000) J., om Sommeren formedelst den brændende Hede og usunde Luft kun 80,000.

Ispahan, fordum Rigets Hovedstad, omgiven af Ruiner i 4 Miles Omkreds (den havde engang 700,000 J.). Dog har den i de sidste Aar atter hævet sig noget; den har endnu betydelige Fabriker og Handel, mange skjønne Bygninger, især fra den ældre Tid, prægtige Haver og Alleer. 200,000 (400,000; 50,000) J.

Kasbin, en Fabrikstad (især Tepper, Silkevare og Sabelklinger). 50,000 (20,000) J.

Kom med flere hellige Grave (blandt Andre Fatimes, Muhameds Datters). 15,000 J. **Hamadan** (Ecbatana?). Fabriker; i Nærheden mange Oldsager. 25,000 (50,000) J.

3. **Balfrusch**, en vigtig Handelstad med store Karavanserais. Mange lærde Skoler. 100,000 (200,000) I.

Astrabad. Gaderne ere brolagte (hvilket i Asien er sjeldent); Staden ligger i en skovrig, af smukke Haver opfyldt, Egn. 40,000 I.

4. Rœscht med vigtige Silkemanufacturer. 60,000 I.

5. **Tauris** (**Tebris**), en forhen meget stor Stad (500,000 I.), som har lidt meget ved Krige og Jordskjelv. Betydelig Handel (store Bazars, 300 Karavanserais), Silkemanufacturer. Kanonstøberie. 100,000 (80,000; 30,000) I.

6. Kermanschah paa Karavanveien imellem Bagdad og Hamadan. Vaabenfabriker. 40,000 (10,000; 15,000) I.

7. Schuster har Silkemanufacturer. 20,000 I. I Omegnen store Ruiner af det gamle Susa. I denne Provinds boe adskillige Sabæer eller Johanneschristne og mange Lurer (et almindeligt Navn paa Nomaderne i Persien).

8. Schiras*), i en yndig, 4152 F. høi Dal, berømt for sine Fabriker af Glas, Rosenolie o. Desl., Email, Sabelklinger. Vinavl, Handel, ogsaa med den berømte Bjergbalsom, som findes i Nærheden. Perserne kalde denne Stad "Videnskabernes Sæde." 30,000 I.

Abuschær (Benders Abusch) ved den Persiske Bugt; den har en Havn og er Middelpunctet for Handelen mellem Englænderne og Persien; Det Engelsk-Østindiske Compagnie har her et Factorie. 15,000 I.

Jesd har endeel Silkemanufacturer og Handel. Her boe adskillige Parsere. 50,000 I.

9. En 20 M. lang Strækning af denne Kyst tilhører Imamen af Maskate: under ham staaer ogsaa Staden Gomrom eller Bender Abassi (4000 I.) med en god Havn og adskillige Oer, hvoriblandt Ormus, før en blomstrende Handelsplads, nu næsten øde.

11. Mesched eller Tus. Betydelige Floiels- og Sabelklingefabriker. Chalifen Harun al Raschids og flere berømte Personers Grave ere her, hvorfor Perserne gjøre Pillegrimsreiser hertil. 25,000 I.

Den østlige Deel af Prov. Khyrasan hører nu under Kong. Bukhara.

*) Farsistan (det gamle Persis) kan kaldes Persiens klassiske Land: hele Omegnen af Schiras er opfyldt af de vidtløftige og prægtige Ruiner af Persepolis.

Afghanistan.

1. Vi bruge dette ældre og temmelig almindelige Navn (stundom kaldes det ogsaa Kabulistan) for at betegne Landene imellem Persien, Turkestan, det Chinesiske Høiasien, Indus (som nu omtrent er Grændsen) og Beludschistan. Landet ligger derefter imellem 28° og 36° N. Br. og imellem 78° og 87° V. L.; dets Fladeindhold beregnes til 12,000 □ M. At forresten Fælledsnavnet Afghanistan egentligen ikke længere er passende, vil af det Følgende blive klart.

2. **Jordbund** og **Klima**. Afghanistan er den østlige Deel af det vestlige Asiatiske Høiland (Iran i videre Betydning). Fra tvende Sider stiger man fra Lavlande op til samme, nemlig fra N. (Turan) og V. (Indusdalen); mod S. støder det umiddelbart til Høilandet Beludschistan (see nedenfor), mod V. hænger det ligeledes sammen med Persien, og her, paa Grændsen af begge Lande, i Steppesøen Zarehs Bækken, synes Plateauet at synke ned til sin mindste Høide (S. 285). Afghanistan er ikke en eensformig, flad Høislette: paa dets Overflade veksler fladt Land med Bjergkjeder, store, af dybe Dale gjennemfurede Høisletter med vældige, sneebedækkede Bjergmasser. Længst mod V., hvor Plateauet, som sagt, er lavest, strækker sig en stor Sandørken (paa begge Sider af Floden Hilmend indtil henimod Kandahar, mod S. ind i Beludschistan). Men de øvrige Dele af dette Plateau have langt gunstigere Naturforhold, paa Grund af et gunstigt Klima og tilstrækkelig Vanding. Længst mod N. O. er **Kabuls Plateau**, 6200 F. høit,*) en stor Vin- og Frugthave med skjønt Klima og rige Græsgange. Det ligger langs med Floden Kabul i flere Terrasser. S. for dette ligger **Ghaznis Plateau**, c. 9000 F. høit: Luften er her kjølig, Vinterkulden meget streng. Dog drives ikke alene Kornavl her, men endog Vinen er fortrinlig. Herfra stiger man mod S. V. ned til den store, lavere Slette ved **Kandahar**, som er frugtbar, fuld af Kornmarker, Frugthaver, Krap- og Tobaksplantager. Længst mod N.

*) Man kan sammenligne det i Forhold til Hindukusch med Münchens Høislette i Forhold til Alperne, kun at hiint er 4 Gange høiere end dette: men Kabulsletten er en yndig Have med Rhinegnenes skjønneste Vegetation, Sletten ved München er øde og ufrugtbar.

V. ligger den brede Dal ved Herat, skjøn og frugtbar, riig paa Korn, Viin, Frugter. Ligesaa skjønne ere de fleste Dale imellem Randbjergene. — Nordranden af dette Høiland dannes af den kolossale Hindukusch*) (Hindubræberen) eller Hinduku (Hindubjerget), den vestlige Fortsættelse af Kyenlyn: den er ikke en enkelt Kjede, men en af flere parallele Rækker bestaaende, indtil 40 M. bred, Masse, omtrent 88 M. lang; dens Toppe ere rimeligviis indtil 20,000 F. høie, Passene mellem 12 og 14,000 F. Sneelinien er over 13,000 F. høi: indtil en Høide af 10,000 F. finder Agerdyrkning endnu Sted. Bjergene ere for det Meste nøgne og skovløse, Affaldene ere steile, sorte og nøgne: kun noget forknyt Krat sees hist og her. De høieste Bjerge bestaae af Granit, ved Siden er Kalk og andre Bjergarter; de ere rige paa Bly, Kobber, Tin, Antimonium, Svovl. S. O. for Hindukusch ligger den yndige Alpedal Kaschemir (5500 F. høit), omgiven af Hindukusch og Himalaya, N. for samme adskillige Alpelande, om hvilke siden tales. Den vestlige Fortsættelse af Hindukusch er bekjendt under det gamle Navn Paropamisus, et 70 M. langt og 40 M. bredt (fra N. til S.) Høiland, opfyldt med relativ lave Bjerggrupper og vanskeligt at passere, skovløst men med gode Græsgange; længere mod V. synker det ned til 3000 F., og taber Skikkelsen af Randbjerge. Østranden dannes af Solimanbjergene (Salomonsb.), som fra det sydøstlige Hjørne af Hindukusch strække sig mod S., omtrent langs med Indus, og hæve sig til en Høide af over 12,000 F. De bestaae af flere parallele Kjeder, hvis Sidegrene gjennemstryge de østlige Dele af Afghanistan. Mod Indus falde de overmaade steilt af, og danne en brat Væg, som her kun paa et eneste Sted, i Kabulfloden Dal, er gjennembrudt i sin hele Brede og gjør Høilandet tilgjængeligt fra denne Side.

Klimaet er efter Landets forskjellige Høide forskjelligt, men næsten allevegne er Aarstidernes Forskjel stor, da Vintrene ere forholdsviis strenge og megen Snee falder,

*) Efter Burne (Reise nach Bukhara ꝛc.) ligger den høieste Deel af Hindukusch noget sydligere, end sædvanligen paa Kortene betegnes: ved Staden Bamian har man, efter ham, alt passeret samme, naar man kommer fra S. Hinduku betegner i Landet selv kun et enkelt Bjerg, der ansees for det høieste: Atmosphæren er der saa tynd, at Aandedrættet er meget besværligt. Fordi mange Hinduer satte Livet til ved den uvante Kulde under Overgangen af denne Bjergkjede, kaldte Indbyggerne den "Hindudræberen."

Sommeren derimod er meget varm, skjøndt Nætterne ere kolde. Ghaznis Plateau har en Middelt. af omtrent 7°, men Kulden skal kunne stige til ÷ 22° eller 23°. Den største Deel af de østlige Alpelande og Længdedale ligne i deres klimatiske Forhold meget Schweiz. Trykkende Hede har kun Lavlandet ved Indus. Ellers er Luften i det Hele sund og reen.

3. **Floder.** I den vestlige Deel af Landet, paa Høisletten, løber, blandt flere Steppefloder, Hilmend igjennem store Ørkener, der kun ved dens Bredder ere dyrkelige og beboelige, ud i Steppesøen Zareh (Zerrah), som er 30 M. i Omkreds og har ubehageligt, neppe drikkeligt Vand; dens sumpige Bredder ere bevoxede med Siv eller lavt Krat, og i den hede Aarstid ligner den selv en stor Sump, med Millioner Vandfugle og Insecter. Men den vigtigste Flod er Indus eller Sind, der løber paa Grændsen. Den udspringer paa Nordsiden af Himalaya i 2 Arme, løber først mod N. V. og V., gjennembryder derpaa hele Himalaya, dreier mod S. V. og S. og gaaer (nedenfor Attok) som en dyb, bred og rolig Strøm ind i Lavlandet. Ved Attok optager den fra høire Side Floden Kabul, der nedenfor Staden Kabul dannes af flere mindre, fra Paropamisus og Hindukusch kommende Floder. Indus deler sig i flere Arme, der igjen forene sig, og løber langs med Solimansbjergene, fra hvilke den ingen store Floder modtager, imedens den fra N. optager Punschnud eller den Strøm, hvori Pendschabs (o: Femflodlandets) 5 Floder have forenet sig*) (see Indien). Nedenfor denne er dens Vandspeil kun 204 F. over Havets Overflade. Strax efter løber den ind i Beludschistan. Landet omkring Indus er lavt og frugtbart, gjennemskaaret af Kanaler, men formedelst de stærke aarlige Oversvømmelser (i vore Sommermaaneder) er det umiddelbart ved Floden ikke dyrket; Stæder og betydelige Landsbyer findes kun i nogen Afstand fra samme; Krat, især Tamarisker, bedække det Meste (Forts. see ved Beludschistan).

4. **Producter.** Herom er allerede sagt Noget. Mærkes maae især Metaller (i Hindukusch, see ovenfor); Skove, Frugter**), Viin, Blomster, Foderurter og fortrin-

*) Det er mærkeligt, at Indus herfra af ikke optager en eneste Biflod.

**) Vore Mellemeuropæiske Frugter, især Æbler, Pærer, Kirsebær o. D., ere her i stor Mængde og af udmærket Godhed.

lige Græsgange, medicinske og aromatiske Planter. Faar og Geder med meget fiin Uld; Qvægavl er en Hovednæringsvei. Vildt. Der udføres Heste, Peltse, Shayler, Tobak, Assa foetida, Frugter.

5. **Indbyggernes** Antal i disse Lande kan anslaaes til omtrent 8 Millioner: de bestaae af Afghanere, et krigersk og raat, men gjestfrit, aabent og frihedselskende Folk, Muhamedanere af Secten Sunna (de tale et med det Persiske beslægtet Sprog); Tadschiks, Hinduer, Tartarer, Usbeker, Arabere, Turkomaner, Beludscher o. s. v., næsten alle Muhamedanere og for det Meste Sunniter. Dog findes her ogsaa Gebrer, Bramatilbedere og nogle Armeniske Christne. — Næsten alle disse Nationer ere deelte i Slægter og Stammer, hvis Overhoveder (Sirdars og Khaner) ere lidet (nogle slet ikke) afhængige af de Fyrster, under hvis Herredømme de siges at staae. Formedelst de mange Borgerkrige er Tilstanden nu paa mange Steder meget mindre god end for nogle Aar siden. Menneskerov og Slavehandel ere paa mange Steder almindelige.

6. Disse Lande hørte fra 1747 til Duraniernes (den fornemste Afghanerstammes) Rige, som indbefattede hele Afghanistan, Beludschistan, Khorasan, Balk, Bukhara, Kaschemir og Pendschab. Dette store Rige blev efter mange borgerlige Krige deels opløst i flere mindre Stater, deels erobret af Seikerne, som toge Kaschemir og alt Landet V. for Indus, tilligemed en Strækning imellem denne Flod og Solimanbjergene, samt af Bukhara, som bemægtigede sig Prov. Balk. Beludschistan (see nedenfor) afkastede ligeledes Afghanernes Aag. Saaledes kom Afghanistan indtil de nyeste Tider til at bestaae af 4 Riger, Pischauer, Kabul, Kandahar og Herat. I Aaret 1839 har en Engelsk Armee fra Ostindien, i Forbindelse med Seikernes Fyrste, gjenindsat Schach Schudsa (af Duraziernes Stamme) paa hans Fædres Throne, fra hvilken han 1809 var fordreven. Først erobredes Kandahar, derpaa det stærkt befæstede Ghazni ved Storm, derpaa Kabul, hvis hidtilværende Beherster (Dost Mohammed Khan) er flygtet mod N. Saaledes regjerer nu Schudsa over de forenede Stater **Kabul** (med Ghazni) og **Kandahar**: Fyrsten i Herat er lidet afhængig af denne (han har en farlig Fjende i Schachen af Persien). **Pischauer** er af-

hængigt af Seikerne. Derefter bestaaer nu Afghanistan af 3 Stater:

1. **Pischauer**, et til Seikerne skatpligtigt Fyrstendømme med Lehnsforfatning. Fyrstens Magt er næsten indskrænket til den skjønne og frugtbare Pischauerslette, den nedre Deel af Kabuldalen, der er rig paa Korn, Frugt og Sukkerrør, og hvor Jorden er stedse grøn. Bjergene levere Salt, Guld, Kobber, Jern, Steenkul.

Pischauer (c. 3000 F. høit) med Silkemanufacturer. 50,000 S.*).

2. **Kabul og Kandahar** med Ghazni o. M. Dette Rige harmegen Frugt og gode Græsgange, noget Korn, men mangler Brænde (hvilket Vinterens Strenghed her gjør dobbelt føleligt). Vigtigst er Landet ved den levende Handel**), for hvilken det er Middelpunct.

Kabul (c. 6000 F. høit), en vigtig Handelstad, smudsig og med snevre Gader, svagt befæstet. 60,000 S.

Ghasni (Ghizni), fordum Hovedstaden i det store Ghaznavidiske Rige, nu en stærk Fæstning. Den kaldes det andet Medina, formedelst dens mange Helgengrave.

Kandahar, en stor og befæstet Stad med prægtige Moskeer og Paladser. Handel. 30,000 S.

3. **Herat**, et Fyrstendømme, hvis Regent yder Tribut til Persien.

Herat i en meget frugtbar og skjøn Egn. Fabriker (Silke, Tepper m. M.) og Handel. 45,000 S.

De øvrige mindre Stater (Balkh, Khunduz, Pamer, Kafristan o. M.), som før ofte regnedes til Afghanistan, forekomme nedenfor ved Turkestan og Seikernes Land (Kaschemir og Multan).

*) Baade denne og de følgende Stæder have før været stærkere befolkede, og angaves dengang at have hver 100,000 S.

**) Deels er Kabul Veien til Bukhara fra Indien (see ved Bukhara), deels forbruges i Landet selv og i de tilgrændsende Dele af Persien og Afghanistan en stor Mængde Engelske og Indiske Manufacturvare, især Bomuldsvare; disse tilligemed Indigo og Sukker ere de vigtigste Indførselsartikler fra Indien til Kabul og Bukhara. De føres deels fra Bengalen paa Ganges over Delhi og Multan, deels fra Bombay igjennem den nordvestlige Deel af Indien eller igjennem Beludschistan til Kabul: derfra gaae de til Herat, Pischauer, Kandahar, Bukhara (man regner 2000 Kameelladninger aarligen fra Indien til Kabul, deraf 1000 til Bukhara). Før kom Meget af disse Varer fra Rusland.

Beludschistan.

(med Fyrst. Sind).

1. Beludschistan ligger imellem 23° og 31° N. Br. og imellem 75° og 89° Ø. L., og grændser mod N. til Afghanistan, mod Ø. til Indien, mod S. til det Indiske Ocean, mod V. til Persien. Størrelsen er omtrent 9000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Floden Indus deler Landet i to ganske forskjellige Dele. Den større vestlige Deel (Beludschistan) hører endnu til Irans Høiland, og hænger sammen med Persien og Afghanistan. Imod N. og N. V. ere store Sandørkener (see S. 289), det Indre er et stenigt, tørt og ufrugtbart, af flere Bjergkjeder gjennemstrøget Plateau: mod Ø. kaldes det Kelats Plateau (8000 F.), en Udvidelse af Østranden. Denne kaldes her Brahubjergene, en Fortsættelse af Soliman-bjergene, der i nogle Puncter naae Sneelinien: de falde meget steilt af imod Indus, jevnt imod Høilandet. Ved Indus begynder nu Flad- og Lavlandet, som især ved Floden har feed Marskbund, men mod Ø. bliver tørt og sandigt, og efterhaanden gaaer over i den Hindostanske Ørken.

Høilandet har 4 Aarstider med temmelig strenge Vintere og sund Luft, Lavlandet er varmt og lider ofte af Regnmangel.*) Det er ikke sjeldent, at man her om Dagen har 27° til 30° (engang endog 37°) Varme, men om Natten kun 3°.

3. Producterne ere i Høilandet de samme som i de øvrige Dele af Iran, i Lavlandet som i det nordlige Indien.

4. **Floder.** Den eneste Flod af Betydenhed er Indus eller Sind (see Afghanistan), der strax efter sin Indtrædelse i Beludschistan deler sig i to Arme, der skille sig 15 M. fra hinanden, men af hvilke den østlige nu taber sig i Sandet, og derfor i Almindelighed ikke regnes med til Indus's Arme. Fra Hydrabad af, hvor

*) Omkring Indus's Mundinger er Luften heed (i Marts indtil 26°) og ubehagelig: Støv er ofte meget besværlig, en stærk og for Sundheden farlig Dug falder her.

Indus er $\frac{1}{5}$ M. bred og 12 til 30 F. dyb (høiere oppe 8 til 15 F.), indtræde nye Delinger, som danne et indtil 30 M. bredt*), af mange Flodarme og Kanaler gjennemskaaret, Delta. Dette bestaaer af Leer og Sand, er paa nogle Steder sumpigt, paa de fleste tørt og vandløst og kun ved Hjelp af kunstig Vanding, i nogen Afstand fra Floden, dyrkeligt. Umiddelbart ved denne hindre paa mange Steder de stærke aarlige Oversvømmelser **) Dyrkningen, og overhovedet er den største Deel af Landet langs med de lave Flodbredder udyrket, bedækket med tæt Krat og Underskov. Den nederste Deel af Deltaet er endog en øde Sandørken; længere oppe er Landet frugtbart nok, men lidet dyrket og tyndt befolket, hvortil tildeels politiske Grunde bidrage. Indus er seilbar lige til Lahore, men Mundingerne kunne kun befares af nogenlunde fladbundede Fartøier, og Seiladsen der er farlig og besværlig formedelst bevægelige Dynd- og Sandbanker og heftig Bølgegang. — Indus har et sagte Løb, men en meget betydelig Vandmasse, meget større end Ganges: langt ude i Søen er Vandet næsten ferskt ud for Mundingerne. Længden er c. 340 M., Flodgeb. 19,000 □ M.

5. Landet bestaaer af to Hoveddele: A) Det egentlige Beludschistan og B) Landskabet Sind.

A Det egentlige Beludschistan (Høilandet) er omtrent 6500 □ M. stort med 1,700,000 I., der bestaae af to Hovedstammer, Beludscherne, et raat Folk, for det Meste Nomader, og Brahuerne (mod Ø.), ligeledes Nomader, men mere fredelige. Begge ere Sunnitiske Muhamedanere. Foruden dem leve her Hinduer, Persere, Armeniere o. s. v. Beludscherne og Brahuerne ere deelte i Stammer, som regjeres hver af sin Høvding (Sirdar), men som idetmindste af Navn erkjende Khanen af Kelat (en Stad med omtrent 20,000 I.) for deres Overherre. Landet deles almindeligen i 6 Provindser, af hvilke kun Makran (med store Ørkener) bør nævnes.

B. Landskabet Sind (Lavlandet ved Indus og Ø. for samme) er henved 3000 □ M. stort med 1 Mill. I., nogle Hinduer, de fleste Muhamedanske Beludscher. Landet var hidtil deelt imellem tre Høvdinger, de saakaldte Amirer af Sind, med despotisk Magt. Nu er det siden 1839, da Amirerne viste sig fiendtlige imod den Engelske Armee, der drog mod Afghanistan, bragt i Afhængighed af det Ostindiske Compagnie; Amirerne

*) Man regner da dertil Landet indtil Kutsch.

**) Sædvanligen i August: Vandet kan stige 30 F. over den almindelige Høide.

maae give en aarlig Tribut og stille 4000 Md. til dettes Raadighed.

Af Stæder ere ingen betydelige: Tatta har 15,000 J., Sydrabad 20,000 J.

Turkestan.

1. Turkestan, ogsaa kaldet **Tartariet**, det frie Tartarie, det store **Bukharie** (i Middelalderen **Dschagatai**), ligger imellem 36° og 46° N. Br. og imellem 69° og 91° Ø. L. Det grændser mod N. til det Russiske Asien (Grændsen er der ubestemt), mod Ø. til det Chinesiske Høiasien, mod S. til Afghanistan og Persien, mod V. til det Kaspiske Hav (vi regne med hertil Bjerglandene mod Ø., lige til den egentlige Vestrand af det østlige Asiatiske Høiland). Størrelsen kan anslaaes til 35,000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Det Enkelte heraf er os kun ufuldkomment bekjendt: i Almindelighed vide vi, at i disse mærkelige Lande Mellemasiens høie Plateaux fra deres vestlige Rand, Muztag og Belurtag, gjennem Alpelande efterhaanden gaae over i den dybe Indsænkning omkring de to store Indsøer, det øde **Turan**, til hvis, for en Deel lavere end Havet liggende, Flader ogsaa Irans Høiland falder steilt af med sin Nordrand. Den østlige Deel er saaledes et Alpeland, hvor alle Landets Floder udspringe, men os næsten ganske ubekjendt; længst mod S. hæver Landet sig i **Terrasser mod Hindukusch**. Den større vestlige Deel udgjør det Meste af den omtalte Indsænkning; denne omgives mod N. og N. Ø. af en Landryg, lig en Dæmning, mod Ø. og S. hæver Landet sig langsomt til Foden af Bjerglandene (Balkh ligger 1680 F., Bukhara 1100 F. høit); N. Ø. for Aral er hiin Dæmning afbrudt ved en lavere Strækning med mange Steppesøer. Bunden er saltholdigt Sand med Sømuslingskaller o. D. Af alt Dette er det sandsynligt, at denne hele Indsænkning engang har udgjort en Indsøe, som mod N. V. stod i Forbindelse med Oceanet. Nu bestaaer den af Ørkener og Stepper. Mod S. V., fra det Kaspiske Hav indtil henimod Gihon, ligger den Turkomaniske (eller Khowaresmiske) Ørken, i hvis Flyvesand de fra Irans Nordrand kommende Floder hentørres. Ligeledes bestaaer den **Truchmeniske Isthmus**, imellem begge de store Indsøer, og **Landet V.** for Aral af uoverskuelige Sandflader, afbrudte af Stepper; disse, som indtage næsten hele den Deel af Landet, som ei er Ørken, ere tørre og træløse, med svag Vegetation. I Ørkenerne findes ved Kilderne Oaser, ligeledes ere Flodbredderne for en Deel frugtbarere, og paa dem findes noget Krat.

Klimaet er i det sydøstlige Høiland meget skarpt og koldt, i Alpedalene mildt og behageligt, i Ørkenen ofte trykkende hedt *)

3. **Vande.** I det **Kaspiske Hav**, hvis østlige Kyster for en stor Deel ere omgivne af store Moradser, saa at man kun i Frostveir kan komme til Søen, falde kun ubetydelige Floder, men desto vigtigere ere de, der falde i Aral. 1) **Gihon** (Dschihon), **Amu** (Oxus), opstaaer i det sydøstlige Hjørne af Alpelandet, strømmer med et rivende Løb ned fra dette, optager adskillige smaa Floder, og begynder ikke langt fra Balkh sit Mellemløb igjennem Bukhara, hvor den paa venstre Side ledsages af store Ørkener. I sit nedre Løb gjennemstrømmer den nu den frugtbare Oase Khiwa, der vandes ved Flodens gjennem utallige Kanaler afledede Vand, og falder i Aralsøen gjennem to Mundinger, der danne et stort, sumpigt, med Rør og Vandplanter bevoxet Delta, som formedelst sin vedvarende Fugtighed ikke er dyrkeligt. L. 230 M., Flodg. 8000 □ M. 2) **Sihon, Sir Darja** (Jaxartes), udspringer fra en ubekjendt Kilde paa Belurtag (eller lidt N. for denne Bjergkjede), gjennemløber Bjerglandet Khokan, vender sig mod N., og deler sig i to Hovedarme, hvis Mundinger ligge 14 M. fra hinanden, og danne et stort, af Rørskove, Sumpe og Sandørkener bestaaende Delta. L. 210 M., Flodg. 5000 □ M. — Foruden disse ere mange Steppefloder, hvis Vand tildeels taber sig i og opsluges af den løse Sand, ligeledes mange Steppesøer, som i nogle Egne danne sammenhængende Kjeder.

4. **Producter.** Guldsand, Salt. Af Planteriget haves i de frugtbarere, dyrkede Egne næsten alle Syd-

*) I Bukhara (omtrent 1100 F. høit) har man sædvanligen i tre Maaneder om Vinteren Snee; om Sommeren har man der stundom 30° Varme, dog sjeldent mere end 27°, imedens i Ørkenen 30° er hyppig. I Aralsøen er meget sjeldent Is, derimod fryser Floden Amu ovenfor Khunduz hvert Aar til, men nedenfor denne By kun i strengere Vintere.

europæiske Producter, især Bomuld, Meloner, Sydfrugter; paa Stepperne groer kun Græs og Saltplanter, i Ørkenerne Intet. Heste (fortræffelige og omhyggeligen pleiede), Kameler, Hornqvæg, Faar med Fedthaler, Vildt, Fuglevildt, Silkeorme.

5. **Indbyggernes** Antal anslaaes til 5½ Mill., næsten alle af Tyrkisk eller Tartarisk Stamme, hvis Moderland disse Egne just ere. De bestaae af a) **Usbeker**, det herskende Folk (siden c. 1450), Krigere og Halvnomader, som ogsaa drive lidt Handel; b) **Bukharer** eller **Tadschiks**, Landets ældste Beboere, som boe i Stæder, drive Agerdyrkning, Haandværker og Handel, og ere temmelig civiliserede; c) **Turkomaner**, Nomader i de sydlige Stepper. Desuden d) **Kalmukker** (Karakalpakerne), Kirgisere (begge Nomader), Armeniere, Hinduer, Jøder, Arabere, Persere (meest Efterkommere af Slaver), Russere. Næsten alle disse Folk ere Sunnitiske Muhamedanere. — Hos Nomaderne ere Qvægavl og Røverie de vigtigste Næringsveie, men Bukharerne og de bosiddende Indb., især i den østlige Deel, drive Have- og Agerdyrkning, Haandværker, Silke- og Bomuldsvæverier og en meget vigtig Handel.

6. Turkestan indbefatter nu en Mængde større og mindre Stater foruden de uafhængige Nomadehorder. Vi ville nævne følgende Dele:

I. **Bukhara, Usbekistan**, den sydlige Deel af Turkestan, et af Ørkener og Stepper omgivet frugtbart Land (mod S. og Ø. bjergigt, ellers jevnt), som staaer under en Storkhan; han regjerer med despotisk Magt, og indskrænkes kun ved Vedtægter og ved Koranens Bud, der her, mere end maaskee i nogen anden Muhamedansk Stat, er Regel og Rettesnor. Præsterne have derfor megen Indflydelse. Forresten findes her ingen Høvdinger eller Khaner, overhovedet ingen Adelige eller Fornemme udenfor Hoffet og Præsterne. — Man anslaaer Folkemængden til 1 Mill. (Andre have før regnet 2½ Mill.), hvoraf Halvdelen som Nomader drage om i Ørkenen. De betydeligste Stæder ere:

Bukhara, Khanens Residentsstad, en stor Stad med meget snevre Gader, omgiven af en Jordvold. Her er 360 Moskeer og Bedehuse og omtrent ligesaa mange Skoler.

Staden er især vigtig som det store Middelpunct for Mellemasiens Handel*). 150,000 (70,000) J.

Samarkand, før en stor Stad med 250 Moskeer, Tamerlans Residents; hans Grav er her. Nu skal den være for en stor Deel øde, og dens forhen berømte Fabriker af Silkepapiir ikke mere findes. 10,000 (50,000) J.

Til Bukhara hører nu Khanatet Balkh, (det gamle Bactriana), før en Deel af Afghanistan: det er et bølgeformigt Landskab paa Nordsiden af Hindukusch, mod N. fuldkommen Slette. Staden Balkh (1680 F. høit) har nogle Silkevæverier og Handel og 7000 J.

II. Khiwa eller Urgendsch, V. for Bukhara, bestaaer af en frugtbar Oase omkring Amu (300 □ M. med 350,000 J.) og den samme omgivende Khowaresmiske Ørken: Khanen af Khiwa udøver nemlig et Slags Herredømme over Turkomanerne S. for Amu. Indbyggerne i Khiwa bestaae af bosiddende Usbeker og Tadschiks, desuden nomadiserende Karakalpaker og Turkomaner, alle Muhamedanere under en Usbekisk Khan. Adelige og Høvdinger findes ikke i Khiwa selv: Nationen er næsten at kalde en Flok af organiserede Røvere, thi Menneskerov fra de omliggende Lande (især Persien) og Slavehandel er en Hovednæringsvei.

Khiwa, Hovedstaden ved Amu. Vigtigste Slavemarked i Turkestan. 6000 J. Urgendsch ved Amu. 12,000 J.

III. Turkomanerne (Truchmenerne) boe imellem det Kaspiske Hav og Aral, og S. for denne, og drage der som Nomader omkring i Ørkenen imellem Balkh og det Kaspiske Hav. De ere et fattigt, raat og røverisk Folk, uden Stæder og Landsbyer, uden Fyrster og Adel, uden Videnskab og Litteratur, uden Moskeer, om end ikke uden Religion: de staae under deres Stammeældste, men have dog paa nogle Steder, idetmindste for et Syns Skyld, maattet erkjende Nabofyrsternes Overherredømme. Deres Næring er Øre- og Faarekjød og Melk, deres Heste deres bedste Rigdom. De ere skaansellose Røvere, og Plyndringer og Menneskerov deres kjæreste Beskjeftigelse. Deres Land er en fuldkommen trælos Ørken eller Steppe.

IV. Kirgisernes store Horde (den mellemste og den lille høre under Rusland), omtrent 400,000 i Tallet, leve som Nomader i Ørkenerne og Stepperne mod N. O. Nogle skulle yde Tribut til China, Andre skulle tildeels have underkastet sig Karakalpakernes Herredømme (Om Kirgiserne i Alm. see S. 268).

*) Denne Handel føres herfra 1) Med China over Samarkand, Taschkent, Kaschgar og Yarkend. Der indføres grovt Porcelain, Moskus, Guld og fornemmeligen Thee: dette især over Badakschan og langs med den øvre Oxus: 2) Med Indien over Kabul o. s. v. (see ved Afghanistan: de samme Varer indføres her). 3) Med Persien (mindre betydelig). 4) Med Rusland over Astrachan indtil Nischnei Nowgorod, over Khiwa til Orenburg, og gjennem de Kirgisiske Stepper til Siberien. Der indføres fra Rusland Manufacturvare, Jern- og Staalvare, Læder, Cocheniille, Peltse o. M. — Bukhara udfører af Landets Producter især Silke, Bomuld og Uld.

V. Khunduz, et Fyrstendomme N. for Balkh, før en Deel af Afghanistan; det er en Deel af Lavlandet ved Foden af Irans Nordrand, og ligger kun 500 F. over Havets Overflade. Fyrsten (en Usbeke) regjerer over Landene S. for den øvre Amu (Khullum med), vestligt indtil Balkh: han har undertvungen den skjønne og frugtbare Alpedal Badakschan, N. for Khunduz, berømt for sine Rubiner, og flyttet de fleste Indb. til det sumpige og usunde Khunduz. Dette frembringer Ris og Silke, udfører til Bukhara Qvæg og Slaver, og henter derfra Luxusvare.

VI. Alpelandene Ø. for Bukhara. Disse have intet fælleds Navn, men bestaae af mange smaa Bjergstater og særskilte Districter: af dem mærke vi: a) Badakschan (see ovenfor). b) Hissar, under 4 Usbekiske Høvdinger. c) Pamer, en overmaade høitliggende og kold (i Kløfterne smelter Sneen ikke engang om Sommeren) Bjergslette, bedækket med kort men yppigt Græs, bevoet af en vandrende Kirgiserstamme, som lever af Kjød og Melk og klæder sig i sorte Faareskind. d) Kafiristan, et høit, koldt Bjergland S. O. for Khunduz, ved Hindukusch. Det er bevoet af Kafirerne (ɔ: de Vantroe), der skildres som et raat og barbarisk Hyrdefolk, der lever i Polygamie, og hvis Hovedrigdom bestaaer i Slaver (de drive Menneskerov) og Qvæg. De fortælles af Nogle at føre Buer og Pile, skalpere deres Fjender og spise Bjørne og Aber, samt holde meget af Viin (man har herfor, men vist urigtigen, stundom anseet dem for Efterkommere af Macedonerne). De ere Hedninger og i Fjendskab med alle deres Naboer. e) Kaschgar er et lidet District N. for Pischauer.

VII. Khanatet Khokan eller Alpelandene N. O. for Bukhara. Khanen, en Usbeke, har nemlig underkastet sig Taschkent og (det egentlige) Turkestan: Indb., der angives til 1½ Mill., ere deels Usbeker og Bukharer, deels Turkomaner, Kirgisere og Jøder. Her ere Stæderne:

Khokan, Residentsstaden, som skal have 500 Moskeer og 60,000 (100,000) F.

Taschkent ved Kanaler af Sihon, skal have Bomulds- og Silkevæverier, Kanonstøberier, Krudtfabriker. Husenes Antal angives af Nogle til 20,000, af Andre til 3000. Turkestan er en for Muhamedanerne hellig Stad formedelst den hellige Achmeds Grav.

Herunder hører ogsaa en Deel af Karakalpakerne, Halvnomader N. for Aral; de staae under en Khan, der meget indskrænkes af de Geistlige.

Det Chinesiske Rige.

1. Det Chinesiske Rige bestaaer af det egentlige China og af de skatskyldige Lande (eller Skytslandene): Mandschuriet, Mongoliet, Turfan, Thibet, Butan, Halvøen Korea (hvilke Lande udgjøre det østlige Asiatiske Høiland), og Likeioøerne. Dette uhyre Riges Fladeindhold kan anslaaes til 275,000 □ M.; Indbyggernes Antal angive Nogle til 387 Mill., Andre til 300, 234, 179 Mill. (det er især det egentlige Chinas Folkemængde, om hvilken man er saa uvis). Det grændser mod V. til Afghanistan og Turkestan, mod N. til Siberien, mod Ø. til det stille Hav, mod S. til Indien; det ligger imellem 20° og 56° N. Br., og imellem 89° og 162° Ø. L.

2. **Jordbund, Klima og Producter.** Dette Rige indbefatter det hele østlige Høiland i Asien samt et Ø. for samme liggende Lavland. Vi betragte de enkelte Dele for sig.

A. **Butan,** imellem Thibet og Hindostan, ligger ved den sydøstlige Ende af Himalaya, og danner, naar man stiger ned til det dybe, hede Bengalen, den første Hovedterrasse af Høiasiens Sydaffald. En henved 7000 F. høi Bjergkjede, over hvilken kun faa Passer føre, skiller Bengalen fra Butan, som har en Middelhøide af 3 til 4000 F. Det skildres som et overmaade yndigt Alpeland, hvor Sommervarmen vel kun svarer til Bengalens Vintervarme, men Bjergene overalt ere bedækkede med de skjønneste Skove, og de frugtbare Dale frembringe herlig Frugt og ædle Sydfrugter. De høieste Dele have de fleste af Thibets Producter.

B. **Thibet***) ligger imellem Turkestan, Turfan, Mongoliet, China og Indien. Denne høieste os bekjendte Deel af Høiasien, med en Middelhøide af 8 til 12,000 F., begrændses mod S. af Himalayas nordligste og høieste Kjede, og Fladen af dette høitliggende Plateau gjennemstryges i det Indre af lignende parallele Kjeder, (see S. 258), hvis Længdedale tildeels i en Høide af 11,000, ja 16,000 F., strække sig fra V. til Ø. og kun ved be-

*) Rigtigere var maaskee Tybbet. De Indfødte kalde det Puekaschim (det nordlige Sneeland), Chineserne Dschan (det vestlige Land).

sværlige Passe staae i Forbindelse med hinanden. Middelhøiden af Himalayas Bjergkam er 15,000 F., over den hæve sig de høieste Toppe endnu 7 til 10,000 F.; de Passe, der føre over Hovedkjeden, skulle være 10 til 16,000 F. høie. For det høieste Bjerg i Thibet anseer man i Almindelighed Dhawalagiri (26,400 F.) eller Schamalari (26,340 F.) Det Indre af Thibet er saaledes deels en tør, stenig og nøgen Flade, hvis Høide tiltager fra N. mod S., deels og for det Meste et overmaade høit Alpeland med snevre, dybe Dale, vilde Kløfter og Afgrunde; de Thibetanske Bjerge overgaae langt Alt, hvad vore Europæiske Bjerge kunne opvise af Sneemasser og Gletschere. Thibet begrændses mod V. af Belurtag, mod N. af Kyenlyn, og gjennemstryges, N. for Indus's og Yaru-zzang-bo-tsius (11 til 16,000 F. høie) Floddale, af høie Bjergkjeder (see S. 258), Karakorum, Kailas og Kentaise. I Midten ligger Alpesøen Terkiri eller Tengri, uden synligt Afløb. — Thibet deles i Østthibet eller Lassa (som hører til Yaru-zzang-bo-tsius Flodgebeet), og Vestthibet eller Ladak (det kaldes stundom ogsaa Baltistan), som hører til Indus's Flodg. De høiere Dele af Landet have allevegne en tør, nøgen og skovløs Jordbund, paa nogle Steder er aldeles Ørken: Dalene ere derimod tildeels frugtbarere og godt dyrkede, især de dybere liggende.

Klimaet er i høi Grad Fastlandsklima, overmaade tørt og med betydelig Forskjel imellem Aarstiderne. Vinterens Strenghed forøges ved Luftens Tørhed og ved voldsomme Storme: Kulden naaer stundom en Grad, som i Polarlandene. Paa denne 5 til 7 Maaneder lange Vinter følger næsten umiddelbart*) en varm Sommer, som hurtigen beklæder Alt med Grønt, indtil Heden atter henvisner dette. Man kjender her næsten ingen anden Fugtighed end Sneen; dens Fugtighed indsuges og bevares for en Deel af svampagtige Mosarter, som derved forhindre Jordbundens fuldkomne Udtørren. Men denne stærke Sommervarme, fremkaldt især ved de omgivende skaldede, vidtstrakte Høisletters betydelige Varmeudstraaling (S. 13), bevirker, at i Dalene Vinen modnes til en Høide af 8000 F.,**) Rug og Byg indtil 12,000 og 14,000 F.; heraf forklares ogsaa det mærkelige Phænomen, at Sneelinien ligger høiere paa den nordlige (c. 15,000, hist og her endog 18,000 F.) end paa den sydlige (c. 11,500 F.) Side af Himalaya.

*) Kornhøsten foretages ofte i Sneefog.
**) Paa de Canariske Øer, f. Ex., kun indtil 2,500 F.

Producter. Guld, Bly, Jern, Kobber (hvidt), Tinkal, hvoraf raffineres Borax, Ædelstene, Krystaller, Steensalt, Farvejord, Steenkul, Marmor; Bjergværksdriften hindres ved Mangel paa Brænde. — Korn: i Dalene Hvede og selv Riis, høiere oppe det nordlige Europas Kornsorter (men efter Landets Beskaffenhed kan det dog ikke frembringe meget Korn); Frugt og Viin i Dalene; kun lidet Skov. Derimod har Landet ypperlige Græsgange, og Qvægavl er en Hovednæringsvei. Dyrene i Thibet ere af Naturen udrustede med en fiin Uld under deres ydre Haarbedækning, til at modstaae den strenge Vinterkulde; dernæst besidde de stor Behændighed i at klattre op ad steile Fjeldvægge: Faar og Geder bruges som Lastdyr. Faar med overordentlig fiin Uld (kun i de høieste Egne have Faarene denne Egenskab: under 8000 F. bruges Ulden ikke engang til almindelige Shavler); Bjerggjeden, som under den ydre grove Uld har paa Brystet silkeagtige, overordentlig fine Uldhaar; af denne fine Uld forfærdiges især i Kaschemir de kostbareste Shavler og Turbaner. Jak eller gryntende Bøffeler med lange silkeagtige Haler, der i Indien bruges til Fluevifter o. M.; Moskusdyr, vilde og tamme Heste.

C. **Turfan** (Øst-Dschagatai, Chinesisk Turkestan, Lille Bukharie, Thianschan Nanlu) ligger imellem Thibet, Mongoliet, Soongariet og Turkestan, og omgives af de høie Bjergkjeder Kyenlyn mod S., Belurtag mod V. og Thianschan mod N. Disse Bjerge, over hvilke kun findes faa og besværlige Passe, høre upaatvivleligen til de høieste i Asien, da de for en stor Deel ere bedækkede med evig Snee: men de ere os næsten ganske ubekjendte. Den sydlige og sydøstlige Deel af Landet bestaaer af Ørkenen Schaschin, som ved et Strøg af lave Klipper og ved Oasen Tangut skilles fra sin østlige Fortsættelse Khobi, og bestaaer af Flyvesand, som, opvirvlet af Vinden, ikke sjeldent bliver Karavanerne farligt. Høilandet, som imod S. er øde, skarpt og nøgent, skal i sine vestlige Bjerglande have herlige Alpegræsgange, og synes stedse at sænke sig mod N., saa at det der bliver langt mildere, endog hedt, frembringer Viin, Frugt, Bomuld og Sydfrugter; paa

Oaserne findes her veldyrket Jord og flere ved Handel blomstrende Stæder. Mod N. O. ligger Indsøen Lop, 30 M. i Omkreds, i hvilken falder Floden Yarkend. Klima og Producter ere som i

D. Mongoliet. Denne uhyre, Europæerne endnu for største Delen ubekjendte, Høislette grændser mod N. til Siberien, mod Ø. til Mandschuriet, mod S. til China og Turfan, mod V. til Turfan og Turkestan. Den nordvestlige Deel af Mongoliet hedder Soongariet (Chin. Thianschan Pelu): det støder op til Thianschans nordlige Affald, og gjennemstryges af de Soongariske Bjerge, som i brede Plateaux, uden at hæve sig i synderligen høie Toppe, sænke sig mod V. N. V. ned til de Kirgisiske Stepper, og skulle indeholde endnu virksomme Vulcaner: mange Alpesøer findes her, blandt hvilke mærkes: a) Balkasch (173 □ M., med salt Vand; i den falder Floden Ili); b) Dsaisang (144 □ M., gjennemstrømmet af Irtisch). Soongariet er formodentligen den laveste Deel af Mongoliet: Høiden er omkring Søen Dsaisang neppe over 2000 F. Ø. for Soongariet, N. for Ørkenen Khobi, der indtager det Indre, ligger Kalkasmongoliet, en skov- og vandløs, af Altais og de Mongolske Grændsebjerges Arme og Sidegrene gjennemstrygen Høislette, dog endnu ingen fuldkommen Ørken; Buske bedække endnu adskillige Strækninger, og Dale med en venligere Natur ere ikke saa sjeldne*). Middelhøiden er henimod 4000 F. (før angaves den til 6 à 7000). Ved en lav Klippemuur begrændses det mod den S. for samme liggende store Ørken Khobi eller Schamo**), hvor Høisletten i Midten (den egentlige Khobi) danner et Bækken, der i den nordlige Deel endnu er mellem 3 og 4000 F., men længere mod S. ikke skal være over 2400 F. høit (før angaves den til henved 8000 F.); mod S. begrændses Khobi af en lignende Klippemuur. Bunden i denne store Ørken er imod V. (den bredeste Deel, c. 100 M.) Flyvesand, imod Ø. grovt Sand, Gruus og Smaastene, Alt blandet med Saltdele. Denne vilde og sørgelige Ørken har kun yderst ringe Vegetation: rindende Vande og Kilder findes ikke, kun Brønde, som meest den Chinesiske

*) I hele Høilandet have de Fordybninger og Indsænkninger, der findes i forskjelligt Antal, som oftest et fra Høisletten forskjelligt Klima og forskiellig Natur.

**) Dette Navn skal egentligen kun betegne en Deel af Khobi, hvor Bunden er blot Sand, bevoxet med Saltplanter og Rør.

Regjering har ladet grave for Karavanernes Skyld; men Vandet i dem er saltagtigt. Ved at stige opad fra dette Bækken kommer man, over en Klippemuur som den N. for samme, til høiere Land (c. 4200 F.), og endelig til Høilandets sydlige Rand mod China, hvor den store Muur er: derfra falder Landet meget steilt af mod China. Denne imellem Khobi, Mandschuriet og China liggende Deel hedder Scharramongoliet, og er omtrent af samme Beskaffenhed som Kalkasmongoliet. — Under Navnet Khoschotiet indbefatter man sædvanligen den frugtbare Oase Tangut (som i administrativ Henseende hører umiddelbart under den Chinesiske Provinds Kansu) imellem Ørkenerne Schaschin og Khobi, og de høie bjergige Landskaber Kukunor og Sifan*) imellem Thibet og China; mange store Floder komme her fra talrige Alpesøer**); iblandt disse mærkes Kukunor, 33 □ M. stor.

Klimaet i dette store og øde Høiland er tørt Fastlandsklima og overmaade skarpt og koldt, især charakteriseret ved stor Forskjel paa Aarstiderne, pludselige Temperaturforandringer og voldsomme Storme. Vinteren er overmaade streng og varer den største Deel af Aaret: selv i den korte (neppe 2 Maaneder) Sommer er Nattefrost, ja endog Sneefog ikke sjeldent. Det tørre Krat, som istedetfor høistammede Træer bedækker disse nøgne Høilande, og det magre Græs med Saltplanter, som træder istedenfor grønne Enge, bedækkes ved Vinterens Begyndelse under Høie af Sand og Snee. Ved Sommerens Begyndelse beklædes Jordbunden hurtigen af et grønt Teppe, overalt hvor ikke Flyvesandet eller den saltagtige Jordbund hindrer al Vegetation. Da oplive Hjorder af Hornqvæg, Heste og Faar tilligemed Skarer af Vildt disse eensomme Egne, og Karavaner ile igjennem samme: men snart hentørrer Heden og Ørken Planterne, Sletterne blive atter til Ørkener under en forandret Skikkelse, og hede, glødende Vinde forøge de Reisendes Besværligheder og Farer.

*) Landet kaldes paa Kortene undertiden Mongoliet ved Kukunor.

**) Af Handelsveiene over dette Høiland mærke vi især a) den store Vei fra Kjachta og Maimatschin til Peking: paa samme er hist og her gravet Brønde og anlagt Kornmagaziner. b) Veien over Tangut til Byen Turfan, og derfra deels til Yarkend, Bukhara o. s. v., deels paa Floderne Irtisch eller Ili, over Dsaisang eller Balkasch, til Rusland.

Producter. Mange Ædelstene findes. Den ægte Rhabarber er hjemme her (især i Sifan); Ginseng (Dsch.)- Hjorde af Hornqvæg, Heste, Faar, Geder og imod S. Kameler ere Landets eneste Rigdom. Af vilde Dyr findes Dschiggetai (en Art vilde Æsler), Moskusdyr, vilde Heste og adskillige Peltsdyr.

E. **Mandschuriet** danner det østlige Affald af Høiasien mod det stille Hav, fra hvilket en steil, ubeboet og utilgjængelig Kyst af 3000 F. Høide brat hæver sig. Det er et mod Øst sig sænkende, endnu meget ubekjendt Terrasseland, gjennemstrøget af Bjerge, men frugtbarere og mildere end det høie Mongolie, især riigt paa herlige Græsgange og Vildt, fornemmeligen Peltsdyr. Det frembringer endvidere i Dalene meget Korn og Frugt, mod S. endog Riis og Bomuld: Qvæg og Heste i stor Mængde, Skove især mod S. — Mod N. og i de høiere Egne er Kulden meget streng, men mod S. og i Dalene bliver Klimaet, som af det Foregaaende sees, mildt og behageligt. Mod N. begrændses Mandschuriet af det Dauriske Alpeland og Jablonoibjergene, mod V. af Khingan Oola, en meget ubekjendt Bjergkjede, mod S. af den høie sneebedækte Chan-yan-Alin (Chin. Tschang-pe-Schan d. e. det hvide Nordbjerg), hvis Affald skildres som yndigt Alpeland: det er Mandschuernes Stammeland og dem derfor helligt.

F. **Korea**, en Halvø S. for Mandschuriet, imellem det Japanske og det gule Hav. Nordgrændsen er den ovenfor nævnede Bjergkjede Tschang-pe-Schan: Midten er sandsynligviis et høit, kjøligt Plateau, som imod Ø. træder med en steil Bjergrand ud til Havet, men mod S. og V. sænker sig jevnt og efterlader milde, frugtbare Kyststrøg, hvor især Bomuld groer. Beskaffenheden er overhovedet den samme som i den sydlige Deel af Mandschuriet (Landet er os meget lidet bekjendt).

G. **China** *) grændser imod N. til Mandschuriet og Mongoliet, mod V. til Khoschotiet, Thibet og Hindostan, mod S. til Bag-Indien, mod Ø. til det stille Hav. Mod N. V. og N. betegnes Grændsen ved den berømte,

*) Chineserne kalde det Tschon-Kue d. e. Centrallandet, Russerne Kitai, Hinduerne Tschin.

nu paa flere Steder forfaldne, Chinesiske Muur *): Høilandet skal allevegne, men især mod N. Ø., falde steilt af imod Chinas Lavland (Midten). Dette omgives paa 3 Sider, mod N., V. og S., af høie, sneebedækte Bjerge, men disse ere os meget ubekjendte; heller ikke vide vi, hvor Meget af China Bjerglandet optager; dog er det vist, at Randbjergenes Sidegrene og Forbjerge opfylde en stor Deel af det vestlige, sydlige og nordlige China. Det vestlige Bjergland (Østranden af det store Asiatiske Høiland) er Jynling, en høi og vild Bjergmasse, som har sin største Udstrækning der, hvor den gule og den blaae Flod fjerne sig længst fra hinanden. S. for den blaae Flods Dal ligger det vilde, utilgjængelige Bjergland Sinoschan, som maaskee overgaaer Himalaya i Høide, og hvis sneebedækkede Grupper opfylde Landet Jynnan (mellem Jangtsekiang og Bugten ved Tonkin). Dette Alpeland skildres som overmaade vanskeligt (ofte i meget lang Tid umuligt) at passere, hvorfor det til alle Tider har dannet en uoverstigelig Grændse imellem China og Indien. Herfra gaaer mod S. Ø. en Arm henimod Bugten ved Tonkin, og mod Ø., derpaa mod N. Ø., en 60 til 70 M. bred Fortsættelse af Høilandet indtil henimod Havet: den kaldes Nanling, og bliver mod Øst efterhaanden lavere. Dette sydlige Bjergland tilligemed Alpelandets øvrige vidt forgrenede Forbjerge i det Indre have paa deres nedre Dele adskillige tropiske Vexter (Bambus, Palmer o. fl.), men især Sydeuropæiske immergrønne Træer, dernæst Fernis-, Kampher- og Sæbetræer; endelig ere de Theens Hjem. De Chinesiske Lavsletter, eller det frugtbare, overordentligen omhyggeligt dyrkede Fladland ved og imellem Floderne Hoang-ho og Yang-tse-kiang bestaaer af lave, mod Ø. tildeels med staaende Vande og Morads-er opfyldte og af utallige Flodarme og Kanaler gjennemskaarne Marskegne, hvor baade Land og Vand vrimler af Mennesker (flere hundrede Tusinde have kun Bopæl paa Vandet), og hvor enhver Plet Jord er dyrket med den overordentligste Flid. Vildtvoxende Planter ere her næsten ligesaa sjeldne som vilde Dyr. Dette er Chinas Hjerte og Middelpunctet for dets Rigdomme og dets Befolkning;

*) Den begynder mod V. ved Staden Sutscheu, og løber, paa nogle Steder dobbelt og tredobbelt, over Bjerge og Dale til Havet N. for Peking. Grundvolden er af utilhugne Kampesteen, det Øverste af Muursteen: Tykkelsen er nedentil 25 F., oventil 4½, Høiden 20 F., Længden 300 M. For hvert 100 Skridt er et Taarn, ved Bjergpassene ere Porte.

det er Rigets Kornkammer, da det frembringer en overordentlig Mængde Riis, desuden Bomuld, Sukkerrør, Morbærtræer til Silkeavlen, Sydfrugter, Farveplanter, mod N. Europæiske Træer, Kornsorter og Kjøkkenurter.

Klimaet er forskjelligt ikke alene efter Landets Høide, men ogsaa meget efter Breden*); det ligner meget Sydeuroppas. I det Hele mangler her det indre Asiens continentale Tørhed i Luften, og Vinteren er mindre kold, Sommeren mindre varm (endskjøndt mod N. Forskjellen endda er betydelig). China har 4 Aarstider, to vaade og to tørre, som omtrent falde sammen med vort Foraar, Sommer, Efteraar og Vinter. Kysterne ere overalt udsatte for voldsomme Storme.

Producter. Næsten alle ædle og uædle Metaller, Qvikſølv, Ædelstene, Borax, Zinnober, Alun, Salpeter, Salt, Porcelainjord, Steenkul. Riis, Thee, Bomuld, Silke, Olie, forskjellige Sorter Fernistræer og medicinske Planter, Kampher, Ginseng, Bambusrør; Skove findes slet ikke i Lavlandet, men paa de indre Bjerges Affald. Heste, Hornqvæg, Faar, Svin; Silkeorme.

Floderne i det Chinesiske Rige ere talrige og tildeels meget betydelige. — I Østhibet findes maaskee Kilderne til flere af Østasiens Floder. Karu-zzang-bo-tsiu (Dzangbotsiu, Tsampu) udspringer i en ubekjendt Egn ved Grændsen af Vesthibet, gjennemstrømmer Landets Hovedlængdedal mod S. O., og optager talrige Bjergstrømme fra begge Sider. Fra 28° N. Br. og 114° Ø. L. er dens virkelige Løb ubekjendt: Nogle holde den for Iravaddy (hvis Kilder atter Andre søge N. O. for Søen Tengri), Andre mene, at den i en Tværdal gjennembryder hele Himalayas Masse og derpaa, som Bramaputra, løber igjennem Asham til Bengalen og Ganges. At Indus udspringer i Vesthibet, er allerede ovenfor omtalt. — I Turfan ere kun Steppefloder, af hvilke Karkend er den betydeligste: den løber fra Thianschan mod N. O. og Ø. og falder i Lop Søe. — I Soongariet udspringe Irtisch, der løber igjennem Dsaisang til Rusland, og

*) I Kanton er selv den ringeste Frost overmaade sjelden; dog haves sædvanlig Ild i Værelserne fra November til Marts, formedelst det mørke og taagede Veir. Om Sommeren haves sjeldent under 22° Varme, stundom 28°. I Peking er den aarlige Middeltemperatur 10° (som i Nantes i Frankerig), men Vinteren er som i Upsala. Sommeren som i Cairo. Middelt. for Marts er der 4°, for Juni 23°. Snee er i den nordlige Deel af Lavsletten ikke sjelden.

Ili, der falder i Balkasch. — I Kalkasmongoliet udspringer Jenisei, der løber til Siberien. — Med Undtagelse af nogle smaa Kystfloder samle alle Mandschuriets Vande sig til den store Flod Amur, der dannes i Daurien af to mindre Floder, løber mod N. O. forbi Nertschinsk, optager Grændsefloden Argun, og nu først under Navnet Amur gaaer ind i Mandschuriet: her løber den mod S. O. og derpaa atter mod N. O., og falder endeligen i det Tartariske eller Mandschuriske Stræde, ligeoverfor Øen Sachalin. L. 430 M., Flodg. 38,000 □ M. — I det egentlige China ere, foruden flere mindre, to store Floder: Hoang-ho (den gule Flod) udspringer i Sifan paa Høilandet omkring Søen Kuku, og løber mod N. O. gjennem vilde Bjergegne, forstærket ved mange Alpesøers Afløb. Den gaaer derpaa igjennem den store Muur ind i Mongoliet, i hvilket den danner en mod S. aaben Bue, løber derpaa mod S. atter gjennem den store Muur ind i China, indtil den pludselig vender sig imod Ø., og der først begynder sit nedre Løb igjennem det Chinesiske Fladland. Den er her overalt seilbar, og trods de kostbare Dæmninger, hvormed dens Bredder ere inddigede, og de mange Kanaler og andre Foranstaltninger, hvorved man har strøbt at kunne beherske dens Vande, hjemsøger den vældige Flod stundom det omliggende Lavland med fordærvelige Oversvømmelser. Ved sin Munding i det gule Hav frembringer den Banker og lave Steder ved den store Mængde Leer og Dynd, som den medfører, og dette giver Havet en guul Farve. L. 570 M., Flodg. 34,000 □ M. Kang-tse-kiang (Havets Søn) eller den blaae Flod kommer fra Sifan N. for Søen Tengri, strømmer igjennem det os ubekjendte Alpeland i det østlige Thibet, gaaer derpaa mod S. til Alpelandet Iynnan, hvor den af Bjergene kastes tilbage mod N., og gaaer derpaa mod N. O., indtil den gjennem mange Vandfald og Rapider kommer ned i Lavlandet. I dette sit nedre Løb strømmer den rolig, med mange Krumninger, danner flere Søer, er nedenfor den 121 □ M. store Indsøe Tongting-hu, med hvilken den staaer i Forbindelse, seilbar endog for Krigsskibe, og antager tilsidst næsten Udseende af et Hav med ferskt Vand. Bedækket af utallige Skibe og hele svømmende Landsbyer (der drage med sig svømmende Haver paa Flaader af Bambusrør, hvor Svin og Ænder underholdes), strømmer den imellem rige og overordentligen befolkede Bredder,

hvor Stad slutter sig til Stad, forbi Nanking ud i det stille Hav. L. 650 M., Flodg. 34,000 □ M.

Denne naturlige Vandrigdom have Chineserne endnu forøget ved et høist beundringsværdigt Kanalsystem, som i Retningen fra N. til S. gjennemskjærer og forbinder alle Floderne. Et uovergaaet Kæmpeværk af denne Art er Keiserkanalen, der ligesom er Stammen for utallige Sidegrene. I en Længde af 120 M. gjennemskjærer den hele Kyststrækningen fra Yang-tse-kiang til Hoang-ho og derpaa N. for denne indtil henimod Bugten ved Peking, med hvilken Stad den forbindes ved en seilbar Flod. Den er 200 til 1000 F. bred, gaaer snart igjennem Indsøer og Floder, snart paa høie Dæmninger over vidtløftige Sumpe, og har næsten overalt flydende Vand. Med ringe Afbrydelse er der saaledes en 320 M. lang Vandforbindelse imellem Kanton og Peking. Chinesernes velgrundede Frygt for Seiladsen paa det formedelst Storme, Sandbanker og Klipper farlige Ocean, og deres ringe Dueligbed som Søfolk vare Anledningen til dette store Værks Anlæggelse.

I politisk Henseende maae vi adskille A) de Lande, der staae umiddelbart under den Chinesiske Regjering og ere Provindser af Riget: til denne Klasse høre det egentlige China, Mandschuriet og Soongariet. B) De skatskyldige, mere eller mindre afhængige Lande, nemlig Mongoliet og de Kirgisere, som erkjende Chinesernes Overherredømme, dernæst Thibet, Turfan, Butan, Korea og Lieukieuøerne. — Den Chinesiske Regjering er despotisk og arvelig, dog kan Faderen vælge sin Efterfølger blandt Sønnerne, kun at den retmæssige Dronnings Børn have Fortrin for Medhustruernes. Den hele Forvaltning af de offentlige Anliggender er indrettet med og bunden til den ængstelige Orden og pedantiske Smaalighed, som er Chineserne egen, og Regjeringen er forsaavidt ikke uindskrænket, som de selv for de mindste Smaating engang fastsatte Regler og ved lang Praxis hævdede Vedtægter bestemme næsten alle dens Skridt. De Lærdes Stand, Mandarinerne (Chin. Koangs), af hvilke Regjeringen tager alle Ministre og Embedsmænd efter engang vedtagne Grundsætninger, vaage med Ængstelighed over Vedligeholdelsen af dette Aarhundreder gamle System, af hvilket deres Anseelse og den tyranniske Magt, de udøve over Folket, afhænger. De danne det eneste Aristokratie i Landet, men Enhver har Adgang til at optages i denne Klasse, ved at underkaste sig de for sammes forskjellige Grader forordnede Examina. Mandarinernes Antal er henved 10,000. Provindserne forvaltes af Gouverneurer. — Landmagten skal være næsten 1,200,000 Md. stærk:

af den er den egentlige Hær 200,000 Md., 900,000 Md. Garnison i Stæderne, 100,000 Md. uregelmæssige Tropper. Krigsmagten er for en stor Deel i en meget maadelig Forfatning. Sømagten bestaaer af en Mængde Krigsjunker (smaa Skibe), af hvilke den største fører 10 Kanoner, og Baade: Sørøvere hærje ofte Kysterne.

A. Det egentlige China.

Størrelsen er c. 80,000 □ M. Indbyggernes Antal anslaae Nogle, efter officielle Chinesiske Angivelser, til 353 eller 333 Mill. (efter Mandarinerne), Andre til 150 Mill. De ere alle af den Mongolske Folkestamme, og bestaae af Chinesere, Mandschuer (Efterkommere af Landets sidste Erobrere), desuden (næsten uafhængige) Miaotses (et Nomadefolk S. for Yang-tse-kiang), Lolos og Mientings (i det Indre, beslægtede med Folkene i Bag-Indien). — Der gives 4 Hovedreligioner: Confucius's (Kong-fu-tse), til hvilken for det Meste de Fornemme og Lærde bekjende sig; Fo's (den samme som den Buddhaistiske i Bag-Indien, da Buddha i China hedder Fo), som er herskende hos den største Deel af Folket; den Lamaiske*) (Hofreligion) og Laokiuns Lære, som er os for det Meste ubekjendt: den skal kun være taalt. Præsterne (Bonzerne) skulle være over 1 Mill. Nogle Christne og Jøder findes paa enkelte Steder. — Chineserne ere et flittigt og klogt, men listigt og hykkelsk, derhos yppigt og, idetmindste hvad de Fornemme angaaer, demoraliseret Folk; de ere hovmodige imod Fremmede, opblæste imod deres Undergivne, men krybende og slaviske mod Mægtigere. — I lærde Kundskaber og overhovedet i Civilisation overgaae Chineserne alle Asiatiske Nationer, maaskee Japaneserne undtagne: mange vigtige Opfindelser have de kjendt før Europæerne, men de ere i Meget blevne staaende paa Halvveien, hvor de allerede for Aarhundreder siden vare; thi til at lære af Fremmede ere de i Almindelighed altfor indtagne af deres Eget. Deres Sprog hører til den store monosyllabiske Sprogstamme i Østasien: et saadant er altid meget vanskeligt at lære. Deres Skrift er Billedskrift. — Fabrikerne ere fortrinlige: de levere Silkevare, Bomuldstøier, lakerede Sager, Porcelain, Tapeter, allehaande af Perlemoder, Skildpadde og Elfenbeen forfærdigede Sager, Papiir, fyltede Sager, Soya o. M. — Den udenlandske Handel drives med Ostindien, især Java og Manila, med Rusland og Japan, dernæst af Europæiske og Nordamericanske Skibe med Europa; kun Havnen i Kanton staaer dem aaben. De vigtigste Udførselsartikler ere Industriens ovennævnte Frembringelser, og Thee. Blandt de Ting, der indføres, mærke vi Klæde, Peltsværk, Metaller, adskillige Kry-

*) Buddhaismen, Fo's Religion og Lamaismen (som man stundom kalder den Mongolske Buddhaismus) ere Modificationer af de samme religiøse Forestillinger. Den raaeste Form af disse er den Schamanske Religion hos nogle Folk i Siberien.

derier og Farvevare, spiselige Fuglereder og Opium (skjøndt denne er Contrebande, indføres der dog for flere Millioner aarligen. Nyligen er Forbudet derimod blevet skjærpet, og deraf en Strid med England opstaaet).

China inddeles i 19 (17) Provindser og skal indeholde 1562 Stæder, 1193 Fæstninger, 2796 Templer, 2606 Klostre.

Peking, Hoved- og Residentsstaden, nær ved den nordlige Grændse, en uhyre Stad paa en temmelig skaldet Slette. Den er 4 (8) Mile i Omkreds og bestaaer af to Hoveddele: Mongol- eller Mandschustaden og den Chinesiske Stad, desuden 12 Forstæder. Hver af hine to Dele er omgiven af høie og brede Mure. Gaderne ere lange, lige og brede, men ikke brolagte: Husene ere sædvanligen kun 1 Etage høie, og omgivne af en ved en Muur indhegnet Gaard. Papiir tjener istedetfor Vinduesruder. Staden skal indeholde 10,000 Paladser, deriblandt det keiserlige Slot af overordentlig stort Omfang, med vidtløftige Haver o. s. v. Her findes desuden flere store og mærkværdige Templer, 2 katholske og 1 Græsk Kirke, et Græsk Kloster, 1 Moskee. Her findes flere lærde Selskaber, Videnskabsacademier, et Observatorium, Theatre. Garnisonen skal være 80,000 Md. — Indb. Antal angive Nogle til 2 Mill., Andre med større Sandsynlighed til 1½ Mill.

Nan-king (Kjang-ning-fu) ved Yang-tse-kiang, har Fabriker af Bomulds- og Silketøier. Berømt er det saakaldte Porcelainstaarn (200 F. høit, egentligen kun belagt med lakerede Teglsteen). 800,000 (1 Mill.) J.

Kanton (Quang-tscheu-fu), den vigtigste Handelstad i China (idetmindste for den udenlandske Handel, da de Christnes Skibe ikke maae besøge nogen anden Havn. De maae losse ved Øen **Wampu** og iforveien underkaste sig den strengeste Undersøgelse). Europæerne kunne ikke træde i nogen directe Handelsforbindelse med Landet selv, men maae drive Handelen igjennem Hong-Kjøbmændene, et dertil af Regjeringen autoriseret og derfor ansvarligt Laug. Fabriker af Porcelain, Silkevare og musikalske Instrumenter. 900,000 J., af hvilke en Deel lever paa smaa Skibe paa Floden, hvorved Kanton ligger, og i Havnen.

Hang-tscheu-fu, af Chineserne kaldet "det jordiske Paradiis." 700,000 J. Su-tscheu ved den store Kanal, ei langt fra Havet, skal være en Skole for Landets største Kunstnere og

Lærde, et Opholdssted for de rigeste Kjøbmænd og overhovedet for Alt, hvad der skjænker eller søger Nydelse. 500,000 J.

Macao, en 5 □ M. stor Ø i Havbugten ved Kanton. Paa den sydlige Spidse, som ved en af Chineserne opbygget Muur (hvorpaa kun er en eneste, strengt bevogtet Port) adskilles fra den øvrige Deel af Øen, ligger Staden Macao, som under Chinesisk Høihed tilhører Portugiserne; de betale herfor 100,000 Ducater aarligen; Staden har 12,000 J.

Ved China ligge Øerne:

1. Formosa eller Taiwan, 1000 □ M. stor, høi og bjergig, men meget frugtbar. 2) Hainan, 800 □ M. (?) stor. Paa begge disse Øer skulle i det Indre boe uafhængige Nationer. Ved Indløbet til Bugten ved Kanton ligge 3) Ladronøerne, hvis 40,000 Beboere i de sidste 50 Aar have gjort det Chinesiske Hav usikkert ved deres Sørøverier og stundom plyndret Stæder og Landsbyer paa Kysten af China. Det Samme gjelder tildeels om Beboerne af Hainan og Taiwan.

B. Butan eller Tanguſtan.

Butan er 3000 (2500) □ M. stort og har 1½ Mill. J., af Mongolsk Herkomst og Lamaisk Religion, stærke og kraftige Mennesker. Transithandel. — Landets øverste Beherſker er Dharma-Lama, i hvis Person en mægtig Aand troes at boe og at gjenfødes: hans Statholder i verdslige Ting er Daeb-Raja (Radscha). Han erkjender Chinas Overherredømme, men taaler ingen Chinesisk Besætning.

C. Thibet, Tybbet.

Størrelsen er omtrent 24,000 □ M., Folkemængden 12 Mill., for det Meste egentlige Thibetanere, stærke og godmodige Mennesker af Mongolsk Race, med eget Sprog (monosyllabisk). Qvægavl og Handel ere deres Hovednæringsveie: noget Papiir (af Bast), Klæde og Metalvare fabrikeres. De klæde sig i Uld eller Peltsværk, og boe i murede Huse (Nomaderne i Filttelte). Mærkeligt er Thibetanernes Hang til Munkeliv og Ensomhed, samt det temmelig almindelige Polyandrie. I Civilisation staae de ikke meget tilbage for Chineserne, og de talrige Klostre med de Biblioteker, som de skulle indeholde, ere Plantefkoler for Lærdom (især theologisk). Thibet er den Lamaiske Religions Hovedsæde. Sammes Overhoveder ere Dalai-Lama (o: Sjelenes meget store Moder), den ubesmittede, udødelige, allestedsnærværende og alvidende, synlige Repræsentant af Guddommen*), og Bogdo- eller Tischu-Lama (som det synes, af underordnet Anseelse): deres Sjele vandre efter deres Død over i andre menneskelige Legemer. Den verdslige Regjering forval-

*) Fo hos Chineserne, Buddha i Bag-Indien, Schigemuni hos Mongolerne, Gaudma i Siam, Amidabut i Japan betegne det samme Væsen.

tes under disse guddommelige Overpræster af en Race; men de Chinesiske Gesandter og Generaler have stor Indflydelse paa Regieringen. Hvert Aar sender Dalai-Lama Foræringer til Keiseren af China. — Dalai-Lama, som regierer den nordlige Deel, residerer i Hlassa (eller Barantola), der har et berømt Tempel, Høiskoler og Bogtrykkerier, og besøges af mange Pillegrimme. Indbs. Antal anslaaes til 30,000. I Nærheden er Kloseteret og Bjergslottet Putala, hvor Dalai-Lama opholder sig om Sommeren. Det er 4 Etager høit og bygget paa Europæisk Viis, det skal indeholde 10,000 Værelser og mange Mængde Gaarde, Haller og bedækkede Gange, desuden en stor Rigdom af Kostbarheder. Bogdo-Lama, der regierer den sydvestlige Deel, residerer i Tschulumbo, et stort Kloster med en liden Stad.

D. Turfan.

Størrelsen er 28,000 □ M. Indb., 1½ Mill., ere Muhamedanske Tartarer, der boe i faste Boliger og, foruden Agerdyrkning og Qvægavl, ogsaa beskjeftige sig med en levende Handel (see ved Bukhara og Mongoliet). De regieres af egne Khaner under Chinas Overherredomme. Grændsen bevogtes af Chineserne med den yderste Strenghed; ingen Fremmed tør komme længere mod Ø. end til Yarkend, ingen Chineser længere mod V. Garnisonerne ere stedse paa streng Krigsfod. Dog er Opstand ikke sjelden. Her ere Handelstæderne: Yarkend, Jerken ved Floden af samme Navn, Middelpunctet for Karavanhandelen mellem China og Bukhara*). 50,000 (80,000) I. Raschgar ved en Flod af samme Navn. 15,000 I. Turfan i en frugtbar Egn.

E. Mongoliet.

Mongoliet er over 90,000 □ M. stort og har omtrent 3 Mill. Indb., som bekjende sig til den Lamaiske Religion og leve af Qvægavl og Jagt som Nomader: de boe i Filttelte og klæde sig i Faarepeltse. De ere alle af Mongolsk Stamme, og deles i egentlige Mongoler (mod Ø.) og Kalmukker eller Gloter (mod V.). De staae under egne, af den Chinesiske Keiser afhængige, Khaner, som regiere dem i Forbindelse med Chinesiske Statholdere. — I Kalkasmongoliet ligger Urga (næsten 4000 F. høit), Sædet for en Lamaisk Overpræst. 7000 I., af hvilke næsten 1000 ere Præster. Tæt ved den Russiske Grændse, ligeoverfor Kjæchta, er Handelstaden Maimatschin (see Siberien). I Scharramongoliet er Dschehol, ikke langt fra Peking, Keiserens Sommerresidents.

F. Mandschuriet.

Størrelsen er 35,000 □ M., Indbs. Antal henved 2 Mill. De ere deels Mandschuer (mod S.), Daurer (mod V.), Tunguser (mod N.), Jypier (paa Kysten) o. fl., deels Chinesere og Mongoler, for det Meste Nomader; alle af Lamaisk Religion. Stæderne ere ubetydelige. Men Sakotschalin, Tschitschi, Targkai, Kapoftai, skilles herfra ved det Mandschuriske Stræde.

*) Karavanerne bruge 5 Maaneder fra Peking hertil, Tilbud 35 Dage, da de kunne rifte hver anden Miil. En Kjede af Bauner er indrettet herfra til Peking.

G. Korea.

Denne Halvøe er 7000 □ M. stor og skal have 15 (5) Mill. I., en Blanding af Mandschuer og Chinesere, som bekjende sig til Fo's Religion og, foruden Agerdyrkning og Qvægavl, alle beskjeftige sig med Bomuldsvæverier, og i Henseende til Industrie overhovedet ikke staae tilbage for Chineserne (en stor Deel af det under Navnet Nangkin bekjendte Toi skal fabrikeres her). Over Halvøen regierer en arvelig Konge, som giver Keiseren Tribut, men forresten hersker despotisk. — Hovedstaden Xing-ki-tao skal have et stort Bibliothek af trevne og trykte Bøger, ved hvilket en Prinds af Blodet altid er Overbibliothekar.

H. Likeio eller Lieu (ø)-kieu (ø) Øerne.

Disse Øer ere 36 i Tallet, 438 □ M. store, og have 500,000 I., som ere Tilbedere af Fo, og beskrives som gjestfrie og godmodige Mennesker, der have en ikke ubetydelig Industrie og Søhandel. De staae under en arvelig despotisk Konge, der skal være afhængig baade af China og Japan.

Ostindien eller For-Indien.

1. Ostindien, i videre Betydning, indbefatter hele Sydasien imellem Afghanistan og China, begge Halvøerne Ø. og V. for Ganges, samt alle Øerne i det Indiske Hav, fra Lakediverne til Marianerne: i snevrere Betydning, saaledes som vi her bruge Navnet, forstaaes derved **Landet imellem Indus og Bramaputra** samt et **District Ø. for denne Flod**, tilligemed **Halvøen V. for Ganges** eller den Ghatiske Halvøe. Derefter ligger Ostindien imellem 89° og 110° Ø. L. og imellem 7° 56′ og 34° 25′ N. Br.: det grændser mod V. til Beludschistan og Afghanistan, mod N. til Thibet, mod Ø. til Bagindien eller Landet Ø. for Bramaputra; Halvøen omgives af den Bengalske Bugt og det Arabiske Hav. Størrelsen er omtrent 60,000 □ M.

2. **Jordbund.** Ostindien bestaaer efter sin naturlige Beskaffenhed af tre væsentligen forskjellige Hoveddele: imod N. af en Krands af Alpelande paa Himalayas sydlige Affald, i Midten af Indus's og Ganges's Lavlande, og imod S. af et stort Bjergland,

Halvøen Decan. Vi betragte disse hver for sig. — A. Nordgrændsen mod Thibet gjør Himalaya med sin høieste Kjede, der allevegne hæver sig høit over Sneelinien og kun paa faa Puncter kan passeres: paa dens sydlige Affald ligge i et Belte af forskjellig Brede (30 til 50 M.) de omtalte Alpelande, der danne Overgangen til Lavlandet. De gjennemstryges af flere med Hovedmassen parallele Bjergkjeder, som mod S. stedse blive lavere,*) og ende mod Lavlandet med en 3-7000 F. høi Grændsevold, ved hvis Fod endnu strækker sig en mærkværdig, 5-6 M. bred, sumpig og usund Egn, bevoxet med uhyre Træ- og Rørskove, i Regntiden oversvømmet, Opholdsstedet for talrige Elephanter, Tigere og store og giftige Amphibier: den kaldes Tarai, og naaer fra Indus's østlige Biflod til Bramaputra. Af disse Alpelande, som saaledes meest bestaae af Længdedale i Retningen N. V. til S. O., omtales Asham ved Bag-Indien, om Butan er allerede (ved China) talt: V. for dette følger Nepal, Nepaul (Nipahl), en langstrakt Alpedal af 3 til 6000 F. Høide; V. for det ligge Gurwal og Kuhistan, eller Alpelandet omkring Ganges's og Indus's Bifloders øvre Løb, hvor Himalaya falder steilest af til de lavere Terrasser, og ernærer af sine uhyre Jismarker store og vandrige Floder.**) S. for alle disse Alpelande og for hiin sumpige Skovegn følger nu fra Indus til Bramaputra: B. Det Indiske Fladland, Hindostan i indskrænket Betydning. Det bestaaer imod N. af bølgeformigt Land, længere nede af flade Sletter, og kan deles efter de to Hovedfloder Ganges og Indus. Landet ved Ganges (Hindsletten) er imod N. bølgeformigt, men længere mod S., omtrent fra 25° N. Br., er det et lavt, meget fladt, fedt og overordentligen frugtbart Land (Bengalen) med Marskbund og yppig Vegetation. Den sydlige Deel er Gangesdeltaet (see ved Ganges). Landet hen imod Indus (Sindsletten) har i det Hele en langt magrere Jordbund, og er kun i den største Deel af Pendschab

*) Passene over de laveste Kjeder ere 2—6000 F. høie, de over den høieste Kjede 10—16,000 F.

**) I den lavere Region af Himalaya, 1000 til 4000 F., er Snee endnu meget sjelden, tropisk Vegetation herskende, men blandet med Sydeuropæiske Vexter; Kokospalmen stiger kun til 1000 F.: i en Høide af 2000 F. er 17° Middelt. Fra 4000 til 8400 F. er Middelt. omtrent 10° til 11°; Sneen forsvinder endnu før Regntiden; Vegetationen er subtropisk. Fra 8400 til Sneegrændsen (c. 11,500 F.) herske Europæiske Kornsorter og Træer. (Det følger af sig selv, at her kun er talt om Sydsiden).

(eller Landet ved Indus's østlige Biloder) dyrkeligt og nogenlunde frugtbart, ellers for det Meste en saltagtig Sandørken,*) dog ei saa øde som de Arabiske eller Africanske: den naaer mod V. paa flere Steder til Indus, og først henimod Jumma begynder Landet imod Ø. at blive frugtbart. Denne Ørken (og ingen Bjerge, som man engang troede) danner Vandskjellet imellem Indus og Ganges. S. O. for Indus's Mundinger ligger det lave og sandige District Kutsch,**) og kun paa den lille Halvøe Guzurate, imellem Bugterne ved Kutsch og ved Cambay, hæver Landet sig til et lidet frugtbart Plateau. — Mod S. strækker Indien sig dybt ind i det Indiske Ocean med sin store kileformige C. Halvøe Deca'n (o: Syden), som udgjør et 2500 til 5000 F. høit Bjergland. Nordranden af dette danne Vindhya (hei)-Bjergene, som paa den nordlige Bred af Floden Nerbudda gaae fra V. til Ø., og vel ere kun 2000 F. høie, men af anseelig Brede. Fra dem gaae enkelte lave Bjergstrøg mod N. O., endog henimod den nedre Ganges. S. for den dybe Indsænkning, i hvilken Nerbudda strømmer fra Ø. til V., er Bjerglandets Flade, som kun paa eet Sted, ved Nerbuddas Kilder, hænger umiddelbart sammen med Vindhyabjergene. Vestranden dannes af Ghates, de vestlige Ghates, en høi og skovrig Bjergkjede, der begynder ved Floden Tapti og gaaer derfra, 200 M. langs med Vestkysten, indtil Halvøens Sydspidse, Cap Comorin. Det østlige Affald af denne Bjergkjede imod Høilandet er et ikke høit, men meget sønderrevet Bjergland: derimod falder den steilt af imod den vestlige smale Kyststrækning, og tillader kun igjennem faa Passe en Forbindelse imellem denne og det Indre. Imod N. er Høi-

*) Ørkenen i det nordvestlige Indien (af de Indfødte kaldet Thurr eller Dhat) bestaaer af Rækker af Sandhøie, bedækkede med forknyt Krat og forskjellige Planter, intetsteds Grønsvær. Sandet er fiint Flyvesand; en Maaned før Regntiden er al Vegetation forbrændt, og Sandet omtumles af Vinden.

**) Dette kan man baade kalde en Halvøe og en Øe: det omgives nemlig mod S. af Havet og Bugten ved Kutsch, mod V. af Indus, mod N. og Ø. af den saakaldte Runn, der afvexlende snart er en tør Sandørken, snart en dyndet Indsøe. Denne mærkværdige "Runn" er en 366 □ M. stor, flad Strækning af tørt, haardt Sand, blandet med en stor Mængde Salt, hvor hverken Græs eller Siv voxer, men kun nogle forknytte Tamariskbuske. Den staaer mod Ø. og V., ved Bugten ved Kutsch og ved en Arm af Indus, i Forbindelse med Havet, og oversømmes hvert Aar i vore Sommermaaneder, naar Sydvestmussonen medfører stærke Regnskyl og desuden driver Havets Vand ind ad; den bliver da til en stor Søe. Forresten have disse Egne først i nyere Tid ved flere Naturbegivenheder og Forandringer faaet deres nuværende Udseende.

den 3000 F., imellem 18° og 15° N. Br. 6000 F. Under 12° N. Br. danne **Nil-Gerri** (Neil), d: de blaae Bjerge, hvis Toppe ere indtil 8300 F. høie, et Forbindelsesled imellem de østlige og vestlige Ghates tværs over Halvøen: ved deres steile sydlige Affald er en mærkværdig Indsænkning, **Gap**, der som en dyb, 15 M. lang, Kløft gaaer fra V. til Ø. og forbinder begge Kyster. S. for denne hæver sig den sydligste Gruppe, **Travancore-Bjergene**, som ere c. 7000 F. høie, men temmelig ubekjendte. Paa Vestsiden ere de steile og bedækkede med Urskove, hvorimod Kysten ved Palksstrædet er en Sandflade med Saltsumpe, Laguner og Düner. Fra Cap Comorin indtil Bombay er langs med disse Bjerge en smal (1 til 5 M.) **Kyststrimmel** (mod S. **Malabarkysten**), gjennemskaaren af utallige korte Kystfloder, der med mange Fald styrte ned fra Bjergene, og ved deres Mundinger danne talrige Bugter og fortreffelige Havne. Ved Taptis og Nerbuddas Mundinger, omkring **Bugten** ved **Cambay**, er et frugtbart Lavland. Ø. for de vestlige Ghates er **Decans Flade**, som i Almindelighed helder fra V. til Ø., frugtbar og velvandet: paa samme hæve sig flere større eller mindre Bjerge (indtil 5000 F.), imellem hvilke dybe Floddale løbe fra den ene Side til den anden. **Østgrændsen** danne de **østlige Ghates**, ingen sammenhængende Kjede, men adskilte Masser, der udgjøre Høilandets østlige Affald. De ere endeel lavere (indtil 3000 F.) end de vestlige Ghates, nøgne og øde, men gjennembrudte af nogle dybe Floddale, i hvilke Passe og bequemme Landeveie føre til Høilandet, som derfor staaer i langt mere Forbindelse med Østkysten end med Vestkysten. Disse Østghates begynde ved Nil-Gerri og gaae imod N. O. indtil henimod Ganges's Delta. **Den østlige Kyststrækning** (mod S. **Coromandelkysten**) af Decan er et Lavland af 5 til 30 M. Brede, deels øde Sandflader, deels bedækket med frugtbar og feed Muldjord eller Dynd.

I det Indiske Ocean fører den indenfor Vendekredsene almindelige Strømning fra Ø. til V. (S. 18) Vandet forbi Andaman- og Nicobarøerne til Gangesdeltaet, hvor dets Virkning har bidraget til Kystens adsplittede og stedse verlende Dannelse; derfra gaaer en meget heftig Strøm langs med Coromandelkysten forbi Ceylon til Madagaskar og det gode Haabs Forbjerg. Denne Strøm opdynger de Dynd- og Sandmasser, som den vælter med sig fra Bugten ved Bengalen, langs med Decans flade Østkyst, og gjør Seiladsen ved Kysten for mindre Skibe farlig, for større næsten umulig. Kun ved Masulipatnam,

Trankebar, Pondichery og især ved Madras er Gjennemfart igjennem disse Sandbanker og Düner, og nogenlunde sikkre Havne: men en god Havn findes ikke paa hele denne Kyst. Af ganske anden Beskaffenhed er Vestkysten. Uden heftige Strømninger, regelmæssigen bevæget af de periodiske Mousons og af de afvexlende Land- og Søvinde, hvilke begunstige Farten her, er det Arabiske Hav altid blevet meget beseilet, og Landets mange gode Havne (især i Calicut, Goa og Bombay), Ankerpladse og Bugter have stedse opmuntret Beboerne til at sysle med Handel og Skibsfart.

3. **Klimaet** er naturligviis forskjelligt, men næsten i hele Landet **tropisk**, med 2 Aarstider. Man maa adskille det hede og fugtige Klima i Hindostans Lavsletter samt paa Kyststrækningerne, og det kjøligere og tørrere i Bjerglandet. I Alpelandene imod N. er det i de lavere Egne meget mildt, i de høiere Egne omtrent som i det mellemste Europa: Vinteren varer 3 til 4 Maaneder, om Sommeren stiger Varmen til 24° *). **Hindostan** og især Bengalen, saavelsom **Kystlandene paa Decan**, have heed og meget **fugtig Luft**: Snee og Jis er ubekjendt i Sletlandet og selv paa Halvøens Flader overmaade sjelden. Regntiden indtræffer i Hindostan imellem Mai og September: Regnens Mængde aftager med tiltagende Afstand fra Havet og Bjergene, og er ved Indus meget mindre end ved Ganges. I den nordvestlige Deel, ved Indus, er i de koldeste Maaneder Nattefrost almindelig, men Jis dog ogsaa her sjelden. I Decans Høiland er Varmen naturligviis betydeligen mindre end paa Kysterne: det har i det Hele et meget skjønt og behageligt Klima; her hersker evigt Foraar, og Snee og Jis kjendes her ligesaa lidet som Lavlandets brændende Hede **). — Mærkværdig er den Modsætning, som finder Sted imellem Decans tvende Kyster i Henseende til Luftens Tilstand i visse Epoker, hvilken skyldes de regelmæssige **Mousons**. Fra Mai til October blæse Sydvestvinde, og da regner det længe strøm-

*) Middeltemperaturen for Khatmandu (i Nepaul), som ligger 4488 F. høit, er 13½°.

**) For følgende Steder angives Middeltemperaturen omtrent saaledes: Calcutta 20½°, Bombay 21½°, Madras 21½°, i Sletlandet: derimod Seringapatnam (2400 F.) 20°, Nil Gerri-Bjergene (7506 F.) 10½°. I Madras har man havt 32° Varme, i Pondichery 35°, i Bengalen 27°; paa Høilandet i Mysore skal Thermometret stige til 22° og i Hydrabad falde til 5°. — I Landet S. for Indus iagttog Burnes under 24° N. Br. i December ved Solens Opgang 0°, om Middagen 21°; under 27° N. Br. fandt han i Januar om Middagen 19°, ved Solens Opgang under 0°. — Regnmængden skal være størst i Bombay (73 T.) og Calcutta (71 T.), mindre i Madras (45 T.); paa Nil-Gerri (i en Høide af 3000 F.) 59 T.

meviis paa Malabarkysten, imedens det Indre har liden Regn, og Østkysten slet ingen, men klar og tør Luft: mod N. kommer denne Mousson og med den Regntiden noget sildigere, og medfører mindre Regn, i Indus's Sandsletter kun meget liden. Efterhaanden stige Skyerne over de vestlige Ghates, og da begynder Regnen paa Decans Flade, samt tilsidst (ved Nordøstmoussonens Begyndelse og efter de heftige Storme, som stedse følger med Moussonens Omskiften) paa Østkysten. Fra October til henimod April blæse Nordøstvinde; Østkysten har fra October til Januar megen Regn, det Indre liden og Vestkysten aldeles ingen.

4. **Floder.** De vigtigste ere:

I. **Indus, Sind,** løber paa Grændsen (see Afghanistan og Beludschistan). Den optager fra Indien blandt andre de 5 Floder fra Pendschab, der komme fra Himalaya eller Alpelandene ved samme, og forene sig i Floden **Punschnud.** Af disse danne de tre vestligste forenede Floden **Dschenab,** med hvilken forener sig den østligste og udentvivl betydeligste, **Sutludsch** eller **Satudra,** der ligesom Indus gjennembryder Himalayas Hovedkjede.

II. **Ganges,** Forindiens Hovedflod, opstaaer af flere Arme, der komme fra Gletscherne paa Himalayas høieste Kjede (Kilderne ligge over 12,000 F. høit), træder ved Hurdwar fra Bjerglandet ned i Hindostans Sletter (her allerede kun 1200 F. over Havet), i hvilke den løber mod S. og S. O. gjennem meget frugtbare Landskaber, og optager 11 Bifloder af Rhinens Størrelse, iblandt hvilke **Jumma** (Dsch), der udspringer paa Himalaya, og ved Allahabad (324 F. over Havet) falder i Ganges, næsten ligesaa vandrig som denne. Ved Rajamal har Ganges sine sidste Rapider, og træder der ind i Bengalen, hvor dens nedre Løb er. Ovenfor Murschedabad, 44 M. (i lige Linie) fra Havet, begynder Strømmens Deling og ligger Spidsen af Deltaet, som gjennemskjæres af et Net af utallige Sidearme og Bifloder af Ganges og Bramaputra (denne sender ogsaa Sidegrene til hiin). Grundlinien, langs med Havet, er omtrent ligesaa lang. Den høire Hovedarm *), **Hugli,** løber forbi Calcutta og befares af store Søskibe: den venstre (østlige) Hovedarm beholder Navnet Ganges, men taber sin store Vandrigdom ved utallige Delinger og Kanaler, som danne de mange Øer,

*) Ganges's og Bramaputras Vande falde i 17 Mundinger ud i Havet.

hvoraf det Nederste af Deltaet bestaaer, de saakaldte **Sunderbunds.** De bestaae af sumpigt, med utallige Flodarme og stillestaaende Vande opfyldt Land, og ere bedækkede med Krat og tætte Skove af Rør og Træer; de ere et Opholdssted for vilde Dyr (Tigre, Elephanter, Slanger), men for Menneskene næsten ubeboelige formedelst den fugtige Jordbunds stærke Uddunstninger; Vegetationen er saa yppig, at den næsten hindrer Seiladsen paa Kanalerne. Denne Deel af Landet voxer endnu stedse, da Strømmen ikke kan bortskaffe alt det medbragte Dynd og Sand, som da foran Mundingerne danner nye Banker, indtil disse fremtræde som tørt Land. Den øvre Deel af Deltaet er derimod tørrere, og udgjør Bengalens frugtbareste Landskaber. — Ganges oversvømmer hvert Aar det omliggende Lavland, i det nedre Løb fra Juni Maaned, ovenfor det fra April: Sunderbunds danne da, tilligemed de tilgrændsende lave Egne, et stort Hav af ferskt Vand, af hvilket kun de ved kostbare Dæmninger beskyttede Steder rage frem. — Ganges er (tilligemed de fleste af sine Bifloder) for Hinduerne en hellig Strøm, hvis Vand renser for enhver Synd. Derfor ere paa de helligste Steder (fornemmeligen ved Benares) dens Bredder forsynede med prægtige Trapper, Haver og Alleer, til Bequemmelighed for Pilegrimene, som komme her for at bade sig i Floden *), vaske sig i og drikke af dens Vand, bede og offre: utallige Templer ere opførte langs med den, og dens hellige Vand sendes overalt omkring i hele Indien, for at drikkes eller til Brug i Templerne. L. 290 M., Flodg. 20,000 □ M. **)

III. **Bramaputra,** hvis Kilder ere ubekjendte (see Thibet). Den løber allerede som en vældig Flod igjennem Asham, optager mange Alpestrømme, og træder igjennem en bred Dal ind i Bengalen, hvor den forener sig med den østlige Arm af Ganges, 8 M. fra Havet: forenede danne de en 1 M. bred Strøm.

Floderne paa Decan:

1) **Nerbudda** (hvis Kilder ikke ere fuldkommen nøie bekjendte, formodentligen c. 23° N. Br. og 99° O. L.) løber i

*) Mange ædes af Krokodillerne, og Sværmerne anse dette for en Lykke.

**) Efter Burnes udgyder Ganges i hver Time 72 Mill. Cubikfod Vand i Oceanet, Indus 288 Mill. — Ganges indeholder mange Sandbanker, hvorved dens Leie bliver til en Række af smaa, ved Grunde og lavere Steder adskilte, Søer.

en snever Dal langs med det sydlige Affald af Vindhyabjergene, og falder efter et Løb af 140 M. i Bugten ved Cambay nedenfor Broatsch, indtil hvilken By den er seilbar for Søskibe. 2) Tapti løber ligeledes mod V., og falder nedenfor Surate i Bugten ved Cambay. 3) Godavery, en hellig Flod, udspringer paa de vestlige Ghates, deler sig i det østlige Kystland i flere Arme, og falder efter et Løb af 170 M. i den Bengalske Bugt. 4) Kistna, ligeledes en hellig Flod, udspringer S. O. for Bombay, og løber i et dybt Leie ud i den Bengalske Bugt, ikke langt fra Masulipatnam. 5) Cavery udspringer paa det vestlige Høiland, løber igjennem Mysores skovløse Plateau, og deler sig, efter at have gjennembrudt de østlige Ghates, i to Arme, af hvilke den nordlige, Coleron, ved Tranquebar falder i den Bengalske Bugt. Ved sine Oversvømmelser (fra Juli til August) gjør den sit Delta til en af de frugtbareste Provindser i Indien.

5. **Producter.** Guld (flere Steder paa Decan, især fra Floderne), Sølv, Jern, Kobber, Bly, Zink, Salpeter, Svovl, Borax, Ædelstene (Diamanter, især i flere Egne ved Kistna). — Vegetationen er især i Lavsletterne i Indien overmaade yppig og kraftig, formedelst den varme og fugtige Luft. Her avles Riis, Sukker, Kaffee (meest mod S., da Bengalen er for fugtigt), Peber, Ingefær, Kardemome, Indigo, Bomuld, endvidere Kampher, Valmue (til Opium), Kassia, Senesblade, Virak, Sassaparilla, Bambusrør*): flere Træsorter, navnligen forskjellige Palmer (Kokos- og Sagopalmer), Bananer, Areka, Betel, Brødfrugttræ, Fernistræer, Sandeltræer; Tiktræer, som levere ypperligt Skibstømmer. I de kjøligere Egne (Decan og Alpelandene mod N.) haves Europæiske Kornsorter, selv Hvede og Mais, immergrønne Træer, Sydfrugter, Viin, Frugter, Hør, Hamp, Tobak, Safran o. M. — Dyrene i Indien ere, ligesom Vækterne, udmærkede ved Størrelse, Styrke og kraftige, skjønne Former. Elephanter (især i Skovegnene ved Foden af de nordlige Bjerge, og i Gangesdeltaet), Tigre (der saadelsom Løverne forsvinde stedse mere, efterhvert Landet bliver opdyrket og ryddet), Hyæner, Leoparder, Schakaler, Næshorn, Aber; Hornkvæg, Pukkeloxer, Bøffeler, Heste, Kameler (mod N. V.), Faar, Geder, Gazeller, Antiloper; Krokodiler, Skildpadder, Slanger; Silkeorme, Cochenilleinsectet; Perlemuslinger, Østers og Fiske i Havet; Papagøier, Paafugle, Høns (af forskjellige Arter).

*) Riis er det almindeligste Næringsmiddel, af Bomuld forfærdiges Klæder, af Bambus ere Almuens og de Fattiges Huse opførte.

6. **Indbyggernes** Antal er omtrent 136 Mill., næsten alle af Kaukasisk Stamme. De ere: 1) Hinduer, de oprindelige Indbyggere, 114 Mill., et godmodigt, blidt og (med Undtagelse af enkelte Stammer, hvor Mord og Rov er hjemme) ukrigersk*) Folk, af slank og spinkel Bygning og stor Behændighed, men i Almindelighed liden Muskelkraft. De deles i 4 Hovedkaster eller Stænder: a) Braminer, Præster, Lærde, Embedsmænd: de betragtes af Almuen næsten som hellige. b) Tschettri's, Krigerne og Fyrsterne, samt Maratternes, Seikernes og Dschaternes Stammer. c) Waischi's, Kjøbmænd (Banianer) og Agerdyrkere. d) Schuters, Haandværkere, Fiskere, Daglønnere o. s. v. Enhver Kaste har sine egne religiøse Forpligtelser og Skikke, f. Ex. i Valget af deres Næringsmidler. Den meest foragtede Klasse (men ingen Kaste) ere Pariaerne, der af de andre Kaster betragtes som urene Mennesker, men ere Europæerne meget nyttige som Tjenere, Kokke, Garvere o. s. v. 2) Afghanere, 1 Mill., Muhamedanere. 3) Mongolere, 15 Mill., Muhamedanere. 4) Europæere, omtrent 1 Mill., især Englændere (800,000) og Portugisere. 5) Parsere, Armeniere, Chinesere, Jøder. — Den almindeligste Religion er den Braminske**) (106 Mill.); dernæst den Muhamedanske (25 Mill., især i Adschmir og Hyderabad). Seikernes Religion (4 Mill.) er en med Muhamedanske og Braminske Myther noget udsmykket Deismus***). Foruden disse regner man 45,000 Buddhaister, 150,000 Parsere (i Guzurate), 100,000 Jøder; 600,000 Katholiker (mod S.), ½ Mill. Episkopale, 20,000 Lutheranere, 50,000 Armeniere, 50,000 Thomaschristne, 200,000 Jacobiter; Antallet af Christne blandt de Indfødte er endnu ikke stort. — Videnskaber og Lærdom ere vel ikke Hinduerne ubekjendte, men de ere næsten udelukkende Braminernes Eiendom, og holdes af dem indenfor engang afstukne Grændser. Den største Deel af Folket er uvidende, nogle Stammer leve i dyrisk Raahed. — Hinduernes Sprog har mange Dialecter: det er aldeles forskjelligt fra San-

*) Indbyggerne i de hede og fugtige Egne skulle være mere frygtsomme og phlegmatiske, i de høiere Egne mere stolte og raske.

**) Den lærer tre Hovedguder (eller tre Skikkelser af det høieste Væsen): Brama, Skabaren, Wischnu, Opholderen, og Schiwa, Forstyrreren; men foruden dem dyrkes en stor Mængde Undergud er. Templerne kaldes Pagoder. Munkenes Antal er stort.

***) Stifteren af denne var Baba-Nanok (født 1469), en Hinduisk Præst.

skritsproget, hvori deres hellige Bøger (Wedam) ere skrevne, og som er et dødt Sprog. Af Europæiske Sprog tales meest Engelsk og Portugisisk. — Industrien er betydelig (Hinduerne udmærke sig meget ved mekanisk Færdighed: deres Redskaber ere derimod simple). Dens vigtigste Frembringelser ere Silke- og Bomuldsvare, Kattun og Netteldug, Shavler, Matter, malet Lærred o. M. Handelen er meget betydelig, og drives meest af Englænderne, efter dem af Chinesere, Arabere, Persere og Indfødte.

7. Den største Deel af Indien beherskes af Europæere, nemlig Englændere, Franske, Portugisere, Danske: kun tre Stater ere endnu uafhængige, nemlig ~~Seikernes Land, Maratfyrsten Maha Raja Sindias Land~~, og Nepaul. Om disse handle vi først.

I. Seikernes Land.

Dette er omtrent 4000 □ M. stort, og indbefatter Pendschab eller Sletten omkring Indus's østlige Bifloder, Kuhistan og Kaschemir eller Bjerglandet S. for Himalayas høieste Kjede imellem Sutlutsch og Indus, Multan o. M. Det omgives af Thibet, Englændernes Lande i Indien, Sind og Afghanistan. Indbyggernes Antal er henved 4 Mill., af hvilke ½ Mill. ere egentlige Seiker, Sikhs, Resten Muhamedanske Rasputere, Dschater, Mongolere o. A. — Forhen (siden 1708) udgjorde Seikerne en Slags Republik eller Confoederation af Sardars (Høvdinger), der regjerede hver sin Provinds og Stamme, men sammenholdtes ved Religionen som et fælleds Baand, og afgjorde deres fælleds Anliggender ved en Nationalforsamling i Amretsir: den øverste Rang havde Maha Raja. I de senere Aar er denne republikanske Forfatning forvandlet til et reent Monarkie, Folkeforsamlingerne finde ikke mere Sted, og Fyrsten Randjit (sch) Sing behersker Landet ene: Sardarerne ere hans Lehnsmænd og Vasaller. Han holder en disciplineret Armee og regjerer med stor Anseelse: han har udvidet sin Magt mod N. og V. paa Afghanistans Bekostning (see Afgh.). Pischauer er ham skatskyldigt, og et Distrikt V. for Indus har han erobret. — Landet er riigt paa Korn, Agerdyrkning en Hovedbeskjeftigelse.

Lahore, Rajaens Hoved- og Residentsstad, ved Ravi. Forhen Residents for Stormogulen: stort Slot og Moskee. Staden er befæstet. 80,000 J.

Amretsir, Seikernes hellige Stad med deres fornemste Nationaltempel. Den er en vigtig Handelsplads (Shavler, Safran o. M.). 100,000 J.

Kaschemir eller Serinagur, Hovedstaden i det skjønne, men ved Fjenders Angreb og ved slet Forvaltning sdelagte, Land af samme Navn, berømt som Hovedsædet for Fabrikationen af de fineste Shavler. Staden skal før have havt 200,000 J., men har nu vist ikke nær saa mange.

Multan ved Dschenab. Silke- og Bomuldsmanufacturer. 30,000 J. Arjok er en Fæstning ved Indus, ligeoverfor Kabulflodens Munding; her er det almindeligste og bequemmeste Overgangssted over Indus.

II. Maha Raja Sindias Stat.

Denne ligger i den vestlige Deel af Landet (mellem 21° og 27½ N. Br., 94° og 96° Ø. L.); den er 1860 □ M. stor med 4 Mill. J., fornemmeligen Maratter. Disse ere de meest krigerske af alle Hinduer: de stode før under flere Arvefyrster, der erkjendte et fælleds Overhoved, Peyschwah. Nu ere de øvrige Maratfyrster Vasaller af Englænderne, kun denne har bevaret sin Uafhængighed. Han regjerer despotisk. Hovedstaden er Gogein (Utschein), som skal have 150,000 (100,000) J. Den er et for Braminerne helligt Sted. — Gwalior er en stærk Fæstning paa en 342 F. høi Klippe, hvortil kun een Opgang fører. Ved Foden ligger en Stad af samme Navn.

III. Nepaul.

Nepaul er 2530 □ M. stort med 2 Mill. J., deels Hinduere, deels andre Stammer af Mongolsk Race: de ere deels Bramatilbedere, deels Buddhaister, deels Muhamedanere. Landet regjeres af en Raja, som dog er noget afhængig af Lehnsvasallerne: det deles i 9 Districter. — Hovedstaden er Kharmandu (4784 F. høit), ved Foden af et 20,000 F. høit Bjerg. 50,000 J.

IV. Englændernes Besiddelser.

De Lande, som det Engelsk-Ostindiske Handelscompagnie*) her besidder under den Engelske Krones Høihed, udgjøre 52,000 □ M. med 125 Mill. J. Deraf ere omtrent 27,000 □ M. med 90 Mill. J. umiddelbare Besiddelser**), 25,000 □ M. med 35 Mill. J. middelbare

*) Compagniet blev oprettet 1600 og fornyet 1708: det har 1834 afstaaet sine Handelsprivilegier, men faaet sit politiske Herredomme og sit Patronat over Indien forlænget til 1854. Det bestaaer af omtrent 3600 Deeltagere, der have Stemmeret efter deres Actiers Antal.

**) Vi regne hertil ogsaa de Districter, af hvilke endnu nogle Fyrster føre Titlen, hvilke ellers kun ere Compagniets Pensionairer. De have et Hof og Jurisdiction over samme, de have Ærens udvortes Tegn, men ingen Magt. Ved deres Hof er altid en Engelsk Gesandt, som controllerer dem i Alt. Compagniet udgiver til Slige over 1 Mill. Pd. St.

Besiddelser eller Vasallande *). De umiddelbare Besiddelser ere deelte i 3 Præsidentskaber (egentligen 4, men Præs. Calcutta og Allahabad have en fælleds Gouverneur): en Generalgouverneur i Calcutta staaer i Spidsen for det Hele **), og har Overanførselen af den bevæbnede Magt. Forvaltningens Detail er meest overladt de Indfødte, men Justitsen adskilt derfra. Compagniet havde 1834 omtrent 18 Mill. Pd. St. Indtægt, 17 Mill. Pd. St. Udgift; Armeen er 194,000 Md. stærk, men den mindste Deel er Europæere. ***)

A. De umiddelbare Besiddelser.

a. Præs. Calcutta og Allahabad.

De indbefatte de gamle Provindser: 1) Bengalen. 2) Bahar. 3) Orissa. 4) Agra. 5) Delhi. 6) Allahabad. 7) Gurwal. 8) Gundwana o. fl.

1. **Calcutta** ved Hugli, Hovedstaden i det Engelske Ostindien og en af de vigtigste Handelsteder i Asien, Generalgouverneurens Sæde, 7 M. i Omkreds. Den hvide Stad, hvor Europæerne boe, bestaaer af prægtige Paladser og ligner St. Petersborg, den sorte Stad, hvor Hinduerne og Muhamedanerne boe, samt Forstæderne bestaae af uanseelige, tildeels usle, Hytter af Bambusrør med Straa- eller Rørtag. Fort William er et stærkt Castel. — Calcutta har flere videnskabelige Anstalter og lærde Selskaber, navnligen Selskabet for Asiatisk Historie, Oldsager og Kunster: Academie for Muhamedanere. — Her residerer en Anglikansk Biskop, hvis Embedsmagt strækker sig over hele Ostindien, Australien og Africa indtil Cap. Botanisk Have. — Calcutta har vigtige Manufacturer og overordentlig stor Handel; Kjøbmænd af uhyre Rigdom boe her. 3 Handelsbanker. 600,000 (800,000) J.

Dacca ved en Arm af Ganges. Den er et Hovedmarked for Silke- og Bomuldstøier, og leverer det fineste Musselin (dog har denne Industriegreen tabt sig meget). 200,000 (67,000; 300,000) J.

Murschedabad, Residents for Titulairnaboen af Bengalen, der lever af Engelsk Pension. Silke- Klæde- og Shavlfabriker. 165,000 J.

2. **Patna** ved Ganges. Bomuldsmanufacturer; meget Opium tilberedes. 300,000 J.

4. Agra ved Jumma, fordum en meget stor Stad. 100,000 (60,000) J.

5. **Delhi** har endnu i sine mange Ruiner Levninger af sin tidligere overordentlige Storhed og Pragt. Her residerer den affatte Stormogul (Akbar II), i hvis Palads 19,000 qvindelige og 700 mandlige Efterkommere af det keiserlige Huus skulle boe. Dette Palads er af uhyre Omfang og Pragt. 300,000 J. (engang 2 Mill.).

Hurdwar, et meget helligt Badested, hvor tillige holdes en stor Messe.

6. **Benares** ved Ganges, har en Indisk Høiskole (hvor der læres Mathematik, Philosophie, Medicin, Sprog o. M.) og er Hovedsædet for Braminsk Lærdom; Observatorium. Den er et af Hinduernes helligste Steder, hvortil utallige Pilegrime gjøre Valfarter. Mange Fabriker (Guld- og Sølvstof, Silketøier, Shavler, Indigo) og overordentlig levende Handel. 600,000 J.

b. Præs. Mádrás.

Dette indbefatter 1. Karnatik. 2. De nordlige Circars. 3. Noget af Mysore (Meisuhr). 4. Malabar. 5. Canara o. M.

*) Vasallerne, de lehnspligtige Fyrster, Skytslandene (Forskjellen mellem disse er meest nominel) betale Subsidier og stille Tropper, samt modtage Engelsk Garnison i deres Fæstninger. I alle politiske Forhold ere de afhængige af Englænderne, som derimod ikke synderligen blande sig i de indre Anliggender.

**) I hvert Præsidentskab er en Gouverneur; over dem staaer Generalgouverneuren, der har Overopsynet tilligemed Regjeringen i Calcutta. Denne bestaaer af a) Embedsmænd, som have tjent Compagniet i 10 Aar og vælges af Directeurerne, af b) 1 Medlem, der ikke maa have tjent Compagniet og som bekræftes af Kongen, og af c) den commanderende General for Armeen. Ved Differentser imellem Regjeringen og Generalgouverneuren udfører denne sin Villie, men Sagen kan sendes til London til Paadømmelse. — I London forestaaes den hele Forvaltning af Directeurernes Collegium, der bestaaer af 24 Medlemmer, som hver maa eie Actier for idetmindste 2000 Pd. St. Over dem staaer igjen den kongelige Indiske Commission, et Ministercollegium, der bestaaer af Medlemmer af Geheimeconseilet, som Kongen udvælger, af de to første Statssecretairer og af Skatkammerkantsleren: en Cabinetsminister præsiderer altid. Denne Commission reviderer Directeurernes Befalinger til Regjeringen i Indien, og gjør Forslag til Generalforsamlingen. Denne sammenkaldes regelmæssigen hvert Fierdingaar: den vælger Directeurer, kontrollerer Finantsforvaltningen, og har den lovgivende Magt, saavidt ikke Parlamentet ved sin høiere Myndighed udøver denne.

***) De kongelige Tropper ere 20,000 Md.; Compagniet holder 10,000 Md. Europæiske Tropper. Resten ere indfødte Soldater, Seapoys (Sih). Compagniets Officierer have kun Ost for det gode Haabs Forbjerg den dem tilkagte Rang, og staae deri dog altid tilbage for Officiererne ved de kongelige Tropper.

1. **Madrás** (Madraspatam), Englændernes vigtigste Stad paa Østsiden af Decan, Sædet for en Gouverneur, med et meget fast Castel. Madrás har en Havn, (see S. 319): dens Bomuldsmanufacturer og Handel ere meget betydelige. 460,000 J.

2. Masulipatnam paa en Ø i Kistna. Havnen er den bedste paa denne Kyst. Handel. 75,000 J.

3. Seringapatnam paa en Ø i Cavery, forhen Tippo Saibs Residents. 32,000 J.

4. Calicut med en Havn, hvor Vasco de Gama landede 1498. 24,000 J.

c. Præs. Bombay.

Hertil hører: 1) Øen Bombay og omliggende District. 2) Noget af Halvøen Guzurate. 3) Aurungabád.

1. **Bombay** paa Øen af samme Navn, som 1661 blev afstaaet af Portugiserne. Den er en Fæstning, Sæde for en Gouverneur, Station for den Engelske Flaade i Indien, et Hovedoplagssted for Arabiske, Persiske og Ostindiske Vare. Skibsværfter. 165,000 J.

Nær ved Bombay ligge Øerne Elephante og Salsette, med berømte, i Klipperne indhugne, Pagoder, hvor der ere mange Grotter, Hvælvinger, Statuer og Basreliefs, udhugne i den haardeste Steen.

2. Surate ved Tapti. Havn, Citadel. Fabriker og betydelig Handel, endskjøndt Bombay har draget en stor Deel deraf til sig. Staden er gammel og hæslig. 160,000 (400,000) J.

3. Punah, forhen Hovedstaden i Maratternes Rige og Peyschwahs Residens. 115,000 J.

B. De middelbare Besiddelser.

(Vi anføre her kun de betydeligere Vasalstater).

1. Aud eller Oude (ved Ganges): 930 □ M. 3 Mill. J., tilhører en Fyrste, der er Engelsk Vasal og fører Titlen Vezir: han er en Schiit af Persisk Herkomst.

Lucknow, Hovedstaden. Hoffet skal være meget prægtfuldt. 300,000 J.

2. I Agra adskillige Dschat-Fyrstendømmer under Rajaer. — 3. I Landet Ajmeer (Adschmir) eller Rasputana S. for Lahore, V. for Delhi, ligge 5 Rasputerfyrstendømmer, som staae under

Engelsk Høihed. Indb. ere Rasputere, der skildres som stolte, hevngjerrige, dovne og drikfældige Mennesker, som leve i evige Feider. Englænderne eie kun Fæstningen Ajmeer umiddelbart.

4. I Guzurate er, foruden flere mindre Stater, Maratfamilien Guicowars Land (848 □ M. med 2 Mill. J.). Her er

Baróda, Residentsstad. 100,000 J. Ahmedabád. Store Fabriker. 100,000 (150,000) J.

5. I Orissa flere Fyrstendømmer. Her er Jaggernaut (Dsch-at) ved Havet, med en ældgammel, berømt Pagode for Wischnu, som før besøgtes af utallige (Nogle regnede 1,200,000 aarligen) Pilegrime*): nu skal Iveren derfor være meget aftagen. — 6. Maratstaterne Nagpur i Gundwana med Hovedstaden Nagpur (10,000 J.), og Satarah, ikke langt fra Kistna.

7. Hyderábad (eller Golconda), omkring Floden af Kistna og Godavery. Denne Stat er 4500 □ M. med 10 Mill. J., under en Muhamedansk Arvefyrste med Titlen Nisam eller Subah (Vicekonge) af Decan. Diamanter faaes i Mængde her.

Hyderábad, Residentsstaden med skjønne Bygninger og vidtløftige Haver. Bomulds- og Papiirfabriker. 200,000 J.

Golconda, en Bjergfæstning.

8. Mysore, 1270 □ M. 3 Mill. J., regjeres af en Nabob.

9. Travancore (kuhr) under en Fyrste, der eier Dele af Cochin, Marawa og Madura. 10. Cochin under en Raja.

V. De Franskes Besiddelser.

De udgjøre omtrent 20 □ M. med 130,000 (200,000) J.; de bestaae af Districter paa begge Kyster af Decan og i Bengalen. I dette er Chandernagore (Tschen-guhr) ved Hugli, under Engelsk Høihed. 40,000 J. Paa Coromandelkysten er Pondichery med levende Handel. 25,000 J.

VI. Portugisernes Besiddelser.

Disse angives af Nogle til 313 □ M. med 517,000 J., af Andre til 33 □ M. med 90,000 J. Hovedbesiddelsen er Staden Goa paa en Ø ved Malabarkysten, stærkt befæstet. 4000 J.; formedelst den usunde Luft ere de fleste af Indb. flyttede til Villa nova de Goa (19,000 J.) paa Fastlandet: der boer nu Generalgouverneuren. — Desuden nogle andre Districter paa samme Kyst.

VII. De Danskes Besiddelser.

De ere i Alt 22 □ M. med 65,000 J.**) De bestaae

*) Sværmere troede at erhverve sig Salighed ved at lade sig knuse af den Vogn, hvorpaa Gudens kolossale Billedstotte kjørtes omkring.

**) Saaledes angives almindeligen. Nyligen er paastaaet, at Tranqvebar med det underliggende District, som virkelig er i de Danskes Besiddelse, kun udgjør 1 □ M. med 17,000 J., og at Byen selv kun har 2000 J., Forstæderne iberegnede.

af a) Tranquebar, en By med tilhørende District*) (hvori 4 smaa Stæder og 15 Landsbyer) paa Coromandelkysten, ved Mundingen af Coleron. Byen er omgiven af en Muur og en Grav, og forsvares desuden af Fortet Dansborg: den har omtrent 20,000 I. Den har en Lutherſk Missionsanstalt og Bogtrykkerie. b) Serampore (puhr) (i Danmark ofte kaldet Frederiksnagore), et af 4 Districter bestaaende Etablissement ved Hugli i Bengalen, med 12,000 I. De 3 Districter udgjøre een By, Serampore, med 11,000 I: den bestaaer af 572 grundmurede Huse (af hvilke mange for Tiden staae ubeboede) og 1886 Leerhytter. Mærkelig er den herværende store Baptistiske Missionsanstalt, som har en Undervisningsanstalt for vordende Missionairer og Katecheter, og de store Bibeltrykkerier. Serampore havde engang en meget vigtig Handel; men med Danmarks Ostindiske Handel forfaldt ogsaa dens Velstand.

Bag-Indien
eller
Indien Øst for Ganges.

1. Bag-Indien ligger imellem 1° og 27° N. Br. 108° og 127° Ø. L., og omgives af det Chinesiske og Indiske Hav (med Bugterne ved Tonkin og Siam), den Bengalske Bugt (med Bugten ved Martaban), For-Indien, Thibet og China. Størrelsen anslaaes til 40,000 □ M.

2. **Jordbund og Klima.** Den naturlige Beskaffenhed af Bag-Indien er os for en stor Deel endnu ubekjendt. Den nordlige Deel er høie Alpelande, der høre til det sydøstlige Affald af Asiens store Høiland (N. herfor er Sineschan o. s. v.): fra dem strække sig flere Bjergstrækninger parallelt mod S. igjennem Halvøen, med stedse

*) Den aarlige Afgift, som efter Kjøbecontracten skulde betales til Naiken af Tanjaur, betales nu til Englænderne.

aftagende Høide mod S. Mellem disse Bjerge ligge deels Høisletter, deels, og fornemmeligen nok i den vestlige Deel, flade, lave, vidtstrakte Dale, i hvilke de store Strømme, der komme fra N., løbe; ved disses nedre Løb ere lave Deltalandskaber, i hvilke Floderne ved utallige, for det Meste meget ubekjendte, Kanaler og Arme staae i Forbindelse med hverandre, og som de hvert Aar oversvømme. En stor Deel af Halvøen er saaledes, da ogsaa Kysterne for det Meste ere lave, flad, og næsten allevegne frugtbar. En af Bjergkjederne gaaer imellem Birma og Englændernes Besiddelser mod V. og Siam mod Ø., og bliver mod S. stedse lavere, saa at der paa Landtungen (imellem 10° og 12° N. Br.) i Regntiden, formedelst tvende i modsat Retning flydende Kystfloder, opstaaer en Vandforbindelse imellem begge Have. Den hæver sig derpaa igjen indtil 6000 F., og opfylder hele Halvøen Malacca, der overalt er bedækket med Skove af Tiktræer, og rig paa Tin. En anden Kjede gaaer igjennem Anam, og efterlader, som Kystbjerge i Cochinchina, kun en flad og meget frugtbar Kyststrækning.

Klimaet er tropisk (Regntid paa Vestsiden fra Mai til October, i Cochinchina fra October til Mai). I de bjergige Egne er det behageligt og sundt; i de lave Egne, ved Floderne og Kysterne, er Luften overmaade heed og, især for Europæere, usund. Østkysterne hjemsøges af voldsomme Storme.

3. **Floder.** Foruden mange Kystfloder gjennemstrømmes Halvøen af flere store Strømme, der formodentligen komme fra Thibets og Sifans Høilande, eller fra andre Dele af det chinesiske Bjergland, og løbe parallele fra N. til S. De staae ved talrige Arme og Kanaler, maaskee ved stagnerende Vande, i Forbindelse med hverandre, oversvømme alle lave Landskaber ved deres Bredder, danne henimod Mundingerne store Deltaer, og vælte store Masser af Dynd og Sand ud i Havet, hvorfor dette ved Kysterne er opfyldt af Banker og Grunde. Men i det Enkelte ere disse Floder og deres Forbindelse indbyrdes os meget ubekjendte. De ere fra V. til Ø.: 1. Irawaddy, efter Nogle en Fortsættelse af Yaru-zzang-bo-tsiu (see Thibet),*) efter andre udspringer den i Jynnan. Den løber igjen-

*) Under denne Forudsætning er dens Længde omtrent 460 M., Flodg. 12,000 □ M.

nem Birma, er allerede dets eilbar og meget vandrig, og er siden 1 M. bred. Den danner med sine mange Munddinger et meget stort Delta med Sunderbunds, hvilke indtage næsten den hele nordlige Kyst af Bugten ved Martaban. Den staaer paa mange Maader i Forbindelse med 2. Thaluain, Saluen (der skal komme fra Høilandet i det egentlige China og der kaldes Lukiang). Den falder i Bugten ved Martaban, men danner, formedelst lave Bjerge i dens Nærhed, inter Delta. Efter Andre kommer den fra nogle lave Bjerge i Birma. 3. Menam (eller Siamsfloden), hvis Kilder ikke ere bekjendte, falder i Bugten ved Siam. 4. Maykunng (Mækhaun, Menam Kom, Cambodjastrømmen), hvis Kilder ligeledes ere ubekjendte, falder i det Chinesiske Hav. 5. Bramaputra (see For-Indien).

4. **Producterne** ere i det Hele ganske de samme som i For-Indien. Som noget Særeget kunne vi bemærke, at her findes mere Guld og Sølv end der, færre Diamanter, men derimod en stor Mængde andre Ædelstene, især Rubiner. Her findes meget store Skove og mange nyttige og kostbare Træsorter, især fortrefeligt Tiktræ, Gummi- og Fernistræer; Aloe- og Rosentræ. Her findes mange Fjerkreature (især i Anam), en stor Mængde Elephanter (meget Elfenbeen udføres). Spiselige Svalereder.

5. Indbyggernes Antal anslaaes til 36 Mill.; imod N. V. ere nogle faa af den Kaukasiske Stamme, de fleste høre til den Mongolske.*) Indb. paa Malacca ere Malayere. De tale forskjellige Sprog (alle monosyllabiske); det Malayiske er meest udbredt. Den almindeligste Religion er den Buddhaistiske, dog taales ogsaa Bramatilbedere, Muhamedanere og, paa de fleste Steder Christne; Tolerance er overhovedet almindelig her, i flere Egne er ingen herskende Religion. — Indb. ere i det Hele noget mindre civiliserede og mere krigerske end Hinduerne; de staae ogsaa tilbage for dem i Industrie (Silke fabrikeres meget). Handelen er paa nogle Steder levende, men passiv; mange Skibe bygges. Regjeringen er næsten allevegne despotisk.

6. Bag-Indien indbefatter følgende 5 Hoveddele:

I. **Englændernes Besiddelser** (for det Meste erhver-

*) Hos Mongolerne her ere Stammens Kjendetegn mindre stærkt udprægede. Mod S. ligne de dog meget Chineserne.

vede 1826), 1700 □ M. med 2 til 300,000 J., ligge ned ad Vestkysten. De bestaae af 1) Provindsen Arrakan, med en Stad af samme Navn med 20,000 J. Den er stor, men, som næsten alle Steder her, slet bygget, og bestaaer næsten blot af Bambushytter. 2) Provindserne Martaban, Ni, Tawai, Tanasserim (bølgeformigt Land med tætte Skove og Riismarker). 3) Staden Malacca med et 4 □ M. stort District, hvori ere vigtige Tingruber. Den ligger ved det efter samme benævnede Stræde, og har 12,000 J. 4) Adskillige Øer (see nedenfor).

Desuden staae middelbart som Vasallande under det Engelsk-Ostindiske Compagnie: a) Kongeriget Asham, den nordligste Deel af Bag-Indien, S. O. for Butan. Det er 1700 □ M. med 1 Mill. J., meest Hinduer og Bramatilbedere, der regjeres af en Raja, siden 1826 under Engelsk Høihed. b) Garrowernes Land, et bjergigt District, der regjeres af Rajaer. Ligeledes c) Landet Kassi.

II. **Birma**, Birmanernes Land, udgjør (tilligemed en Deel af Englændernes Lande) den nordvestlige Deel af Bag-Indien. Det er omtrent 13,000 □ M. stort; Indb. Antal angive Nogle til 3½ (2), Andre til 14 (17) Mill. De ere en Blanding af Kaukasisk (Hinduere), Mongolsk og Malayisk Race, ere større og kraftigere end Beboerne af For-Indien, altid bevæbnede, grusomme mod deres Fjender, men Venner af Digtekunst, Musik, Schachspil o. s. v. Fruentimmerne spinde og væve (men i Industrie kunne de ei maale sig med Hinduerne); Alle kunne læse og skrive. Den almindelige Religion er den Buddhaistiske, desuden findes Bramatilbedere, Muhamedanere og Christne. Landet regjeres despotisk af en Boa eller Keiser. Den staaende Krigsmagt er ikke betydelig, men enhver Birman er født Soldat og øvet i Vaaben; Krigsbaade (hver med 1 Kanon) bedække Irawaddy.

Ava, (nu atter) Residentsstad, er stor men øde og forfalden. Stort Slot. 30,000 J.

Umerapura ved Irawaddy, før Hovedstaden og Boas Residents. Stort kongeligt Bibliothek af Bøger, skrevne paa Elfenbeens-Plader. Husene i denne og næsten alle de følgende Steder ere af Bambusrør og hvile paa høie Pæle, formedelst de stærke Oversvømmelser. 150,000 (30,000) J.

Pegu har et stort og prægtigt, 2300 Aar gammelt, Tempel for Gaudma eller Fo. Staden er nu næsten kun en Hob af Ruiner. 6000 J. — Rangoon (uhn) ved en Arm af Irawaddy, en vigtig Handelstad og siden 1826 en Frihavn. 30,000 J.

III. **Siam**, S. O. for Birma, 10 til 12,000 (4000) □ M. stort, med omtrent 3 (1½) Mill. J. af Mongolsk Race og Buddhaistisk Religion. De ere mere raae og uvirksomme end Bir-

manerne. Handelen er betydelig, men drives af de talrige her boende Chinesere. Kongen regjerer despotisk, Thronfølgen er arvelig. Krigsmagten er 60,000 Md. og 4000 Elephanter.

Bankasay (af Europæerne kaldet **Bankok**), Hoved- og Residentsstaden, ei langt fra Menams Munding. Staden indeholder en Mængde Templer med høie, forgyldte Taarne. Gader findes næsten ikke, men Kanaler; Husene ere byggede paa Pæle eller Flaader af Bambusrør. 150,000 (100,000) J., af hvilke mange ere Chinesere.

Si-yo-thia, Schutia, Siam paa en stor Ø i Menam. Efter Nogle er den nu (før overmaade stor og blomstrende) kun en umaadelig Samling af Ruiner, beboet af et Par hundrede Mennesker, efter Andre er den endnu en stor og folkerig Handelstad med 100,000 J.

IV. **Halvøen Malacca,** 2700 □ M. med ½ Mill. J. (Malayere*), Papuas i det Indre, Chinesere), indeholder adskillige smaa Stater: en Deel hører til Siam. Landet bestaaer af flade Kyststrækninger og det bjergige Indre; uhyre Skove bedække det Meste.

V. **Anam,** et Keiserdømme, som indtager den østlige Deel af Halvøen. Det er 17,000 (6 til 7000) □ M. med 12 (23, 10, 5) Mill. J., som alle høre til den Mongolske Race, og tale forskjellige Dialecter, der have megen Liighed med det Chinesiske Sprog (Indbyggerne ligne i det Hele meget Chinesерne). Den Buddhaistiske Religion er den almindeligste, dog gives ogsaa mange Tilhængere af Konfutse's Lære og c. 400,000 Christne. Her især herster overhovedet megen Tolerance; Præsternes Antal er ikke stort. Keiseren regjerer despotisk, han vælger sin Efterfølger blandt sine Sønner. Landmagten skal være 140,000 Md., Sømagten 200 Galeier og 25 Fregatter. Riget bestaaer af 6 Provindser: a) Tonkin eller Nord-Anam med Staden Bac-Khin, 40,000 (150,000) J. b) Cochinchina (Kotschintsch) eller Syd-Anam med Staden Phu-Xuan eller Huefue, Keiserens Residentsstad; stærkt befæster Castel, anlagt af Franske Ingenierer. 40,000 (100,000; 60,000) J. c) Binh-Tuam, den sydøstlige Kyst. d) Kambodja med en Stad af samme Navn og Handelstaden Saygon med 100,000 (180000) J. e) Laos ved den øvre Maykuang. f) Lakthò. Begge disse to Lande ere os næsten ganske ubekjendte.

De Indiske Øer.

Disse Øer omgive Bag-Indien paa 3 Sider og forbinde det med Australien. De ere i det Indre bjergige,

*) Malayerne ere et driftigt, lidenskabeligt og grusomt Folk af Muhamedansk Religion. De drive Handel og Skibsfart, men ogsaa Seerøverie.

og næsten alle af vulcansk Beskaffenhed; mange indeholde endnu virksomme Vulcaner: Kysterne ere flade og ofte sumpige. De frembringe Indiens sædvanlige Producter, og især ere de rige paa Kryderier, Ædelstene og Metaller. Saavel Plante- som Dyreriget udmærker sig ved Individernes Mængde og kraftige Natur. Øerne have tropisk Klima*), i det Indre sundt, i de flade Kystegne meget usundt. — Indbyggerne høre til to Hovedklasser, negeragtige Folkeslag, de oprindelige Beboere, og Malayere, der have bemægtiget sig Kysterne. Til disse ere komne Chinesere, Mulatter, Europæere, især Spaniere (N. O.), Englændere (V.) og Hollændere (paa de sydlige Øer). De fleste Øer ere Europæerne lidet, nogle slet ikke bekjendte.

I. **Lakediverne,** 32 (19) Øer V. for Decan, beboede af Muhamedanske Arabere. De frembringe Kokosnødder og Kauris (en Art Muslinger, hvoraf hele Skibsladninger forsendes til Africa, Ostindien o. s. v., hvor de bruges som Skillemynt).

II. **Maldiverne,** et Archipelag af 10 til 12,000 Øer S. V. for Cap Comorin. De frembringe Kokosnødder og Kauris; de 50 ere beboede af Muhamedanske Arabere.

III. **Ceylon, Seilan,** en omtrent 1000 □ M. stor Ø adskilt fra Koromandelkysten ved Palkesstrædet, tværs over hvilket strækker sig Adamsbroen, en 14 M. lang Række af Sandbanker. Øen bjergig i det Indre (blandt andre Bjerge mærkes Adamsbierget, 6000 F.), Kysterne lave. Paa Kysterne er meget heedt, i det Indre er tempereret og overmaade sund Luft: i en Høide af 5000 Fod er Nattefrost i de koldere Maaneder (December—Februar) sædvanlig. Ceylon har de almindelige Indiske Producter, men især den bedste Kaneel og udmærkede Elephanter. Indb., henimod 1 Mill., ere Singalesere (Malayere af Buddhaistisk Religion), Wedas, et raat Folk i det Indre, Arabere og Hinduer. — Øen tilhører England (ikke Compagniet), og regjeres af en Gouverneur i Forbindelse med et Raad.

Colombo, Hovedstaden. Handel. 50,000 J. Trinconomale med en udmærket Havn, den Engelske Flaades Samlingsplads. Candy ligger i det Indre.

*) Vi tilføie følgende specielle Angivelser:

	Høide over Havet.	Aarlig Middelt.
Batavia		22°
Manila		20°
Sincapore		21°
Prinds Wales Ø		22½°
Sammesteds	2670 Fod	17°
Trinconomale		22½°
Candy	1374 Fod	20°

IV. Andamanøerne i den Bengalske Bugt, rige paa Gavntømmer og Bomuld. Den Engelske Colonie her er igjen forladt formedelst den usunde Luft. Indbyggerne ligne Negere.

V. Nikobarøerne, S. for Andamanerne, bebøede af Malayere. De Danske have engang taget dem i Besiddelse, men aldrig grundet noget Anlæg her.

VI. Øerne ved Malacca. Disse ere: a) Mergui-Øerne, en Mængde smaa Øer langs med Vestkysten af Halvøen. De tilhøre det Engelske Compagnie, men de fleste ere ubeboede. b) Prinds Wales Øe eller Pulo Pinang („Arecapalme-Øen"), 7½ □ M. med 60,000 I., riig paa Peber, Svalereder, Betel, Kaffee og Skov. Øen tilhører Englænderne og er, saavelsom Singapore, et vigtigt Mellempunct for deres Handel paa Bagindien og China. c) Singapore (puhr), 4 □ M. med 20,000 I., meest Chinesere, ogsaa Malayere o. a. Øen er lav og flad, men sund: den erhvervedes af Englænderne 1818, og beboedes da af 150 Fiskere og Sørøvere. Handelen er meget betydelig, og drives fornemmeligen af Chinesere (boende deels her, deels i China). Med Siam og China er Handelen betydeligst.*)

VII. Sunda-Øerne, som indbefatte: A) De store Sunda-Øer: Sumatra, Java, Borneo, Celebes, og B) de smaa Sunda-Øer.

A. a) **Sumatra,** adskilt fra Java ved Sundastræder og fra Fastlandet ved Malaccastræder, omtrent 6000 □ M. Østkysten er flad og sumpig, i det Indre hæver Landet sig, og det Øvrige af Øen er Bjergland; langs med Vestkysten, som har gode Havne, stryge flere parallele Bjergkjeder. Det høieste Bjerg er Ophir, henimod 14,000 F. Øen er overordentlig frugtbar paa alle Indiske Producter, Vegetationen er overmaade yppig. Især er her fiint Guld, Peber, Kampher, Gavntømmer fra de uhyre Skove, Fuglereder o. m. M. Indbyggerne, hvis Antal angives til 7 Mill., ere Malayere og i det Indre negeragtige Folk, desuden Chinesere, Javanesere, Europæere o. s. v. Sumatra indeholder flere (17) Stater (blandt disse Atschin mod N.), som alle ere afhængige af Hollænderne: disse eie umiddelbart et District af 930 □ M. med 1 Mill. I., hvor Fæstningen Padang er. — Ved Sumatra ligger Øen Banka, mærkelig ved sin store Rigdom paa Tin.

b) **Java** (Dsch) er 2400 □ M. stor. Hele Sydkysten og især Midten er Bjergland og meget vulcansk: man regner 38, deels virksomme, deels udbrændte Vulcaner (indtil 8000 F. høie), der ligge i en Række fra V. til Ø. Sydkysten er steil og høi, Nordkysten flad og sumpig: i Høilandet er Luften sund og temperet, paa Nordkysten heed, fugtig og usund. Vegetationen er ubeskrivelig yppig og kraftig: Øen frembringer det Samme som Sumatra, især Kaffee, Sukker, Indigo, Bomuld, Gifttræer (Boon-Upas) o. M. Indbyggerne, 4,800,000, ere for det Meste Javanesere (Malayere af Muhamedansk Religion), mere blide og rolige end Indbyggerne paa Sumatra; foruden dem findes her Hinduer, Chinesere, Arabere, Europæere. — Øen beherskes for det Meste af Hollænderne, af hvilke de indenlandske Fyster ere Vasaller.

Batavia paa Nordkysten, Hovedstaden for alle Hollændernes Besiddelser i Ostindien, gjennemskaaren af mange Kanaler. Den var før den vigtigste Handelstad i disse Egne (indtil Sincapore hævede sig), og har endnu betydelig Handel: men den største Deel af denne Stad, som engang havde 160,000 I., er nu øde og forladt, Husene ere nedrevne eller staae tomme, eller bruges som Pakhuse: Alt formedelst den yderst usunde Luft. Indbyggerne have bosat sig paa forskjellige Steder i de høiere Egne i Nærheden. I de senere Aar har Regjeringen stræbt sig for at hæve Varsagerne til Stadens Usundhed og føre Indbyggerne tilbage dertil. 1824 havde Batavia 53,000 I. (deriblandt 3000 Europæere, 14,000 Chinesere, 12,000 Negerslaver).

Surabaya, en vigtig Handelstad. Skibsværfter, Arsenal o. M. 50,000 ~~80,000~~ I.

I den sydøstlige Deel af Øen regjere to Fyrster, meget afhængige af Hollænderne. I deres Lande ere Hovedstæderne Surakarta (100,000 I.) og Dschyokyokarta (100,000 I.)

c) **Borneo,** den første Asiatiske Ø, 10,000 □ M. Det Indre, der er skovriigt og bjergigt, er Europæerne ubekjendt. Vestsiden skal være flad og vandrig, Østsiden bjergfuld. Øen har de sædvanlige Indiske Producter, især Diamanter, Guld, Jern, Drageblod; Urang-Utang (hvis Fædreneland denne Ø er). Indb., 3 Mill., ere i det Indre negeragtige Folk, tildeels Kannibaler, der offre Mennesker, ogsaa Badschuer, et vandrende Fiskerfolk, der ogsaa findes paa andre Øer, meest Muhamedanere; paa Kysten Malayere, Chinesere o. s. v. Øen er deelt mellem flere Sultaner (Noget af Nordkysten tilhører Sultanen af Suluh-Øerne); af Europæerne ere Hollænderne de eneste, der have fæstet Fod her. De eie Noget af Benjarmassin paa Sydkysten.

d) **Celebes** (Vestkysten) eller **Makassar** (Østkysten) er 2500 □ M. stor; den er meget ubekjendt, men skal være meget bjergfuld og i alle Henseender ligne de allerede beskrevne Øer. Den deles af 3 Havbugter i 4 Halvøer. Indb., 3 Mill., ere Muhamedanske Malayere, Badschuer o. s. v.; de ere næsten alle meget krigerske. — Hollænderne eie nogle adspredte Besiddelser, deriblandt Staden og Districtet Makassar (mod S.), og de fleste af de indfødte Fyrster ere mere eller mindre afhængige af dem.

*) 1831 indførtes for 1,760,994 Pd. St., udførtes for 1,565,157 Pd. St.

B. De smaa Sunda-Øer ligge S. for Java i en 200 M. lang Strækning, og tilhøre Hollænderne. Beskaffenheden er som paa de store Sunda-Øer, de fleste ere vulcanske. Sumbava, Flores og Timor ere de bekjendteste og største Øer. Fra alle disse Øer drives en levende Slavehandel, endogsaa til de hollandske Colonier.

VIII. De Molukkiske Øer, Krydderøerne, kaldes en Mængde adspredte, tildeels smaa og ubeboede, Øer imellem Sunda-Øerne og Ny Guinea. Foruden de andre Øers Producter frembringe disse Muskatnødder og Krydernelliker. Indbyggerne ere de samme som paa de andre Øer: blandt Negerne i det Indre ere ogsaa Haraforas, et fredeligt, agerdyrkende Folk. Disse Øer deles i A) De egentlige Molukker, af hvilke Gilolo (Dschi), Ternate og Tidor ere de vigtigste. B) Amboina-Øerne, af hvilke Amboina (40,000 J.) er vigtig ved sine Krydernelliker: disses Dyrkning tillade Hollænderne kun paa denne og nogle omliggende Øer.*) C) Banda-Øerne, hvor Muskatnødderne dyrkes. Til dem regnes ogsaa Timorlaut, den sydøstligste Ø.

IX. Suluh-Øerne, 60 Øer N. O. for Borneo, beboede af 150,000 Muhamedanske Malayere, der drive Sørøverie og Skibsfart og staae under en Sultan.

X. De Philippinske eller Maniliske Øer, over 1200 i Tallet, beliggende imellem det Chinesiske Hav og det østlige Ocean. De udgjøre 5000 (7000) □ M. De ere bjergige og vulcanske; voldsomme Orkaner ere hyppige. Øerne ere meget frugtbare, men Producterne benyttes slet. Indb., 5 Mill., ere Negere, Malayere, Chinesere, Arabere. — Spanierne beherske det Meste af Øerne (2½ Mill. J.); deres Magt skal ellers støtte sig mere paa Geistligheden end paa den ubetydelige Militairmagt. De vigtigste Øer ere: a) Luzon eller Manila (2500 □ M. med 2 Mill. J.). Her er Manila, Hovedstaden og Generalcapitainens samt Erkebiskoppens Sæde. Universitet, betydelig Handel. 140,000 J. — b) Magindanao, Mindanao, den sydligste Ø (1200 □ M. med 1 Mill. J.). Spanierne eie kun en Deel af Øen, det Øvrige staaer under uafhængige Fyrster.

*) Paa alle andre Øer ødelægge de Plantagerne og forhindre Dyrkningen, fordi de mene ved en større Udbredelse ei at kunne controllere Afgifternes Erlæggelse.

Keiserdømmet Japan.

1. Dette bestaaer af en Mængde store og smaa Øer i det østlige Ocean, og ligger imellem 30° og 45° N. Br., 147° og 164° Ø. L., Øst for det Russiske og Chinesiske Asien. Fladeindholdet er omtrent 10,000 □ M. Mod V. er det Japanske Hav med den Tartariske Bugt og det Tartariske Stræde samt Strædet ved Korea, mod N. det Ochotske Hav: fra det Japanske Hav til Oceanet udenfor Øerne gaae Stræderne Sangar og La Peyrouse.

2. **Jordbund og Klima.** Det, vi vide herom, er meget lidet, da den strenge, mistænkelige Opsigt med Fremmede, som kun med megen Vanskelighed kunne end og blot nærme sig Landet, hindrer Europæerne i at faae nærmere Kundskab om samme, ligesom det formedelst Storme, Klipper og Grunde farlige Hav beskytter det mod fremmede Erobrere. Vi vide kun, at alle Japanesiske Øer ere i det Indre opfyldte med høie (udentvivl indtil 12,000 F.), sneebedækte Bjerge, af hvilke mange ere vulcanske: Jordskjelv ere derfor hyppige. Fra Bjergene nedstrømme med stor Heftighed mange Floder, men naturligviis ingen af betydelig Længde. Jordbunden er i det Hele ikke frugtbar, men godt dyrket.

Klimaet er fugtigere og ustadigere end paa Fastlandet under samme Brede. Aarstidernes Forskjel er meget stor, da Sommeren vel er temmelig varm, men Vinteren er streng.*) Mørk og fugtig Luft, Taage og Regn, og især heftige Storme ere hyppige.

3. **Producter.** Guld, Sølv, fortræffeligt Kobber, Jern, Svovl, Diamanter, Salt, Porcelainjord, Zinnober, Steenkul. — Thee, Fernis- og Kamphertræer, Papiirtræer, Bomuld, Riis**) og forskjellige Kornarter (dog sparsomt), Peber, Ingefær, Indigo, Skove af Naaletræer. — Europæiske Huusdyr, Fjerkreature, Skildpadder, Silkeorme; Perlemuslinger, Fiske, Koraller, Hvalfiske.

*) Nangasaki har en Middelt. af c. 13°. Paa Jesso falder Thermometret stundom til —15°.

**) De Vexter, der fordre et varmere Klima (som Riis, Bomuld o. s. v.), findes ikke paa de nordlige Øer.

4. Indbyggerne, hvis Antal anslaaes til 30 (10; ~~100~~. Mill., ere af Mongolsk Herkomst, have et eget Sprog og staae i Kunster og Videnskaber høiere end alle andre Asiatere, Chineserne maaskee undtagne. Almuens Oplysning er større end i mange Stater i Europa. Deres **Hovedreligion** er den Buddhaistiske med mange Geistlige og Klostere: foruden den har Sinto's Lære *) (som antager en Gud og Sjelenes Udødelighed), saavelsom Konfutse's, mange Tilhængere. Jøder, Christne og Muhamedanere taales ikke. — **Regjeringen** er et feudalt Despotie: det egentlige Overhoved skulde være den øverste Geistlige, Dairi (hvis Navn, saalænge han lever, er en Hemmelighed), men han har nu ingen Magt. I hans Navn regjerer Kubo som arvelig Keiser over de 200 arvelige Lehnsfyrster, der vel herske i deres Lehn, men holdes i streng Afhængighed af Kubo. Denne bør dog raadføre sig i Alt med Dairi. — Japaneserne ere et flittigt og forstandigt Folk: deres **Fabriker** levere Silke- og Bomuldstøier, lakerede Sager, Porcelain, Papir (af Papiirtræets Bark), Metalarbeider. **Handelen** er ubetydelig, da Japaneserne kun maae seile til China og Korea, og af Fremmede kun Chineserne og Hollænderne tør komme til en eneste Havn, Nangasaki. — De vigtigste Øer ere:

1. **Nipon**, omtrent 5000 □ M. Her ere Stæderne: **Jeddo** (Dsch), Hoved- og Residentsstaden. Kubos Palads skal være 2½ M. i Omkreds. Staden er meget stor og vidtløftig: Husene ere her, som i det øvrige Japan, lave og let byggede, formedelst de hyppige Jordskjelv. Den skal have 1½ Mill. J. **Kio** eller **Miako**, Dairis Residentsstad, en stor Stad med en uhyre Mængde Templer og Gudebilleder. 500,000 J.

2. Ximo, Kiusiu (1300 □ M.). Her er Staden Nangasaki, en Søstad med 60,000 J., det eneste Sted, hvor Hollænderne og Chineserne maae lande. Hollænderne have deres Oplag paa en lille Ø, som ved en Bro er forbunden med Staden.

3. Jesso.

De sydlige Kuriliske Øer høre ogsaa til Japan.

*) Denne Japaneernes ældste Religion er tildeels sammensmeltet med Buddhaismen.

Africa.

1. Africa, den sydvestlige Deel af det gamle Continent, ligger imellem 37½° N. Br. og 35° S. Br., imellem 0° 7′ og 70° Ø. L. Det grændser mod Nord til Middelhavet, mod Øst til Asien, hvormed det forbindes ved Landtungen ved Suez, samt til den Arabiske Bugt og det Indiske Hav, mod S. og V. til det Æthiopiske og Atlantiske Hav. Den største Udstrækning, fra N. til S., er 1070 M., den største Brede, fra V. til Ø., imellem det grønne Forbjerg og Cap Guardafui, 1020 M. Størrelsen anslaaes til c. 530,000 □ M.

Africa er en næsten trekantet Halvøe, som vender sin ene Side mod N., imedens de 2 næsten løbe sammen mod S., hvor de dog ikke danne nogen fremspringende Spidse, men vende en, over 100 M. lang, næsten i uforandret Retning fra V. til Ø. løbende, Kyst imod Oceanet. Endskjøndt derfor Æquator omtrent gaaer over Midten af denne Verdensdeel, ligge dog ⅔ af den i den nordlige Halvkugle og kun ⅓ i den sydlige. — Af alle Verdensdele har Africa den eensformigste Kystdannelse. Ingensteds strække sig betydelige Dele af samme som Halvøer ud i Oceanet, ingensteds trænge Bugter dybt ind i Landet: Kystomfanget er c. 3500 M., saa at det forholder sig til Fladeindholdet som 1 : 150. Africa er af denne Aarsag, og formedelst sine store Ørkener og Høilande, den brændende Hede, og Mangelen paa store Floder, en lukket og lidet tilgjængelig Verdensdeel. — Africas Kyst er ved Middelhavet høi, undtagen ved Syrterne og i Ægypten, ved det røde Hav afvexlende, ved det Indiske Hav flad og sandet; ligeledes ved det Atlantiske Hav indtil Cap Sjerra Leone: derfra til Cap Verga er Kysten høi og steil: derfra er den atter flad, tildeels med Sandbanker langt ud i Havet; endelig mod N. V. igjen høi.

2. Have, som omgive Africa:

1) **Middelhavet** mod N. Dette har paa denne sin sydlige Side kun meget faa Bugter, og ingen betydelige uden Bugten ved Cabes eller den lille Syrte, og Bugten ved Sidra eller den store Syrte.

2) **Det Atlantiske Hav** mod V. Den sydlige Deel deraf, fra Æquator af, kaldes sædvanligen **det Æthiopiske Hav**. Idet Africas Kyst fra Cap

Sjerra Leone dreier mod Øst, opstaaer den Guineiske Bugt, af hvilken igjen de to mindre Bugter ved Benin og Biafra ere Dele.

3) **Det Indiske Ocean** mod N. Den nordlige Deel heraf hedder det Arabiske Hav, fra hvilket man gjennem Bugten ved Aden og Strædet Bab el Mandeb kommer ind i den Arabiske Bugt eller det røde Hav. I den sydlige Deel er Kanalen ved Mozambique imellem Madagaskar og Fastlandet.

3. Oversigt. Den samme Eensformighed, som vi bemærkede i Africas Kystdannelse, gjenfinde vi ogsaa i denne Verdensdeels hele Bygning. Den bestaaer af følgende Hoveddele: I. Sydafrica, næsten ganske Høiland. Deri: A) Et stort sydligt Høiland (c. 292,000 □ M.), som strækker sig fra den terrasseformigen stigende Sydkyst mod N. indtil omtrent 10° N. Br. (i N. gaaer Bjerglandet længere mod N.). Det synes at være en vidtstrakt Høislette af omtrent 6000 F. Høide, paa alle Sider omgiven og begrændset af Bjergmasser, der kun rage lidt op over samme, men fra hvilke man stiger betydeligt ned til den lave, deels fugtige og frugtbare, deels sandige og tørre Kyst, som paa de 3 Sider omgiver Høilandet, ligesom til det sumpige Skovland, som skal omgive det mod N. Sydranden er bedst bekjendt: den dannes af Roggevelds- (Feldts-), Nieuwevelds- og Sneebjergene, fra hvilke man kommer ned paa en c. 3000 F. høi Høislette, Karrooen: fra denne stiger man over Zwarteveld, en anseelig, skovgroet Bjergkjede, ned til Kystlandet, hvor dog Bjergene paa nogle Steder gaae lige til Havet. Østranden er os næsten ganske ubekjendt: fra den lave og hede Kyst kommer man allevegne til Bjergmasser, men af dem kjende vi endog af Navn kun Lupatabjergene omkring Floden Zambese, og parallele med dem, adskilte fra dem ved et skovriigt Høiland, Furabjergene. Ogsaa Vestranden er kun paa faa Steder bekjendt. Fra den lave og hede Kyst, der er 15 til 25 M. bred, kommer man over flere Terrasser og i forskjellig Retning strygende Bjerge til det indre Høiland. Affaldene af Bjergene ere bevoxede med uhyre Skove. Som det nordligste Punct af Vestranden hæver sig ved Biafrabugten Amboernes Høiland med Toppe af over 13,000 F. Høide, og herfra gaaer en dyb Indsænkning ind i Landet fra Biafrabugten af, nemlig Nigerflodens

Lavland og Delta, V. for hvilket igjen hæver sig Høi-Sudan eller det vestlige Høiafrica. Nordranden, fra Amboernes Høiland imod N., er os ubekjendt, med Undtagelse af den østligste Deel, hvor Alpelandet Habesch danner det fremspringende nordøstlige Hjørne af Høilandet, og et Stykke ved Tsadsøen, hvor en sumpig Egn ligger foran et Høiland. I Midten nævnes Maanebjergene som en anseelig Bjergkjede. B) Det vestlige Høiafrica (c. 41,000 □ M.) skilles, som sagt, fra det sydlige ved Nigerens (Quorras) Lavland, og er, som en Ø, paa alle Sider omgivet af Lavland (Quorras Dal, Sudan, Sahara) eller Hav. Det er ingen Høislette, men bestaaer af Bjergkjeder og Dale med mindre Høisletter: høiest synes det at være mod V., i Senegambien, hvor de store Floder Senegal, Gambia og Nigeren udspringe. Øst for dette er Bjergstrækningen Kong. Mod S. V. gaae Bjergene i Sjerra Leone lige til Havet; ellers er Kysten lav, heed og usund, men frugtbar. Mod N. og Ø. synker Landet efterhaanden ned til de omgivende Lavlande. — II. Nordafrica, for det Meste Lavland. Heri: C) Sudan, Nigritien eller Lavlandet imellem det store Høilands Nordrand og Sahara, fra Senegambiens til Habeschs Bjergland. Det er lavt i Forhold til Høilandet, men ligger dog endeel høiere end Sahara, paa nogle Steder vel et Par Tusinde Fod over Havets Overflade. D) Sahara, den store, flade, lavtliggende Sandørken der strækker sig fra det Atlantiske Hav til Nillandene, samt fra Sudan til Nordafricas Bjerglande og (omkring Bugten ved Sidra) Middelhavet. E) Biledulgerid (Oscher), en jevn, græsgroet Steppe imellem Sahara og Berberiets Høiland: mod N. gaaer det indtil Fezzan. Denne Steppe danner Overgangen fra den lave, flade og nøgne Sahara til F) Berberiets eller Atlasbjergenes Høiland, hvis indtil 13,000 F. høie Kjeder stryge parallele med Kysten, fra det Atlantiske Hav til Bugten ved Cabes. Fra denne omtrent gaaer Ørkenen lige til Havet: N. herfor hæver sig et andet afsondret Høiland, nemlig G) Barcas Plateau, N. for Syrterne, en Halvøe, der danner en c. 1500 F. høi frugtbar Høislette. H) Nillandene (o: Nubien og Ægypten), som igjen bestaae af Nildalen, hvis sydligere Deel dog ligger temmelig høit, og de samme paa begge Sider omgivende lave Bjerge, nemlig Mokattem eller de Arabiske Bjerge mod Ø. og de Libyske Bjerge mod V.,

hvilke sidste kun ufuldkomment skille Nildalen fra Ørkenen. Nildalen er frugtbar, Landet paa begge Sider øde og nøgent.

Anm. Høilandet i Africa udgjør 375,000 □ M., Lavlandet over 177,000 □ M.

4. **Indsøer og Floder.** Africa er ikke riigt paa Indsøer; de faa Efterretninger, som haves om store Søer i det Indre, ere for det Meste meget ufuldstændige. I Sudan omtales flere store Indsøer, men vi kjende dog ingen uden Tsad, i den østlige Deel. I Habesch ligger Dembéa, og i Sydafrica omtales tvende store Indsøer, Aquilunda paa Vestsiden og den lange Maravi paa Østsiden: men deres Beliggenhed og selv deres Tilværelse er endnu usikker. — Ogsaa paa Floder er Africa fattig, og ingen af de faa Strømme, som naae Havet, kan i Længde eller Vandmængde maale sig med Asiens eller Americas Floder. Deres nedre Løb, igjennem de smale Kyststrækninger, er kort, det øvre, igjennem de vidtstrakte, tørre Høisletter, langt. I den tørre Tid have de en ringe Vandmængde, i Regntiden overstømme de vidt og bredt. Til Middelhavet løber, med Undtagelse af nogle ubetydelige Kystfloder, kun Nilen. Til det Atlantiske Hav løbe Senegal, Gambia, Rio Grande, Nigeren (Djoliba, Quorra), Zaire, Coanza og Orangefloden. Til det Indiske Ocean løbe Zambese og Quilimanci. Om Floder i det egentlige Høiland vide vi ellers Intet med Visshed: ogsaa Sudan er os i det Hele ubekjendt i denne Henseende, og det er uafgjort, hvorvidt de flydende Vande i dette store Land staae i Forbindelse med Nigeren eller med Nilens vestlige Arm, eller udgyde sig i Indsøer i det Indre.

5. **Klima.** De $\frac{4}{5}$ af Africas Fastland ligge indenfor Vendekredsene, og af alle tropiske Lande tilsammentagne ligger næsten Halvdelen i Africa. I det Hele kan man derfor betegne Africa som en meget heed Verdensdeel*). Dernæst har det, med Undtagelse af Kystegnene, i høi Grad tørt Fastlandsklima: paa Dagens glødende Hede følge forholdsviis meget kolde Nætter, Aarstidernes Forskjel er større her, end den i tropiske Egne i de andre Verdensdele pleier at være, og heftige Regnskyl følge undertiden pludseligen paa en Alt afsvidende Tørke, voldsomme Storme paa vedholdende Vindstille. Det er især de store Sandørkener og skaldede Plateaux, som ved deres stærke Varmeudstraaling forhøie Varmen (S. 13) saaledes, at f. Ex. 30° N. Br. i Africa har den samme Middeltemperatur som 25° N. Br. i America, og at under den nordlige Vendekreds her Middeltemperaturen er 2° til 3° høiere end i America; S. for Æquator er Oceanets Indflydelse større i Africa, hiin Forskjel derfor mindre. — Næsten hele Africa har kun 2 Aarstider, en Regntid (2 til 3 Maaneder) og en tør Tid, hvilke indtræffe til noget forskjellig Tid (S. 29 Anm.*). N. for Æquator indtil c. 30° N. Br. falder Regntiden imellem Mai og October, men fra 15° til 30° regner det, paa Grund af den ved Landets Beskaffenhed forøgede bestandige Varmeudstraaling (sammenl. S. 13 ff.), næsten slet ikke. S. for Æquator indtræffer Regntiden imellem November og April. Nærmest ved Æquator finde 2 korte Regntider Sted, ved Jevndøgns Tid (S. 29 Anm.). Udenfor de tropiske Egne, henimod Nord- og Sydkysterne, indtræde Overgangsaarstiderne Foraar og Efteraar; paa Nordkysten finder saaledes tvende temmelig regnfulde Aarstider Sted, paa Sydkysten er Regnen mere ligeligen fordeelt paa Aaret.

*) For følgende Steder angives Middelt. saaledes: Algier 16½°; Tunis 16°; Kairo 17½°; Robbe i Darfur c. 22°; Freetown ved Sierra Leone 20½°. For det indre Sudan angives under 12° N. Br. og 27° Ø. L., ved c. 1200 F. Høide, c. 22½°, under Æquator paa Vestkysten 22°, i det Indre 23°. For Capstaden angives 15½°. — I Kairo har man engang iagttaget 32°, i Capstaden 34½°, i Øvreægypten 34°, i det indre Africa 40° (?), ved Antongilbugten (paa Madagaskar) 36°. — Af Øerne har Madeira en Middelt. af c. 16°, en Vintert. af 13½°, en Sommert. af 17½°. Mahéøerne have en Middelt. af c. 17°, Port Louis paa Øen de France af 20°.

6. **Producter.** Africa leverer af Mineralriget især Guld, meest i Form af Guldstøv (Noget fra Ørkenen, langt Mere fra Sudan, dernæst fra det vestlige Høiafrica, Kordofan og Kysten mod S. O.), dernæst Salt (især fra Søkysten, fra Sahara og Habesch). Foruden disse haves Jern, Kobber, Salpeter, Ædelstene o. M. — Planteriget er i det tropiske Africa formedelst den tørre Jordbund og det hede, tørre Klima fattigere end i andre tropiske Egne: Skove og Græsmarker mangle i det Hele, med Undtagelse af nogle Bjerges Affald; istedetfor Enge indtage Rørskove ofte Floddalene. I de lave og varme Egne ere den hede Zones almindelige Frembringelser: Sukker, Bomuld, Kaffee, Peber, Palmer (især Daddel- og Kokospalmer), Indigo, Sennesblade, Gummi, Tamarinder o. M.; her har ogsaa hjemme

Ibenholt, Drageblodtræ, Aloe, Akazier (der som Buske bedække store Strækninger). Paa Grund af Indbyggernes Kulturtilstand og hele Forfatning frembringes dog kun Lidet af de hernævnte dyrkede Vækter. I de kjøligere Egne (Bjergegnene mod N. og S.) herske Sydeuropæiske Vækter, Vin, Sydfrugter, Tobak, Bomuld: ved Siden af disse findes i de samme Egne enkelte tropiske Vækter (Palmer, Sukkerrør o. s. v.; Dvergpalmen bedækker store Flader). Skove og Græsmarker ere ligeledes her sjeldne. De almindelige **Kornsorter** ere imod N. Hvede, ellers Mais og Ris, desuden i den hede Zone Durra-Hirse og Teff. Andre Planter, der give Menneskene Næring, ere Brødfrugttræ, Pisang (ved Æquator indtil 3000 F.), Yams og Maniok (see S. 37 ff.). — Dyreriget udmærker sig ikke saameget ved Arternes Mængde som ved Individernes Størrelse, Vildhed og Kraft: den Africanske Løve, Krokodil og Struds ere større og kraftigere end de i andre Verdensdele. Her findes de Europæiske Huusdyr (Hornqvæg især mod S., Svin: Heste og Æsler ere maaskee i de ældste Tider indførte), desuden Kameler i Midten, indførte af Araberne. Af vilde Dyr have de fugtige Skovegne især store og svære Dyr (Rhinoceros, Flodheste, Elephanter, i Floderne Krokodiler, Slanger); i Ørkenen fremtræde lette og ziirlige Former (Zebra, Antiloper, Gazeller, Giraffer). Den tropiske Zones almindelige Rovdyr, især Løver, Schakaler, Hyæner; Tigeren mangler, og i dens Sted findes Leoparder og Panthere. Af Insecter mærkes især Høsktrækker og Termiter.

7. **Indbyggernes** Tal anslaaes til 100 Mill.; dog er denne Angivelse aldeles usikker. De ere deels **oprindelige Beboere**, nemlig Berbere eller Kabyler (mod N.), Kopter (i Ægypten), Negere (S. for Sahara), til hvilke da og regnes Kafferne og Hottentotterne, deels **indvandrede Folk**, nemlig Araberne*) tilligemed Habessinierne og Nubierne, Tyrker, Jøder og Europæere (talrigst ere Portugiserne). — Negerne høre til Negerstammen, de øvrige Folk til den Kaukasiske Stamme. Farven er mod N. hvid, i Midten sort, mod S. bruunguul. — De fleste Folk i Africa bestaae af Fetischtilbedere og raae Hedninger: den Muhamedanske Lære er eneherskende i Nordafrica og temmelig udbredt i Midten. Christendommen hersker, men i en ufuldkommen Skikkelse, hos en Deel af Beboerne af Nillandene, desuden i mange Egne paa Kysten af Sydafrica (Kongo, Caplandet). Videnskabelig Dannelse kjender man, om end blot af Navn, kun paa nogle Steder i de Muhamedanske Lande; Habessinierne have Bøger i deres Landsprog med egne Skrifttegn. — Agerdyrkning og Qvægavl (især Kameler tillægges) ere Hovednæringsveie: Fabriker findes kun paa meget faa Steder. Søhandelen drives af Europæerne, Landhandelen ved Karavaner: de vigtigste Handelsartikler ere Slaver, Elfenbeen, Guld, Korn, Bomuld, Gummi, Salt o. M.

*) Maurer kaldes Efterkommerne af Araberne i Berberiet og i Ørkenen. Egentligen betegner dette Navn dem, der have faste Boliger.

Mere end lagen nu hvor befolkning 1) fordi flere kom ikke ud fra det Indre fordi de ligger mere 2) fordi der indføres aarlig en mengde Kanoner, som Folk ikke afskaffe

Habesch, Habessinien.

1. Dette Land omgives af Nubien, det røde Hav, Kysterne Adel og Ajan, Sudan: men mod V. og S. ere Grændserne fuldkommen ubekjendte, og alle Angivelser af Landets Størrelse (10,000; 15,000; 22,000 □) derfor aldeles vaklende.

2. **Jordbund og Klima.** Vi have allerede i Indledningen betegnet Habesch som det nordøstlige fremspringende Hjørne af det sydlige Høiafrica. De sydlige Dele ere uden Tvivl de høieste. Alpelandet selv gjennemskjæres af høie Bjergkjeder fra N. V. til S. O., imellem hvilke ligge græs- og kornrige Sletter af 6 til 8000 F. Høide, med mild Luft og behageligt Klima. Jordbunden skal for en stor Deel være vulcansk. Den vestlige Deel af Landet, omkring Nilkilderne, hedder Amhara, og er høiere end Tigre, som ligger mod N. O.; imellem begge ligger en Bjergkjede, der naaer til Sneelinien og danner ophøiede Alpelandskaber. Mærkelige ere de paa disse Høisletter temmelig hyppige Ambas, store, brat opstigende Klipper, som ere saa steile, at man stundom kun ved Hjelp af Stiger kan komme op paa dem, imedens derimod Overfladen af dem er forholdsviis stor og indeholder Marker og Enge: de ere derfor naturlige Fæstninger, hvor Indbyggerne forsvare sig imod Gal-

laernes idelige Anfald. — Mod N. og Ø. er hele dette Alpeland omgivet af Lavland, men af forskjellig Beskaffenhed. Fra Tigre kommer man igjennem besværlige Passe, over flere Bjergkjeder og langstrakte, tørre Længdedale, af hvilke den bekjendte Saltslette*) er den mærkeligste, ned til en smal Kyststrimmel, Samhara, ved det røde Hav: den er sandet og yderst tør, heed og ufrugtbar. Mod N. (ogsaa paa nogle Steder mod V.) ligger derimod ved Foden af Bjergmasserne en, 8 til 10 M. bred, lav Skovregion, fuld af staaende og flydende Vande (i Regntiden er den næsten en Søe): den beboes af talløse Hjorde af vilde Dyr, og af de næsten ikke mindre vilde Schangallanegere. Denne sumpige Skovegn kaldes Kolla (Navnet Mazzaga skal betegne den fede Jord i samme, ikke en Egn). — Regntiden varer i Habesch fra April til October: da blive de snevre Dale til Flodleier, alle Floder svømme over, og formedelst Mangel paa Broer (der skal kun gives en eneste) afbrydes al Forbindelse. Sletterne i Høilandet have et meget mildt og skjønt, tempereret Klima, de høieste Dele have Alpeluft: i de dybe og snevre Dale er ofte brændende Hede.

3. **Floder** og **Indsøer.** Af de Floder, som fra dette Alpeland skulle løbe til alle Sider, kjende vi kun følgende: Bahr-el Azrek (den blaae Flod), eller Nilens østlige Arm, udspringer (Kilderne ligge 7700 F. høit) i den vestlige Deel af Habessinien (under 11° N. Br.), løber derpaa mod N. og igjennem Indsøen Dembea eller Tzana, en 5800 F. høit liggende Alpesø, som skal være 10 M. lang og indeholde mange Øer. Den dreier herfra mod S., V., og N. V., saaledes at den igjen nærmer sig sine Kilder paa 20 M., optager flere Bifloder og løber igjennem ubekjendte Egne ind i Nubien. Ø. for dens Kilder udspringer (i en Høide af 13,000 F.) Tacazzé (under 12° Nr. Br.), og forener sig i Nubien med den: i denne falder maaskee Mareb, der ligeledes kommer fra Habesch: efter Nogle naaer denne kun i Regntiden Tacazze, men danner ellers en Sump i Nubien.

4. **Producter.** Guld, Steensalt (det bruges i hele Africa som et Slags Mynt, hvis Værdie tiltager

*) Denne er 4 Dagsreiser lang (fra N. til S.) og 1 Dagsreise bred. Steensaltet bedækker her næsten aldeles Jordens Overflade, der seer ud som en ujevn, smudsig Jismark.

med Afstanden fra Saltsletten), Marmor. Sydeuropas og en Deel af de tropiske Egnes Dyr og Planter findes her forenede i stor Rigdom og Mængde. Skovene ere nu ikke længere betydelige paa Høilandet, da Indbyggerne bestandigen brænde dem for at gjøde Jorden ved Asken. —

5. **Indbyggerne**, hvis Antal ikke lader sig bestemme, bestaae af Habessiniere, c. 4½ Mill., et Folk af meget sort Farve, men forresten af den Kaukasiske Races Legemsdannelse; Agower, et Hyrdefolk omkring Nilens Kilder. Begge disse Folk kalde sig Koptiske (monophysitiske, Jacobitiske) Christne, men de ere det ogsaa næsten kun af Navn, da deres Religion er en Blanding af hedensk Overtro, Jødiske Ceremonier og Christendom. Hos Habessinierne herskер Polygamie og, efter Fleres Skildringer, en betydelig Sædernes Fordærvelse, Raahed og Forvildelse, imedens der findes adskillige Spor af en tidligere mere cultiveret Tilstand. Schangallaerne (mod N., især i Kolla) og Gallaerne (mod S.) ere raae og hedenske Negere. Desuden findes her Tyrker, Arabere (adspredte), Jøder, især som Haandværkere og Kjøbmænd. — Kunstfliden er meget ringe, og leverer kun nogle Vaaben og Bomuldsvare. — Habessinien var før et Rige, der regjeredes af en Monarch, Negus, i Gondar. I de senere Aar er hans Magt aldeles tilintetgjort; Gallaerne have bemægtiget sig Meget af de sydlige Dele af Landet, i det Øvrige herskер allevegne vildt Anarchie, og kun den Stærkeres Ret er gjeldende. Ved disse Statholdernes og Smaafyrsternes evige Krige og alle borgerlige Forholds Opløsning har Landet lidt overmaade meget, og mange Egne ere næsten øde.

I Tigre, mod N. Ø., er Axum, den gamle Hovedstad, nu øde. — I Amhara mod V., hvilket staaer under Gallaerne, er Gondar, hvor Negus endnu lever, men uden nogen Magt. Patriarchen, Kirkens Overhoved, residerer her. 6000 J. (før 50,000). — I Habessinien findes en Mængde i Klipper indhugne Kirker og Templer, af hvilke nogle ere af betydelig Størrelse.

Nubien.

1. Nubien ligger imellem Habessinien og Ægypten (man regner det omtrent fra 14° til 24° N. Br.), det røde Hav, Sudan og Sahara. Størrelsen anslaaes til 25,000 □ M. Det er det terrasseformige Land, hvorigjennem Nilen har sit Mellemløb; det sænker sig mod N., saa at den første Terrasse, Sennaar, endnu skal have 2 til 3000 F. Høide, den anden (fra 18° N. Br.) 1000 F., den tredie, der støder op til Ægypten, kun 600 F. Desuden bliver Landet, især Ø. for Nilen, gjennemstrøget af mange nøgne Klipperækker, mellem hvilke ere store Længdedale og vidtløftige, høitliggende Plateaux, bekjendte under Navn af de Nubiske Ørkener: Ø. for Floden ere de mere Klippeørkener, V. for samme sladere Sandørkener og ligne mere Sahara. Landet paa begge Sider af Floddalen er saaledes Ørken: Nildalen, indtil 2 Mile bred og allevegne begrændset af nøgne Klipper eller Høie, er overmaade frugtbar og for det Meste dyrket. — I Sennaar forene sig Nilens tvende Hovedarme, Bahr el Azrek (see Habessinien) og Bahr el Abiad (den hvide Flod): denne kommer fra ubekjendte fjerne Egne i S. V., rimeligviis fra det sydlige Høiafricas Nordrand, og har en langt større Vandmasse og stærkere Oversvømmelser*) end Bahr el Azrek. Længere nedenfor optager Nilen Tacazze, som her kaldes Atbara, og denne er den sidste Flod, som forener sig med Nilen. Under 19° N. Br. vender Nilen sig pludseligen mod V., flyder derpaa mod N. og N. Ø., saa at den danner en stor, mod N. Ø. aaben, Bue, antager derpaa atter sin forrige Retning og løber ind i Ægypten. Den danner mange, ved Frugtbarhed udmærkede, Øer, og baner sig sin Vei over de dens Leie gjennemskjærende Bjergkjeder, igjennem talrige Rapider og Fald, som meget hindre Skibsfarten.

Klimaet er meget varmt, endskjøndt imod S. Landets Høide tempererer Heden noget. Om Vinteren kan selv i Ørkenen findes Is, men allerede i Marts har man 24° til 28° Varme, og om Sommeren om Middagen altid over 30°. I den sydligere Deel indtræffer endnu den varme Zones periodiske Regn, over 18° ophører den næsten ganske.

*) I den tørre Aarstid ligner den en Søe; efterhaanden stiger den, og i Juli tiltager den pludseligen meget stærkt. Dette Phænomen forklare Nogle af en formodet periodisk Sammenhæng med en stor Indsøe i det Indre; dog veed man herom Intet.

2. Producterne ere naturligviis forskjellige i Landets forskjellige Dele. I Nildalen avles især Korn, Tobak, Bomuld, Sennesblade. I Ørkenerne haves mange Kameler; de almindelige Africanske Rovdyr, Strudser, Antiloper o. D., i Nilen ere Krokodiler og Flodheste. Skov findes paa de sydlige Bjerge, ellers slet ikke.

3. Indbyggerne ere a) Nubiere (i deres eget Sprog Barábras), beslægtede med Berberne, sorte af Farve; de have noget Negeragtigt, men regnes dog til den Kaukasiske Stamme. De boe i Stæder og Landsbyer. b) Arabere, meest ræverske Nomader. c) Negere. d) Tyrker og Jøder. Med Undtagelse af disse ere de næsten alle Muhamedanere og meget raae; nogle faa ere Jacobitiske Christne.

4. Siden 1822 er hele Nubien afhængigt af Paschaen af Ægypten, og regjeres enten af dennes Statholdere eller af Fyrster, som ere ham skatskyldige.

Det bekjendteste Rige, som nu ligeledes staaer under Ægypten, var Sennaar, den sydvestlige Deel, beboet af Negere. Deri er en Hovedstad af samme Navn med 16,000 (9000) I. — Landet imellem Bahr el Azrek og Tacazze er det gamle Meroe: her findes endnu mange Pyramider, Levninger af Templer, Sphinxer o. s. v. I den nordlige Deel af Nubien findes ligeledes mange Levninger fra Oldtiden, blandt Andet Templer, udhugne i Klipper og prydede med kolossale Søiler og Menneskefigurer. — Suakem er en Havn ved det røde Hav, hvor en vigtig Karavan- og Søhandel drives.

Ægypten.

1. Ægypten ligger imellem 24° og 31½° N. Br., imellem 47° og 52½° Ø. L., og grændser mod N. til Middelhavet, mod Ø. til Asien (hvormed det forbindes ved Landtangen ved Suez) og det røde Hav, mod S. til Nubien, mod V. til Barka og Sahara, hvor der dog

ikke er nogen bestemt Grændse. Forsaavidt man antager en saadan, anslaaer man Størrelsen til 9000 □ M., hvoraf omtrent 800 □ M. ere dyrket Land.

2. **Jordbund og Klima.** Ægypten, igjennem hvilket Nilen løber i sit nedre Løb, bestaaer i sin øverste og mellemste Deel af Nildalen og de paa begge Sider af samme liggende, nøgne og aldeles øde, men meget lave Bjerglande. Denne naturlige Inddeling gjelder nemlig egentligen kun om Overægypten (indtil 26° N. Br.) og Mellemægypten (indtil Flodens Deling under 30° N. Br.): den nederste Deel, Nedreægypten eller Deltaet, dannet af Floden ved det Dynd, den fører med sig, er blot Lavland. Begge hine Bjerglande danne aldeles nøgne, tørre, med løst Sand bedækkede Plateaux med enkelte lave Klipperækker. Paa høire Side stryge, imellem Floddalen og det røde Hav, de nøgne og skaldede Arabiske Bjerge, Mokattem, som have øde og for det meste flade Rygge: de indeholde en stor Mængde Huler og Grotter. De gjennembrydes fra V. til Ø. af flere Tværdale (Wadis), som gjøre Forbindelsen imellem Nilen og det røde Hav mulig. Den vestlige Bjergvold, de Libyske Bjerge, sænker sig jevnere ned til Floddalen, der her er bredere end paa den østlige Side, og tilsteder ligeledes igjennem flere Tværdale, en Gjennemgang til Ørkenen og dens Oaser. Iblandt disse Tværdale mærke vi en, ved hvis vestlige Ende ligger den gamle saltholdige Søe Moeris, nu Birket Karun, til hvilken Josephskanalen henleder Nilens Vand; den har maaskee fra først af staaet i Forbindelse med Havet mod N. V. Parallel med denne Dal strækker sig noget fra Floden, forbunden med den ved et Pas, en anden Tværdal, i hvilken ligge de 6 Natronsøer. — Nildalen selv, som paa Sydgrændsen sammentrænges til et snevert Pas, igjennem hvilket de sidste Katarakter styrte sig, udvider sig mod N. og bliver paa enkelte Steder indtil 4 M. bred. Den er et overmaade frugtbart, feedt og vandriigt Marskland. — Nilen, som ved sin Indtrædelse i Ægypten har arbeidet sig gjennem de sidste Rapider, imellem de med talrige Ruiner bedækkede Øer Philæ og Elephantine, strømmer nu fra S. til N. med en fra 3 til 9000 F. afvexlende Brede indtil Kairo. Her skille de den ledsagende Bjergkjeder sig ad, idet de trække sig mod N. V. og N. O.; de naae ikke Middelhavet, men tabe sig c. 20 Mile der-

fra. Herved have de efterladt Floden Plads til at danne sit Delta. Den falder i to Hovedarme i Havet: den vestlige, ved Rosette, er den vandrigeste; den østlige, ved Damiette, tilstoppes stedse mere af Sand. Talrige, fra begge Arme afledede, Kanaler gjennemskjære i alle Retninger det imellem dem liggende Delta. Nordkysten er her meget flad, og gaaer med Sandbanker langt ud i Havet, saa at Skibe kun paa faa Steder kunne lande. Langs med Kysten, kun ved sandige Landstrimler adskilte fra Havet, ligge i en Halvkreds 5 Kystsøer eller Laguner: de have alle, kun medens Nilen oversvømmer, klart Vand, ellers ere de Moradser og staae ved flere Aabninger i Forbindelse med Havet. Med Tiden ville disse forvandle sig til tørt Land, da Ægypten i Aarhundredernes Løb beviisligen er voxet meget mod N. (see ved Damiette). Nilens Vand har, saavidt dens Oversvømmelse strækker sig, bedækket Floddalen og Deltalandet med et indtil 30 F. dybt Lag af sort Dyndjord, og er endnu aarligen det eneste befrugtende Princip for samme, især da Regn næsten aldeles mangler *). Nilens Oversvømmelser begynde i Overægypten efter d. 20 Juni, i Nedreægypten i Midten af Juli: det høieste Punct naae de sidst i September, og nu falder Vandet bestandigen, indtil det har naaet sit laveste Standpunct i Mai. Aarets Afgrøde er næsten ene afhængig af Oversvømmelsen: stiger Vandet mere end 24 Fod eller mindre end 16 Fod over sin sædvanlige Høide, bliver Høsten slet. For, saameget som muligt, at komme Naturen til Hjelp ved disse velgjørende Oversvømmelser, har man, allerede i den fjerneste Oldtid, gravet Kanaler og anlagt Sluser o. s. v. Et af de mærkværdigste af disse Værker er Josephskanalen, som gaaer paa Vestsiden tæt ved de Libyske Bjerge og Ørkenen. Ved Dæmninger standser man Flodens oversvømmende Vand, aabner derpaa disse, naar Jorden er tilstrækkeligen vandet, og meddeler de lavere Egne Vandet: tillige tjene disse Dæmninger under den almindelige Oversvømmelse som Forbindelsesmiddel imellem Byer og Huse, hvilke alle maae ligge noget høit. Ved Sidekanaler og Maskiner fuldendes Vandingen i de høiere liggende Strækninger. For Aabningen af Sluserne og Gjennembrydningen af Dæmningerne gives de nøieste

*) Nilens Vand [illegible] reent, og [illegible]: det er næsten det eneste gode Vand, der findes i Landet, da det, som Brøndene eller nogle faa Bække indeholde, for det Meste er saltagtigt.

Forskrifter: Flodens Stigen bliver paa det omhyggeligste iagttaget (i Kairo ved Hjelp af Nilmaaleren, en ottekantet Marmorstotte paa en Ø i Floden; der bliver den to Gange om Dagen bekjendtgjort). — Bahr el Azreks L. er 560 M., Flodg. 32,600 □ M.

Klimaet i Ægypten er i sine Forandringer særdeles regelmæssigt: det er om Sommeren meget heedt (mod S. stundom 38°06 Varme; Nætterne ere dog forholdsviis kolde), om Vinteren behageligt: i denne Aarstid falder paa Nordkysten hyppig Regn, hvilken ellers selv i Kairo er overmaade sjelden og udenfor Deltaet næsten ubekjendt. Fra Mai til September blæse kjølige Nordvinde (hvilke standse Nilens Vande og befordre dens Stigen), hvorpaa følge Østvinde; i Januar og Februar herske stormende Vestvinde, paa hvilke følge hede Sydvinde, der stundom udarte til den qvælende Chamsin. — Pest, Øiensygdomme og Blindhed ere almindelige Landeplager.

3. **Producter.** Metaller findes ikke i Ægypten, derimod **Marmor**, Porphyr, Granit, Natron o. M. — **Bomuld** og **Korn** ere Hovedproducterne, desuden de fleste Africanske Væxter; Papyrusplanten. Dyrkning finder kun Sted i Nildalen, Landet paa begge Sider er Ørken. — De almindelige Huusdyr og Africanske vilde Dyr, især Krokodiler; Ichneumoner, Ibisser, Høns, hvis Æg stundom udklækkes i egne Ovne.

4. **Indbyggerne,** hvis Antal omtrent er 2½ Mill., bestaae af a) **Kopter**, Efterkommere af de gamle Ægyptere: de ere Christne og have deres Patriarch i Kairo. b) **Arabere**, deels som Fellahs, et af Arabere, Persere, Syrere og Ægyptere blandet Folk, som beskjeftiger sig med Handel og Agerdyrkning, deels som Beduiner eller rovriske Nomader, deels som Maurer, indvandrede fra Berberiet. c) **Barábras** eller Nubiere mod S. d) **Tyrker, Jøder, Grækere, Armeniere, Negere** og **Frankere**. — Den herskende Religion er den Muhamedanske: de almindeligste Sprog ere det Tyrkiske og Arabiske. — Agerdyrkning er Hovedbeskjeftigelse: Handelen er ogsaa vigtig, og vilde være endnu betydeligere, naar ikke Paschaen vilde være Landets første Kjøbmand, og ved sit Monopolsystem og sin Despotisme holdt ogsaa den i mange trykkende Baand. Fabrikerne ere ikke betydelige, skjønt Paschaen ogsaa heri har stræbt at efterligne Europæerne.

5. Ægypten kaldes en Tyrkisk Provinds, men har allerede længe været regjeret fuldkommen uafhængigen af den nuværende Vicekonge Mehemed Ali, som ogsaa har erobret det Meste af Syrien. Han har stræbt at indføre Europæisk Cultur i sit Land, dog aldeles paa despotisk Viis: han har en disciplineret Krigshær og Somagt, han har oprettet militære og medicinske Skoler, ligeledes Skoler for Industrie, Handel og Agerdyrkning, og har sendt unge Ægyptere til Europa for at studere: men alt Dette skeer paa en saadan Maade, at kun Herske- og Vindesyge sees at bevæge ham dertil. Paschaens idelige Krige, de uhyre Afgifter og den jernhaarde Despotismus have udtømt Landet, og Folket lever i en ubeskrivelig Elendighed. — Ægypten er nu inddeelt i 24 Provindser: vi beholde den naturlige Inddeling i 1) Nedre-, 2) Mellem- og 3) Øvre-ægypten.

1. **Alexandria,** paa en Landtunge mellem 2 Kystsøer, en gammel og berømt Stad med 2 Havne og nogen Handel. Den er Sædet for en Græsk Patriarch og for adskillige Europæiske Consuler. Omegnen er øde og fuld af Levninger fra Oldtiden: af dem mærke vi Pompeiussøjlen og Kleopatras Obelisk, desuden Katakomberne. 40,000 J. (5000 Fremmede).

Raschid eller Rosette. Linnedvæverier. 15,000 J. Damiette, en levende Handelstad; før laae den ved Havet, nu 2 M. derfra. 20,000 J. Abukir, en Landsby med en Havn (Søslag 1798).

2. **Kairo, Kahira,** Hovedstaden og Paschaens Residents, den største Stad i Africa, 1 M. fra Nilens. Deling. Den har 300 Moskeer, 36 Synagoger, 12 Koptiske Kirker o. s. v., nogle Høiskoler. Den er Middelpunctet for Ægyptens Handel og har nogle Fabriker. 300,000 J.

Ved Gizeh (Dschise, omtrent 2 M. fra Kairo, ere Pyramiderne, Mumiemarken, Labyrinthen, Sphinx's Billedstotte og Ruinerne af Memphis.

3. Ved Denderah ere mærkværdige Tempelruiner. Ved Luxor ere de overordentlig store og mærkelige Ruiner af det gamle Thebæ, og i Nærheden pragtfulde og uhyre Levninger af vidtløftige Kæmpebygninger (Templer, Paladser, Gravminder); endvidere findes kolossale Billedstotter (blandt andre Memnons, og flere Sphinxer), og især beundringsværdige underjordiske Begravelser, der udgjøre en utallig Mængde af Sale og næsten Paladser, udhugne i de Libyske Bjerge i en Strækning af henved 2 M. I disse Grave og Klippesale boe nu nogle

hundrede Arabere, som i de senere Aar drive en levende Handel med Oldsager (Mumier) fra denne udtømmelige Kilde. Ofte sees de at bruge Stabler af Dødningebenene til f. Ex. at danne sig Sæder, eller Børnene at lege med dem.

Berberiet.

1. Man forstaaer ved Berberiet i videre Betydning hele Africas Nordkyst V. for Ægypten, en Landstrækning af omtrent 38,000 □ M.; i indskrænket Betydning forstaaer man derved kun den vestlige Deel, indtil 37° Ø. L. (hvorved man endda regner de Ø. for Atlas liggende lavere Bjerge med), det egentlige Berberie, der som et affondret Høiland af c. 20,000 □ Ms Størrelse trækker sig bueformigt omkring den S. derfor liggende Ørken. Dette Plateau omgives og gjennemstryges af høie Bjerge, der allerede i Oldtiden vare bekjendte under Navnet Atlas: det er altsaa ingen Høislette, men opfyldt af Bjerge, Dale og Sletter. Bjergene udmærke sig næsten allevegne ved steile Klippevægge, dybe og snevre Kløfter og Afgrunde, og smale, farlige Passer. Bestranden mod det Atlantiske Hav danner Høie Atlas eller Daran, der gaaer fra S. V. til N. Ø., fra Cap Ger til henimod Strædet ved Gibraltar, og bestaaer af flere parallele Kjeder, indtil 13,000 F. høie, som paa alle Sider, især imod det kun 15 M. brede Kystland, falde steilt af.*) Nordranden danner den lave Lille Atlas, som fra Strædet ved Gibraltar, parallel med Kysten, i flere Rækker af nogle hundrede Fod høie Bakker gaaer indtil Cap Bon, ligeoverfor Sicilien. Disse Høie ere tildeels skovrige og adskilte ved skjønne Dale. De naae deels lige ud til Havet, deels ere de indtil 20 M. borte fra samme; de eensformige, skaldede Høisletter, som adskille dem fra Kysten, have kun paa Bredderne af Bjergstrømmene en rigere Natur. Sydranden udgjør Store Atlas, som gaaer parallel med Lille Atlas, og imod V. maaskee

*) Atlas hæver sig over Sneelinien, men dennes Høide er ikke nøie bekjendt. Bjergmassen bestaaer af Sandsteen, Kalk, Skifer o. M., ingensteds sees Urbjerg. Den har ikke spidse Toppe men tilrundede Kupler; af vulcansk Virksomhed er intet Spor.

har 5000 Fs Høide, imod Ø. kun 1500 F. Men disse indre Egne ere os næsten ubekjendte: Sletterne skildres som meget skjønne og frugtbare. Langs med Atlasbjergenes sydlige Fod ligger Biledulgerid (sche) eller Beled al Dscherid (ɔ: Tørhedens Land), en smal, tør, skovløs Steppe mellem Høilandet og Ørkenen, riig paa Dadler og Kameler og derfor vigtig for Karavanerne, der ville drage igjennem Ørkenen. Det vilde være en Ørken, naar det ikke vandedes, skjøndt sparsomt, ved de fra Atlas nedstrømmende Floder, som derpaa enten ganske tabe sig i Saharas Sandhav eller danne saltagtige Sumpe. De fleste af disse Floder have saltagtigt Vand, og hele Jordbunden er saltholdig. — Landet Ø. for Atlas. Her gaae parallele med Kysten, indtil 37½° Ø. L., nogle lave, men vilde og øde Bjergmasser, af hvilke de sorte Harutsch ere meest bekjendte: Øst for dem, omkring Bugten ved Sidra, er Lavland, idet Ørkenen gaaer lige til Havet, ligesom ogsaa S. for hine lave Bjergmasser er fuldkommen Ørken. N. Ø. for denne Bugt hæver sig nu det lille affondrede Plateau Barka. Det er en Halvøe, omtrent 2000 □ M. stor; den hæver sig, jevnt fra Ørkenen men steilt fra Havet, til et Høiland med bølgeformig Overflade og en Middelhøide af 1500 F., for det Meste riig Vegetation, mange Kilder og behageligt Klima (om Sommeren har man dog iagttaget 29°s Varme). Det er Oldtidens for sin Frugtbarhed og stærke Befolkning berømte Cyrenaica. Ø. herfor gaaer et lavt og ovenpaa fladt Høidedrag langs med Kysten henimod Nilens Delta, og forener sig med de Libyske Bjerge.

Fra Atlas komme mange Floder, men ingen af nogen Betydenhed.

Luften er i det sydlige Lavland overmaade heed og tør, paa Høilandet og Nordkysten meget mild og behagelig: Snee og Is ere overmaade sjeldne, undtagen paa de høiere Dele af Bjergene, men der have de naturligviis hjemme; kun Høie Atlas har evig Snee.

2. **Producter.** Disse Lande, som af Naturen ere for det Meste riigt udstyrede, og i Oldtiden vare fortræffeligen dyrkede og stærkt befolkede, frembringe nu formedelst mangelfuld Dyrkning langt Mindre. De have ganske de Sydeuropæiske Halvøers Planter og Dyr tilligemed enkelte Africanske.

3. **Indbyggerne**, som alle høre til den Kaukasiske Stamme, ere: Berbere (i 5 Klasser, af hvilke Kabylerne ere Bjergbeboere, Tibboos (bus) og Tuariks bo i Stepperne og Ørkenerne); Maurer (Efterkommere af Araberne, som bo i faste Boliger), Arabere eller Beduiner (Nomader), Tyrker, Jøder, Grækere, Negere, Europæere. Deres Antal anslaae Nogle til 20 Mill. De fleste ere Muhamedanere. Hovedsprog ere det Tyrkiske, Arabiske og Kabyliske. — Agerdyrkning og Qvægavl ere Hovednæringsveie: nogle Stammer leve for en stor Deel af Plyndringer og Menneskerov. Industrien er ubetydelig: der findes kun nogle Væverier, Garverier og Vaabenfabriker. Handelen er vigtigere: der udføres meest Landets raae Producter, dernæst de fra det indre Africa hentede Varer; der indføres (og udføres til det Indre) især Europæiske Fabrikvare og Krigsfornsdenheder.

4. Disse Lande pleier man at inddele i Staterne: 1) Tripolis. 2) Tunis. 4) Algier.*) 4) Marokko. I det Indre er en stor Mængde Fyrster og Stammeoverhoveder, som staae i slet intet, eller i et meget vaklende og usikkert, Afhængighedsforhold til Regjeringerne i hine Stater.

I. **Tripolis**, den østligste Stat, 9000 □ M. (naar Barka regnes med) med 1 (2) Mill. J. Forfatningen er et militært Despotie: Landet, hvis Overherre den Tyrkiske Sultan er, regjeres despotisk af en Bey eller Pascha, der vælges af den Tyrkiske Milits, men bekræftes af Porten, og skal raadføre sig med sit Divan, der meest bestaaer af denne Milits's Officierer. Saaledes har denne al Magt i sine Hænder: dog er Paschaen siden 1835 igjen kommen i større Afhængighed af Porten, end han før var.

Tripolis, Hovedstaden, har en befæstet Havn og et Citadel, hvor Paschaen boer og hvorfra han sjelden kommer ud. 15,000 (25,000) J.

Under Tripolis staaer: 1) Landskabet Fezzan, en velvandet, frugtbar, 60 M. lang og 40 M. bred, Oase S. for Tripolis med 70,000 J., under en Sultan, der residerer i Murzuk, og hvert Aar maa betale Paschaen af Tripolis en Tribut. Indb. ere Muhamedanere, drive Qvægavl og Agerdyrkning, og især en meget betydelig Handel, da denne Egn er Middelpunct for Karavanhandelen imellem Ægypten (og Asien) og Marokko, imellem Berberiet og Sudan. Karavanerne forsyne sig her med det Nødvendige til Reisen igjennem Ørkenen. Derfor er her altid en betydelig Sammenstrømmen af Mennesker. 2) Barka, beboet af Arabiske Hyrder, som dog i den østlige Deel betale Tribut til Paschaen af Ægypten.

*) Disse 3 kaldtes for sædvanligen Røverstaterne.

II. **Tunis**, 3400 □ M. med 2 til 3 Mill. J. Forfatningen er som i Tripolis: indtil de nyeste Tider stod Beyen paa en Maade under Algiers Overherredømme. Beyen har en ikke ubetydelig Landmagt, Sømagten derimod er ikke stor. — Den sydlige Deel er Biledulgerid i indskrænket Betydning.

Tunis, Hovedstaden, ved en Saltsøe, der staaer i Forbindelse med Havet. Den har endeel Fabriker, betydelig Handel, mange offentlige Bade, Bazarer, Moskeer o. s. v. 130,000 J. (30,000 Jøder).

Kairvan, en vigtig Handelstad med en meget hellig, paa 500 Granitsøiler hvilende, Moskee. 50,000 J. Cabes ved Bugten af samme Navn. 30,000 J.

III. **Algier**, 4200 (efter Andre næsten 9000) □ M. med henimod 2 Mill. Indb., iblandt hvilke ere endeel Kololis eller Koloris d: Børn af Tyrker og Mauriske Frueutimre. Forfatningen var før omtrent som i Tripolis: Landet regjeredes af en Dey, der valgtes af de øverste civile og militaire Embedsmænd med den Tyrkiske Milits's Samtykke, og derpaa udnævntes af Porten. Siden 1829 er det en Fransk Provinds, men de Franske have ikke været i Stand til at bringe det Indre under deres Herredømme; dette er indskrænket til nogle Stæder og de nærmeste Districter omkring disse. Fyrsterne i det Indre ere for det Meste uafhængige, og de Franskes Tog imod dem have ikke altid været heldige.

Algier, en befæstet Stad med en god Havn, ved hvilken den ligger amphiteatralsk. Der erholder nu stedse mere Udseende af en Europæisk Stad. Nogle Fabriker findes her. 25,000 J. (de gamle Angivelser af 80,000 J. skulle, efter de Franskes Paastand, altid have været overdrevne).

Constantineh er Hovedstaden i den østlige Deel; mange Romerske Oldsager. 40,000 J. Oran, Bona og Bougia (Budsch) med gode Havne.

IV. **Keiserdømmet Marokko**, den nordvestlige Deel af Berberiet, som imod S. aldeles ingen bestemte Grændser har. Det anslaaes til 14,000 □ M., Indbs. Antal til imellem 5 og 15 Mill. Fabrikerne levere Saf-

sian, Silketøier, Tepper, Krudt og Vaaben, Klæde og Lærred: men alle disse Vare ere temmelig middelmaadige. Handelen er anseelig, Sørøveriet nu ikke længere indbringende, da Sultanen lever i Fred med de fleste Christne Magter. Regjeringsformen er aldeles despotisk. — Landet bestaaer af Rigerne 1) Fez, 2) Marokko, 3) Sus, 4) Sudjelmessa (Sudsch), Darah, og Tafilet.

1. **Fez** ved Foden af Atlas. Den har en Høiskole med et stort Bibliothek, 100 Moskeer, 250 offentlige Bade, 200 Karavanserais, betydelig Handel og mange Fabriker. Gaderne ere, som i næsten alle Africanske Stæder, saa snevre, at Husene i de øvre Etager ofte ere forbundne ved Gange. 90,000 J.

Mekinés, Sultanens sædvanlige Residents. 60,000 J.

Tanger (sch.) ved Gibraltarstrædet. Her boe mange Europæiske Consuler. 9000 J.

Salé en befæstet Søstad med en Havn. 25,000 J. ~~Centa (Sze-uta), ligeoverfor Gibraltar, tilhører Spanien. 7000 J.~~

Alcazár (kasf.), bekjendt af Slaget 1578.

2. **Marokko**, Hovedstaden med et stort keiserligt Slot, hvor Keiseren ofte boer. Staden ligger paa en 1500 F. høi Slette; den har 19 Moskeer, er 6 Mile i Omkreds og bærer Spor af en tidligere større Befolkning. Den indeholder mange tomme Pladse. 30,000 J. (80,000); i Middelalderen skal den have havt 700,000 J).

4. Disse Landskaber ligge paa Sydsiden af Atlas, ere rige paa Dadler og Kameler, og ere Samlingspladse for Karavaner. De her boende Arabiske Stammer skulle ingen Stæder have, men smaa af Leermure omgivne Fæstninger, i hvilke hver Uge holdes Marked.

Sahara eller Ørkenen.

Denne uhyre Ørken, den største, man kjender, begrændses mod N. af Berberiet (i videre Betydning), mod Ø. af Nillandene, mod S. af Sudan, mod V. af det Atlantiske Hav, og strækker sig saaledes tværs igjennem den hele Verdensdeel, fra c. 15° til 30° N. Br. og fra 1° til c. 47° Ø. L. Paa nogle Steder er Breden fra N. til S.

200 M., Længden fra V. til Ø. 650 M., Fladeindholdet anslaaes til over 100,000 □ M. (Grændserne af Ørkenen ere imidlertid, især mod N. V. og S., aldeles ubestemte). Formedelst Nabolandenes ringe Cultur og de herskende Vinde skal Ørkenen udbrede sig stedse mere (især mod V.), saaledes at dens Sand allerede imod Ø. tildeels bedækker de Ægyptiske Levninger fra Oldtiden, imod S. paa nogle Steder trænger frem indtil Nigeren og Senegal, mod N. ødelægger stedse Mere af Bildulgerid og Marokkos sydlige Provindser, samt opsluger de fra Atlas kommende Floder, og mod V. trænger sig ud i det her gandske lave Atlantiske Hav og danner brede Sandbanker, hvorved Landingsstederne paa Kysten ere tilintetgjorte*). Dette store Lavland er næsten overalt en sørgelig, nøgen Ørken, blottet for al Vegetation. Kun paa faa Steder findes frugtbare Pletter, de saakaldte Oaser, hvilke ere større eller mindre Fordybninger, for det Meste omgivne og beskyttede af lave (100 til 300 F.) Klipper: disse Fordybninger bevare en fugtig Jordbund (Kilder eller Brønde findes altid i dem), og, endskjøndt deres Vegetation er sparsom, for det Meste indskrænket til Græs eller blot Saltplanter og nogle Buske eller lave Træer, danne de dog en stærk Modsætning til den golde, nøgne Ørken. De større Oaser (især mod Ø.) frembringe, efter den forskjellige Grad, i hvilken de ere vandede, Korn, Dadler, Palmer og Sydfrugter eller blot Græs, og ernære Hjorde af Kameler: især i Nærheden af deres Grændser findes Rovdyr, Gazeller, Antiloper, Strudser, o. s. v., og til dem concentrerer sig for det Meste Ørkenens sparsomme Befolkning. Den hele Ørken kan efter sin naturlige Beskaffenhed inddeles i to Hoveddele: den østlige Deel eller den Libyske Ørken (som ligger høiere, maaskee indtil 1200 F. over Havet) og den vestlige eller Sahara i indskrænket Betydning; Grændsen er omtrent 30° Ø. L., hvor omtrent en af de meest besøgte Karavanveie gjennem Ørkenen, fra Tripolis til Bornu, gaaer. *I den østlige Deel eller den Libyske Ørken*, som ved de Libyske Bjerge kun ufuldkomment skilles fra Nildalen, bestaaer Jordbunden meest af en fast Kalk- og Sandsteen (100 til 200 F. over Havet), over hvilken hæve sig lave (men ofte ovenpaa flade og vidt udstrakte) Banker og Klipper af 2 til 300 Fs Høide. Denne Overflade er

*) De saakaldte Forbjerge, som stundom omtales her, ere flade, sandige, nøgne Landtunger. Saadanne ere Cap Blanco og Cap Bojador.

længst mod Ø. nøgen, og bestaaer af uoverskuelige faste Steenplader, paa hvilke man i hele Dage ikke opdager et Sandkorn; længere mod V. er den bedækket med grovt Sand og Kiselstene; Sandet, der bestandigen deels danner sig derved, at Ørkenens Overflade hensmuldrer, deels føres af Vinden herhid fra de store Sandbanker og Düner, som Middelhavet opkaster, ligger her som et løst, ikke tykt Lag ovenpaa den faste Grundflade, og flyttes af Vinden, omtrent som hos os Sneen ved stærk Blæst: en ubetydelig Gjenstand, en ringe Forhøining, selv en Plante kan standse Sneen og foraarsage, at den sammenhober sig paa et Sted og danner Banker eller store Sandstrækninger. Som de sydøstligste Oaser i Ørkenen kunne betragtes Dar (o: Landet) Fur (c. 15° N. Br. og 45° Ø. L.), den største af alle (6000 □ M.?) og Kordofan (S. for Darfur). Darfur skal være beboet af 200,000 J., efter Nogle, Berbere, efter Andre, Arabere, men sorte. De ere Muhamedanere og regjeres af en Sultan. Det er et vigtigt Punct for Karavanhandel. Andre regne Darfur til Sudan, saavelsom Kordofan, der ligeledes skal være en frugtbar Oase og ligger nær ved Bahr el Abiad: men vor Kundskab herom er temmelig ufuldstændig. Dog veed man, at Landet er frugtbart og har en Hovedstad med 30,000 J. Paa Karavanveien fra Dar Fur til Kairo ligger en Række af Oaser, blandt hvilke er den store Oase (c. 25° N. Br., 47½° Ø. L.). Paa Karavanveien fra Kairo til Fezzan ligge Oaserne: a) Siwah (c. 29° N. Br. og 44° Ø. L.), nu en 2 M. lang Dal, men som før, efter Ruinerne at slutte, har havt en større Udstrækning. Det er de Gamles Ammonium, og indeholder talrige Ruiner, Templer og Katakomber. Levningerne af det berømte Jupiterstempel ere tildeels blevne anvendte til at bygge Hytterne i en Landsby. Man har ogsaa opdaget den berømte, af Herodot skildrede, „Solkilde", som om Midnatten er varm og om Middagen kold. I Byen Siwah boe 2 til 3000 J.; en Scheik regjerer Landet under Tripolitansk Overherredømme. b) Augila (dsch) V. for Siwah, temmelig ufrugtbar. S. for Fezzan ligge ogsaa endeel Oaser paa Karavanveien til Sudan. — Den vestlige Deel*) (eller Sahel) er noget forskjellig fra den østlige: Jordbunden er her bedækket med dybere og finere Sand, næsten Flyvesand; som det synes,

*) Her igjennem er Karavanveien fra Tafilet til Timbuktu den besøgteste.

ført herhid fra den østlige Deel ved de i Ørkenen overveiende Østenvinde. Den er, med Undtagelse af enkelte Oaser (hvilke her ere langt færre end mod Ø., og hvor Vandet maa tages i større Dybde), en aldeles flad, vandløs og nøgen Sandørken, hvor Vinden snart optaarner Flyvesandet til bevægelige Taarne, snart hvirvler det op i fine Støvskyer, og derved stundom bereder Karavanerne deres Undergang*). Sandet er her, som sagt, dybere og Ørkenen endnu mere øde end mod Ø. En skrækkelig Dødsstilhed hersker i Sahara, og i hele Dage see de Reisende intet Dyr, ingen Plante: saavel Synet som Høreisen skuffes stundom paa en mærkelig Maade ved denne Mangel paa Gjenstande, der afgive en Maalestok for dem. — Ørkenen er overalt riigpaa Salt, især mod S. V.; der findes ogsaa, henimod Senegambien, mange Gummitræer. — Luften er om Dagen overordentligen heed, Nætterne ere forholdsviis kolde: ingen Sky beskytter mod de glødende Solstraaler, og kun fra August til November falder stundom nogen Regn: men denne er dog altid meget sjelden og sparsom. — Indbyggerne ere i den østlige Deel Arabere (mod S. O.) og N. for dem Tibboos, sorte af Farve og temmelig negeragtige, dog hørende til Berbernes Stamme. De ere fredelige Folk, som drive Haandværker og Handel; i den vestlige Deel boe de krigerske Tuariks, i Midten af Sahara, Berbere af næsten hvid Farve; V. for dem Maurer, mere eller mindre blandede Efterkommere af Araberne, raae, røverske og grusomme Mennesker, som leve af Qvægavl, Rov og Handel, især Slavehandel. De boe i Telte af Huder eller Kameelhaar, klæde sig i uldne Skjorter eller Gedeskind, og nære sig af Melk, Korn, Dadler, sjeldent Kjød. Alle disse Folk ere Muhamedanere.

Sudan eller Nigritien.

Man forstaaer herved det indre Mellemafrica, begrændset imod N. af Sahara, mod Ø. af Darfur og Habesch, mod S. af det sydlige Høiafricas Nordrand, mod V. af det

*) Er det end overdrevent, naar man har talt om bevægelige Sandhøie og Masser, der have begravet hele Karavaner, saa have de dog ofte foraarsaget deres Død ved at tildække Kilderne og Oaserne.

vestlige Høiafrica (Senegambien og Guinea), altsaa omtrent imellem 9° og 16° N. Br. og 14° og (længst mod S.) c. 50° Ø. L.*). Det er fra N. til S. 50 til 70 M. bredt, fra V. til Ø. c. 450 M. langt, Fladeindholdet henved 40,000 □ M. Paa alle Sider omgivet af Ørkener eller Bjerglande, beboet af raae og mistroiske Nationer og med et for Fremmede yderst fordærveligt Klima, ligger dette Land fuldkommen isoleret i det Indre af Verdensdelen, et værdigt men farligt Maal for Europæiske Reisendes Videbegjerlighed, af hvilke allerede Mange have tilsat Livet for at naae det. Vor Kundskab om samme er derfor høist ufuldkommen. Sudan er vel i Modsætning til Høilandet et Lavland, men intet aldeles fladt Land: den nordlige fladere Deel ligger dog omtrent 1200 F., den sydligere, som gjennemstryges af adskillige Bjergmasser, 2 til 3000 F. over Havets Overflade. Det Hele er saaledes deels fladt, deels bølgeformigt eller bjergigt Land, næsten overalt frugtbart og paa mange Steder skovrigt. Igjennem det løbe fra det sydlige Høiland til Sahara mange Floder, og opsluges der af det glødende Sandhav (sammenl. S. 357). Landskabet Haussa (mellem 25° og 30° Ø. L.), der synes at danne en fremspringende Terrasse af Høiafrica, deler Sudan i den vestlige og østlige Deel. I det vestlige Sudan er den store, først nu rigtigen bekjendte, Strøm Niger (Djoliba (Dsch.) Quorra). Den udspringer i Senegambiens Høiland (omtrent 50 M. fra Cap Sjerra Leone, under 9° N. Br., 8° Ø. L.), og løber under Navnet Djoliba mod N. O.; dog er den os her ikke nærmere bekjendt. Ved Bammaku (12° N. Br. 14° Ø. L.) træder den fra Høilandet ned til sit mellemste Løb, og naaer Egnen ved Timbuktu; herfra er dens Løb paa en Strækning dunkel, formodentlig dreier den omtrent under 15° N. Br. og 21° Ø. L. mod S. O. Under 11½° N. Br. ved Boussa (Mungo Park † 1808) gjenfinde vi den atter under Navnet Quorra; herfra løber den imod S., imellem det nordvestlige Hjørne af det sydlige og Østranden af det vestlige Høiafrica, i et af Klipper og Grunde opfyldt Leie, og skal her optage adskillige Bifloder, om hvilke vi dog intet Nærmere vide. Herefter træder den ind i sit nederste Løb, hvor den danner et lavt, af mange vandrige Flodarme gjennemskaaret,

*) Da Grændserne af Habessiniens Høiland og overhovedet det hele Land S. for Indsøen Tsad ere os ubekjendte, kan Sudans Udstrækning mod Ø. angives høist forskjellig.

Delta, der udstrækker sig fra Bugten ved Benin til Bugten ved Biafra: iblandt de Mundinger, gjennem hvilke den udgyder sig i Havet, ere Floderne Nun (paa hvilken Brødrene Lander naaede Havet), Benin og Kalabar. Før sin Deling skal den være 1 Miil bred. — Den østlige Deel af Sudan charakteriseres ved den store Indsø Tsad, c. 32° Ø. L. og 15° N. Br., som skal optage flere Floder. Den omgives af sumpige Strækninger og af en Mængde smaa Søer og Damme, som dog for det Meste kun efter heftige Regnskyl have rigelig Vand og staae i Forbindelse med hverandre. S. for Tsad er et lavt, sumpigt og skovrigt Strøg, der ligner den Habessinske Kolla: S. derfor kommer et høiere Land, Mandara. — Klimaet i disse vidtløftige Strækninger er meget varmt og, især i Regntiden, for Fremmede overordentligen usundt. Nætterne ere ogsaa her forholdsvis kolde: ved Bornu saae Clapperton om Morgenen Is, og dog er Middelvarmen af den varmeste Maaned 27°, og i Skyggen bemærkedes ofte 34° Varme. — Producter: Guld, Korn (Hvede), Mais, Ris, Hirse, Gummitræer, Palmer, det store Træ Baobab, store Skove af forskjellige andre Træsorter; Kameler, de Europæiske Husdyr, de almindelige Africanske vilde Dyr (især Elephanter). — Indbyggerne ere deels Negere, de egentlige og oprindelige Beboere, deels Arabere og Maurer, der stedse mere trænge sig ind og paa nogle Steder allerede ere de herskende Folk, ligesom ogsaa de røverske Tuariks fra Sahara ved den øvre Djoliba forurolige de fredeligere Negere: endeligen ere adskillige Folk, f. Ex. Fellataerne, formodentligen en Blanding af Negere og Arabere. Negerne ere deels Nomader, deels og for det Meste have de faste Boliger og drive Haandværker, ja endog nogen Industrie. De ere deels Fetischtilbedere, deels Muhamedanere. De meest cultiverede Negere ere Indb. af Haussa, de mægtigste ere Fellataerne, som mod Ø. skulle være Muhamedanere, mod V. Hedninger, og for det Meste drage til Felts til Hest, væbnede med Fernbuer og forgiftede Pile. — Sudan har en levende Handel: der udføres Guldstøv, Slaver, Gummi, Elfenbeen, Strudsfjedre og Gurunødder (som bruges til at gjøre det slette Vand mere drikkeligt); der indføres Salt, Kryderier, Europæiske Fabrikvare. De vigtigste eller idetmindste de bekjendteste Riger i Sudan ere:

1. **Bornu** (o: Landet Nu) ved Tsad. Det skal have 2 Mill. J., Arabere, Fellataer og Negere, samtlige Muhamedanere og temmelig civiliserede. Landet regjeres af en Sultan, eller rettere af en Scheik, der egentligen er Sultanens Vezir, men er i Besiddelse af al virkelig Magt. Sultanen residerer i Birnie, der skal have 10,000 J. og megen Handel med Fezzan.

2. **Fellataernes Rige.** Fellataerne ere et blandet Folk (see ovenfor); de have underkastet sig de fleste Stater S. O. for Bornu, og deres Indflydelse strækker sig imod V. indtil Benin. De skulle oprindeligen være de samme som Fulaherne i Senegambien. Deres Sultan (Bello, siden 1816) residerer i Sakatu (c. 13° N. Br. og 24° Ø. L.), hvor Clapperton † 1827. — I Riget Hausa er Staden Kanoo med 40,000 J., nogle Tøifabriker og betydelig Karavanhandel.

3. **Timbuktu, Tombuktu,** et Rige mod N. V., som nu skal være afhængigt af Fellataerne (efter Andre af Tuariks i Sahara), men dog regjeres af en Mauriſk Sultan. Hovedstaden Timbuktu (15° N. Br., 19° Ø. L.), 2 M. fra Niger, er Middelpunctet for en vigtig Karavanhandel med Berberiet og det østlige Africa. Den har 10 til 12,000 J., foruden de mange fremmede Kjøbmænd og Slaver, som altid ere her (før angaves 100,000 J).

Det vestlige Høiafrica, Høisudan,
eller
Senegambien og Øvreguinea.

Vi forstaae herved Landet fra Biafra-Bugten indtil Saharas Sydgrændse, mellem det indre Lavland (Sudan) og Havet; det ligger imellem 5° og 18° N. Br., og 26° og 0° Ø. L. Det er for det Meste et stort Høiland, adskilt fra det sydlige Høiafrica ved Quorras Floddal. Det Indre af dette store Bjergland er endnu meget ubekjendt: det hæver sig med sine Høisletter formodentligen indtil 2000 F., i Bjergene indtil 5000 Fs Høide, og frembyder en stor Mangfoldighed af Bjergstrøg, Høisletter,

Terrasselande og Floddale. I det Indre er Bjergstrækningen Kong, som synes at falde af til alle Sider i brede Terrasser, til Havet eller til Sudan, og kun ved Sjerra Leone synes at træde ud til Havet. Det Indre er os, som sagt, ubekjendt; men vi vide dog, at det gjennembrydes af store Strømme, og tildeels er bedækket af herlige Skove, samt indeholder yndige Dale med yppig Vegetation. Kun Kyststrækningen er flad, enten sandig eller sumpig, og da meget usund. — Den sydlige Deel eller Overguinea, fra Biafra-Bugten til Cap Sjerra Leone, 26°—5° Ø. L., har en saadan flad og tildeels sumpig Kyst, indenfor hvilken overalt kjøligere, græsklædte Bjerglandskaber hæve sig. Meest efter de vigtigste Udførselsproducter har Kysten følgende Navne: 1) Kysten Benin omkring Biafra- og Beninbugten, gjennemskaaren af 8 store Flodmundinger, som maaskee alle ere Arme af Nigeren. 2) Slavekysten. Her ere Floderne Lagos og Rio Volta, og indenfor denne hæver sig Landet Dahomey. 3) Guldkysten; indenfor denne hæver sig Ashanteernes Land. 4) Tand- eller Elfenbeenkysten. 5) Korn eller Peberkysten. Den imod S. smalere Kyststrimmel bliver imod N. stedse bredere, da Bjergene ved den mellemste Deel af Gambia trække sig tilbage mod Ø., og bliver mellem Gambia og Senegal til et temmelig stort Fladland, som er 15 til 60 M. bredt; det er lavt, vandrigt Marskland med yppig Vegetation, men ogsaa usunde Sumpstrækninger, staaende Vande og Flodarme: kun paa et Par Steder ere tørre Sandegne. Dette flade Kystland indtil N. for Senegal kaldes fortrinligviis Senegambien, men sædvanligen forstaar man ved dette Navn tillige den hele nordlige Deel af det vestlige Høiafrica. Af Forbjergene mærke vi her især det grønne Forbjerg. Mod N. falder Høilandet meest gjennem skovrige Terrasser af til Sahara o. s. v.; mod Ø. er det Samme Tilfældet, men det er kun Lidet, hvad vi derom vide. — De vigtigste Floder, foruden de, der allerede ere nævnede, ere: a) Gambia*), flyder mod N. V. (men med mange Krumninger) og bærer Søskibe indtil langt op i Landet; men baade paa denne og paa andre Floder hindre Sandbanker og Grunde ved Mundingerne meget Seiladsen. Den er ved sit Udløb overmaade bred.

*) Kilderne af denne og de øvrige Floder ere saa godt som ganske ubekjendte.

b) Senegal, hvis Kilder ere paa Nordranden af Høilandet; den opstaaer især af 2 mindre Floder, af hvilke den vestligste, Bafing, som holdes for Hovedarmen, udspringer i den sydlige Deel, kun 16 M. fra Nigerens Kilder. Efter Foreningen af disse 2 Arme faaer Strømmen Navnet Senegal, og træder efter nogle Fald ned i Lavlandet, hvor den har et roligt Løb. Den optager fra venstre Side den store Flod Faleme, og gjennemflyder i utallige Krumninger, og omfluttende henimod 40 Øer, et meget frugtbart men usundt Kystland; den betegner omtrent Grændsen imellem Maurer og Negere. Henved 60 M. fra Havet begynder Deltaet, idet Floden deler sig i tre Hovedarme, der omslutte frugtbare Øer, hvilke, naar Flodens Vand stiger, næsten ganske staae under Vand. c) Rio Grande, henimod 70 M. lang.

Klimaet er overmaade varmt i disse Lande (paa Kysten af Senegambien er Middelt. 21°, mod S. endnu høiere), Varmen stiger ofte til 35° og derover; ved Kysten tempereres den noget ved Søluften, i det Indre ved den høie Beliggenhed og de tætte Skove. Regntiden varer fra Mai eller Juni til October eller November, og ledsages af skrækkelige Uveirsstorme, Tornados. I den tørre Aarstid herske Østenvinde, især den udtørrende Harmattan. For Europæere er Klimaet, navnlig i de sumpige Egne i Senegambien og paa Kysten Benin, meget usundt; derfor er dette Land en Grav for saa mange Soldater af Garnisonerne, saavelsom for Colonister og Reisende. — Stor er disse Landes Productrigdom. Vegetationen er i de fugtigere Egne overordentligen yppig, og alle den tropiske Zones Producter haves her i stor Overflod. Guldstøv faaes her. Der udføres især Guld, Riis, Slaver, Peber, Elfenbeen.

Indbyggerne ere Negere, deels Fetischtilbedere, deels Muhamedanere (i Senegambien), paa nogle Steder (i Øvreguinea) nogle Christne. De staae meest under despotisk regjerende Fyrster, og ere næsten alle meget raae, uvidende og overtroiske, dog i det Hele taget godmodige Naturmennesker. Imellem de utallige Stammer, i hvilke de ere deelte, føres bestandigen grusomme Krige. Imod N., indtil Senegal, have nogle Maurer trængt sig ind: hist og her findes nogle Europæiske Etablissementer paa Kysten. — Handelen herpaa er ikke uvigtig: Europæerne

hente herfra Peber, Guldstøv, Elfenbeen og især Slaver (ihvorvel denne Handel nu er forbuden af alle christne Nationer).

1. Senegambien.

Af de Negernationer, som boe her og ere deelte i en stor Mængde større eller mindre Riger, ere Fulaherne (i Midten), Jalofferne (mod V., i Fladlandet mellem Gambia og Senegal) og Mandingoerne (mod N. og N. O.). Englænderne eie her Øen St. James, nogle Mile fra Mundingen af Gambia; Franskmændene eie Øen St. Louis ved Mundingen af Senegal, og Øen Goree (14½° N. Br.) med en fortreffelig Havn. Begge skulle have 20,000 I., hvoraf 18,000 Slaver. Portugiserne eie Staden Cachao (sch) og Bissagoøerne (lige ud for Rio grandes Munding) eller idetmindste den største Ø, Bissao. Tæt ved Cap Sierra Leone er det mærkværdige Etablissement af frie (for det Meste af Slaverie befriede) Negere, som først stiftedes af det saakaldte Sierra-Leone-Compagnie i England, derpaa overtoges af den Engelske Regjering og med store Opoffrelser endnu er blevet beholdt, endskjøndt Naboernes Anfald og det fordærvelige Klima lægge næsten uovervindelige Hindringer i Veien for Coloniens forønskede Opblomstren. Dog tiltager Indbyggernes Antal betydeligen: det er nu 26,000 Mennesker, næsten alle Christne. Negerne undervises i Christendom, Skrivning og andre Kundskaber, Haandværker, Agerdyrkning o. M.; Hensigten er herfra at kunne virke paa de øvrige Negerfolks Cultur. Hovedstaden er Freetown (Frihtaun) med en god Havn og 6000 I.

2. Øvreguinea eller Guinea.

N. for Guldkysten er Ashantéernes Rige, som anslaaes til 800 □ M. med 1 Mill. I. Det er raae, krigerske og grusomme Mennesker, som besidde en ualmindelig Krigskunst og ere Europæerne farlige Fjender. Menneskeofringer ere hyppige hos dem (en Konge offrede ved sin Moders Grav 3000 Mennesker). Hovedstaden har 15,000 I. — N. for Slavekysten er Riget Dahomey, som skal være den mægtigste Negerstat i disse Egne og strække sig langt ind i Landet. Hovedstaden skal have 24,000 I.

Paa Guldkysten eie Englænderne (40 □ M. med 22,000 I.): Cabo Corso eller Cap Coast, Gouverneurens Sæde, Hovedpunctet for den Engelske Handel; desuden nogle mindre Forter. Hollænderne eie Georgia della Mina eller Elmina og nogle mindre Forter. Danmark har Christiansborg, Fredensborg, Augustenborg, Kongsteen, Prindsensteen, alle ubetydelige Forter. Portugiserne og Franskmændene have ogsaa nogle smaa Casteller. — Paa Kornkysten have Nordamericanerne oprettet en Colonie (Liberia) for christelige Frinegere, indrettet efter den Engelskes Mønster.

Nedreguinea eller Kongo.

Vi forstaae herved Vestkysten af Sydafrica fra Biafrabugten (c. 5° N. Br.) til Cap Negro (16° S. Br.); egentligen betegner det dog kun Strækningen fra Cap Lopez (2° S. Br.) til Cap Negro.*) Denne Strækning danner Vestranden af det sydlige Høiafrica; men i det Enkelte er den os meget lidet bekjendt. Paa de Steder, hvor man kjender Landet, ligger først ved Havet en flad, 15 til 20 M. bred, Kyststrækning, bag hvilken hæve sig høie, fra N. til S. strygende, Bjerge. Paa den anden Side af disse udbreder sig den anden Terrasse, et 30 til 40 M. bredt og c. 2000 F. høit Bjergland, fra hvilket man atter over Bjerge, der tildeels gaae parallele med Kysten og skulle være 11,000 til 14,000 F. høie, kommer til det egentlige Høiland, hvis Middelhøide anslaaes til 5 à 6000 F. Længst mod N., ved Biafrabugten, hæver sig Amboesernes Høiland, hvis Bjergtoppe skulle være bedækkede af evig Snee; dette synes at slutte sig til det store Høilands Nordrand, og at være enten sammes umiddelbare Affald eller et foran samme liggende Alpeland, liigt Habesch mod N. O. — Især i den nordlige Deel af Nedreguinea, omkring Æquator, ere i den nyere Tid flere høie (indtil 15,000 F.) Bjerge opdagede; deriblandt skulle ogsaa være Vulcaner, hvilke man hidtil ikke har kjendt paa Africas Fastland. Kysten er en flad Strand, enten sandig, eller sumpig og da for det Meste bedækket med store Skove: ogsaa Affaldene af Bjergene ere allevegne skovgroede. Kjøligere, frugtbarere og stærkere befolket er den anden Terrasse, fra hvilken Floderne tildeels gjennem heftige Fald træde ned i Kystlandet. — Mange, tildeels meget vandrige, Floder, komme fra det Indre: af dem ere meest bekjendte a) Zaire (Sza-ire) eller Kongo, som skal komme fra en Alpesøe Aquilunda**); efter sin Indtrædelse i Lavlandet deler den sig i 3 Hovedarme, og falder gjennem et sumpigt og skovrigt Deltaland som en bred og dyb Strøm ud i Oceanet (under 6° S. B.). b) Coanza udspringer østligt i Benguela, træder ned i Lavlandet

*) Det imellem 5° N. Br. og 2° S. Br. liggende Stykke er os ubekjendt.

**) Dennes Beliggenhed (efter Nogle 10° S. Br.) og endog Tilværelse er uvis: om det er den samme, som en nyere Reisende vil have fundet imellem 4° og 5° S. Br., c. 45° Ø. L., og kalder Cuffua, Quiffua, er vel endnu uafgjort. Denne skal afgive Vand baade til S. og V.

12 M. fra Kysten, og falder i Havet under 8° S. Br. Begge have talrige og stærke Fald.

Klima og Producter har Kongo for det Meste tilfælleds med Nedreguinea: fortrinligviis omtales en stor Rigdom paa Guld, og hele Skove af Peber- og Kaffeetræer og af flere kostbare Træarter. Regntiden indtræffer her fra October eller November til Mai eller Juni. — Indbyggerne ere Negere (tildeels af lysere Farve og mindre opkastede Læber end sædvanligen). De fleste ere Fetischtilbedere, ikke faa Christne, endskjøndt deres Religion snarere kunde kaldes en Blanding af Christendom og Fetischisme. De ere deelte i mange smaa Stater og Stammer: af Cultur have de kun modtaget Lidet af Portugiserne, som her er den mægtigste Europæiske Nation, og paa deres Sædelighed har Bekjendtskabet med disse ikke havt gunstige Virkninger. Her findes adskillige Portugisiske Mulatter og næsten sorte Jøder, desuden nogle Europæere, især Portugisere. Disses Herredømme indbefatter en stor Deel af Kysten, og deres Handel skal, ved Hjelp af Factorier i det Indre, strække sig igjennem Høilandet til Østkysten: men man har herom for det Meste kun gamle og upaalidelige Efterretninger.

De bekjendteste Dele ere: 1) Loango. 2) Rakongo med en af Europæerne besøgt Havn. 3) Kongo, S. for Zaire, et af Portugiserne*) afhængigt Rige, hvis Konge bor i St. Salvador eller Kongo, en stor, af mange Europæere beboet, Stad, med adskillige katholske Kirker og 40,000 (24,000) J. 4) Angola med den Portugisiske Stad St. Paolo de Loanda, Sædet for en Portugisisk Vicekonge og en katholsk Biskop, endeel Kirker og Klostre og 18,000 J. 5) Benguela med en Portugisisk Havn. I det Indre omtales af en nyere Reisende et Rige, som skal være det mægtigste i Africa S. for Æquator; Hovedstaden give Nogle 40,000, Andre endog 100,000 J.

Landet S. for Cap Negro (16° S. Br.) indtil Cap Voltas (c. 29° S. Br.) og Mundingen af Orangefloden er næsten aldeles ubekjendt, og har intet fælleds Navn: stundom kalder man det den øde Kyst. Kysten bestaaer af Sandhøie, uden Havne og Bugter, og ingen Brønde og Kilder har man fundet: det Hele ansees derfor vist med Rette for en tør, øde Ørken, beboet af nogle faa

*) Deres Indflydelse her skal dog nu være meget ubetydelig og indskrænket til nogle faa Puncter.

Negere og Hottentotter (Store Namaquas). Her er Mundingen af en af Africas største Floder, Orange (ôsche) eller Gariep, den store Flod, som kommer fra det indre Høiland i 2 Arme, Ky Gariep (den gule Flod) fra N. O., og Nu Gariep (den sorte Flod) fra S. O. De forene sig under 29° S. Br. og 42° O. L., og løbe herfra imod V. igjennem flere Fald til Mundingen ved Cap Voltas.

Caplandet, Høiafricas Sydaffald.

1. Vi forstaae herved den sydlige Deel af Africa, saavidt som den tilhører Englænderne, fra Africas Sydspidse (34° 48′) til Kaffernes Lande, omtrent 30° S. Br.: mod Vest er Floden Kousie (29° 40′ S. Br.) Grændsen, imod Øst hidtil Floden Keisikama (33° 10′ S. Br.); men ved den med Kafferne 1835 sluttede Fred ere Coloniens Grændser udvidede betydeligt over denne Grændse, og dens District forøget med henved 2000 □ M. Størrelsen kan nu vel anslaaes til 8000 □ M.

2. Africas Sydende danner ingen fremspringende Landtunge, men en fra V. til O. over 100 M. fortløbende Kyst, hvis Sydspidse er Cap Agulhas (Naalecap). Africa hæver sig over Oceanets Bølger i tre over hinanden liggende Terrasser. Den første er a) Kystlandet, som er frugtbart ved Floderne, ellers sandigt eller klippefuldt. Imod O., ved det Indiske Hav, er det meget smalt (2 M.), og paa nogle Steder gaae Bjergene næsten til Havet; det vestlige Kystland, ved det Atlantiske Hav, som man nogenlunde kjender indtil Orangefloden, er 5 til 10 M. bredt. Det begrændses ved det Atlantiske Hav af Bokkeveldbjergene, ved det Indiske Hav af Zwartebjergene, begge omtrent 5000 F. høie; hine staae med deres østlige, disse med deres nordlige Fod paa en Høislette, der danner den anden Terrasse. Grene af hine Bjergstrækninger træde især mod S. V. lige til Havet, og danne Tafel (3500 F.)-, Løve (2200 F.)-, og Djevlebjerget (3300 F.) ved Capstaden, samt det gode Haabs Forbjerg, Falske Cap og Agulhas. De danne ogsaa her mange Bugter, af hvilke vi mærke Helenebai, Saldanhabai, videre Tafelbai og Falskebai paa begge Sider af Capstaden; mod O. Algoabai. Bugterne paa Vestsiden ere alle aabne for de nordvestlige Vinde, ligesom de paa Ostsiden for Sydostvindene. Mærkelig er den stærke Strømning fra det Indiske Ocean, hvilken udentvivl har bidraget til at omgive hele denne Kyst med to brede parallele Sandbanker, hvis Brænding gjør Landingen meget besværlig. Mærkelig er især den store Naalebank (Agulhasbank), der som en Forlængelse af Fastlandet strækker sig henved 30 M. ud i Havet, og bestaaer af Sand, Dynd og Koraller. Iblandt de mange Kystfloder, som her falde i Havet, men opstaae paa den anden Terrasse, mærkes Elephantfloden mod V., Søndagsfloden (som falder i Algoabugten) og den store Fiskefloð. — Stiger man fra denne Kystterrasse opad imod N., saa kommer man over de tvende forhen nævnede, for en Deel skovrige Bjergstrækninger, der indeholde flere, for det Meste frugtbare og veldyrkede Længdedale, til b) den anden Terrasse, en over 3000 F. høi, 15 til 20 M. bred og henved 1000 □ M. stor Høislette, som kaldes Karroo (ru). Bunden af denne er jernholdigt Leer, blandet med Sand. I den tørre Aarstid, naar Vandet bortdunster af Bække og Floder, bliver denne Jordbund steenhaard, og faaer store Revner: ethvert Spor af Vegetation forsvinder, da alle Planter visne, og disse vide Sletter have da et høist sørgeligt Udseende. I Regntiden forvandles Karrooen for nogle Uger til en smilende Græs- og Blomstermark, og benyttes da af Omegnens Beboere som fortreffelig Græsgang. Egentlig Dyrkning findes kun paa nogle faa dertil gunstige Steder: de faa Indbyggere boe i langt fra hinanden liggende Gaarde; Landsbyer og Stæder mangle. Mod N. begrændses Karrooen af mægtige Bjergmasser, mod V. Roggeveld, i Midten Nieuweveld (som skal hæve sig indtil 10,000 F.), mod O. Schneeveld, Sneebjergene (som kun angives til en Høide af henved 6000 F.) Paa disse Bjerge udspringe de fleste af de før nævnede Floder; gjennem besværlige Passe kommer man paa den anden Side fra dem til c) den tredie Terrasse, det egentlige Høiafricas Flade, hvor Orangefloden har sit Udspring. Her er et 5000 F. høit Plateau, der ligner Karrooen; Bunden er Sandsteen og jernholdigt Leer, bedækket tildeels med Sand og løse Stene. Denne Høislette er, som den forrige og som overhovedet Sydafrica, skov-

løs, men indeholder fortrinlige Græsgange; den er paa flere Steder ogsaa skikket til Dyrkning og godt befolket.

Caplandet har en Regntid, i hvilken dog oftere ganske klare Dage indtræffe, fra Mai til September, med heftige Storme og Uveir samt Nordvestvind, og en tør (dog ikke aldeles regnløs) Tid i den øvrige Deel af Aaret, med Sydostvind. December og Januar ere de varmeste Maaneder. I Dalene og paa Kysterne er Luften varm; Middelt. i Capstaden er 15½°, men Varmen kan stige til en betydelig Grad (over 32°); i de indre Høisletter er Jis, Snee og Hagel ikke ubekjendt, og de høiere Bjerge ere i flere Maaneder bedækkede af Snee. — Producter*): Salt fra Havet og adskillige Indsøer. Jern og Kobber er fundet, men her gives ingen Bjergværker, allerede fordi Brænde mangler. Korn, især Hvede (den udføres endog til England), Frugt, Sydfrugter, Viin, enkelte tropiske Værter. Hornqvæg og Faar, hvilke, tilligemed Korn og Viin, udgjøre Landets Hovedrigdom; Heste, Æsler; det indre Africas almindelige vilde Dyr. — Indbyggerne, c. 130,000 i Tallet, ere de gulbrune Hottentotter (40,000), raae og hæslige (negeragtige), men godmodige Mennesker, af hvilke de fleste ere Colonisternes Tjenestefolk, nogle Soldater, kun faa Eiere af egne Grundstykker**); Slaver (30,000), enten Negere eller Malayere (tildeels Muhamedanere); Europæere, meest Englændere og Hollændere, ogsaa Tydske. Europæerne ere alle Protestanter (Hollænderne ere Reformerte), og ogsaa af de Indfødte er nu den største Deel Christne, især ved Herrnhutiske Missionærers Bestræbelser. Agerdyrkning og Qvægavl tilligemed Viinavl ere de eneste Næringsveie: Fabriker findes næsten slet ikke, i det Indre heller ingen Haandværkere, da de isoleret boende Colonister for det Meste maae selv sørge for deres Fornødenheder, saa godt de kunne. Vigtig er Handelen, da dette Land er et Middelpunct imellem Europa og Ostindien. Der udføres Hvede, Viin, Kjød, Talg, Huder, Horn, Smør, Elfenbeen, Strudsfje-

*) Landets oprindelige Frembringelser vare faa: Europæiske og Asiatiske Planter og Dyr, som ere overførte hertil, lykkedes overordentligen.

**) En egen Stamme af Hottentotter ere de yderst raae, vilde og hæslige Buskmænd (mod N. og N. O.), der forfølges af Colonisterne næsten som vilde Dyr.

dre. — Caplandet tilhører England, og regjeres af en Gouverneur med et Raad: det deles i den vestlige og østlige Provinds, med flere Underafdelinger (Landdrostier).

Capstaden, ved Foden af 3 Bjerge (see ovenfor), ved Tafelbai, en regelmæssigen bygget Stad, Gouverneurens Sæde. Den er et vigtigt Hvilepunct for Skibene paa Reisen mellem Europa og Asien. Havnen er ikke sikker i Regntiden, hvorfor Skibene da ankre i Falske Bai. Lærde Selskaber og Anstalter, Museum. Skibsværfter. Castel. 30,000 I. (hvoriblandt 6000 Slaver).

Constantia, et af sin Viin bekjendt Gods.

Østkysten, Sydafricas Østrand.

Denne, omtrent 750 M. lange, men endnu meget ubekjendte, Kyst gaaer fra Grændsen af Caplandet imod N. indtil Cap Guardafui under 11° 50′ N. Br. Allerede 1505 begyndte Portugiserne at sætte sig fast her, og have endnu paa denne Kyst talrige Etablissements og Factorier: men da de forsætligen have holdt deres Kundskab om disse Egne hemmelig, skylde vi dem kun faa Oplysninger om samme. Kystegnene, som for det Meste ere flade og sandige eller moradsige, adskilles ved følgende Navne paa enkelte Dele: Natál (Julekysten, opdaget af Vasco de Gama 25 Decbr. 1498), mod S. O., indtil Lagoabai (eller Helligaandsbugten) under 25° S. Br.; N. for samme, forbi Cap Corrientes indtil Zambese, under 18° og 19° S. Br., er Sofala og Sena; herfra indtil Cap Delgado, under 10° S. Br., er Mozambique (bit); derpaa Zanguebar, imellem 10° S. Br. og 2° N. Br.; Magadoxo og Ajan (Adsch) indtil Cap Guardafui. Herfra dreier Kysten mod V. til det røde Havs Indløb, og kaldes Adel (eller Aden). — Ogsaa paa denne Østkyst adskille vi, paa de Steder, der ere os nærmere bekjendte, flere ved Bjergstrækninger dannede Terrasser af Landet. Saaledes kommer man ved Floden Zambese fra et c. 60 M. bredt Kystland til en, fra S.

S. V. til N. N. O., indtil ubekjendte fjerne Egne, løbende Bjergkjede, som N. for Zambese kaldes Lupata (Jordens Rygrad), S. for samme Beth (maaskee indtil 10,000 F. høi). Indenfor denne er Mellemterrassen, et høit, frugtbart og skovrigt Bjergland, hvis Længdedale strække sig fra N. til S., og som gjennembrydes af den Tværdal, i hvilken Zambese løber. V. for denne anden Terrasse kommer man over Furabjergene (omtrent 100 M. fra Kysten), der løbe fra N. til S., til udstrakte Høisletter af omtrent 8000 Fs Høide, den egentlige Flade af Høiafrica: her er Høisletten Chicowa, hvorfra Zambese kommer. N. for denne Flod vide vi Intet med Vished om Kystens Dannelse; af adskillige Floder (Quilimanci skal være blandt de største) kjende vi Navnene, men heller ikke stort Mere end disse. Zambese udspringer i det Indre i ubekjendte Egne (efter de Indfødtes Sagn fra en stor, sumpig, fra N. til S. langstrakt, Søe Maravi (hvis Beliggenhed og Tilværelse dog er aldeles ubis), gjennembryder med vældige Fald Furabjergene, løber igjennem Mellemterrassen, gaaer med mange Rapider i en høi Klippedal igjennem Lupata, og danner før sin Munding i Kystlandet et firearmigt, 15 M. op i Landet gaaende, Delta, hvilket den i Regntiden sætter under Vand. — Klimaet er kun i de lave Kystegne trykkende hedt og meget usundt, i Høilandet er det kjøligere og sundere. Regntiden er af meget forskjellig Varighed. Producterne ere de sædvanlige Africanske, navnligen: Skove med kostbare Træsorter; Aloe, Myrrha, Virak; Guld; af de sædvanlige Africanske Dyr især Elephanter. De vigtigste Udførselsartikler have altid været Slaver, Guldstøv og Elfenbeen. Indb. ere Negere og Portugisiske Mulatter, imod N. ogsaa Arabere; hine ere Fetischtilbedere, eller Christne, eller en Blanding af begge Dele, disse ere Muhamedanere. Portugiserne, af hvilke de fleste Fyrster ere afhængige, have langs med Kysten nogle adspredte Besiddelser, men i en elendig Tilstand, da de betragtes som Forviisningssteder, og selv Embedsmændene ere stundom deporterede Forbrydere.

Paa og indenfor Kysten Sena og Sofala nævnes Rigerne Sabia, Inhambane og i det Indre Monomotapa. Staden Sena skal have 21,000 I. og en Portugisisk Gouverneur: en Mængde andre Factorier i det Indre angives, endog heelt igjennem Landet indtil Kongo. — Ved Kysten Mozambique, som er beboet af Negere, Portugisere, Arabere, Maurer, nogle Hinduere og Parsere, er Øen Mozambique og Staden af samme

Navn: denne er Sædet for den Portugisiske Gouverneur og Middelpunctet for den Portugisiske Handel i disse Egne, tillige det almindeligste Forviisningssted. 8000 I. (meest en lastefuld Pøbel). Paa Kysten Zanguebar er Staden Quiloa; nordligere er paa en Ø Staden Mombaza (basta), Residents for en Arabisk Fyrste, som siden 1824 skal have givet sig under Englands Skyts. Her er en god Havn, hvor der drives en ikke ubetydelig Handel med Elfenbeen, Honning og Vox. Ved Kysten ligge Cobrasserne, af hvilke Zanzibar, tilligemed et Par Puncter paa Kysten, skal tilhøre Imamen af Oman i Arabien.

Det indre Sydafrica.

Af det sydlige Høiafricas Nordrand have vi lært at kjende den østlige Deel ved Alpelandet Habesch, og det vestligste Led i Amboseernes Høiland. Om disses Forbindelse tværs igjennem Landet, og overhovedet om Høilandets Affald mod N. til Sudan, vide vi saa godt som Intet. Formodentligen ere Maanebjergene, som nævnes her, og fra hvilke Bahr el Abiad skal komme, en Deel af denne Nordrand. S. for Tsad, omtrent 40 M. fra denne, kjende vi Bjerglandet Mandara, fra hvilket man mod S. kommer til et endnu høiere Land, Adamowa, der skal ligge 8 til 10,000 F. høit. Dersom dette er en Deel af Høiafricas Flade, maa denne her have sin største Høide og sænke sig imod S. Et fremspringende Stykke af Høilandets Nordrand synes Hausa i Sudan at være. — Det Indre af det store Høiland er os endnu ganske dunkelt. Dog kan det neppe være blot Ørkener eller øde Stepper, da Befolkningen synes temmelig stærk: idetmindste bryde snart hist, snart her talrige vilde Sværme, som Røvere eller Erobrere, ind i Nabolandene, og plyndre eller fordrive disses Beboere.

Indbyggerne ere Negere, og deles sædvanligen i fire Hovedfolk. Mod V., omtrent under Breden af Cap Negro, bo Schaggaerne, de grusomste og meest krigerske af alle Negere; i den østlige Deel, ved (og i) Habesch de mørkebrune Gallaer, som uden faste Boliger og Agerdyrkning beskjeftige sig med Jagt, Qvægavl, Krig og Plyndring, men, ligesom andre raae Erobrere, nu paa mange Steder have antaget de mere dannede, af dem

overvundne Folks Sprog, Sæder og Skikke. Mod S. (deels i Kystlandet mod S. O., fra Grændsen af Caplandet til Lagoabai, deels i Midten, fra c. 27½° S. Br.; hvor langt mod N. vides ikke) boe Kafferne*), et negeragtigt Folk af hedensk Religion, som udmærker sig ved en høi, kraftig og smuk Legemsbygning. De leve næsten ene af Qvægavl **), Agerdyrkningen er ikke betydelig. De ere deelte i Stammer, af hvilke enhver har sit Overhoved. Af Stammerne ere de bekjendteste Zulas (mod S. O.) og Beetjuanerne (sch.), hvis Land er det yderste Punct, hvortil Europæerne ere komne mod N. Deres Hovedstad (c. 27° S. Br., 42° Ø. L.) skal have 15,000 I. Kafferne ligge i bestandig Strid med Colonisterne paa Grændsen, og gjøre ofte røverske Indfald i Colonien: men det synes, at det er Colonisternes Uretfærdighed og Havesyge, der har bragt disse godmodige, og fra først af fredelige og gjestfrie, Mennesker i dette Forhold til dem. Nylig er ført en blodig Krig, og Kafferne have maattet afstaae et betydeligt District til Colonien. Kafferne ere forresten ingenlunde aldeles raae Barbarer; men bearbeide Metaller og Huder, af hvilke de gjøre sig Klæder. Christendommen udbredes med meget Held iblandt dem. — S. og S. V. for Kaffernes Land boe endnu nogle (ikke mange) uafhængige Stammer af Hottentotter, der leve i Kraaler (Landsbyer) af Qvægavl og Jagt. De bekjendteste Stammer ere: Store og Lille Namaquas, Buskmænd (see ovfr.) og Griquas, en Blanding af Hottentottiske Fruentimre og Europæere. Efterhaanden, som Colonіens Grændser udvides, formindskes de frie Hottentotters Antal.

*) d: Kafirs, Vantroende, som Muhamedanerne kalde Tilhængerne af alle andre Religioner.

**) Den anseeligste og helligste Plads i Landsbyen er den, hvor Qvægetfamles: her holdes Raadsforsamling o. s. v.

Øerne.

A. Øst for Africa.

1. Socotora, en bjergfuld Ø, 30 M. S. for Cap Guardafui, rig paa Aloe. Den tilhører en Arabisk Emir i Afrika, men skal 1835 være afstaaet til Englænderne.

2. Mahéøerne eller Seychelles, 12 i Tallet, ere rige paa Skov, Kokosnødder, Skildpadder, Bomuld, og have godt Vand. Her er et Engelsk Etablissement. Øerne ere temmelig ufrugtbare og maadeligt befolkede.

3. Amirantes eller Admiralsøerne, S. for Kysten Zanguebar, have de samme Producter som Mahéøerne. De ere kun svagt befolkede: de regnes til de Portugisiske Besiddelser.

4. De 4 Comoriske Øer ved det nordlige Indløb til Kanalen ved Mozambique, tilsammen 70 □ M. De frembringe Riis, Palmer, Sydfrugter, Sukker, Hornqvæg, Geder. Indb. (50,000) ere deels sorte Indfødte, deels lysbrune Arabere: hine Hedninger, disse Muhamedanere. Øerne staae under en Sultan, men lide overordentligen meget ved de vilde Sekelavers Indfald (fra Madagaskar).

5. **Madagaskar** (af Indb. kaldet Madecasse), den største Africanske Ø, over 10,000 □ M., adskilt fra Fastlandet ved den 52 M. brede Kanal ved Mozambique. Øen gjennemstryges i Midten fra N. til S. af en lang Bjergkjede, i hvilken nogle Spidser skulle hæve sig til 10,000 F.: paa begge Siderne af den ere skjønne Dale og frugtbare Sletter, men ogsaa endeel moradsige og øde Egne. Klimaet er ikke trykkende hedt, men tempereres ved Landets Høide eller ved Havets Indflydelse. — Producterne ere deels de Sydeuropæiske deels de tropiske; Vegetationen er her meget rig. Krokodiler og Slanger gives, derimod skulle Fastlandets store Rovdyr ikke findes her. Indbyggerne synes at være en Blanding af forskjellige Stammer, men ingen af dem ere Negere, omendskjøndt Kystbeboerne ere næsten sorte og have Uldhaar; de øvrige ere deels Malayere, deels lysbrune Folk, store og velbyggede og af næsten Europæisk Udseende. Deres Antal er 4½ Mill. Agerdyrkning, Qvægavl, Fiskerie og Jagt ere deres Hovedbeskjeftigelser de ere heller ikke ganske uden Kunstfærdigheder (de have Væverier og Bjergværker, forarbeide Metaller og kjende Skrivekunst), og drive Handel med Beboerne af Østkysten og Europæerne. De ere alle Hedninger. Næsten enhver Landsby regieres af et Overhoved, der har mere eller mindre Magt, eftersom han overgaaer sine Undersaatter i Rigdom og personlig Anseelse. Disse Overhoveder staae igjen for det Meste under Konger. Den mægtigste Stats Hovedstad skal være*) befæstet paa Europæisk Viis og have 50,000

*) Den skal ligge i det Indre, 12 Dagsreiser fra Havnen Foulpoint (c. 18½° S. Br.).

(80,000) J.; under dens Overherredømme stode ⅔ af Øen og næsten alle Kongerne paa Øst- og Vestsiden. Indb. i denne Stat ere fredelige og arbeidsomme. Den nu*) afdøde Konge Radama, der udmærkede sig ved Kjerlighed til Europæist Cultur, afskaffede 1821 Slavehandelen, indkaldte gjennem Missionærerne Europæiske Haandværkere og Kunstnere, og oprettede Skoler. Hans Værk synes imidlertid nu at ville vorde ganske eller tildeels forstyrret. — Mod N. boe de vilde Sekelaver, berygtede som grusomme Sørøvere. De Franske havde tidligere Etablissementer her, og have i nyere Tider forsøgt at fornye dem: Englænderne havde med Radama knyttet vigtige Forbindelser. Om de senere Aar mangle tilstrækkelige Efterretninger.

6. **De Maskarenske Øer**, Ø. for Madagaskar, nemlig Bourbon (Réunion, Maskarenhas), 112 □ M. med 100,000 J.**), tilhørende Frankerig, og Isle de France (Moritzøen, Maurice), 55 □ M. med 95,000 J., tilhørende England. Begge disse Øer ere meget bjergige, vulcanske, skovrige og overordentligen frugtbare, og levere især Kaffee, Sukker og Bomuld; Orcaner og Klipper gjøre Landingen besværlig. Paa Maurice er en Stad med 26,000 J. Nogle mindre Øer høre hertil.

B. Vest for Africa.

1. De tre Forfriskningsøer eller Tristan da Cunha (nja) S. V. for det gode Haabs Forbjerg, 52 □ M., 25 J. (Levninger af en Engelsk Colonie). De ere rige paa godt Vand, Fiske, Robber og Søfugle: om deres Frugtbarhed og Klima ere Beretningerne temmelig modsigende.

2. **St. Helena**, en 2700 F. høi Basaltklippe af vulcansk Oprindelse, som ligger eensomt (16° S. Br., c. 12° V. L.) i det Atlantiske Hav. Den er 6½ □ M. stor med 5000 J., frugtbar (i de høieste Egne især, imedens Dalene ere nøgne) paa Africanske og Sydeuropæiske Producter (Korn og Viin skulle ikke trives). Klimaet er mildt (altid imellem 9° og 23°); Regntiden indtræffer 2 Gange aarlig. Øen tilhører det Engelsk-Ostindiske

*) Han blev 1828 forgiftet af sin Dronning, som derpaa bemægtigede sig Regjeringen, men imod hvem allerede paa mere end eet Sted er skeet Oprør; Riget er formodentligen opløst.

**) De bestaae af Europæere, meest Franske, frie Farvede og Negerslaver (70,000), hvis Antal dog nu aftager stærkt. I deres Sted indføres (tildeels kjøbes) Chinesiske Colonister.

Compagnie, og er meget vigtig som en Landingsplads for Ostindiefarere. Den eneste Stad er Jamestown (Dschémstaun), der bestaaer af en eneste Gade, og har et Castel. Napoleons Bolig (18 Oct. 1815 — 5 Mai 1821) Longwood forfalder nu; hans forrige Værelser bruges tildeels til Stald og Magazin, og en Chinesisk Staldkarl skal eie Huset.

3. Ascension eller Himmelfartsøen, en 5 □ M. stor Klippe af vulcansk Oprindelse med en god Havn, riig paa Fisk, Skildpadder og Vand. Den tilhører England, og bevoes af omtrent 600 J. (Engelske Soldater og Negere).

4. De Guineiske Øer i den Guineiske Bugt. De bekjendteste og største ere Prindsensøe og Annabon, som tilhøre Spanierne, Fernando del Po tilhørende Englænderne, som 1827 have anlagt en Colonie her, og St. Thomas, der tilhører Portugiserne. Paa den skal findes et 15,000 F. høit Bjerg. Disse Øer have omtrent de samme Producter som Fastlandet ligeoverfor dem.

5. Det grønne Forbjergs eller de Capoverdiske Øer, 10 i Tallet, 149 (80) □ M. De ere bjergfulde, frugtbare paa Africanske og Sydeuropæiske Producter (især mange Skildpadder), men lide meget af Vandmangel: Udeblivelsen af den sædvanlige Regntid foraarsager stundom skrækkelig Hungersnød. Indb., 70,000, ere Portugisiske Mulatter og Negere, og have et meget slet Rygte, da de beskrives som en af de hæsligste, lastefuldeste og meest uvidende Menneskeclasser. Den største Ø er St. Jago.

6. **De Canariske Øer**, 14 i Tallet, deles i:

A. De sydlige Canariske Øer, 12 i Tallet, tilhørende Spanien. De udgjøre 156 □ M. med 230,000 J., ere bjergige og vulcanske, have et mildt og sundt Klima*), og frembringe især Korn, Sydfrugter, Viin, Orseille, enkelte tropiske Producter, Canariefugle. Voldsomme Orkaner rase ikke sjeldent. Indb. ere Spaniere og Mulatter, kun faa Negere: af de oprindelige Indb. findes ingen andre Levninger end Mumier i Bjerghuler. De vigtigste Øer ere: a) Canaria. b) Teneriffa med den 11,000 F. høie, altid rygende, Vulcan Pico de T. I Hovedstaden residerer Gouverneuren: den er den bedste Landingsplads for Øst- og Vestindiefarerne, og Middelpunc-

*) Teneriffas Middelt. (i en Høide af 960 F.) er 21°. I Funchal er Middelt. 16°, Sommert. 18°, Vintert. 14°; Middelt. af den varmeste Maaned er 19½°, af den koldeste 14°. Thermometret skal sjeldent stige over 20° eller falde under 14°.

tet for Vernes Handel. c) Ferro, hvis Meridian sædvanligen regnes for den første. d) Palma, som leverer den fortræffelige Viin Palmesekt.

B. De nordlige Canariske Øer eller de to Øer Madeira (16 □ M.) og Porto Santo (2 □ M.), begge tilhørende Portugiserne. Beskaffenheden og Producterne ere de samme som paa de sydlige Øer. Indb., 100,000 i Tallet, bestaae af Portugisere, Mulatter, Negere. o. s. v. Religionen er paa alle disse Øer den katholske. Paa Madeira (berømt især af sin Viin) er Staden Funchal (tsch.), Statholderens Sæde, befæstet. 20,000 I.

7. **De Azoriske Øer** (imellem 36° og 39° N. Br., c. 10° V. L.) midt i det Atlantiske Hav, 9 i Tallet, 53 □ M. store med 200,000 I. De ere bjergige og vulcanske, med steile Kyster men meget frugtbare Dale, mild Luft, og kun om Vinteren udsatte for heftige Storme. De have næsten alle Sydeuropæiske Producter. Portugiserne eie disse Øer. De største ere Terceira og San Miguel.

America.

1. Det vestlige Continent, efter Amerigo Vespucci kaldet America, strækker sig fra den nordlige kolde Zone igjennem den nordlige tempererede og den hede Zone indtil over Midten af den sydlige tempererede, saa at denne Verdensdeel har den største Længdeudstrækning af alle, og det fra N. til S., ikke, som det østlige Continent, fra Ø. til V. Afstanden fra det nordligste bekjendte Punct af Fastlandet*), omtrent 71° N. Br. (Point Turnagain ligger under 68½°) til det sydligste, Cap Froward (53° 55′ S. Br.) **) er henved 2000 M. — Dette Continent er af Naturen deelt i en nordlig og en sydlig Halvdeel, som i Midten hænge sammen ved Landtangen ved Panama, en Isthmus, som paa det smaleste Sted kun er 6 M. bred. Begge Halvdele have Skikkelsen af en Triangel, hvis Spidse vender mod S., imedens Grundlinien løber omtrent fra V. til Ø. Det bekjendte Fastland af Nordamerica, som mod N. begrændses af Jishavet, mod Ø. af det Atlantiske Hav, mod V. af det stille Ocean, og imod S. ender i den smaleste Deel af Landtangen ved Panama under 9° N. Br., har et Fladeindhold af omtrent 345,000 □ M. Den største Længde, fra N. til S., er 915 M., den største Brede, imellem Prinds Wales Cap ved Beringsstrædet og Cap Charles paa Østkysten af Labrador, er 650 M. Kystomfanget er henved 6000 M., saa at dette forholder sig til Fladeindholdet som 1 : 57. Især paa Østsiden er Nordamerica ved Havbugter og Halvøer tilgængeligt fra Havet af, og denne Omstændighed har ikke været uden Indflydelse paa den raske Opblomstren af Europæisk Cultur paa denne Kyst. Her ligge (fra N. til S.) Halvøerne: Labrador, Nyskotland, Maryland, Delaware, Florida og Yucatan. Paa Vestsiden ere Halvøerne Alaschka og Californien. Ved N. V. Kysten af Nordamerica ere mange Øer: N. og N. Ø. for Fastlan-

*) Polarlandene ved Baffinsbugten kunne vel nu utvivlsomt ansees for Øer. Her har man fundet Land indtil 82° N. Br.

**) Cap Hoorn, paa en Ø under 55° 58′ S. Br., nævnes almindeligen som Sydpunctet af America.

det ligge Polarhavets mange Øer, men deres Udstrækning og Antal kunne vi ikke bestemme. — Sydamerica, som omgives af det stille Ocean, det sydlige Jishav og det Atlantiske Hav, har et Fladeindhold af henved 321,000 □ M. Grundlinien af den Triangel, som Sydamerica danner, fra Panamatangen til Cap St. Roque (det østligste Punct) er c. 700 M., Høiden (fra N. til S.) er henved 1000 M. Kystomfanget udgjør 3400 M., saa at det forholder sig til Fladeindholdet som 1:91, et langt ugunstigere Forhold end ved Nordamerica. Hele Fastlandets Fladeindhold bliver altsaa 666,000 □ M., Kystomfanget 9400 M., Forholdet som 1:70. — I det imellem begge disse Halvdele liggende Hav ligger, som den tredie Deel af Verdensdelen, en stor Mængde Øer, bekjendte under Navnet Vestindien. De bestaae af to Rækker. Den ene begynder S. V. for Halvøen Florida, strækker sig 380 M. langt imod S. O., vender sig derpaa (i en Længde af 150 M.) imod S. henimod Sydamericas Nordkyst, som den følger 140 M. langt imod V.; den kaldes Antillerne. Den anden Række, de Lucayiske eller Bahamaøerne, ligger N. for den første og temmelig parallel dermed, henimod Østkysten af Florida. Den er 130 M. lang. Fladeindholdet af alle disse Øer er henved 4500 □ M.

2. Have, som omgive America:

I. **Det nordlige Jishav**, af hvilket følgende (fra Ø. til V.) Dele mærkes:

1) **Det Grønlandske Hav**, Ø. for Grønland, ned imod Island. 2) Baffinsbugten, V. for Grønland, c. 210 M. lang, 70 M. bred, som formodentligen ved flere Stræder forbindes med Jishavet: mod S. kaldes den smalere Deel deraf, som fører til det Atlantiske Hav, Dawisstrædet. 3) Lancastersund med Barrowstræde og Prinds-Regentens Indløb. 4) Fox-Canalen og i Forbindelse med den Furys- og Heklas Stræde. 5) Kong Georg den 4des Kronings Bugt med de mindre Bugter: Bathursts Indløb, Parrys Bugt og Melvillesund; mod Ø. begrændses den af Cap Turnagain (Vend om). 6) Kotzebues Sund, tæt Ø. for Beringsstrædet*).

II. **Det Atlantiske Hav** ved Americas Østkyst.

*) Om Beliggenheden af, og Forbindelsen imellem, disse Jishavets Dele handles nedenfor ved Polarlandene.

Dele heraf ere: 2) Hudsonsbugten, som (fra N. V. til S. O.) er 230 M. lang, 120 M. bred. Paa Nordvestsiden er Chesterfields Indløb, Wagerbai o. fl., enten Bugter eller Stræder (thi dette er endnu uvist) til Jishavet, samt Repulsebai, en Bugt. Paa Sydsiden er er Jamesbai (Dscheemsb.); Nordsiden er endnu ikke udforsket, Bugten begrændses der af adskillige Øer og ubekjendte Lande. Mod Ø. forbindes den ved Hudsonsstrædet*) med Atlanterhavet. 2) St. Lorenzbugten, 110 M. lang fra N. O. til S. V., forbunden med Havet ved Strædet Belle Isle imellem Fastlandet og Øen Newfoundland, som begrænser denne Bugt mod Ø. 3) Fundybai (Fondi), dannet af Halvøen Nyskotland. 4) Massachúsettsbai (sætschús). 5) Long Iskands (Eilænd) Sund. 6) Delawarebugten (læhwéer). 7) Cheasapeakebugten (Tschisæpiik). — Igjennem den nye Bahama-Canal, imellem Florida og Bahamaøerne, og den gamle Bahama-Canal, imellem Florida og Cuba, kommer man til den 8) Mexicanske Bugt, 240 M. lang og 150 M. bred. Den sydlige Deel hedder Bugten ved Vera Cruz, hvoraf Campechebugten (pesche) er en Deel. Gjennem Strædet ved Yucatan, imellem Halvøen af samme Navn og Øen Cuba, kommer man til Hondurasbugten, S. O. for hvilken udbreder sig 9) Det Caraibiske Hav eller Antilhavet, begrændset imod N. og Ø. af Antillerne, mod S. og V. af Fastlandet. Det er fra V. til Ø. henved 300 M. langt, fra N. til S. henved 120 M. bredt. Til dette Hav høre Bugterne ved Guatimála, Darien, Maracaibo og Paria (mellem Øen Trinidád og Fastlandet). 10) Allehelgensbugten (under 13° S. Br.). 11) Bugten ved Rio Janeiro. 12) Bugten ved Buenos Ayres.

Igjennem Magelhaensstrædet, imellem Fastlandet og Øen Ildlandet, 70 M. langt fra Ø. til V., og sydligere det 5 M. lange Stræde Le Maire, imellem Ildlandet og Staatenland, kommer man fra det Atlantiske Hav til

III. **Det stille Ocean****) eller **Sydhavet.** Dele heraf ere (fra S. til N.): 1) Bugten ved Guyaquil. 2) Bugten ved Panama. 3) Bugten ved Californien, som i en Længde af henved 160 M. skiller Halvøen C. fra det øvrige Fastland. 4) Fucas

*) Maaskee ogsaa ved Cumberlands- og Frobisherstræde; dog er det uvist, om disse ere Stræder eller blot dybe Bugter.

**) Dette Navn gjelder egentligen kun om Midten af dette Hav.

Indløb og 5) Dronning Charlottes Sund (c. 50° N. Br.). 6) Prinds Williams Sund (c. 60° N. Br.), en rummelig, med Øer opfyldt, Bugt. 7) Cooks Bugt. 8) Bristolbugten. 9) Det Kamschadalske Hav imellem Aleuterne, Asien, America og Beringsstrædet, som fører til det nordlige Ishav.

3. **Oversigt.** America danner ved sin Overflades Beskaffenhed en skarp Modsætning til Asien og Africa. I disse er Høilandet overveiende, og de betydeligste Bjergmasser (meest fra V. til Ø.) ligge paa Randen af samme: America charakteriseres ved en overmaade lang Bjergkjede, der gaaer fra S. til N., og vidtstrakte Lavlande, der indtage $\frac{2}{3}$ af den hele Verdensdeel (c. 430,000 □ M.). Foruden disse to Hoveddele ere nogle isolerede Bjergmasser. Hiin lange Bjergkjede, Cordilleras (tjer) de los Andes*) eller Andesbjergene, stryger med ringe Afbrydelse igjennem den vestlige Deel af den hele Verdensdeel fra N. til S., i en Længde af 1900 M. Den begynder i Sydamerica med de sydligste Klipper af Ildlandet (eller rettere med Cap Hoorn), og ender med Landtangen ved Panama, hvor paa en kort Strækning Forbindelsen med de Nordamericanske Kjeder synes at være afbrudt. Ved en Længde af 900 M. har denne Kjede, som i forskjellige Egne har mange specielle Navne, kun en Middelbrede af 15 M., og efterlader imellem sig og Oceanet paa Vestsiden overalt kun en smal Kyststrækning, som ingensteds er over 10 til 15 M. bred, paa nogle Steder kun 4 M. Imod Ø. falde Andes i den sydlige Deel af imod La Platas Lavland, i den nordlige imod Amazonstodens: kun 4 Sidegrene gaae paa dette Strøg mod Ø. Fra 18° S. Br. til 7° N. Br. have Andesbjergene den charakteristiske Egenhed, at de flere Gange dele sig i to eller tre parallele Kjeder, som derpaa forene sig i Bjergknuder for atter at adskilles: dette skeer 9 Gange paa den ovenfor angivne Strækning. Rummet imellem disse Kjeder er opfyldt med 6000, 8000, ja 10 til 12,000 F. høie Plateaux, næsten alle langstrakte fra S. til N., hvilke med deres smale Sidekjeder danne de herligste Alpelandskaber, der, skjønt i den hede Zone, have et tempereret og overmaade skjønt Klima; omgivne af høie Bjerge ere de isolerede og vanskelige at komme til, og Indbyggerne

*) Af det Spanske Cordillera o: Bjergkjede og det Peruanske Anta o: Kobber eller Metal.

paa disse høie Flader drage sjeldent fra dem ned til det hede Lavland. Mellemhøiden af Andesbjergene er 11,000 F., men mange Toppe rage betydeligt op over denne Høide. I den sydlige Deel af det Peruanske Alpeland, omkring Alpesøen Titicáca, findes de høieste (maalte) Bjerge, iblandt hvilke Illimani er 23,000 F., Sorata 23,600; saaledes er Chimborazo (20,100 F.) i Quitos Bjergland, som engang ansaaes for det høieste Bjerg i Verden, ikke engang det høieste i America. Næsten alle de høieste Bjerge i de Sydamericanske Andes ere udbrændte eller endnu virksomme Vulcaner, af hvilke man i Chili tæller 26 og i Quito 16. Jordskjelv høre her til de meget hyppige Begivenheder, og anrette ofte frygtelige Ødelæggelser. Under 7° N. Br. dele Andes sig i tre Grene, som ikke mere forene sig, men tabe sig i Lavlandet, deels imod Havet, deels imod Panamas Isthmus. Det smaleste Sted af denne har en Høide af kun 600 F., men snart hæve Bjergene sig (i Guatimala) steilt indtil en Høide af 10,000 F., sænke sig vel endnu engang noget, men hæve sig igjen ved Indtrædelsen i Mexico. Her ere Andes væsentligen forskjellige fra dem i Sydamerica. Der er nemlig Bjergkjeden overalt sønderreven, de omtalte Plateaux ere, med Undtagelse af eet eneste, af ubetydelig Udstrækning, og udgjøre Længdedale, der omgives af Bjergkjeder: i Nordamerica danner selve Ryggen af Bjergmassen Plateauet, og dette er saa lidet afbrudt af Dale, dets Skraaning saa jevnt, at man bequemt kan kjøre paa flere hundrede Miles Strækning, imedens i Sydamerica Andes gjennemskjæres af over 4000 F. dybe Tværdale med lodrette Fjeldvægge, hvorfor her kun kan reises tilhest eller tilfods. Andes kaldes her de Mexicanske Cordilleras, hvilke under 18° N. Br. udvide sig til det Mexicanske Plateau eller Anahuac. Dette er 6 til 7000 F. høit; paa samme ligge Vulcaner og sneebedækte Bjerge af indtil 17,000 F^{s} Høide, fra hvilke terrasseformige Affald føre mod Ø. og V. ned til det hede Kystland. Plateauet, som strækker sig indtil c. 40° N. Br., er høiest og bredest under 21° N. Br. Herfra udgaae tre Grene: mod N. O. gaae Texasbjergene med aftagende Høide indtil henimod Mississippis og Missouris Sammenløb; det midterste Strøg gaaer, stedse lavere og noget afbrudt, mod N. under forskjellige Navne, blandt hvilke Steenbjergene (med indtil 11,000 F. høie Toppe) ere de bekjendteste, og ender nær ved Kysten af Polarhavet un-

der 69° N. Br.; den vestlige Green forener sig ved Nordspidsen af Halvøen Californien med Bjergene paa denne Halvøe, og gaaer som en Række af høie Kystbjerge langs med Vestkysten (deels tæt ved den, deels indtil 15 M. fra den) indtil Jishavet. Den hæver sig under c. 60° N. Br. i Eliasbjerget til 17,000 F. Imellem den midterste og vestlige Arm af Cordilleras ligge de to endnu temmelig ubekjendte Plateaux, Oregan mod N. og Ny Californien mod S. — Som *afsondrede Bjergmasser* ere at mærke i Sydamerica: a) Venezuelas Bjergland (indtil 8100 F.), langs med Nordkysten henimod det Caraibiske Hav, 120 M. langt og 8 til 10 M. bredt, mod V. ved lave Kjeder forbundet med Andes, mod S. og Ø. begrændset af Lavlandet; b) Parimebjergene eller Guyanas Høiland (indtil c. 8000 F.), omgivet af Orinoco, Amazonstrømmens Munding og det lave Kystland; c) Brasiliens Høiland, begrændset mod N. af Amazonstrømmens, mod V. og S. af La Platas Sletter, mod Ø. af Havet; det indeholder flere Kjeder, som ingensteds ere over 6000 F. høie; d) Sta Marthas Sneebjerge, imellem Magdalenestrømmens Munding og Søen Maracaibo; kun 3 M. lange stige de steilt op fra Havet til en Høide af over 18,000 F. I Nordamerica ere Alleghany (gæni), som i flere parallele Kjeder og en Høide af indtil 6200 F. strække sig fra den venstre Bred af Mississippi, c. 34° N. Br., indtil henimod Mundingen af Lorenzstrømmen, og vestlig falde af mod de store Canadiske Indsøer og Mississippis Lavland, imod Ø. til Kystlandet ved det Atlantiske Hav. Længden er c. 300 M., Breden 20 til 25 M. — *Lavlandet* i America udmærker sig fremfor det i den gamle Verden ikke alene ved sin Størrelse, men ogsaa, hvad den største Deel angaaer, ved sin Vandrigdom og Frugtbarhed. Ikke vandløse, glødende Sandørkener træde os her imøde, men uoverskuelige Græsmarker udbrede sig næsten ganske horizontale. I Nordamerica strækker Lavlandet sig fra Jishavet til den Mexicanske Bugt, og fra de vestlige Bjerges Affald til Hudsonsbugten, det Atlantiske Hav og Alleghanybjergene. Ved nogle lave og paa adskillige Puncter afbrudte Høidedrag, som (omtrent under 49° N. Br.) gaae fra de vestlige Bjerge til henimod de store Indsøer mod Ø., deles dette Lavland i to Dele. Landet er derfor en horizontal Steenplade, opfyldt af Floder, Indsøer og Sumpe, mod S. og S. V. skovrig, ellers en vandrig Ørken.

Vandet fra disse Egne afledes deels til Jishavet, deels til Hudsons- og Lorenzbugten: et bestemt Vandskjel findes ikke overalt. S. for hiint Høidedrag ere de ligeledes vandrige Sletter omkring Mississippi, hvilken Flod optager næsten alle Vande her. De ere skovrige Ø. for Mississippi (med Undtagelse af Egnen S. for de vestlige af de store Indsøer) og paa nogle faa Steder V. for denne Flod, meest mod S.: Resten er Savanne. I Sydamerica bestaaer Lavlandet af 3 Hoveddele: de skovløse, men i Regntiden overmaade græsrige, Stepper Llanos (Lja.) omkring Orinoco, c. 16,000 □ M store; Sletterne omkring Amazonfloden og dens Bifloder, for det Meste bevoxede med uigjennemtrængelige Skove, over 140,000 □ M.; Sletterne omkring La Plata og i Patagonien, Ø. for Paraguay skovrige, V. og S. derfor kun bevoxede med Græs: det er disse Græssletter, der her kaldes Pampas, c. 40,000 □ M. store. Disse 3 Dele af Lavlandet, som alle have en høist ubetydelig Hældning, staae paa Vestsiden langs med Andesbjergene i Forbindelse med hinanden.

Americas Kyster mod Jishavet ere i den vestlige Deel flade, siden høie: ved Baffins- og Hudsonsbugten, samt mod det Atlantiske Hav, indtil c. 41° N. Br., høie og steile. Derfra indtil Maracaibobugten er Kysten flad og sandig, fra Pariabugten afvexlende, fra 30° S. Br. flad. Paa Vestsiden er den høi og steil: kun fra c. 40° S. Br. til Californien er den lav; fra c. 48° N. Br. er den besat med Øer og indskaaren af mange Fjorde.

4. **Indsøer og Floder.** America udmærker sig, som ovenfor er bemærket, navnsigen fremfor Asien og Afrika, ved sin Rigdom paa Vand. Det har mange Flodsystemer, som overgaae den gamle Verdens i Længde og Vandmængde; langt op i Landet finder Skibsfart paa dem Sted, saa at de ved deres vidtløftige Forgrening næsten overalt frembyde vigtige Forbindelsespuncter, hvilke paa flere Steder allerede yttre deres uberegnelige Indflydelse paa Befolkningens og Civilisationens raske Tiltagen. Landets Aftækning imod V. til det stille Ocean er ubetydelig, thi kun een Hovedflod, Columbia, gjennembryder i Nordamerica Andes og løber mod V. Derimod er dets Hovedaftækning imod Ø., S. Ø. eller S., til det Atlantiske Hav, og America er altsaa ogsaa ved sine Strømme aabent for den gamle Verden, en vigtig Omstændighed for dets Udvikling. Foruden talrige Kystfloder har Nordamerica endnu de store Floder: *Mississippi*

med Ohio (ejo.) og Missouri (su.), og Rio del Norte, som begge falde i den Mexicanske Bugt. Men især udmærker Nordamerica sig ved sine store, indbyrdes sammenhængende Indsøer: V. for Hudsonsbugten ligge den store Bjørnesøe, Slave-, Athapeskov-, Winipegsøen, hvilke mod N. ere forbundne med Polarhavet ved Mackenzie- og Robbermineselven, mod Ø. med Hudsonsbugten ved Nelsonselven, Severn og Albany (Albani). S. for Hudsonsbugten ligge de Canadiske Indsøer, hvis Vand Lorenzfloden afleder: Øvre-, Michigan (Mitsch., Huron-, Erie- og Ontariosøen, tilsammen over 4000 □ M. I Sydamerica ere de 3 store Floder Orinoco, Marannon (rani.) eller Amazonfloden, Jordens største Flodsystem, og Rio de La Plata, der dannes af de to Hovedfloder Parana og Paraguay.

5. **Klima.** Ved dette er for det Første at mærke, at der er i Almindelighed koldere og fugtigere end i den gamle Verden, d. e. under samme Brede (udenfor Vendekredsene, see Indledningen S. 29) er saavel Aarets som Sommerens Middeltemperatur lavere end hist (sammenl. S. 29 og 260). Hovedaarsagen hertil ligger i denne Verdensdeels, ved dens Beliggenhed mellem de tvende største Have og dens i Forhold til Længden ringe Brede fremkaldte, oceaniske Charakteer, dernæst i dens store Vandrigdom, som deels umiddelbart virker til at afkjøle Klimaet (S. 13), deels middelbart ved den derved fremkaldte yppige Plantevæxt, der forhindrer Varmeudstraalingen (S. 13) og fastholder den bestyggede Jords Fugtighed *). Kun de indre Egne især af Nordamerica have et mere continentalt Klima. Dernæst har den østlige Deel af Verdensdelen en lavere Temperatur end den vestlige (undtagen i den sydligste Deel, hvor den ringe Brede ikke tillader nogen væsentlig Forskjel imellem begge Kyster). Aarsagerne hertil ligge i Oceanets større Berørelse (formedelst de mange Bugter) med Øst- end med Vestkysten, dernæst i de herskende Vinde. Af disse forøge i de tropiske (og de samme nærmeste) Egne Passatvindene Oceanets Indflydelse paa Luftens Tilstand ogsaa i en stor Deel af det Indre, medens Andesbjergene afholde den fra Vestsiden. I Nordamerica N. for Vendekredsen ere Vestvinde fremherskende, men især paa Østkysten gaae de om Sommeren mere over til sydlige eller sydøstlige, om Vinteren til nordvestlige. At disse Vinde paa Østkysten maae formindske Sommervarmen og forøge Vinterkulden, indsees let, ligesom og at de for Vestkysten maae have den modsatte Virkning. — I den hede Zone finder paa flere Steder af locale Aarsager nogle Uregelmæssigheder Sted i Regntidens Indtræffelse: den varer omtrent 3 Maaneder, i hvilke det regner uophørligen i Strømme; i den tørre Tid falder paa de fleste Steder ingen Draabe Regn. I de ved den hede Zone nærmeste Egne falder Regnen næsten kun om Foraar og Efteraar (sammenl. S. 29 og 55), og Forskjellen mellem Aarstiderne er ei stor; i længere Afstand fra samme bliver denne i Nordamerica meget stor, i Sydamerica, hvor Oceanets Indflydelse her bliver langt større, mindre betydelig. Men Høiden af Landene gjør store Afbrydelser i disse almindelige Beskaffenheder, og i en vis Høide indtræder f. Ex. i de tropiske Egne de tempererede Zoners Klima. *)

*) Paafaldende sees Vegetationens Indflydelse paa Klimaet ved Høilandene Peru og Quito. Det vestlige Affald af hint er skovløst og nøgent, og har derfor i den største Deel af Aaret klar Luft; af dette er det bedækket med store Skove, har hyppig Regn og næsten stedse en skyfuld Himmel.

6. **Producter.** America har i denne Henseende mange Eiendommeligheder, da det har adskillige Producter, som ere det egne, andre fælleds med den gamle Verden, og derimod fra først af manglede flere af dennes Frembringelser. a) Eiendommelige for America ere: Tobak, Kakao, Vanille, Kartofler, Chinabark, Mahogni-, Fernambuk-, Campechetræ, Sassafras, Quassia, flere medicinske Planter; Bisonoxen (en nu næsten undergaaet Dyreart), Bisam- eller Moskusoxen, Lama og Vicunna (nja.) eller Vigognedyret, Jaguaren og Kuguaren (to Tigerarter, som træde istedetfor den gamle Verdens Løver og Tigere, hvilke America mangler), Tapiren (som, skjøndt meget mindre, træder istedetfor Elephanten), Dovendyret, Myrebjørnen, Beltedyret, Stinkdyret; Alligatoren (en Krokodilart); Klapperslangen; Kondoren, Kolibrien; af Elsdyr og Hjorte ere egne Arter **). b) Fælleds med den gamle Verden havde America: Elsdyr, Rensdyr, Hjorte, Bjørne, Ulve, Bævere, Harer og Hunde (kun yderst mod N.), Aber, Papagøier, Skildpadder, Sæl-

*) Til en Oversigt ville vi strax her hidsætte Middeltemperaturen for nogle Steder i Amerika:

	N. Br.	Høide.	Middelt.
Ben Melville	c. 75°		—14°
Nain (i Labrador)	57°		— 2½°
Quebek	46° 47′		4½°
Ny York	40° 40′		9½°
Natchez	31° 28′	180 F.	14°
Vera Cruz	19°		20°
Acapulco	17°		21°
Havanna	23°		20½°
Cumana	10½°		22°
Caraccas	10½°	2700	16½°
Popayan	1½°	5466	14½°
	S. Br		
Quito	0°	c. 9000	12½°
Rio Janeiro	23°		18½°
Buenos Ayres	33½°		14°
Falklandsøerne	52°		6½°

**) Medens Planteriget i America er overmaade kraftigt og yppigt, gjelder det Modsatte om Dyreriget: det charakteriseres ved Insecternes Mængde, Slangernes og andre Reptiliers Størrelse, men derimod ved Pattedyrenes ringe Størrelse og Svaghed. Landdyrene kunne hverken i Styrke eller i Størrelse sammenlignes med de tilsvarende Dyrearter i den gamle Verden. Det Samme gjelder om Menneskene, hos hvem ogsaa det fugtige og varme Klimas slappende Virkning spores.

hunde, Hvalfiske og de øvrige Polarhavenes Beboere, en Art Struds o. fl. Forskjellige Palmer, Cedere, Eg, Bøge, Naaletræer; Yams, Mais, Indigo, Pisang, Sydfrugter Hør, Hamp. Alle Metaller, Ædelstene, Salt. c) Europæerne have indført: Europæiske Husdyr, især Heste og Hornqvæg, som nu findes millionviis vilde paa Sletterne, og have frembragt en total Omvæltning i mange Indianske Nationers Levemaade; Korn, Sukkerrør, Riis, Kaffee, Bomuld, Brødfrugttræ, Frugt og Kjøkkenurter.

Med Hensyn paa Vegetationens, af Klimaet betingede, fremherskende Charakteer, kan man, forsaavidt man ikke tager Hensyn til Høiden (see ved Mexico og Sydamerica) inddele America i følgende Bredezoner fra N. til S.: 1) Mosfernes og de bærbærende Væxters, fra Nordkysten*) indtil 60° N. Br. paa Vestsiden, 50° N. Br. paa Østsiden. Den varmeste Maaned har ved Polargrændsen en Middeltemp. af 6°, ved Æquatorialgrændsen af 13°; den koldeste ved hiin — 20°, ved denne — 8°. Istedet for Græs bedække Mos- og Lavarter Jorden, istedetfor Træer findes Buske, kun mod S. smaa og forknytte Naaletræer eller Birke. 2) De Europæiske Kornarters og nordlige Skovtræers Zone, hvis Æquatorialgrændse mod V. omtrent er 40°, mod Ø. 35°. Den varmeste Maaned har ved Æquatorialgrændsen en Middeltemp. af 20°, den koldeste af 1°. Uhyre Skove (Eeg, Bøg, Lind, Ahorn, Elm) og steppeartige Græsmarker samt Europæiske Kornarter charakterisere her Vegetationen. 3) Sydfrugternes og de immergrønne Træers Zone indtil omtrent 25° N. Br. Den varmeste Maaned har ved Æquatorialgrændsen en Middelt. af 21°, den koldeste af 15°. Sydeuropæiske og tropiske Kornarter (Hvede, Mais, Riis), Sydfrugter og Vin, immergrønne Træer betegne disse skjønne Egne. 4) Den tropiske Zone imellem Vendekredsene. Den varmeste Maaned har ved Æquator en Middelt. af 24°, den koldeste af 19°. Her herske den hede Zones almindelige dyrkede Vækter (S. 38 ff. og 261)**), mange Krydderier, medicinske og Farveplanter, store Skove. 5) Sydfrugternes og de immergrønne Træers sydlige Zone indtil 34° S. Br. paa Vestsiden, 36° S. Br. paa Østsiden. Ved Polargrændsen har den varmeste Maaned endnu 17°, den koldeste 9° Middelt. Den af Klimaets oceaniske Charakteer opstaaende ringe Forskjel imellem Kaarstiderne giver Vegetationen et tropisk Anstrøg, som mangler den nordlige, idet en stor Deel af den hede Zones Vækter, f. Ex. Palmer, findes her overalt. 6) De Europæi se Kornarters og Skovtræers sydlige Zone indtil c. 45° S. Br. Den koldeste Maaned har ved Polargrændsen en Middelt. af 3°, den varmeste af 12°. 7) Den sydligste Spidse og de tilstødende Øer. Den varmeste Maaned har her en Middelt. af 4°, den koldeste af —3°. Her grove

*) Beboerne af denne, forsaavidt slige findes, have deres meste Næring af Fisk og Søpattedyr, dernæst af Vildt.

**) Det mere Specielle see ved Mexico og Sydamerica.

kun Mosser og enkelte Træer, der ei behøve megen Varme (som Birk og Bøg).

Fra de nordligste Egne faaes altsaa Peltsværk og hvad Havet og dets Beboere yde: derpaa følger i Nordamerica en uhyre Skovegn, hvor Jagten er næsten den eneste Næringsvei; S. for den ere Korn og Qvæg de vigtigste Frembringelser (i de forenede Stater), medens mod V. Bjergværksdrift er den vigtigste Sysfel. I Lavlandet i den sydlige Deel af Nordamerica (thi høiere oppe ere Metaller og Sydeuropæiske Frembringelser) samt i Vestindien dyrkes de samme Planter som i den varme Zone i Almindelighed, især faaes derfra Kaffee, Sukker, Bomuld, Indigo, Riis, Rum. Disse ere ligeledes herskende i Lavlandet i den nordlige Deel af Sydamerica: i de høiere Dele af dette haves den tempererede Zones Frembringelser efter den forskjellige Høide. I Lavlandet længere mod S. ere deels uhyre Skove, deels uoverskuelige Græsmarker med talløse Hjorde af Heste og Qvæg, som for en stor Deel ere disse Egnes eneste Rigdom. Overalt udmærker America sig ved sin Rigdom paa Metaller.

7. **Indbyggernes** Antal er omtrent 40 Mill. De ere A. Oprindelige Beboere, nemlig Indianere, af kobberagtig eller brunrød Farve, stridt, sort Haar, lidet (stundom slet intet) Skjæg, kort og flad Pande, fremstaaende Kindbeen og store Læber. Deres Antal, som stedse aftager stærkt, er omtrent 10 Mill., af hvilke de 7 Mill. endnu ere for det Meste uafhængige. De have mange forskjellige Sprog: de fleste ere endnu Hedninger, nogle ere Christne. Den største Deel af dem lever af Jagt og Fiskerie, og hist og her af nogen, skjøndt sparsom, Agerdyrkning. Enkelte Stammer have tilegnet sig større Færdigheder, og forfærdige Metalarbeider, Klæde, Bomuldstøier, Vaaben. Men i mange Egne vidne endnu talrige Levninger fra Oldtiden om den langt større Dannelse, som nogle af hine Folk engang have besiddet. B. Indvandrede Folk, nemlig: A) Europæere, 14 Mill., meest af Engelsk (i N.) og Spansk (i S.) Herkomst, dernæst af Tydsk, Portugisisk, Fransk og Dansk. B) Negere, c. 7 Mill., af hvilke de 5 ere Slaver. En i America født Europæer kaldes en Creol. C) Blandede Folk, nemlig Mulatter (Børn af Europæere og Negerinder), Mestizer (af Europæere og Indianerinder), Zambos (af Indianere og Negerinder eller af Negere og Mulatinder). Deres Antal er omtrent 7 Mill. D) Eskimoere, et udentvivl fra Asien indvandret Folk af Mongolsk Race, som bebver de yderste Lande mod N. De ere smaa og undersætsige, deres Farve er smudsig guul, men ved Fødselen næsten hvid. De leve af Jagt og Fiskerie,

og ere for største Delen Hedninger. — Hos Europæerne og tildeels hos de blandede Folk herskер Europæisk Liv og Civilisation, skjønt i meget forskjellig Grad.

A. Nordamerica.

Nordamerica kunne vi betragte under følgende Hoveddele: I. Polarlandene. II. De Russiske Besiddelser. III. De Engelske Lande IV. De forenede Stater. V. Fristaten Mexico. VI. Fristaten Guatimala eller Mellemamerica.

1. Polarlandene.

Vi forstaae herved Landet N. for 66° N. Br., altsaa Americas Nordkyst (men hvor langt denne strækker sig, er os kun tildeels bekjendt) og de N. og N. O. for samme liggende Lande. Kysten af Fastlandet er, saavidt vi kjende den, imod V. lav, imod N. høi: indenfor samme er en øde, af Jis og Snee opfyldt Ørken, for det Meste en Afvexling af lave Klipper og Dale. Landet N. for Fastlandet er rimeligviis en Samling af flere Øer, adskilte ved mangfoldige Stræder (idet disse ere blevne ansete for lukkede Bugter*), har man før antaget et større sammenhængende Land end her udentvivl findes); de synes alle at bestaae af uregelmæssige Grupper af 3000 til 4000 F. høie Klipper og Bakker, imellem hvilke udbrede sig uhyre Jismasser og milelange Gletschere. Idet disse strække sig lige til (og ofte ud i) Havet, danne de paa Kysten Rækker af Fjelde og vældige Jismasser, af hvilke dannes de i disse Have saa hyppige Jisbjerge **).

*) De sammenhængende Jismasser, som næsten altid opfylde disse snevrere Farvande, gjøre det ofte umuligt at afgjøre, hvor der er Land og hvor der blot er Jis.

**) Ved den store Mængde Snee, der falder hvert Aar og om Sommeren smelter, forøges bestandigen Jisens Mængde, især i de lavere Dele af Gletscheren, saa at disse Jismasser i Dalene i Høide stundom naae de omgivende Klipper. Idet de nu nedentil deels smelte, deels undergraves ved Havets Bevægelse, styrte tilsidst uhyre Masser ned i Havet (d. e. "Jisblinken kalver") og drive der omkring som Jisbjerge. Et Jisbjerg af 200 Fs Høide over Vandet (den største Høide man antager) er henved 2000 F. høit i Alt. Jisbjergene ere saaledes et Product af Landisen, altsaa Ferskvandsiis; de flade Jismarker derimod, som stundom i en Udstrækning af 20 til 30 M. bedække Havet, have i Almindelighed deres første Oprindelse fra dettes frosne Overflade, hvilken da danner en meget let, porøs, melkagtig hvid og uigiennemsigtig Jis. Denne forøges bestandigen ved Smeltningen af den derpaa faldende store Mængde Snee; og desuden er det en Kjendsgjerning, at Havvandet ved at fryse taber den største Deel af sin Saltholdighed, saa at hiin Saltvandsiis derved kommer til i denne Henseende at ligne den anden, Ferskvandsiis, som dannes blot af smeltet Snee.

Saadant er næsten alt det Land, man her kjender. Klimaet er naturligviis overmaade koldt: man har iagttaget over 40°s Kulde, og Frosten er stundom, naar en stærk Vind kommer til*), saa skarp, at maaskee intet levende Væsen kan udholde at være udsat for dens umiddelbare Indvirkninger; de fleste Landdyr drage fra de nordligste af disse Egne ved Vinterens Nærmelse mod S.; de tilbageblevne (Kaniner, Ulve, Jisbjørne) maa Sneen give Ly. I August begynder det at snee, endnu før October er Jorden iført sin Vinterdragt. En stærk Riimfrost fæster sig fast paa alle Gjenstande: Havets Overflade ryger, og et tæt Taageslør lægger sig over samme. Endeligen forkynder Taagens Opløsning og Luftens paafølgende Klarhed, at Havets Overflade har afkjølet sig indtil Luftens Temperatur; og et Jislag lægger sig over det, ofte i een Nat indtil 1 Tomme tyk. Polarvinterens lange Mørke sænker sig ned over den uddøde Natur, hvor alt Liv er forsvundet, og oplyses kun tildeels ved Maaneskin, Stjernerne og Nordlys. Beboerne af disse vilde Egne, hvem kun deres Dragt af fortreffeligt Peltsværk sætter istand til at leve her, ere indesluttede i deres tildeels af Snee og Jis byggede Hytter, og sammentrængte om Tranlampen, der baade lyser og varmer. Endelig viser Solen sig igjen: i Mai forlade Menneskene deres Hytter for at fiske, efterhaanden smelter Sneen og Isen, og Jismarkerne opløses eller flyttes ved Vindens og Strømmens Magt, imedens dog ofte, især i Stræderne, uhyre Jisvolde blive liggende Sommeren over. Ved Enden af Juni er sædvanligen denne Isens Opløsning fuldendt (for saavidt den overhovedet bliver det): i denne Tid er Atmosphæren ligeledes fugtig og taaget, idet de nedre Lag af samme afkjøles ved at berøre det koldere Vand, og derved dens Fugtighed slaaer ned. Taage er saaledes almindelig i den største Deel af den mildere Aarstid. I Løbet af Juli bliver Luften klar og Solen skinner med blændende Glands: i Bugter og Dale udvikler sig stundom en brændende Hede, saa at Tjæren smelter paa Skibene.

*) De høieste Kuldegrader indtræffe dog næsten altid i Forbindelse med stille Veir.

Den store Fugtighed i Forening med Varmen frembringer en uhyre Mængde Insecter. — Producterne af Planteriget ere faa (fleest i det sydlige Grønland, der i det Hele har en noget mildere Natur): vigtige ere kun Græs, som om Sommeren i nogle Dale fremkommer i yppig Vækst, Mosser (Rensdyrmosset og Islandsk Mos især vigtige) og antiskorbutiske Vækster; mærkelig er den saakaldte røde Snee, den mindste af alle Plantearter. Søplanter (Tangarter) i uhyre Mængde opfylde Havet. Derimod har det dyriske Liv en overordentlig Rigdom i Polaregnene. Paa Landet findes mange Dyr, hvis Peltsværk eller Kjød, eller begge Dele, ere vigtige for Menneskene, nemlig Isbjørne, Ulve, Polarræve (som i de forskjellige Aarstider skifte Farve), Harer (om Vinteren hvide), Kaniner, Rensdyr, Hunde (det eneste Huusdyr), Moskusoxer (kun faa). Men vigtigst ere Havets Dyr, der yde Beboerne af disse Egne deres meste Næring og de Europæiske Søfarende vigtige Handelsgjenstande, nemlig de forskjellige Arter af Hvaler, Hvalrosser, Sælhunde o. s. v. — De faa Indbyggere (man har fundet Beboere indtil 77° N. Br.) ere Eskimoere: de føre et omvankende Liv, ernære sig af Jagt og Fiskerie, og staae, som Mennesker, der næsten uophørligen maae kæmpe imod en barsk og raa Natur for Tilveiebringelsen af det Nødvendige til at friste Livet, paa et meget lavt Trin af aandelig Udvikling. De ere Hedninger, og deres Religion er raa Overtro. Kun i Grønland ere de fleste bekjendte med Christendommen, og kun der boe Europæere. Vi dele disse Lande i tre Dele: Det Arktiske Høiland o: Øerne N. for America, tilligemed Nordkysten af Fastlandet. 2) Grønland o: Landet Ø. for Baffinsbugten. 3) Spitzbergen, Ø. for det Grønlandske Hav.

1. Nordkysten og det Arktiske Høiland. Af Nordkysten er nu det Meste bekjendt: a) Strækningen fra Beringsstrædet indtil c. 139° V. L., 71° N. Br., opdaget 1826 af Beechey, der skulde møde Franklin (fra Ø.). b) Strækningen fra Point Beechey (Bitschi), c. 132° V. L., 70½° N. Br., indtil Cap Turnagain (Torngeen), c. 91° V. L., 69° N. Br. Disse ere de vestligste og østligste Puncter, til hvilke Franklin paa sine tvende Landreiser (1821–1827) kom. I denne Strækning er Mackenzie- og Kobbermineflodens Udløb. c) En Strækning af Kysten Ø. for Cap Turnagain, opdaget 1839 af Englænderne Simpson og Dease, samt enkelte Dele af Kysten Ø. for c. 75° V. L., som den yngre Rosf har undersøgt, og hvor Back under c. 67° N. Br. 1834 naaede Polarhavet. Her er dog endnu Noget at opdage: dog er det blevet vist, at Rosf (paa sin sidste Reise) tog

Feil, naar han paastod, at her Fastlandet (som han kaldte Kong Wilhelms Land) i en Halvøe (Boothia Felix, om hvilken siden tales) strakte sig mod N. indtil Barrowstrædet. Back har nemlig fundet og Simpson og Dease bekræftet, at Boothia Felix er en Ø. Det kan derfor nu anses som vist, at Fastlandet mod Ø. ingensteds gaaer høiere mod N. end til 69° N. Br. (maaskee ikke engang saa høit), og at, hvad der ligger N. for samme, er Øer, at altsaa en nordvestlig Gjennemfart finder Sted (men det følger ikke deraf, at det nogensinde vil lykkes at passere den). Tilbage at opdage blive nu kun de imellem de angivne Puncter liggende Strækninger, og det Meste af Kysten Ø. for 90° V. L. — Det Arktiske Høiland eller Øerne N. for America beskrives (saavidt det er muligt) maaskee bedst i Forbindelse med en kort Angivelse af Opdagelsernes Historie og Resultater. Fra de ældre Søfarende (Dawis, Hudson o. fl.) kjendte man Dawisstræder og Landet V. for samme, som man snart antog for Fastland eller en stor Ø, snart for flere Øer; man forsøgte igjennem flere Veie (Cumberlandstræde, Frobisherstræde) at komme mod V., men forgjeves (endnu er det uvist, om disse ere Stræder eller Bugter). Ligeledes N. V. for Hudsonsbugten, som man ogsaa havde lært at kjende (Wagerbugt, Repulsebugt); N. for samme kjendte man (1631) Øen Southampton og to mod N. førende Stræder paa begge Sider af den, af hvilke det østligste og bredeste blev kaldet Fox's Kanal; fra det vestligste forsøgte man (gjennem Repulsebugt o. s. v.) senere at komme længere mod V. Baffin (1616) seilede langs med Østkysten af den af ham først undersøgte Baffinsbugt indtil 78° N. Br., og kom, idet han bestandigen (nu paa Vestsiden) fulgte Kysten (eller Kysterne af Øerne) ogsaa til den store, siden saa vigtige "Bugt" Lancastersund (74° N Br.): men denne saavelsom de øvrige "Bugter" undersøgte Baffin ikke nærmere, men antog uden videre, at de vare lukkede og ingen Gjennemgang tilstedede. Efter nogle mindre vigtige Expeditioner gik 1818 Rosf og under ham Parry den samme Vei som Baffin, kom c. 30 M. ind i Lancastersund, hvorpaa Rosf (der synes at have brugt den samme iilsomme Fremgangsmaade som Baffin) antog, at der ingen Gjennemfart var, og vendte om. Landet paa begge Sider bestod af nogne Klipper. 1819 gik Parry med 2 Skibe ind i Lancastersund, og derfra i dets vestlige Fortsættelse Barrowstræde, en af høie Kyster omgiven, c. 10 M. bred Kanal. Efter et forgjeves Forsøg paa at trænge igjennem det mod S. løbende Prinds-Regentens Indløb, hvor man ved Cap Kater blev standset af Is, seilede man videre i Barrowstrædet: Landet S. derfor (som gjerne kan bestaae af flere Øer) blev kaldet Nord-Sommerset, N. derfor laae en Mængde Øer, som Parry kaldte Nord-Georgiske Øer. Paa den vestligste af dem, Melvillesen (c. 92° V. L.) overvintredes: mod S. saaes en høi Kyst, som blev kaldet Banks Land. 1821 blev atter Parry udsendt, men med Ordre at forsøge en Gjennemgang N. V. for Hudsonsbugten, hvor langtfra endnu Alt var undersøgt. Han seilede da igjennem Forkanalen, Ø. for Øen Southampton, fandt, at Repulsebai virkeligen er en lukket Bugt, seilede langs med Halvøen Mel-

ville*) (overmaade bjergig og vild i det Indre), N. for hvilken han gjennem et Stræde, som han efter sine to Skibe kaldte Furys og Heklas Stræde (under 70° N. Br.), imellem Halvøen Melville og Øen Cockburn (børn) **), strøbte at naae Polarhavet. Men uigjennemtrængelige og i flere Maaneder ubevægelige Ismasser hindrede Skibene i at komme videre end (rimeligviis) netop til det Sted, hvor Strædet paa den anden Side udvidede sig til et aabent Hav, hvilket de udentvivl paa en Landreise saae. Efterat have tilbragt to Vintere her, kom Parry 1823 hjem. 1824 blev Parry tredie Gang udsendt: denne Gang skulde han forsøge Veien gjennem Prinds-Regentens Indløb. Efter at have tilbragt en Vinter paa Østsiden af dette (Aaret var særdeles ugunstigt), leed det ene Skib Fury Skibbrud paa Vestsiden af Strædet (72° 42′ N. Br., c. 73° V. L.), og maatte forlades tilligemed den største Deel af det indeværende Forraad, som blev sat i Land der (altsaa paa Østkysten af Nord Sommerset). Man ænede ikke, at faa Aar efter et heelt Skibs Besætning ene skulde skylde det der efterladte Forraad deres Livs Redning. Endeligen gik 1829 Capt. Rosf til Prinds-Regentens Indløb, tog allerede dengang en Deel af Furys Forraad med (Braget var borte), og trængte frem mod S. indtil 70° N. Br., da Isen standsede ham. Det V. for Prinds-Regentens Indløb liggende Land, som Parry kaldte Nord Sommersett, kaldte Rosf efter Expeditionens Udruster Boothia Felix, og paastod, at det er en Halvøe, der ved en smal Isthmus hænger sammen med Fastlandet (men, som alt er sagt, har Back viist det Modsatte). Kysten af "Fastlandet" V. for Boothia blev undersøgt af den yngre Rosf indtil c. 81° V. L. Rosf kom hjem 1833, efterat have mistet sit Skib og udstaaet overordentlige Besværligheder og Farer: Baadene og Forraadene fra Fury frelste ham og hans Folk fra at omkomme. Hans Reise har ikke givet store Resultater: vigtigst er Opdagelsen af den magnetiske Pols Beliggenhed: den ligger ved den vestlige Side af Boothia Felix, under 70° 5′ 17″ N. Br. og 79° 4′ 48″ V. L. — Om det øvrige Land i disse Farvande, navnligen Landet V. for Baffinsbugt imellem Hudsonsbugt og Lancastersund, har man ingen nærmere Kundskab: men det er af Alt sandsynligt, at det er flere Øer, ligesom ogsaa at en nordvestlig Gjennemfart existerer. Men om det nogensinde vil lykkes at komme igjennem den (hvilket endda, ved Ismassernes Bevægelighed, stedse maatte ansees for et heldigt Tilfælde, hvorpaa ingen Beregning for Fremtiden kunde grundes), er et ganske andet Spørgsmaal. Den yngre Rosf mener, at man vilde være vendt hjem igjennem Beringsstrædet, dersom man var styret længere mod V. i Barrowstrædet, istedetfor at løbe ind i Prinds Regentens Indløb.

2. **Grønland** eller Landet Ø. for Baffinsbugt, rimeligviis en Samling af flere Øer (c. 71° N. Br. antage Mange en Forbindelse imellem Jacobsbugten paa Vestsiden og Scoresbysund

*) Saalænge man ikke veed med Vished, om der finder en Forbindelse Sted imellem den nordvestlige Deel af Hudsonsbugten og Jishavet, kan det ikke afgjøres, om denne "Halvøe" hører til Fastlandet eller til en Ø.

**) Af denne kjender man kun Sydkysten.

paa Østsiden). Sydpunctet er Cap Farvel eller Statenhuk paa en Ø (c. 60° N. Br.). Vestkysten kjender man (men mod N. meget ufuldstændigen) indtil c. 77° N. Br. (den nordligste Danske Colonie er under c. 73° N. Br.), og den er sædvanlig hvert Aar tilgængelig *). Østkysten var i lang Tid anseet for aldeles utilgængelig, imedens man dog antog (som Nogle endnu gjøre), at de gamle Islandske Colonier, den saakaldte Østerbygd, hvis Befolkning blev udryddet af Eskimoerne, havde ligget der**). I nyere Tider er man dog kommen til den: den sydlige Deel er for det Meste omgivet af en Isbarriere, men fra c. 70° N. Br. danner Havet mellem den og Spitzbergen en stor Bugt, der om Sommeren er seilbar, sædvanligen indtil 80°; denne Kyst har mellem 70° og 75° været besøgt af Hvalfangere, og Englænderen Scoresby, som har undersøgt den nøiagtigere, trængte frem indtil 81½° ***). Han fandt ingen Beboere, men Hytter og andre Spor af saadanne. Capt. Graah har gjort os bekjendt med Østkysten fra Cap Farvel indtil 65° 15′, hvilken Deel af Kysten næsten altid er omgivet med en tætpakket Is: Strækningen imellem dette Punct og det sydligste Punct, hvortil Scoresby kom (c. 70° N. Br., Maalet for Graahs Reise) er ubekjendt. — Begge Kyster ere, som de øvrige Polarlandes, i det Hele høie og steile og opfyldte med uhyre Ismasser, der næsten allevegne gjøre det umuligt at trænge ind i Landet. Der Indre af Grønland synes at være en uhyre Ismasse, den saakaldte Isblink, som idetmindste paa det Sted, hvor man er kommen til den (Ø. for Holsteinborg), ligger noget lavere end Landet V. for den, og ikke er synderligen høi, men bestiges uden stor Besværlighed: den er glat, fuld af Revner og tildeels bedækket med fiin Snee. Flere Steder skulle danne sig saadanne Isblinker, idet Isbjerge og stedse voxende Ismasser tilstoppe og efterhaanden opfylde Fjorde og (maaskee tværs igjennem Grønland førende) Strøder. De indre Bjerge skulle være indtil 4000 F. høie; adskillige Vulcaner og varme Kilder findes. — Landets Beskaffenhed er saaledes i det Hele som de alt beskrevne Polarlandes, ligeledes dets Klima og Producter: den sydlige Deel har dog et meget mildere Klima †) end den nordlige, og mere mangfoldig Vegeta-

*) Sædvanligviis omgives Grønlands sydlige og vestlige Kyster, fra Cap Farvel til 62°, ofte 64° og stundom 67° N. Br., hver Sommer af "Storisen" o: Strimler og tætte Masser af overmaade tyk Is, hvilken derpaa i Efteraaret forsvinder. Skibe, som skulle anløbe Havnene der, maae afte bie, til den gaaer bort eller dog flyttes noget.

**) Det meget Usandsynlige heri har Capt. Graah, som undersøgte en Deel af Østkysten (1828–1831), godtgjort, blandt Andet derved, at der paa hele Østkysten (og Graah besøgte den Deel af Kysten, hvor man snarest maatte antage, at de gamle Colonier skulde have ligget) ingen Ruiner findes, imedens mange findes i Julianehaabs District, hvor Graah hensætter "Østerbygden."

***) Endnu nærmere Nordpolen kom Parry paa sin fierde Reise i Baade, nemlig til 82¾°.

†) Kulden er der sjeldent over —16° til —18°; i Vinteren 1828-1829 var den i Handelsetablissementet Nennortalik sjeldent over —13° til —14°, medens man paa samme Tid kjørte i Kane i Neapel, og havde —20° til —30° Kulde paa andre Steder i Europa. Men denne Vinter var ogsaa usædvanlig mild i Grønland: overhovedet er den Erfaring ofte gjort, at Vinterens Strenghed i Grønland staaer i omvendt Forhold til den

tion (lave Træer og frodigt Græs, især paa Teltepladsene, hvor Jorden er bleven gjødet med Spæk og Sælhundeblod). Sletterne ere mod S. for det Meste overgroede med Krat, og kunne først ved Rydning blive til Enge og Græsmarker. — Landet leverer noget Marmor, Granater, Labradorstene, Svovl, bløde Stene ("Veegstene"), hvoraf Indb. forfærdige Kjedler, Lamper og andre Kar, Steenkul; smaa og vantrevne Piletræer, Birke, Enebærbuske, forskjellige Slags Bær, antiskorbutiske Urter; Græs; Korn modnes ikke, men vel Kaal, Roer, Rødditker o. D. De almindelige Polardyr: i det Indre mange Rensdyr*); i de sydlige Colonier haves nogle Geder, Faar og Køer. Mange Fugle og Fiske. Fangsten af Sælhunde**) og Hvaler er overmaade vigtig; for Grønlænderen er den Betingelsen for hans Livs Ophold, og en stor Mængde Skibe komme aarligen fra Europa for dens Skyld herhid.

Indbyggerne, hvis Antal anslaaes til 6600 (c. 600 paa Østkysten) ere Eskimoere, aldeles lige dem i de andre Polarlande. De fleste af dem ere ved de Danske Præsters og Herrnhutiske Missionairers Bestræbelser omvendte til Christendommen (skjøndt Meget af den gamle Tro paa Aander og Troldmænd er tilbage): de fleste Østlændinger ere endnu Hedninger (de tilbede ingen Guder, men antage vnde Aanders Tilværelse). De ere raae, men efter de Flestes Skildring godmodige, Naturmennesker, der leve i en fuldkommen Frihedstilstand, erkjende ingen Øvrighed, og ansee med Foragt dem af deres Landsmænd, der give sig i Europæernes Tjeneste. I Colonierne boe Europæere (Handelsbetjente, Præster og fl.), i Alt c. 150. — Handelen paa Grønland er et kongeligt Monopol, og drives med 6 Skibe. De medbringe Levnetsmidler og andre Fornødenheder for Europæerne, og nogle Varer til Tuskhandel med de Indfødte: de medtage derfra Spæk, Tran, Skind især af Sælhunde, Rensdyr (c. 14,000 aarligen), Ræve, Bjørne; Hvalbarder, Duun (af Edderfugle) o. s. v. — Colonierne ere deelte i to Inspectorater: paa Vestkysten ere for Tiden 13 Colonier***), 15 mindre Handelsetablissementer og 10 Missionspladser, af hvilke 4 (Ny Herrnhut, Lichtenfels, Lichtenau og Friederichsthal, alle mod S.) tilhøre de Evangeliske Brødre. Paa Østkysten ere ingen Colonier.

3. Spitzbergen, N. O. for Grønland, c. 79° N. Br. og 32° Ø. L., en Samling af flere Øer, som om Vinteren ere aldeles omgivne af Is og utilgængelige. De bestaae af høie (henimod 5000 F.), nøgne, sorte Fjelde og umaadelige Jismasser imellem disse, og høre til de vildeste og ødeste Lande, man kjender. Selv om Sommeren indtræffer ofte stærk Frost: Vegetationen er indskrænket til nogle Mosser og antiskorbutiske Urter, men Pelts- og Sødyr findes i stor Mængde. Fra de Russiske Havne ved det hvide Hav gaae aarligen Skibe hertil og overføre Jægere, der forsynede med Levnetsmidler og øvrige Fornødenheder, overvintre her: med Udbyttet af deres Jagt og Fangst lade Skibene til Hjemreisen. Andre Beboere findes ikke.*) — S. V. for Spitzbergen, ud for Scoresbys Sund paa Grønlands Østkyst, ligger Øen Jan Mayen, med flere Vulcaner.

II. De Russiske Besiddelser.

Disse ligge paa Vestkysten imellem 71° og 54° N. Br., og indbefatte Kysten (imod N. temmelig langt ind i Landet) tilligemed endeel Øer. Landet er deels bølgeformigt, deels fuldt af nøgne Bjerge: Kysten er høi og indskaaren af mange dybe Fjorde. I den sydlige Deel (indtil Alaschka) findes store Skove. Paa nogle Steder dyrkes Kartofler og lidt Korn; men Skov (dog ikke i N.) og Peltsværk (fornemmeligen af Fiskoddere) ere næsten de eneste Producter af nogen Vigtighed. Russerne have taget Landet i Besiddelse**) siden 1822 ene for Peltshandelens Skyld, hvilken drives af et Handelscompagnie. — Indb.***) ere deels (mod N.) Eskimoere (indtil Prinds Williamssund), af hvilke Tschuktscherne ere den bekjendteste Stamme, deels Indianere. Vi mærke her: Halvøen Alaschka, 80 M. lang, med flere rygende Vulcaner; paa Øen Kodjak er Hovedopslagsstedet for Peltshandelen. Paa en af Kong Georg d. IIIdies Øer ligger Ny-Archangelsk (10,000 I.), Gouverneurens Sæde

i Europa. Høiere mod N. (ved Disko, Omenak og Upernavik) er —30° og endnu høiere Kulde ikke saa sjelden: men ved stille Vejr skal denne Kulde ikke være mere følelig end —16° i Danmark. Paa Østkysten synes Klimaet at være noget strengere end paa Vestkysten: 1829, efter den milde Vinter, var dog den gamle Is ikke overalt optøet, da den nye begyndte at danne sig (i August); i Oct. begyndte Slædefarten.

*) I det Sydlige ere de ved den stærke Forfølgelse nu næsten forsvundne. Grønlænderne bruge ikke Kjødet af dem (fordi de jages kun i det Indre, og det er dem for besværligt at medtage det), men kun Skindet, Hornene og Talgen. Ingen ere tæmmede som Huusdyr: det eneste saadanne er ogsaa her Hunden.

**) Af deres Kjød har Grønlænderen Føde, af Skindet Klæder, Baade og Telte, af Spækket Lys og Varme, af Tarmene Vinduer og Telteforhæng, af Senerne Syttraad, af Benene Beslag paa Slæder og Fangeredskaber. Af Hvaler faaes her nu ikke mange.

***) De ere (fra N. til S.) følgende: Upernavik (c. 73° N. Br.), Omenak, Rittenbænk, Jacobshavn, Christianshaab, Egedesminde, Godhavn (paa Øen Disko i Diskobugten), i det nordre Inspectorat; Holsteinborg, Sukkertoppen, Godthaab, Fiskernæsset, Frederikshaab, Julianehaab, i det sydlige J. Grændsen imellem begge Inspectoraterne er ved den dybe Fjord Rommelpot, c. 67° 30′ N. Br.

*) Efter Spitzbergens første Opdagelse 1596 blev Havet omkring samme Skuepladsen for en overordentlig Virksomhed, hvis Gjenstand Hvalfiskefangsten var. Hollænderne toge den største Deel i samme: de havde paa Spitzbergen en stor By af lutter Træhytter, som fra Holland forsynedes med alle Fornødenheder. I Aaret 1680 beskjæftigede denne Fart 260 Skibe og 14,000 Søfolk.

**) Deres Herredømme bestaaer kun i den udelukkende Jagtrettighed; de Indfødte adlyde dem ikke. Det er overhovedet egentligen Peltscompagniet under Tilsyn af Regjeringen, ikke denne, der befatter sig med disse Egne.

***) Deres Antal i Compagniets District anslaaes til 10,000, af hvilke 9000 ere Indfødte.

med store Magaziner af Peltsværk. Ved Beringsstrædet ligger Forbjerget Prinds Wales Cap, ved Fishavet Jiscap.

III. De Engelske Lande.

Vi forstaae herved hele Fastlandet af Nordamerica N. for de forenede Stater o: N. for c. 49° N. Br. (mod Ø, gaae de tildeels noget sydligere), med Undtagelse af det Russiske Nordamerica. Denne uhyre Landstrækning (c. 150,000 □ M.) bestaaer af følgende Dele: A. Vestkysten. B. Indianernes Lande. C. Landene ved Hudsonsbugten. D. Canada. E. Ny-Brunsvig. F. Ny-Skotland. G. Øerne.

A. Vestkysten.

Til Englændernes Besiddelser regnes Kysten imellem 54° og c. 49° N. Br.*) Landets Beskaffenhed og Producter ere omtrent de samme som i den sydlige Deel af de Russiske Lande, Fiskerie og Jagt efter Fiskoddere næsten de eneste Næringsveie. Klimaet er langt mildere end længere imod Ø. under samme Brede; Luften er overmaade fugtig, Vintrene milde, Vegetationen mod S. er riig og kraftig. — Kysten fører Navnene Ny Norfolk, Ny Cornwallis, Ny Hannover, Ny Georgien (tildeels). Ved den ligger blandt flere Øer Vancouvers Ø, hvor Englænderne i Nootka (ut) Sund 1786 grundede den ældste Colonie her, som nu skal være forladt. — Det indre Land indtil Steenbjergene, som er fuldt af Indsøer, Floder og Skove, kaldes nu af Jægerne Vest-Caledonien.

B. Indianernes Lande.

Herved forstaaes hele Nordamerica N. for 49° N. Br. indtil Fishavet**) og V. for Canada og Hudsonsbugtlandene (de Engelske og Russiske Besiddelser paa Vestkysten skulde egentligen regnes med hertil). I den vestlige Deel stryge Steenbjergene (the rocky mountains) i flere Kjeder igjennem Landet fra S. til N., og tabe sig V. for Mackenzieflodens Munding tæt ved Fishavets Kyst. Landet V. for disse Bjerge indtil Kystbjergene er temmelig ubekjendt, men synes at være et Høiland. Kystbjergene indeholde flere virksomme Vulcaner: det høieste Punct er Eliasbjerget (17,000 F.) Den større østlige Deel af disse vidtløftige Landstrækninger er en umaalelig, med et i Almindelighed tyndt Jordlag bedækket Steenflade, et paa enkelte lave Klippebænke nær aldeles fladt, overmaade raat og vandriigt Land, udmærket især ved sin ringe Hældning, hvorved utallige Indsøer og Sumpe danne sig. Med faa Undtagelser optage og afgive de Floder, og staae ved disse, enten stedse eller periodisk, i mangfoldig Forbindelse med hinanden, eller have dog et saa ubetydeligt og ubestemt Vandskjel, at den ene meget let vilde kunne ledes i den anden. Ved mange af disse Søer er det endog tvivlsomt, til hvilken Aftækning af Landet man skal regne dem, da de gjennem modsatte Afløb sende deres Vand baade til Fishavet og til Hudsonsbugten. Disse Søer og Floder ere de eneste Communicationsmidler i disse øde Egne. De vigtigste af disse Indsøer med deres Floder ere følgende: a) Omtrent midt i Landet under 59° N. Br. ligger den 50 M. lange Athapeskowsøe, i hvilken fra S. V. (fra Steenbjergene under 52° N. Br.) løber Floden Athapeskow, som løber fra Søen mod N. V. under Navnet Slavefloden; fra V. optager denne Fredsfloden og løber ind i den 800 □ M. store Slavesøe. Fra denne løber nu Mackenziefloden mod N. V., og falder, deelt i mange Arme, (under 67° 38′ N. Br.) ud i Fishavet, efter at den endnu paa høire Side har optaget et Tilløb fra den store Bjørnesøe. b) Længere mod Ø, løber Kobbermineflodeu, som kommer fra en Række af smaa Indsøer. c) Wollastonsøen afgiver mod N. V. Vand til Athapeskowsøen og mod S. O. til en mindre Søe, fra hvilken Bæverfloden, der tidligere har et andet Navn og nedenfor kaldes Churchill (Tschetsch), løber ud i Hudsonsbugten. d) Længere mod S. O. er den store Winipegsøe (60 M. lang). Den optager fra V. Saskatschawan (der i to Arme kommer fra Steenbjergene og staaer i Forbindelse med Bæverfloden), mod S. staaer den i Forbindelse med flere mindre Søer (af hvilke en ved en ubetydelig Strækning er adskilt fra Øresøen), og har sit Afløb til Hudsonsbugten gjennem flere Floder, af hvilke Nelsonsfloden er den største. Endelig sende adskillige mindre Søer deres Vand til Jamesbay, og imod N. staaer maaskee et Sy-

*) Om Grændsen imellem Englændernes og de forenede Staters Besiddelser er endnu nogen Strid.

**) Selve Nordkysten er ovenfor (under 1) beskreven.

stem af Indsøer igjennem Chesterfields Indløb i Forbindelse med Hudsonsbugtens nordlige Deel. — Klimaet er i Særdeleshed i den østlige Halvdeel meget skarpt og koldt*), og kun i de sydlige Egne vilde Agerdyrkning kunne lykkes nogenlunde (imedens paa Vestkysten Viin og Bomuld haves, endog vild, under 46°). — Landets Producter ere Skove (Birk, Bøg, Eeg, Fyr, Gran, Cedere, Elletræer; fra omtrent 64° ere for det Meste kun Buske, ei Træer, og 3° til 4° høiere mod N. forsvinde selv disse); Vildt, fornemmeligen Hjorte, Harer, Rensdyr, Elsdyr, vilde Oxer, Bøffeler, Bisonoxer, dernæst Peltsdyr, fornemmeligen Bævere og Oddere, videre Bjørne, Ulve, Losser, Ræve, mange Vand- og Sumpfugle. De eneste Huusdyr ere Hunde (hos Eskimoerne, til at trække Slæder). Indbyggerne ere Indianere, i det yderste N. Eskimoere. Indianernes Antal anslaaes til 400,000, af hvilke de 260,000 skulle leve V., de 140,000 V. for Steenbjergene. Mange af dem ere Nomader, andre boe i Landsbyer: Jagt og Fiskerie tilligemed Krig ere næsten deres eneste Beskjeftigelser. De staae almindeligen under Kaziker (Fyrster). De to bekjendteste Stammer Ø. for Steenbjergene ere Tschippevæerne og Knistinos. De andre saakaldte Nationer, hvis Navne stundom anføres, bestaae ofte kun af nogle Hundrede Mennesker. Alle Indianere antage et høieste Væsen („den store Aand") og desuden en stor Mængde Underguder; hos de fleste hersker den crasseste Overtro. De troe dog paa et andet Liv og paa en Gjengjeldelse efter Døden: de offre til Guderne Frugter, Dyr o. s. v., aldrig Mennesker. De drive Tuskhandel med Europæerne; for Peltsværk (især Bæver- og Odderskind) faae de især Geværer, Krudt og Brændeviin, som har anrettet skrækkelige Ulykker imellem disse Vilde, og meget fremskynder den hele Races Undergang. Englænderne tilegne sig Herredømmet over disse Lande; men dette bestaaer alene deri, at det Engelske Hudsonsbugt-Compagnie for Peltshandelen har endeel Forter og Etablissementer (meest blotte Blokhuse, ofte over 50 M. fra hinanden og beboede af nogle faa Europæere) for Peltshandelens Skyld, og at dette Compagnies Jægere ikke tillade Andre at jage her.

*) I Fort Franklin ved den store Bjørnesøe, c. 65° N. Br., fandtes en aarlig Middelt. af —6½, i Fort Entreprise ved Kobbermineelven, c. 64°, af —7°. Paa begge Steder iagttoges indtil c. —40° Kulde.

C. Landene ved Hudsonsbugten.

1. **Ny Wales**, Kystlandet V. og S. for Hudsonsbugten (det Indre have vi henregnet til Indianernes Lande, hvortil forresten disse Dele ligesaa godt kunde regnes, og hvilke de ganske ligne*). Ogsaa her ere Indb. mod N. Eskimoer, længere mod S. Tschippevæ-Indianere; deres Antal er i det Høieste 20,000, af hvilke 300 ere Europæere, adspredte omkring i Forterne og ved Peltsoplagsstederne. Landet deles ved Floden Churchill i Ny Nord- og Ny Sydwales: Peltscompagniets vigtigste Etablissementer ere (fra N. til S.): Fort Churchill, Fort York, Fort Albany, alle tre ved Hudsonsbugten.

2. **Labrador**, en 20,000 □ M. stor Halvøe imellem Hudsonsbugten og det Atlantiske Hav, adskilt fra Newfoundland ved Strædet Belle-Isle. Det er et meget raat, ufrugtbart og svagt befolket Land, som bestaaer af nøgne, græsløse Bjerge (rimeligviis 2000 til 3000 F. høie), Søer, Moradser og ufrugtbare Dale (kun enkelte ere mindre øde): det har nogen Lighed med Finland. Dog kjender man egentligen kun Kysten. I Dalene findes Mosser, mod S. Græs, nogle Buske og krumme, lave Træer, nemlig Fyr, Gran, Birk, Ceder. De samme Dyr, som vi have omtalt ved de øvrige af disse nordlige Lande, findes her, især mange Ulve og Bjørne; Peltsværk er ogsaa her den vigtigste Frembringelse, paa Østkysten drives tillige stærk Sælhundefangst og Fiskerie. Af Mineralier haves Labradorstenen. Klimaet er overmaade koldt, og kun i enkelte Dale i det Indre lidt mildere**). — Indbyggerne ere mod N. og V. Eskimoere, mod S. og V. Indianere (Knistinos). Begges Levemaade er her som i de vestlige Lande. Foruden disse findes her nogle Englændere i de for Peltshandelens, Sælhundefangstens og Fiskeriets Skyld oprettede Etablissementer, samt nogle Herrnhutere, hvilke have fire Missionsetablissementer (et af dem er Nain, 57° N. Br.). — Labrador staaer under Gouverneuren af Newfoundland.

*) Jordbunden er sumpig og ufrugtbar. Vinteren varer fra October til Mai, og Kulden er stundom næsten ligesaa heftig og angribende som i Polarlandene.

**) I Nain er Aarets Middelt. —2¼°, for Martsmaaned —11°, April —1½°, Mai 1½°, Juni 5°.

D. Canada (Canada).

Engelsk Canada (thi Canada i videre Betydning indbefatter Meget af den østlige Deel af Indianernes Lande, i Alt c. 30,000 □ M.) ligger N. for de Indsøer, hvis Afløb Lorenzfloden er, S. for Ny Wales og Labrador, imellem Indianernes Lande (hvor Grændsen er ubestemt) og Havet; det er idetmindste 11,000 □ M. stort. Den nordlige Deel er endnu Vildtnis, bedækket med uhyre Skove, Søer og Morads, riig paa vilde Dyr, men næsten udyrket. I den sydlige Deel findes en temmelig talriig Europæisk Befolkning i Stæder og Landsbyer, hvilken driver en blomstrende Agerdyrkning. Her ligger terrasseformigen, den ene over den anden (kun at Michigan og Huronsøen danne een Terrasse) en Kjede af store Indsøer, af hvilke 4, hvorigjennem Grændsen mod de forenede Stater løber, høre herhid: 1) Øvresøen, 1900 □ M. stor, 613 F. over Havets Overflade; den er berømt for sit gjennemsigtige Vand, og omgives mod N. af en 800 F. høi Klipperække. 2) Huronsøen, er 760 □ M. stor, (594 F. høit). Den forbindes med 3) Eriesøen*), som er 507 □ M. stor, og ligger 565 F. over Havets Overflade. Fra denne fører Niagarafloden, med det berømte 164 F. høie Vandfald, til 4) Ontariosøen, 582 □ M., (den ligger 231 F. høit). Med Huron staaer Søen Michigan (Mitsch), 750 □ M., i Forbindelse; men denne ligger ganske i de forenede Staters Gebeet. Ontariosøens Afløb til Havet er den mægtige, 140 M. lange, Lorenzflod, som for en Deel udgjør Grændsen mod de forenede Stater: den er i den halve Deel af sit Løb 1 M. bred, befeiles af Søskibe indtil 80 M. fra sin Munding, hvor den udvider sig til 20 M. Brede, og løber i den efter samme benævnede Bugt.**) — N. for denne Strøm og dens Søer, som med ringe Afbrydelse danne en Vandforbindelse af 436 M., gaaer fra V. til Ø. et 200 M. langt og henved 1000 F. høit Høidedrag, som danner Vandskjellet imod Jamesbai, til hvilken flere mindre Søer sende deres Afløb. Mod S. Ø. ere ogsaa nogle lave Bjerge, ellers er Landet for det Meste kun bølgeformigt eller ganske fladt. —

*) Eriesøen er et Centralpunct for den indenlandske Skibsfart: den befeiles af mange Baade og Dampskibe.

**) Regner man Søerne med, er dens Længde 460 M., dens Flodg. 62000 □ M.

Klimaet er i den østlige Deel meget koldt*): Vinteren varer fra October til April, og medfører Storm, Snee og overmaade stærk Kulde, saa at Qvikssølvet fryser (ɔ: —31°). Den vestlige Deel har et mildere Klima, og især kortere Vintere**). Sommeren er varm, og Aarstiderne veksle hurtigen. — Producter ere især uhyre Skove (meest af Naaletræer, Sukkerahorn), Korn, en stor Mængde Vildt og Peltsdyr. — Indbyggerne, over 1 Mill., ere Indianere c. 30,000 (Irokesere, Huronere, Nadowessiere, Tschippevæer o. fl.); Europæere, især Franske (mod Ø.) og Englændere (mod V.), og nogle faa Negere. Aarligen indvandre mange Tusinde Europæiske Colonister hertil (1832 over 51,000). Agerdyrkning og i den nordlige Deel Jagt ere Hovednæringsveiene. De Franske Indb. ere for det Meste Katholiker, Englænderne Protestanter.

Canada deles i to Provindser: 1) Øvre-Canada (indtil Ontario) og 2) Nedre-Canada (ved Lorenzfloden, indtil dens Munding), hver med en Gouverneur under en fælleds Generalgouverneur. Gouverneuren forestaaer Landet i Forbindelse med et Slags Parlament af to Huse: Medlemmerne af det ene vælges af Kongen, af det andet af Borgerne. Gouverneuren repræsenterer Kongen: hans Forhold til Parlamentet har megen Lighed med den Engelske Konges til Parlamentet i London; men Kronen har naturligviis Overhøiheden over Landet (ihvorvel den kun lidet blander sig i Forvaltningens Enkeltheder), og almindelige Love for Handel, Skibsfart og Told gives kun af det Engelske Parlament***).

1. Toronto, før York, ved Ontario, er nu Hovedstaden. 11,000 (7000) I.

2. Quebek ved Lorenzfloden, med en Havn, hvori 100 Linieskibe bequemt kunne ligge. Den er Sædet for Generalgouverneuren og for to Biskopper. 23,000 (30,000) I. Montreal (Montriœl) paa en Ø i Lorenzfloden, Sædet for Peltscompagniet (ɔ: de nu forenede Hudsonsbugt- og Nordvestcompagnier), og Hovedpladsen for Peltshandelen. 30,000 I.

E. Ny Brunsvig.

Ny Brunsvig ligger imellem Lorenzflodens Munding, Lorenzbugten, Fundybugten og de forenede Stater, og hænger ved

*) I Quebek er Middelt. for hele Aaret 4½°, for Marts M. —4°, for April 3°, for Mai 10°, for Juni 14°. Vinteren er der som i St. Petersborg (fundom —30°), Sommeren som i Paris.

**) Vinteren varer der kun fra Januar til Marts: de store Søer fryse aldrig heelt til.

***) Saadan omtrent er Forfatningen i de fleste af den Engelske Krones Colonier og Besiddelser udenfor Europa.

en smal Landstrimmel sammen med Ny Skotland. Det er 1350 □ M. stort og har 80,000 J. Landet ligner meget Canada: det er bølgeformigt og fuldt af Moradser, Søer og Skove. Producterne ere de samme som i Canada. Kysten er fuld af Indsnit. Indb. ere Indianere (de faa, der ere tilbage, ere for det Meste Christne), Englændere og Tydske. Landet regjeres af en Gouverneur. Af Stæderne er ingen betydelig.

F. Ny Skotland.

Ny Skotland (forhen kaldet Acadien) er en 670 □ M. stor Halvøe, med 120,000 J., omgivet af Lorenzbugten, Oceanet og Fundybugten. Landets Beskaffenhed, og Producter er som i Canada, kun er her stor Rigdom paa Steenkul. Klimaet er mere Øklima end der. Landet regjeres af en Gouverneur. — Den betydeligste Stad er Halifax (Hælifax) med en fortreffelig Havn, i Krigstid den Brittiske Flaades Station i America. Store Magaziner og Værfter. 20,000 J.

G. Øerne.

1. **Newfoundland** (Njufóundlænd) eller Terreneuve, en 1660 □ M. stor Ø, adskilt fra Labrador ved Belleislestrædet. Det er et raat, bjergigt Land med steile, meget spaltede Kyster, fuldt af Sumpe og Indsøer. Klimaet er koldt, fugtigt og ubehageligt; tyk Taage er her og paa de omliggende Øer meget almindelig. Havnene er tilfrysne sædvanligen i tre Maaneder, og Kysten ofte indtil Midten af Sommeren bedækket af Isbjerge. Landets Producter ere i det Hele de samme som i Canada: Træerne ere smaa og vantrevne, men kunne dog bruges til Skibstømmer. Kartofler og Kaal ere de dyrkede Planter, der lykkes bedst: Korn modnes dog ogsaa. Egen for Newfoundland er en Art meget store Hunde, der ligne de Grønlandske, men nu stedse mere forsvinde. Mange Hjorte findes. Men vigtigst er Fangsten af Hvalfiske, Sælhunde og de øvrige Dyr af denne Art og især af Kabliau paa de S. og Ø. for. Den liggende Sandbanker, især den henimod 130 M. lange og 25 M. brede store Newfoundlands Bank*). Af de oprindelige Indbyggere, Eskimoerne, ere kun faa tilbage: af Europæere, Englændere og Franske, findes 80/000, adspredte langs med den bugtede Kyst. — St. Johns (Dschons) (12,000 J.) er Gouverneurens Sæde og det vigtigste Oplagssted for Fiskene.

2. Prinds Edwards Øe eller St. Johns, i Lorenzbugten, 100 □ M., 3000 J. (Englændere og Franske).

3. Cap Breton ved Indløbet til Lorenzbugten imellem Ny Skotland og Newfoundland, 112 □ M., 20,000 J. (Skotlændere, Irlændere, Franske). Den er riig paa Skov, Vildt og Steenkul; Fisk, især Kabliau, fiskes i stor Mængde.

*) 1831 vare 756 Baade og 10,799 Mennesker beskjæftigede med Fiskeriet. Samme Aar fangedes 744,000 Sælhunde, hvoraf erholdtes 8761 Tdr. Tran.

4. **Bermudas** (Sommers) Øerne (32° N. B., 48° V. L.) et Archipel af mange, for det Meste meget smaa, Øer. De ere kun lave Klipper, der rage lidt op over Havet. De fleste ere ufrugtbare og kun 3 ere bebøede. Klimaet er dog mildt og sundt. De frembringe Skove, Bomuld, Sukker, Sydfrugter, Vandfugle, Fiske, o. s. v. De udgjøre 108 □ M. med 13,000 J., alle Europæere.

IV. De forenede Stater i Nordamerica.

1. Denne Forening af Fristater ligger imellem 50° og 107° V. L., og imellem 24° og 52° N. Br. Den grændser imod N. til Ny Brunsvig, Canada (hvor de store Indsøer danne Grændsen) og Indianernes Lande, mod V. til Mexico og det stille Ocean, mod S. til Mexico og den Mexicanske Bugt, mod Ø. til det Atlantiske Hav: Fladeindholdet kan anslaaes til 112,000 □ M. (da Grændserne ikke allevegne ere nøie bestemte, ere Beregningerne deraf noget usikre.)

2. **Jordbund og Klima.** Disse vidtløftige Landstrækninger ere ved to Bjergkjeder deelte i tre forskjellige og adskildte Hoveddele: a) I en Afstand fra Vestkysten af 150 til 200 M. gaaer fra N. til S. Steenbjergene (Rocky Mountains), en Fortsættelse af de Mexicanske Plateaux. Ogsaa her bestaae de af flere parallele Kjeder, imellem hvilke ligge Høisletter, og aftage mod N. i Høide: dog ere de endnu under 49° N. Br. henved 8000 F. høie: ved Grændsen af Mexico ligge Toppe af henved 12,000 F^{s} Høide. Landet Vest for Steenbjergene, Kystlandet ved det stille Ocean, gjennemstryges af anseelige Sidegrene af Kystbjergene, der begynde fra Californien og løbe langs med Kysten, indtil 15 M. fra den, mod N. (see S. 387): imellem dem afvexle Høisletter, frugtbare Dale og store Urskove. Kysten er steil og klippefuld. b) Ø. for Steenbjergene, imellem disse og Alleghany, udbrede sig nu de umaalelige Sletter omkring Missisippi og dens Bifloder. Dette Missisippiland har en ubetydelig Høide*), men sænker sig jevnt ned mod den Mexicanske Bugt. Det bestaaer deels af frugtbart, bølgeformigt Land, deels af uoverskuelige græsrige Sletter, Savanner eller Prairier (med enkelte, lig Skibenes Master paa Oceanet, fremragende Træer), deels

*) Længst mod V. skal det ligge 2400 F. over Havet, men ved Floden kun 500 F.; Middelhøiden er vel c. 800 F.

af vidtløftige Urskove: Skovregionen gaaer fra Lorenzfloden, parallel med Alleghany, imellem disse Bjerge og Missisippi (dog er der Savanne S. for de vestlige af de store Indsøer). V. for Missisippi er Savanne undtagen mod S., hvor der findes endeel Skov: nærmest mod Steenbjergene er Landet sandigt eller stenigt, meget øde og næsten en Ørken. Ø. for dette Lavland er den anden Bjergkjede, Alleghány (gæni), der som et lavere Høiland hæver sig omtrent under 34° N. Br., ovenfor Florida, og gaaer fra S. V. til N. O. henimod Mundingen af Lorenzfloden. Længden er henved 350 M., Breden 25 til 30 M. Flere parallele Kjeder (de blaae Bjerge, Cumberlandsbjergene, Apallacherne (latsch), hvis Middelhøide er 3000 F., og som alle ere meget skovrige, indeslutte frugtbare Høisletter og Længdedale, og falde jevnt af til begge Sider. Det høieste Punct er 6200 F. høit. c) Ø. for Alleghany er Kystlandet ved det Atlantiske Hav. Dette er i den nordøstlige Deel (ɔ: indtil 41° N. Br.), hvor Sidegrene af Bjergene ofte trænge lige til Havet, smalt, og Kysten selv steil, sønderreven og fuld af Bugter (see S. 385) og gode Havne: sydligere, hvor det er skjønt, bølgeformigt Land, bliver det stedse bredere, Kysten selv er der flad, sandig, fuld af Laguner, i Georgien bedækket med store Moradser. Gode Havne ere der sjeldnere. Længst mod S. ere betydelige Sumpstrækninger med uigjennemtrængelige Rørskove, paa Halvøen Florida ogsaa tørre Sandflader. — Klimaet*) er forskjelligt, ikke alene efter Breden men ogsaa efter Længden, see S. 390. I den nordlige Deel af Landet, indtil 35° N. Br., ere betydelige Afvexlinger i Temperaturen hyppige, ligeledes er Overgangen fra Sommer til Vinter meget brat. Mod S. bliver Luften stedse mildere, og fra c. 35° N. Br. hersker et Klima som i Sydeuropa, derpaa (i nogle Egne) som i Vestindien.

3. **Indsøer og Floder.** Af Indsøerne ere de ved Canada beskrevne store Søer V. for Lorenzfloden de vigtigste: de øvrige ligge paa Grændsen, Michigan ligger ganske i denne Stats Gebeet. Foruden dem er Champlain (Tschæmplæn) den eneste af noget Omfang. —

*) Natschez (ved Ny Orleans 180 F. høit) . . . . . .

	N. Br.	Marts	April	Mai	Juni	Aaret
Natschez (ved Ny Orleans 180 F. høit)	31° 28′	11½°	15°	17½°	21°	14½°
Williamsbury	37° 18′	6⅓°	3°	15°	20½	10½°
Philadelphia	39° 56′	5°	9½°	13°	18°	9°
New York	40° 40′	3°	7½°	15°	21°	9¾°

Regnmængden skal i New York være 34 T., ved Philadelphia 44 T.

Af Floderne nævne vi først Kystfloderne i det østlige Kystland, der fra Alleghany løbe gjennem smale Tværdale mod S. O. ud i det Atlantiske Hav: de staae vel i Størrelse langt tilbage for de store Strømme i det Indre, men ere dog meget vandrige og for det Meste seilbare endog for større Skibe, og derved overordentlig vigtige for Communicationen (man reiser hidtil i Nordamerica langt mere paa Floder end paa Landeveie). De ere (fra N. til S.) følgende: Connecticut,*) Hudson (Hodsen), Delaware (Délæhweer), Susquehannah (Søskehænnæ), Potowmak (Póto), Savannah (vænnæh). — I det indre Lavland er Nordamericas vigtigste Flod Missisippi. Den udspringer i en Høide af c. 1500 F., fra flere smaa Indsøer paa den Landryg, der gaaer fra de vestlige Bjerge henimod de Canadiske Indsøer, c. 49° N. Br., løber for det Meste mod S. S. O., og falder i den Mexicanske Bugt under 29° N. Br. Dens Længde er c. 600 M., dens Flodgebeet 54,000 □ M. I det øvre Løb er Seiladsen nogle Gange afbrudt, men efter de 15 F. høie Vandfald ved St. Anton (44° 50′ N. Br.), hvor den begynder sit nedre Løb, er den uafbrudt seilbar og indeholder en uhyre Vandmasse. Den danner ved sin Munding et stort Delta, der gjennemskjæres af Floder og stillestaaende Vande, og aarligen voxer ved den Jord, Floden opskyller. Flodbredderne og Kysterne af Deltaet ere tildeels saa lave, at store Moradser og Laguner danne sig, hvis Uddunstninger ofte ere meget skadelige (Febere). Her er Vegetationen overordentlig yppig: vældige Træer vække den Reisendes Forbauselse, og uhyre Rørskove indtage store Strækninger. Fra April til August svømmer Floden over, og sætter de den omgivende lave Sletter indtil 15 M. fra dens Leie under Vand, stundom 16 til 20 Fod dybt, hvor ikke Dæmninger og Diger standse Vandet. Iblandt dens mange og betydelige Bifloder ere de største følgende: a) Fra høire Side: 1) Missouri (suhri), der i Længde overgaaer Missisippi. Den udspringer paa Steenbjergene fra tre Kilder (c. 44° N. Br., i en Høide af 5000 F.), danner først en mod N. krummet Bue omkring en Sidegreen af Steenbjergene, og løber derpaa mod S. O. indtil den (c. 38° N. Br.) forener sig med Missisippi. 2) Arkansas kommer fra Steenbjergene og gjør

*) Paa et Sted sammenpresses denne Flod saaledes imellem tvende Bjerge, at dens Vand, ved det heftige Tryk og den deraf opstaaede voldsomme Strøm, bliver saa at sige haardt, og at Jern ikke kan synke deri.

paa et Stykke Grændsen mod Mexico. 3) Den røde Flod (fra Ny Mexico). b) Fra venstre Side optager Mississippi: 1) Ohio (eio). Den opstaaer paa Alleghanys vestlige Affald i Pennsylvanien, af to smaa Floder, flyder mod S. V. imellem Staterne Ohio, Indiana, Illinois paa den ene Side, Virginien og Kentucky paa den anden, og falder efter et Løb af 250 M. i Mississippi. I den falde Floderne Kentucky, Cumberland, Tennessee (fi) o. fl. — I det vestlige Kystland er kun een stor Flod, Columbia eller Oregan. Den udspringer (c. 51½° N. Br.) paa Steenbjergene, løber først mod N. og N. V., derpaa mod S., gjennembryder med en pludselig Vending mod V., under 46° N. Br., Kystbjergene og falder temmelig bred i det stille Hav.

Ved deres beundringsværdige Iver i at anlægge Kanaler søge Nordamericanerne endnu at forøge Fordelene af deres Lands Vandrigdom og mange store Strømme. Iblandt de 27 allerede fuldendte Værker af denne Art, hvis Mage Europa ikke kan opvise, nævne vi blot Erie-Kanalen (i New York), der forbinder Eriesøen og Hudsonfloden, og Chesapeak-Ohio-Kanalen (i Maryland og Pennsylvanien), der forbinder Washington med Pittsburg. — I de nyere Tider ere mange Jernbaner komne til.

4. **Producter.** Disse ere naturligviis efter Klimaet forskjellige. I Almindelighed kan bemærkes, at Agerdyrkning er Hovednæringsvei, men mod S., i de varme Egne, er det ikke Kornavl men Plantagedrift (Sukker- og Bomuldsavl) tilligemed Risavl, hvorpaa den gaaer ud. I det indre Land, forsaavidt som det endnu ikke er opdyrket, ere Skovene og de enten vilde eller tamme Dyr i dem og paa Savannerne Landets Rigdom. Forresten see S. 392. Landets Hovedfrembringelser ere da: næsten alle Metaller og nyttige Mineralier (dog endnu ikke nokſom benyttede). Herlige Skove, Korn (især Hvede, mod N. Rug), Tobak, Kartofler, Kakao, Indigo, Vanille, Bomuld (indtil 36° N. Br.). — En stor Mængde Vildt og Peltsdyr findes i de Vildmisser, som endnu udgjøre den største Deel af det Indre og af Vestkysten. Paa Savannerne V. for Mississippi findes store Hjorde af vilde Heste og Oxer samt Bøffeler. Af Huusdyr er Hornqvæget især vigtigt. I de sydligere Stater haves Silkeorme og Cocheniller.

5. **Indbyggernes** Antal er c. 16 Mill., af hvilke

omtrent 300,000 ere Indianere*), 2 Mill. Negerslaver**), de Øvrige hvide af Europæisk (mest Engelsk, dernæst Tydsk) Oprindelse. — I alle Stater herſker den fuldkomneste Religionsfrihed, hvorfor man tæller over 60 religiøse Secter, af hvilke den Presbyterianske Kirke har fleest Tilhængere. Det almindelige Sprog er Engelsk, dernæst Tydsk. Kunster og Videnskaber***) blive vel overalt befordrede, men endnu indtage Americanerne af flere Grunde ingen høi Plads i denne Henseende. For Almuens Underviisning er i Almindelighed sørget maadeligt nok, da Regjeringerne i de enkelte Stater enten slet ikke eller kun lidet bekymre sig om Skole og Kirke, men overlade Omsorgen derfor til Borgerne selv. Dog staae i disse Henseender de nordlige Stater ei lidet over de sydlige. — I de nordlige Stater er Industrien betydelig: der fabrikeres Uld, Bomuld, Læder, Jern, Sæbe, Lys, Sukker o. M. Handelen (næst Englands den største i i Verden) strækker sig over alle Verdensdele, og er af overordentligt Omfang. Til dens Fremme ere en Mængde Banker, ypperlige Postindretninger, Dampskibe o. M.

6. De forenede Stater udgjøre en foederativ Republik, hvis enkelte Stater, 24 i Tallet, have deres egne Love og egne, dog alleregne demokratiske, Forfatning; de ere i deres indre Anliggender for det Meste uafhængige af hinanden, men ere, hvad de fælleds Anliggender angaaer, forbundne ved a) Generalcongressen: Deputerede fra samtlige Stater, bestaaende af to Huse: Senatet (48 Medlemmer, 2 fra hver Stat, valgte paa 6 Aar) og Repræsentanternes Huus (212 Medl., 1 for hver 50,000 frie Indb., valgte paa 2 Aar); b) en fælleds Præsident, der vælges paa 4 Aar, har den udøvende Magt, er Øverstcommanderende over Krigsmagten og repræsenterer Staten i alle Forhold til fremmede Magter; c) Høiesteret. De enkelte Stater regjeres af en Gouverneur med en lovgivende Forsamling i to Kamre. I de forenede Stater gives ingen Adel og ingen paa Fødselen grundet Forskjel mellem de enkelte Stænder:

*) Deres Antal aftager stedse mere: de ere i den nyeste Tid alle blevne tvungne til at flytte V. for Mississippi, forsaavidt de ikke alt opholdt sig der. Endeel af dem have lagt sig efter Agerdyrkning og antaget Christendommen.

**) I de sydlige Stater, hvor barbariske Love handhæve Slaveriet; N. for Maryland ere meget faa Slaver.

***) Fuldstændige Universiteter findes ikke, men Academier eller Collegier for enkelte Faculteter.

men derimod gjør "Blodet" en meget stor Adskillelse, da ikke alene selve Negere og Mulatter, men Alle, i hvis Aarer Noget af en Farvets Blod flyder, om det end er i tredie og fjerde Led, paa de fleste Steder betragtes med dyb Foragt og ikke taales i Selskab med de Hvide af ublandet Herkomst: heller ikke for Lovene ere de ganske lige. — Den staaende Hær er omtrent 6000 Md., Landmilitsen er 1,150,000 Md. Sømagten tæller 12 Linieskibe, 16 Fregatter og endeel mindre Skibe.

7. Denne Foederativstat indbefatter 24 Stater, 1 Forbundsdistrict*), 3 Territorier eller Landskaber**) og 1 stort, kun af faa Hvide beboet, District, Vestdistrictet, (V. for Mississippi), som igjen er deelt i flere mindre.

De 24 Stater ere a) mod Øst, fra N. til S.: 1. Maine (Meen). 2. Vermont. 3. New Hampshire (Hæmmpschiir). 4. Massachusetts. 5. Rhode-Island (Rood-Eilænd). 6. Connecticut. 7. New York. 8. New Jersey (Dschérsi). 9. Pennsylvanien (væ). 10. Delaware. 11. Maryland (Meerilænnd). 12. Virginia (Virdschinia). 13. Nord-Carolina. 14. Syd-Carolina. 15. Georgia. b) længere inde i Landet: 16. Ohio. 17. Indiana. 18. Illinois. 19. Kentucky. 20. Tennessee. 21. Missouri. 22. Alabama. 23. Mississippi. 24. Louisiana.

Territorierne ere: a) Michigan, b) Arkansas, c) Florida.

Washington, ved Potowmak, Forbundets Hovedstad, Præsidentens, Generalcongressens og den fælleds høieste Rets Sæde. Den er meget stor, men Meget af den er endnu ikke bebygget: den har meget brede og regelmæssige Gader og mange prægtige Bygninger. Dens Havn, skjøndt næsten 60 M. fra Havet, er dog tilgængelig for store Skibe. 20,000 J.

4. **Boston** (Bost'n), en meget vigtig Handelstad, med en stærkt befæstet Havn, der kan rumme 500 store Skibe. Mange Fabriker (Segldug, Tougværk, Brændeviin). Mange Kanaler og 6 Jernbaner staae i Forbindelse med denne Stad. Den udmærker sig ogsaa ved mange videnskabelige Anstalter og flere lærde Selskaber. 65,000 J. (Revolutionens Udbrud 1723). I Nærheden er en Obelisk til Minde om Kampen paa Høien Bunkershill ved Staden (1775).

Lexington (t'n), hvor den første Skjermydsel forefaldt 1775.

*) Det regjeres umiddelbart af Congressen.
**) Disse have en provisorisk Forfatning og en af Congressen ansat Gouverneur. Naar et Terr. har 60,000 over 25 Aar gamle frie Indb., bliver det en Stat.

7. **New York** paa en Ø ved Udløbet af Floden Hudson, den største Stad i de forenede Stater, regelmæssigen og smukt bygget. New York er den vigtigste Handelstad i America, og en af de betydeligste i Verden: den er det fornemste Forbindelsespunct mellem America og den gamle Verden, og et stort Antal Paketskibe, nu især Dampskibe, gaae herfra til de betydeligste Handelstæder i Europa: desuden levende Handel paa China, Indien og andre Dele af Asien. Over 100 Dampskibe afgaae herfra i alle Retninger. Store Skibsværfter og Dokker, ypperlig Havn og Rhed. 115 Kirker. Mange lærde og almeennyttige Selskaber: betydelig Boghandel. [illegible] J.

Albany (Albæni) 24,000 J. Long Island, en Ø ud for New York.

Saratoga (Særæ) ved Hudson (Vourgoyne 1777).

9. **Philadelphia** (æræ) ved Delaware, en smuk Stad med brede, lige Gader. Den har 84 Kirker og 91 Capeller for 22 forskjellige Religionspartier, en Mængde Velgjørenhedsanstalter, videnskabelige Indretninger og Samlinger, lærde Selskaber, Seminarium for Missionairer o. s. v. Blomstrende Fabriker og Handel (især med Meel). En stor Mængde Bogtrykkerier og stor Boghandel. De forenede Staters Mynt er her. 190,000 J. (deraf 30,000 Tydske og 20,000 Franske).

Pittsburg, den vigtigste Handelstad i det Indre, vigtig især ved sine Fabriker (Glashytter, Jernstøberier, Kanonstøberier; Metalarbeide), hvorfor det kaldes det Americanske Birmingham. Skibsværfter. 20,000 J.

11. **Baltimore** ved Chesapeakbugten, en meget smuk Stad, har en meget betydelig Handel (Meel, Tobak, Bomuld, Kjød o. M.) og store Fabriker (Sukker, Rum, Jernvare, Toug). Skibsværfter. 81,000 J.

14. Charleston (Tscharlst'n), en smuk Stad paa en Landspidse. Handel (med Tobak, Bomuld, Indigo, Riis). God Havn. 30,000 J. (13,000 Negerslaver).

16. Cincinnati ved Ohio, Hovedpladsen for Handelen paa samme. Den har levende Handel og især blomstrende Fabriker (Skrift- og Metalstøberier; en stor Mængde Dampskibe bygges her). 48,000 J. (1810: 2300 J.)

24. **New Orleans** (Aarliæns) ved Mississippi, ikke langt fra dens Munding, en overmaade betydelig Handelstad, Stapelpladsen for alle det umaalelige Mississippilands

Producter, af hvilke (især Tobak, Korn, Bomuld og Sukker) herfra skeer en uhyre Omsætning. Handelen beskjeftiger alle Indb.; i Sæder og Levemaade er det næsten ganske en Fransk Stad. 48,000 J.

Territorierne ere for en stor Deel endnu Vildtnis, beboede af Indianere og adspredte Europæiske Colonister: kun hist og her findes Landsbyer og smaa, men rask opblomstrende, Stæder. Vestdistricter (hvoraf de enkelte Dele have forskjellige Navne) beboes næsten kun af Indianere, til hvilke Kjøbmænd komme for at handle med dem, især om Peltsværk. I Districtet Oregan (V. for Steenbjergene) er Fortet Astoria ved Columbia, Sædet for en af Congressen ansat Gouverneur.

2. Fristaten Mexico*).

Denne Stat grændser mod N. til de forenede Stater, mod Ø. til disse og den Mexicanske Bugt, mod S. til Guatimála, mod V. til det stille Hav. Den ligger imellem 15° og 42° N. Br., 73° og 107° V. L. og er c. 70,000 □ M. stor. (Andre angive kun 50,000 □ M., hvorved da vel de uafhængige Indianeres Land mod N. ikke er iberegnet).

2. Næsten i intet Land i Verden ligge Contrasterne imellem Høi- og Lavlandet saa nær ved hinanden, som i Mexico, og ingensteds kan man derfor mindre end her slutte fra Breden til Klimaet. De Mexicanske Cordilleras**), der hæve sig fra Panamas Isthmus, dele Landet i tre ganske forskjellige Regioner. Fra det paa begge Sider, men især ved den Mexicanske Bugt (hvor der ere mange Laguner og Sandbanker), flade, sumpige og meget frugtbare, men tillige hede og yderst usunde, Kystland stiger man jevnt opad til den tempererede Region, skjønne terrasseformigen liggende Bjerglandskaber, i hvilke Europæiske Sydfrugter herligen trives og en mild og sund Luft er herskende. Fra disse kommer man ligeledes stigende jevnt opad til det kjølige Høiland, som indtager den største Deel af Landet. Det begynder smalt imod S., under 17° N. Br., men tiltager mod N. i Brede medens det aftager i Høide, og strækker sig ud over Fristatens Grændser ind i tildeels ganske ubekjendte Egne. Indtil 21° N. Br. ligger Anahuacs Plateau, 7000 F. høit, hvilket Cordilleras i Skikkelse af Randbjerge omslutte.

*) Det skrives ogsaa Mejico. Begge Dele udtales Mechiko.
**) Ved det Følgende maa sees hen til Oversigten af America, S. 387.

Af de Vulcaner, der i en næsten fra Ø. til V. løbende, dog meget afbrudt, Række ligge paa samme, er Popocatépetl (Ildbjerget) den bekjendteste (c. 17,000 F.). Af denne og andre mægtige Vulcaner er den yndige Bjergdal, i hvilken Byen Mexico ligger, for en Deel omgiven. Den er 90 □ M. stor, flad, og indeholder flere Alpesøer, der ofte ved Oversvømmelse gjøre Skade endog i Staden Mexico. Under 21° N. Br. begynder Guanaxuatos (chuá) Plateau, hvor Høilandet deler sig i tre Bjergkjeder, (om disse Bjerge see S. 387). Imellem dem ligge vidtstrakte, tørre og stenige Plateaur, nemlig længst mod Ø. Ny Mexico, længst mod V. Ny Californien. Denne hele nordlige Deel af Mexico er lidet bekjendt, men bestaaer udentvivl overalt af tørre, skaldede Høisletter, længst mod N. endog af Ørkener. — Klimaet er paa Høilandet kjøligt og mod N. endog skarpt (i en Høide af 14,000 F. er Middelt. 0°), paa Mellemterrassen skjønt og behageligt. Lavlandet paa Kysten har tropisk Klima*): dette naaer dog ikke ud over 30°, og under 36° N. Br. haves allerede streng Vinter. Dog er i Almindelighed her (ikke i den hede Zone) Vestkysten varmere end Østkysten. I det hede Kystland er Luften usund, og ødelæggende Sygdomme ei sjeldne.

3. **Producter:** Guld, Sølv**), o. m. D. — Tropiske og Sydeuropæiske Vexter. Af Planter, der tjene til Menneskenes Næring, herske i det varme Kystland Maniok, Yams, Riis, foruden Kokos og Pisang, høiere oppe efterhaanden Mais, Hvede og de øvrige Europæiske Kornsorter. Skov findes stærk paa Affaldene, slet ikke paa

*) I Almindelighed hersker det tropiske Klima indtil 3600 Fs Høide, hvor tropiske Producter dyrkes: høiere findes Syditaliens Klima og Vegetation (Olie, Mais); Egne af 6 til 7000 Fs Høide have et Klima omtrent som Norditalien, og frembringe Vin, Sydfrugter og Hvede; Nordeuropæiske Kornsorter lykkes indtil 7000 F.; Naaletræer findes indtil 12,000 F., Palmer endog indtil 6000 F. Egne, der ligge høiere end 8000 F., have temmelig skarpt Klima, vandløs Jordbund, og ere for det Meste udyrkede. Dog frembringe locale Aarsager ofte store Afvigelser fra disse almindelige Regler. For Anahuacs Plateau angives:

	Høide	Middelt.
Vera Cruz .	0	20½°
Xalapa . . .	4068 F.	14½°
Mexico . .	7000	13½°

Sneelinien er under 19° N. Br. omtrent ved 14,100 F.

**) Forhen, da Bjergværkerne dreves med Iver, regnede man aarligen over 7000 Mark Guld og 2 Mill. Mark Sølv. Nu eies de rigeste Gruber af 10 Europæiske Bjergværksselskaber, men have hidtil, tildeels fordi de vare ganske forfaldne, ikke dækket de betydelige Udgifter.

Høilandet selv. — Imod N. findes Hjorde af vilde Heste og Hornqvæg.

4. **Indbyggerne**, hvis Antal er 7 til 8 Mill., bestaae af: a) Indianere, over 3 Mill. De inddeles i Fideles, der ere Christne, drive Agerdyrkning og andre, et bosiddende Liv forudsættende, Næringsveie, og Barbaros, Hedninger, der leve som Nomader af Jagt o. s. v. b) Kreoler, 1½ Mill.: de i Europa fødte Spaniere ere forviste. c) Blandede eller Farvede, 3 Mill. d) Negere, omtrent 8000, nu alle frie. — Herskende Religion er den katholske. — Mexico er en Foederativstat, indrettet efter de forenede Staters Mønster (med en Generalcongres i to Kamre, en Præsident o. s. v.). Den bestaaer af 20 Stater, 1 Forbundsdistrict (Staden Mexico med dens nærmeste Omegn) og nogle Territorier. — Landmagten var 1831 omtrent 23,000 Md. foruden 37,000 Md. Milits.

Mexico (7000 F. høit, 64 M. fra Havet), Hovedstaden og Regjeringens Sæde, den prægtigste Stad i America og en af de skjønneste og regelmæssigste Stæder i Verden, beliggende omtrent paa det samme Sted som den gamle, af Spanierne efter 1520 forstyrrede, Hovedstad. Den har et Universitet, en berømt Domkirke, den største i America, 30 Klostre, en stor Mynt (i hvilken skal være myntet over 2000 Mill. Pjastre), adskillige Fabriker, især en stor Tobaksfabrik. Mexico er Middelpunctet for Landets Handel. Mange Oldsager findes her og i de fleste andre Stæder. 170,000 J.

Guanaxuato (6400 F. høit) har 40,000 J., af hvilke de 30,000 ere beskjeftigede ved de rige Sølvminer, som ere i Nærheden.

Puebla de los Angelos (7000 F. høit) har mange Fabriker og Handel. 70,000 J.

Vera Cruz (Krus) paa det Sted, hvor fordum Cortez landede, ved den Mexicanske Bugt. Den har en Havn, over hvilken næsten al Mexicos Ud- og Indførsel skeer, og derfor en meget betydelig Handel. Luften er, formedelst Heden og de mange Moradser i Nærheden, overmaade usund. 16,000 J. Ved Staden ligger Fortet St. Juan de Ulloa (Chuan-Ullóa), Spaniernes sidste Besiddelse i Nordamerica (indtil 18de November 1825).

Tlascála, forhen Hovedstaden i en Indianerstat. 4000 J.

Acapulco med den bedste Havn paa hele Vestkysten af Nord-

america, men overmaade usundt Klima. 4000 J. Tampico paa Østkysten (Spanierne 1829).

Paa Halvøen Yucatan, hvis fornemste Product er Campechetræ, have Englænderne nogle Etablissements og Ret til at fælde Mahogni- og Campechetræ; de have ogsaa, skjøndt, som det synes, imod Tractaterne, anlagt Forter og hidsendt en Militærmagt. — Paa Halvøen Californien (meget tør, men frugtbar hvor der er Vand) ere kun nogle, af Dominicaner- og Franciscanermunke oprettede, Missioner for at omvende de her omstreifende hedenske Indianere (c. 10,000), og nogle faa Militærposter.

VI. Guatimála eller de forenede Stater i Mellemamerica.

Denne Stat omgives af Mexico, Sydamerica, det stille Ocean og den Mexicanske Bugt; den ligger imellem 77° og 67° V. L., 16° og 8° N. Br., og udgjør omtrent 10,000 □ M. — Landet er en Fortsættelse af Mexico, men Bjergene have ikke den samme Høide (ikke over 14,000 F.) og Høisletterne ikke den Udstrækning som der. Det høieste Strøg af Bjergene gaaer langs med Vestkysten, omslutter den 168 □ M. store Søe Nicarágua, og udmærker sig ved sine mange, henved 10,000 Fod høie, Vulcaner. Fra denne Hovedkjede gaae lave Sidegrene mod Ø. indtil Kysten. — Klima og Producter ere som i Mexico, da Landet har de samme Høideforhold, kun at, formedelst den sydligere Beliggenhed, paa lige Høide Luften her er mildere end der, og Heden i Kystlandet større. — Indbyggerne ere 2 Mill. (400,000 Europæere og Kreoler, 800,000 Mestizer og Mulatter, 600,000 omvendte og tildeels civiliserede Indianere, 200,000 uafhængige Indianere eller Barbaros.) Slaver findes ikke. Den katholske Religion er den herskende. Statsforfatningen er som i de forenede Stater i Nordamerica. Enhver af de 5 Stater har sin egen Forfatning: Vest- og Nordkysten beboes af uafhængige Indianerstammer. Landmagten er 1800 Md. og 20,000 Md. Milits.

Guatimála la nueva (St. Jago de G.), Hovedstaden, beliggende i Forbundsdistrictet, paa en frugtbar Høislette. Den er meget regelmæssigen bygget, har et Universitet, mange Fabriker og megen Handel. Formedelst de hyppige Jordskjelv ere alle Husene meget lave. 50,000 J.

B. Sydamerica.

Sydamerica bestaaer i politisk Henseende af følgende Hoveddele: 1) De tre Columbiske Republiker. 2) Rep. Perú. 3) Rep. Bolivia. 4) Rep. Chili (Tschi). 5) Patagonien. 6) Rep. Buenos Ayres eller de forenede Stater ved La Plata. 7) Rep. Uruguay (eller Banda Oriental, Cisplatina). 8) Staten Paraguay. 9) Keiserdømmet Brasilien. 10) Guyana. Hertil komme 11) Øerne.

Efter de dyrkede Planter kan man antage for Sydamericas hede Zone 4 Regioner: a) 0—3000 F., hvor Bananer, Kokospalmer (indtil 1200 F.), Sukkerrør, Kakaotræet (indtil 1200 F.), Indigo, Manihot og andre tropiske Vœrter dyrkes, og Risen hersker; b) 3000—6000 F., hvor Maisen især dyrkes; c) 6000—10,000 F., de Europœiske Kornsorters Region. Paa nogle Steder under Æquator stige tropiske Træer, f. Ex. Palmer, endog indtil 9000 F. Kornarterne begynde her i en Høide, i hvilken de paa Alperne allerede ere ophørte. d) 10,000 F. — Sneelinien, den udyrkede Region: i den nederste Deel dyrkes dog Kartofler og paa nogle Steder Korn, af hvilke de første paa nogle Steder trives indtil 14,600 F., Byg indtil 13,100 F. Skove mangle fra 5° N. Br. til 20° S. Br. enten ganske, eller bestaae af Træer, som ei taale megen Vinterkulde, og derfor kun naae indtil henved 11,000 F. Sneelinien er fra 19° N. Br. til 30° S. Br. over 14,000 F. høi, og er høiest (16,500 F.) ikke under Æquator men omtrent under 8° S. Br.

1. De tre Columbiske Republiker*),

Venezuela, Ny Granada og Ecuádor (Quito).

1. Disse Lande ligge imellem 63° og 41° V. L., 6° S. Br. og 12½° N. Br., og grændse mod N. til Guatimála og det Caraibiske Hav, mod Ø. til det Atlantiske Hav, Guyana og Brasilien, mod S. til Brasilien og Peru, mod V. til det stille Hav. Fladeindholdet er omtrent 60,000 □ M. — Kyststrækningen paa Vestsiden er nøgen, tør og ufrugtbar, trykkende heed, bedœkket med Sand, Steen og Salpeter; den er i det Høieste 10 til 15 M. bred, paa de fleste Steder meget smalere. Fra den hæver Landet sig gjennem skovrige Affald til

*) Opstaaede siden 1831 af den forrige Republik Columbia.

Andesbjergene, som strax ved deres Indtrædelse fra Peru mod S. danne Quitos Høislette, en fra S. til N. c. 50 M. lang, 3 til 4 M. bred og mellem 8 og 9000 F. høit liggende Dal. Den begynder i S. ved 5½°—3¾° S. Br., og slutter i N. ved ½°—1¼° N. Br., hvor Bjergkjederne, der havde deelt sig, igjen forene sig. Disse, paa alle Sider af Andesbjergenes sneebedœkte Toppe omgivne, Høisletter og Dale aabne sig imod Vestkysten og det østlige Lavland kun i faa og vanskeligen tilgængelige Tværdale, have en mild og næsten stedse uforandret Luft, og ere yderst frugtbare og godt befolkede; kun lide de af Jordskjelv og af de dem omgivende Vulcaners Forstyrrelser. I Quitos Alpeland findes i Alt 16 Vulcaner, hvis Udbrud stedse ledsages af heftige Jordskjelv. I den vestlige Kjede ligge blandt andre Pichincha (tsch-tsch), c. 15,000 F., og Tungurágua (15,500 F.), i den østlige Cotopáxi (chi), 17,700 F. I Vestkjeden er ogsaa Chimborázo (20,100 F.), som dog ikke er nogen Vulcan. Længere mod N. dele Andes sig i tre Grene*), af hvilke den østligste gjør Vandskjellet imellem Orinoco og Magdalenefloden, og bærer det 8400 F. høie Plateau Santa Fé de Bogotá; den midterste Green af Andes bliver indtil 17,000 F. høi, men taber sig mod N. i Lavlandet; den vestlige Green er lavere end de andre, hæver sig mod N. igjen til større Høide, og ender ved Panamatangen med en neppe 500 F. høi Flade. Uden Forbindelse med Andes: ere a) Venezuelas Kystbjerge, dannede af to parallele Kjeder. b) Sta Marthas Sneebjerge. Om begge see S. 387. c) Længere mod Ø. (adskilt fra disse Høilande ved Orinocosletterne) ligger Guyanas Høiland, der ikke udgjør nogen enkelt Kjede, men bestaaer af flere Grupper (den vestligste hedder Parimebjergene) og mellemliggende Høisletter. De begrændses mod S., V. og N. skarpt af Orinoco, men ere i det Indre kun lidet bekjendte. — Lavlandet i denne Deel af Sydamerica bestaaer foruden Kyststrækningen**), om hvilken alt er talt, og en

*) Ved det Følgende sammenligne man Indl. til America S. 386.

**) Nordkysten er heed, fugtig og usund. Forskjellen imellem Temperaturen der og paa de noget høiere liggende Steder vil sees af følgende Exempel:

	Høide	Aarlig Middelt.	Vintert.	Sommert.	Høieste Temp.	Laveste Temp.
La Guayra	0	22¼°	18½°	23¼°	28°	16⅔°
Caraccas	2700 F.	16⅔°	15°	19½°	23⅔°	9°

Indtil 1800 F., i den hede Region, er Middelt. mellem 18½° og 24° i) Skovene ved Orinoco 20°); indtil 6600 F. mellem 17½° og 13½°; indtil

smal Dal langs med Magdalenefloden, af en liden Deel af Amazonsletterne, mod S. O. (hvilke vi beskrive nedenfor ved Brasilien), og af Stepperne ved Orinoco, de saakaldte Llanos (Ljanos), umaalelige, næsten ganske horizontale, Lavsletter (17,000 □ M.), umiddelbart ved Floden bedækkede med tætte Urskove, ellers skovløse Græsmarker, der i de forskjellige Aarstider have et høist forskjelligt Udseende. I den tørre Aarstid ligne de Sahara: næsten alt Planteliv er uddøet, Jordbunden er steenhaard og fuld af Revner; indhyllede i Støvskyer streife de store Hjorde af vilde Heste og Hornqvæg omkring, og søge en endnu ikke aldeles udtørret Sump for at stille deres brændende Tørst. I det tørrede og stivnede Dynd ligge Slanger og Krokodiler begravne, ikke døde men kun slumrende (lig nogle af Nordens Dyr om Vinteren), indtil Fugtighedens Gjenkomst atter kalder dem til Live, hvorpaa de skyde den nu løsnede Jord fra sig. Naar da Regntiden kommer, forvandler den øde Ørken sig til en smilende Slette, bedækket med mandshøit Græs, hvis for Vinden bølgende Overflade erindrer om det bevægede Hav, hvorfor disse Llanos i Landet selv ofte kaldes „Græshavet." Da rører sig et tusindfoldigt Liv der, hvor før Gravens Stilhed herskede. Men efterhaanden stiger Vandet i Floderne og Bækkene, svømmer over og forvandler en Deel af Stepperne, navnligen henimod Mundingen af Orinoco, til en uoverskuelig Indsø, saa at Indianerne leve paa Træerne, og de samme Dyr, der endnu for kort Tid siden vansmægtede af Tørst, nu maae søge deres Næring svømmende, og derved ofte blive Krokodilernes Bytte. Man kan da seile i Pramme over Markerne*).

2. **Floder.** Til det stille Hav flyde kun smaa Kystfloder. Til det Caraibiske Hav flyder **Magdalenefloden**, 120 M. lang, som udspringer paa Andes c. 1° N. Br., og i flere Arme falder i Havet. — Næsten alle Vande i Landets østlige Aftækning optager **Orinoco**, som udspringer paa Guyanas Høiland (omtrent 5° N. Br., 47° V. L.), løber først mod Ø., derpaa mod S., V., N. og endelig mod N. O., hvorved den danner en stor Bue omkring hele Høilandet, og falder med 40 Mundinger i det Atlantiske Hav. Fra April til Septbr. oversvømmer den det omliggende Land, og har da paa nogle Steder en Brede af 25 M. Dens Længde er 320 M., Flodg. 17,600 □ M. Den staaer paa en mærkelig Maade i Forbindelse med Marannon, da en Arm, Cassiquiari, gaaer fra den til Rio Negro, der løber ud i Marannon. — I den sydøstlige Deel af Landet løber **Marannon** (om den see ved Peru og Brasilien), som her optager Rio Negro og Japura. — Den største Indsøe er Maracaibo, 18 M. lang og 12 M. bred; den staaer ved et Stræde i Forbindelse med Havet, og optager en stor Mængde Floder og Bække.

3. **Producterne** ere for det Meste de samme som i Mexico; som Forskjelligheder bemærke vi, at her findes mere Guld og Platina, ikke meget Sølv; Kakao er en vigtig Udførselsartikel, ligeledes Chinabark, og paa Gavntømmer er en stor Overflødighed. Af Dyr komme her til Condoren, Jaguaren og flere; de vilde Hestes og Oxers Antal er endnu større end i Mexico. Store Skove findes paa Affaldene af Bjergene og i Noget af Lavlandet. Se Nærmere see ovenfor S. 420; i Quito stiger Kornet kun indtil 9000 F., og ogsaa Sneelinien er lavere end i Peru (see S. 420).

4. **Indbyggernes** Antal er 3 Mill., af hvilke omtrent 1,200,000 ere Europæere og Kreoler, 200,000 frie Indianere (meest mod S. O.), Resten Blandede. Negerslavernes Tal er ubetydeligt: de fleste ere alt frigivne, og for Fremtiden maae ingen Slaver findes. — De tre Republiker have en Forfatning efter de Nordamericanske Staters Mønster; den katholske Religion er den almindeligste, men andre skulle have lige Rettigheder. Dog ere disse Staters Forhold (ja endog Grændserne) ikke fuldstændigen ordnede, og alle Angivelser af deres financielle og militære Styrke, af den administrative Inddeling, o. s. v., derfor høist usikkre.

A. Venezuela.

(1,000,000 I.)

Caráccas, ved Foden af et høit Bjerg (2,400 F.), driver en betydelig Handel over Havnen La Guayra (som dog mere er en maadelig Rhed end en Havn). Caráccas har et Universitet. 45,000 I. (Jordskjelv 1812).

15,760 F. i den nedre Deel (til 9000 F.) mellem 13¼° og 9½°, i den øverste (fra 11,4(-) F.), hvor der kun i den nederste Deel boer Mennesker, mellem 4° og 1°.

*) Den saakaldte Parima-Søe existerer neppe, men beroer formodentligen paa en Feiltagelse, foranlediget ved disse Oversvømmelser.

Puerto Cabello (veljo) en vigtig Handelsplads, Spaniernes første (1497)) og sidste (1828) Besiddelse i Columbien. 7000 I. Venezuela (d: Lille Venedig, fordi det er bygget paa Øer og Pæle) eller Coro, ved en Havbugt, som en Canal forbinder med Søen Maracaibo. 10,000 I. Maracaibo ved Udløbet af Søen M. 20,000 I.

B. Ny Granada. 22000 □

(1,300,000 I.)

Sta Fé de **Bogotá**, Hovedstaden, 8200 F. høit. Universitet. Formedelst Jordskjelvene ere Husene kun een Etage høie. Stor Regnmængde. 50,000 (40,000) I.

Panamá med en Havn ved en Bugt af det stille Hav. 25,000 (10,000) I. Porto bello (veljo) paa en Landtunge ved det Caraibiske Hav, har en god Havn, men et meget usundt Klima, hvorved Befolkningen aftager meget (efter Nogle er den kun 500). En stor Messe holdes her. Cartagena har en god Havn (ved Mundingen af en Arm af Magdalenafloden), en stærkt befæstet Station for den Columbiske Marine. Universitet. 20,000 I. Popayán i en meget skjøn Egn. 20,000 (7000) I.

C. Ecuádor. 75 000 □

(600,000 I.)

Quito, en stor, men uregelmæssigen bygget Stad, næsten lige under Æquator, c. 9000 F. over Havet, ved Foden af Pichincha. Universitet. 70,000 I.

Guyaquil ved det stille Hav, har temmelig megen Skibsfart. 20,000 I. — Overalt i disse Egne findes en stor Mængde mærkelige Levninger af Bygninger og andre Værker fra Oldtiden.

II. Republiken Perú.

1. Perú ligger imellem 47° og 63° V. L., $3\frac{1}{5}$° og 21° S. Br. (den største Deel af Landet naaer dog kun til 15° S. Br.), og omgives af Ecuádor, Brasilien, Bolivia og det stille Hav; det er omtrent 30,000 □ M. — Peru er en Fortsættelse af Ecuádor. Ved det stille Hav er et 10 til 15 M. bredt Kyststrøg, **Valles** (Valjes), fladt, sandigt, trykkende hedt, for det Meste en gold Ørken.*) D.

*) Her ere to Aarstider, en varm, fra October til Mai, med temmelig klar Luft og $16\frac{1}{2}$° til $21\frac{1}{2}$° Middelt., og en koldere, fra Mai til October, med tyk Luft og 16° til $16\frac{1}{2}$° Middelt. Men Regn er her yderst sjelden, Torden ubekjendt (see S. 390).

for dette hæve sig **Andes**, der ogsaa her bestaae af to parallele Kjeder, udgaaende fra c. 15° S. Br. og forenende sig c. 11° S. Br., hvorfra igjen 3 Kjeder udgaae og forene sig paa Grændsen af Ecuádor. Dette Perus Høiland, **Sjerras** kaldet, deles ved hine Bjergkjeder i flere Afdelinger, har ved en Middelhøide af 10 til 12,000 F. et mildt Klima og sund Luft, og er i de skjønne Alpedale meget frugtbart og godt befolket. Indtil 13,000 F. ere disse Egne endnu bebøede, Stæder og stærkt befolkede Egne findes i en Høide, der overgaaer Alpernes øverste Toppe; Korngrændsen er fra 13,000 F. (sammenl. S. 420); de fleste Pasfe ligge c. 14,000 F. høit. Den høieste Deel af Landet er paa Sydgrændsen ved den store Alpesøe **Titicáca** (250 □ M., 12,000 F. høit). I den sydlige Deel af den vestlige Kjede er en stor Mængde **Vulcaner**. D. for Andes ligger først en sumpig og skovrig Egn (sammenl. S. 316 og 348), saa et steppeagtigt Strøg, derpaa de uhyre **græs- og skovrige Sletter omkring Amazonfloden***): de have en rig Vegetation, men beboes næsten kun af Indianere. — I Peru danner sig Jordens største Flodsystem, **Marannons** eller **Amazonfloden**. Som den egentlige Kildeflod maae vi betragte Apurimác, der udspringer V. for Søen Titicáca (c. 16° S. Br.) fra en mindre Alpesøe, gjennembryder Østkjeden, optager (c. 11° S. Br.) den fra Bolivia kommende Beni (c. 200 M. lang), hvorpaa den kaldes **Ucayale** og løber mod N. ind i Sletterne. Her forener den sig med **Tunguragua** eller **Marannon** (hvilket Navn nu Hovedstrømmen beholder), der kommer fra en Sø i Peru, c. $10\frac{1}{2}$° S. Br., og indtil 5° N. Br. løber i den mellem Andes bjergenes tvende Kjeder liggende Længdedal, derpaa vender sig mod N. O., og løber omtrent paa Nordgrændsen af Peru ind i Brasilien (hvor dens videre Løb omhandles). En Mængde store Floder løbe baade fra **Peru** og Columbien til samme.

2. Om **Klima og Producter** gjelder omtrent det ved Columbien Sagte; Korn lykkes her indtil 13,000 F., Mais indtil 12,000 F. Her er større Rigdom paa **Guld** og **Sølv**, ogsaa **Chinabark**, derimod ere kun faa Skove. Næsten alle Sydamericanske Dyr findes her; foruden de

*) See om dem ved Brasilien. Dog er i Peru, hvor de endnu ligge høiere, Vegetationen ikke ganske saa yppig som længere mod O.

ved Mexico og Columbien nævnede komme her **Llama** (Lja) og **Vicunna** til.

3. **Indbyggernes** Antal er, foruden de uafhængige Indianere, der som fuldkommen Vilde leve i de østlige Sletter, og hvis Antal af Nogle (men meget usikkert) anslaaes til 400,000, omtrent 1,350,000. Af disse ere omtrent 800,000 **Indianere** (men Christne og temmelig civiliserede), 200,000 **Hvide**, 300,000 **Mestizer** og **Mulatter**, c. 40,000 **Negere** (ingen Slaver). Den **katholske Religion** er herskende. **Statsforfatningen** er som i de andre Americanske Republiker.

4. **Lima**, Hovedstaden, 1 M. fra Havet, en regelmæssigen bygget, befæstet Stad. Den har et **Universitet** og mange videnskabelige Anstalter, 40 Kirker (af hvilke nogle indeholde en overordentlig Rigdom af Guld og Sølv), mange Fabriker og levende Handel over Callao. 70,000 I. (Jordskjelv 1828).

Callao (Kaljao) Limas Havn, en befæstet Søstad, Spaniernes sidste Besiddelse paa Americas Fastland (indtil 22de Jan. 1826). Ayacucho (kutscho), Landsby (Slag 1824). Cuzco, paa Andes, Landets gamle Hovedstad og Ynkaernes Residents. I og omkring den findes beundringsværdige Ruiner af de prægtige Bygninger (Solens Tempel), Landeveie og M., som Peruanerne i Oldtiden have opført, og som minde om den Kraft og den Civilisation, der dengang fandtes hos denne Nation. Endnu er Cuzco Landets anden Stad. Universitet. 44,000 I.

III. Republiken Bolivia eller Øvre-Peru.

Bolivia ligger imellem 40° og 51° V. L., 24° og 11° S. Br., omgivet af Peru, Brasilien, Paraguay, Buenos Ayres, Chili og Sydhavet, og udgjør c. 20,000 □ M. Det ligner i Henseende til Jordbund, Klima og Producter (mange ædle Metaller) ganske Peru. **Kyststrækningen** (ikke ret lang) er ogsaa her sandig og ufrugtbar; derpaa komme **Andesbjergene**, der ved Indtrædelsen fra Chili kun udgjøre een Kjede, men mellem 20½° og 19½° S. Br. dele sig (første Gang) i en østlig og vestlig Kjede. Imellem begge strækker sig en frugtbar Længdedal med mild Luft, den cultiverede Deel af Landet, som mod N. hæver sig henimod Titicáca til en Høide af 12 til 14,000 F.; en Egn altsaa, der kun kan sammenlignes med den ved de hellige Søer i Thibet. Her (S. O. for Titicáca) ligge

i den østlige Kjede den nye Verdens høieste Bjerge, nemlig Sorata (23,600 F.), og Illimani (23,000 F.). Mellem 22° og 18° S. Br. gaaer her en Sidegreen fra Andes mod N., og gjør Vandskjellet mellem Marannons og La Platas Tilløb. Ø. for Andes sænker Landet sig med skovrige Affald ned til Lavlandet, som først er bedækket med Sumpe og Skove, hvor der da er heedt og usundt (sammenl. S. 425), dernæst gaaer over til Stepper og Pampas. Høilandet er temmeligt nøgent, og Luften meget tør. — Foruden den ved Peru nævnede Beni mærkes blandt de mange Floder, der løbe enten til Marannon eller La Plata, **Mamore**, der opstaaer af to mindre Floders Forening, løber mod N. O. ind i Brasilien, hvor den kaldes **Madeira** (Madéira), og falder i Marannon. — **Indbyggernes** Antal anslaaes til c. 1 Mill. (efter Andre kun 800,000), af hvilke de Halve ere næsten ganske uafhængige Indianere (mod N.). Religionen er den **katholske**. Forfatningen er republikansk.

Potosi, berømt af sine Sølvminer: Staden ligger 12,500 F., de høieste Grubber henved 16,000 F. over Havet. 25,000 (9000) I.*) — **La Paz**, over 11,000 F. høit. 20,000 (40,000) I. Den har nogen Handel især med Paraguaythee. **Chuquisaca** (Tschuki)**), Hovedstaden og Congressens Sæde. 12,000 I.

IV. Republiken Chili.

1. Chili er et 260 M. langt, c. 20 til 40 M. bredt Kystland, som ved Andesbjergene skilles fra Buenos Ayres. Det ligger mellem 24½° og 43½° S. Br., og støder mod N. til Bolivia, mod S. til Patagonien. Fladeindholdet er 9000 □ M. **Kyststrøget** er, som i de nordlige Lande, fladt og eensformigt, men i den sydlige Deel, og overhovedet, hvor ellers Vand ikke aldeles mangler, udmærker det sig ved Frugtbarhed. Affaldene af Andes danne yndige Dale, gjennemstrømmede af smaa Floder og bedækkede med Skove. **Andes** selv danne en eneste smal Kjede, der indeholder sneebedækkede Toppe af maaskee henved 20,000 F^s. Høide, samt (især mod S.) 46 Vulcaner, hvis Udbrud ere forbundne med Jordskjelv og ofte gjøre

*) Nogle angive over 100,000 I., men dette kan kun gjelde om ældre Tider. — Værdien af det Sølv som er vundet her fra 1747 til 1820, anslaaer Humboldt til c. 5700 Mill. Livres!

**) For ogsaa kaldet La Plata, Charcas, Sucre.

store Ødelæggelser. Kun faa besværlige og over 10,000 F. høie Passe føre her over Andes, som desuden kun til en vis Tid af Aaret kunne passeres, saa at Chili er et af Naturen meget isoleret Land. Tvende Sidegrene (c. 32° og 25° S. Br.) gaae til Lavlandet mod Ø. — **Klimaet** er i den nordlige Deel varmt og tørt, i det Øvrige tempereret, men overalt sundt. — **Producterne** af Mineralriget ere de samme som i de tre ovenfor beskrevne Lande, dog er den naturlige Rigdom paa Metaller her mindre end der. Den hede Zones Vækster findes ikke her, derimod **Europæiske Sydfrugter og Kornarter, Kartofler, Viin.** Skovene indeholde mange store og kraftige Træer, og levere meget Bygningstømmer. **Europæiske Huusdyr**, ogsaa vilde Heste og Hornqvæg. I Havet ere mange Hvalfiske; Slanger findes ikke.

2. **Indbyggernes** Antal er omtrent 1 Mill. Deraf ere 400,000 de uafhængige Araucanere (Ara-uc), et temmelig civiliseret Folk, Hedninger med en aristocratisk-monarkisk Forfatning. De Øvrige ere for det Meste af Europæisk Herkomst: Negernes og de Blandedes Tal er ikke stort. — Den katholske Religion herskер. Statsforfatningen er som i de Columbiske Fristater.

3. **St. Jago de Chili**, Hovedstaden paa en vid Slette. Universitet. Mynt, Handel. 60,000 I. — **Valparaiso**, den vigtigste Handelstad paa Americas Vestkyst. Skibsværfter; god Havn; befæstet. 25,000 I.

Til Chili høre Øerne Juan (Eh.) Fernandez, hvor Al. Selkirk, der gav Anledning til Romanen Robinson Krusoe, opholdt sig (1704—1709); ligeledes Chiloe-Øerne.

V. Patagonien.

Patagonien eller **Magelhaens-Land** er den c. 20,000 □ M. store Sydende af Americas Fastland, der mod N. støder til Buenos Ayres, mod Ø. til det Atlantiske Hav, mod S. til **Magelhaens-Strædet** (70 M. langt, 1—12 M. bredt, fuldt af Klipper), mod V. til det stille Hav og Chili. Vestkysten er høi med mange Bugter og Fjorde, der opfylde de dybeste Dale af Andesbjergene (som i Norge paa Vestkysten); Østkysten er flad og har ligeledes adskillige Bugter. Patagonien*) er en Fort-

*) Hele Landet og især det Indre er os kun ufuldkomment bekjendt.

sættelse af Nabolandene. Mod V. tæt ved Kysten hæve sig **Andesbjergene**, med sneebedækkede Toppe af over 9,000 Fs Høide og med flere Vulcaner: mod Ø. falde de af til store **Sletter**, en Fortsættelse af de nordlige Pampas, der strække sig til Østkysten. Disse Sletter ere lidet bekjendte. Saavidt man veed, ere de for det Meste saltagtige eller stenige Stepper med sparsom Vegetation. Mod N. er Landet en stor Sandørken, opfyldt af saltagtige Søer og Moradser: i disse tabe sig de fra Andes kommende Floder. Ved Foden af Andes skulle findes store Skove, og der er den eneste beboelige Deel af Patagonien, da Resten er saa godt som ganske øde. **Vestkysten**, især Araucanernes Land, er fuld af store og tætte Skove. — **Klimaet** er, skjøndt Landet ligger midt i den tempererede Zone, raat og koldt, især mod S.; Taage og Storm er hyppig, om Sommeren haves ingen synderlig Varme: det er i høi Grad **Geklima**.*) Dog skal det Indre have en høiere Temperatur. I den nordlige Deel findes adskillige af de samme Dyr som i Landene N. for, saaledes **vilde Heste og Hornqvæg, Vicunnas, Jaguarer, Tapirer, Beltedyr, Condorer, Strudser**; mod S. forsvinde de. — **Indbyggerne**, c. 150,000, ere Indianere, mod V. beslægtede med Araucanerne, mod Ø. "**Patagonierne**", der næsten stedse ere til Hest, leve af Jagt og ere af en temmelig stærk og kraftig Legemsbygning.**)

VI. Buenos Ayres, Argentina eller De forenede Stater ved La Plata.

1. Disse Stater ligge imellem 52° og 43° V. L., $23\frac{1}{2}$° og $40\frac{1}{2}$° S. Br., og grændse mod N. til Bolivia og Pa-

*) Kulden er i det Hele meget lidet følelig her, og høie Kuldegrader sjeldne; derfor findes Papagøier og Kolibrier endnu ved Kysterne af Magelhaens-strædet. Omtrent for Sydspidsen af America (53° 38° N. Br.) angives:

	Middelt.	Høieste Temp.	Laveste Temp.
Efteraar	7°	16°	$-1\frac{1}{2}$°
Vinter	1°	$7\frac{1}{2}$°	—9°

Om Sommeren falder Thermometret om Natten ikke sjeldent til —1°.

**) Dog ingen Kæmper, som man engang antog. Aarsagen til denne Mening er udentvivl den, at de have forholdsviis meget korte Been men en stor Overkrop, hvorved de, da de næsten altid sees til Hest, see ud som meget store Mennesker.

raguay, mod Ø. til Paraguay, Brasilien, Uruguay og det Atlantiske Hav, mod S. til Patagonien, mod V. til Chili. Fladeindholdet er henved 40,000 □ M. — Imod V. læne disse Lande sig til Andesbjergenes østlige Affald, fra hvilke flere Grene gaae ind i Landet og danne nogle lave Høisletter eller Bjerglandskaber. Den øvrige Deel, omkring Hovedflodens og dens Bifloders mellemste og nederste Løb saavelsom paa Sydgrændsen henimod Patagonien, er de umaadelige Sletter, der ere bekjendte under Navnet **Pampas**. Kun mod V. finder man lavt Krat og tynde Skove, ellers er Vegetationen eensformig. Pampas ere aldeles træløse (thi enkeltstaaende Træer i mange Miles Afstand fra hinanden, tjenende de Reisende til Veimærker, kunne ei komme i Betragtning): de frembyde et eensformigt Skue af uoverseelige med mandshøit Græs bevoxede Stepper, eller hist og her vide Strækninger begroede med Tidsler, der stundom ere 10 F. høie og staae saa tæt, at de gjøre det umuligt at trænge igjennem. Men i den tørre Aarstid forsvinder denne Vegetation, og nu udstrække sig her Africanske Ørkener, kun hist og her afbrudte af sumpige Steder. Derhos er Landets Hældning saa ringe, at de fleste Bække og Floder, der komme fra Bjergene, hverken naae Havet eller de større Floder, men danne Saltsumpe eller hentørre i Sandet. Overhovedet er **Vandmangel** herskende i disse Sletter, og de flydende Vande, som ere her, ere for det Meste saltagtige: Jordbunden er paa de fleste Steder saa saltholdig, at Saltet krystalliseret bedækker Overfladen. I den tørre Aarstid ere Græsset og Tidslerne saa tørre, at der ved Uforsigtighed ofte opkommer uhyre Ildebrande, som ødelægge store Strækninger og kunne blive meget farlige for Reisende. — I de nordlige Egne er **Klimaet** endnu tropisk, men dette forsvinder stedse mere mod S., hvor Is ikke er ubekjendt, om end sjelden. Paa Østkysten er Luften fugtig, Regn, Uveir og Storme temmelig almindelige; i de vestlige Egne er den overmaade klar og tør *). — **Pro-**

* Middelt. i Staden Buenos Ayres er omtrent 14°. Fra Mai til August haves stundom —1° til —2°; en tynd Is sees da om Morgenen: Snee skal kun være seet 3 til 4 Gange siden Europæerne kom der. Om Vinteren regner det meget, Træerne tabe for det Meste deres Løv. Sommeren er tør, Nordostvinden fører en stor Mængde ubehagelig Støv ned i Byen. Temperaturen er da mellem 22° og 25°, enkelte Gange stiger den til 32°. I den nordlige Deel af Pampas staaer Thermometret om Vinteren sjeldent over 16°, aldrig under 0°, om Sommeren mellem 20° og 24°.

ducter: imod N. haves endnu den hede Zones almindelige dyrkede Vœrter (Sukker, Kaffee o.s.v.), i den øvrige Deel Europæiske Kornarter (dog kun lidt) og Sydfrugter: derimod lykkes af de Nordeuropæiske Frugter kun Ferskenerne. Ogsaa Tobak, Hør og Hamp, Paraguaythee, Algorava (af hvis Frugter laves en berusende Drik) o. M. Skov findes, som sagt, kun i de vestlige Bjerglandskaber: i den øvrige allerstørste Deel af Landet tjene Tidsler, Siv, Knokler og Fidt af Dyr istedetfor Brænde. Næsten alle Americanske Dyr findes her (Tapirer, Jaguarer, Beltedyr, Myrebjørne, hele Hjorde af vilde Hunde, Bier, Strudser o. m. a.), men Landets vigtigste Product have Pampas, nemlig de Millioner tamme og vilde Heste og **Hornqvæg**, som findes her, og som yde de vigtigste Udførselsartikler, nemlig **Huder**, **Talg**, **Horn**, **Hestehaar** *) og **Kjød**.

2. Hovedfloden i Landet er **La Plata** (et Navn, der egentlig kun betegner Mundingen). Den opstaaer ved Foreningen af **Paraguay**, der udspringer i Brasilien c. 13½° S. Br. og løber paa Grændsen af Landet Paraguay, og **Parana**, der udspringer i Brasilien under 22° S. Br. Paraguay har lave Bredder og et roligt Løb, Parana høie Bredder, stor Vandmængde, mange Fald og et rivende Løb. De forene sig S. V. for Staten Paraguay, som de næsten ganske omgive, løbe under Navnet Parana mod S., optage kort for deres Udløb den store **Urucuay** (fra Brasilien c. 27° N. Br.), og falde med en indtil 15 M. bred Munding, der ligner en Havbugt, ud i det Atlantiske Hav. Det nederste Løb af denne vældige Flod har et meget ringe Fald, og kan beseiles 200 M. ind i Landet: i Regntiden sætter den Landet ved dens Bredder under Vand. Dens Længde (indtil Paraguays Kilde) er 460 M., Flodg. 72,000 □ M. Længere mod S. er Floden Colorado.

3. **Indbyggernes** Antal anslaaes til 700,000 (dog meget uvist), foruden de vilde **Indianere**, hvis Antal ikke lader sig angive. De bestaae af **Spanske Kreoler**,

*) Man slagter disse Dyr mere for disse Producters Skyld end for Kjødets. Dette koster iøvrigt her mindre end Brød (Meel indføres fra Nordamerica), og tørret Kjød spises istedetfor Brød til friskt Kjød. Ikke engang Melk og Smør benyttes synderligen. Disse Dyr leve enten i store Hjorde halvvilde under Tilsyn af ligeledes halvvilde kreolske Hyrder (Gauchos), eller streife aldeles vildt omkring. De nedstamme fra nogle faa Par.

Mestizer, Mulatter, nogle faa Negere (Slaverie er forbudet) og civiliserede Indianere. Qvægavl er næsten den eneste Næringsvei. — Argentina er en Foederativstat af 15 forbundne Stater, hvis endnu ikke ganske ordnede Forfatning formodentlig vil blive indrettet efter de forenede Nordamericanske Staters Mønster. Den katholske Religion er herskende.

4. **Buenos Ayres**, Hovedstaden, ved La Plata, en af de vigtigste Handelstæder i America. Dog har den ingen Havn for store Skibe, og Sandbanker i Floden hindre stundom Seiladsen hertil. Staden har mange videnskabelige Anstalter, deriblandt et Universitet. 60,000 (80,000; 40,000) I. Cuenta En Londres, Montoya, [illegible] [illegible] [illegible]

frugtbare og skovrige Dale strække sig. Disse Høisletter gjennemstrygges af mange Bjergkjeder (under forskjellige specielle Navne), der for det Meste ere skovrige og ingensteds naae nogen betydelig Høide (ikke over 7000 F.). c) V. for Høilandets vestlige Kjede ere de allerede beskrevne Sletter Ø. for Paraguay (hvilke her ere skovklædte, medens de, som vi have seet, længere mod S. ere Græssletter, de egentlige Pampas), og mod N. d) Amazonsletterne omkring Marannon og dens Tilløb. Disse umaalelige Sletter, der have en saa ringe Hældning, at de selv 315 M. fra Flodens Munding kun ere 630 F. over Havets Overflade*), og at Floderne stundom sende Vand til tvende Sider, ere kun mod S. V. for en Deel Steppe, ellers ere de bevorede med Verdens største Skove (i Alt 70,000 □ M.). Vegetationen er her formedelst Luftens Varme og store Fugtighed overordentlig yppig, og Floderne danne næsten de eneste Veie igjennem disse Vildtnisser. Af Mennesker findes kun faa, nogle meget raae og vilde Indianerstammer og enkelte vidt adspredte Europæiske Colonister: derimod vrimler det af Krokodiler, Skildpadder, Fiske, Aber, Fugle, Vildt, Slanger, og i Luft, Vand og Jord ere Myriader af Insecter. Disse Sletter begrændses mod N. af Parimebjergene og Orinocos Llanos, mod S. af det Brasilianske Høiland: men da man ikke veed, hvor langt dette strækker sig mod N., kan man ei bestemme Sydgrændsen nøie. — Endskjøndt Brasilien for den største Deel ligger i den hede Zone, bliver Varmen dog ved Søvindene og ved Landets Høide saaledes mildnet, at man næsten overalt har et behageligt og sundt Klima.**) Regn er især i vore Vintermaaneder hyppig, og Vulcaner, Jordskjelv og Orcaner, som ellers i de tropiske Egne anrette Forstyrrelse, ere her ubekjendte. Regntiden indtræffer til temmelig forskjellig Tid i de forskjellige Dele af Landet. — I Brasilien forene sig næsten alle Europæiske og Americanske Producter i den største Overflødighed, og med Undtagelse af Llamas og Vicunnas findes her alle de, ved de hidtil beskrevne Sydamericanske Lande nævnede Mineralier, Dyr

*) 150 M. fra Mundingen skal Marannons Vandspeil kun ligge 10½ F. høit.

**) Middeltemperatur i Rio Janeiro:

Juni	Juli	Januar	Februar	Aaret
16°	17°	21°	21½°	19°

Thermometret stiger ikke over 27°.

og Planter, kun i en større Rigdom end i de fleste af de andre Lande (men naturligbiis ikke alle i enhver Deel af Landet). Som særdeles vigtige nævne vi: Guld, Ædelstene, især Diamanter (begge Dele fra Høilandet), de store Skove, rige paa ypperligt Gavntømmer, Farvetræer og flere kostbare Træsorter (Fernambuk-, Brasilie-Mahagonitræ o. M.). Alle tropiske Værter, især Kaffee, Sydfrugter o. s. v.; talløse Hjorde af Heste og Hornqvæg, paa Sletterne.

2. Den største Flod er Marannon eller Amazonfloden, der ved sin Indtrædelse fra Perú (see Perú) er næsten 1 M. bred, og længere nede bliver langt bredere. Den er formedelst de mange Øer, som den danner, vanskelig at beseile: den stiger i Regntiden betydeligen, og oversvømmer Flødlandet rundtomkring: Dybden er paa nogle Steder over 300 F. Den deler sig ved sin Munding, der ligner en stor Havbugt, i to Arme, af hvilke den sydlige, efter at have optaget Tocantin, kaldes Gran Para: imellem dem ligger en stor Ø. Virkningen af Ebbe og Flod spores 100 M. op i Landet, den stiger stundom 40 F. og oversvømmer vidt og bredt sine lave Bredder. Flodens Længde er 730 M., Flodg. 88,000 □ M. Blandt dens mange og store Biflober, som ved deres Udløb i den danne store Deltalandskaber, mærke vi: A) fra høire Side: Madeira (fra Bolivia), Tapajoz, Xingu, (Ey) og nær ved Mundingen den store Tocantin, alle tre fra det Brasilianske Høiland. B) Fra venstre Side Japura og Rio Negro, begge fra Andes i Columbien. Rio Negro optager Cassiquiari fra Orinoco (see Columbien), Japura modtager flere Arme fra Amazonfloden, skjøndt den selv falder i den. Begge danne ved Udløbet i Marannon Deltaer. Foruden disse Floder mærkes a) St. Francisco, der udspringer under 20° S. Br. nær ved Parana, og falder efter et 240 M. langt Løb under 11° S. Br. ud i Oceanet. b) Paraguay, Parana og Uruguay (see ved Buenos Ayres). — Paa den sydøstlige Grændse er en stor Lagune, los Patos, skilt fra Havet ved en smal Landtunge; andre Søer findes ikke af Betydenhed.

3. **Indbyggernes** Antal angives meget forskjelligt; rimeligst synes Angivelsen af 5 til 6 Mill. (Andre 3 eller 3½). Deraf er ⅕ Hvide, ⅗ Negere, næsten alle Slaver, de Øvrige Blandinger og Indianere: disse,

som boe i det Indre, ere raae og vilde (men man gjør ogsaa formeligen Jagt efter dem for at faae dem til Slaver!). — Før var Bjergværksdriften det Eneste, hvorpaa man her alvarligen tænkte: alle andre Næringsveie forsømtes eller holdtes i trykkende Baand (Handel var kun tilladt med Portugal). Nu er det anderledes, og med Tiden vil Landets overordentlige Rigdom vist blive nyttet ganske anderledes, end det hidtil skeer. — Brasilien er et constitutionelt Keiserdømme (Generalforsamling i to Kamre). Over Finantserne og Krigsmagten haves ikke paalidelige Efterretninger. Landet er deelt i 18 Provindser.

Rio Janeiro (Dscha) Hovedstaden i en skjøn Egn ved en Bugt og en fortrinlig Havn. Gaderne ere brede og lige og godt brolagte. Rio J. har nu endeel videnskabelige Anstalter (Bibliothek paa 60,000 Bind). Levende Handel med Landets Producter (ogsaa indføres Slaver). 160,000 (210,000) J.

Bahia (Ba—i—a) eller **San Salvador** ved Allehelgensbugten med en skjøn Havn og levende Handel. Den er stærkt befæstet. 120,000 (180,000 J.).

Pernambuco (Fern.) eller Recifé kaldes ofte med et fælleds Navn 3 mindre Stæder tilligemed den ½ Miil derfra liggende Stad Olinda (18,000). De have i Alt c. 60,000 J.

Villa Imperiale del Oiro Preto (før Villa Rica) med store Guld- og Diamantgruber i Nærheden. 40,000 J. San Paolo med mange Bjergværker. 80,000 J. Parà (ogsaa kaldet Belem) ved Gran Parà. Handel. 30,000 J.

X. Guyana.

I videre Betydning forstaaer man ved Guyana alt det Land, der omgives af Amazonfloden, Cassiquiari, Rio Negro og Orinoco; i snevrere (politisk) Betydning forstaae vi derved Kystlandet (omtrent fra 41° til 34° V. L.), der omgives af Brasilien og Columbien, med temmelig ubestemte Grændser mod begge disse Lande. Fladeindholdet angives meget forskjelligt*). — Det Indre er et vildt, uveisomt og næsten ganske ubekjendt Bjergland, den østlige Deel af Parimebjergkjeden, der hæver sig isoleret fra

*) 2300 □ M., naar blot det flade Land, henved 4000 (7000) □ M., naar Høilandet regnes med.

det omgivende Lavland, er bedækket med Urskove og er et Hjem for de raaeste Indianerstammer. Den største Høide skal være henved 8000 F. Kystlandet er meget lavt og fladt, og enten Sump, eller bedækket med Urskove og vidtløftige Græsmarker, eller overordentligen yppigt Marskland, allevegne feed og frugtbar Jordbund, hvor Europæerne have Plantager af den hede Zones almindelige Vexter. Strandbredden rager neppe op over Havets Overflade, forandrer ofte sit Udseende, og fortsættes i de store Dynd og Sandbanker, der ligge i Havet langs med Kysten. Disse tilligemed den heftige Brænding gjøre Seiladsen ved denne Kyst vanskelig. — Klimaet er varmt*) og fugtigt, derfor, især i Regntiden (der indtræffer to Gange, i Mai til Juli og i Januar og Febr.), meget usundt og især for Fremmede (Europæere og Negere) høist forderveligt. I de høiere Egne derimod er Luften reen og sund. Producterne ere de samme som i Columbia, kun Metaller haves ikke. Plantagedrift er næsten den eneste Syssel i Colonierne. Indbyggernes Antal anslaaes til 250,000, foruden de uafhængige Indianere i det Indre. Den største Deel af dem ere Negerslaver, hvis Mængde dog nu aftager. — Englænderne, de Franske og Hollænderne eie hver en Deel af dette Land.

1. Det Engelske Guyana, den nordvestlige Deel, 400 □ M. med 113,000 J., deraf 3500 Hvide, 9000 Blandede, 100,000 Negere. I det Indre er en Fristat af Maronnegere (undvegne Slaver). De vigtigste Colonier ere Berbice, Essequebo og Demerary.

2. Det Hollandske Guyana, 500 □ M. 60,000 J. (50,000 Negere). I det Indre ere ogsaa Maronnegere, der erholde aarlige Foræringer af Colonien. Surinam er den vigtigste Colonie og meget blomstrende; den hele Egn er en stor Have. Deri er Staden Paramaribo med 20,000 J. (18,000 Negere).

3. Det Franske Guyana, 1300 (3400) □ M. med 36,000 J., foruden en Deel Indianere. Herved ligger Den Cayenne med en Stad af samme Navn, der har en maadelig Havn.

Øerne ved Sydamerica.

1. **Ildlandet.** Saaledes kaldes stundom en c. 1,500 □ M. stor Øe S. for America, skilt derfra ved Magelhaensstrædet, stundom (og dette mene vi her) den hele Gruppe af 11 større og over 20 smaa Øer, 52° — 55°

*) Dog ikke overmaade hedt, da Søvindene temperere det.

S. Br., der næsten ene bestaae af nøgne Bjerge, stundom selv om Sommeren bedækkede af Snee. Luften er fugtig, kold og raa, Storm (Vestvinde, især Sydvestvinde ere aldeles overveiende), Snee, Hagel og en overordentlig Mængde Regn charakteriserer den, og om Sommeren er ingen synderlig Varme*). Derfor naaer Kulden heller ikke nogen høi Grad, og Havnene fryse sjeldent til. — Man finder her antiskorbutiske Vexter, Søpattedyr (Hvalfiske, Sælhunde o. s. v.), Fugle, Fiske. Indbyggerne ere Petscheræerne, smaa Mennesker af bruun Farve og Mongolsk Udseende, yderst raae, men godmodige og i visse Ting temmelig kunstfærdige. — Strædet Le Maire adskiller den store Ø („Ildlandet") fra Staatenland, og paa L'Hermite er Cap Hoorn, der betragtes som Americas Sydspidse. Nær ved det ere Orlowsøerne.

2. **Falklandsøerne** (Faak) eller **Malouinerne**, 2 store Øer og nogle mindre (c. 160 □ M.). De ere af maadelig Høide, rige paa Sælhunde, Søfugle (Pinguiner) og vilde Heste og Qvæg (førte herover af Spanierne). Skov have disse Øer ikke, men megen Tørv. Klimaet er Geklima (aldrig under — 2°, aldrig over 19°: Havnene fryse næsten aldrig til, Aarets Middelt. er $6\frac{1}{2}$°). Øerne er ubeboede; Spanierne, Englænderne og de Franske have anlagt, men igjen opgivet Colonier her; nu have Englænderne taget dem i Besiddelse, endskjøndt Buenos Ayres protesterer derimod.

3. **Sydpolarlandene.** De ere, saavidt man veed, alle ubeboede, og frembringe, med Undtagelse af noget Græs, næsten ingen Planter. Derimod ere de meget rige paa Søpattedyr (især Sælhunde, men de efterjages saa stærkt, at de synes snart at ville forsvinde) og Søfugle (Pinguiner). Af disse mange Øer mærkes: a) Syd-Georgien (54°—55° S. Br.). b) Sandwichland (witsch) S. O. derfor. c) Syd-Shetland, S. V. for de forrige, 62° S. Br. Kysten er høi og steil, i det Indre ere stærke Spor af Vulcaner (varme Kilder o. s. v.). Her drives stærk Fangst af Sælhunde og Hvalfiske. d) Syd-Orkaderne N. for hiint. e) Treenigheds Land S. for Syd-Shetland*). Nylig er her opdaget et nyt stort Continent.

*) c. 74° S. Br. er det sydligste Punct, hvortil man er kommet (Englænderen Weddel). Under 64° er Thermometret om Sommeren næsten altid 0°.

C. Vestindien.

Under dette Navn indbefattes de store Rækker af Øer imellem Nord- og Sydamerica, der begynde N. og S. for Halvøen Florida og gaae i en stor Bue hen til Mundingen af Orinoco, derpaa mod V. parallel med Nordkysten af Sydamerica indtil Bugten ved Maracaibo. Man adskiller tre Hoveddele: A) De store Antiller, 4 store Øer tilligemed nogle smaa, der ligge omkring dem, tilsammen c. 3850 □ M. B) De smaa Antiller eller de Caraibiske Øer (de øvrige mod S. O. og S.), tilsammen c. 290 □ M. C) Bahamaøerne eller de Lucayiske Øer (N. for Florida), parallele med de store Antiller, 280 □ M. — Hele Vestindien beregner man altsaa til 4420 □ M. Indbyggernes Antal til henved 3 Mill., af hvilke over de 2 Mill. ere Negere, Resten*) Mulatter og Europæere (c. 440,000). Slaverne (Negere og nogle Mulatter) ere over 1 Mill. — Disse Øer ere næsten alle bjergige (paa nogle af de smaa Antiller ere Vulcaner), have tildeels steile og høie Kyster og talrige Bugter med fortræffelige Havne. Klimaet er tropisk med to Aarstider, Luften er varm**), fugtig og for Europæere meget usund; dog gjelder dette ikke saa meget om de høiere indre Egne af Øerne. Regntiden indtræffer fra August til Decbr.; i den ere voldsomme Orcaner hyppige. Producterne ere de samme som i Columbiens og Mexicos Lavland: der udføres især Sukker, Rum, Kaffee, Bomuld, Piment (Jamaica-Peber), Indigo, Kakao, Ingefær, Aloe, Tobak, Sassafras, Sassaparille, Mahagonitræ, Skildpadde o. M. Det almindeligste Næringsmiddel er Riis, Yams, Maniok o. D., men da Jorden anvendes næsten ene til de ovennævnte Artiklers Dyrkning, ere dens Frembringelser ikke tilstrækkelige til at nære Indb., hvorfor Korn og Meel indføres især fra Nordamerica, Kjød fra Sydamerica. — Med Undtagelse af Haïti eies alle Øerne af Europæere***).

*) Kun paa Trinidad findes nogle Indianere (c. 8000). Paa St. Vincent vare for Levninger af Caraiberne, de gamle Indb., men de ere flyttede herfra.

**) Middelt. er i Havannah 20½°, paa Kysten af St. Domingo 21°, paa nogle af de smaa Antiller 22°.

***) Negerne ere for en Deel endnu Hedninger, endskjøndt Missionærer og Præster have med Held stræbt at udbrede Christendommen hos dem. — Siden 1834 er Slaveriet ophævet paa alle Engelske Øer; paa de andre florerer det endnu. Negerne holdes paa de fleste Steder i en meget raa Tilstand.

A. De store Antiller.

1. **Cuba**, den største og vigtigste Ø, 2000 □ M. med c. 800,000 J. (1775 havde den kun 171,000 Mennesker), af hvilke Halvdelen ere Negere og Mulatter. Kysterne ere, med Undtagelse af den mod N., lave og flade; den største Deel af Øen er bølgeformig, kun mod S. O. hæve Bjerge sig til c. 7000 F. Tobak og Vox, (Bier ere indførte fra Europa) ere vigtige Artikler foruden de almindelige Vestindiske Producter. Øen tilhører Spanien. — Hovedstaden er Havannah, en stærkt befæstet Stad med en fortræffelig Havn. Vigtig Handel; store Tobaksfabriker. Gaderne ere snevre, smudsige og ikke brolagte. Den er Sædet for en Generalcaptain og en Erkebiskop. 130,000 J.

2. **Jamaica** (Dschæmæka), 269 □ M., 400,000 J. (300,000 Negere). Kysterne ere for det Meste flade, omgivne (ligesom Cuba) med Rev og Banker: det Indre gjennemstryges af en skovrig Bjergkjede, der hæver sig indtil c. 7000 F., indeslutter skjønne Dale og vander det frugtbare Kystland med talrige små Floder. Øen er overordentlig frugtbar; blandt de mange Udførselsartikler staaer Sukker (~~200 Mill. Pd.~~) og Kaffee (~~25 til 30 Mill. Pd.~~), øverst. — Øen tilhører England. Den vigtigste Stad er Kingston (Kingst'n), med en god Havn, paa Sydsiden. 33,000 Indb.

3. **Haïti**, (St. Domingo eller Hispaniola forhen), 1330 □ M., henved 1 Mill. Indb., Mulatter og Negere, tilligemed nogle (c. 20,000) Hvide, hvis Rettigheder dog her ere meget indskrænkede. Den ender mod V. i to brede og lange Landtunger, der indeslutte en stor Bugt: den har overalt høie, steile Kyster med sikkre Havne, i det Indre Bjerge (indtil 6000 F.), er vel vandet og yderst frugtbar. Foruden de almindelige Vestindiske Producter, af hvilke her nu ikke frembringes nær saa Meget som under Europæernes Herredømme, haves her især Mahagonitræ og Qvæg. Ædle Metaller findes, men benyttes næsten ikke. — Haïti er nu en af frie Negere og Mulatter oprettet Republik, der regjeres af et Senat (24 Medl.) og et Repræsentantkammer (66 Medl.) tilligemed en Præsident, der har den udøvende Magt. Religionen er den katholske; det almindeligste Sprog er det Franske. — Hovedstaden er Port au Prince, Præsidentens Sæde. Den har et Academie. 28,000 J. San Domingo, den ældste Stad i America. Domkirke. 12,000 J.

4. **Portorico**, 182 □ M., 130,000 (285,000) J. (af hvilke 21,000 Slaver). Den er paa Sydsiden høi og omgiven med Klipper, paa Nordsiden lavere, i det Indre bjergig. Den er i det Indre kun lidet bekjendt; den er frugtbar, men skal være usund. Øen tilhører Spanien. Hovedstaden er San Juan de Portorico, en Fæstning paa en liden, ved en Dæmning med Hovedøen forbunden, Ø. 12,000 (30,000) J.

B. De små Antiller.

Disse deles med Hensyn paa Østenvinden (der hersker en stor Deel af Aaret, og som de østlige Øer altsaa maae have tidligere end de vestlige) i Øerne over Vinden (fra Portorico til Tabago) og Øerne under Vinden (langs med Nordkysten af Columbien). Jomfruøerne*) kaldes de nærmeste Øer Ø. for Portorico**). Her opregnes de vigtigste af dem efter de Europæiske Nationer, som de tilhøre.

1. **Danske Øer**, i Alt 8 □ M. med 45,000 J. Disse ere a) St. Croix, 5 □ M. med c. 25,000 J., af hvilke de 22,000 ere Slaver. Øen er overmaade frugtbar og vel dyrket. Sukker og Rum ere Hovedudførselsartikler. I Staden Christiansstad (5000 J.) boer Gouverneuren; den saavelsom Frederiksstad (1500 J.) har en Frihavn. b) St. Thomas, 1¾ □ M. ~~13,500~~ J. (5500 Slaver). Hovedstaden St. Thomas (~~8~~000 J.) har en ypperlig Havn (Frihavn) og er en af de vigtigste Handelspladse i Vestindien. c) St. Jan, 1½ □ M., 2500 J. (2000 Slaver). — Disse Øer regjeres af en Gouverneur. Negerne ere næsten alle christnede.

2. **Engelske Øer**, de fleste og vigtigste af Antillerne. a) Anguila (gi). b) Barbúda. c) St. Christóph, 3 □ M., 23,000 J. d) Nevis (Njuus), 1 □ M., 10,000 J. e) Monserrat, 2 □ M., 7000 J. f) Antigua, 5 □ M., 40,000 J. g) Dominique (nik), 13 □ M., 17,000 J. h) St. Lucie, 10½ M., 15,000 J. i) Barbados, 10 □ M., 100,000 J. Her er Staden Bridgetown (Britschtaun). k) Grenáda, 8½ □ M. 28,000 J. l) Tabágo, 6½ □ M., 15,000 J. m) St. Vincent, 7½ □ M., 25,000 J. n) Trinidad, den sydligste og største af Antillerne, 80 □ M., 46,000 J. Baade Trinidad og

*) Disse tilligemed nogle flere smaa Øer ere lave.

**) St. Croix, St. Thomas, St. Jan, Spanish-Town, Tortola, Passagen o. n. fl.

Tabágo ere sikkre Stationer for Skibene, da de ligge udenfor de Grændser, hvortil Vestindiens voldsomme Orcaner almindeligen naae.

3. **Franske Øer.** De betydeligste ere: a) Guadeloupe, der bestaaer af to, ved en smal Havarm adskilte, Øer. 36 □ M., 126,000 J. b) Desirade. 1 □ M., 1300 J. c) Marie galante, 4 □ M., 12,000 J. d) Martinique, 18 □ M., 100,000 J. Hovedstaden St. Pierre har 30,000 J.

4. **Hollandske Øer.** a) St. Martin (téng), N. for Jomfruerne, 4 □ M., 4000 J. b) St. Eustáz, 1 □ M. og c) Sába, S. for St. Martin. d) Curaçao (N. O. for Venezuela), 8½ □ M., 13,000 J. Herfra drives en betydelig Smughandel med Fastlandet.

5. **Spanske Øer.** Disse ere de to smaa Passage- og Slangeøen, begge af Jomfruerne.

6. **Sverrig** eier Øen St. Barthelemy, 1½ □ M., 8000 J.

C. Bahamaøerne eller de Lucayiske Øer.

Saaledes kaldes omtrent 700 Øer S. O. for Florida, adskilte fra dette ved den nye Bahamacanal, og fra Cuba ved den gamle Bahamacanal. De ere lave, blot fremragende Spidser af et stort under Havets Overflade liggende Plateau, Bahamabanken; kun 7 ere beboede af henved 10,000 J. Producterne ere Sukker, Caffee, Bomuld, Indigo, Skildpadde, Sydfrugter. Øerne tilhøre England og regjeres af en Gouverneur. Den største Ø er Bahámá; Guanahani (St. Salvadór, Carr Island) er den første af Columbus opdagede Deel af America (12 Octbr. 1492).

Australien.

Australien (Polynesien, Oceanien, Australasien, Sydindien) indbefatter alle, Ø. for de Ostindiske Øer indtil henimod Vestkysten af America liggende, større og mindre Øer i det stille Hav, omtrent imellem 35° og 50° S. Br., og imellem 130° og 270° Ø. L. Størrelsen anslaaes til 158,000 □ M. Det store Rum, som disse mange Øer optage, fremtræder som en uhyre Havbugt imellem Asien og America, i hvilken Naturen har opslaaet et Hovedværksted for sin endnu skabende Virksomhed. Thi baade de mindre Øer, og selv den største af dem alle, hvilken vi formedelst dens Størrelse kalde Australiens Fastland, vise ved nærmere Betragtning, at de ere af yngre Oprindelse end de øvrige Fastlande. Urbjergarter ere sjeldne, desto hyppigere ere vulcanske Masser, uhyre Lag af Kalk- og Muslinger, Koralrev, opfyldt Land, lidet uddannede Flodsystemer og paa mange Steder uoverskuelige lave Sumpegne, hvor ligesom den faste og den flydende Form endnu kæmpe. Paafaldende er de fleste Øers Fattigdom paa Mineralier, større Pattedyr og Insecter: Vegetationen er yppig, men og indskrænket til faa Arter, altsaa en ringe Mangfoldighed. (Men om den physiske Beskaffenhed talas bedst udførligere ved de Hoveddele, hvorhil vi kunne henføre disse Øer). Indbyggerne, som man anslaaer (meget usikkert) til 3 Mill., bestaae af to Hovedclasser: a) Australnegere eller Papuas, der have Ansigtsdannelse og Farve omtrent som de Africanske Negere, men ere hæslige, med tynde Lemmer og fremstaaende Mave, yderst raae og næsten dyriske. De beboe Ny Holland, Ny Guinea (tildeels), Ny Hebriderne, Ny Caledonien og flere af „de nærmere Øer". b) Australindiere eller Malayere, en smuk, velskabt Menneskerace af brunagtig eller guul Farve og kraftig Legemsbygning, ikke meget forskjellige fra Europæere. De beboe Ny Zeeland og alle „de fjernere Øer." De staae paa forskjelligt Culturtrin. Nogle gaae nøgne, Andre med meer eller mindre fuldstændig Beklædning. Nogle leve af det, Naturen af sig selv tilbyder dem, eller af Jagt og Fiskerie, Andre drive Agerdyrkning i ordentlige Plantager, boe i store Boliger og drive forskjellige Konstfærdigheder: de have en ordnet Statsforfatning, tildeels med et aristokratisk Lehnssystem, forenet med monarkiske Former, have Fetischdyrkelse med Menneskeofringer o. s. v. Nogle æde Mennesker. I det Hele have de dog stor Overensstemmelse: fælleds Sprog (næsten alle Øernes Beboere forstaae hinanden, det er kun forskjellige Dialecter), Liighed i Pynt og Zirater, Dyrkningen af de samme Vækster, de charakteristiske Skikke Tattuering og Tabu*). Ved Blanding have disse to Hovedstammer frembragt nogle

*) Tattuering bestaaer i, ved at skjære og prikke Linier og Figurer i Huden, at tilvebringe Forziringer paa Legemet. Den er som Pynt for dem det, som Klæder er for os, og seer i Afstand ligedan ud. Tabu-Skikken bestaaer i, at Gjenstande erklæres for hellige og undtagne fra Berørelse og Brug, enten for Alle eller for visse Personer. Et Menneskes Hoved er Tabu; Svinekjød er det for Qvinderne, undtagen i visse Tilfælde.

Mellemracer. Men saaledes som vi her have omtalt Australindierne, ere de kun paa de mindre besøgte Øer: paa de øvrige er Europæisk Civilisation og en dermed forenet total Omstødning af den gamle Levemaade gaaet frem med saa raske Skridt, at Tattueringen gaaer af Brug, de nationale Sange og Dandse forglemmes, Christendommen har fortrængt Hedenskabet, og et fuldkomment Europæisk Liv med dets Fornødenheder og Luxus er blevet herskende.

Vi dele Australien i tre Hoveddele: A. Ny Holland eller Australlandet. B. De nærmere Øer, nærmest ved dette og Asien. C. De fjernere Øer.

A. Ny Holland.

Ny Holland, adskilt imod N. ved Endeavoursstrædet (dévver) fra Ny Guinea, og mod S. ved det 36 M. lange og 30 M. brede Bassestræde fra Van Diemens Land, ligger mellem 10° og 39° S. Br., og er 140,000 □ M. stort. Den største Brede fra N. til S. er 420 M., den største Længde fra V. til Ø. 560 M. Kystomfanget er 1900 M., Forholdet til Fladeindholdet altsaa som 1 : 73. Ny Hollands Kystdannelse er meget eensformig: kun mod N. danner den, ved sin Aabning, 75 M. brede Carpentariabugt et 100 M. dybt Indsnit i Kysten; ligeoverfor den ligger paa Sydkysten Spencerbugten. Paa Østsiden ere mange Bugter, men med Undtagelse af Port Jackson (Dschæk'sn) og Botanybay (Bottnibæ) er ingen betydelig. — Vor Kundskab om Landet indskrænker sig for det Meste til nogle Kyststrækninger, navnligen paa Østkysten, og næsten overalt har man bemærket en stor Eensformighed i Landets Udseende. Kysten er for det Meste flad, med foran liggende Klipper, Rev og smaa Øer, hvorfor Havnene tildeels ere usikkre og vanskelige at komme til. Kystlandet selv er paa nogle Steder sandigt og øde, paa de fleste frugthart. Indenfor samme ligger i større eller mindre Afstand Bjerge, som hverken i Toppenes Høide eller i Massernes Udstrækning synes at kunne staae ved Siden af dem i andre Verdensdele: paa et Par Steder (mod N. V. og mod S.) træder det Lavland, der rimeligviis indtager det Indre, lige til Kysten. Bjergene ere næsten allevegne gjennemfurede af dybe Kløfter, og sammenhængende Kjeder savnes. Kun paa den sydlige Deel af Østkysten har man forsøgt at

trænge dybere ind i Landet. Parallel med Kysten gaaer her en Række af Bjerge, de blaae Bjerge, i hvilke enkelte Puncter skulle hæve sig til 7000 F., og som ved steile Affald og dybe Kløfter gjøre Overgangen meget besværlig. V. for dem fandt man yndige Dale og Marker paa Bjergenes Skraaning, derpaa vide, c. 1500 F. høie Sletter, der skraaede mod V., endeligen aldeles flade Sletter, hvor nogle isolerede, lave Klipper rage frem som Øer over den umaalelige Steppeflade. Paa denne ere ikke engang bestemte Furer for Regnvandets Afløb: Overfladen opsluger rask al Fugtighed, men lader den ikke trænge ned til dybere Lag. Derfor viser den sig snart som en uigjennemtrængelig Sump, i det Høieste begroet med Siv og Rør, snart som en tør, vandløs Ørken. Denne Jordbundens Beskaffenhed forhindrer Dannelsen af Flodleier: overhovedet vise Floderne her en mærkelig Eensformighed. De opstaae næsten alle fra Søer og Damme, ei fra Kilder, styrte derpaa med Et formedelst vældige Vandfald ned i dybe Bjergkløfter, hvorved de i en Hast komme til deres nederste Løb, hvor ingen Biflod er forsøge deres Vandmasse, og hvor deres Leie, næsten slet ikke indskaaret i Jorden, mangler ordentlige Bredder, samt af og til udvides til smaa Indsøer. Ved lang Tørke taber Vandet sig, undtagen i Søerne, og kun Rørskove betegne Flodens Løb: ved et stærkt Regnskyl forvandles den tørre Steppe til et stort Morads, da intet dybt Leie kan optage, ingen Bredder standse, Flodens Vande. Mundingerne af de større Strømme ere ovenikjøbet tilstoppede af Sand og Dynd. — Klimaet er mildt og sundt: paa Kysten er Is og Snee ubekjendt, i det Indre har man seet nogen Is. Sommervarmen er betydelig (den kan stige til 34°), men mildnes paa Kysten ved Søvindene. Luften er i det Hele tør, om Vinteren haves dog heftige Regnskyl *). — Producter: Af Metaller har man endnu kun fundet Lidet; endeel Steenkul synes at ville kunne findes. Planteriget indeholder herlige Skove, deriblandt Kokos- og Gummitræer, men kun faa Træer, som paa de øvrige Øer, der yde Menneskene spiselige Frugter, overhovedet faa Planter af denne Art, næsten ikke andre end Rams. Derimod ere mange Træer, der levere Gavntømmer (Mahagoni, Cedere, Acazier o. fl.), og mange

*) I Port Jackson er Middelt. for Aaret 15½°, for den varmeste Maaned 20½°, for den koldeste 11°. Vinteren er som i Kairo, Sommeren som i Marseille.

nye Plantearter; Indigo*). Europæerne have forplantet herhid Sydfrugter, Korn, Tobak, Kakao, Kartofler o. M., som alt lykkes godt. Overmaade frugtbare ere især Floddalene mod S. O. Ny Holland har adskillige eiendommelige Dyrearter, saasom mange Pungdyr (Kængu-ruh), det flyvende Egern, Dingo (en Art vilde Hunde), Hyæner, Snabeldyr; Flaggermuus; grønne Skildpadder; Emu (den Nyhollandske Casuar), den prægtige Mænura; i Havet en Mængde Søpattedyr, især mod S. Europæerne have indført deres Huusdyr her. Heste findes allerede vilde i Skovene. Faarene levere en fortrinlig Uld, af hvilken udføres over 2 Mill. Pd. til England aarligen.

Indb. ere, som sagt, Australnegere: de føre et vildt og dyrisk Liv, for det Meste uden ordentlige Boliger, adskilte i Familier og Stammer. De leve af Rødder, Kjød og af Alt, hvad der kun kan nydes: Europæernes Forsøg paa at civilisere dem have kun baaret ubetydelige Frugter. — Paa Østsiden, der kaldes Ny Sydwales, have Englænderne siden 1787 anlagt en Forbrydercolonie, der nu blomstrer rask i Veiret, og hvor saaledes et aldeles Europæisk Liv er fremtraadt i denne nye Verden. Befolkningen anslaaes nu til 60,000 Mennesker, Forbrydere (det største Antal), frivillige Colonister, Soldater, Embedsmænd. Hovedstaden er Sidneytown (Sidnitaun) ved Port Jackson, Gouverneurens Sæde. Her ere Bogtrykkerier, en Bank, et Theater, Observatorium, et philosophisk Selskab. 16,000 I. Paramatta ved samme Bugt. 10,000 I. — Paa Vestsiden er ved Svanefloden grundet en ny Colonie. Til dette Gouvernement hører ogsaa Øen Norfolk (Faak), Ø. for Ny Holland.

Forresten kjender man kun Kystlandet, og det endda næsten blot af Navn: de enkelte Strækninger (fra Ny Sydwales af) hedde: Carpentarialand, Arnhems Land, Van Diemnes Land og De Witts Land mod N.; Eendrachts Land, Edels Land (her er Svanefloden), Leuwins Land mod V.; Nuyts Land, Flinders Land og Grants Land mod S.

S. O. for Ny Holland ligger Van Diemens Land, en 1200 □ M. stor Ø. Den er meget bjergfuld (indtil c. 4000 F. Høide), skovrig og frugtbar. Europæiske Kornarter, Frugt og Huusdyr lykkes her overordentligen. Klimaet er tempereret (Sommeren er som i Breslau, Vinteren som i det nordvestlige Frankerig). Englænderne have ogsaa her en Forbrydercolonie, med c. 21,000 I. Hovedstaden er Hobartstown (6000 I.).

*) Lensformighed charakteriser Dyr- og Planteverdenen ligesom Landet selv: paa store Strækninger findes næsten kun een Dyre- eller Plantegart aldeles fremherskende. Men i Dyreriget mangle næsten alle høiere Organisationer; vigtig er især den oprindelige fuldkomne Mangel paa Huusdyr, og de faa Planter med spiselig Frugt.

B. De nærmere Øer.

Disse Øer ere høie og bjergfulde og for en stor Deel vulcanske, som de da overhovedet synes at skylde vulcanske Kræfter deres Oprindelse, eller ved en voldsom Naturrevolution at være løsrevne fra Asiens Fastland. De ere meget frugtbare, og have i deres Klima og Producter (Kryderier) stor Lighed med de østlige Ostindiske Øer: det Meste, der i denne Henseende er sagt om dem, gjelder ogsaa om disse Øer. De beboes næsten ene af Papuas.

1. **Ny Guinea**, næst efter Ny Holland den største Ø, c. 12,000 □ M., adskilt fra Ny Holland ved Torresstrædet (en Deel af Endeavoursstrædet), fra Ny Brittannien ved Dampierrestrædet. Den har høie (16,000 F.), med evig Snee bedækkede, Bjerge og rygende Vuleaner. Indb. bestaaer af 3 Nationer: Papuas, krigerske og grusomme, Haraforas af Malayisk Race, som drive Agerdyrkning, og Badschuer, et Slags vandrende Fiskere, der skulle have Muhamedansk eller Buddhaistisk Religion. — S. O. for Ny Guinea ligger Louisiade-Archipelaget, beboet af Papuas; mod N. Admiralitetsøerne.

2. Ny Brittannien, en stor og nogle mindre Øer (c. 1100 □ M.), bebøede af Papuas. N. O. for Ny Br. ligge Ny Irland og Ny Hannover.

3. Ny Georgien eller Salomonsøerne, nogle større og mindre Øer med høie (11,000 F.) Bjerge.

4. Dronning Charlottes Øer eller Sta. Cruz-Archipelaget. Indb. ere Papuas.

5. Ny Hebriderne eller Helligaands-Archipelaget, 12 større og mange mindre Øer. Den vigtigste er Mallicolo, hvor man 1826 har fundet endeel af den 1788 forliste La Peyrouses Skibsmandskab. Indb. ere Papuas.

6. Ny Caledonien, 300 □ M., med nogne Bjerge. Indb., der ellers skildres af Forskjellige paa en meget for-

skjellig Maade, spise en Art blød Steen, ogsaa Menneskekjød.

7. **Ny Zeeland** (45° S. Br.), 3000 □ M., bestaaer af to, ved Cooksſundet adskilte, Øer (Ikanamawi og Tavaipunamu), begge skovrige og fulde af høie Bjerge (over 14,000 F.). De tropiske Vækster fra de andre Øer mangle her, da Klimaet ikke længere tillader deres Dyrkning: derimod findes her store Skove af Gapntømmer, Papirmorbærtræ (af hvis Bast gjøres Klæder), Nyzeelandsk Hør (hvoraf Indb. gjøre Klæder og overmaade stærke Snore og Reeb), Yams o. M.; adskillige nyttige Steenarter (Ædelstene), i Havet en stor Rigdom af Søpattedyr og Fiske, Søfugle. — Indb., hvis Antal man anslaaer til 150,000, ere Malayere; de have bragt det meget vidt i at forfærdige visse Ting (Vaaben, Klæder, Baade), men ere derhos stridbare, grusomme og vilde: Menneskekjød er deres kjæreste Næring, og de slagte (stundom indsalte) deres dræbte Fiender. En Missionsanstalt skal bestaae endnu, men den af Englænderne anlagte Colonie skal være opgiven.

C. De fjernere Øer.

Disse Øer, som ere adspredte i større eller mindre Grupper over den hele øvrige Deel af Sydhavet, ere af noget forskjellig Beskaffenhed og Oprindelse. Nogle af dem ere høie og bjergfulde: disse ere opstaaede derved, at Havbunden ved vulcanske Kræfter er bleven hævet; de have for det Meste en langstrakt Skikkelse og kegelformige, tildeels endnu virksomme, Vulcaner, hvis store Høide (indtil 15,000 F.) bliver endnu mere paafaldende ved at betragte Øernes ringe Omfang. Andre af disse Øer ere lave: disse ere opstaaede og opstaae tildeels endnu ved Koraldyrenes (Polypernes) Virksomhed *). Først komme Korallerne frem paa Revet, over Vandets Overflade, som smaa Pletter, derpaa hæver sig, tildeels derved at Havet bestandigen sammenvælter og opdynger løsrevne Dele af Koralklippen, og at derpaa Sand og Dynd forbin-

*) Man har før antaget, at en Koralø paa denne Maade voxede op lige fra Bunden, at den var spids nedentil og oventil bestandigen mere udvidet. De Nyere antage, at det er en vulcansk Krater, der er hævet fra Bunden af, og at Koraldyrene derpaa have affat deres Boliger. Herfor taler baade den store Dybde omkring disse Øer og Lagunformen. Disse mange Øer kan man iøvrigt udentvivl betragte som de fremragende Spidser af et stort under Havet liggende Plateau.

der disse Dele, en ringformig Dæmning, indenfor hvilken ligger en lille Sø eller Lagune, der sædvanligen ved et smalt Indløb staaer i Forbindelse med Havet, men i Almindelighed ikke er dyb. Efterhaanden voxer Lagunen til, og det Hele bliver en flad Masse (Koraldyrene bygge kun til Overfladen) af Koraller, der ved Havets og Luftens Indflydelse gaaer over til at blive en fast Kalksteen og efterhaanden bedækker sig med Jord. Havet fører Plantefæd (især Kokosnødder) til, ogsaa hele Træstammer, med dem komme Insecter, Fiirbeen o. d., siden bygge Fuglene Reder o. s. v. Mange Øer ere dog ikke saaledes færdige, men have endnu Lagunen. Ved de fleste vulcanske Øer ere begge Dannelsesmaader forenede, da der udenom dem sædvanligen ligge Koralrev (hvilke gjøre Seiladsen her saa farlig) og smaa Øer. — Klimaet er tropisk og, som en naturlig Følge af Beliggenheden, oceanisk og fugtigt; Forskjellen paa Aarstidernes Temperatur er ubetydelig, Luften behagelig, varm uden nogensinde at være trykkende heed. Middelt. er paa de forskjellige Øer imellem 19° og 22°: paa Sandwichsøerne er den høieste Varmegrad 25°, den laveste 12°, og Forskjellen mellem den varmeste og koldeste Maaned kun 4°. Øerne ligge indenfor Passatvindene, hvilke Vinde saameget lette Seiladsen fra America, medens de Skibe, der ville til America, maae gaae længere mod N. eller S. — Vegetationen er yppig her, men Planternes Arter ere faa. Skove findes paa de lave Øer næsten slet ikke, kun Kokospalmer og Brødfrugttræer. Forresten er Vegetationen her ikke, saaledes som paa Ny Holland, forskjellig fra den i andre tropiske Egne. Her findes mange Vækster, der give Menneskene Næring: Kokospalmen, og af dyrkede Vækster: Brødfrugttræet, Pisangen, Taroën, Bataten og Yamsen; desuden Sukkerrør (hvoraf de Indfødte dog ikke have forstaaet at udpresse Sukker, men som kun tygges af Børn), Ava, Papirmorbærtræet. Men Europæerne have forplantet herhen de fleste af den varme Zones almindelige dyrkede Vækster, som paa de fleste Steder lykkes særdeles godt. — Paa Landdyr vare disse Øer, især de østligste, overordentligen fattige: Europæerne forefandt kun Sviin (paa de fleste Øer endnu Indbyggernes Hovedrigdom og kjereste Spise), Hunde, Rotter og en Art Flaggermuus. Paa nogle Øer fandtes kun de to sidste Dyrearter, paa nogle slet ingen. Nu ere paa de Steder, hvor Europæerne ere komne i nærmere Bers-

relse med Indb., de Europæiske Husdyr indførte. Indb. paa alle disse Øer ere Malayere.

a) S. for Æquator.

1. Tonga-Øerne eller **Venskabsøerne**, 188, af hvilke de fleste ere ubeboelige. Indbyggerne ere godmodige (dog Menneskeofringer sædvanlige) og temmelig civiliserede. De anslaaes til 200,000.

2. Skipper-Øerne (de Søfarendes Øer), N. O. for Tonga-Øerne.

3. **Selskabsøerne**, en Gruppe af 12 Øer, nogle af de skjønneste i Australien. Indbyggerne, omtrent 100,000 i Tallet, ere et gjæstfrit, muntert og godmodigt Folk, for en Deel af temmelig lys Farve, tatuerede som de andre Australbeboere. Allerede før Europæernes Ankomst havde de Agerdyrkning (Plantager af Sukker o. D.), forfærdigede Tøier af Papirmorbærtræet, flettede Matter, Kanoer, Fiskeredskaber, musikalske Instrumenter o. s. v. Nu er Europæisk Cultur og Levemaade for en stor Deel herskende: ved festlige Leiligheder vise Alle sig i Europæisk Dragt og med Europæiske Vaaben. Paa de fleste Øer er Afgudstjenesten og de med Hedenskabet forbundne, tildeels uanstændige eller grusomme, Skikke forsvundne. Søndag og Onsdag holdes christelig Gudstjeneste, Skoler med indbyrdes Undervisning ere oprettede, og mange af Indbyggerne kunne læse og skrive*). I Missionsselskabets Bogtrykkerie trykkes Bibler paa Engelsk og tildeels paa Otaheitisk. Den sidst afdøde Konge havde udgivet en Lovbog, der indeholdt Bestemmelser om Strafbarheden af flere af de ved gammel Vedtægt forhen hævdede Udsvævelser eller hedenske Skikke. Ved hans Død synes noget Anarkie at være opstaaet, og det er muligt, at den nye Religion og Civilisation vil derved vorde sat noget tilbage. — Den største Ø er Otaheiti eller Taïti, 20 □ M., 10,000 J. Forfatningen er monarkisk med en Mængde Vasaller eller adelige Lehnsmænd (Eriks).

4. De lave eller de farlige Øer ligge Ø. for Selskabsøerne i det, formedelst den farlige Seilads, saakaldte stemme Hav; de bestaae af Coralklipper, og ere i Flodtiden tildeels oversvømmede, derfor de fleste ubeboede.

*) Efter Flere Skildring skulle Missionærerne ved overdreven Strenghed og Overholdelse af Bønner o. s. v. meget have qvalt Nationens naturlige Munterhed og Virksomhed.

5. Marquesas-Øerne, N. for de lave Øer. Indbyggerne ere smukke, men ikke meget dannede, og spise Menneskekjød. De have Præster, der tillige ere Heremestere; de ere deelte i Stammer, men uden egentlig Regjering.

6. Pitcairn, en af de mange smaa Øer, der ligge S. for de lave Øer, bebodet af 60 til 70 Mennesker. Nogle af Søfolkene paa et Engelsk Skib gjorde (1789) Oprør, satte Captainen (Bligh) og det øvrige Mandskab i en Baad, og kom hertil tilligemed endeel Otaheitiske Mænd og Qvinder, der fra Otaheiti toge med dem. Her dræbte de Otaheitiske Mænd Englænderne paa den ene Adams nær; men Qvinderne dræbte igjen Mændene, og siden have de levet her tildeels som Adams's Hustruer. Børnene af disse Qvinder ere Øens Indbyggere, der stode*) under Adams's patriarchalske Regjering, og synes at leve et sædeligt og lykkeligt Liv. — Paaskeøen er en eensom Ø S. for Pitcairn.

b) N. for Æquator.

7. **Sandwichsøerne** (Sandwitsch), en Gruppe af omtrent 13 Øer (20° N. Br.), henved 237 □ M. Indbyggerne, omtrent 150,000, ere smukke og veldannede, og have af alle Australiens Beboere gjort størst Fremskridt i Europæisk Civilisation. De drive Agerdyrkning, Fiskerie, Fuglefangst, forskjellige Kunstfærdigheder (Tøier, Matter, Fjederpynt o. M.); nu bygges der Skibe, forfærdiges Skibstoug, o. s. v. Det hos Malayerne almindelige Lehnssystem herskер: man adskiller 3 Hovedklasser, Overhoveder (over enkelte Districter), Grundeiere (uden Regjeringsmagt) og Livegne. Regjeringen er arvelig; alle Øerne ere nu forenede under en fælleds Konge, medens enhver under ham har sine Høvdinger. Ogsaa her herskede før Afgudstjeneste, besørget af et ordnet og affluttet Præsteskab, og Menneskeofringer fandt Sted. Nu er den christelige Religion herskende, og den hedenske, med hvad dertil hørte, aldeles afskaffet. Der gives mange Skoler, og man antager, at over 15,000 Indb. kunne læse: mange Bøger trykkes. Kongen holder en paa Europæisk Fod indrettet Hær og Flaade. De gamle Skikke (Tatueringen, Tabu o. s. v.) gaae af Brug, og snart ville, ved Indbyggernes store Lyst til i Alt at efterligne Europæerne, deres for 60 Aar siden uforandrede nationale Sæder, Skikke og Levemaade kun kunne kjendes af de historiske Beretninger om dem. Nu finder man her Caffeehuse, Billarder, Gjæstgivergaarde, Skildvagter i Uniform o. s. v.

*) Han er død 1829.

Øerne besøges hyppigen af (flere hundrede aarligen) Europæiske og Nordamericanske Skibe, der her indtage Forfriskninger og drive Handel; især for de Skibe, der skulle til Americas Nordvestkyst, ligge de bequemt; ogsaa drive Indbyggerne selv Handel til China og Nordamerica. — Den største Ø er Owaihi (187 □ M., 85,000 J.); her findes et over 14,000 F. høit Bjerg, en Vulcan. Hele Øen er vulcansk. Paa Woahu, hvor den eneste gode Havn findes, boer Kongen.

8. Carolinerne eller Ny Philippinerne (10° N. Br., 160°—180° Ø. L.) regnes til Spaniernes Besiddelser, men ere ikke besatte af dem. 9) Pelew (iju)-Øerne, V. for disse, kaldes Engelsk Besiddelse, men ere det kun af Navn. 10) Marianerne eller Ladronerne, N. for hine, tilhøre Spanien. 11) Mulgraves (Molgreévs)-Øerne, S. Ø. for Carolinerne, 70 i Tallet.

Forklaring

over nogle under Rubriken "Producter" forekommende Benævnelser paa Naturgjenstande.

Aloe er den til Tørhed fortættede, harpiragtige, Saft af flere i det varme Jordstrøg voxende Arter af Aloeplanten, hvis egentlige Fædreneland er Asien, Africa og America, men som nu ogsaa voxer i det sydlige Europa. Arterne henføres til to Hovedslægter: Aloen og Agaven: ikkun hiin er Gjenstand for Handelen. — Aloen bruges i Medicinen paa mange Maader, ogsaa til Fernis og til at bevare Peltsværk for Insecter.

Alun er et hvidt, undertiden rødagtigt, mere eller mindre gjennemsigtigt Salt, som sjeldent forekommer gediegent, men oftest udvindes af alunholdige Mineralier (Alunsteen, Alunskifer o. s. v.). Det bruges især i Farverier og Tøitrykkerier (til at give Farverne Liv og Glands og gjøre dem bestandigere), ved Papirs Planering og m. M.

Antimonium eller Spiesglands er et Metal af tinhvid Farve, stærkt glindsende, maadeligt haardt, men saa sprødt, at det lader sig pulverisere. Det bruges ved flere Metalblandinger, og i adskillige chemiske Sammensætninger danner det vigtige Lægemidler.

Arekanød er Frugten af Arekapalmen, af Størrelse og Dannelse som et Hønseæg; see Betel.

Asa foetida, en i Persien hjemmehørende Plante, af hvis Rod en Gummi, i Form af en mælkehvid Saft, udflyder. Denne Saft, bekjendt under Navnet Dyvelsdræk for sin afskyelige Lugt, er et meget brugt og fortrinligt Lægemiddel.

Ava er et Slags Peber, der voxer paa Sydhavsøerne, og hvoraf laves en berusende Drik.

Bananer, see Pisang.

Batater er en Vært, hvis Rodknoller indeholde megen Meel og nydes kogte eller stegte, især af Indb. paa Sydhavsøerne.

Benzoe er en Gummi, der udflyder af et i Østindien vildtvorende Træ. Den bruges fornemmeligen til Røgelse og i Medicinen til Plastere og Balsom.

Betel. Inderne tygge Bladene af Betelpeber, en Østindisk Plante af Peberslægten, tilligemed Betel- eller Arekanødder, deels for at styrke Maven og Tandkjødet, deels for at gjøre Aanden vellugtende, og deels for at farve Munden og Læberne røde; denne Sammensætning kaldes Betel. Der drives i Indien en betydelig Handel med Betel.

Bjergbalsom, see Naphta.

Borax er et Salt, der forekommer i Handelen deels i raa, deels i renset Tilstand: den raae Borax kaldes egentligen Tinkal. Borax bruges som Smeltemiddel ved Metaller, men især ved Lodning, til Glasering, undertiden ogsaa i Medicinen og i Farverierne.

Brødfrugttræet er et paa Sydhavsøerne voxende høit Træ med store melede Frugter, der kogte levere et fortrinligt Meel og ere et Hovednæringsmiddel for Indbyggerne. Tre saadanne Træer kunne nære et Menneske i 8 Maaneder; den, der har plantet 10 saadanne, har sørget for sig og sin Familie for en lang Række af Aar. Men Træet taaler kun ubetydelige Temperaturforandringer, og findes neppe udenfor Vendekredsene.

Chinabark, Barken af forskjellige i Sydamerika voxende Træer, der bruges som Lægemiddel, især mod Febere, er bekjendt.

Chinarod er Roden af en i Østindien, Persien, China og Japan vildtvorende buskagtig Plante. Den bruges i Medicinen.

Drageblod, en tør, skjør, blodrød Harpix, som faaes af forskjellige i Østindien, America og paa de Canariske Øer voxende Planter: den bruges fornemmeligen af Malere og Lakerere til røde Fernisser.

Galangarod er den peberagtige krydrede Rod af en Østindisk Plante, som har nogen Anvendelse i Medicinen.

Ginseng (Dsch), en i Nordamerica og China samt flere Steder i Asien voxende Plante, hvis Rod tygges af Chineserne, fordi de tilskrive den en særdeles lægende og styrkende Kraft, endog til at forlænge Livet.

Gummi er en Plantesliim af Træer (især Akazier eller Mimoser), som enten udflyder af sig selv eller fremlokkes ved kunstige Indsnit i Barken og siden forhærdes i Luften. Der gives mange forskjellige Arter heraf.

Gummilak, en med animalske Dele blandet Harpix, der udsveder af adskillige i Østindien og paa Øerne voxende Træer: den har sin røde Farve af den Saft, som udgydes af Hunnerne af Gummilakinsectet (Lakskjoldlusen), hvilke i November og December Maaned bedække Træerne i saadan Mængde, at Grenene see ud som om de vare røde. Gummilakken bruges til Segllak og Lakfernis: det i den raae Gummilak indeholdte Farvestof adskilles for sig, og danner under Navn af Lakdye (ei) et vigtigt Farvemateriał.

Jalappe, Roden af en i America hjemmehørende Plante, der bruges meget paa Apothekerne.

Indigo er et blaat Plantefarvestof, som vindes af den i Østindien og Vestindien vildtvorende, nu saa hyppigen dyrkede, Indigoplante. Flere andre Planter af samme Slægt indeholde dog ogsaa Indigo.

Ingefær er den tørrede eller syltede Rod af en Plante, Ingefær-Amomen, som fra Østindien er overført til Vestindien og America, og nu hyppigen dyrkes. Den bruges som Kryderie og paa Apothekerne.

Jordbeeg (Asphalt), en uigjennemsigtig, glindsende Jordfedme, der ligner Beeg. Ved en svag Hede smelter den, ved stærk Hede antændes den og brænder med Flamme. Asphalten kan bruges til Segllak; opløst i Olie tjener den ogsaa til Fernis.

Kardemome, Frøet af en i Østindien voxende Plante, et bekjendt Kryderie.

Kasave, see Maniok.

Kassia, et i Ægypten, Arabien og Østindien vildtvorende, og paa nogle Steder i Vestindien og America dyrket, Træ, af hvilket her mærkes to Arter: Sennes-Kassia, hvis Blade under Navn af Sennesblade bruges meget paa Apothekerne, og Rør-Kassia, hvilken indeholder en Marv, der ligeledes afgiver et Lægemiddel.

Labradorstenen, en sortgraa med forskjellige Farver spillende Steenart (Feltspath), der forarbeides til Daaser, Vaser o. D.

Manihot, see Maniok.

Maniokmeel eller Kasavemeel er Productet af den i America og Africa vildtvorende Busk Manihot (Jatropha). Roden indeholder et meget reent Meel, der afgiver en sund Næring, og i Brasilien, Vestindien og overhovedet de tropiske Dele af

America er et Hovednæringsmiddel. En Art af samme indeholder desuden et giftigt Stof, som ved Udludning og Tørring gjøres uskadeligt.

Manna er a) Saften af visse til Asfslægten henhørende Træer (Mannaasken), hvilke findes hyppigen i Nedre-Italien og paa Sicilien, baade vilde og dyrkede. Saften bruges meget i Lægekunsten. b) Mannagryn, Frøet af en Plante (Mannagræs, Mannasvingel), der voxer i Vand og i vaade Egne (hos os paa Lolland og Falster). Frøet ligner Gryn, bruges til Mad, og giver malet et godt Meel til Kager og Brød.

Mastix, en Gummi, som fornemmeligen faaes ved Indsnit i et Træ, der voxer i det sydlige Europa (især paa Chios dyrkes den meget). Den anvendes i Lægekunsten, til Røgelse, men især til Lakfernis.

Maté eller Paraguaythee, de tørrede, pulveriserede Blade af en Busk, der voxer i nogle Dele af Sydamerica. Den er i den største Deel af Sydamerica bleven næsten til en Fornødenhed for Alle, og nydes af de Fleste flere Gange dagligen. Til Europa kommer den ikke.

Meerskum, et gulhvidt Mineral, blødt, fedt at føle paa, som især findes i Lilleasien. Det anvendes til Pibehoveder, der enten skjæres eller dannes af den endnu bløde Jord.

Myrrha, en Gummi, som faaes af et Træ i Arabien og det østlige Africa. Den bestaaer af rundagtige, hullede Stykker; den anvendes i Lægekunsten, og angives at være brugt til at tilberede vellugtende Salver.

Naphta, den meest flydende, fineste og antændeligste Jordolie, af en hvid eller vinguul Farve; den er gjennemsigtig og flyder paa Vandet. Den er saa flygtig, at den antændes ved Flammen af et Lys i nogen Afstand, naar denne naaer Naphtadunsterne; den brænder med en klar Flamme og megen Røg. Den bruges i Lægekunsten under Navn af Steenolie.

Natron, Soda eller mineralsk Ludsalt, erholdes ved Udludningen af Asken af adskillige Planter, som voxe ved Bredderne af Saltsøer eller Havet, men faaes tillige ved Udludning af en sodaholdig Jord eller som Bestanddeel af nogle Søers Vande. I reen Tilstand er den hvid og chrystalklar, men almindeligviis forekommer den som en mere eller mindre graa eller graasort sammenklumpet Masse. Den bruges fornemmeligen til Fabricationen af Sæbe og Glas, samt i Farverierne.

Orseille er en blød, mørkerød Deig, som ved forskjellige Tilberedninger faaes af nogle Lavarter (Lichener), og som afgiver et Farvemateriale, der hører blandt de ægte røde Farver.

Papirmorbærtræet, et paa Øerne i Sydhavet voxende Træ, hvis Bast de Indfødte benytte til Tøier og allehaande flettede Arbeider.

Paraguaythee, see Maté.

Perlemoder er egentligen den glatte glindsende Skal, som bedækker den indvendige Overflade af Muslingskallerne; men man forstaaer derved ogsaa begge Skallerne af Perlemuslingen. De bruges, som bekjendt, af forskjellige Kunstnere til indlagt Arbeide, Knapper, Daaser, Etuier o. D.

Pisangen eller Bananen, Frugten af et i de tropiske Lande og især paa Øerne i Sydhavet voxende Træ, af omtrent samme Beskaffenhed som Brødfrugttræets. I America lykkes den kun indtil en Høide af 3000 F. Efter Humboldt giver den paa eet og samme Terrain 44 Gange mere Næringsstof end Kartoflen, 133 Gange mere end Hveden.

Potaske, et Slags Ludsalt, som tilberedes ved at udlude vegetabilsk Aske med Vand og lade den klare Opløsning bortdunste til Tørhed. I de Lande, hvor Brænde ikke er af megen Værdie, forbrændes dette i store Høbe lagviis med fugtig Aske, hvorved erholdes en Aske, der er meget riig paa Potaske. Potasken bruges i Glasværker, Sæbesyderier, Blegerier, Farverier og ved forskjellige chemiske Fabrikationer.

Quassia, et i Surinam og paa Antillerne voxende Træ. Baade Vedet og Barken har en udmærket reen bitter Smag, og bruges meget i Medicinen, desuden til at komme i Øl og Likører: et Afkog i Mælk giver en Fluegift.

Safran, tørrede Dele af Blomsterne af en Plante, der deels voxer vild, deels dyrkes i mange Egne især af Asien og Syd-europa. Den brugtes af de Gamle paa forskjellige Maader til Vellugt: nu bruges den til Kryderie paa Mad, til at farve Ost og Deslige, og i Lægekunsten.

Salmiak, et Salt. Den "naturlige, gediegne Salmiak" eller Bjergsalmiak findes meest i Nærheden af Vulcaner og vulcanske Egne, i større eller mindre Stykker; en anden Salmiak findes i Safterne af adskillige Planter, men især i visse Dyrs (Kamelers og Hornqvægs) faste Excrementer. Den vindes af den Sod, som ansætter sig i Skorstenen, naar disse Planter og Ex-

crementer brændes. Den bruges i Lægekunsten og til forskjellige chemiske Præparater.

Sandeltræ, et hvidt (bruges nu kun lidet), gult (blandes i Røgelsepulvere) eller rødt (et Farvetræ) Ved.

Sassafras-Laurbærtræet vorer i Nordamerica, Østindien o. fl. St. Barken bruges i Apothekerne; af den og af Veddet vindes ved Destillation en flygtig Olie; Frugten ("Rødderne") indeholde en Kakao lignende Substants.

Sasparille, Roden af en i America voxende Plante, der bruges temmelig meget i Medicinen.

Sennesblade, see Kassia.

Soda, see Natron.

Spiesglands, see Antimonium.

Sukkerahorn, et i Nordamerica vildtvoxende Træ, af hvis Saft udvindes megen Sukker.

Sæbeurt, en Plante med en bitter Smag, der bruges noget i Medicinen; baade Planten og især Roden kan man vaske med, da den skummer ligesom Sæbe og borttager Smuds og Fedt.

Tamarinder, Frugten af Tamarindetræet. Den bestaaer af to Hinder, der indeholde en blød Marv af en suur Smag: i den ligge tre til fire Frøe af en Bønnes Størrelse, der indeslutte en hvid Kjerne. Frugten kommer sjelden heel til os, men sædvanligen knuset, saa at den bestaaer af den ovennævnte Marv blandet med Frøkjernerne. Den syltes af Conditorerne, bruges noget i Lægekunsten og ved Fabrikationen af Snustobak.

Taro, en paa Sydhavsøerne almindelig Vært, hvis Rodknoller ere af samme Beskaffenhed som Kartoflens og Batatens. Den maa dyrkes under Vand i en Deel af Aaret.

Tinkal, see Borax.

Tyrkisk Garn, et Slags Bomuldsgarn af en smuk og meget bestandig rød Farve, som fordum ene kom fra Levanten, men som man nu ogsaa paa forskjellige Steder i Europa forstaaer at farve.

Vanille, de tørrede Frøbælge af den i de tropiske Egne af America vildtvoxende *) Vanilleplante, en Snylte- og Slyng-

*) Men den forædles ikke allevegne ved Dyrkning: al den Vanille, som forbruges i Europa, kommer fra Mexico.

plante. Den har en stærk, balsamisk Lugt og en aromatisk, skarp, behagelig Smag. Den bruges som Kryderie ved Mad, i Chocolade, Likører o. M.

Virak, en Bark, der bringes til os fra Østindien og Levanten, blandet med Blade og andre fremmede Dele og ligesom overgydet med Harpix. Den bruges som Røgelse.

Yams, Roden af en i Øst- og Vestindien og paa Sydhavsøerne hjemmehørende Plante. Den ligner Kartofler, og spises ligesom disse, kogt eller stegt.

Register.

Åbo 76
Aachen 88
Aakirkeby 147
Ålandsøerne 76
Aalborg 151
Åmål 65
Aar 218
Aarau 220
Aarhuus 154
Aasi 274
Abbeville 195
Aberdéen 185
Abruzzo 235
Abukir 355
Abuschær 288
Acadien 408
Acapúlco 418
Achaia 251
Acre 279
Adamowa 377
Adamsbjerg 335
Adamsbro 335
Adana 277
Adda 226
Adel 375
Adenbugt 281
Adserbeidschan 284
Adige 226
Adlersborg 147
Admiralitetsøerne 447
Adour 191
Adrianopel 246
Adriatiske Hav 47
Afghanistan 289
Africa 341
Agersøe 148
Agger Kanal 129. 152
Aggershuus 62
Aglar 121
Agnano 236
Agra 327. 328
Agram 126
Ahmedabåd 329
Aigues Mortes 198
Ain Dep. 196
Aisne 191
Aix 197
Ajaccio 203
Ajan 375
Ajmeer 328
Ajosoros 247
Akalzike 269
Akarnanien 251
Akjerman 78
Akka 279
Akscheher 277
Alabama 414
Alaschka 401
Aláva 213
Albanien 244
Albany 390. 415
Albuef 131
Alcalá de Henáres 209
Alcázar 210. 360
Al Dschesira 273
Alenteio 214
Aleppo 279
Alessandria 229
Aleutiske Øer 271
Alexandrette 279
Alexandria 355
Algarve 214
Algier 359
Algoabai 373
Alicante 212
Aljubaróta 215
Allahabåd 326
Alleghany 410
Allehelgensbugt 385
Aller 94
Allier 191
Allinge 147
Almaden 209
Almánza 212
Almerial 215
Alperne 51. 190. 224
Alpujarras 205
Alrøe 154
Als 158
Alstahoug 63
Alster 94. 140
Altai 257. 264
Altena 87
Altenburg 106
Alten-Elv 59
Altenfjord 58
Altmark 86
Altona 160
Altorf 221
Altranstädt 87
Aluta 242
Amager 147
Amalienborg 144
Amazonfloden 425
Ambas 347
Amboina 338
Amboise 200
America 383
Amhara 347. 349
Amiens 195
Amirantes 379
Ammersøe 93
Amretsir 324
Amrum 156
Amsterdam 168
Amu 297
Amur 267. 309
Anadoli 275
Anadyr 267
Anahuac 387. 416
Anam 334
Ancona 234
Andalusien 208
Andamanøerne 336
Andesbjergene 386
Andorra 212
Andros 253
Andrussow 74
Angeln 158
Angermanland 66
Angermanna-Elv 59
Angers 201
Anglesea 184
Angola 371
Angora 276
Angoulême 199
Angoumois 199
Anguila 441
Anhalt 109
Anholt 154
Anjou 201
Annaberg 108
Annabon 381
Anspach 99
Antakia 279
Antequérra 211
Antigua 441
Antilibanon 273
Antillerne 439
Antitaurus 272
Antwerpen 172
Antworskov 146
Apallacherne 410
Apenrade 156
Apenninerne 54
Appenzell 221
Apuglia 235
Apurimac 425
Arabien 280
Arabiske Hav 256
— Bjerge 352
— Bugt 281
Aragonien 208
Aralsøen 266
Araranjuéz 209
Ararat 272
Aras 266
Arbogakanal 60
Archangel 74
Archipelagus 47
Arcole 124
Arcona 86
Ardeche 198
Ardennerne 189. 196
Ardschisch 274
Arenberg 111
Arendal 62
Argolis 251
Argos 251
Argun 309
Arkadien 251
Arkadiske Bugt 242
— Plateau 240
Arkansas 411
Arktiske Høiland 396
Arles 198
Armenien 269. 271. 276
Arnheim 169
Arnheims Land 446
Arno 226
Arrakan 333
Arran 185
Arras 195
Arreføe 138
Arriége 199
Artabugten 242. 250
Artois 195
Ascension 381
Aschaffenburg 98
Asham 333
Ashanteerne 369
Asiatiske Rusland 262
— Tyrkie 271
Asien 255
Asnæs 130
Asow 77
Asowske Hav 47
Aspern 120
Asfens 149
Asfumpcion 433
Astoria 416
Astrabad 288
Astrachan 78
Asturien 208
Asturiske Bjerge 204
Atbara 350
Athapeskow 390. 403
Athen 251
Athos 247
Atlantiske Hav 46
Atlas 356
Atschin 336
Attika 251
Attok 325
Aube 194
Aud 328
Aude 191
Auerstädt 87
Augila 362
Augsburg 100
Augustenborg 158. 369
Aunis 200
Aurich 111
Austerlitz 122
Australien 442
Auvérgne 197
Auvergnebjergene 189
Ava 333
Avchasien 270
Avernakøe 150
Avernersøe 236
Aveyron 199
Avignon 198
Avila 209
Axum 349
Ayacucho 426
Azincourt 195
Azoriske Øer 382

Baagøe 148. 150
Bab el Mandeb 256
Bac-Khin 334
Badajóz 210
Badakschan 300
Baden 101. 102. 120. 220
Baffinsbugt 383
Bafing 368
Bagdad 278
Bag-Indien 330
Bahamacanal, 385
Bahamaøerne 442
Bahar 326
Bahr el Abiad 350
Bahr el Azrek 348
Bahia 436
Bahrein 284
Bähus 65
Baiern 98
Baikal 259. 266
Baireuth 99
Baktschiserai 77

Baku 269
Baleariske Øer 212
Balfrusch 288
Balk 293. 299
Balkan 51. 239
Balkasch 309
Baltimore 415
Baltistan 302
Bamberg 99
Banda Oriental 432
Banda-Øerne 338
Banka 336
Bankasay 334
Bankok 334
Banksland 397
Bannockburn 185
Barbados 441
Barbuda 441
Barcelona 212
Bâri 236
Barka 357. 359
Barmen 88
Barmstedt 160
Barnaul 270
Bárnet 182
Baroda 329
Barrow 177
Barrowstræde 397
Bar sur Aubé 196
Basel 220
Baskiske Provindser 213
Basra 278
Bastia 203
Batavia 337
Bath 181
Bautzen 108
Baylen 211
Bayonne 199
Bearn 199
Beaucaire 198
Beauvais 195
Bedford 179
Beetjuanerne 378
Beina-Elv 59
Beira 214
Beit el Fakih 273
Belém 215. 436
Belfast 187
Belgien 170
Belgrad 248
Belle Isle 385. 405
Bellinz 224
Bellinzona 224
Belterne 131
Beludschistan 294
Belur-Tag 257
Benares 327
Bender 78.
Bender Abassi 288
Benevento 235
Bengalen 326
Benguela 371
Beni 425
Benin 365
Ben Nevis 174
Bentheim 111
Berberiet 356
Berbice 437
Berchtesgaden 98
Berdyczef 77
Beresina 71
Beresow 270
Berg 87
Bergamo 123
Bergen 63. 173
Bergen op Zoom 169
Beringsstræde 255
Beringsøen 271
Berk 179
Berlin 84
Bermudasøerne 409
Bern 222
Bernburg 109
Bernhardin 217
Berry 200
Besançon 203
Bessarabien 73
Bessestad 164
Bethy 376
Bethlehem 279
Beweland 169
Bjalystok 73
Bidasoa 206
Bidstrupgaard 145
Bielefeld 87
Bielersøe 218
Biesbosch 166
Bilbao 213
Biledulgerid 357
Bille 140
Binh-Tuam 334
Birkenfeld 111
Birket Karun 352
Birma 333.
Birmingham 182
Birnie 366
Biscaya 213
Biscayske Hav 47
Bissagos 369
Bjørnesøe 390
Blaae Bjerge 410
Blankenburg 113
Blankenese 161
Blekingen 64
Blois 200
Bloksbjerg 91
Bodensøen 93. 218
Bodøe 63
Boeotien 251
Bog 71
Bogdoola 257
Bogesund 65
Bogense 149
Bogotá 424
Bokkeveldbjerge 372
Bolivia 426
Bologna 234
Bombay 328
Bona 359
Bonifaciostræde 47
Bonn 88
Boothia Felix 397
Borås 65
Bordeaux 199
Bordesholm 159
Borneo 337
Bornholm 147
Bornhovede 160
Bornu 366
Borresøe 138
Bosna Serai 247
Bosnien 245
Boston 414
Bosworth 182
Botanybai 444
Bottniske Bugt 46
Bottøe Nøer 131
Bougia 359
Bouillon 173
Boulogne 195
Bourbon 380
Bourbonnais 196
Bourgogne 196
Bovines 173
Botzen 121
Boyne 177
Braga 215
Bragança 215
Bragnæs 62

Brahekminde 149
Brahetrolleborg 149
Brahubjerge 258. 294
Brâilow 249
Bramaputra 321
Bramstedt 160
Brandenburg 85
Brasilien 433
Brassøe 138
Breda 169
Bredstedt 157
Bregentved 146
Bregninge 150
Breisgau 101
Bremen 111. 114
Brenta 226
Brescia 123
Breslau 86
Brest 201
Bretagne 201
Brevig 62
Bridgetown 441
Brienne le Chateau 196
Brienzersøen 218
Brighton 181
Brindisi 237
Bristol 181
Bristolbugt 386
Brittiske Øer 49
Brocken 91
Brody 127
Brovalla Hede 64
Brunkebjerg 64
Brunnen 221
Brunsvig 113
Bruunshaab 153
Brügge 172
Brün 122
Brüssel 172
Brömsebroe 64
Buckingham 179
Buda 125
Buénos Ayres 429
Bug 79
Bukarest 249
Bukhara 298
Bukkefjord 58
Bukowina 128
Bülck 157
Bulgarien 245
Burg 159
Burgund 196
Bürglen 221
Burgos 209
Bursa 276
Butan 301
Bute 185
Bæverflod 403
Böhmen 122
Böhmerwald 91
Borglumkloster 152

Cabesbugt 341
Cabo Corso 369
Cabréra 213
Cachao 369
Cacongo 371
Cadiz 210
Caen 202
Cágliari 230
Calabria 235
Caláis 195
Calcutta 326
Calicut 328
Californien 419
Callao 426
Calmar 64
Calvados 201
Cambray 202
Cámbridge 183
Campechebugt 385
Campo Formio 124
Canada 406.
Canadiske Øer 408
Canara 327
Canaria 381
Canariske Øer 381
Candia 249
Candy 335
Cannes 198
Canossa 231
Cantabriske Bjerge 204
Cantál 189
Canterbuey 180
Cap Agulhas 372
— Blanco 361
— Boëo 237
— Bojador 361
— Bon 356
— Breton 408
— Charles 383
— Coast 369
— Comorin 317
— Corrientes 375
Cap Delgado 375
— Farvel 399
— Froward 383
— Guardafui 375
— Hoorn 438
— Landsend 174
— Lizard 174
— Lopatka 265
— Lopez 370
— Negro 370
Capo Verde 381
Cap Pasáro 237
— Pelóro 237
Capri 237
Capstad 375
Cap St. Roque 384
— Trafalgar 210
Capua 236
Cap Voltas 371
Caracas 423
Caraibiske Hav 385
Carcassonne 198
Cardiganbugt 175
Carlowitz 127
Carlsbad 122
Carlshamn 65
Carlskrona 65
Carlstad 65
Carolina 414
Carolinerne 452
Carpentarieland 446
Carrara 231
Carron Jernværk 185
Cartagéna 211. 424
Catalonien 208
Catánia 238
Catt Island 442
Cavery 322
Cayenne 437
Celebes 337
Celle 111
Cerigo 254
Cervin 216
Cette 198
Ceuta 360
Ceylon 335
Chalcis 253
Chalons sur Marne 196
Chalons sur Saone 196
Chalcis 253
Chambery 229

Champagne 195
Champlain 410
Chan-yan-Alin 306
Chandernagore 329
Charente 191
Charkow 77
Charlestown 415
Charlottenborg 144
Chartreuse 197
Charylla 237
Chatam 181
Chateau Cambresis 202
Cheasapeakbai 385
Chemnitz 108
Cher 191
Cherbourg 202
Chester 182
Chesterfields Indlov 385
Chicowa 376
Chiemsee 93
Chieraſco 229
Chili 428
Chiloe-Oerne 428
Chimborazo 387
China 306
Chineſiſke Rige 301
Chioggia 124
Chios 277
Chozin 78
Chriſtiania 62
Chriſtianopel 65
Chriſtianſand 62
Chriſtiansborg 144. 369
Chriſtiansfeld 156
Chriſtianshaab 400
Chriſtianshavn 144
Chriſtiansholm 150
Chriſtianſtad 65
Chriſtianſund 63
Chriſtiansſæde 150
Chriſtiansøe 148
Chuquiſaca 427
Chur 224
Churchill 403
Cimbrishamn 65
Cincinnati 415
Cirkars 327
Cirknitz 93
Ciſplatina 432
Citeaux 196
Ciudád Rodrigo 209
Civita Vecchia 234
Claraelv 59
Clausholm 154
Clausthal 111
Clermont Ferrand 197
Cleve 87
Cliſſow 80
Clyde 176
Coanza 370
Coblenz 88
Cobrasserne 377
Cochin 329
Cochin-China 334
Cockburn 398
Coimbra 215
Colberg 85
Colchester 180
Coleron 322
Collin 122
Colombo 335
Columbia 412
Columbien 420
Comacchio 234
Cómo 123
Comoriſke Oer 379
Compiegne 195
Connaught 186
Connecticut 411. 414
Conſtantia 375
Conſtantineh 359
Conſtantinopel 245
Conſeſſabugt 242
Cooksbugt 386
Cooksſtræde 255
Cordilleras de los Andes, 386
Córdova 211
Corfu 253
Cork 187
Cornwall-Bjerge 174
Coro 424
Coromandelkyſt 318
Correggio 231
Corréze 199
Corſica 203
Cortryk 172
Corunna 210
Coſtanz (Coſtnitz) 101
Côte d'or 189
Cotopaxi 421
Cottiſke Alper 224
Coutras 199
Coventry 182
Crecy 195
Crefeld 87
Cremóna 123
Creuſe 200
Cuba 430
Cueyca 208
Cullóden 185
Cumanien 125
Cumberland 179
Cumberlandsbjerge 410
Curaçao 442
Curiſke Haff 82
Cuzco 426
Curhaven 114
Cypern 277
Czaslau 122
Cölln 88.

Dacca 327
Dagheſtan 270
Dagsø 76
Dahomey 367
Dalarne 64
Dalelven 59
Dalmatien 126
Dalmatiſke Oer 117
Dalsland 64
Damaſk 278
Damiette 355
Dampierreſtræde 447
Däniſchwald 157
Danmark 128
Dannemora 64
Dansborg 330
Danzig 84
Darah 360
Daran 356
Dardanellerne 246
Dar-Fur 362
Darien 385
Darmſtadt 103
Daugberg 153
Dauphiné 197
Daurien 264
Davisſtræde 384
Debreczin 125
Decan 317
Delaware 411. 414
Delft 168
Delhi 327
Delos 253
Dembea 348
Demerary 437
Demotica 246
Deptfort 180
Derby 179. 182
Derrieh 283
Deſirade 442
Deßna 71
Deſpototagh 240
Deſſau 109
Detmold 112
Dettingen 99
Deventer 169
Devonſhire 179
De Witts Land 446
Dhawalagiri 302
Diarbekr 278
Diepholz 111
Dieppe 201
Djevlebjerget 372
Dijon 196
Dinariſke Alper 116. 239
Djoliba 364
Diſko 400
Ditmarſken 160
Dnieper 70
Dnieſter 70. 118
Dödi 217
Dokkum 170
Dollart 92. 166
Dominique 442
Dom Remy 202
Don 71
Donau 70. 94. 117. 241
Donegalbugt 176
Donez 71
Donnersberg 91
Doornik 173
Doornockbugt 176
Dordogne 191
Dorpat 76
Dórſetſhire 179
Dortrecht 168
Douáy 202
Doubs 191
Douro 206
Dover 180
Dovre 57
Dragsø 147
Drammen 62
Dramselv 59
Dramsfjord 58
Dran 95. 117
Dreise 150
Drenthe 167
Dresden 107
Dreux 200
Drino 242
Driſtra 246
Drogden 131
Dróghеda 187
Drome 197
Dronning Charlottes Sund 386
Dronningeſtolen 133
Druſerne 279
Dſáiſang 304
Dſchagatai 296
Dſchehol 314
Dſchenab 320
Dſcheſair 245
Dſchidda 283
Dſchyokyokarta 337
Dublin 186
Duéro 206
Dulcigno 247
Düna 70
Dunbar 185
Dundalkbugt 176
Dundée 185
Dunkerken 202
Durance 191
Durazzo 247
Durham 179
Dürrenſtein 120
Düſſeldorf 87
Dwina 70
Dynekil 65
Døde Hav 274.

Ebeltoft 153
Ebro 206
Eckernførde 157
Eckernførdefjord 131
Ecuador 424
Edam 168
Edelsland 446
Edinburgh 185
Eendrachts Land 446
Egedesminde 400
Eger 94. 122
Egerſund 62
Egridos 253
Eichſtädt 98
Eideren 95. 139
Eiderſtedt 157
Eierland 168
Eifelgebirge 91
Eiſenach 105
Eisleben 87
Elba 232
Elben 94. 140
Elberfeld 88
Elbing 84
Elbrus 258. 263. 284
El Eſcoriál 209
Elephante 328
Elephantſtoden 373
El-Ghor 273
Elis 251
Elmina 369
Elmshorn 160
Elſaß 203
Elſter 94
Elvas 215
Emden 111
Emineh 240
Ems 95
Enara 70
Endeavourſtræde 454
Endelave 154
Engadin 224
Enghien 173
England 173. 179
Enguinegati 195
Enköping 64
Enns 95
Entre Duéroe Minho 214
Eremitagen 145
Erfurt 87
Erieſøe 406
Eriwan 269
Erlangen 99
Erlau 125
Ertholmene 148
Erzerum 277
Erzgebirge 91. 116
Eſchwege 105
Eſkiltuna 64
Esromſøe 137
Eſek 127
Eſſequebo 437
Eſſer 179
Eſslingen 120
Eſthland 73
Eſtrella 204
Eſtremadura 208. 214
Eſtvadgaard 155
Etruria 182
Etſch 95. 226

Euboea 251. 252
Euphrat 274
Eure 201
Eutin 112
Evora 215
Exeter 181
Eylau 84.

Faaborg 149
Faénza 234
Fakkebjerg 149
Faleme 368
Falkenberg 65
Falkirk 185
Falklandsøerne 438
Falksöping 65
Fallmouth 181
Falskebai 373
Falske Cap 372
Falster 151
Falsterbo 65
Falun 64
Fanse 156
Farsistan 287
Farsund 62
Fasanøen 213
Farse 146
Fehrbellin 85
Fellataerne 366
Femern 158
Femersund 132
Feodosia 77
Fernambuco 436
Fernando del Po 381
Ferrara 234
Ferro 382
Ferrol 210
Fez 360
Fezzan 358
Feyse 151
Fichtelgebirge 91
Fienneslev 147
Figueras 212
Fiilsø 139
Filefjeld 57
Finderup 153
Fingalshule 175. 186
Finisterre 201
Finland 68. 76
Finske Bugt 66
Finsteraarhorn 217
Fiskeflod 373
Fiskernæs 400
Fiume 126
Fladstrand eller Frederikshavn 152
Flandern 202
Flekkefjord 62
Flekkerø 62.
Flemhudersøe 139
Flensborg 156
Flensborgfjord 131
Fleurus 173
Flinders Land 446
Flinterenden 131
Flores 338
Florenz 231
Florida 414
Flöuden 183
Flynderborg 145
Flynderøe 138
Foggia 236
Foir 199
Fokschani 249
Fontainebleau 195
Fontenoy 173
Forfriskningsøerne 380
For-Indien 315
Formentera 213
Formosa 313
Forth 176
Fort Albany 405
— Churchill 405
— York 405
Fotheringay-Castle 182
For's Canal 384. 397
Franche Comté 203
Frankenwald 106
Frankerig 188
Frankfurt a.d.Oder 85
Frankfurt am Main 104
Fredensborg 145. 447
Fredericia 155
Frederiksberg 145
Frederiksborg 145
Frederiksgave 149
Frederikshaab 400
Frederikshald 62
Frederikshamn 76
Frederikshavn 144. 151
Frederiksnagór 330
Frederikssstade 62. 441
Frederiksteen 62
Frederiksund 145
Frederiksværk 145
Frederiksværn 62
Frederikssø 148
Freetown 369
Freiberg 108
Freiburg 101. 223
Freisingen 98
Frejus 198
Friaul 121
Friederichshafen 101
Friederichsort 157
Friederichsstadt 157
Friederichsthal 401
Friedland 84. 122
Friesland 167
Friisenborg 154
Friske Haff 82
Fucas Indlob 385
Fulaher 369
Fulda 94. 105
Funchal 382
Fundybai 385
Furca 216
Furysstræde 384. 398
Fuur 129
Fuursø 137
Fünfkirken 125
Fürth 99
Fyen 148
Fæmø 151
Fæmundselv 59
Fæmundsø 59
Færøerne 161
Fohr 156

Gaabense 151
Gadebusch 110
Gaéta 236
Galata 245
Galacz 249
Galicien 208
Galiläiske Hav 274
Galipoli 246
Galizien 127
Gallaerne 349. 377
Gallipoli 237
Galway 187
Galwaybugt 176
Gambia 367
Gammel-Castilien 208
Ganges 320

Gap 318
Gard 198
Garding 157
Gariep 372
Garigliano 226
Garonne 191
Garrowernes Land 333
Gascogne 199
Gaunse 147
Gaza 279
Gefle 66
Geldern 87. 167
Geltingen 158
Gemblour 173
Genezaretsøe 274
Genf, Geneve 223
Genfersøe 218
Gent 172
Genua 229
Georgia della Mina 369
Georgien 269. 276. 414
Gera 106
Germsir 285
Gers 199
Gestrikland 66
Geyser 163
Ghatiske Bjerge 259. 317
Ghazni 293
Ghilan 287
Gibraltar 187. 211
Giessen 103
Gihon 297
Gilolo 338
Girgénti 238
Gironde 191
Gisselfeldt 147
Gjol 129
Gizeh 355
Glarus 221
Glásgow 185
Glatz 86
Glocester 179. 181
Glommen 59
Glücksburg 156
Glückstadt 159
Goa 329
Godavery 322
Gode Haabs Forbierg 372
Godhavn 400
Godthaab 400
Golconda 329
Gomrom 288
Gondar 349
Goplersøe 82
Gorée 369
Görlitz 86
Görz 121
Goslar 111
Gotha 106
Göthaelven 59
Gothenborg 65
Gothland 64
Gothlandske Slette 58
Göttingen 111
Gottlieben 221
Gottorp 157
Gouda 168
Gousta 57
Grajiske Alper 190. 224
Grampianskjergene 174
Gran 117. 125
Granáda 208. 211
Gran Para 435
Gran Sásso d'Italia 54
Granrs Land 446
Granson 223
Grathehede 153
Graubünden 224
Gravenhaag 168
Gravensteen 158
Greenea 139. 153
Gréenock 185
Gréenwich 181
Grenáda 441
Grenoble 197
Greifswalde 85
Greis Molle 155
Grimsel 217
Grindstedaa 138
Grigvas 378
Grodno 73
Groeningen 169
Groß Glockner 89
Groß Glogau 86
Groß Jägerndorf 84
Groß Szigeth 125
Groß Wardein 125
Grubenhagen 111
Grusien 269
Grækenland 250
Græsholmen 148
Græske Halvøe 54
Grätz 120
Grønland 398
Grønlandske Hav 384
GrønneForbjergsØer 381
Grønsund 131
Guadalaviár 206
Guadalaxára 208
Guadalquivir 206
Guadarramabjergene 204
Guadeloupe 442
Guadiána 206
Guanahani 442
Guanaruáto 418
Guastálla 230
Guatimála 419
Gudenaa 137
Gudensøe 138
Gudumlund 153
Guernsey 184
Guicowars Land 329
Guiénne 199
Guinea 369
Guineiske Ner 381
Guipuscoa 213
Guldborgland 150
Guldborgsund 131
Guldbrandsdal 62
Guldkysten 369
Gule Hav 256
Gulland 64
Gulsø 63
Gundwana 326
Guria 269
Gurwal 326
Guselhissar 276
Güstrow 110
Guyána 436
Guyánabjergene 388
Guyaquil 385. 424
Guzuráte 317. 328. 329
Gyldensteen 149
Gwalior 325

Haag 168
Haarburg 111
Haarlem 168
Habessinien 347
Habsburg 220
Haddeby 157

Hadeln 111
Hadersley 156
Haderslevfjord 131
Hadramaut 281. 283
Hadschar 281
Hafursfjord 58
Hagenskov 149
Haidukkernes Land 126
Hainan 313
Haiti 440
Halberstadt 87
Haldsoe 138
Haleb 279
Halicz 127
Hálifax 408
Hall 101. 121
Halland 64
Halle 86
Hallein 120
Halmstad 65
Hals 151
Hamah 278
Hamadan 287
Hamburg 113
Hameln 111
Hamm 87
Hammer 62
Hammeren 148
Hammermøllen 145
Hammersfest 63
Hammershuus 148
Hampshire 179
Hanau 105
Hangtscheufu 312
Hanhai 256
Hannifeh 280
Hannover 110. 111
Hansag 116
Hardangerfield 57
Hardangerfjord 58
Hardenberg-Reventlau 150
Harderwyk 170
Harlemerhav 166
Harlingen 169
Harrested 147
Hartford 179
Harutsch 357
Härwich 180
Harzen 91
Hasle 147
Haslidalen 222
Hastenbeck 111
Hastings 181
Haussa 366
Havánnah 440
Havel 94
Havre de Grace 201
Hebriderne 186
Hechingen 102
Hedemarken 57
Hederne 199
Hedschas 280. 283
Heide 161
Heidelberg 102
Heiligenhafen 160
Hekla 162
Heklas Stræde 384
Helder 168
Helenebai 372
Helgenæs 154
Helgoland 187
Helleniske Bjerge 240
Helligaandsbugt 375
Hels 154
Helsingborg 65
Helsingeland 66
Helsingfors 76
Helsingoer 145
Helvetien 216
Helvoetsluys 168
Hemmingstedt 160
Henneberg 105
Hennegau 172. 202
Herat 293
Herault 198
Héreford 179
Herjedalen 66
Herlufsholm 146
Hermannstadt 126
Hermopolis 253
Hernösand 66
Herrnhut 108
Herstall 173
Herzegowina 247
Herzogenbusch 169
Hesselse 148
Hessen 104
Hessen-Darmstadt 102
Hessen-Homburg 104
Het Y 166
Hexham 183
Hjarnoe 154
Hjelm 154
Hjelmar 60
Hjerting 155
Hildburghausen 106
Hildesheim 111
Hillerød 145
Hilmend 291
Himálaya 257. 301. 316
Himmerland 152
Hindostan 316
Hindsholm 148
Hindukusch 268. 290
Hirschholm 145
Hirtsholmene 153
Hispaniola 440
Hisfar 300
Hjørring 152
Hlade 62
Hlassa 314
Hoanghai 256
Hoanghe 309
Hobartstown 447
Hobro 153
Hochheim 103
Hochkirchen 108
Hochstädt 100
Hogland 76
Hohenfriedberg 86
Hohenlinden 99
Hohenstaufen 101
Hohenzollern 102
Höhe 91
Holbek 145
Holbeksfjord 130
Holberg 147
Holkenhavn 149
Holland 165. 166
Hollands Diep 166
Holmestrand 62
Holstebroe 155
Holstebroaa 138
Holsteen 110. 159
Holsteenhuus 149
Holsteinborg 146. 400
Homburg 104
Hondurasbugten 385
Hoorn 168
Horeb 280
Horsens 154
Horsensfjord 130
Hottentotter 374
Hoya 111
Hubertsburg 108
Hudson 411
Hudsonsbugt 385
Hudsonsstræde 385

Huefu 334
Hugli 320. 326
Hull 183
Humber 176
Hundegrotten 236
Hundholm 63
Hundsrück 91
Huntingdon 179
Hurdwar 320
Huronsoe 406
Husch 249
Husum 157
Hveen 65. 130
Hvide Hav 66
Hydrábad 329
Hydra 251
Hydrábad 296.
Hyeriske Oer 198
Hæmus 230
Hoier 157

Jablonoibjerge 257. 264
Jacobshavn 400
Jaen 211
Jaffa 279.
Jaggeruaut 329
Jahde 92
Jakutsk 271
Jaloffer 369
Jamaika 440
Jamestown 381
Jánina 247
Jan Mayen 401
Japan 339
Japura 435
Jaroslaw 73. 75
Jasch 249
Jasdy 249
Java 336
Jart 93
Jartkredsen 100
Jazygien 125
Ibrail 249
Ida 241. 272
Idria 121
Jeddo 340
Jekaterinenburg 78
Jekaterinoslaw 73
Jellinge 155
Jemappes 173
Jemen 280. 283
Jemteland 66
Jena 105
Jenischehr 248
Jenisei 267. 309
Jeniseisk 270
Jerken 314.
Jersey 184
Jerusalem 278
Jesd 288
Jesso 340
Jferten 223
Iglau 122
Iishav 30
Ikanamavi 448
Ile-Kolm-Kill 186
Ildlandet 437
Ili 309
Ille-Vilaine 201
Illimáni 427
Illinois 412
Illyrien 121
Ilmen 70
Imirethi 269
Immervad 157
Indiana 412
Indiske Hav 256
Indre 191
Indus 291. 294
Ingermanland 73
Ingolstadt 99
Inhambane 376
Inn 95. 248
Innsbruck 121
Inwerness 185
Johannisberg 104
Jomfruen 217
Joniske Hav 47
Joniske Oer 253
Joppe 279
Jordan 274
Ipsara 277
Ipswich 182
Irák Adschemi 287
Irák Arabi 273. 276
Iran 258. 284
Irawaddy 331
Irbit 78
Irkutsk 270
Irland 186
Irske Hav 47
Irtisch 267. 308
Irwell 176
Isar 95
Ischia 237
Isefjorden 130
Iser 94
Isere 191
Iserlohn 87
Isis 176
Island 162
Isle de France 193. 380
Ismail 78
Ismir 276
Ispahan 287
Istrien 121
Italien 224
Itschil 275
Itzehoe 159
Juan Fernandez 428
Juellinge 150
Jug 70
Julianehaab 400
Jülich 87
Julische Alper 89
Jumma 320
Jura 189. 203. 217
Juskedalsbræen 57
Junlsoe 138.
Jviza 213
Jylland 151
Jynling 257. 307
Jynnan 257. 307
Jægerspriis 145
Jonköping 64

Kabul 291. 293
Kärnthen 121
Kaferistan 293. 300
Kaffa 77
Kaffastræde 47. 256
Kafferne 378
Kahira, Kairo 355
Kahlenberg 89
Kailas 258. 302
Kairvan 359
Kakonao 371
Kalabar 365
Kalisch 80
Kalkas-Mongoliet 304. 314
Kalleboestrand 131
Kallehauge 146
Kallundborg 146
Kallundborgfjord 130

Kalmukker 314
Kaluga 73. 75
Kalse 154
Kalseviig 130
Kanea 71
Kambodja 334
Kaminiec 77
Kamschadalske Hav 255
Kamschatka 271
Kanalen 46
Kandahar 293
Kanea 250
Kanoo 366
Kanton 312
Kapellabjergene 116
Kappel 156. 220
Karahissar 276
Karakalpakerne 299. 300
Karakorum 258. 302
Karaman 275
Kariske Hav 46
Karlsruhe 101
Karmen 62
Karnatik 327
Karniske Alper 89
Karpatherne 115
Karpinissi 252
Karrebeksminde 137
Karroo 342. 373
Kars 276
Karupaa 138
Kasan 73. 78
Kasbin 287
Kaschau 125. 248
Kaschemir 290. 325
Kaschgar 300. 314
Kaspiske Hav 71. 259. 266
Kassel 104
Kassi 333
Kastrup 147
Kattegat 46. 129
Kattwyk ved See 166
Kaukasien 74.
Kaukasus 258. 262
Katzenellenbogen 102.
Kecskemet 125
Keisikama 372
Kelat 295
Kellinghusen 159
Kent 179
Kentaisse 258. 302
Kentucky 412 414
Kephalonia 254
Kerman 287
Kermanschah 288
Kertsch 73. 77
Khafmaudu 325
Kherson 77
Khingan Oola 306
Khiwa 299
Khobi 304
Khokan 300
Khorasan 287
Khoschotiet 305
Khunduz 293. 300
Khusistan 287
Kibris 277
Kjachta 270
Kiel 159
Kielerfjord 131
Kjerteminde 149
Kjerteminde bugt 131
Kjew 73. 77
Kilia nova 78
Kingkitao 315
Kingston 440
Kinnekullen 59
Kio 340
Kirgiserne 263. 299
Kirkestaten 232
Kirkkilisja 246
Kirkwall 186
Kischenew 78
Kisil Irmak 274
Kislar 79
Kissavos 240
Kistna 321
Kiusiu 340
Kjøbenhavn 144
Kjøge 146
Kjøgebugt 131
Kjolen 57
Kjong 146
Klagenfurt 121
Klakring 149
Klausenburg 126
Klissow 80.
Knipbausen 112
Knuthenborg 150
Knared 65
Kobbermineflodeu 403
Kobi 258
Koburg 106.
Kodjak 401
Kola 75
Kolding 155
Koldingfjord 131.
Kolindsund 139
Kolla 348
Kolokythiabugten 242
Kolyma 267
Kolywan 271
Kom 287
Komorn 125
Kongbjergene 367
Kongeaaen 138
Kongedybet 131
Kongelf 65
Kong Georg IIIdies Oer 401
Kongo 370. 371
Konghell 65
Kongsberg 62
Kongsteen 369
Kongsvinger 62
Konieh 277
Königsberg 83
Königslutter 113
Königstein 107
Kordofan 362
Kordos 251.
Korea 306. 315
Korinth 251
Koron 252
Korsoer 146
Korwei 87
Kosakkernes Land 78
Kossowa 248
Köstriz 107
Kostroma 73
Köthen 109
Kousste 372
Kowyma 267
Krabla 162
Kragerse 62
Krain 121
Krakau 81
Kreml 74
Kremnitz 124
Krempe 159
Krim 68. 77
Kringelen 62
Kroatien 121. 126
Kronborg 145
Kronstad 75
Kronstadt 76. 127
Kuban 71. 266

Kuhistan 287. 316
Kukunor 305
Kulkun 257
Kumayta 240
Kunnersdorf 85
Kur 266
Kurdistan 276. 287
Kuriliske Oer 271
Kurland 73
Kursk 73
Küstrin 85
Kützmacht 221
Kutahia 276
Kutsch 317
Kutschuk Kainardschi 246
Kyenlyn 257 302
Kyholm 148
Kykladerne 241. 251
Kyllene 240

Laaland 150
Labrador 405
Lache 240
Lachsa 281. 284
Ladak 302
Ladoga 70
Ladronerne 312
Lagoabai 375
Lago di Como 227
— di Garda 227
— d'Iseo 227
— di Perugia 227
— maggiore 227
Lagos 215. 367
La Guayra 423
Lahn 93
Lahore 324
Laibach 121
Lakediverne 335
Lakonien 251
Laktho 334
La Manche 201
La Mancha 208
Lamego 215
Lampadusa 238
Lammefjord 130
Lancashire 179
Lancastersund 384
Landau 100
Landes 199
Landsend 174
Landshut 98
Landskrone 65
Langeland 149
Langelandsbelte 131
Langesund 62
Langfjeld 57
Langsee 138
Languedoc 198
Laon 195
Laos 334
La Paz 427
La Perousestræde 255
Lapland 66
Lapländske Bjerge 57
La Plata 431
Larissa 248
Las Navas de Tolosa 211
Lassa 302. 313
Lauenburg 110. 161
Laufen 220
Laurvigen 62
Lausanne 223
Lauterbrunnen 222
Lauwersee 166
La Valetta 238
Lave Oer 450
Lavis 223
Layoro 235
Lecce 236
Lech 95
Lechfeld 90. 100
Leck 166
Leeds 183
Lehn 149
Leicester 179
Leiden 168
Leine 94
Leinster 186
Leipzig 108
Leire 145
Leith 185
Le Maire 385. 438
Leman 223
Lemberg 127
Lemgo 113
Lemnos 248
Lemviig 155
Lena 267
Leoben 121
Leon 208. 210
Lepanto 252
Lepantobugt 242
Lepontiske Alper 216
Lerchenborg 146
Lerwick 186
Lesbos 277
Lesch 247
Lesghistan 270
Lessoe 153
Lethraborg 147
Leuthen 86
Leuwarden 169
Leuwins Land 446
Lewis 181. 186
Lexington 414
L'Hermite 438
Liakura 240
Libanon 273
Liberia 369
Libbershoi 65
Libyske Bjerge 352
Lichtenau 401
Lichtenberg 88
Lichtenfels 401
Lichtenstein 102
Liegnitz 86
Lieu-Kieu-Oerne 315
Livland 73
Livlandske Bugt 66
Ligny 173
Liguriske Hav 47
Limfjorden 129
Likeio-Oerne 315
Lille 202
Lilleasien 272
Lille Belt 131
Lille-Cumanken 125
Lillehammer 62
Lille Poken 73.
Lille St. Bernhard 225
Lima 214. 426
Limburg 167. 172
Limerick 187
Limije 248
Limmat 218
Limoges 199
Limousin 199
Lincoln 179
Lindenborg 152
Lindesnæs 57
Lingen 87. 112
Linköping 64
Linth 218
Linz 120
Liparis Oer 238
Lippe 113
Lissabon 214
List 156

Litthauen 73
Livadia 251
Liverpool 183
Livórno 232
Lizard 174
Llanos 422
Loango 371
Lobenstein 107
Loch Lomond 176
Loch Ness 176
Lodi 123
Lodomerien 127
Löwen 173
Lofoden 63
Lohede 157
Loire 191
Loiret 200
Lokris 251
Lombardiet 123
London 179
Long Island 415
Long Island-Sund 385
Longwood 381
Lop 304
Lorca 212
Lorenzfloden 406
Loreto 235
L'Orient 201
Los Patos 435
Lot 191
Lothringen 202
Lougen 59
Lough Corrib 176
— Erne 176
— Killarney 176
— Neagh 176
Loven 59
Louisenlund 157
Louisiade-Archip. 447
Louisiana 414
Lovositz 122
Lozere 198
Lozérebjergene 189
Lublin 80
Lucayiske Øer 442
Lucca 231
Lucknow 328
Lucrinersøe 236
Ludwigsburg 100
Ludwigslust 110
Lübeck 111. 113
Lügumkloster 158
Lüneburg 111
Lütjenburg 160
Lüttich 172. 173
Lützen 87
Luganersøen 218
Lugano 223
Lukjang 332
Luleå 66
Luleaelv 59
Lund 65
Lunden 160
Lunéville 202
Lupatabjergene 376
Lutter am Barenberg 113
Luxemburg 112. 169
Lupor 355
Luzern 222
Luzon 338
Lyngby 145
Lyon 196
Lyonnais 196
Lys 170
Lyse 150
Løgstør 152
Løkken 152
Lønborgaa 138
Løvebjerget 372
Løvenborg 147
Løwen 172

Maanebjergene 343

Maas 166. 170. 191
Maastricht 169
Macao 313
Macedonien 245
Maceráta 234
Maciejowicz 80
Mackenziefloden 403.
Madagaskar 379.
Madeira 382. 424. 435
Madras 327
Madrid 208
Mähren 122
Mähriske Bjerge 91
Mälaren 60
Máfra 215
Magadora 375
Magdalenefloden 422
Magdeburg 86
Magelhaensstræde 385. 428
Magerøe 63
Magindanao 338
Maha Raja Sindias Land 325
Maheserne 379
Mailand 123. 228
Maimatschin 314
Main 93
Maina 252
Maine 201. 414
Mainland 186
Mainz 103
Makariew 75
Makassar 337
Maktan 295
Malabar 327
Malabarkyst 318
Malacca 334
Maladetta 190
Málaga 211
Malea 240
Malediverne 335
Mallicollo 447
Malorca 208. 212
Malmaison 195
Malmø 65
Malouinerne 438
Malta 187. 238
Mamore 427
Man 184
Manchester 183
Mandál 62
Mandara 365
Mandingoer 369
Mandschuriet 306. 314
Mandschuriske Stræde 255
Manfredóniabugten 227
Manila 338
Manissa 276
Mannheim 102
Mansfeld 86
Mantua 123
Manzanáres 208
Manøe 156
Maracaibo 423. 424
Marannon 425. 435
Marathon 251
Maravi 344. 376
Marburg 105
March 95
Marche 200
Mareb 348
Maréngo 229
Mariager 153
Mariagerfjord 130
Marianeserne 452
Mariazell 121
Mariboe 152
Mariboson 137
Marie galante 442
Marienburg 84
Marienlyst 145
Marie Theresienstadt 125
Marignáno 123
Mariza 242
Mark 87
Marmorahavet 47
Marne 191
Marokko 359. 360
Maros 117
Marquesasserne 451
Marsdiep 168
Marseille 197
Marsmarken 194
Marstal 158
Marstrand 65
Martaban 333
Martinique 442
Maryland 414
Masanderan 287
Maskarenhas 380
Maskarenske Øer 380
Maskate 284
Massa 230
Massachusetts 414
Masulipatnam 328
Matapan 240
Mataro 212
Matterhorn 216
Mauersøe 82
Maurice 380
Mayenne 191
Mazaga 348
Maykuung 332
Mecheln 172
Mecklenburg 109
Medelpad 66
Medilli 277
Medina 283
Meiningen 105
Meißen 107
Mekinés 360
Mekka 283
Melchthal 222
Meldorf 160
Mellemeuropæiske Bjerge 49
Mellemfranken 98
Mellemtydske Bjerge 91
Melos 253
Melvillesø 397
Memel 82. 84
Menam 332
Menam-Kom 332
Merasch 275
Mergentheim 101
Mergui-Øerne 336
Mérida 179
Merseburg 86
Mersey 176
Merwe 166
Mesched 288
Mesen 69
Messenien 251
Messina 238
Messinastræde 47
Methone 252
Metz 202
Meurs 87
Meurthe 191
Meuse 202
Mexikanske Bugt 385
Mexico 416
Mezzowo 240
Miako 340
Michigan 406. 414
Middelburg 169
Middelfart 149
Middelhavet 47. 256
Middlesex 179
Midlothian 185
Mietau 73. 76
Mildfordhaven 184
Militairgrændsen 127
Milo 253
Mincio 226
Mindanao 338
Minden 87. 112
Minder 274
Mingrelien 269
Minho 206
Minórca 212
Minsk 73. 77
Mistra 252
Mississippi 411. 414
Missolunghi 252
Missouri 411. 414
Mitylene 277
Mjøsen 59
Modena 230
Modon 252
Mölln 161
Moeris 352
Mohacz 125
Mohilew 73. 77
Mokattem 352
Mokka 283
Moldau 94. 245. 249
Molde 63
Mols 154
Molukkerne 338
Molwitz 86
Mombaza 377
Mondégo 214
Mongoliet 303. 314
Mongolske Grændsebjerge 257. 264
Monmouth 179
Mons 173
Monserrat 205
Montauban 199
Montblanc 216
Mont Cenis 190
Montcontour 200
Monte Cassino 237
— Negro 247
— Santo 247
Montevideo 432
Montferrat 228
Montmartre 194
Montpellier 198
Mont Rosa 216
— Viso 190
Montreal 407
Montserrat 205. 212
Morawa 95. 242
Morbihan 201
Morea 250
Morgarten 222
Morlachiske Bjerge 116
Mors 129. 153
Mosaisk 74
Mosel 93. 191
Moskau 73. 74
Moskwa 71. 74

Moskoe 63
Mosö 62
Mossoe 137
Mosul 278
Motalastrom 60
Mozambique 375
Mssta 70
Muckadel 149
Mühlberg 87
Mühldorf 99
München 98
Münden 94
Münster 87
Müritzersoe 93
Mulde 94
Mulgravesoer 452
Mulhacen 205
Multan 325
Munken 217
Munkholm 63
Munster 186
Mur 95
Múrcia 208. 215
Murraybugt 176
Murschedabad 327
Murten 223
Murtensoe 218
Murviedro 212
Murzuk 358
Muztag 257
Mysore 327
Mähren 123
Mährische Bjerge 92
Mækhaun 332
Møen 147
Møgeltsndern 155
Mønsted 153

Näfels 221
Nagpur 329
Nahitschewan 269
Nain 405
Nakskov 150
Nakskovfjord 131
Namaquas 372
Namur 173
Nancy 202
Nangasaki 340
Nankin 312
Nanling 307
Nantes 201
Napoli di Malvasia 252
Napoli di Romania 251
Narbonne 198
Narwa 76
Näseby 182
Nassau 103
Natál 375
Natolien 275
Natronsoer 352
Naumburg 87
Naupaktos 252
Nauplia 251
Navarino 252
Navarra 199. 208
Naxos 253
Nazra 279
Neapel 235
Neckar 93
Nedrefranken 98
Nedsched 280. 282
Neerwinden 173
Negropont 252
Nehrungen 82
Neisse 86
Nelsonsfloden 403
Nepaul 316. 325
Nerbudda 321
Nerike 63
Nertschinsk 271
Nestved 146
Netze 82
Neuenburg 222
Neufchatel 222
Neuchatelersoe 218
Neumünster 159
Neusiedlersoe 116
Neustadt 160
Neva 70
Newcastle 183
Newfoundland 407
Newmarket 182
Nexoe 147
Niagára 406
Nibe 152
Nibsaa 139
Nicobarøerne 336
Nicopoli 246
Niemen 70. 79. 82
Nieuweveld 373
Niger 364
Nigritien 363
Nikolajew 77
Nilen 348. 352
Nil Gerri 318
Nipon 340
Nisaa 66
Nismes 198
Nissumfjord 129
Nivernais 196
Nizza 228. 229
Nördlingen 99
Nogaiske Steppe 77
Nogát 82
Nootka Sund 402
Nordborg 158
Nord-Brabandt 170
Nordcap 63
Nord-Carolina 414
Nordeuropæiske Slette 48
Nordgeorgiske Øer 397
Nordkanalen 46
Nordland 66
Nordoceanet 46
Nord Sommersett 397
Nordstrand 158
Nordsøen 46. 128
Nore 177
Norfolk 179
Norge 57
Norske Alper 89
Norköping 64
Normandie 201
Northampton 179. 182
Northumberland 179
Norwich 183
Nottingham 179. 182
Novaja Semlja 75
Novára 229
Nowgorod 73. 74. 75
Novi 229
Nun 365
Nuyts Land 446
Nürnberg 99
Nyborg 149
Ny Brittanien 447
— Brunsvig 407
— Caledonien 447
— Castilien 208
— Cornwall 402
— Elfsborg 65
— Georgien 402. 447
— Granada 424
— Guatimála 419
— Guinea 447
— Hampshire 414

Ny Hannover 402. 447
— Hebrider 447
— Herrnhut 401
— Holland 444
— Jersey 414
— Irland 447
— Norfolk 402
— Orleans 415
— Philippiner 452
— Siberien 271
— Skotland 408
— Wales 405
— York 414
— Zeeland 448
Nykjöbing 146. 151. 152
Nyköping 64
Nymindegab 129
Nymwegen 169
Nystad 76
Nyskö 150
Nysse 147
Næsbyaa 136
Næsbyholm-Kanal 140
Nøraa 138
Nørlund 153
Nørrejylland 151
Nørre-Sundby 151

Oaserne 362
Ob 267
Oberlausitz 107
Ochotsk 271
Ochotske Hav 255
Ocker 94
Oczakow 77
Odense 148
Odensefjord 130
Odenwald 91
Oder 94
Odessa 77
Oedenburg 125
Oels 97
Oeta 240
Ofen 125
Offenbach 103
Oglio 226
Ohid 412
Oise 191
Oka 71
Oldenburg 111. 112. 160. 161
Oldeslohe 161
Olinda 436
Olivença 210
Olmütz 122
Olonetz 73
Olympos 240. 272
Oman 281
Omenak 400
Omsk 271
Onega 70
Ontario 406
Oogein 325
Onolsbach 99
Opslo 62
Oran 359
Orange 372
Orbelos 240
Oregan 416
Orel 73
Orenburg 74. 79
Orfa 278
Orihuela 212
Orinoco 422
Orissa 326
Orkney-Oerne 186
Orléanais 200
Orleans 200
Orlowsoer 438
Ormus 289
Orne 201
Orontes 274
Orschowa 115
Ortles 89
Osnabrück 111
Osta 240
Ostangeln 179
Ostende 173
Osterode 111
Ostfriesland 111
Ostindien 315
Ostrolenka 80
Otaheiti 450
Ottensen 160
Ottesund 130
Oude 328
Oudenarde 172
Ourique 215
Ouse 176
Overhessen 103
Overysel 167
Oviedo 209
Owaihi 452
Oxford 179. 182
Oxus 297

Paaskeøen 451
Padang 336
Paderborn 87
Padua 124
Pajäne 70
Paisley 185
Paléncia 209
Palermo 238
Palksstræde 256
Palma 213
Palmyra 278
Palos 210
Palæstina 273
Pamer 293. 300
Pampas 430
Pampelóna 213
Pampus 166
Panamá 424
Pantalária 238
Para 436
Paraguay 431. 432
Paramaribo 437
Paramatta 446
Parana 431
Pariabugt 385
Parimebjerge 421
Paris 193
Parma 230
Parnassos 240
Paropamisus 258. 290
Paros 253
Parrys Bugt 384
Passage 213
Passarowitz 248
Passau 99
Patagonien 428
Patna 327
Patras 252
Pau 199
Pavía 123
Paxo 254
Peak 174
Peberkysten 367
Pegu 333
Peipus 70
Peking 312
Peleworerne 452
Pelion 240
Pelworm 158
Pembroke 184
Pendschab 316. 324
Penninske Alper 216

Pennsylvanien 414
Pensa 73
Pera 245
Perche 201
Perekop 77
Perm 73
Pernambuco 436
Perónne 195
Perpignán 199
Persien 284
Perth 185
Perú 424
Perúgia 234
Pesth 125
Petersdorff 159
Peterwardein 127
Petræiske Halvøe 280
Petschora 69
Pfalz 87. 98
Pforzheim 101
Philadelphia 415
Philippinske Øer 338
Philippopel 246
Phokis 251
Phuruan 334
Piacénza 230
Piáve 226
Picardie 195
Pichincha 421
Pic Nethou 190
— Posets 190
Piemont 228
Pignerol 229
Pilatusbjerg 217
Pilica 79
Pillau 84
Pilnitz 108
Pindos 240
Pinkey 185
Pinneberg 160. 161
Piombino 232
Pirna 108
Pisa 232
Pischauer 293
Piteå 66
Piteälv 59
Pithyusiske Øer 213
Pittcairn 451
Pittsburg 415
Pizzo 237
Placensía 210
Plattensøe 116
Plauen 109
Pleisse 94
Pleskow 73
Plymouth 181
Plöen 158
Plöenersøe 140
Po 226
Podlachien 73
Podolien 73
Point Beechey 396
Poitiers 200
Poitou 200
Polarlandene 394
Polen 79
Poltawa 73. 77
Pommern 85
Pomóna 186
Pomtinske Sumpe 225
Pondichery 329
Póntecórvo 235
Popayán 424
Popocatepetl 417
Porsangerfjord 58
Porsgrund 63
Port au Prince 440
Port Jackson 446
Pórtici 236
Portland 181
Portobello 424
Pórto, Opórto 215
Portorico 441
Porto Santo 382
Portsmouth 181
Portugal 213
Posen 84
Posilippo 236
Potosí 437
Potowmak 411
Potsdam 85
Prag 122
Praga 80
Prater 119
Preetz 159
Pregel 82
Presburg 124
Preston 184
Prestonpanns 185
Preussen 81
Prinds Edwards Ø 408
Prindsregentens Indlob 384. 397
Prinds Wales Cap 383. 402
Prinds Wales Ø 336
Prinds Williams Sund 386
Prindsensteen 369
Prindsens Ø 381
Probstey 161
Provence 197
Pruth 70. 242
Præstøe 146
Præstøebugt 131
Psiloríti 241
Puebla de los Angelos 418
Puerto Cabello 424
Pulo Pinang 336
Pultusk 80
Punah 328
Punschnud 291. 320
Putála 314
Pyrenæerne 189. 204
Pyrenæiske Halvøe 49
Pyrmont 112

Quebek 407
Quedlinburg 87
Quiberon 201
Quilimanci 344
Quiloa 377
Quito 424
Quorra 344. 364

Raab 96. 117. 125
Ragusa 126
Rakka 276
Ramlöse 65
Randbølhede 156
Randers 153
Randersfjord 130
Randsfjord 59
Rangoon 333
Ranzau 160
Rapperschwyl 221
Raschid 355
Rastadt 102
Ratzeburg 110. 161
Ratzeburgersøe 140
Rauhe Alp 91. 100
Ravénna 234
Rawensberg 87
Recife 436
Refsnæs 130
Regensburg 99
Réggio 231. 237
Reichenbach 86
Reichenberg 122
Reichenhall 99
Reichstädt 122
Reikiavik 164
Rendsburg 159
Rennes 201
Reno 226
Repulsebai 385
Reunion 380
Reus 212
Reuß 106. 218
Reutlingen 100
Reval 73. 76
Rhätiske Alper 89. 216
Rheims 196
Rhinen 93. 166. 191. 218
Rhinhessen 103
Rhinkredsen 98
Rhinprovindsen 87
Rhode Island 414
Rhodope 240
Rhodos 277
Rhöngebirge 91
Rhone 190. 217
Riásan 73
Ribe 155
Ribeaa 139
Riesengebirge 91
Riga 73. 76
Rigaiske Bugt 48
Rigi 217
Rimini 234
Rimnik 249
Ringkjøbing 155
Ringkjøbingfjord 129
Ringsted 146
Rio Grande 344. 368
Rio Janeiro 436
Rio Negro 435
Rio Volta 367
Rittenbænk 400
Ritzebüttel 114
Rochefort 200
Rochélle 200
Rocroy 196
Rodosto 246
Roeskilde 145
Roeskildefjord 130
Røggebeld 342. 373
Rom 233
Romagnáno 229
Romanien 245
Rommelpot 400
Romse 156
Roncesválles 213
Ronda 211
Rosbach 87
Rosenborg 144
Rosette 355
Rostock 110
Rotterdam 168
Rouen 201
Roussillon 199
Roveredo 121
Rovigno 121
Rudkjøbing 149
Rudolstadt 106
Rüdesheim 103
Rügen 86
Rumili 245
Runn 317
Rusland 66
Ruskschuck 246
Rutland 179
Rye 154
Rysel 202
Ryswick 169
Ræscht 288
Ræveserne 271
Rödby 150
Røde Hav 281
Rødsand 131
Røepstorf 149
Rønne 147
Røraas 63
Rørvig 146

Saale 94
Saalfeld 96
Saarbrück 87
Saba 442
Sabia 376
Sachalin-Ula 315
Sachsen 86. 105. 106. 107
— Altenburg 106
— Koburg-Gotha 105
— Meiningen-Hildburghausen 105
— Weimar 105
Sachsiske Schweiz 91. 107
Säntis 217
Sahara 360
Sahel 362
Said 279
Saima 70
Saintonge 199. 200
Sakaria 274
Sakatu 366
Sala 64
Salamánca 209
Salambria 242
Salankemen 127
Saldanhabai 372
Salé 360
Salérno 236
Salisbury 181
Sallingland 153
Sallingsund 130
Salona 252
Salonichi 247
Salsette 328
Saltenfjord 58
Saltenstrøm 63
Saltholm 130. 148
Saltfletten 348.
Saluen 332
Saluzzo 229
Salzburg 120
Salzkammergut 120
Samarkand 299
Sambre 171
Samhara 348
Samos 277
Samsøe 148
Sana 283
Sandberg-Reventlau 158
Sandvig 147
Sandwichland 438
Sandwichsøerne 451
Sangar 339
San Jago di Compostéla 209
— Juan de Portorico 441
— Marino 232
— Paolo 436
— Sagramento 432
— Salvador 436
— Sebastian 213
Santa Maura 254
Santandér 209
Santarém 215

Santorin 253
Saone 191
Saratoga 415
Saratow 74. 78
Sardinien 228. 229
Sarepta 78
Sarpen 59
Sarthe 191
Saskatschawan 402
Sassari 230
Satarah 329
Satudra 320
San 95. 117. 242
Savannah 411
Savoyen 228
Sarkjøbing 150
Saygon 334
Scardus 240
Schaffhausen 220
Schaggaerne 377
Schakkenborg 155
Schamalari 302
Schamo 304
Scharramongoliet 305
Schartag 240
Schaschin 305
Schat el Arab 274
Schaumburg-Lippe 112
Scheel 155
Schehrsur 276
Schelde 170. 191
Schelenborg 149
Schemnitz 124
Schiedam 169
Schiras 288
Schirwan 269
Schleiß 107
Schlesien 86
Schleswig 157
Schlüsselburg 76
Schmalkalden 105
Schneeberg 108
Schneeveld 342. 373
Schönnbrunn 121
Schouwen 169
Schütt 116. 117
Schumla 247
Schuster 288
Schutia 334
Schwabach 99
Schwaben 98
Schwansen 157
Schwarzburg 106
Schwarzwald 91. 100
Schweidnitz 86
Schweiz 216
Schwentine 140
Schwerin 109
Schwerinersøe 93
Schwyz 221
Scilly-Øer 184
Scio 277
Scutari 247
Scylla 237
Sechelles-Øer 379
Segeberg 160
Segovia 209
Ségres 215
Segúra 206
Sehestedt 157
Seierøe 148
Seikernes Land 324
Seine 191
Selfkabsserne 450
Selters 104
Semlin 127
Sempach 222
Sena 375. 376
Senef 173
Senegal 344. 368
Senegambien 369.
Senlis 195
Sennaar 351
Serampore 330
Seres 247
Sereth 242
Serinagur 325
Seringapatnam 328
Servien 245. 248
Setival 215
Sevennerne 189
Sévern 177
Sevilla 210
Sevres 195
Shannon 176
Sheffield 183
Shetlands-Øer 186
Shrewsbury 182
Shropshire 179
Siam 333
Siberien 264. 270
Siberiske Grændsebjerge 256
Sicilien 235. 237
Sidneytown 446
Sidrabugten 341
Siebenbürgen 126
Sjelland 144
Siéna 232
Sjerra d'Estrélla 204. 213
Sjerra de Gerez 213
— de Toledo 205
— Guadarráma 204
— Guadelúpe 205
— Leone 367
— Monchique 205. 213
— Moréna 205
— Nevada 205
Sifan 305
Sigersted 147
Sigmaringen 102
Sigtuna 64
Sihon 297
Silistria 246
Silkeborgaa 138
Simbirsk 73
Simpferopol 73
Simplon 216
Sinai 281. 283
Sincapore 336
Sind 291. 294. 295
Sineschanbjerge 257. 307
Sion 223
Sir 297
Siragossa 238
Sirmien 126
Sitten 223
Siwah 362
Sivas 276
Siyothia 334
Sjøborg 145
Skaane 64
Skagen 152
Skagerrak 46. 129
Skagtölstinde 57
Skaldsaa 138
Skalholt 165
Skanderborg 154
Skanderborgsøe 138
Skanderun 279
Skandinaviske Halvøe 48
Skanör 65

Skaptafjeld 162
Skara 65
Skeen 62
Skjelskjør 146
Skjernaa 138
Skipperser 450
Skive 153
Skiveaa 138
Skodborgaa 138
Skotland 173. 184
Skutari 276
Sky 186
Slangesen 442
Slagelse 146
Slangerup 145
Slavefloden 403
Slavekysten 367
Slavesøen 403
Slavonien 126
Slesvig 156. 157
Sletten 149
Slien 131
Sluys 169
Småland 64
Smolensk 73. 74
Smyrna 276
Sneebjergene 373
Sneehætten 57
Snoghøi 155
Snowden 174
Socotora 378
Sofala 375. 376
Sognefjeld 57
Sognefjord 58
Soissons 195
Solimansbjergene 290
Solingen 87
Solfatara 236
Solothurn 222
Solwaybugten 175
Somme 191
Sommersetshire 179
Sommersøer 409
Sondershausen 106
Songardbjergene 256
Sonnenberg 105
Soongariet 304
Sophia 246
Sorata 427
Sorgenfri 145
Soria 209
Sorr 122
Sorte Hav 46. 70
Sorøe 146
Southampton 397
Southwark 179. 184
Spaa 173
Spalatro 126
Spandau 85
Spanien 204
Spanske Øer 47
Sparta 252
Speier 100
Spencerbugten 444
Spessart 91
Spezzia 251
Spirdingsøe 82
Spitsbergen 401
Splügen 216. 217
Spodsbjerg 149
Sporaderne 241
Spree 93
Sprogøe 150
Staatenland 438
Stade 111
Stäffa 186
Stafford 179
St. Albans 182
Stalimene 248
Stampenborg 147
Standforbridge 183
St. Andrews 185
Stanowoibjerge 257. 264
Stapelholm 157
Stargard 85
Starkenburg 103
Stat 57
Statenhuk 399
Staubbach 222
Stavanger 62
Stavangerfjord 58
Staværn 62
St. Barthelemy 442
— Cloud 195
— Christoph 441
— Croix 341
— Cruz-Archipelaget 447
— Denis 194
— Domingo 440
Steckenitz 94. 140
Steenkerke 173
Stege 147
Stegestrand 130
Steier 120
Steiermark 120
Stettin 85
Stettiner-Haff 93
St. Etienne 197
— Eustace 442
Stevnsklint 133
St. Fé de Bogotá 424
— Gallen 221
— Georgskanalen 47
— Germain en Laye 195
— Germano 236
— Gotthard 216
— Helena 380
— Jacobskirken 220
— Jago 381
— James 369
— Jan 441
Stiklestad 63
St. Ildefanso 209
— Johns 408
— Krandes Ulloa 418
Stirling 185
St. Kilda 186
— Louis 369
— Lucie 441
St. Marthes Sneebjerge 421
— Martin 442
— Menehould 196
— Miguel 382
— Paolo de Loanda 371
— Petersborg 75
— Pierre 442
— Quintin 195
Stór 94. 139
Stokholm 64
Stonehenge 181
Storaa 138
Storbrittanien 173
Store-Cumanien 125
Storeheddinge 146
Storelven 59
Store St. Bernhard 216. 217
Stormarn 159
Storse 63
Stougaardsaa 137
Stralsund 85
Strandschabjerge 240
Strasburg 203
Strelitz 110

Striegau 86
Striib 149
Stromboli 238
Strymon 242
Stromsøe 62
Stromøe 162
— Salvadór 371. 442
— Thomas 381. 441
Stubbekjøbing 151
St. Ubes 215
Stuhlweissenburg 125
Stuttgart 100
St. Veit am Pflaum 126
— Vincent 441
Stovringgaard 154
Suakem 351
Suchona 70
Sudan 343. 363
Sudeterne 91
Sudjelmessa 361
Suez 281. 351
Suffolk 179
Suir 177
Sukkertoppen 400
Suleimanbjerge 258
Suli 247
Sulitelma 57
Suluhoerne 338
Sumatra 336
Sumhava 338
Sumboe 162
Sundayer 336. 338
Sunderbunds 321
Sunderland 183
Sundewitt 157
Surabaya 337
Surakarta 337
Surate 328
Surinam 437
Surry 179
Sus 360
Susquehannah 411
Susser 179
Sutludsch 320
Sutschen 312
Suusaa 136
Svanike 147
Svánsea 184
Svarteraa 65
Sveaborg 76
Svealand 63
Svearike 63
Svendborg 149
Sverrig 57
Svolder 85
Svinesund 58
Sybilles Hule 236
Syd-Amerika 420
Syd-Anam 334
Syd-Canalen 191
Syd-Carolina 414
Syderøe 162
Syderoerne 186
Syd-Georgien 438
Syd-Orkaderne 438
Syd-Shetland 438
Sylt 156
Syra 253
Syrien 273. 276
Syriske Ørk 273
Szamos 117
Szathmar 125
Szegedin 126
Szigethwar 125
Szistova 246
Sæbye 152
Södermanland 63
Soealperne 190. 224
Søeborg 146
Søndagsfloden 373
Sønderborg 158
Sondergothland 65
Sønderharle 150

Taarnborg 146
Taasinge 148. 150
Tabago 441
Taberistan 287
Tacazze 348
Tadmor 278
Tadschicks 299
Tafelbai 373
Tafelbjerg 372
Tafilet 360
Tagonrok 77
Tagliamento 226
Taiti 450
Tajo 206
Taiwan 313
Taman 77
Tambow 73
Tampico 419
Tanaelv 59
Tanafjord 58
Tanáro 226
Tanasserim 333
Tandkysten 367
Tangen 62
Tanger 360
Tangustan 313
Tangut 305
Tannenberg 84
Tapajoz 435
Taphede 153
Tapti 322
Tarablus 279
Tarabosan 277
Tarai 316
Tarakai 315
Tarento 236
Tarn 191
Tarsus 277
Tartariet 296
Tartariske Bugt 255
— Stræde 255
Taschkent 300
Tatra 115
Tatta 296
Taunus 91
Taurien 73
Tauris 288
Taurus 258. 272
Tavira 215
Tawai 333
Tavaipunamu 448
Tay 176
Tangetus 240
Tebris 288
Tehama 280
Teheran 287
Tejo 214
Teklenburg 87
Tellemarken 78
Tells Kapel 221
Temes 118
Temeswar 126
Tenedos 277
Teneriffa 381
Tengri 302. 308
Tennessee 412. 414
Terceira 382
Terek 267
Terglou 90
Terkiri 302

Ternate 338
Terracina 234
Terra di Lavoro 235
Teschen 122
Tessin 218. 223
Tewkesbury 181
Texel 168
Thaluain 332
Theaki 254
Theben 251
Theiss 117
Themsen 176
Thera 253
Thessalien 245
Thianschan 257. 303
ThianschanNanlu 303
Thianschan Pelu 304
Thibet 301. 313
Thisted 152
Thiva 251
Thorn 84
Thorshavn 162
Thorsminde 129
Thüringerwald 91
Thunersøe 218
Thunøe 148
Thurgau 221
Thyholm 130
Thyland 130. 152
Tiber 226
Tiberias 274
Ticino 226
Tidor 338
Tiflis 269
Tigre 349
Tigris 274
Tiissøe 137
Tilsit 84
Timor 338
Timorlaut 338
Tinos 253
Tischulumbu 314
Titicaca 425
Tittlis 217
Tivoli 234
Tlascala 418
Tobol 270
Tobolsk 270
Tocantin 435
Töplitz 122
Tokat 277
Tokay 125
Toledo 209
Tolentino 235
Tolosa 211
Tombuktu 366
Tomsk 270
Tongaoerne 450
Tonghai 256
Tongtinghu 309
Tonkin 334
Tor 279
Torgau 86
Torneå 76
Torneå-Elv 59
Toro 209
Toronto 407
Tortosa 213
Toskana 231
Toskanske Hav 47
Tower 180
Toulon 198
Toulouse 198
Touraine 200
Tournay 173
Tours 200
Touton 183
Trabesun 277
Tranekjær 149
Tranquebar 330
Trapani 238
Traunsøe 93
Trautenau 122
Travancore 329
Travancorebjergene 318
Trave 95. 142
Travemünde 113
Travendal 160
Traz os Montes 214
Trebia 226
Treene 139
Tremitiske Øer 237
Trent 176
Treviso 124
Trident 121
Trier 87. 88
Triest 122
Triestbugt 47
Trinconomale 335
Trinidad 441
Tripolis 279. 358
Tripolizza 252
Tristan d'Acunha 380
Troitzkoi Sergiew Lawra 74
Trolhätta 59
Trolhättakanal 59
Tromsøe 63
Trondhjem 63
Trondhjemsfjord 58
Troppau 122
Troyes 196
Tsad 344. 364
Tsampu 308.
Tschaldir 276
Tschangpeschan 306
Tscherkask 78
Tscherkessien 270
Tschernigow 73
Tschernomoriske Kosakker 78
Tschesme 276
Tschokka 315
Tschukotskoi-Nos 265
Tübingen 100
Tula 73. 75
Tundra 68. 265
Tunguragua 425
Tungusta 267
Tunis 359
Turan 259
Turfan 303. 314
Turin 229
Turkestan 296. 300
Turkomanerne 299
Turnagain 383
Tus 288
Tweed 176
Twer 73. 74
Twerza 71
Tzana 348
Tydalsfjeld 63
Tydskland 88
Tyrifjord 59
Tyrkiet 239
Tyrkisk Georgien 269
Tyrol 121
Tyrolske Alper 89.
Thyrrhenske Hav 47
Tyrus 279
Tænaron 241
Tondern 157
Tonningen 157
Tonsberg 62

Ucayale 425
Udevalla 65

Udine 124
Uetersen 160
Ukraine 73
Ulfsund 131
Ulm 101
Ulrikehamn 65
Ulster 186
Umeå 66
Unneälv 59
Umerapura 333
Ungarn 114. 124
Ungarske Erzgebirge 115
Unstrut 94
Untersøe 218
Unterwalden 222
Upernavik 400
Upland 63
Upsala 64
Ural 68. 71. 258. 267
Uralsk 78
Uralske Erzbjerge 68
Urbino 234
Urga 314
Urgel 212
Urgendsch 299
Uri 222
Urmia 259. 286
Urnehoved 157
Urnerloch 222
Urserenthal 221
Uruguay 431. 432
Usbekistan 298
Usedom 86
Usersød 145
Utrecht 169

Waldemars Slot 150
Valencay 200
Valence 197
Valencia 208. 212
Valenciennes 202
Valladolid 209
Valles 424
Vallsø 147
Valsø 62
Van 259
Vancouvers Ø 402
Van Diemens Land 446
Vannes 201
Var 191
Varangerfjord 58
Varberg 65
Vardari 242
Varde 155
Vardsø 63
Vardsøhuus 63
Varénnes 202
Varna 246
Vasarhely 126
Vassy 196
Vauclüse 198
Vechte 166
Vedbek 145
Vedelsborg 149
Veile 155
Veilefjord 130
Velez-Málaga 211
Vemmetofte 147
Venaissin 198
Vendes 200
Vendsyssel 152
Venedig 123
Venedigbugt 47
Venern 59
Venersborg 65
Venezuela 424
Venskabssøer 450
Vera Cruz 418
Vercélli 229
Verden 112
Verdún 202
Vermont 414
Verona 124
Versailles 195
Verviers 173
Vervins 195
Vest-Caledonien 402
Vesterås 64
Vesterbottn 66
Vesterhavet 128
Vestervig 152
Vestfjord 63
Vestflandern 172
Vestergothland 64
Vestindien 439
Vestkysten 402
Vestmanland 63
Vestpreussen 84
Vesuv 236
Vettern 59
Viborg 153
Viborgsøe 139
Vicénza 124
Vienne 191. 197
Vierlandene 114
Vierwaldstädtersøe 218
Vilaine 191
Vildmosen 152
Vilhelmsborg 154
Villa Imperiale del Oiro Preto 436
Villa nova de Goa 329
Villa Rica 436
Villa Vicosa 209
Villa Viçósa 215
Vincénnes 194
Vindhyabjergene 259. 317
Virginia 414
Visborg 148
Visby 64
Vitoria 213
Vliessingen 169
Vogelsgebirge 91
Vogeserne 189
Voigtlandske Kreds 107
Volcano 238
Volobugt 242. 250
Vordingborg 146
Vormen 59
Vulturno 226
Værmeland 64

Waadt 223
Waag 117
Waal 166
Wackenitz 140
Wadstena 64
Waduz 102
Wagerbai 385
Wagram 120
Wagrien 160
Waiblingen 100
Waigatsstræde 48
Wakefjeld 183
Walachiet 245. 248
Walcheren 169
Waldaisbjergene 67
Waldeck 112
Wales 179. 184
Walesbjerge 174
Wallenstädtersøe 218
Wallis 223
Wampu 312
Wan 259. 274. 276
Wandsbeck 160
Warniza 78
Warschau 80
Warta 79. 82
Wartburg 105
Wärwick 179
Wasy 175
Washington 414
Waterford 187
Waterloo 172
Wedel 161
Weibertreu 100
Weichsel 79. 82. 118
Weichselmünde 84
Weimar 105
Weinsberg 100
Wellebitbjerge 116
Werchoturiske Bjerge 68
Werela 76
Werra 94
Weser 94
Weserbjergene 91
Weslingburen 160
Westensøe 139
Westerwald 91
Westkil 166
Westminster 179
Westmoreland 179
Westphalen 87
Westsex 179
Wetzlar 88
Wexiö 64
Whigt 181
Whitehaven 183
Wiasma 74
Wiátka 73
Wieliczka 127
Wiesbaden 103
Widdin 246
Wien 121
Wienerwald 89
Willach 122
Wilhelmshöhe 104
Willmanstrand 76
Wilna 73. 76
Wilstèr 159
Wiltshire 179
Windsor 181
Winipeg 403
Wismar 110
Witebsk 73. 77
Wittenberg 86
Wittgenstein 87
Wittstock 85
Wladimir 73
Wyahu 452
Wolchow 70
Wolchonchiske Sky 67
Wolfenbüttel 113
Wolga 71
Wolhynien 73
Wollin 86
Wollastonsøe 403
Wolmer 76
Wologda 73
Wolverhampton 182
Woolwich 180
Worcester 179. 182
Worms 103
Woronesch 73
Wurmsøe 93
Würtemberg 100
Würzburg 99
Wyck 156

Xeres de la Frontera 210
Ximo 340
Xiggu 435
Xucar 206

Yangtsekiang 309
Yarkend 304. 308. 314
Yarmouth 183
Yaru-zzang-bo-tsiu 308
Yi 333
Yonne 191
York 179. 183. 407
Ypern 172
Ysel 166
Ystad 65
Yucatan 419
Yverdun 223

Zaardam 168
Zähringen 101
Zaire 344. 370
Zambese 344. 376
Zamora 209
Zanguebar 375. 377
Zante 254
Zanzibar 284. 377
Zaragoza 212
Zareh 291
Zaria 240
Zarskoi-Selo 76
Zeeland 167
Zeitun 252
Zellersøe 218
Zentha 125
Zewen 112
Ziegenhayn 105
Zipser-Stæder 125
Zittau 108
Zorndorf 85
Zug 222
Zugersøe 218
Zulas 378
Zülpich 88
Zürich 220
Zürichersøe 218
Zütphen 169
Zuyd-Beweland 169
Zuydersøe 166
Zwarteveld 342. 372
Zweibrücken 100
Zwickau 108
Zwoll 169

Ægadiske Øer 238
Æginabugt 242
Ægypten 351
Ægæiske Hav 47
Ærøe 158
Ærøedyb 131
Ærøeskjøbing 158
Ætna 237
Ætolien 251

Øeland 64. 65. 129. 153
Øieren 59
Øm Kloster 154
Örebro 64
Öregrund 64
Öresund 130
Öresundsøe 59
Øsel 76
Østcap 265

Østergothland 64
Østerrig 114. 120
Østerrigske Arvelande 98
Østerrigske Schlesien 122
Øster-Riisser 62
Østersøen 47. 132
Østersøgrafte Slette 49
Østflandern 171
Østpreussen 83
Øvrebaiern 98
Øvrefranken 98
Øvrefalk 98
Øvresse 406
Ørnebjerg 149

Rettelse.

Side 270. Tobolsk har 18,000 I.